VISNYK OF THE LVIV UNIVERSITY

ВІСНИК ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Philosophical Political studies

Філософсько-політологічні студії

Issue 54

Випуск 54

Scientific journal

Збірник наукових праць

Published since 2011

Видається з 2011 року

Ivan Franko National University of Lviv

Львівський національний університет імені Івана Франка

Видавничий дім «Гельветика» 2024

ЗАСНОВНИК: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Включено до переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
з філософських та політичних наук (спеціальності: 033 «Філософія», 052 «Політологія»)
відповідно до Наказу МОН України від 14.05.2020 № 627 (Додаток 2).
Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету імені Івана Франка
№ 69/7 від 01.07.2024 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com
від польської компанії Plagiat.pl.

Висвітлено актуальні проблеми методології політичної науки, проаналізовано стан розвитку політичної науки та сучасні теоретико-методологічні напрями дослідження політичних процесів та інститутів в Україні.

The current problems of the methodology of the Political Science were highlighted. The development of the Political Science and modern theoretical and methodological approaches of the research of political processes and institutions in Ukraine were analysed.

Редакційна колегія:

Шипунов Г. В., доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії політичної науки, Львівський національний університет імені Івана Франка (головний редактор); Андрущенко Т. В., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної психології та міжнародних відносин, Український державний університет імені Михайла Драгоманова; Бартошевський Я., доктор габілітований, професор, проректор з питань науки, розвитку та міжнародного співробітництва, Державна вища професійна школа (Республіка Польща); Батрименко О. В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Дорош Л. О., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Івасечко О. Я., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Карівець І. В., доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії, Національний університет «Львівська політехніка»; Мельник В. В., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»; Неліпа Д. В., доктор політичних наук, професор, заступник декана філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Прокоп М. В., кандидат політичних наук, доцент, інститут міжнародних відносин та публічної політики, факультет права та суспільних наук, Університет Яна Кохановського в Кельцах (Кельце, Польща).

Адреса редколегії:
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, кім. 204,
79000, Львів, Україна,
тел.: (38) (032) 2394462

Editorial office address:
Ivan Franko National
University of Lviv,
Universytetska Str., 1, room 204,
79000, Lviv, Ukraine,
tel.: (38) (032) 2394462

Редактор Д. КАРПИН
Редактор (англ. анотацій) С. БЕКАР
Технічний редактор С. ВОЗНЯК
Комп'ютерний макет С. БЕКАР
Коректор Д. КАРПИН

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Підписано до друку: 15.08.2024 р.
Формат 70x100/16
Ум. друк. арк. 28,44.
Тираж 100 прим. Зам. 0824/586

© Львівський національний
університет імені Івана Франка, 2024

ISSN 2307-1664

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Любомир Андрусів
ВИВЧЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ ПАЛІТРИ СТОСУНКІВ У РІЗНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЯХ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ……..9

Андрій Верстин
ТРАНСФОРМАЦІЯ ТЕОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ У СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНОМУ ДИСКУРСІ ……17

Ярослав Гнатюк
КОНТИНЕНТАЛЬНА АНАЛІТИКА ТА АНАЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ…… 22

Ігор Гоян, Олег Лазор
ЦІННІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА МОРАЛЬНОГО ВИБОРУ ОСОБИСТОСТІ……38

Ірина Григорків-Коротчук
ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ЕВДЕМОНІЗМ СЕВЕРИНА БОЕЦІЯ: ТИСЯЧОЛІТНЄ ВІДЛУННЯ…… 45

Валентина Дротенко, Артем Глинянський
ТРАНСГУМАНІСТИЧНИЙ ПРОЄКТ: ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСЛЮДСЬКОГО І ПОСТЛЮДСЬКОГО ПРОСТОРУ……54

Віталій Зуєв
ПРАГМАТИЧНИЙ ГУМАНІЗМ ЯК ПАРАДИГМА ГУМАНІТАРНИХ НАУК……62

Ігор Колесник
РУХ ВІПАСАНИ І ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ МЕДИТАЦІЇ НА ЗАХОДІ……69

Сергій Костючков
БІОНІЧНІ КОНСТРУКЦІЇ МИНУЛОГО ТА СЬОГОДЕННЯ В ПАНОРАМІ БІОФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ…… 75

Борис Новіков, Роман Богачев, Тамара Руденко, Ганна Костроміна
КОРДОЦЕНТРИЗМ ЯК ДУХОВНА ТРАДИЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ……83

Надія Павленко
ФЕНОМЕН ЛЮБОВІ У БУДЕННОМУ БУТТІ ЛЮДИНИ: ЗАРОДЖЕННЯ ЗАКОХАНОСТІ ТА ЦІННОСТІ СІМ'Ї……91

Ростислав Поліщук
НЕОМАРКСИСТСЬКІ ТЕОРІЇ СПОРТУ……102

Олег Рожнев
ТРАНСГУМАНІЗМ І СУЧАСНЕ МИСТЕЦТВО: ОБ'ЄДНАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ТВОРЧОСТІ…… 109

Lidiya Tikhonova, Anna Sereda
HOLISTIC APPROACH TO ANALYSIS OF GLOBALIZATION AND INFORMATIZATION OF THE MODERN WORLD……118

Ольга Широка
ФЕНОМЕН ЩАСТЯ В ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИХ ВИМІРАХ БУТТЯ.....125

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Sampson M. Nathanailidis
THE COLLECTIVE SENSE OF OWNERSHIP AND ITS INFLUENCE
IN THE RELATIONSHIP BETWEEN GREECE AND TURKEY.....133

Антон Бадер, Світлана Вовк
ПРИЙОМИ ТА ЗАСОБИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ.
ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ.....145

Сергій Балан
ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ОСНОВА КОНЦЕПЦІЇ
ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДЕРЖАВИ 154

Микита Білоусов
ПОЛІТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ТА ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ЄС.....162

Олександра Білоцерківська
РЕФОРМА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ІНІЦІАТИВА
«СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА»: СПІВПРАЦЯ У РОЗВИТКУ ЛОКАЛЬНИХ
ДЕМОКРАТІЙ 173

Дмитро Гаращук
ЦИФРОВИЙ ПОПУЛІЗМ: СПРОЩЕННЯ ПОВІДОМЛЕНЬ
ТА МАНІПУЛЯЦІЯ РЕАЛЬНІСТЮ В КОНТЕКСТІ
«ПЛАТОНІВСЬКОЇ ПЕЧЕРИ».....183

Євгеній Гарькавий
ІНСТИТУЦІЙНІ ВИКЛИКИ КОМУНІКАТИВНОМУ СУПРОВОДЖЕННЮ
ДЕРЖАВНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ.....190

Тетяна Гжибовська
ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ
НА ОРГАНИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....196

Ігор Журба
МІЖНАРОДНІ АКТОРИ ТА СЕПАРАТИСТСЬКІ РУХИ:
АНАЛІЗ АРХІТЕКТОНІКИ ПІДТРИМКИ.....204

Михайло Зан, Юрій Остапець
ТИПОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ
ТОВАРИСТВ ЗАКАРПАТТЯ.....212

Наталя Конопка, Тарас Стрихоцький
ВЗАЄМОДІЇ КНР ТА АРАБСЬКИХ МОНАРХІЙ ЗАТОКИ
У РАМКАХ ІНІЦІАТИВИ «ЦИФРОВИЙ ШОВКОВИЙ ШЛЯХ».....225

Oleksandr Kraiev, Yehor Valiarenko
IMPACT OF MODERN TECHNOLOGIES ON STRATEGIC DOCUMENTS
OF THE UNITED STATES.....234

Валентина Кубко
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ……241

Віталій Лебедюк, Юрій Морозюк
ВПЛИВ ҐЕНДЕРНИХ КВОТ НА РОЗМІЩЕННЯ КАНДИДАТІВ У ВИБОРЧИХ СПИСКАХ НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ 2020 РОКУ В УКРАЇНІ……250

Володимир Муляр
В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПИНСЬКИЙ: ДЕЯКІ РОЗМИСЛИ ПРО ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО В УКРАЇНІ ……258

Олександр Радиш
ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА СЛОВАЧЧИНИ ЯК ТЕОРЕТИЧНА І ПРАКТИЧНА ПРОБЛЕМА……272

Наталія Романюк, Богдан Запотічний
РЕАЛІЗАЦІЯ СПІЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ……277

Алла Рубан, Віра Дем'яненко, Тетяна Прядко
НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ……285

Олександр Сич
ДРУГА НАДЗВИЧАЙНА КОНФЕРЕНЦІЯ 1948 Р. І ЗАВЕРШЕННЯ «ПЕРШОЇ ОПОЗИЦІЇ» В ЗАКОРДОННИХ ЧАСТИНАХ ОУН……292

Анастасія Сичова
ЕНЕРГЕТИЧНА ПЛОЩИНА: КОЛАБОРАЦІЙНІ ПЛАТФОРМИ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ СПІВПРАЦІ ЗА УЧАСТІ УКРАЇНИ……299

Віталій Сливка
ВПЛИВ БІКАМЕРАЛІЗМУ НА ПРИЙНЯТТЯ ЗАКОНІВ ТА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ……310

Ростислав Тістик
ЕПІСТЕМОЛОГІЯ ДИПЛОМАТІЇ У СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ……317

Денис Фірсанов, Олександр Дем'янчук
СТІЙКІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ ВІКТОРА ОРБАНА В УГОРЩИНІ……328

Anastasiia Chupis, Nataliia Lepska
CONCEPTUAL SHIFTS IN THE PARADIGM OF WAR AND PEACE AMID THE TRANSFORMATION OF CONTEMPORARY WORLD POLITICS……337

CONTENTS

PHILOSOPHY SCIENCE

Lyubomyr Andrusiv
STUDY OF EMOTIONAL PALETTE OF RELATIONSHIPS IN VARIOUS PSYCHOLOGICAL THEORIES: HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS..9

Andriy Verstin
TRANSFORMATION OF THE THEOLOGICAL IDEAS OF THE MIDDLE AGES IN MODERN PHILOSOPHICAL AND RELIGIOUS DISCOURSE.....17

Yaroslav Hnatiuk
CONTINENTAL ANALYTICS AND ANALYTIC PHILOSOPHY.....22

Ihor Hoian, Oleh Lazor
VALUE AS A DETERMINANT OF THE MORAL CHOICE OF PERSONALITY.....38

Iryna Hrigorkiv-Korotchuk
SEVERINUS BOETHIUS' EXISTENTIAL EUDEMONISM: MILLENNIAL ECHO.....45

Valentyna Drotenko, Artem Hlynianskyi
TRANSHUMANISTIC PROJECT: RESEARCH OF TRANSHUMAN AND POSTHUMAN SPACE.....54

Vitalii Zuiev
PRAGMATIC HUMANISM AS A PARADIGM OF HUMANITARIAN SCIENCES.....62

Ihor Kolesnyk
THE VIPASANA MOVEMENT AND POPULARIZATION OF MEDITATION IN THE WEST.....69

Serhii Kostiuchkov
BIONIC CONSTRUCTIONS OF THE PAST AND PRESENT IN THE PANORAMA OF BIOPHILOSOPHICAL KNOWLEDGE.....75

Boris Novikov, Roman Bogachev, Tamara Rudenko, Hanna Kostromina
CORDOCENTRISM AS A SPIRITUAL TRADITION OF UKRAINIAN PHILOSOPHY..83

Nadia Pavlenko
THE PHENOMENON OF LOVE IN ORDINARY HUMAN BEING: THE BIRTH OF INFATUATION AND FAMILY VALUES.....91

Rostislav Polishchuk
NEO-MARXIST THEORIES OF SPORT.....102

Oleh Rozhnev
TRANSHUMANISM AND MODERN ART: COMBINING TECHNOLOGIES AND CREATIVITY.....109

Lidiya Tikhonova, Anna Sereda
HOLISTIC APPROACH TO ANALYSIS OF GLOBALIZATION AND INFORMATIZATION OF THE MODERN WORLD.....118

Olha Shyroka
THE PHENOMENON OF HAPPINESS IN THE EXISTENTIAL DIMENSIONS OF BEING……..125

POLITICAL SCIENCE

Sampson M. Nathanailidis
THE COLLECTIVE SENSE OF OWNERSHIP AND ITS INFLUENCE IN THE RELATIONSHIP BETWEEN GREECE AND TURKEY……133

Anton Bader, Svitlana Vovk
TECHNIQUES AND MEANS OF INFORMATION WARFARE. RETHINKING THE PROBLEM……..145

Sergii Balan
INFORMATION SOCIETY AS THE BASIC ELEMENT OF THE CONCEPT OF THE INFORMATIONAL STATE……..154

Mykyta Bilousov
THE POLITICAL FRAMEWORK AND INSTITUTIONAL SUPPORT FOR EU INFORMATION SECURITY……162

Oleksandra Bilotserkivska
DECENTRALIZATION REFORM IN UKRAINE AND THE EASTERN PARTNERSHIP INITIATIVE: COOPERATION IN DEVELOPING LOCAL DEMOCRACIES……173

Dmytro Garaschuk
DIGITAL POPULISM: SIMPLIFYING MESSAGES AND MANIPULATING REALITY IN THE CONTEXT OF “PLATO’S CAVE”……..183

Yevhenii Harkavyi
INSTITUTIONAL CHALLENGES FOR COMMUNICATION SUPPORT OF THE STATE HUMANITARIAN POLICY……190

Tetiana Hzhybovska
PUBLIC CONTROL AS AN INSTRUMENT OF INFLUENCE ON PUBLIC AUTHORITIES UNDER MARTIAL LAW……..196

Ihor Zhurba
INTERNATIONAL ACTORS AND SEPARATIST MOVEMENTS: ANALYSIS OF THE SUPPORT ARCHITECTONICS ……204

Mykhaylo Zan, Yurii Ostapets
TYPICAL CHARACTERISTICS OF NATIONAL CULTURAL ASSOCIATIONS IN ZAKARPATTIA……212

Nataliia Konopka, Taras Strykhotskyi
INTERACTIONS BETWEEN THE PEOPLE’S REPUBLIC OF CHINA AND THE ARAB MONARCHIES OF THE GULF WITHIN THE FRAMEWORK OF THE «DIGITAL SILK ROAD INITIATIVE»…… 225

Oleksandr Kraiev, Yehor Valiarenko
IMPACT OF MODERN TECHNOLOGIES ON STRATEGIC DOCUMENTS OF THE UNITED STATES 234

Valentyna Kubko
INSTITUTIONAL DIMENSION OF THE STRATEGIC COMMUNICATIONS SYSTEM OF UKRAINE 241

Vitalii Lebediuk, Yurii Morozіuk
THE IMPACT OF GENDER QUOTAS ON BALLOT RANKING IN THE 2020 LOCAL ELECTIONS IN UKRAINE 250

Volodymyr Muliar
VIACHESLAV LYPYNSKYI: SOME THOUGHTS ON STATE BUILDING IN UKRAINE 258

Oleksandr Radysh
FOREIGN POLICY OF SLOVAKIA AS A THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEM 272

Natalia Romaniuk, Bohdan Zapotichnyy
IMPLEMENTATION OF THE COMMON SECURITY AND DEFENCE POLICY OF THE EUROPEAN UNION IN THE CONTEXT OF RUSSIAN AGGRESSION AGAINST UKRAINE 277

Alla Ruban, Vira Demianenko, Tetiana Priadko
NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF GLOBAL INSTABILITY 285

Oleksandr Sych
SECOND EXTRAORDINARY CONFERENCE OF 1948 AND CONCLUSION OF THE «FIRST OPPOSITION» IN FOREIGN PARTS OF THE OUN 292

Anastasiia Sychova
ENERGY SECTOR: COLLABORATIVE PLATFORMS FOR TRANSNATIONAL COOPERATION WITH THE UKRAINE'S ENGAGEMENT 299

Vitalii Slyvka
THE INFLUENCE OF BICAMERALISM ON THE PASSING LAWS AND THE FORMATION OF POLITICAL DECISIONS SLYVKA VITALII 310

Rostyslav Tistyk
EPISTEMOLOGY OF DIPLOMACY IN MODERN INTERNATIONAL RELATIONS 317

Denys Firsanov, Oleksandr Demianchuk
DURABILITY OF THE VICTOR ORBÁN'S POLITICAL REGIME IN HUNGARY 328

Anastasiia Chupis, Nataliia Lepska
CONCEPTUAL SHIFTS IN THE PARADIGM OF WAR AND PEACE AMID THE TRANSFORMATION OF CONTEMPORARY WORLD POLITICS 337

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 9–16
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 9–16

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 159.942:14(09)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.1

ВИВЧЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ ПАЛІТРИ СТОСУНКІВ У РІЗНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЯХ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Любомир Андрусів
Івано-Франківський національний університет нафти і газу,
вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, Україна

У статті досліджено психологічні теорії емоційної близькості чоловіка та жінки. На основі історико-філософського аналізу встановлено два аспекти емоційної палітри у різних психологічних концепціях: історичний аспект, пов'язаний із розвитком теорій експериментальної психології та рекреаційний – невід'ємний аспект формування довготривалих стосунків. Відзначено, що емоційна палітра стосунків тісно пов'язана із такими поняттями як «емоційна близькість», інтимність, глибокі відносини, емоційний інтелект, любов, міжособистісні стосунки

Проаналізовано, що важливою стороною емоційної близькості є емоційний інтелект та його складові: самоконтроль, самосвідомість, емпатія та здібності до відносин. Доведено, що основою кращого розвитку та близьких відносин з іншими людьми є здібність називати свої емоції та розпізнавати їх в інших людях, уміти співчувати, виявляти прихильне ставлення. Показано, що практичне дослідження емоційної близькості та визначення якості стосунків можливе за допомогою складання генограми – методу, запропонованого американським психотерапевтом М. Боуен. Доведено, що емоційна компетентність є вагомою частиною цілісного розвитку особистості, критерієм емоційної зрілості особистості, примножує досвід. Міжособистісні стосунки – це зв'язки між людьми, що суб'єктивно переживаються та об'єктивно виявляються в характері й способах міжособистісної взаємодії, тобто взаємних впливів людей одне на одного в процесі їхньої спільної діяльності та спілкування; саме завдяки міжособистісним стосункам поглиблюються психологічний і соціальний контакти.

Досліджено, що емоційний інтелект відіграє важливу роль у формуванні та розвитку позитивних взаємин. Адже добре розвинутий емоційний інтелект допомагає розуміти інших людей, прояви їхніх емоцій, настроїв, вияви темпераменту, усвідомлювати їхні мотиви й прагнення та ефективно з ними взаємодіяти. До міжособистісного складника емоційного інтелекту відносять здатність до емпатії, соціальну відповідальність, комунікабельність. Таким чином, міжособистісний аспект емоційного інтелекту можна простежити через відношення до інших людей, розрізнення їхніх емоцій та позитивному ставленні.

Ключові слова: емоційна близькість, інтимність, емоційний інтелект, емпатія, емоційна компетентність.

Актуальність дослідження палітри емоційних стосунків пов'язана із розвитком інформаційного суспільства та емоційної депривації, що виникає у стресі в умовах війни. Адже сімейний досвід впливає на формування ціннісних орієнтацій людини, її характеру міжособистісної комунікації, можливості розрізняти та витримувати емоції власні та іншого (партнера, дитини).

Метою дослідження є історико-філософський аналіз вивчення та теоретичне обґрунтування емоційної палітри стосунків у різних психологічних теоріях.

Вивчення емоційних стосунків у подружжі є важливим напрямком психологічних досліджень. До цієї сфери відносяться багато феноменів, наприклад, емоційна та

© Андрусів Л., 2024

психологічна близькість, досліджувані Е. Еріксоном, Г. Салліваном [1], психологічна дистанція (Ложкін Г. [2]), феномен інтимності (Е.Еріксон, Е. Берн, Сю Пейдж, З. Рубін, Р. Гюнтер), «емоційний голод» (Е. Берн), «емоційний холод» (О. Кочарян, Н. Терещенко), емоційна близькість (Єщенко Г. [3]).

Перші концепції близькості між чоловіком та жінкою присутні в культурі Стародавнього Китаю у творі «П'ятикнижжя», зокрема книзі «Перемін», де чоловіче та жіноче є протилежностями, які утворюють гармонію і є відображенням початку всієї світобудови як Інь та Янь. Кожна протилежність містить у собі також частину іншої, що в єдності утворює нову якість.

У філософії Платона еротична близькість стає протилежною до «платонівської», духовної близькості, де остання є більш міцною та передає глибокий душевний зв'язок між чоловіком та жінкою. Цицерон називає сім'ю найважливішим щаблем суспільства.

Ґрунтовніші емпіричні дослідження емоційної палітри стосунків віднаходимо в поглядах З. Фрейда, який розглядає здібність до емоційної близькості через виявлення з несвідомого власних сексуальних імпульсів, що веде до збагачення людини.

У теорії об'єктних відносин (М. Кляйн, Р. Фейрнберн, Д. Віннікот, М. Балінт, О. Кернберг, Е. Якобсон та ін.) стосунки розглядаються крізь призму інтерналізованих зовнішніх об'єктів – людей та елементи їхнього функціонування, що набувають у психіці структури «внутрішніх об'єктів». Таким чином, відносини з важливими об'єктами в ранніх роках життя безпосередньо впливають на майбутні стосунки як відображення інтерналізованих об'єктів з минулого.

О. Кернберг у праці «Відносини любові: норма і патологія», аналізуючи взаємодію любові та агресії, розглядає роль емоційної близькості [4]. Мислитель вважає, що разом із сексуальною близькістю приходить близькість емоційна як амбівалентність едипових та доедипових стосунків. Тобто стосунки чоловіка в ранньому дитинстві зі своєю то збуджуючою, то фруструючою мамою є амбівалентними, що згодом впливає на формування дихотомії еротизованих або десексуалізованих відносин із жінками.

Американський психолог Г.С. Салліван у своїх лекціях відзначає, що людина починає відчувати потребу в близькості з ранньої юності. У підлітковому віці вона має потребу ділитися зі своїми ровесниками різними найпотаємнішими думками, секретами з метою відчуття себе почутою. Таким чином, реалізується потреба в дружбі та прийнятті. Хоча дружба розвивається одностатевими однолітками, проте більша реалізація емоційної близькості, згідно з Г.С. Салліваном, є в гетеросексуальних стосунках [5].

У теорії прив'язаності Дж. Боулбі перші стосунки, які опановує людина це стосунки в діаді, які впливають на формування стосунків у дорослому житті [6]. Згідно з висновками мислителя, дитина має вроджену потребу в близькості, що забезпечує новонародженій дитині безпеку, захист від фізичних та психологічних загроз. Емоційна доступність батьків чи опікунів є необхідною еволюційною потребою немовлят для виживання та здорового розвитку. Тому потреба в близьких стосунках стає актуальна протягом усього життя. Близькість виконує роль психологічної рекреації та «безпечного місця», дуже важливими складниками якої є довіра до інших людей та знання, на кого можна спиратися в стресових ситуаціях [7, с. 133–135].

Американський психоаналітик Е. Еріксон розглядає ідею близькості крізь призму психосоціальних стадій, які проходить людина протягом свого життя. На кожній зі стадій людина зустрічається із полярним вибором позитивного чи негативного ставлення до світу, до себе та інших, наприклад, із довірою чи недовірою. На шостій стадії (рання зрілість) людина зустрічається із конфліктом близькості та дистанції – відкрити своє приховане «Я»

чи закритись у собі – соціальна ізоляція. Молода людина переживає кризу близькості, інтимності, яка криється не в сексуальній близькості, а насамперед у дружній близькості [8, 135–136]. Таким чином, за Е. Еріксоном, близькість – це здібність присвятити себе партнерським стосункам та дотримуватись відповідальності перед близькою людиною.

У поглядах Н. Коллінг та Б. Фіні поняття близькість – closeness включає в себе не тільки емоційну, але й когнітивну та поведінкову взаємозалежність. Взаємна залежність партнерів вчені розглядають як участь у задоволенні емоційних, фізичних та соціальних потреб [9]. Поряд із поняттям близькість – closeness учені розглядають більш вузьке поняття близькість – intimacy як взаємодію, під час якої відбувається ділення між партнерами глибокими переживаннями через емоційний відгук та прийняття, що дає відчуття в стосунках турботи та розуміння [9, с. 164–165].

Е. Кунескі та Д. Олсон аналізують по-іншому поняття близькість – closeness та близькість – intimacy як взаємопов'язані феномени. Близькість – closeness мислителі розглядають як глибокі відносини, а близькість – intimacy як уже налагоджену комунікацію [10, с. 125].

Американська дослідниця К. Прагер у своїй праці «Психологія близькості» розглядає близькість через модель відносин. Партнер «А» своїми діями, словами впливає на поведінку партнера «Б», який своєю чергою дає певну зворотну реакцію, що можна назвати близькістю. Якщо зворотня реакція є позитивною, то партнер «А» отримує задоволення в стосунках із партнером «Б», якщо ні, то виникає необхідність розвитку відносин [11, с. 72].

М. Шерман та М. Гелен у своєму дослідженні шкали страху близькості стверджують, що чоловіки мають більший страх близькості в дружбі з іншими чоловіками, тоді як жінки вказали на більший страх близькості під час побачень із чоловіками [12]. Учені описують три види близькості: глибинна, псевдо- і трансцедентна близькість. Глибинна близькість характеризується відкритістю партнерів одне до одного, де соціальні маски й ролі є знятими. У псевдоблизькості головний акцент на перетворенні стосунків у вічне щастя, позитив, свято, де є багато замовчувань про інші важливі дрібниці. Трансцедентний вид близькості можливий при психологічній зрілості партнерів, які здатні відчувати вищий рівень духовного єднання. У цьому виді близькості партнери перебувають у взаємозалежності, не розчиняючись одне в одному, як можна спостерігати у співзалежних стосунках.

У гуманістичній психології А. Маслоу акцентує увагу на мотиваційних чинниках близької емоційної взаємодії. Емоційна близькість у поглядах клінічного психолога виступає як потреба в розвитку здорової особистості на етапі самоактуалізації, де спочатку потрібно задовільнити чотири фундаментальні базові потреби: фізіологічні, безпеки, приналежності, поваги та визнання. Близькість виступає власне одним із аспектів самоактуалізованої особистості, яка вміє давати схвалення собі та іншим, увагу, здатність до розуміння інших людей, доброзичливість.

Натомість представники емпіричного підходу вважають, що сімейні стосунки формуються на емоційній близькості всіх членів сім'ї, а також на їхніх потребах. Зокрема П'єр Гійом Фредерік Ле Пле вважав у межах свого часу, що сімейні відносини мають нестабільний характер, оскільки вони опинилися під «пресингом індустріалізації та урбанізації, що проявляється в розрізненому існуванні батьків і дітей, у послабленні батьківського авторитету» [13, с. 18].

Мислителі теорії соціального обміну, однієї з новітніх теорій у дослідженні шлюбу та сім'ї, недооцінюють ролі емоційних зв'язків у близьких стосунках, перебільшуючи раціональну складову стосунків. Базове положення цієї теорії виражено

у формулі «результат=вигода–збитки», тобто процес інтеракції індивіди намагаються мінімізувати збитки і максималізувати вигоди при досягненні найбільш вигідних результатів [13, с. 21–22].

Дослідження емоційної близькості та визначення якості стосунків є одним із результатів складання генограми – методу, запропонованого американським психотерапевтом М. Боуен у 1978 році. Генограма – це вивчення сімейних історій, що відображають собою певну емоційну навантаженість. Схематично зображуючи стосунки, людина самостійно оцінює ступінь їхньої близькості – від дуже близьких стосунків до дуже слабких стосунків, таким чином відкриваючи підсвідомі уявлення про близькі стосунки.

Р. Стернберг у теорії «Трикутник любові» виділяє три компоненти природи: кохання – любов, пристрасть та рішення/зобов'язання. Близькість автор розглядає як те, що охоплює почуття інтимності та зв'язку, що виникає в любовних стосунках. На основі цих складників мислитель виділяє три види любові: романтичну, дружню та досконалу [1]. Кількість любові залежить від абсолютної сили кожного з компонентів та їхньої взаємодії. Таким чином, трикутна теорія любові відображає основу близьких стосунків.

Л.К. Гібсон у своїй книзі «Дорослі діти емоційно незрілих батьків: як позбутися психологічних травм дитинства, полюбити себе і налагодити стосунки з батьками» визначає емоційну близькість як зв'язок, де може відбуватися обмін поглядами, словами, почуттями в безпечній, довірливій атмосфері, «емоційна близькість дарує глибоке задоволення, створюючи відчуття, що нас бачать справжніми» [14, с. 10].

В. Шутц виділяє три потреби особистості в близьких відносинах: потреба контролю, потреба в афекті та потреба включення. Американський психолог вважає, що саме потреба в афекті відображає міжособистісну взаємодію і виступає як потреба створювати відносини та отримувати через них задоволення, емоційні стосунки та любов [15].

У концепції емоційної грамотності транзактного аналітика К. Стайнера знаходимо ще інші погляди на «емоційну близькість». Мислитель використовує поняття емоційний інтелект для аналізу поняття «емоційна грамотність». Емоційний інтелект складається з чотирьох аспектів: самоконтроль, самосвідомість, емпатія та здібності до відносин. Основою кращого розвитку та близьких відносин з іншими людьми є здібність називати свої емоції та розпізнавати їх в інших людях, уміти співчувати, виявляти прихильне ставлення. Такий набір здібностей К. Стайнер називає емоційною грамотністю [16, 100–102].

Ширший аналіз емоційної компетентності знаходимо в поглядах О. Лазуренко. На думку дослідниці, у психологічній науці використовується низка понять, пов'язаних з емоційною грамотністю, зокрема «емоційний інтелект», «емоційна культура», «емоційне самоусвідомлення», «емоційна розумність» та ін. Емоційна компетентність виступає як «цілісний прогресивний розвиток особистості», відображає емоційну зрілість особистості, збагачує досвід особистості та виступає аспектом «спеціального тренування» [17, с. 129].

Міжособистісні стосунки – це зв'язки між людьми, що суб'єктивно переживаються та об'єктивно виявляються в характері й способах міжособистісної взаємодії, тобто взаємних впливів людей одне на одного в процесі їхньої спільної діяльності та спілкування; саме завдяки міжособистісним стосункам поглиблюються психологічний і соціальний контакти.

Українська дослідниця Р. Федоренко відзначає, що «унікальність сімейно-шлюбних взаємин прихована в їхньому емоційному та кровно-родинному потенціалі» [13, с. 9]. Сімейні взаємини виступають, на думку вченої, як феномен результату єднання з рідними людьми через мистецтво бути разом. Саме мистецтво «бути разом» неможливе без вільного вибору людини творити ці стосунки, а особливо без емоційної складової.

Емоційний інтелект відіграє важливу роль у формуванні та розвитку позитивних взаємин. Адже добре розвинутий емоційний інтелект допомагає розуміти інших людей, прояви їхніх емоцій, настроїв, вияви темпераменту, усвідомлювати їхні мотиви й прагнення та ефективно з ними взаємодіяти.

А. Вараксіна вважає емоційний інтелект важливим чинником міжособистісних стосунків. Оскільки міжособистісні стосунки виявляються у характері взаємодії, близькості, тобто взаємному впливі людей одне на одного, то емоційний інтелект допомагає людині розпізнати емоції, краще зрозуміти іншу людину, через розуміння її емоцій [18].

Українська дослідниця Е. Носенко до змісту емоційного інтелекту відносить поняття «розумність», яка «не тільки підіймає нас над нашими пристрастями та слабкостями, а й допомагає скористатися з наших переваг, талантів та добродійності» [19, 104]. Емоційний інтелект, М. Шпак вважає, інтегративною особистісною властивістю, що спрямована на розуміння власних емоцій та емоційних переживань інших [20, 284]. Дж. Майєр, П. Селовей визначають емоційний інтелект як «сукупність ментальних здібностей» [20, 284].

Поняття емоційний інтелект було введено Р. Бар-Оном у 1988 році, яке містило такі складники: внутрішньоособисту сферу, адаптивність, управління стресом, загальний настрій. До міжособистісного складника вчений відніс здатність до емпатії, соціальну відповідальність, комунікабельність. Згодом, спираючись на праці Дж. Мейєра та П. Селовея у 1995 році, Д. Гоулман поглибив модель емоційного інтелекту. Американський психолог виокремлює чотири компоненти емоційного інтелекту: самосвідомість, самоконтроль, соціальну чутливість та управління взаєминами [21].

Важливим компонентом емоційного інтелекту для нашого дослідження є соціальна чутливість як здібність розуміти невисловлені почуття людей, співпереживати з ними й уміння подумки ставити себе на місце іншого. Соціальна чутливість стосується іншої людини через призму емоційного інтелекту, зокрема міжособистісного його аспекту.

К. В. Петрідес та Е. Фернхем розглядають емоційний інтелект як інтегральну особистісну рису, за розвитку якої людина почуває себе достатньо емпатійною, щирою, відвертою, відкритою тощо. У структурі емоційного інтелекту дослідники виділяють аспект міжособистісних взаємин, із яким пов'язують доброзичливість та гармонію в стосунках [22].

Окремий погляд на специфіку та структуру емоційного інтелекту належить К. Саарні, який конкретизує його складники в концепції емоційної компетентності. Емоційну компетентність автор розглядає як сукупність здібностей та вмінь, важливих для емоційної регуляції повсякденних комунікативних ситуацій [23]. Серед восьми складників емоційної компетентності знаходимо здатність до адекватного вираження емоційного ставлення до партнерів у міжособистісному спілкуванні та здатність до розуміння емоційного опосередкування міжособистісних взаємин.

М. Манойлова в структурі емоційного інтелекту також розрізняє близький для нас поділ на внутрішньо-особистісний та міжособистісний аспекти. До останнього вчена відносить комунікабельність, відкритість, емпатію, здатність враховувати й розвивати інтереси іншої людини, повагу до людей, здатність адекватно оцінювати та прогнозувати міжособистісні відносини, уміння працювати в команді [24, 42].

Спираючись на висновки аналізу поняття та структури емоційного інтелекту в працях Е. Носенко, відмітимо два основні компоненти. Перший – це розпізнавання та розуміння емоцій, котрі виникають в інших людей, другий – «реалізується в умінні підтримувати доброзичливі стосунки з іншими людьми, тобто своєрідне мистецтво позитивного

ставлення до оточення…» [19, с. 103]. Тобто міжособистісний аспект емоційного інтелекту можна простежити в ставленні до інших людей, через розрізнення їхніх емоцій та позитивному ставленні.

Таким чином, аналіз емоційної палітри стосунків у різних психологічних концепція представлена у двох аспектах. По-перше, історичний аспект, пов'язаний із розвитком експериментальної психології та пізніша верифікація теорій. По-друге, емоційні зв'язки є невід'ємним аспектом формування стосунків, їхньої довготривалості та задоволеності. Емоційна близькість є «місцем» психологічної рекреації та безпеки.

Досліджено, що психоаналітичні теорії емоційні стосунки розглядають крізь призму інтроектів – інтерналізованих зовнішніх об'єктів, через досвід з якими реалізується потреба в дружбі та прийнятті. Близькість виконує роль психологічної рекреації, «безпечного місця».

З'ясовано, у психологічних концепціях емоційна близькість представлена через емоційну, когнітивну, поведінкову взаємозалежність (Н. Коллінг та Б. Фіні) та глибокі відносини – інтимність (Е. Кунескі та Д. Олсон), тобто обмін реакціями задоволення (К. Прагер), глибинна відкритість, де соціальні маски і ролі є знятими (М. Шерман та М. Гелен).

Проаналізовано, що міжособистісна взаємодія неможлива без емоційних стосунків (В. Шутц) та емоційної грамотності як здатності називати свої емоції та розпізнавати їх в інших людях (К. Стайнер). Емоційна грамотність та емоційна компетентність відображають зрілість особистості (О. Лазуренко), яка найбільше реалізується у шлюбно-сімейних стосунках через мистецтво «бути разом» (Р. Федоренко).

Доведено, що саме емоційний інтелект є важливим елементом міжособистісних для формування міцних та інтимних стосунків (А. Вараксіна). Поняття «емоційний інтелект» виступає індикатором інтеграції особистості в соціумі, що характеризується такими проявами як емпатія, самосвідомість, самконтроль, комунікабельність (Е. Носенко, М. Шпак, Дж. Мейєр, П. Селовей, Д. Гоулман).

Список використаної літератури

1. Sternberg, R. J. (1986). A triangular theory of love. *Psychological Review, 93*(2), 119–135. URL: https://doi.org/10.1037/0033-295X.93.2.119 (дата звернення 20.05.2024)
2. Ложкін Г. В., Волянюк Н. Ю. Психологічна дистанція як фактор організаційного клімату. *Соціальна психологія*. 2003. № 4 (6). С. 36–42.
3. Єщенко Г. Дослідження емоційної близькості у подружній діаді. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки*. № 1(19), квітень 2018. С. 47–51.
4. Kernberg O. F. Love Relations: Normality and Pathology. Yale University Press, Jan 1, 1998. Psychology. 203 p.
5. Sullivan, H. S. (1953). *The interpersonal theory of psychiatry.* W. W. Norton & Co. 394 p. URL: https://www.sas.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Sullivan_Interpersonal_Theory_of_Psychiatry.pdf (дата звернення 20.05.2024)
6. Bowlby J. Attachment and loss. Volume 1. URL: https://mindsplain.com/wp-content/uploads/2020/08/ATTACHMENT_AND_LOSS_VOLUME_I_ATTACHMENT.pdf (дата звернення 20.05.2024)
7. Ainsworth M. D. S., Bowlby J. An ethological approach to personality development. *American psychologist*. 1991. Vol. 46. P. 331–341.
8. Erikson E. H. Identity Yuth ad Cisis 1968, W. W. Norton & Company 336 p. URL: https://www.academia.edu/37327712/Erik_H_Erikson_Identity_Youth_and_Crisis_1_1968_W_W_Norton_and_Company_1_ (дата звернення 20.05.2024)

9. Collins N. L., Feeney B. C. An attachment theory perspective on closeness and intimacy. *Handbook of closeness and intimacy*. New Jersey, 2004. P. 163–189.
10. Kouneski E. F., Olson D. H. A practical look at intimacy: ENRICH couple topology. *Handbook of closeness and intimacy*. New Jersey, 2004. P. 117–137.
11. Prager K. J. The psychology of intimacy. New York: Guilford Press, 1985. 367 p.
12. Sherman M., Thelen M. Fear of Intimacy Scale: Validation and Extension with Adolescents. *Journal of Social and Personal Relationships*. 1996. Vol. 13. P. 507–521.
13. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї: навчальний посібник. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 364 с.
14. Гібсон Л. К. Дорослі діти емоційно незрілих батьків: як позбутися психологічних травм дитинства, полюбити себе і налагодити стосунки з батьками. Київ, Видавництво Наталії Переверзєвої, 2021. URL: https://kniga.biz.ua/pdf/33380-dorosli-dity.pdf (дата звернення 20.05.2024)
15. Schutz William C. FIRO: A Three-Dimensional Theory of Interpersonal Behavior. New York, NY: Rinehart (1958) 267 p.
16. Bar-On R. The emotional quotient inventory (EQ-i): A test of emotional intelligence. Toronto : Multi-Health Systems., 1997. 236 p.
17. Лазуренко О. До проблеми визначення змісту емоційної компетентності. *Молодь і ринок*. 2014. № 2. С. 124–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_2_25 (дата звернення 20.05.2024)
18. Вараксіна А. В. Емоційний інтелект як чинник конгруєнтних міжособистісних стосунків. *Синергетичний підхід до проєктування життєвого простору особистості*: зб. наук. матеріалів ІІ Міжнарод. наук.-практ. конф. (28–29 квітня 2022 р., м. Полтава). Полтава, 2022. 264 с. С. 42–46.
19. Носенко Е. Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість особистості. *Психологія і суспільство*. 2004. № 4. С. 95–109.
20. Шпак М. Емоційний інтелект в контексті сучасних психологічних досліджень. *Психологія особистості.* 2011. Вип. 1(2). С. 282−288.
21. Гоулман Д. Емоційний інтелект / пер. з анг. С.-Л. Гумецької. Харків: Віват, 2018. 512 с.
22. Petrides K. V., Furnham A. On the dimensional structure of emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*. 2000. Vol.29. P. 313–320.
23. Saarni C. The development of emotional competence. New York: Guilford Press, 1999. 381 p.
24. Буркало Н. І. Психологічні особливості емоційного інтелекту. *Психологічний часопис*. 2019. Вип. 7. Т. 5. С. 34–49.

STUDY OF EMOTIONAL PALETTE OF RELATIONSHIPS IN VARIOUS PSYCHOLOGICAL THEORIES: HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Lyubomyr Andrusiv
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,
Karpatska str., 15 Ivano-Frankivsk, 76019, Ukraine
e-mail: alyubomyr50@gmail.com

The article examines psychological theories of emotional intimacy between men and women. On the basis of historical and philosophical analysis, two aspects of the emotional palette in various psychological concepts are established: the historical aspect associated with the development of theories of Experimental Psychology and the recreational aspect-an integral part of the formation of long-term relationships. It is noted that the emotional palette of relationships is closely related to such concepts as "emotional intimacy", intimacy, deep relationships, emotional intelligence, love, interpersonal relationships.

It is analyzed that an important part of emotional intimacy is emotional intelligence and its components: self-control, self-awareness, empathy and relationship abilities. It is proved that the basis for a better establishment of relationships and forming close relationships with other people is the ability to understand and express your own emotions and recognize them in other people, be able to sympathize, and show a positive attitude. It is shown that practical research of emotional intimacy and determination of the quality of relationships is possible by drawing up a genogram – a method proposed by the American psychotherapist M. Bowen. It is proved that emotional competence is a significant part of the holistic development of the individual; a criterion for the emotional maturity of the individual; and it also multiplies experience. Interpersonal relationships are connections between people that are subjectively experienced and objectively manifested in the nature and ways of interpersonal interaction, that is, the mutual influence of people on each other in the process of their joint activities and communication; it is thanks to interpersonal relationships that psychological and social contacts are deepened.

Emotional intelligence has been shown to play an important role in the formation and development of positive relationships. After all, well-developed emotional intelligence helps to understand other people, the manifestations of their emotions, moods, temperament, be aware of their motives and aspirations and interact effectively with them. The interpersonal component of emotional intelligence includes the ability to empathize, social responsibility, and sociability. Thus, the interpersonal aspect of emotional intelligence can be traced through relationships with other people, differentiation of their emotions, and positive attitudes.

Key words: emotional intimacy, intimacy, emotional intelligence, empathy, emotional competence.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 17–21
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 17–21

УДК 2:21-25
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.2

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТЕОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ У СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Андрій Верстин
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
філософсько-теологічний факультет
кафедра філософії, соціології та релігієзнавства
вул. Коцюбинського, 2, 58002, м. Чернівці, Україна

Середньовічна філософія є вагомим історичним етапом розвитку теологічної філософської думки, а також важливим джерелом, предметно-проблемним полем здійснення сучасних теологічних філософських досліджень. Тому аналіз здобутків цієї епохи є ціннісною умовою розуміння генезизу, сутності та актуальності даної тематики в сучасному науковому просторі.

Саме у Середньовіччі відбулося становлення теологічних ідей, що мають трансформацію у сьогоднішньому філософсько-релігійному дискурсі.

Метою статті є показати вплив філософських ідей Середньовіччя на сучасну філософію, її розвиток і постсекулярність релігійних ідей.

У статті розглянуто особливості Середньовічного розуміння суспільства, ролі Церкви у філософсько-релігійному осмисленні людського життя. Саме епоха Середньовіччя стала фундаментом розвитку теологічної освіченості, порушувала питання гармонії віри і розуму, смерті і безсмертя, гармонії світського і духовного світів.

Сьогодні дуже важливо говорити і повертатися до вивчення даної проблематики, адже людина і її життя, релігійність, її внутрішні смисли завжди актуальні за будь-яких історичних обставин.

У статті порушено питання про взаємодію розуму та інтелекту, які відіграють чималу роль у формуванні віри і її впливу на внутрішній світ людини. Попередні суспільства характеризуються більш фанатичним сприйняттям релігійної дійсності, сьогодні ж за основу взято раціональні чинники, що змінюють внутрішній світ людини на основі містичного споглядання за допомогою раціонального осмислення і сприйняття.

Середньовічна епоха дала поштовх формуванню і поширенню філософських, релігійних, теологічних ідей, що з кожною новою епохою набувають все більшої актуальності. Особливо сьогодні в час високорозвинених технологій і штучного інтелекту людина шукає внутрішнє осердя, чим стає віра, релігійність і містичний досвід.

Ключові слова: віра, розум, теологія, містика, раціоналізм, релігія, дискурс.

Середні віки характеризуються намаганням пояснити суспільні відносини у площині «Бог – людина». Звідси було виокремлено головні цінності громадянина: покора, смирення, послух. Провідні церковнослужителі виправдовують ідею станової організації життя суспільства, його усталену підпорядкованість, де кожен має і знає своє місце та живе суворо дотримуючись такого порядку (духівництво, дворянство – вища верства, селянство, ремісники – нижча тощо).

Найважливішими чинниками у контексті середньовічної культури вважалися релігія та церква як її матеріальне втілення. Вони мали значний вплив на формування тогочасної філософської думки.

Християнство, яке запозичило релігію та філософію у попередніх епох і культур, демонструвало надзвичайну живучість. Церква успішно знаходила вихід із ситуацій, які,

© Верстин А., 2024

здавалося, загрожували їй загибеллю. Згадаймо численні секти, середньовічні єресі. Найефективнішим знаряддям вирішення такого роду завдань виступала священна інквізиція, сформована атмосферою релігійного фанатизму мас.

Водночас слід зазначити про подвійну роль церкви. Борючись із язичництвом античного світу і заради цього знищуючи пам'ятки античної культури, християнська церква в період Середньовіччя була майже єдиною хранителькою уламків античної освіченості. Освіта в ті часи була практично монополією духовенства, монастирі охороняли й переписували не тільки християнські книги, а й твори античних філософів, письменників.

Одним з перших теоретиків Середньовіччя, який визнав необхідність використання античної культурної спадщини, був Августин Аврелій. Для Августина характерна була орієнтація на платонізм і неоплатонізм, проголошення віри передумовою знання, погляд на людину як на душу, що використовує тіло лише як своє знаряддя, обґрунтування теологічного розуміння історії як залежної від Божого провидіння. Такі орієнтири сьогодні можна вважати передумовою віри, з якої постає знання, раціональне осмислення.

Доцільно згадати за цих обставин такі праці мислителя, як «Про місто Боже» і «Сповідь». Тут Августин поділяє історію людства на шість історичних періодів. Ключовим у цьому поділі є проходження людьми перших п'яти від дітей Адама і Єви до народження Христа, після якого починається шоста, остання епоха, що триватиме до кінця існування людства. Така думка свідчить про векторність історії від початку до кінця. Час минає, адже до створення світу його не було. Це плинна субстанція, обмежена історією [1, с. 19].

Сьогодні ми можемо переконатися в істинності такої гіпотези на власному досвіді. Плинність часу нині значно відрізняється від тої, що була кілька століть тому. І справа не тільки у зайнятості сучасної людини. Свідчення аскетів доводять, що зараз на читання молитов, яке колись займало 24 години, доби не вистачає. Це означає, що завершення часу вже зовсім близько. Далі – позачасова площина.

Наголошуючи на лінійних, а не на циклічних часових режимах, де все, що існує, є повторенням чогось такого, що вже було, Августин підкреслює принципову можливість виникнення нового. Тому кожна епоха неодмінно сприяє появі нового як релігійного, так і суспільного досвіду.

Індивідуальна духовна неповторність кожної людини має свій початок, однак не має кінця, будучи безсмертною, на відміну від неоплатонівського панпсихізму (душа у всьому), що виходив із вічності душі та її космічного перевороту. Християнський філософ визначає втілення вічності нематеріальної сторони у людині тільки після того, як вона була створена Богом. Тому з точки зору християнства ідея про перевтілення душі в нові тіла була розкритикована. Августин визначає душу як розумну субстанцію, призначення котрої – управляти тілом.

Сутність людини – в її душі, а не в тілі. Августин Аврелій, шукаючи божественну істину, визначає віру як ключ до розуміння. На відміну від Тертулліана, він стверджує, що людський розум покликаний засвідчувати божественну мудрість, оскільки навчає не тільки вмінням матеріальним, а й допомагає пізнати Бога і Його діяння. Людську історію філософ визначає як боротьбу двох божественно-людських інститутів – Божого і земного царства, де перше складається із праведників, а друге – із себелюбців, тобто грішників. Прихід Ісуса Христа зміцнив статус Божого царства, укріпив людей, що себе ідентифікують, як його учасники [1, с. 28].

Земна історія демонструє тісний зв'язок цих царств, що можемо спостерігати сьогодні у боротьбі українського народу. Війна – це не тільки боротьба за матеріальне – державну

незалежність, свободу та територіальну цілісність. Нині народ України відстоює правду та справедливість, добро як всесвітнє благо.

У XX столітті біблійні, патристичні та літургійні рухи призвели до присвячення більшої уваги вченню Біблії та вчення Отців, а також Літургії. Римо-католицько-православні відносини отримали багато переваг від цього спільного повернення до першоджерел (ressourcement). Доволі прозоро та чітко про це говорить І. Горохолінська: «Світогляд людини в історичну добу, яку звичайно називають «новітньою», значно відрізняється від світогляду, притаманного добі Середньовіччя. Найголовніше те, що падав авторитет Церкви й дедалі зростав авторитет науки – з цими двома відмінами пов'язані всі інші. В культурі новітньої доби переважають уже не клерикальні, а світські елементи. Держава мало-помалу заступає Церкву як орган, що контролює культуру» [2, с. 172].

Взаємодію душі та інтелекту через призму співвідношення віри й розуму розглядав і відомий середньовічний богослов Альберт Великий. Він вважав за найвищий ступінь блаженства можливість споглядального пізнання Божественної мудрості. Т. Труш так систематизує погляди Альберта Великого: «Він далі спрямовує свою думку, і підтверджує те, що вища форма людського щастя – це споглядальне життя. В цьому і полягає істинне і правильне призначення людини, стверджує знаменитий філософ [4, с. 189].

Інтелектуальний адепт – найвище прагнення людини, коли поєднується людський розум з Надінтелектом. В такому стані людський інтелект стає формою душі. Тоді душа відчуває самодостатність та готова до споглядання вищої мудрості. Це найвище блаженство, яке людина може отримати у своєму житті. Тоді особистість може споглядати сутність саму по собі» [4, с. 192].

У середньовічній богословській традиції є місце й для таких міркувань, де розум постає головною передумовою моральної поведінки, а упередженість до бажання розумового зростання прирівнюється до морального падіння. «Розум в «Opus Tertium», – є путівник праведної волі і спрямовує її до спасіння. Щоб творити добро, треба його знати; щоб уникати зла, треба його розрізняти. Доки триває невігластво, людина не знаходить засобів проти зла; людина, оточена темрявою, впадає в зло, немов кабан. Немає небезпеки, більшої від невігластва… Немає нічого гіднішого за вивчення мудрості, яка поганяє морок невігластва» [2, с. 178].

Аргументація віри необхідна для людства. Для цього суспільство вибудовує цілі релігійні системи та філософські концепції, які виводять релігію на новий рівень – раціональний, де канони й постулати пояснюються засобами розуму.

Намагання поєднати релігію та віру з раціо сягають часів Античності, апогей цього процесу припадає саме на Середньовіччя. Мислення людини того часу містило потужні ідейні ресурси раціоналізації богошукання, концептуалізацію релігійних цінностей і раціональних смислових критеріїв. Проблема віри і розуму стає провідною для середньовічної філософсько-релігійної думки і доводить розуміння автономії людського («світського») інтелекту, його повноважень у сфері облаштування напрямків суспільного життя. Пошуки шляхів перетину релігійності і раціональності мимоволі сприяв синергії цих чинників, досвід якої і нині актуальний та популярний (тут виключаємо середньовічні авторитарні тенденції).

Юрій Чорноморець так окреслює стан сучасної філософії і християнської теології: «Вслухаючись у голос теології, сучасна філософія чує дискурс свій власний, бачить творчий відгук феноменології, герменевтики, комунікативної прагматики, філософії релігії. Звичайно ж, філософія хотіла би присвоїти собі й ці напрацювання разом із усією християнською спадщиною. Але християнська теологія початку третього тисячоліття саме

завдяки радикальному поєднанню традиційності та новаторства, ортодоксальності та філософічності, виявляється занадто глобальним дискурсом, який філософія просто не може секуляризувати. Сьогоднішня християнська теологія легко переступила кордони між релігійним та секулярним, просто не визнаючи існування автономного секулярного: адже будь-яка культурна діяльність людини в її глибинній суті виявляється знову і знову релігією» [5].

Християнська спільнота есхатологічна, як слушно зазначає постмодерний богослов Іоан Зізіулас: «Євхаристія є таким моментом в житті Церкви, де має місце передчуття есхата (останніх речей). Анамнеза (спомин) Христа реалізується не як просте відтворення минулих подій, а як анамнеза майбутнього, як есхатологічна подія. Актуальність есхатологічних і футурологічних ідей в синергії світських та релігійних чинників, адже вони, як бачимо є вагомим елементом як світоглядних мотивацій віри, так і філософсько-богословських дискусій сьогодення» [3, с. 220].

Сучасне богослов'я тісно пов'язане із соціальною реальністю. Воно не асоціюється з духовним занепадом і регресом, як у часи Середньовіччя, а вважається площиною можливостей, зокрема реалізації ціннісно-орієнтаційних і місійних функцій релігії.

До XIX століття теологія була занадто захоплена собою, вивченням власної історії та власної природи, тому тут не зверталася увага на історію світу та логіку його еволюції» [5, с. 63]. Сьогодні теологія і наука йдуть поруч. Прагнення віднайти відповіді на питання еволюції мотивували й продовжують мотивувати як релігійних лідерів та мислителів, так і світських філософів. Проблема майбутнього людства є актуальним предметом дослідження як для гуманітарних, так і для природничих наук, особливо в часи пограничні, соціально нестабільні.

Отже, на основі всього вищесказаного можемо стверджувати, що дослідження теологічної філософської думки не може оминати такий важливий період в історії її становлення, як Середньовіччя. Досягнення цього періоду у площині розвитку світогляду, взаємин Бога та людини є цінним матеріалом для побудови причинно-наслідкових зав'язків у вивченні буттєвих питань у сучасному філософсько-релігійному дискурсі.

Вплив філософських ідей Середньовіччя на сучасну філософію, її розвиток вагомий і простежується у становленні основних теологічних ідей.

Тогочасні погляди на релігію крізь призму раціональності можна вважати фундаментом розвитку теологічної освіченості, основою синергії віри і розуму, гармонійного співіснування світського й духовного світів з давніх часів і до наших днів. Ці питання не втрачали своєї актуальності за будь-яких історичних обставин.

Список використаної літератури

1. Августин Сповідь. Свічадо. 2021. 356 с.
2. Горохолінська І. Постсекулярність: філософські та богословські інтенції сучасної релігійності : монографія. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 424 с.
3. Зізіулас Й. Буття як спілкування. Дослідження особистісності і Церкви. К.: Дух і літера, 2005. 276 с.
4. Труш Т. В. Християнський арістотелізм Альберта Великого // Гуманітарні студії. 2013. Вип. 20. С. 188–195.
5. Черенков М. Майбутнє теології та теологія майбутнього: теолого-філософські рефлексії // Філософська думка: Спецвипуск Sententiae III. Християнська теологія і сучасна філософія. 2012. Вінниця: ВНТУ, 2013. С. 61–67.
6. Чорноморець Ю. Відповідальність Церков за майбутнє України. Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/studios/materials_conferences/56445

7. Чорноморець Ю. Теологічне повернення до традиції на початку третього тисячоліття як шлях відкритості та діалогу // Філософська думка: Спецвипуск Sententiae III. Християнська теологія і сучасна філософія. 2012. Вінниця: ВНТУ, 2013. С. 8–15.

TRANSFORMATION OF THE THEOLOGICAL IDEAS OF THE MIDDLE AGES IN MODERN PHILOSOPHICAL AND RELIGIOUS DISCOURSE

Andriy Verstin
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Faculty of Philosophy and Theology,
Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies
Kotsyubynskogo str., 2, 58002, Chernivtsi, Ukraine

Medieval philosophy is an important historical stage in the development of theological philosophical thought, as well as an important source, subject-problem field of modern theological and philosophical research. Therefore, the analysis of the achievements of this era is a valuable condition for understanding the genesis, essence and relevance of this topic in the modern scientific space.

It was in the Middle Ages that the formation of theological ideas took place, which have a transformation in today's philosophical and religious discourse.

The purpose of the article is to show the influence of the philosophical ideas of the Middle Ages on modern philosophy, its development and the post-secularity of religious ideas.

The article examines the peculiarities of the medieval understanding of society, the role of the Church in the philosophical and religious understanding of human life. It was the Middle Ages that became the foundation for the development of theological education, raised the issue of the harmony of faith and reason, death and immortality, the harmony of the secular and spiritual worlds.

Today it is very important to speak and return to the study of this issue, because a person and his life, religiosity, his inner meanings have always been and remain relevant in any historical era.

The article raises the question of the interaction of mind and intellect, which play a significant role in the formation of faith and its influence on the inner world of a person. Previous societies were characterized by a more fanatical perception of religious reality, but today the basis is rational factors that change the inner world of a person based on mystical contemplation with the help of rational understanding and perception.

The medieval era gave impetus to the formation and spread of philosophical, religious, theological ideas, which become more and more relevant with each new era. Especially today, in the time of highly developed technologies and artificial intelligence, a person is looking for the inner heart – what faith, religiosity and mystical experience become.

Key words: faith, reason, theology, mysticism, rationalism, religion, discourse.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 22–37
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 22–37

УДК 1-024.11:122/129:316.77
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.3

КОНТИНЕНТАЛЬНА АНАЛІТИКА ТА АНАЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ

Ярослав Гнатюк
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Факультет психології, кафедра філософії, соціології і релігієзнавства,
вул. Шевченка, 57, 76000, м. Івано-Франківськ, Україна

У статті подається історично сформована низка логічних систем, що утворюють континентальну аналітику модерної філософії західної цивілізації. Вона метафілософськи інтерпретується як контрфілософія логіки аналітичної філософії. Обґрунтовується теза, за якою складниками континентальної аналітики слугують не тільки філософські логіки Аристотеля, І. Канта, Ґ. Геґеля, Е. Гусерля, а й також математична (символічна) логіка Ґ. Фреґе. При цьому береться до уваги, що Ґ. Фреґе географічно і теоретично належить до континентальної філософії, а традиційно і методологічно – до аналітичної філософії. Філософські логіки у цьому контексті розглядаються в метафілософській перспективі. Традиційні філософські логіки у ній постають модерними філософськими логіками. Модерні філософські логіки формуються у процесі інформаційної взаємодії синтаксисів і семантик традиційних філософських логік. За таких обставин континентальна аналітика тлумачиться як інформаційна теорія логічної комунікації. Аналізується модифікативний синтаксис і фіксувальна семантика континентальної аналітики, які формуються в ході інформаційної взаємодії історично існуючих логічних синтаксисів і семантик. Зазначається, що континентальна аналітика посідає альтернативну позицію щодо синтаксичного догматизму в логіці. Позиція логіко-синтаксичного догматизму виражає віру метафізичної, діалектичної чи аналітичної філософії в існування досконалого логічного синтаксису, на якому побудована найкраща логічна теорія – Логіка з великої літери. Континентальна аналітика постає логікою комунікації логічних синтаксисів або модифікативним синтаксисом, що доповнюється фіксувальною семантикою або логікою комунікації логічних семантик. Модифікативний синтаксис і фіксувальна семантика утворюють універсальну мову континентальної аналітики. У статусі методу емпіричного дослідження вона ефективно задає фундамент предикативному аналізу міжкультурної комунікації, створюючи умови для методологічної комунікації на базі логічної.

Ключові слова: континентальна аналітика, аналітична філософія, модифікативний синтаксис, фіксувальна семантика, універсальна мова, предикативний аналіз міжкультурної комунікації.

Аналітична філософія, як традиційна, так і сучасна, посідає пануючі позиції в модерній і постмодерній філософії західної цивілізації, монополізуючи значною мірою філософський дискурс Модерну і Постмодерну. Звідси редукція логіко-граматичних форм гуманітарного розуму до пропозиційно-функціювальних структур математичного розуму, філософських логік європейсько-континентальної традиції – до математичної (символічної) логіки англо-американської традиції. Унаслідок цього змінюється перспектива думки гуманітарного розуму, нав'язуються невластиві йому інтенції. Альтернативою аналітичній перспективі філософського дискурсу Модерну і Постмодерну, математизації філософського розуму, алгебризації філософської логіки й аксіоматизації числень філософських категорій (класів предикатів) може слугувати континентальна аналітика. Зазначена теза й обґрунтовується у цій статті.

Термін «континентальна аналітика» – це концепт Я. Гнатюка (автора цієї статті й споріднених з ним понять, наприклад, «логіка комунікації історичних логік», «логіка комунікації логічних синтаксисів», «історико-філософський культурно-предикативний

© Гнатюк Я., 2024

аналіз», «філософський аналіз історико-філософської теорії», «культурно-предикативний аналіз речень мови історико-філософської теорії», що викладені в його монографії й серії інших статей) [1, с. 115]. Він позначає філософські логіки, створені представниками європейсько-континентальної традиції. Континентальна аналітика протиставляється аналітичній філософії як логіці англо-американської традиції. Вона постає контрфілософією логіки аналітичної філософії, альтернативною щодо неї філософською і метафілософською онтологікою, яка поєднує традиційну і сучасну символічну логіку з онтологією категорій. Континентальна аналітика обстоює граматичний формалізм суб'єктно-предикативного типу, що притаманний гуманітарному розуму, протиставляючи його математичному формалізму пропозиційно-функціювального типу, що властивий математичному розуму. У такий спосіб континентальна аналітика обмежує тоталітарний режим математичного розуму аналітичної філософії, відновлюючи у правах гуманітарний розум традиційної філософії.

Континентальна аналітика – це логіка специфікативних категорій (логіка дефінітивно специфікованих категорій). Основною одиницею міркування у логіці специфікативних категорій слугує двокатегоріальне дефінітивно-специфікативне твердження як результат дефінітивної специфікації. У ньому одна категорія перетворюється на іншу, його ліва дефінітивно специфікована суб'єктна частина – на праву дефінітивно специфіковану предикатну частину, змінюючи своє початкове значення. При цьому початкове поняття (вихідний предикат) замінюються новим поняттям (похідним предикатом). Континентальна аналітика розподіляється за розділами філософії на логіку метафізичних категорій, логіку діалектичних категорій й логіку феноменологічних категорій. Фундатором логіки метафізичних категорій вважається Аристотель, логіки діалектичних категорій – Ґ. Ґеґель, а логіки феноменологічних категорій – Е. Гусерль. Відповідно аналітична філософія – це логіка еквівалентних категорій (логіка дефінітивно еквівалентних категорій). Основною одиницею міркування в логіці еквівалентних категорій слугує двокатегоріальне дефінітивне твердження як результат дефініції. У ньому одна категорія ототожнюється з іншою, його ліва суб'єктна частина – з правою предикатною, шляхом задання відношення еквівалентності між ними. Фундаторами логіки еквівалентних категорій вважаються Ґ. Фреґе і Б. Расел. Вони розробляли логіку визначених дескрипцій. Завдяки Ґ. Фреґе аналітичну філософію називають постфреґеанською філософією. Водночас цей німецький філософ хоча й спричинив розвиток англо-американської традиції у методологічному сенсі, все ж таки сформувався в теоретичному полі європейсько-континентальної традиції. Беручи до уваги зазначену обставину, аналітичну філософію можна вважати англомовним етапом розвитку континентальної філософії. Тож Ґ. Фреґе одночасно належить до двох філософських традицій: і європейсько-континентальної, й англо-американської та, відповідно, водночас його можна зарахувати до представників і континентальної, й аналітичної філософії. До континентальної філософії – географічно і теоретично, а до аналітичної філософії – традиційно і методологічно. Тому результати його напрацювань постають не лише надбаннями аналітичної філософії, а й спадщиною континентальної філософії.

Континентальна аналітика – це універсальна мова логічних систем континентальної філософії, або, мінімалістично висловлюючись, універсаліка, яка формується шляхом інформаційної взаємодії їхніх спеціальних мов. Вона слугує методом побудови і дослідження комунікативного каркасу історико-філософської теорії. Сам же комунікативний каркас постає унаслідок інформаційної взаємодії мовного і поняттєвого (концептуального) каркасів історико-філософської теорії. Континентальна аналітика – це також логічна комунікація логічних систем континентальної філософії. Вона характеризується синтаксичним і семантичним аспектами. Її синтаксичний аспект представлений модифікативним

синтаксисом, а її семантичний аспект – фіксувальною семантикою. Модифікативний синтаксис (логіка комунікації логічних синтаксисів, модифікований суб'єктно-предикативний синтаксис) – це логіко-синтаксична комунікація спеціальних мов логічних систем континентальної філософії у контексті її універсальної мови. Відповідно фіксувальна семантика (логіка комунікації логічних семантик, семантика фіксованих значень аргументів і функцій) – це логіко-семантична комунікація спеціальних мов логічних систем континентальної філософії у контексті її універсальної мови. Модифікативний синтаксис формується у ході інформаційної взаємодії базового логічного синтаксису Аристотеля й альтернативних стосовно нього логічних синтаксисів Ґ. Геґеля і Ґ. Фреґе. Базовий логічний синтаксис Аристотеля має назву елементарного суб'єктно-предикативного синтаксису, альтернативний логічний синтаксис Ґ. Геґеля – конверсивного дефінітивно-специфікативного синтаксису, а альтернативний логічний синтаксис Ґ. Фреґе – стандартного пропозиційно-функціювального синтаксису. У налагодженні інформаційної взаємодії між базовим та альтернативними логічними синтаксисами і формуванні модифікативного синтаксису головну роль відіграє конверсивний дефінітивно-специфікативний синтаксис Ґ. Геґеля. Він узагальнюється у його дефінітивній специфікації. Тож назва «конверсивний дефінітивно-специфікативний синтаксис» походить від термінів «обернення» чи «конверсія» і «дефінітивна специфікація». Дефінітивна специфікація не збігається з явною дефініцією, а є її розширеною версією. Явна дефініція заснована на двох категоріях: місця і тотожності. Ліва частина дефініції, що називається дефінієндумом і виражена суб'єктом дефінітивного твердження ототожнюється із правою частиною дефініції, що називається дефінієнсом і виражена предикатом дефінітивного твердження. При ототожненні дефінієндума з дефінієнсом, іншими словами заданні відношення еквівалентності між ними, дефінієндум залишається зафіксованим на місці суб'єктного терміна, а дефінієнс – на місці предикатного терміна. Тож явна дефініція узалежнена від категорії місця. Дефінітивна ж специфікація заснована на трьох категоріях: місця, переходу і перетворення. При проведенні дефінітивної специфікації категорія, що посідає місце суб'єктного терміна на початку цієї операції ототожнюється із категорією, що посідає місце предикатного терміна, згодом, після задання відношення еквівалентності, відбувається перехід категорії з місця суб'єктного терміна на місце предикатного терміна та перетворення її на категорію, що посідає його місце зі зміною свого значення, унаслідок цього з'являється новий предикатний термін з іншим значенням. Важливо розрізняти пряму і побічну дефінітивну специфікацію. У прямій дефінітивній специфікації певна філософська категорія з місця суб'єктного терміна переходить на місце предикатного терміна і перетворюється на ту філософську категорію, що займає його місце, змінюючи своє значення. Суб'єктний і предикатний терміни у прямій дефінітивній специфікації мають логіко-граматичні форми, що представлені субстанцією, якістю і кількістю як категоріями метафізики, загальним, особливим й одиничним як категоріями діалектики, інтенцією, концептом, денотатом, феноменом й ейдосом як категоріями феноменології та виражені загальними, частковими чи одиничними іменами. У побічній дефінітивній специфікації, що складена із трьох прямих дефінітивних специфікацій, елементарна логіко-граматична форма як вихідна категорія спочатку перетворюється на стандартну пропозиційну функцію як першу похідну категорію, потім стандартна пропозиційна функція як перша похідна категорія перетворюється на модернізовану стандартну пропозиційну функцію як другу похідну категорію, і насамкінець, модернізована стандартна пропозиційна функція як друга похідна категорія перетворюється на модифіковану логіко-граматичну форму як третю похідну категорію. У елементарній логіко-граматичній формі (простий) суб'єктний і предикатний терміни як її складники виражені загальними іменами. У стандартній

пропозиційній функції аргумент, що замінив простий суб'єкт виражений одиничним іменем, а функція, що замінила простий предикат – загальним іменем. У модернізованій стандартній пропозиційній функції суб'єктного і предикатного типу аргумент представлений відповідною філософською категорією (метафізичною, діалектичною чи феноменологічною), функція – логічною категорією (простим суб'єктом чи предикатом) [2, с. 79; 81]. Пряму дефінітивну специфікацію можна назвати простою дефінітивною специфікацією, а побічну дефінітивну специфікацію – удосконаленою дефінітивною специфікацією. В удосконаленій дефінітивній специфікації проста (пряма) дефінітивна специфікація (концепт Ґ. Ґеґеля) переописується термінами стандартної пропозиційної функції Ґ. Фреґе та доповнюється концепцією її фіксованих значень, що вимагає аби аргумент був виражений одиничним іменем, функція – загальним, яку запропонував Б. Расел, маючи на меті вилучення парадоксів самореферентності з предметного поля теорії. На підставі стандартної пропозиційної функції Ґ. Фреґе із фіксованими значеннями Б. Расела сформований концепт удосконаленої (побічної) дефінітивної специфікації, або модернізованої стандартної пропозиційної функції. У модернізованій стандартній пропозиційній функції, що подається схемою «Функція-термін (аргумент-категорія)», функція може набувати статусу таких нелогічних термінів, як певний (простий) суб'єкт чи певний (простий) предикат, а аргумент – статусу таких філософських категорій, як певні метафізичні, діалектичні чи феноменологічні категорії, що слугують їхніми фіксованими значеннями. Звідси розрізнення модернізованих стандартних пропозиційних функцій суб'єктного і предикатного типу. Модернізована стандартна пропозиційна функція суб'єктного типу розуміється як складний суб'єкт, а модернізована стандартна пропозиційна функція предикатного типу – як складний предикат. Тож побічна (удосконалена) дефінітивна специфікація континентальної аналітики сформована у результаті переопису прямої (простої) дефінітивної специфікації діалектичної філософії Ґ. Ґеґеля термінами стандартної пропозиційної функції із фіксованими значеннями аналітичної філософії Ґ. Фреґе і Б. Расела. Унаслідок цього побічну дефінітивну специфікацію можна назвати концептом Фреґе – Расела – Гнатюка (автора концепції побічної дефінітивної специфікації і цієї статті). Складний суб'єкт і складний предикат як головні частини логічної структури тверджень універсальної мови континентальної аналітики утворюють її модифікативний синтаксис, що доповнюється її фіксувальною семантикою. Модифікативний синтаксис і фіксувальна семантика, які слугують характеристиками універсальної мови континентальної аналітики представлені абстрактною схемою: «S (a) (переописується терміном) перетворюється на P (b)». Синтаксичний аспект цієї концептуальної структури описується схемою «S(a) перетворюється на P(b)», її семантичний аспект – схемою «S (a) переописується терміном P(b)». Тож синтаксичний аспект поданий функтором «перетворюється на», семантичний аспект – інтерпретантою «переописується терміном». Вони узагальнені в логіко-граматичній зв'язці «є» і постають її значеннями.

Унаслідок модернізації простої дефінітивної специфікації логіко-граматичний суб'єкт і логіко-граматичний предикат конверсивного дефінітивно-специфікативного синтаксису замінюються модернізованою пропозиційною функцією суб'єктного типу і модернізованою пропозиційною функцією предикатного типу модернізованого конверсивного дефінітивно-специфікативного синтаксису. У цьому випадку синтаксис традиційної діалектичної логіки з коцептуальною структурою «$S^{a}/_{b}$ P», в якій (простий) суб'єкт (S) і (простий) предикат (P) зіставляються як a і b, де a і b – загальне, особливе чи одиничне набуває вигляду синтаксису модерної діалектичної логіки з концептуальною структурою «S(a) – P(b)», в якій аргументами (a і b) складного суб'єкта (S(a)) і складного предиката

(P(b)) слугують діалектичні категорії загальне, особливе й одиничне. Саме модернізований конверсивний дефінітивно-специфікативний синтаксис модерної діалектичної логіки як удосконалена дефінітивна специфікація слугує прототипом модернізованого елементарного суб'єктно-предикативного синтаксису модерної метафізичної логіки і модернізованого перспективного інтенційно-модифікативного синтаксису модерної феноменологічної логіки. У модернізованому конверсивному дефінітивно-специфікативному синтаксисі діалектичної логіки абстрактна схема «S(a) – P(b)» конкретизується схемами «S(x) – P(z)», «S(z) – P(y)», «S(y) – P(x)», де x – одиничне, y – особливе, z – загальне. Відповідно у модернізованому елементарному суб'єктно-предикативному синтаксисі метафізичної логіки абстрактна схема «S(a) – P(b)» конкретизується схемами «S(r) – P(s)», «S(r) – P(a)», «S(r) – P(c)», де r – річ (перша субстанція), s – вид або рід (друга субстанція), a – якість, c – кількість. Насамкінець, у модернізованому перспективному інтенційно-модифікативному синтаксисі феноменологічної логіки абстрактна схема «S(a) – P(b)» конкретизується схемами «S(c) – P(d)», «S(f) – P(e)» тощо, де c – концепт, d – денотат, f – феномен, e – ейдос, невидимим каркасом яких слугує інтенція, що спрямована на них і відношення між ними. Шляхом інформаційної взаємодії між модернізованим елементарним суб'єктно-предикативним синтаксисом і модернізованим перспективним інтенційно-модифікативним синтаксисом на підставі модернізованого конверсивного дефінітивно-специфікативного синтаксису формується модифікований суб'єктно-предикативний синтаксис, або модифікативний синтаксис. Формування модифікативного синтаксису (модифікованого суб'єктно-предикативного синтаксису, логіки комунікації логічних синтаксисів) можна описати наступним чином. Концептуальні схеми тверджень модернізованого конверсивного дефінітивно-специфікативного синтаксису модерної діалектичної логіки «S(x) – P(z)», «S(z) – P(y)», «S(y) – P(x)» трансформуються у концептуальні схеми тверджень модернізованого елементарного суб'єктно-предикативного синтаксису модерної метафізичної логіки «S(r) – P(s)», «S(r) – P(a)», «S(r) – P(c)» і концептуальні схеми тверджень модернізованого перспективного інтенційно-модифікативного синтаксису модерної феноменологічної логіки «S(c) – P(d)», «S(f) – P(e)» тощо. У результаті інформаційної взаємодії виникає модифікативний синтаксис із загальною концептуальною схемою тверджень модифікованої суб'єктно-предикативної структури «S(a) – P(b)», де S(a) – складний суб'єкт, P(b) – складний предикат. Складним суб'єктом називається модернізована стандартна пропозиційна функція суб'єктного типу, в якій місце аргументу (a) посідає зафіксована за значенням філософська (метафізична, діалектична чи феноменологічна) категорія, а місце функції (S) – простий суб'єктний термін. Відповідно складним предикатом – модернізована стандартна пропозиційна функція предикатного типу, в якій місце аргументу (b) також посідає зафіксована за значенням філософська (метафізична, діалектична чи феноменологічна) категорія, а місце функції (P) – простий предикатний термін. Обсяг складного суб'єкта окреслює межі суб'єктної культури як невідомої культури, обсяг предиката – межі предикатної культури як відомої культури. Між невідомою суб'єктною культурою і відомою предикатною культурою у твердженні модифікативного синтаксису відбувається міжкультурна комунікація як логічна комунікація, що може набувати вигляду логіко-синтаксичної або логіко-семантичної комунікації. Унаслідок неї складний суб'єкт перетворюється на складний предикат (синтаксичний аспект) або переописується ним (семантичний аспект). Отже, модифікативний синтаксис постає логічною системою систем логічних синтаксисів. Він забезпечує інформаційну взаємодію модернізованого конверсивного дефінітивно-специфікативного синтаксису із модернізованим елементарним суб'єктно-предикативним синтаксисом і модернізованим перспективним інтенційно-модифікативним синтаксисом,

але не редукується до них як ціле до своїх частин. Водночас модифікативний синтаксис може репрезентуватися ними, слугуючи ілюстрацією співвідношення цілого і частин.

Формування фіксувальної семантики (семантики фіксованих значень аргументів і функцій, логіки комунікації логічних семантик) відбувається у ході інформаційної взаємодії заповнювальної семантики із замінною семантикою. Заповнювальна семантика слугує засобом формування модерних філософських логік. Якщо аргументні місця складних суб'єктних і предикатних термінів модифікативного синтаксису заповнюють категорії метафізики, тоді постає модерна метафізична логіка (або функціювальна метафізика). Якщо ж аргументні місця складних суб'єктних і предикатних термінів модифікативного синтаксису заповнюють категорії діалектики, тоді постає модерна діалектична логіка (або функціювальна діалектика). Насамкінець, якщо аргументні місця складних суб'єктних і предикатних термінів модифікативного синтаксису заповнюють категорії феноменології, тоді постає модерна феноменологічна логіка (або функціювальна феноменологія). Замінна ж семантика слугує засобом трансформації однієї модерної філософської логіки в іншу, способом набуття нею її статусу. Замінюючи діалектичні категорії модернізованої стандартної пропозиційної функції суб'єктного і предикатного типу метафізичними отримують модерну метафізичну логіку. Замінюючи ж метафізичні категорії стандартної пропозиційної функції суб'єктного і предикатного типу феноменологічними отримують модерну феноменологічну логіку. Зрештою, замінюючи феноменологічні категорії стандартної пропозиційної функції суб'єктного і предикатного типу діалектичними знову ж таки отримують модерну діалектичну логіку. Такі навхресні взаємопереходи можуть бути нескінченими.

Модерна діалектика і діалектична логіка як теорія і метод – це теорія класів предикатів, що розподілені за сферами категорій буття і мислення. Відповідно модерна діалектична логіка як розділ метафілософської логіки – це числення класів предикатів, значеннями яких слугують удосконалені дефінітивні специфікації діалектичних категорій. Модерну діалектичну логіку можна вважати базовою логікою континентальної аналітики. Вона поділяється на логіку буття або онтологічну логіку, і логіку пізнання або гносеологічну логіку. Онтологічна логіка базується на тоталології як вченні про ціле у його зв'язку із частинами і мереології як вченні про частини у їхньому зв'язку із цілим, що узагальнюються в логіці цілого і частини, або голістичній логіці. В голістичній логіці загальне дефінітивно специфікується як ціле, особливе – як частина, одиничне – як елемент, де ціле – це буття, частина – форма буття, елемент – сутнє. Відповідно гносеологічна логіка базується на об'єктній логіці як вченні як абстрактні об'єкти, де загальне – це тотожність, особливе – розбіжність, одиничне – підстава і логіці термінів як вченні про імена, де загальне (загальне ім'я) – це рід, особливе (часткове ім'я) – вид, одиничне (одиничне ім'я) – індивід. Вони узагальнюються у референційній логіці, де загальне – це рід як назва тотожності, особливе – вид як назва розбіжності, одиничне – індивід як назва підстави. Тож модерна діалектична логіка як числення загальних, часткових й одиничних імен, що позначають класи предикатів, постає єдністю голістичної і референційної логіки. У ній загальне – це ціле у бутті й рід у мисленні як вияв тотожності у мові, особливе – частина у бутті, вид у мисленні як вияв розбіжності у мові, одиничне – елемент у бутті, індивід у мисленні як вияв підстави у мові [3, с. 70]. На підставі принципу єдності буття і мислення загальне конкретизується через категорії ціле і рід, особливе – через категорії частина і вид, одиничне – через категорії елемент й індивід.

У модерній діалектичній логіці можна виокремити одинично-загальні, загально-особливі й особливо-одиничні твердження. Вони узагальнюються у класи тверджень цілого

і роду, відповідно до принципу єдності буття і мислення. У твердженнях цілого місця аргументів складних суб'єктів і предикатів посідають категорії ціле, частина, елемент, а у твердженнях роду – рід, вид й індивід. Вони слугують конкретизаціями абстракцій – загального, особливого й одиничного в бутті й мисленні. В одинично-загальному твердженні цілого місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного суб'єктного терміна посідають одиничне-елемент як аргумент-категорія і простий суб'єкт як функція-суб'єкт, а місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого предикатного терміна – загальне-ціле як аргумент-категорія і простий предикат як функція-предикат. Його схему можна записати так: «S(x) – P (z)», де складний суб'єкт (S(x)) перетворюється на складний предикат або переописується ним (P(z)). Ця схема читається: «Місце функції-суб'єкта у внутрішній структурі складного суб'єкта (S(x)) посідає простий суб'єкт (S), а місце аргумента-категорії – одиничне-елемент як сутнє (x), місце функції-предиката у внутрішній структурі складного предиката (P(z)) посідає простий предикат (P), а місце аргумента-категорії – загальне-ціле як буття (z), отже, одиничне-елемент (x) є загальне-ціле (z), інакше кажучи, сутнє перетворюється на буття або переописується ним». Наприклад, «Троянда (S(x)) є жива природа (P(z))». У загально-особливому твердженні цілого місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного суб'єктного терміна посідають загальне-ціле як аргумент-категорія і простий суб'єкт як функція-суб'єкт, а місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного предикатного терміна – особливе-частина як аргумент-категорія і простий предикат як функція-предикат. Його схему можна записати так: «S(z) – P (y)», де складний суб'єкт (S(z)) перетворюється на складний предикат або преописується ним (P(y)). Ця схема читається: «Місце функції-суб'єкта у внутрішній структурі складного суб'єкта (S(z)) посідає простий суб'єкт (S), а місце аргумента-категорії – загальне-ціле (z), місце функції-предиката у внутрішній структурі складного предиката (P(y)) посідає простий предикат (P), а місце аргумента-категорії – особливе-частина (y), отже, загальне-ціле (z) є особливе-частина (y), інакше кажучи, буття перетворюється на форму буття або переописується нею». Наприклад, «Жива природа (S(z)) є рослинний світ (P(y))». В особливо-одиничному твердженні цілого місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного суб'єктного терміна посідають особливе-частина як аргумент-категорія і простий суб'єкт як функція-суб'єкт, а місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного предикатного терміна – одиничне-елемент як аргумент-категорія і простий предикат як функція-предикат. Його схему можна записати так: «S(y) – P (x)», де складний суб'єкт (S(y)) перетворюється на складний предикат або переописується ним (P(x)). Ця схема читається: «Місце функції-суб'єкта у внутрішній структурі складного суб'єкта (S(y)) посідає простий суб'єкт (S), а місце аргумента-категорії – особливе-частина як форма буття (y), місце функції-предиката у внутрішній структурі складного предиката (P(x)) посідає простий предикат (P), а місце аргумента-категорії – одиничне-елемент як сутнє (x), отже, особливе-частина (y) є одиничне-елемент (x), інакше кажучи, форма буття перетворюється на сутнє або переописується ним». Наприклад, «Рослинний світ (S(y)) є троянда (P(x))».

В одинично-загальному твердженні роду місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного суб'єктного терміна посідають одиничне-індивід як аргумент-категорія і простий суб'єкт як функція-суб'єкт, а місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого предикатного терміна – загальне-рід як аргумент-категорія і простий предикат як функція-предикат.

Його схему можна записати так: «S(x) – P (z)», де складний суб'єкт (S(x)) перетворюється на складний предикат або переописується ним (P (z)). Ця схема читається: «Місце функції-суб'єкта у внутрішній структурі складного суб'єкта (S(x)) посідає простий суб'єкт (S), а місце аргумента-категорії – одиничне-індивід як підстава (x), місце функції-предиката у внутрішній структурі складного предиката (P(z)) посідає простий предикат (P), а місце аргумента-категорії – загальне-рід як тотожність (z), отже, одиничне-індивід (x) є загальне-рід (z), інакше кажучи, підстава перетворюється на тотожність або переописується нею». Наприклад, «Троянда (S(x)) є рослина (P(z))». У загально-особливому твердженні роду місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного суб'єктного терміна посідають загальне-рід як аргумент-категорія і простий суб'єкт як функція-суб'єкт, а місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного предикатного терміна – особливе-вид як аргумент-категорія і простий предикат як функція-предикат. Його схему можна записати так: «S(z) – P (y)», де складний суб'єкт (S(z)) перетворюється на складний предикат або преописується ним (P(y)). Ця схема читається: «Місце функції-суб'єкта у внутрішній структурі складного суб'єкта (S(z)) посідає простий суб'єкт (S), а місце аргумента-категорії – загальне-рід як тотожність (z), місце функції-предиката у внутрішній структурі складного предиката (P(y)) посідає простий предикат (P), а місце аргумента-категорії – особливе-вид як розбіжність (y), отже, загальне-рід (z) є особливе-вид (y), інакше кажучи, тотожність перетворюється на розбіжність або переописується нею». Наприклад, «Рослина (S(z)) є квітка (P(y))». В особливо-одиничному твердженні роду місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного суб'єктного терміна посідають особливе-вид як аргумент-категорія і простий суб'єкт як функція-суб'єкт, а місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного предикатного терміна посідають одиничне-індивід як аргумент-категорія і простий предикат як функція-предикат. Його схему можна записати так: «S(y) – P (x)», де складний суб'єкт (S(y)) перетворюється на складний предикат або переописується ним (P(x)). Ця схема читається: «Місце функції-суб'єкта у внутрішній структурі складного суб'єкта (S(y)) посідає простий суб'єкт (S), а місце аргумента-категорії – особливе-вид як розбіжність (y), місце функції-предиката у внутрішній структурі складного предиката (P(x)) посідає простий предикат (P), а місце аргумента-категорії – одиничне-індивід як підстава (x), отже, особливе-вид (y) є одиничне-індивід (x), інакше кажучи, розбіжність перетворюється на підставу або переописується нею». Наприклад, «Квітка (S(y)) є троянда (P(x))» [2, с. 85–86].

Модерна метафізика і метафізична логіка як теорія і метод – це теорія класів предикатів, що розподілені за сферами категорій субстанції та акциденцій. Відповідно модерна метафізична логіка як розділ метафілософської логіки – це числення класів предикатів, значеннями яких слугують удосконалені дефінітивні специфікації метафізичних категорій. Модерну метафізичну логіку можна вважати альтернативою щодо базової логіки континентальної аналітики. Вона поділяється на логіку індивідів і класів та логіку одноелементних і багатоелементних категорій. Мова логіки індивідів і класів представлена категоріями, партикуляріями, універсаліями і трансценденталіями. Категоріями називають максимально широкі за обсягом поняття. Вони застосовуються до опису і тлумачення будь-якого числа об'єктів. Категорії в логіці індивідів і класів групуються за індивідами і класами. До індивідів відносять партикулярії, до класів – універсалії і трансценденталії. Партикуляріями називають поняття, обсяг яких містить один об'єкт, що існує у певний момент часу і займає єдине місце у просторі [4, с. 49]. Їхні інші назви – індивідуальні партикулярії. Універсаліями – поняття, обсяг яких містить багато об'єктів, що існують у різних часових

потоках і просторових вимірах. Трансценденталіями – поняття, обсяг яких містить нескінчену кількість об'єктів у можливих і дійсних часових потоках та просторових вимірах, і тому їм унаслідок цього притаманне необмежене розширення. Мову логіки одноелементних і багатоелементних категорій утворюють якісно однорідний клас субстанцій і якісно різнорідний клас акциденцій. Субстанцією називають сутність. Вона може бути першою і другою. Перша субстанція – це індивід, друга – її вид і рід. Акциденціями називають властивості субстанції, що характеризують її якості, виміри, відношення, активні й пасивні стани, положення в часі та просторі [5, с. 173]. До них належать якість (відмітна ознака), кількість (уривчаста і безперервна величина), відношення (стосунок до іншого), місце (де річ знаходиться), час (коли річ існує), положення (розташування речі), володіння (належність речі чогось), дія (активність), зазнавання (пасивність). У складі тверджень модерної метафізичної логіки як числення загальних імен наявні категорія індивід з логіки індивідів і класів та категорії субстанція, якість і кількість з логіки одноелементних і багатоелементних категорій. Останні вважаються класами предикатів і мають назви предикатів субстанції, предикатів якості й предикатів кількості.

У модерній метафізичній логіці можна виокремити речово-сутнісне, речово-якісне і речово-кількісне твердження. У речово-сутнісному твердженні місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного суб'єкта посідають перша субстанція як аргумент-категорія і простий суб'єкт як функція-суб'єкт, а місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного предиката – друга субстанція як аргумент-категорія і простий предикат як функція-предикат. Його схему можна записати так: «S (r) – P (s)», де складний суб'єкт (S (r)) перетворюється на складний предикат (P (s)) або переописується ним. Ця схема читається: «Місце функції-суб'єкта у внутрішній структурі складного суб'єкта (S(r)) посідає простий суб'єкт (S), а місце аргумента-категорії – перша субстанція (r), місце функції-предиката у внутрішній структурі складного предиката (P(s)) посідає простий предикат (P), а місце аргумента-категорії – друга субстанція (s), отже, перша субстанція (r) є друга субстанція (s), інакше кажучи, перша субстанція як індивід перетворюється на певний вид або рід (другу субстанцію) або переописується ними». Наприклад, «Ось це (S(r)) є кінь (P(s))». У речово-якісному твердженні місця із фіксованими значенями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного суб'єкта посідають перша субстанція як аргумент-категорія і простий суб'єкт як функція-суб'єкт, а місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого предиката – якість як аргумент-категорія і простий предикат як функція-предикат. Його схему можна записати так: «S (r) – P (a)», де складний суб'єкт (S (r)) перетворюється на складний предикат (P (a)) або переописується ним. Ця схема читається: «Місце функції-суб'єкта у внутрішній структурі складного суб'єкта (S(r)) посідає простий суб'єкт (S), а місце аргумента-категорії – перша субстанція (r), місце функції-предиката у внутрішній структурі складного предиката (P(a)) посідає простий предикат (P), а місце аргумента-категорії – якість (a), отже, перша субстанція (r) є якість (a), інакше кажучи, перша субстанція (індивід) перетворюється на першу субстанцію (річ) із відповідною якістю або переописується нею». Наприклад, «Ця троянда (S(r)) – червона (P(a))». У речово-кількісному твердженні місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного суб'єкта посідають перша субстанція як аргумент-категорія і простий суб'єкт як функція-суб'єкт, а місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого предиката – кількість як аргумент-категорія і простий предикат як функція-предикат. Його схему можна записати так: «S (r) – P (c)», де складний суб'єкт (S(r)) перетворюється на складний предикат (P(c)) або

переописується ним. Ця схема читається: «Місце функції-суб'єкта у внутрішній структурі складного суб'єкта (S(r)) посідає простий суб'єкт (S), а місце аргумента-категорії – перша субстанція (r), місце функції-предиката у внутрішній структурі складного предиката (P(c)) посідає простий предикат (P), а місце аргумента-категорії – кількість (c), отже, перша субстанція (r) є кількість (c), інакше кажучи, перша субстанція (індивід) перетворюється на першу субстанцію (річ) із відповідною кількістю, або переописується нею». Наприклад, «Це дерево (S(r)) – високе (P(c))» [2, с. 83–84].

Модерна феноменологія і феноменологічна логіка як теорія і метод – це теорія класів предикатів, що розподілені за сферами категорій інтенційності й конституювання. Відповідно модерна феноменологічна логіка як розділ метафілософської логіки – це числення класів предикатів, значеннями яких слугують удосконалені дефінітивні специфікації феноменологічних категорій. Модерну феноменологічну логіку можна вважати альтернативою щодо базової логіки континентальної аналітики. Вона поділяється на іманентну логіку як вчення про інтенційність актів свідомості й креативну логіку як вчення про створення предметів досвіду свідомості. Мова іманентної логіки представлена категоріями інтенційність, ноезис і ноема. Інтенційністю вважається спрямованість свідомості на зміст своїх актів, тяжіння до її внутрішньо притаманної предметності. Ноезисом – сама спрямованість свідомості, її акти, в яких покладаються предмети досвіду свідомості, а ноемою – те, на що спрямована свідомість, сам предмет досвіду свідомості, взятий з боку його сутності. Мову ж креативної логіки утворюють категорії конституювання, концепт, денотат, феномен й ейдос. Конституюванням вважається покладання предметів досвіду свідомості або ж створення об'єктів чи феноменів у свідомості. Концептом називається спосіб, яким термін позначає об'єкт чи предмет, або клас об'єктів чи предметів, інформація про об'єкти чи предмети, яку він містить. Він дає змогу відрізнити об'єкти чи предмети деякого класу від інших, що в цей клас не входять. Денотатом же називається об'єкт чи предмет, або клас об'єктів чи предметів, що позначений терміном. Цей термін може бути виражений власною чи загальною назвою природної мови або змінною чи константою формалізованої мови. Денотат є функцією від концепту, задається чи покладається ним у вигляді об'єкта або феномена. Феномен розуміється як синонім факту, явище, що спостерігається саморефлексійним суб'єктом. Серед класів феноменів виокремлюють феномен сам собою і феномен як вияв чогось. Лише феномен сам собою входить до складу тверджень модерної феноменологічної логіки. Відповідно ейдос розуміється як синонім сутності й протиставляється факту. Концепт, денотат, феномен й ейдос вважаються головними термінами мови модерної феноменологічної логіки як числення загальних й одиничних імен, що позначають загальні й одиничні класи предметів.

У модерній феноменологічній логіці можна виокремити два різновиди тверджень: конститутивні й варіативні. Конститутивні твердження на підставі смислу (концепту) покладають, створюють чи конструюють об'єкт (денотат, феномен). Варіативні ж твердження інтенційно модифікують покладений предмет досвіду або сконструйований об'єкт чи феномен. Конститутивні твердження характеризуються тим, що в них скінчена чи нескінчена множина суб'єктних термінів зіставляється зі скінченою множиною предикатних термінів. Серед них можна розрізнити конститутивні твердження скінченого і нескінченого типу. У конститутивному скінченому твердженні місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного суб'єкта посідають концепт як аргумент-категорія і простий суб'єкт як функція-суб'єкт, а місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного предиката – денотат як аргумент-категорія і простий предикат як функція-предикат. У ньому

один аргумент одного складного суб'єкта й один аргумент одного складного предиката зіставляються як один концепт й один денотат. Його можна записати схемою: «S(c) – P(d)». Вона читається: «Функцію простого суб'єкта (S) у складі одного складного суб'єкта (S(c)) виконує один аргумент-концепт (c), функцію простого предиката (P) у складі одного складного предиката (P(d)) – один аргумент-денотат (d), отже, одна Функція (аргумент) як складний суб'єкт у статусі концепту перетворюється на одну Функцію (аргумент) як складний предикат у статусі денотату». Наприклад, «Те, що освіжає (S(c)) є холодне повітря (P(d))». У конститутивному нескінченому твердженні місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі низки дефінітивно специфікованих складних суб'єктів посідають нескінчена множина концептів як аргументів-категорій і низка простих суб'єктів як функцій-суб'єктів, а місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі складного предиката – денотат як аргумент-категорія і простий предикат як функція-предикат. У ньому декілька аргументів кількох складних суб'єктів як низка концептів зіставляються з одним аргументом одного складного предиката як одним денотатом. Його можна записати схемою: «$S_1(c_1)$ – $S_2(c_2)$ тощо – P(d)». Вона читається: «Функцію першого простого суб'єкта (S_1) у складі першого складного суб'єкта ($S_1(c_1)$) виконує перший аргумент-концепт (c_1), функцію другого простого суб'єкта (S_2) у складі другого складного суб'єкта ($S_2(c_2)$) – другий аргумент-концепт (c_2) тощо, функцію простого предиката (P) у складі складного предиката (P(d)) – аргумент-денотат (d), отже, перша Функція (аргумент) як перший складний суб'єкт у статусі першого концепту і друга Функція (аргумент) як другий складний суб'єкт у статусі другого концепту тощо перетворюється на Функцію (аргумент) як складний предикат у статусі денотату або переописується ним». Наприклад, «Те, що освіжає ($S_1(c_1)$) і бадьорить ($S_2(c_2)$) є холодне повітря (P(d))».

Варіативні твердження характеризуються тим, що в них скінчена множина суб'єктних термінів зіставляється зі скінченою чи нескінченою множиною предикатних термінів. Серед них також можна розрізнити варіативні твердження скінченого і нескінченого типу. У варіативному скінченому твердженні місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного суб'єкта посідають феномен як аргумент-категорія і простий суб'єкт як функція-суб'єкт, а місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного предиката – ейдос як аргумент-категорія і простий предикат як функція-предикат. У ньому один аргумент одного складного суб'єкта й один аргумент одного складного предиката зіставляються як один феномен й один ейдос. Його можна записати схемою: «S(f) – P(e)». Вона читається: «Функцію простого суб'єкта (S) у складі одного складного суб'єкта (S(f)) виконує один аргумент-феномен (f), функцію простого предиката (P) у складі одного складного предиката (P(e)) – один аргумент-ейдос ((e)), отже, одна Функція (аргумент) як складний суб'єкт у статусі феномену перетворюється на одну Функцію (аргумент) як складний предикат у статусі ейдосу або переописується ним». Наприклад, «Холодне повітря (S(f)) освіжає (P(e))». У варіативному нескінченому твердженні місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі дефінітивно специфікованого складного суб'єкта посідають феномен як аргумент-категорія і простий суб'єкт як функція-суб'єкт, а місця із фіксованими значеннями у внутрішній структурі низки дефінітивно специфікованих складних предикатів – нескінчена множина ейдосів як аргументи-категорії і низка простих предикатів як функцій-предикатів. У ньому один аргумент одного складного суб'єкта як один феномен зіставляється декількома аргументами кількох складних предикатів як низкою ейдосів. Його можна записати схемою: «S(f) – $P_1(e_1)$ – $P_2(e_2)$ тощо». Вона читається: «Функцію простого суб'єкта (S) у складі одного складного суб'єкта (S(f)) виконує один аргумент-феномен (f), функцію

першого простого предиката (P_1) у складі першого складного предиката ($P_1(e_1)$) виконує перший аргумент-ейдос ((e_1)), функцію другого простого предиката (P_2) у складі другого складного предиката ($P_2(e_2)$) – другий аргумент-ейдос ((e_2)), отже, одна Функція (аргумент) як складний суб'єкт у статусі феномену перетворюється на першу Функцію (аргумент) як перший складний предикат у статусі першого ейдосу і другу Функцію (аргумент) як другий складний предикат у статусі другого ейдосу тощо або переописується ними». Наприклад, «Холодне повітря (S(f)) освіжає ($P_1(e_1)$) і бадьорить ($P_2(e_2)$)» [2, с. 87–88].

Континентальна аналітика як практична філософія і прикладна логіка слугує засобом проведення предикативного аналізу міжкультурної комунікації (культурно-предикативного аналізу історико-філософського дискурсу, тексту, мовлення). Предикативний аналіз міжкультурної комунікації – це переклад мови досліджуваної культури мовою дослідницької культури, перетворення синтаксису мови досліджуваної культури на синтаксис мови дослідницької культури, яке доповнюється переописуванням семантики мови досліджуваної культури семантикою мови дослідницької культури. Його інша назва – акціоніка – аналіз інформаційних інтеракцій. У ньому мова досліджуваної культури збігається з історичною мовою філософської теорії, а мова дослідницької культури – з актуальною логічною мовою континентальної аналітики. Тож предикативний аналіз міжкультурної комунікації, який пропонується у цій статті й обґрунтовується її автором, повною мірою реалізує принцип єдності історичного і логічного діалектичної філософії Ґ. Геґеля. У предикативному аналізі міжкультурною комунікацією вважається логіко-методологічна комунікація (концепт автора цієї статті). Вона розуміється як інформаційна взаємодія між логічними (суб'єктною і предикатною) і методологічними (досліджуваною і дослідницькою) культурами. Суб'єктна культура також називається невідомою культурою, предикатна культура – відомою культурою, досліджувана культура – колишньою культурою, дослідницька культура – теперішньою культурою. Тож складниками предикативного аналізу міжкультурної комунікації слугують континентальна аналітика як логічна комунікація і дослідження комунікативної природи речень мови історико-філософської теорії як методологічна комунікація. Вони співвідносяться як основа і надбудова та можуть взаємозамінюватися. Суб'єктна культура може набувати статусу досліджуваної культури, і навпаки, предикатна культура – статусу дослідницької культури, і навпаки. Методологічна комунікація базується на логічній комунікації, взаємозамінюється з нею, але вони не збігаються між собою. У логіко-синтаксичній комунікації невідомий сенс (невідоме знання) перетворюється на відомий сенс (відоме знання), у логіко-семантичній комунікації відомий сенс (відоме знання як знання про незнання) переописується іншим відомим сенсом (відомим знанням як знанням про знання), а у методологічній комунікації досліджуваний сенс перекладається дослідницьким сенсом, усталені концепти переописуються новаторськими концептами, що розвивають нерозвинуті значення усталених концептів у новаторському контексті.

На формування концепту предикативного аналізу міжкультурної комунікації вплинула ціла низка чинників. Серед них можна виокремити теорію діалектичних тверджень як дефінітивних специфікацій і сходження від абстрактного до конкретного, групування категорій за сферами буття і мислення, єдність аналізу і синтезу та єдність історичного і логічного як методи їхньої побудови Ґ. Геґеля, теорію пропозиційних функцій як невизначених понять Ґ. Фреґе, концепцію пропозиційних функцій як невизначених понять із фіксованими значеннями Б. Расела, конструктивістський підхід до побудови історичних нарацій і наративів Є. Топольського, В. Вжосека й Е. Доманської, методологію культурного приписування у діалозі досліджуваної і дослідницької культур В. Вжосека і концепцію

культурного переописування Р. Рорті. Важливо зазначити, що віднесення американського філософа Р. Рорті до європейсько-континентальної традиції має своїм прецендентом зарахування німецького філософа Ґ. Фреґе до англо-американської традиції. Підставами таких дій слугує їхній концептуальний внесок у розвиток названих традицій. Внеском Р. Рорті у розвиток європейсько-континентальної традиції слід вважати те, що він доповнив теорію функтора «перетворюється на» як значення логіко-граматичної зв'язки «є / не є» Ґ. Геґеля і концепцію заміни логіко-граматичної зв'язки «(не) є» математичним виразом «вважається функцією від аргументу» Ґ. Фреґе своєю інтерпретантою «переописується терміном». Перелічені концепти утворюють модифікативний синтаксис і фіксувальну семантику континентальної аналітики як логічної основи предикативного аналізу міжкультурної (логіко-методологічної) комунікації.

Прикладами застосування предикативного аналізу міжкультурної комунікації можуть слугувати експлікації сенсів твердження мови теорії свободи Б. Спінози «Свобода є пізнання необхідності». У ході логічної комунікації наведене твердження може набувати форми твердження модерної діалектичної логіки «Свобода (S(z)) є пізнання необхідності (P(y))», де загальне (z) перетворюється на особливе (y) (свобода перетворюється на усвідомлену необхідність), чи загальне (z) переописується особливим (y) (свобода переописується усвідомленою необхідністю), або форми твердження модерної метафізичної логіки «Свобода (S(r)) є пізнання необхідності (P(s))», де річ (r) перетворюється на вид (s) (свобода перетворюється на знання необхідності), чи річ (r) переописується видом (s) (свобода переописується знанням необхідності), або форми твердження модерної феноменологічної логіки «Свобода (S(f)) є пізнання необхідності (P(e))», де феномен (f) перетворюється на ейдос (e) (свобода перетворюється на усвідомлення досвіду необхідності), чи феномен (f) переописується ейдосом (e) (свобода переописується усвідомленням досвіду необхідності). У процесі ж методологічної комунікації твердження мови досліджуваної культури «Свобода є пізнання необхідності» перекладається твердженням мови дослідницької культури «Свобода є оволодіння необхідністю». Сенс цього твердження у тому, що знання законів природи звільняє людину від природної необхідності, робить можливим панування людини над природою, використання нею природи у своїх цілях.

Континентальна аналітика слугує відповіддю на виклик синтаксичного догматизму в логічній теорії. Логіко-синтаксичний догматизм обстоює моністичну позицію в логічній теорії. Він захищає тезу, за якою існує лише один досконалий логічний синтаксис. У такий спосіб логіко-синтаксичний догматизм його абсолютизує. Теза про існування лише одного досконалого логічного синтаксису набуває статусу абсолютної істини в логіці [6, с. 57]. В історії логіки на статус досконалого логічного синтаксису почергово претендувала ціла низка логічних синтаксисів, їхніх типів і стилів. Досконалими типами логічного синтаксису вважалися або базовий логічний синтаксис Аристотеля, або альтернативний щодо нього логічний синтаксис Ґ. Геґеля, чи альтернативний щодо Аристотелевого синтаксису логічний синтаксис Ґ. Фреґе, а досконалими стилями логічного синтаксису – або граматичний стиль логічного синтаксису Аристотеля, або математичний стиль логічного синтаксису Ґ. Фреґе. Граматичний стиль логічного синтаксису Аристотеля притаманний і базовому логічному синтаксису Аристотеля, і альтернативному стосовно нього логічному синтаксису Ґ. Геґеля, а також комплементарному з ним логічному синтаксису І. Канта й паралельному стосовно нього логічному синтаксису Е. Гусерля (Аристотелевий синтаксис і Гусерлевий синтаксис співвідносяться як синтаксис світу і синтаксис досвіду). Граматичний стиль логічного синтаксису Аристотеля характеризується орієнтацією на граматику природної (етнічної, національної) мови зі специфікованою семантикою (специфікованими

термінами) і наслідуванням у процесі синтаксичної побудови простого (атрибутивного) твердження традиційної (формальної, атрибутивної) логіки як числення понять і класів структурної схеми розповідного двоскладного речення, граматична основа якого виражена підметом і присудком, чи їхніми групами. Засобами граматичної техніки синтаксичної побудови простого твердження традиційної логіки логіко-граматичний суб'єкт як логічний підмет і логіко-граматичний предикат як логічний присудок поєднуються в одне ціле – просте твердження суб'єктно-предикативної структури. Граматичний стиль логічного синтаксису передбачає побудову і читання простого твердження суб'єктно-предикативної структури зліва направо – від логічного суб'єкта до логічного предиката [7, с. 36]. Вадою базового логічного синтаксису Аристотеля, із перспективи альтернативного щодо нього логічного синтаксису Ґ. Геґеля, вважається те, що в Аристотелевому логічному синтаксисі простого твердження суб'єктно-предикативної структури самі логічний суб'єкт і логічний предикат постають загальними назвами чи загальними іменами, а його традиційна логіка за таких обставин визначається як числення загальних імен. Першою спробою удосконалення базового логічного синтаксису Аристотеля слугує альтернативний логічний синтаксис Ґ. Геґеля. На підставі принципу (методу) сходження від абстрактного до конкретного логічний суб'єкт і логічний предикат як загальні імена (абстрактне) конкретизуються через діалектичні категорії загальне, особливе й одиничне (загальні, часткові й одиничні імена). Унаслідок цього традиційна логіка Аристотеля як числення загальних імен замінюється діалектичною логікою Ґ. Геґеля як численням загальних, часткових й одиничних імен. Вадою діалектичної логіки Ґ. Геґеля можна вважати те, що вона одночасно послуговується двома низками категорій: низкою логічних категорій «суб'єкт – предикат» і низкою діалектичних категорій «загальне – особливе – одиничне», координація між якими ускладнена їхніми численними взаємопереходами: «Суб'єкт є предикат», «Предикат є суб'єкт», «Суб'єкт є одиничне, предикат є загальне», «Суб'єкт є загальне, предикат є особливе» тощо. Завдяки цьому швидкість діалектичного мислення і сам процес застосування діалектичного методу надзвичайно сповільнюється, а його ефективність мінімізується. Іншою вадою базовою логічного синтаксису Аристотеля, із перспективи альтернативного стосовно нього логічного синтаксису Ґ. Фреґе, вважається логічна зв'язка в Аристотелевому логічному синтаксисі твердження суб'єктно-предикативної структури. Вона фіксується або знаком приписування (предикації), або знаком тотожності (дефініції), або знаком існування (онтології об'єктів і предметів). Тому другою спробою удосконалення базового логічного синтаксису Аристотеля слугує альтернативний щодо нього логічний синтаксис Ґ. Фреґе. Передусім він замінює розпливчасте відношення між логічним підметом і логічним присудком на однозначне відношення між арґументом і функцією, граматичний стиль логічного синтаксису Аристотеля математичним стилем логічного синтаксису Ґ. Фреґе. Фреґеанський стиль логічного синтаксису характеризується орієнтацією на напівформалізовану функціювальну мову дискретної математики і наслідуванням у процесі синтаксичної побудови простого (атомарного) висловлювання предикатної (кванторної) логіки однозначної (функціювальної) відповідності між арґументом і значенням у структурі математичної функції. Засобами математичної техніки синтаксичної побудови простого висловлювання логіки предикатів (логіки кванторів) терм (предикатор) як логічний підмет і предикатор (квантифікатор) як логічний присудок поєднуються у цілісне твердження пропозиційно-функціювальної структури. Математичний стиль логічного синтаксису передбачає побудову і читання твердження пропозиційно-функціювальної структури справа наліво – від терму до предикатора, або від предикатора до квантифікатора [7, с. 37; 42–43]. Вадою альтернативного логічного синтаксису атомарного твердження Ґ. Фреґе слугує складна математична

техніка його побудови. Вона переописує граматичний стиль логічного синтаксису атрибутивного твердження традиційної логіки Аристотеля термінами математичного стилю логічного синтаксису атомарного твердження пропозиційно-функціювальної структури Ґ. Фреґе, замінюючи логічний суб'єкт (логічний підмет) на терм, логічний предикат (логічний присудок) – на предикатор, кількісне (кванторне) слово – на квантифікатор, логічну зв'язку (є / не є) – на функтор (засіб утворення твердження). Граматичний стиль логічного синтаксису притаманний гуманітарному розуму філософської теорії, а математичний стиль логічного синтаксису – математичному розуму математичної теорії. Унаслідок цього виникає протистояння між гуманітарним розумом континентальної філософії і математичним розумом аналітичної філософії, натуральною мовою традиційної формальної логіки і формалізованою мовою сучасної символічної логіки.

Континентальна аналітика пропонує розв'язання поблеми логіко-синтаксичного догматизму, відкидаючи претензії елементарного суб'єктно-предикативного синтаксису логіки метафізичної філософії, конверсивного дефінітивно-специфікативного синтаксису логіки діалектичної філософії, перспективного інтенційно-модифікативного синтаксису логіки феноменологічної філософії і стандартного пропозиційно-функціювального синтаксису логіки аналітичної філософії на статус досконалого логічного синтаксису. Вона задає власний модифікативний синтаксис, який засобами удосконаленої дефінітивної специфікації модернізованого конверсивного дефінітивно-специфікативного синтаксису модерної діалектичної логіки налагоджує інформаційну взаємодію між модернізованим елементарним суб'єктно-предикативним синтаксисом модерної метафізичної логіки і модернізованим перспективним інтенційно-модифікативним синтаксисом модерної феноменологічної логіки, що доповнюється її фіксувальною семантикою, яка формується шляхом інформаційної взаємодії заповнювальної і замінної семантики. Така пропозиція, на переконання автора статті, спроможна мінімізувати вади історично існуючих логічних синтаксисів шляхом побудови логічної комунікації між ними, що здатна значною мірою їх нейтралізувати, та на її підставі запропонувати предикативний аналіз міжкультурної комунікації як ефективний логіко-методологічний інструментарій для дослідження комунікативного каркасу історико-філософської теорії, комунікативної природи речень мови історико-філософської теорії засобами континентальної філософської аналітики.

Список використаної літератури

1. Гнатюк Я. С. Комунікативний потенціал культурної предикації. Івано-Франківськ, 2019. 304 с.
2. Гнатюк Я. Філософська і метафілософська логіка. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2024. Вип. 52. С. 77–90.
3. Гнатюк Я. С. Аналітика філософії. Київ, 2020. 236 с.
4. Лакс М. Метафізика: сучасний вступний курс. Київ, 2016. 584 с.
5. Стружевський В. Онтологія. Київ, 2015. 312 с.
6. Гнатюк Я. Догматизм в логіці та його подолання засобами логіки комунікації історичних логік. *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Філософія*. 2019. Вип. 811. С. 56–60.
7. Гнатюк Я.С. Логічна техніка аналітичної філософії. Київ, 2024. 244 с.

CONTINENTAL ANALYTICS AND ANALYTIC PHILOSOPHY

Yaroslav Hnatiuk
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Faculty of Psychology, Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies,
Shevchenko str., 57, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine

The article presents a historically formed number of logical systems that form the continental analysis of the modern philosophy of Western civilization. It is metaphilosophically interpreted as a counter-philosophy of the logic of analytical philosophy. The thesis, according to which the components of continental analytics are not only the philosophical logics of Aristotle, I. Kant, G. Hegel, E. Husserl, but also the mathematical (symbolic) logic of G. Frege, is substantiated. At the same time, it is taken into account that G. Frege geographically and theoretically belongs to continental philosophy, and traditionally and methodologically – to analytical philosophy. Philosophical logics in this context are considered in a metaphilosophical perspective. Traditional philosophical logics appear in it as modern philosophical logics. Modern philosophical logics are formed in the process of informational interaction of syntaxes and semantics of traditional philosophical logics. Under such circumstances, continental analytics is interpreted as an information theory of logical communication. The modifying syntax and fixing semantics of continental analytics, which are formed during the informational interaction of historically existing logical syntaxes and semantics, are analyzed. It is noted that continental analytics has an alternative position regarding syntactic dogmatism in logic. The position of logical-syntactic dogmatism expresses the belief of metaphysical, dialectical or analytical philosophy in the existence of a perfect logical syntax, on which the best logical theory is built – Logic with a capital letter. Continental analytics appears as a logic of communication of logical syntaxes or a modifying syntax supplemented by a fixing semantics or a logic of communication of logical semantics. Modifying syntax and fixing semantics form the universal language of continental analytics. As a method of empirical research, it effectively lays the foundation for predicative analysis of intercultural communication, creating conditions for methodological communication based on logic.

Key words: continental analytics, analytical philosophy, modifying syntax, fixing semantics, universal language, predicative analysis of intercultural communication.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 38–44
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 38–44

УДК 316.752.754
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.4

ЦІННІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА МОРАЛЬНОГО ВИБОРУ ОСОБИСТОСТІ

Ігор Гоян, Олег Лазор
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра соціальної психології,
вул. Шевченка, 57, 76000, м. Івано-Франківськ, Україна

У статті представлені результати науково-дослідної програми «Всесвітнє вивчення цінностей» (The World Values Survey (WVS)) – найбільше порівняльне дослідження, яке проводиться на базі університетів усього світу з метою вивчення цінностей і переконань населення. В статті розглядаються цінності як центральне ядро структури духовно-моральної кризи, проблема визначень цінностей, їх типологій, і проблема, з якою стикається соціолог, що вивчає духовно-моральну кризу через систему цінностей та ціннісних орієнтацій. WVS – єдине академічне дослідження, яке включає весь спектр національних варіацій: від дуже бідних до найбагатших країн, від країн із дуже авторитарними режимами до максимально ліберальних демократій, охоплюючи всі культурні зони світу. Учасники програми «Всесвітнє вивчення цінностей» аналізують зміну ціннісних орієнтацій та їх вплив на соціальне та політичне життя, використовуючи висококласний інструментарій та наукові методи дослідження у кожній країні.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що програма WVS продемонструвала наступні результати: безліч глибинних установок згодом зазнає поширених змін між поколіннями. З метою моніторингу цих змін та вивчення їх наслідків WVS провела серію хвиль опитувань у понад 100 суспільствах на всіх континентах. Основною темою, що лежить в основі задуму WVS, була гіпотеза про те, що економічні та технологічні перетворення привносять значні зміни у цінності, переконання та моральний вибір населення. Аналіз даних WVS підтверджує цю гіпотезу, розкриваючи повсюдно поширені та послідовні відмінності між соціальними, економічними, релігійними та політичними установками населення, що проживає в країнах з високим рівнем доходів, та людьми, які проживають у країнах з низьким рівнем доходів. Фактичні дані WVS дають зрозуміти, що базові цінності та установки населення в усьому світі змінюються і зміни відбуваються за узгодженими та передбачуваними алгоритмами.

Ключові слова: система цінностей, моральна ідентичність особистості, моральні рішення, моральний вибір.

Постановка проблеми. Моральність є спосіб відображення людиною дійсності та критерій її вчинків, будучи однією з найважливіших сфер взаємовідносин людини та суспільства. Духовно – моральний розвиток особистості є одним із пріоритетних завдань освіти та держави. У державних стандартах середньої та вищої освіти наголошується на пріоритетності формування компетентності у вирішенні моральних проблем на основі особистісного вибору, моральної поведінки, відповідального ставлення до діяльності, своїх вчинків. У зв'язку з цим особливий інтерес представляє проблема морального розвитку сучасної людини, яка виховується за умов становлення нового соціокультурного середовища. Особливість сучасного етапу соціального розвитку суспільства обумовлена трансформацією суспільної свідомості, що впливає на формування моральних орієнтирів як усього суспільства, так і окремої особистості. Вектор і характер розвитку світового суспільства, майбутнє країн залежать від того, як вирішуватимуться проблеми морального розвитку особистості.

© Гоян І., Лазор О., 2024

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Платон та Г.В.Ф. Гегель мислили цінності як форми абсолютного духу чи абсолютної ідеї, І. Кант – як трансцендентні форми суб'єктивного сприйняття. І. Кант першим ужив поняття «цінності» у його спеціальному значенні. У неокантіанської концепції В. Віндельбанда і Г. Ріккерта цінності – ідеальне буття норми, вони не залежать від людських потреб та бажань. Г. Ріккерт вважав, що подальше становлення філософії можливе лише як «критична наука про загальнообов'язкові цінності». Представники ж натуралістичного психологізму А. Мейнонг, Р. Перрі, Дж. Дьюї і К. Льюїс побачили джерело цінностей в потребах людини, що емпірично фіксуються. Для Р. Перрі «цінність – будь-який предмет будь-якого інтересу».

Основоположник філософської антропології М. Шелер звів до цінностей все духовне життя людини, визнавши найвищою формою релігійні цінності. У нього цінності – онтологічна основа особистості. Е. Трельч поняття «цінності» зводив до суб'єктивності та відносності. Ф. Ніцше трактував буття не як об'єктивну реальність, а як цінність [1–5]. У концепції Дж. Дьюї цінності – об'єктивні фактори емпірично спостережуваної реальності.

Зарубіжна психологічна наука розглядає моральність як регулятор поведінки у ситуації морального вибору з позицій кількох підходів. У психоаналізі при поясненні моральності як основи морального вибору основна увага приділяється внутрішньо-психічним процесам (А. Адлер, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні, Е. Еріксон). У дослідженнях прихильників біхевіоризму проблеми формування моральної поведінки розглядалися А. Бандурою, Дж. Роттером, Б.Ф. Скіннером. Взаємозв'язки морального регулювання поведінки зі сформованістю моральних переконань вивчалося у роботах Л. Колберга та Ж. Піаже; залежність поведінки від присвоєння загальнолюдських цінностей розглядалася у працях А. Маслоу та К. Роджерса.

Виклад основного матеріалу. Моральний вибір має мотиваційно-ціннісну детермінованість, при цьому ціннісні орієнтації вбирають у себе систему особистісних смислів, будучи сполучною ланкою моральної свідомості та поведінки людини, а мотиви визначають спрямованість діяльності суб'єктів. Як відомо, формування морального досвіду людини обумовлено внутрішніми та зовнішніми умовами його життя, поведінки та діяльності. Зовнішніми умовами у підлітковому віці є стосунки з однолітками і дорослими у різних видах діяльності та ситуаціях, у яких необхідно зробити моральний вибір. Внутрішні умови – рівень розвитку моральної свідомості, довільної поведінки, їх детермінованість та взаємопов'язаність. У структурі моральності перше місце висувається усвідомлене дотримання моральних норм відповідно до власними ціннісними орієнтаціями [4; 5].

Покладаючись на ідеї А. Маслоу, Р. Інглхарт ввів у науковий обіг дві категорії – «матеріалістичні» (фізіологічні) та «постматеріалістичні» цінності, переважання яких у тому чи іншому суспільстві відповідає досягнутій їм стадії історичного розвитку, соціально-економічного прогресу, руху по лінії духовно-моральних цінностей. У своїй концепції Р. Інглхарт виділяє дві системи цінностей – «матеріалістичну» (матеріальний добробут, економічне зростання, безпека, добробут і т.д.) і «постматеріалістичну», в якій домінують гармонійні відносини між людьми, духовне розвиток та самореалізація особистості. Всесвітня асоціація дослідження цінностей (WVSA) та Європейське дослідження цінностей (EVS) випустили остаточну версію спільного набору даних EVS-WVS за 2017–2022 роки, створеної в рамках угоди про співпрацю (Меморандум про взаєморозуміння) між двома дослідницькими програмами:

	Спільне EVS/WVS	EBC	BBC
Період опитування	2017–2022 рр.	2017–2021 рр.	2017–2022 рр.
Кількість хвиль	Спільна хвиля EVS/WVS	5-а хвиля	7-а хвиля
Кількість випадків	153,716	59.438	94.278
Країни/території	90	36	64

Джерело: EBU/BBC (2022). European Values Survey and World Values Survey: Joint EVS/WVS 2017–2022 dataset. GESIS Data Archive, Cologne. ZA7505. Data set version 4.0.0, doi: 10.4232/1.14023

Асоціація World Values Survey надала чергову оновлену версію Культурної карти Інглхарта-Вельцеля. Карта заснована на останньому спільному опитуванні Всесвітнього дослідження цінностей та Європейського дослідження цінностей 2017–2022 років. Для окремих країн, які останнім часом не обстежувалися, для розрахунку оцінки картки використовуються дані попередніх хвиль. Всього на карті представлено 111 країн/суспільств (рис. 1).

Методологія культурних карт, розроблена засновником WVSA Рональдом Інглхартом та віце-президентом WVSA Крістіаном Вельцелем, стверджує, що у світі існують два основні виміри міжкультурних відмінностей: традиційні цінності проти світсько-раціональних цінностей та цінності виживання проти цінностей самовираження [3]. Культурна карта світу Інглхарта-Вельцеля ілюструє, що, незважаючи на безліч нюансів, людські системи вірувань зводяться до цих двох основних вимірів міжкультурних відмінностей.

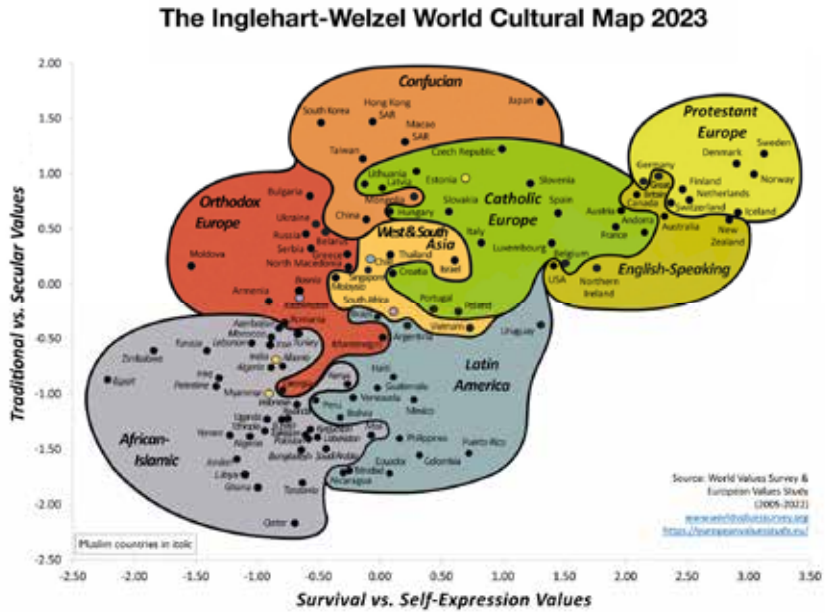

Рис. 1. Карта крос-культурних відмінностей Інглхарта-Вельцеля, сьомої хвилі (2017–2022)

Джерело: Inglehart-Welzel Cultural Map of the World – World Values Review 7 (2023). URL: http://www.worldvaluessurvey.org/

На карті (рис.1) представлені емпіричні свідчення масштабних культурних змін та збереження самобутніх культурних традицій. Основна теза свідчить, що соціально-економічний розвиток пов'язаний із широким синдромом різних ціннісних орієнтацій. Аналіз даних WVS, проведений політологами Рональдом Інглхартом та Крістіаном Вельцелем, стверджує, що у світі існують два основні виміри міжкультурних відмінностей:

1) Традиційні цінності проти секулярно-раціональних цінностей та
2) Цінності виживання та цінності самовираження.

Традиційні цінності наголошують на важливості релігії, зв'язків між батьками та дітьми, поваги до влади та традиційних сімейних цінностей. Люди, які приймають ці цінності, негативно ставляться до розлучення, абортів, евтаназії та самогубства. Ці суспільства мають високий рівень національної гордості та націоналістичних поглядів. Секулярно-раціональні цінності мають протилежні переваги традиційним цінностям. Ці суспільства приділяють менше уваги релігії, традиційним сімейним цінностям та авторитету. Розлучення, аборт, евтаназія та самогубство вважаються відносно прийнятними. У цінностях виживання особлива увага приділяється економічній та фізичній безпеці. Це пов'язано з відносно етноцентричним світоглядом та низьким рівнем довіри та толерантності. Цінності самовираження віддають високий пріоритет захисту навколишнього середовища, зростаючої толерантності до іноземців та ґендерної рівності, а також зростаючих вимог участі у прийнятті рішень в економічному та політичному житті.

Ці два виміри були створені шляхом проведення факторного аналізу набору десяти показників. Десять використаних індикаторів (по п'ять для кожного виміру) були обрані з технічних причин: щоб мати можливість порівнювати результати в часі, використовували індикатори, які були включені в чотири хвилі досліджень цінностей. Ці десять показників відображають лише малу частину багатьох переконань і цінностей, які зачіпають ці два виміри, і вони не обов'язково є найбільш чутливими індикаторами цих вимірювань. Вони добре справляються із виявленням двох надзвичайно важливих аспектів міжкультурних відмінностей, але ми повинні мати на увазі, що ці конкретні елементи є лише індикаторами значно ширших основних вимірів міжкультурних відмінностей [6].

Вимірювання традиційних і секулярно-раціональних цінностей відображає контраст між суспільствами, в яких релігія дуже важлива, і тими, в яких вона не важлива, але повага до влади Бога, вітчизни та сім'ї тісно пов'язані один з одним. Важливість сім'ї є основною темою: у традиційних суспільствах головна мета життя більшості людей – змусити своїх батьків пишатися ними; і треба завжди любити і поважати своїх батьків, незалежно від того, як вони поводяться; і навпаки, батьки повинні робити все можливе для своїх дітей навіть ціною власного благополуччя; і люди ідеалізують великі сім'ї (і справді мають їх: високі бали за цим параметром сильно корелюють із високими показниками народжуваності). Хоча люди традиційних суспільств мають високий рівень національної гордості, воліють більше поваги до влади, займають протекціоністські позиції щодо зовнішньої торгівлі та відчувають, що екологічні проблеми можуть бути вирішені без міжнародних угод, вони пасивно приймають національну владу: вони рідко обговорюють політику. У доіндустріальних суспільствах сім'я має вирішальне значення виживання. Відповідно, суспільства на традиційному полюсі цього виміру відкидають розлучення та займають позицію на захист життя щодо абортів, евтаназії та самогубств. Вони підкреслюють соціальний конформізм, а не індивідуалістичні прагнення, підтримують повагу до влади та мають високий рівень національної гордості та націоналістичних поглядів. Товариства з секулярно-раціональними цінностями мають протилежні переваги по всім цим показникам [7].

Вимірювання виживання та самовираження торкається синдрому толерантності, довіри, акценту на суб'єктивному добробуті, громадянській активності та самовираженні, який виникає у постіндустріальних суспільствах з високим рівнем екзистенційної безпеки та індивідуальної автономії. На протилежному полюсі люди у суспільствах, сформованих екзистенційною незахищеністю та жорсткими інтелектуальними та соціальними обмеженнями людської автономії, схильні насамперед наголошувати на економічній та фізичній безпеці; вони відчувають загрозу з боку іноземців, етнічної різноманітності та культурних змін, що призводить до нетерпимості до сторонніх груп, наполягання на традиційних ґендерних ролях та авторитарному політичному світогляді. Центральним компонентом цього виміру є поляризація між матеріалістичними та постматеріалістичними цінностями. Ці цінності відображають зміну поколінь від акценту на економічній та фізичній безпеці до зростаючого акценту на самовираження, суб'єктивне благополуччя та якість життя. Це культурне зрушення спостерігається у всьому постіндустріальному суспільстві; воно виникає серед вікових когорт, що виросли в умовах, в яких виживання можна вважати само собою зрозумілим. Ці цінності пов'язані з появою зростаючої уваги до захисту довкілля, жіночого руху та зростанням вимог до участі у прийнятті рішень в економічному та політичному житті. За останні тридцять років ці цінності набули все більшого поширення практично у всіх постіндустріальних суспільствах. Суспільства, які наголошують на цінності виживання, мають відносно низький рівень суб'єктивного благополуччя, повідомляють про відносно погане здоров'я, мають низький рівень міжособистісної довіри, відносно нетерпимі до зовнішніх груп та низьку підтримку гендерної рівності. Вони наголошують на матеріалістичних цінностях, мають відносно високий рівень віри в науку та техніку, відносно низький рівень екологічної активності та відносно прихильні до авторитарного уряду. Товариства, які займають високі місця за цінностями самовираження, зазвичай мають протилежні переваги з усіх цих тем. Загалом цінності самовираження відбивають емансипативний і гуманістичний ідеал, що підкреслює людську автономію та вибір. Коли виживання під питанням, культурна різноманітність видається загрозливою. Коли людей не вистачає, іноземці сприймаються як небезпечні чужинці, які можуть забрати у людини кошти для існування. Люди чіпляються за традиційні гендерні ролі та сексуальні норми, підкреслюючи абсолютні правила та старі звичні норми, намагаючись максимізувати передбачуваність у нестабільному світі. І навпаки, коли виживання починає сприйматися як щось само собою зрозуміле, етнічне і культурне розмаїття стає дедалі більш прийнятним – більш того, після певного моменту розмаїття не тільки терпимо, але й починає позитивно цінуватися, оскільки воно цікаве і стимулює. У постіндустріальних суспільствах люди шукають іноземних ресторанів, щоб спробувати нові види кухні; вони платять великі суми грошей і подорожують на великі відстані, щоб познайомитись із екзотичними культурами. Зміна гендерних ролей та сексуальних норм більше не здається загрозливою [7].

За останні кілька десятиліть ми стали свідками однієї з найдраматичніших культурних змін, що відбулися з початку письмової історії, – переходу до ґендерної рівності, що дозволило жінкам вибирати із значно ширшого діапазону життєвих траєкторій, ніж будь-коли раніше. Поляризація з приводу нових гендерних ролей є основним компонентом виміру «виживання проти самовираження»: одне з найважливіших питань полягає в тому, чи є чоловіки кращими політичними лідерами, ніж жінки. У світі загалом більшість, як і раніше, приймає ідею про те, що чоловіки стають кращими політичними лідерами, ніж жінки; однак ця точка зору відкидається зростаючою більшістю в постіндустріальних суспільствах і переважною більшістю відкидається молодим поколінням у цих суспільствах. Рівні права для жінок, іноземців та інших груп, як правило, відкидаються

у суспільствах, де виживання здається невизначеним, але все частіше приймаються у суспільствах, які наголошують на цінності самовираження. Таким чином, кожна з двох основних фаз модернізації – індустріалізація та виникнення постіндустріального суспільства – породжує великий вимір міжкультурних відмінностей [7].

Міжкультурні варіації дуже обмежені. Якщо люди даного суспільства приділяють велику увагу релігії, можна передбачити відносну позицію суспільства щодо багатьох інших змінних, від ставлення до абортів, почуття національної гордості та бажаності більшої поваги до влади до виховання дітей. Другий вимір відображає інший обширний, але сильно корелюючий кластер змінних, що включає матеріалістичні цінності (такі як підтримання порядку та боротьба з інфляцією) і постматеріалістичні цінності (такі як свобода і самовираження), суб'єктивне благополуччя, міжособистісна довіра і політичний активізм. Цінності самовираження підкреслюють терпимість до різноманітності та зростаючі вимоги до участі у прийнятті рішень в економічному та політичному житті. Перехід від цінностей виживання до цінностей самовираження пов'язаний із зростаючим почуттям екзистенційної безпеки та людської автономії, що породжує гуманістичну культуру толерантності та довіри, в якій люди надають відносно високу цінність індивідуальній свободі та самовираженню та виявляють активну активність, політичні орієнтації [7]. Виділено наступні етапи процесу морального вибору:

1. Усвідомлення проблеми. Ідентифікація проблеми морального вибору (моральної дилеми). Усвідомлення – початок здійснення вибору.

2. Вплив внутрішніх детермінантів: мотивів (потреби, мети, наміри, спонукання та властивості особистості, що детермінують поведінку людини); ціннісних орієнтацій (критерії, якими оцінюється правильність чогось, етичні ідеали, вищі принципи життя, особливості морального самовизначення особистості); індивідуальних особливостей (стать, вік, відповідність рівню морального розвитку в даний віковий період); вони розглядаються як наслідки впливу розвиток геному індивіда і середовища, облік яких необхідний, так як вони можуть істотно впливати на весь процес прийняття рішення та диференціювати інші детермінанти морального вибору. У сукупності ці детермінанти надають визначальну роль у структурі морального вибору і є його ядром, що забезпечує лінію всієї моральної поведінки.

Висновки. Існуючі в літературі визначення і типології цінностей не тільки не загострені на вивчення і вирішення проблеми духовно-моральної кризи, але принципово не призначені для цих цілей. Зокрема, перехід населення тієї чи іншої країни від матеріалістичних до постматеріалістичних цінностей (у термінах Р. Інглхарта), що спостерігається сьогодні не тільки в розвинених, але і в країнах, що розвиваються, розкриває перехід від недемократичних до демократичних режимів, але ніяк не криза або соціальні деформації. Необхідні нові пошуки типологій духовно-моральних цінностей, які здатні служити вимірником кризових станів сучасного суспільства. Для цього необхідно насамперед вивчити механізми, технологію протікання, причини та наслідки самої духовно-моральної кризи. Цінності суспільства представляють собою не просто набір понять чи типологію взаємозалежних ознак, а органічно побудовану ціннісну систему. Системний характер духовно-моральних цінностей - їхня відмітна ознака.

Список використаної літератури

1. Inglehart Ronald F., Pippa Norris. Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change Around the World. New York; Cambridge, 2003.
2. Inglehart Ronald F., Welzel C. Changing Mass Priorities: The Link between Modernization

and Democracy. *Perspectives on Politics.* 2010. Vol. 8 (2). P. 551–567.
3. Inglehart Ronald F., Welzel C. What Do We Know About Modernization Today? // Foreign Affairs. 2009. Vol. 88 (2). P. 33–48.
4. Deutsch F., Welzel C. Emancipative Values and Nonviolent Protest: The Importance of 'Ecological' Effects // British Journal of Political Science. 2011. Vol. 42 (2). P. 465–479.
5. Moaddel Mansoor.Values and perceptions of the Islamic and Middle Eastern publics. New York, 2007.
6. K. Welzel. 2005. Modernization, cultural change and democracy: The sequence of human development. New York: Cambridge University Press. URL: https://www.researchgate.net/publication/
7. Chapter 2 by Inglehart, R&C. Welzel. 2005. Modernization, cultural change and democracy: The sequence of human development. New York: Cambridge University Press. URL: https://www.researchgate.net/publication/230557603

VALUE AS A DETERMINANT OF THE MORAL CHOICE OF PERSONALITY

Ihor Hoian, Oleh Lazor
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Department of Social Psychology,
Shevchenko str., 57, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine

The article presents the results of the research program "World Values Survey" (WVS) - the largest comparative study conducted on the basis of universities around the world with the aim of studying values and beliefs of the population. Values are considered as the central core of the structure of the spiritual and moral crisis, the problem of defining values, their typologies, and the problem faced by the sociologist who studies the spiritual and moral crisis through the system of values and value orientations. The WVS is the only academic study that includes the full range of national variations: from the very poor to the richest countries, from countries with very authoritarian regimes to the most liberal democracies, covering all cultural zones of the world. Participants in the "World Values Study" program analyze changing value orientations and their impact on social and political life, using high-class tools and scientific research methods in each country. The WVS program has demonstrated that many deep-sea plants subsequently undergo widespread intergenerational change. In order to monitor these changes and study their consequences, WVS conducted a series of survey waves in more than 100 societies on all continents. A central theme underlying the conception of the WVS was the hypothesis that economic and technological transformations bring significant changes in the values, beliefs and behaviors of the population. Analysis of WVS data supports this hypothesis, revealing widespread and consistent differences between the social, economic, religious and political attitudes of populations living in high-income countries and people living in low-income countries. The WVS's actual data makes it clear that the basic values and attitudes of populations around the world are changing and that change is happening according to consistent and predictable algorithms.

Key words: value system, moral identity of the individual, moral decisions, moral choice.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 45–53
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 45–53

УДК 141.32(37)“04/05”:128
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.5

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ЕВДЕМОНІЗМ СЕВЕРИНА БОЕЦІЯ: ТИСЯЧОЛІТНЄ ВІДЛУННЯ

Ірина Григорків-Коротчук
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
філологічний факультет, кафедра філософії та культурології
вул. М. Коцюбинського, 2, 58012, м. Чернівці, Україна
https://orcid.org/0000-0001-5379-4818

В основі дослідження закладено аналіз учення середньовічного філософа Северина Боеція. Особливу увагу зосереджено на його концепції евдемонізму, яка пов’язана із когнітивною сферою. Окреслено екзистенційні поняття, які сприяють усвідомленню і сприйняттю рецепту щасливого життя. Філософ апелює до двох аргументів. Перший – сім’я це найбільша цінність. Другий аргумент – ідеальне щастя можливе лише у Бозі, який усіх людей створює щасливими.

У статті досліджується вплив праці «Розрада від Філософії» на становлення духовних орієнтирів і формування векторів розвитку як української, так і всієї західноєвропейської філософії. Показано, що трактат є цінним джерелом середньовічної філософії. Підкреслюється, що вивчення філософської спадщини римського мислителя сприяє не лише поглибленню знань про релігійні особливості епохи середньовіччя, а й акцентує увагу на практичності його учення й усвідомлення того, що щастя – це не подарунок долі, а зусилля. Особливість філософії щастя Боеція у настанові на самопізнання і особливі стосунки з Богом. Філософська мудрість полягає у звільненні від видимих ілюзорних форм щастя і розкриття глибинних основ вічності.

Стаття засвідчує, що ідея щастя віддавна є однією з екзистенційних категорій, яка вказує на місце особистості в суспільстві, реалізацію можливостей і наслідки її самоактуалізації. Ідея щастя пов’язана із духовним ростом людини й наявності мети у житті, з майбутнім. Із морально-релігійної сфери, щастя переходить у психологічну, політичну й економічну області, демонструючи міждисциплінарний характер. Досліджено роль і значення щастя для сучасної людини. Прослідковано динаміку нашої країни за останні 7 років в оцінюванні індексу щастя, що проводиться World Happiness Report у світі. Акцентується на актуальності проблеми в наш час та необхідності подальших її вивчень.

Ключові слова: «Розрада від Філософії», середньовічна філософія, щастя, благо, цінність, Фортуна, сумнів, смерть, моторошний досвід, самопізнання.

Постановка проблеми. Філософія V–VI ст. була не просто перехідним етапом у духовній культурі людства, а періодом становлення релігійного осмислення дійсності. Це був час, коли формувалися нові смисли і цінності, велись непрості перемовини, виникали різновиди мистецтва, набирали обертів релігійні проповіді. Теологічна полеміка й моральні трактати окреслили контекст і проблематику філософських ідей доби на тисячоліття уперед. Духовна енергія пронизувала весь зміст культури середньовіччя. Тому філософська складова релігійних текстів є очевидною і дуже тісно переплетеною із теологічною.

Одним із центральних концептів філософії епохи середньовіччя є морально-етична проблематика. Тема пошуків щастя і відповідей на одвічні смисложиттєві настанови заслуговують на окрему увагу. Уявлення про сенс існування людини, її щастя, добробут, смерть, долю й призначення постають багатоаспектними. І через свою теоцентричну специфіку іноді недостатньо вивченими саме крізь призму суто філософських наративів.

© Григорків-Коротчук І., 2024

Серед латиномовної літературної спадщини окремої уваги заслуговує праця римського мислителя Северина Боеція «Розрада від Філософії» (*De consolatione philosophiae*). У ній філософ розглядає ті глибоко екзистенційні питання, які лиш можуть турбувати приречену на смерть людину в ув'язненні.

Евдемонізм Боеція – ключ до розуміння світоглядних орієнтирів особистості. У ньому закладено ресурс для опанування магією щастя. Тому вивчення філософської спадщини римського мислителя має на меті не лише поглиблення знань про релігійні особливості епохи середньовіччя, а й звернення уваги на практичність учення й усвідомлення того, що щастя – це не подарунок долі, а зусилля і особливі стосунки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вказує на те, що творчість Северина Боеція інтерпретується здебільшого як автора теологічних трактатів. Наприклад, Аквінат пише коментарі до праць свого попередника, у яких аналізує поділ наук і взаємозв'язок теології та філософії [1]. Стосунки Боеція і Томаса Аквінського були предметом багатьох досліджень. Точилися дискусії навколо питання надійності інтерпретації метафізичної концепції. Обидва філософи розмірковували про місце теології як науки, що використовує філософські міркування і проливає світло на одкровення. Особливе значення Аквінат надавав праці Боеція про Трійцю, в якій аналізуються можливості пізнання Бога і обмеження наших знань.

Зокрема С.Пхиденко [2] та В.Попов [3] також аналізують тринітарну проблему і застосування Боецієм логіки для вирішення найскладніших теологічних тем. Епістемологічні ідеї та антропологічна тематика розглядаються у працях В. Котусенка [4] та Б. Бичко [5]. Цікавим є дослідження В. Чернишова, у якому автор демонструє подібність поглядів С. Боеція та Г. Сковороди [6]. І водночас зазначає нюанси українського колориту.

Разом із цим постать Боеція не є надто популярною серед широкого кола поціновувачів філософії. Тим більш значущими є ті дослідження, котрі розкривають потенціал середньовічного мислителя для сучасності. Так, у 2014 році в Гарвардському університеті проводилась міжнародна конференція, присвячена перегляду спадщини Боеція. А в 2018 році було видано монографію за редакцією Дж. Макмаллена та Е. Вівер [7]. Головною темою якої став аналіз впливу «Розрада від Філософії» для середньовічної Англії. Тут було репрезентовано різні позиції, починаючи від коментарів до авторських перекладів цієї праці королем Альфредом Великим і Дж. Чосером до досліджень неоплатонізму, космології, етики й діалектики Боеція. Як зазначають редактори, «з усіх творів світської літератури, що збереглись з європейського середньовіччя, «Розрада…» була найбільш широко копійована, всепроникність її культурного впливу важко перебільшити» [7, с. X].

Формулювання цілей статті. Тому метою статті є філософський аналіз особливостей екзистенційного евдемонізму С. Боеція. А також з'ясування впливу його праці «Розрада від Філософії» на становлення духовних орієнтирів і формування векторів розвитку як української, так і всієї західноєвропейської філософії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Постать Аніція Манлія Торквата Северина Боеція (480–524 рр.) – унікальна і багатогранна, вона є показовою, бо виражає значущість особистісного феноменологічного міркування і науковий авторитет доби. Духовна місія Боеція – зафіксувати свободу духу, високу вченість та глибоку моральність у християнській цивілізації. Неодноразово мислителя називають посередником між античністю і середньовіччям, останнім римлянином і вчителем Середньовіччя, першим серед інтелектуалів християнства [8; 9]. Боеція визнають як святого у Римо-католицькій церкві і вшановують його пам'ять 23 жовтня. Папа Бенедикт XVI наполягав на його важливості для сучасних християн [10].

Філософська творчість Северина Боеція ґрунтовна і в дусі античних мислителів – енциклопедична. Він підтримав учення Платона і Піфагора про анамнезис та визнавав математику профільною серед наук, оскільки вона розвиває чіткість, послідовність і дисципліну в міркуваннях. Саме математика звільняє людину від примар тілесного світу й допомагає у пошуках Істини. Так само поетично філософ підходить до осмислення ролі музики. Теж, до речі, математичної дисципліни, що входила до квадривіуму (quadrivium) разом із арифметикою, геометрією та астрономією. Квадріум відкривав шлях до істинного філософського знання, пізніше – теології. Тоді як тривіум (trivium) можна охарактеризувати як гуманітарний цикл, що формувався комплексно із граматики, риторики та діалектики. Показово, що цей поділ наук, відомий ще з античності і затверджений для середньовічних шкіл і монастирів Боецієм, називався системою вільних мистецтв (вільних – бо займалися лише вільні громадяни). Тобто сам Боецій вважав освіту не просто навчанням чи заучуванням, а процесом творення, споглядання, естетичної насолоди. Під мистецтвом він розумів конкретні уміння, знання правил. Як і для давніх греків, воно мало значно ширше значення й охоплювало різні ремесла і деякі науки [див. 11, с. 54]. Отже, ще однією заслугою Боеція є важлива роль у формуванні всієї концепції університетської освіти.

Світ, на думку Северина Боеція, – величезний музичний інструмент. Ця метафора вказує на те, що невимовна велич Універсуму не може бути висловлена людиною за допомогою слів, але можлива як уособлення гармонії та досконалості. Музика розкриває метафізичний сенс буття, оскільки в ній є напруга, політ, свобода, насолода, розрада і заклик до піднесеного способу життя. Унікальність музичної гармонії у тому, що вона задовольняє різноманітні емоційні й інтелектуальні потреби. Органічність компонентів музики допомагають людині розкрити межі духовності, відчути цінність життя, його пульс і ритм. Ця позиція мислителя засвідчує глибоке духовне занурення в античну філософію. Тому й не дивно, що великою заслугою Боеція є переклад грецьких мислителів на латинську мову. Цим він увіковічнив не лише мудрість давніх греків, а й виявив спадковість і традиційність філософських ідей на тисячоліття.

Водночас щире захоплення Аристотелем та раціональним мисленням стимулює його не лише до простих перекладів логічних праць Учителя, а й до самостійних творів: De syllogismo categorico; De hypotheticis syllogismis; De topicis differentiis Introductio ad syllogismos categoricos. Як логік, Боецій успадкував в античних філософів загальні форми мислення, учення про зміст понять і категорій. Він ставить проблему загальних понять – Універсалій у центр філософсько-релігійних дискусій схоластичної середньовічної традиції.

У руслі свого часу Боецій пише декілька теологічних трактатів, у яких він розмірковує про Святу Трійцю, Христове Воскресіння і християнські цінності й чесноти: De Trinitate; De fide catholica; Utrum Pater et Filius et Spiritus Sanctus de divinitate substantialiter praedicentur; De hebdomadibus. І навіть ці релігійні праці пронизані яскравими раціональними міркуваннями та пошуками ключів до розуміння теологічних догматів, інтерпретації метафізичних проблем. Раціональні методи, запропоновані мислителем, ще довго будуть панувати в теології, допоки їх не обмежить містика. «Це є та царина, до якої Боецій докладав найменше зусиль, але без якої жодна релігія не може існувати, особливо коли вона багато століть хворіла на раціоналізм» [2, с. 31].

Цікаво, що у цих теологічних трактатах Боецій розглядає такі екзистенційні категорії як *закинутість*, *сутність, існування, сумнів, розгубленість, випадковість, свобода, провидіння, особистість, інтуїція, віра, розум.* Ще більше глибинних понять розкриває нам філософський заповіт мислителя «Розрада від Філософії». Розрада – це драматична сповідь, це втіха, порятунок і спасіння для умиротворених. Для самого автора філософія

є втіленням Мудрості, Істини, Богині, яка зцілює його душу. Остання надія і віднайдення блаженного спокою для спраглої душі покладаються мислителем на Філософію. Згодом ця сотеріологічна функція перейде до християнства.

Праця «Розрада від Філософії» написана у найдраматичніший період життя Боеція. Він засуджений до страти і очікує на вирок. Як колись Сократ і Сенека, Северин переживає той самий моторошний досвід – очікування смерті у неволі. Він стійко зустрічає кожен новий день, купається у спогадах, тривожиться долею сім'ї та небагатьох вірних друзів. А ще шукає відповіді на особисті й одвічні питання. «Скільки-то гіркоти розпорошено по солодощах людського щастя!» [12, с. 65]. Філософія підштовхує в'язня на глибоко екзистенційні переживання, оперуючи очевидними раціональними міркуваннями.

Що ж таке щастя? На таке розлоге питання вузька однослівна відповідь може здатись на перший погляд тривіальною. До речі, «тривіальність» походить від латинського trivium, що означало початковий рівень, простий, елементарний. Щастя сьогодні ми розуміємо як комбінацію внутрішніх особистих та зовнішніх суспільних переживань особистості. Внутрішні цінності – освіта, здоров'я, вигляд, хобі, а зовнішні – дружба, любов, сім'я, батьківщина. Пріоритетність тих чи тих акцентів коливається у межах певних культур, релігій чи темпоральних векторів.

Учення про щастя філософ освітлює крізь різні призми. Діалог триває у руслі елліністичної традиції: виважений, насичений раціональними термінами й видимою внутрішньою трансформацією. Щоб віднайти ключі до справжнього щастя потрібно розглянути наші уявлення про нього. У трактаті наводяться приклади того, яким вразливим є благополучне життя. Щастя приймає різні іпостасі: насолода і спокуса; фортуна і удача; це образ достатку, багатства, сили і слави; ілюзія, гонитва за ідеалами, почесті; Божественне благо; усвідомлення себе; кохання, сім'я і дружба. Філософська мудрість полягає у звільненні від видимих форм щастя і розкриття глибинних основ вічності.

Для давньогрецьких мислителів «евдаймонія» – поняття, що характеризує людину, яку супроводжує добрий дух і у всьому сприяє їй. З його допомогою можна досягнути щастя, високого рівня достатку, авторитету, влади, успіху чи здоров'я. Тому й не дивно, що впродовж віків складався образ гонитви за щастям, символом якого постає колесо Фортуни. «Ганяючись за щастя, зазначає Боецій, люди не можуть його досягнути, якщо вони не звернуть увагу на найважливіше – на дійсне джерело його, тобто на саме благо» [5, с. 31].

Евдемонізм Боеція тяжіє до Аристотелівської етики. Крім поняття щастя, евдемонія – це також блаженство, гармонія, процвітання, успіх, навіть добра робота. Для середньовічного мислителя неприйнятним є ототожнення щастя із насолодою. Жодні швидкоплинні задоволення не приносять щастя. «Чи аж таким безглуздим є порядок світу, що наділена часткою божественного розуму істота може зблиснути не інакше, як привласненням різних не наділених душею, неживих речей?» [12, с. 67] – запитує Філософія у Боеція. Що то за щастя, якщо смерть здатна покласти йому край?

Важко, звичайно, переоцінити цінність життя перед обличчям смерті. Спочатку Боецію здається, що він сам один у безвихідному становищі. Тривогу, сумніви, зніяковіння, нерозуміння, відчуття несправедливості й абсурдності ми знаходимо на перших сторінках твору. Тим більше додає контрасту освіченість і обізнаність автора. А також його уміння вести раціональну бесіду, підтримувати себе і знаходити розраду від Філософії.

Автор у праці поступово розгортає шлях примирення із самим собою та волею Бога, шлях, сповнений гіркими та відчайдушними переживаннями. Його внутрішній стан – той досвід переживання нестерпного і неприємного очікування. Справжня цінність і тягар – відчувати свою неповторність, конечність і неготовність розпрощатися зі світом. Сум і неясна

тривога наповнюють усю душу. Поступово ілюзії втрачаються, лише пригадування, і чим вони приємніші – тим важче із ним впоратись. «Адже, хоч би якими перемінами вражала Фортуна, найнещасливішим у нещасті є саме те, що ти був щасливий» [12, с. 63]. Ми тримаємось за свої спогади, бо думаємо, ніби вони – наша сутність. Однак і це не так.

Мислитель усвідомлює, що його одиничне життя є необхідним саме у такому ракурсі. Вищий Розум – Бог – про все піклується і все контролює, у Нього немає нічого зайвого чи даремного. Космос і людина підкорюються ідеї вищого Блага. Тому Бог завчасно дав душі людській безсмертя, щоб захисти нас і виявити Його любов до нас.

«*Щастя, люди, збагніть своє:*
Владарює одна ж любов
Небом – й вашими душами» [12, с. 74].

Коли ми це зрозуміємо – ми наблизимось до усвідомлення безмежного зв'язку, що лежить в основі світобудови. Людина або розуміє це, або – ні. «Ніщо не буває саме по собі нещасливим, хіба що сам його таким уважаєш, і навпаки: будь-який жереб є щасливий, аби лиш терпляче його переносити» [12, с. 65]. – промовляє Філософія до свого учня. І вводить у діалог ще одну світову силу – Долю, Фортуну, яка постає конструктивним принципом. Сила духу, моральна стійкість та інтелектуальні здібності допомагають налаштуватись на ритм і хід колеса Фортуни. Доля у будь-який момент може зупинити свій динамічний ритм. Кожної миті тонка грань відділяє наше свідоме життя від несвідомості і невідомості, що ідентифікуються з небуттям.

У дусі Августина Блаженного Боецій називає людину поєднанням тіла і душі, які аж ніяк не борються, а скоріше доповнюють один одного. Слабкість компенсується величчю, вимушеність породжує свободу, конечність відкриває безкінечність. Така динамічність є нашою перевагою, бо вказує на потенційну вічність. Крім того, Северин значно послаблює августинівську концепцію провіденціоналізму.

Боецій з усією повнотою античної настанови змальовує внутрішній потенціал людської самості. Мислитель людині відводить особливе місце серед творінь божих. «Він насамперед виокремлює в ній здатність до постійного духовного вдосконалення, внутрішнього оновлення та інтелектуального зростання, що відбувається через знання і мудрість (філософію), які відкривають її духовну сутність, моральність, розумність та забезпечують можливість уникати ударів долі, зберігати особисту свободу і в такий спосіб прилучатися до найвищого блага, до Бога» [8, с. 39].

С.Боецій залишається вірним логічним аргументам і раціональним доведенням як у теології, так і в своїй філософії. Його евдемоністичне учення пов'язане із когнітивною сферою. «Чому ж, о смертні, десь поза собою шукаєте щастя, якщо воно у вас самих? Омана й незнання заводять вас на манівці» [12, с. 65]. На сторінках твору він часто повторює своєрідні афірмації: щастя неможливе без роботи над собою, зі своєю свідомістю. «Бо якщо для всіх інших істот не пізнавати себе – це природна річ, то для людини – протиприродна, хибна» [12, с. 68].

Через багато століть і навіть тисячоліття ми знайдемо подібні евдемоністичні міркування у працях Григорія Сковороди. «Ця тема — тема самопізнання, яку так вправно розвиває Боецій, також є однією з центральних у творчості Г.С. Сковороди, причому майже з тим же набором аргументів і в тій самій інтенції. Це самопізнання має привести людину до розуміння того, що світ цілковито перебуває у владі Божественного Промислу, без котрого нічого в ньому не відбувається й відбутися не може» [6, с. 52].

Неодноразово дослідники звертали увагу на те, що у праці «Розрада від Філософії» Боецій жодного разу не цитує і не посилається на християнських мислителів чи Біблію,

лише на авторитетних античних філософів. Як зазначає І. Гріф, – «він не явно був схоластом, варто запитати, чи був Боецій взагалі християнином? Коротка відповідь: так» [6, с. 52]. Його християнський світогляд проявляється у чеснотах, орієнтованих на надію, що є основою стосунків людини і Бога.

Книга за книгою (усього є п'ять частин) Філософія освітлює безодню, що, здавалося б, поглинула в'язня, і сповнює його чистими ідеалами Істини, Добра, Краси. Філософія, мов той медіум-провідник, настановляє його на осмислення ідеї блага. Того прекрасного і реального, безмежного і всеосяжного, прадавнього й іманентного, що можна віднайти в собі. Боецій здійснює свій духовний подвиг, виходячи за межі самого себе. Це вияв сили духу, моральної напруги та прояв свободи волі. Трактат є цінним джерелом середньовічної філософії. Це не просто діалог смертної людини із вічною Мудрістю, в'язня із Безмежністю, це діалог античної філософії із християнським світоглядом.

І Філософія, схоже, має два аргументи, які вказують на те, що його загрозливе становище не є перешкодою для справжнього щастя. Перший аргумент – сім'я це найбільша цінність. Другий – ідеальне щастя можливе лише у Бозі, який усіх людей створює щасливими [див. 13]. У своєму посланні Папа Римський Бенедикт XVI зазначає, що найвищим благом є Бог: Боецій повчає нас не впадати у фаталізм, а спілкуватися з Тим, Хто спасає [10].

Праця «De consolatione philosophiae» закінчується настановою, зверненням до читачів сучасного і майбутнього. «Тож одверніться від пороків, плекайте чесноти, спрямовуйте свій дух угору, до слушних уповань, покірні молитви – до висот підіймайте!» [12, с. 137].

Досліджуючи значення творчості С. Боеція для західної філософії, Б.Рассел так відзивається про нього: «Я не можу пригадати жодного вченого європейця протягом двох сторіч до Боеція й десяти сторіч після нього, настільки вільного від забобонів і фанатизму. І Боецієві заслуги не тільки пасивні; світогляд його шляхетний, некорисливий, високий. Він був би незвичайною людиною в будь-які часи; але для своєї доби він був просто дивовижею» [9, с. 320].

Якщо фундаментальні праці Б.Рассела «Історія західної філософії та її зв'язки із політичними і соціальними умовами від античності до наших днів» і «Математичні принципи» давно стали бестселерами, то інша його праця «Завоювання щастя» є менш помітним доробком. Та саме вона пронизана смисложиттєвими ідеями, пошуками відповіді на питання: *що робить людину щасливою*?

На думку Б. Рассела самої лише саморефлексії недостатньо. Щастя – це коли ми ідентифікуємо себе із інтересами, діями, емоціями інших людей. А ось нещастя – це таки наша заслуга. Тобто воно є результатом того, що людина не вміє позитивно мислити, відбувається збій у світоглядній ієрархії цінностей. Перефразовуючи відомий вислів, можна сказати, що і наші нещастя родом із дитинства. Невміння розкласти акценти, знайти свій особистий підхід, гонитва за чужим успіхом, полювання за рекламними стандартами лише посилюють наше невдоволення. У досягненні щастя найголовніше – збалансованість між особистими відчуттями і суспільними інтересами. Щастя – це наші зусилля, свідомі і навмисні інтелектуальні досягнення, поступове зростаюче розкриття евристичного потенціалу. А задоволення без перешкод будь-яких забаганок щастя не приносить, лише поглиблює нудьгу. «Рассел переходить до питання, як насолоджуватися квітами щастя. В його особистому саду є шість таких троянд: родзинка, прихильність, сім'я, робота, безособові інтереси та правильний баланс між зусиллями та відставкою» [15]. Щасливою людина стає тоді, коли, подолавши внутрішню концентрацію (самомилування, самокопання), усвідомлює власну причетність до Всесвіту. І хоча філософ вважав себе атеїстом, часто повторював: «дай Бог мені спокій прийняти те, що я не можу змінити, сміливість змінити те, що

можна змінити, і мудрість це диференціювати» [15]. Шляхи досягнення щастя можуть бути різноманітними.

Як зазначає В.Попов, наша епоха дещо скидається на епоху, в якій жив і творив Боецій. «У бурхливому світі трагічних подій людина намагається знайти сталий стрижень власного буття, основу своєї ідентичності» [3, с. 54]. Ідея щастя віддавна є однією з екзистенційних категорій, яка вказує на місце особистості в суспільстві, можливості й наслідки її самоактуалізації. Вона пов'язана із духовним ростом людини й наявності мети у житті, майбутнім. Із морально-релігійної сфери, щастя переходить у психологічну, політичну й економічну області, демонструючи міждисциплінарний характер.

Сучасні науковці також досліджують категорію щастя на планетарному рівні. Зокрема за ініціативи міжнародної організації NEF (The New Economics Foundation) у 2006 р. був розроблений міжнародний індекс щастя (HPI). Він включає такі складові як суб'єктивна задоволеність життям, очікувана тривалість життя та екологічний слід. Згодом за підтримки ООН проводились додаткові опитування, що охоплювали, крім вище зазначених ще й ВВП на душу населення, соціальну підтримку, рівень свободи, зайнятості, сприйняття корупції. Якщо проаналізувати рейтинг України, то він дещо коливається останні 7 років. Так у 2017 р. українці зайняли 132 сходинку із 156 опитаних країн, і це були *найбільш невдоволені жителі Європи*. Доповідь World Happiness Report за 2020 рік зафіксувала уже індекс щастя українців на рівні 123 сходинки із 153 країн [16]. Очолюють список традиційно Фінляндія, Данія і Швеція, Ісландія. У щорічному звіті World Happiness Report за 2023 рік ми зайняли 92 позицію. Це було трохи оптимістично, особливо зважаючи на ті військові дії, які ми переживали. У березні 2024 оприлюднено новий звіт: із 143 країн світу Україна посіла 105 сходинку [17].

Із таких досліджень можна зробити декілька висновків. Наприклад, в українців завищені вимоги й очікування від держави чи й життя загалом, або ж так виявляється невміння усвідомлювати невеличкі радості, які в кінцевому підсумку роблять нас щасливими людьми. Постає навіть питання про справедливість показників, культурно-релігійний чинник чи інші, які не входять сюди. Можна апелювати до того, що у кожного є своє внутрішнє мірило, рефлексивні механізми і суб'єктивні потреби. Можливо, після закінчення війни і перемоги у цьому протистоянню, ми краще зможемо відчути смак щастя. Проте не можливо примусити когось бути щасливим узагалі. Отож, думок було висвітлено цілком достатньо для того, щоб кожен назвав щастя своїм ім'ям і зробив висновок про те, який варіант щастя підходить саме нам.

Найбільше щастя – це очікування щастя, це та перспектива, в яку ми вкладаємо душу, це робота над собою. Не Фортуна підкидає щастя кошиками, воно досягається свідомо через наполегливість і доброчесність.

Список використаної літератури

1. *Aquinas Thomas.* Commentary on Boethius' *On the Trinity*. https://www.logicmuseum.com/authors/aquinas/superboethium-index.htm
2. Пхиденко С. Северин Боецій: логічна інтерпретація тринітарної проблеми. *Українське релігієзнавство*. 2006. № 38. С. 20–31.
3. Попов В. Ю. Тринітарна ідентологія трактату Северина Боеція "liber de trinitate". *Філософські обрії*. 2014. Вип. 31. С. 54–62.
4. Котусенко В. В. Еволюція окремих епістемологічних ідей у філософії західноєвропейського пізнього Середньовіччя. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*. 2016. Т. 180. С. 30–36.

5. Бичко Б.І. Філософська раціоналізація ранньосхоластичної парадигми (Боецій, Кассіодор). Режим доступу: http://phh.dspu.edu.ua/article/viewFile/174730/177987
6. Чернишов В. Григорій Сковорода як читач «De consolatione philosophiae» Северина Боеція. *Філософська думка*. 2014. № 5. с. 42–61.
7. Te Legacy of Boethius in Medieval England: Te Consolation and its Afterlives. Edited by A. Joseph McMullen and Erica Weaver. Tempe, Arizona. 2018. https://escholarship.org/content/qt907252xd/qt907252xd_noSplash_6164553d0d40fa25e1554de7de72531e.pdf
8. Кондзьолка В. «Останній римлянин» Северин Боецій // Боецій С. Розрада від Філософії. К., 2002. с. 18–42.
9. Рассел Б. Історія західної філософії. К., 1995. 759 с. https://chtyvo.org.ua/authors/Russell_Bertrand/Istoriia_zakhidnoi_filosofii/
10. Pope BENEDICT XVI. Boethius and Cassiodorus. 2008. https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/audiences/2008/documents/hf_ben-xvi_aud_20080312.html
11. Татаркевич В. Історія шести понять: Мистецтво. Прекрасне. Форма. Творчість. Відтворництво. Естетичне переживання. К. , 2001. 368 с.
12. Боецій Северин. Розрада від Філософії. – К., 2002. 146 с.
13. Anicius Manlius Severinus Boethius. Режим доступу: https://plato.stanford.edu/entries/boethius/
14. Grief I. Boethius: First of the Medievals? https://www.worldhistory.org/article/1804/boethius-first-of-the-medievals/
15. Бертран Рассел про те, як перемогти щастя. Режим доступу: https://uk.raw3h.net/page/bertrand-russell-on-how-to-conquer-happiness/
16. Індекс щастя: Україна піднялась на 10 рядків у рейтингу World Happiness Report 2020. Режим доступу: https://investory.news/indeks-shhastya-ukraina-pidnyalas-na-10-ryadkiv-u-rejtingu-world-happiness-report-2020/
17. Найщасливіші країни світу 2024 року: рейтинг World Happiness Report. https://visitukraine.today/uk/blog/3609/the-happiest-countries-in-the-world-in-2024-world-happiness-report-rating#google_vignette

SEVERINUS BOETHIUS' EXISTENTIAL EUDEMONISM: MILLENNIAL ECHO

Iryna Hrigorkiv-Korotchuk
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Department of Philosophy and Cultural Studies
Kotsyubynskogo str., 2, 58012, Chernivtsi, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-5379-4818

The research is based on the analysis of the teaching of the medieval philosopher Severinus Boethius. Particular attention is focused on his concept of eudaemonism, which is related to the cognitive sphere. Existential concepts, which contribute to the awareness and perception of the recipe for a happy life are outlined. The philosopher appeals to two arguments. The first is the family as the greatest value. The second argument is that perfect happiness is possible only in God, who creates all people happy.

The article examines the influence of the work Consolation from Philosophy on the formation of spiritual landmarks and the formation of development vectors of both Ukrainian and all Western European philosophy. It is shown that the treatise is a valuable source of medieval philosophy. It is emphasized that the study of the philosophical heritage of the Roman thinker contributes not only to the deepening of knowledge about the religious features of the Middle Ages, but also emphasizes the practicality of his teaching and realization of the fact that happiness is not a gift of the fate, but an effort. The peculiarity

of Boethius; philosophy of happiness consist in the directives to self-knowledge and a special relationship with God. Philosophical wisdom consists in freeing oneself from visible illusory forms of happiness and revealing the deep foundations of eternity.

The article proves that the idea of happiness has long been one of the existential categories that indicates the place of individual in society, the realization of opportunities and consequences of its self-actualization. The idea of happiness is connected with the spiritual growth of a person and the presence of a goal in life, with the future. From the moral and religious sphere happiness moves into the psychological, political and economic spheres, demonstrating an interdisciplinary character. The role and meaning of happiness for a modern person is studied. The dynamics of our country over the past 7 years have been monitored in the assessment of the happiness index and reported by the World Happiness Report. Emphasis is placed on the relevance of the problem in our time and the need for its further studies.

Key words: "The Consolation of Philosophy", medieval philosophy, happiness, good, value, Fortune, doubt, death, scary experience, self-knowledge.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 54–61
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 54–61

УДК 165.6/.8 Епістемологічні погляди та доктрини
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.6

ТРАНСГУМАНІСТИЧНИЙ ПРОЄКТ: ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСЛЮДСЬКОГО І ПОСТЛЮДСЬКОГО ПРОСТОРУ

Валентина Дротенко
Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук, кафедра філософії,
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна

Артем Глинянський
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
факультет історії, педагогіки та психології,
кафедра філософії, соціології та політології
імені професора Валерія Скотного,
вул. Лесі Українки, 46, 82100, м. Дрогобич, Україна

В контексті синергетичної парадигми максимальний розвиток особистості в процесі пізнавальної і практичної діяльності забезпечується нерівноваженістю системи. Людина не пристосовується до навколишнього світу, а витворює специфічний комплекс систем і засобів, структур і комунікацій, що забезпечують їй спосіб суто людського існування. З позицій трансгуманістичного дискурсу, процеси інформатизації суспільства та інтелектуалізації усіх видів людської діяльності створюють якісно нове інформаційне середовище і забезпечують такий розвиток творчого потенціалу індивіда, що перетворює його на транслюдину і постлюдину. Оскільки трансгуманістичний проєкт передбачає актуалізацію проблем щодо втілення штучного інтелекту, його активної взаємодії з людиною та можливої автономної поведінки, то важливо зрозуміти, якими відкриються його онтологічний, гносеологічний, епістемологічний аспекти, семантико-семіотичний та аксіологічний зміст? Умовами реалізації трансгуманістичної мрії є технологічний прогрес і широкий доступ до технологій у дослідженні постлюдського простору та глобальна безпека задля уникнення екзистенційних ризиків. Ці вимоги передбачають актуалізацію моральності трансгуманістичного бачення. З позицій трансгуманізму ми зможемо досліджувати досі нез'ясовні, незрозумілі цінності, зокрема, транслюдську та постлюдську сфери. Йдеться про «постгуманістичний суб'єкт» як матеріально-інформаційну цілісність, межі якої зазнають постійної будови й перебудови. Актуалізуються три взаємопов'язані події: 1) концептуалізація сутності інформації та її відділення від матеріальних форм, що є її носіями; 2) соціокультурне та технологічне конструювання кіборга; 3) зникнення суб'єкта гуманізму в кібернетичному дискурсі разом із появою «постлюдини». Філософсько-методологічними засадами трансгуманістичного проєкту вочевидь може бути суб'єкт-об'єктне поєднання онтології, гносеології, епістемології та аксіології. А саме: пошук наукової істини методами цілеспрямованої пізнавальної діяльності та суб'єкт-об'єктна визначеність і репрезентація знання; процес поглиблення його змісту та об'єктивного використання як опредметнення сутнісних сил людини; інтеграція семантичного і семіотичного знання в аксіологічну функцію.

Ключові слова: конструктивізм у філософії, трансгуманістичний проєкт, транслюдський та постлюдський простір, постгуманізм, «постгуманістичний суб'єкт».

Постановка проблеми. Різноманітність соціокультурного простору сприймається не тільки як можливість міжкультурного існування, але бачиться як перспектива подолання стереотипів спадкоємної культури. Реальність породжує можливості. З погляду Роберта

© Дротенко В., Глинянський А., 2024

Музіля, автора книги «Людина без властивостей» [1], творче кредо сучасної цивілізації – мистецтво «жити гіпотетично», перетворюючи кожну подію, зафіксовану в культурі, на одну з можливостей власного існування. Таку можливість індивід може спрогнозувати, але чи дано її повністю втілити? «Якщо є відчуття реальності, то має бути й відчуття можливості. /…/ Людина міркуватиме собі: "Що ж, могло б, мабуть, бути й інакше"» [1, с. 45]. На думку автора, «завжди лишаються ті самі можливості, й вони повторюються доти, доки з'явиться людина, для якої реальна справа означає не більше, ніж уявна. І саме ця людина й визначає сенс і мету нових можливостей, саме вона їх і пробуджує» [1, с. 46].

Наголосимо, що інтелектуальна діяльність людини, спрямована на пізнання *розумного* в дійсності, *дійсного* в розумі та на виявлення *можливостей* створення нових моделей буття, тим самим переходить в іншу модальність – у сферу *можливості можливого*, а філософські концепти стають вихідним пунктом дослідно-конструкторських концепцій зі створення нової соціокультурної реальності, яка не має принципових обмежень у часопросторі. [2, с. 266]. Саме така *конденсація можливості можливого* визначає особливості новітньої культурної формації. Доречною видається думка Ніка Бострома про те, що «сучасна людина стала здатною реагувати на це перетворенням своєї власної тілесної та ментальної природи. На цей виклик філософія знайшла відповідь у започаткуванні нового вектору думки, а саме трансгуманізму» [3, с. 36].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Прихильники філософії конструктивізму Умберто Матурана та Франсиско Варела у праці «Дерево пізнання: Біологічне коріння людського розуміння» (1984) запропонували концепцію «аутопоезної організації» живих систем, здатних до самоорганізації, самозбереження та самогенерації [4]. Основоположною стала теза У. Матурани: «Будь-яка діяльність є пізнання, всяке пізнання є діяльність». Автори стверджували, що пізнання – це не відображення світу, а внутрішнє його конструювання, побудова власної моделі світу, яка зовні виражається як ефективна поведінка. Особливістю людського пізнання є його соціально мовленнєва природа, що уможливлює рефлексію та самосвідомість. Саме у колективному просторі мови відбувається моделювання світу соціальності.

Сучасна епістемологія з позицій філософії конструктивізму аналогічно стверджує, що самè життя є когнітивним процесом. До прикладу, конструктивістська методологія енактивізму вбачає процес енактивного вбудовування живої істоти в навколишнє середовище і завбачує, що у ході еволюції не тільки живі істоти адаптуються до навколишнього світу, але й світ, як світ саме цієї живої істоти, проходить свою частину шляху їй назустріч. Варто зауважити, що в контексті синергетичної парадигми максимальний розвиток особистості в процесі пізнавальної і практичної діяльності забезпечується нерівноваженістю системи, нестабільністю і випадковістю, тобто коли протилежності можуть співпрацювати одна з одною до певної межі, підсилюючи одна одну [5, с. 5–6]. Адже людина не пристосовується, адаптуючись до навколишнього світу, а витворює специфічний комплекс систем і засобів, структур і комунікацій, що забезпечують їй спосіб суто людського існування, виробляючи все нові механізми збереження, платформи трансляції і основи трансформації суспільного буття і суспільної свідомості.

У роботах С. Дєнєжнікова [6] особливу увагу зосереджено на питанні міждисциплінарної конвергенції провідних галузей сучасних технологій, їхнього синергетичного взаємозв'язку та впливу на людину у всій тотальності її буття. Зокрема, розглянуто проблему впливу комплексу NBIC-конвергенції технологій на розвиток антропосоціогенезу. NBIC-конвергенція – гіпотетичне ядро шостого технологічного укладу, засноване на об'єднанні та синергетичному посиленні досягнень нано-, біо-, інформаційних та

когнітивних технологій. Результатом NBIC-конвергенції є повне злиття цих технологій в єдину науково-технологічну галузь знання. «Розвиток NBIC-технологій змінює саму суть людини і її індивідуальність, розум, етику, різні соціально-економічні конструкції і психіку людини в результаті їх конвергенції і синергії у рамках технологічного імперативу» [6, с. 8]. На переконання автора, відмова від субстанціональної парадигми та її заміна функціональною стала «філософською основою трансгуманізму» [6, с. 2]. З позицій трансгуманістичного дискурсу, процеси, спрямовані на інформатизацію суспільства та інтелектуалізацію усіх видів людської діяльності, створюють якісно нове інформаційне середовище і забезпечують такий розвиток творчого потенціалу індивіда, що перетворює його на транслюдину і постлюдину. «Ці технології дають можливість розглядати людину як соціотехнічну систему і об'єкт науково-технологічних практик, в яких свідомість людини постає як технологічна система, яку можливо програмувати, маніпулювати нею, створюючи можливості впливу на природну обумовленість людського існування» [7, с. 159].

У роботі Стовпець О. В. йдеться про соціально-філософський аналіз специфіки інтелектуальної діяльності в умовах NBIC-конвергенції, який потребує визначення того, як цивілізоване суспільство змінює свої підходи до пізнавальної діяльності, оскільки існування явища «NBIC-конвергенція» свідчить про трансформацію культурних і смислових дискурсів. Дослідження NBIC-конвергенції зосереджуються, насамперед, на синергетичному об'єднанні сфер nano-bio-info-cogno і розробок у нанометричному масштабі, а по-друге, на проблемі «вдосконалення людини» та «покращення людської функціональності» (improving human performance) [8, с. 229]. Авторка зазначає, що саме феномен, описаний концепцією NBIC-конвергенції, означує початок трансгуманістичних перетворень.

Щодо перспектив трансгуманістичного проєкту як новітньої філософії людини йдеться у роботі Т. Солдатської. Ідеологія постгуманізму, будучи закономірним продовженням постмодерного дискурсу, сприймається як альтернатива класичному гуманізму. Водночас її «своєрідним футурологічним різновидом» доцільно вважати «філософський і світоглядний проєкт трансгуманізму», що з'явився внаслідок «переосмислення перспектив традиційної філософської антропології, сучасних технологій і постнекласичної науки» [9]. Разом з цим авторка зазначає парадоксальну розбіжність цих двох концепцій «саме в розумінні проблеми людини»: «Адже постгуманісти розглядають останню як проміжний етап в еволюційному розвитку, виступаючи за своєрідну постмодерну дегуманізацію індивіда. Трансгуманізм, навпаки, як світоглядна ідеологія пропонує реактуалізацію фундаментальних антропологічних ідей доби Відродження, наполягаючи на їхній значущості» [9, с. 110]. Як аргумент щодо цієї тези, доцільно послатися на думку Об'єдкова О. І.: «Ідея трансгуманізму невпинно буде реалізовуватися в кожній сфері життя сучасного суспільства. В найближчі десятиліття завдяки технологічному прогресу, новітнім науковим сферам, які утворюватимуться через NBIC-конвергенції, людина буде відходити від своєї стандартної природи, зміниться її розумовий потенціал, біхевіоральна складова, система цінностей» [10, с. 34].

Мета дослідження. Оскільки трансгуманістичний проєкт передбачає актуалізацію проблем щодо втілення штучного інтелекту, його активної взаємодії з людиною та можливої автономної поведінки, то важливо зрозуміти, якими відкриються його онтологічний, гносеологічний та епістемологічний аспекти? Яким виявиться семантико-семіотичний та аксіологічний зміст трансгуманізму на засадах філософії конструктивізму?

Виклад матеріалу. Формування трансгуманізму розпочалося 1998 року в період заснування Всесвітньої асоціації трансгуманістів «Humanity+» (логотип «H+» – «змінене

й поліпшене людство». Серед засновників асоціації Нік Бостром – шведський філософ, директор Інституту людства майбутнього в Оксфордському університеті, який вперше окреслив соціокультурні та філософські передумови трансгуманізму [3]. Він зазначив, що вже у шумерському епосі про Гільгамеша передбачалося як те, що смертність не є неминучою в принципі, так і те, що існують засоби її подолання в розвитку систем магії та алхімії. Школи даосизму в Китаї прагнули фізичного безсмертя та контролю над силами природи або гармонії з ними. Філософи стародавньої Греції здійснили перші спроби створити системи мислення, які б ґрунтувалися не на вірі, а на логічному міркуванні. Сократ і софісти розширили застосування критичного мислення від космології та метафізики до питань етики людського суспільства та психології індивіда. В епоху Відродження важливою стала «Промова про гідність людини» Джованні Піко делла Мірандола (1486), у якій стверджувалося, що людина не має готової форми, але її завдання – сформувати себе. Нарис британського біохіміка Джона Бердона Сандерсона Голдейна «Дедал: наука і майбутнє» (1923) мовить про те, як наукові й технічні відкриття можуть вплинути на суспільство та покращити стан людини. У праці Джона Десмонда Бернала «Світ, плоть і диявол» (1929) йдеться про колонізацію космосу та біонічні імплантати, про вдосконалення розуму за допомогою передових соціальних наук і психології.

Ідея планетарної мережевої свідомості, як наслідок синтезу біосфери та техносфери і можливість для людства вийти на інший рівень технологічного розвитку, вперше була запропонована у 20-х роках XX століття французькими мислителями Едуардом Ле Руа (1870–1954) та П'єром Теяр де Шарденом (1881–1955). Загалом концепція еволюції культурного життя заснована на біотехнологічному синтезі та розвитку інтерфейсів «людина–машина», що викликають радикальні соціальні трансформації. Концепція визнає необхідність організації взаємодії людини і машини за принципом нейронних зв'язків. Але про повноцінну нейроспільноту (планетарну свідомість) можна буде говорити, коли в мережі будуть представлені всі елементи людського досвіду.

Наприкінці 1980-х рр. Крістофер Гейл Ленгтон – американський вчений-інформатик, один із засновників галузі штучного життя – увів термін «artificial life» і запропонував припущення: «*життя, яким воно могло би бути*». [11]. Чи має бути штучне життя копіюванням життя, яким ми його знаємо, чи воно принципово є конструюванням життя, яким воно могло би бути? Концепція еволюції штучного життя – філософія моделювання штучного життя – визнає не лише «*життя-яким-ми-знаємо-його*», але «*життя-яким-воно-може-бути*». Процес конструювання передбачає включення спостерігача у спостережуваний об'єкт у процесі конструювання. Наприклад, ідея конструювання реальності через взаємодію спостерігача та об'єкта (квантова фізика), учнів та педагога (педагогіка), людини та машини, людини та людини (психологія). Штучне життя можна розглядати як формування розумної поведінки через активне навчання та адаптацію до навколишнього середовища. Прості форми взаємодії породжують складні форми автономної поведінки; інтелект еволюціонує та розвивається залежно від складності адаптивних завдань. Родні Брукс, розробник штучного інтелекту**,** вважає, що ми не повинні видавати за інтелект людини те, що ми знаємо про неї сьогодні, оскільки вона, будучи продуктом еволюції, змінюється в еволюційній перспективі. На його переконання, «нам потрібно змінити своє ставлення до індустріального та іншого обладнання, щоб створювати такі машини, які самостійно навчатимуть людей, як з ними працювати» [12]. Це співзвучно з визначенням концепту «трансгуманізм» у роботі Ніка Бострома, як такого «способу мислення про майбутнє, який ґрунтується на передумові, що людський вид у його нинішньому вигляді не є кінцем нашого розвитку, а швидше порівняно рання фаза» [3, с. 4]. Автор окреслює

два важливі аспекти трансгуманістичного проєкту щодо інтенсифікації інтелектуальних, фізичних і психічних здібностей людини: 1) за допомогою прикладного розуму, особливо шляхом розробки та надання широкодоступних технологій; 2) на підставі вивчення перспектив і потенційних небезпек технологій, які дозволять нам подолати фундаментальні людські обмеження, зокрема, дослідження етичних проблем, пов'язаних із розробкою та використанням таких технологій. На думку Ніка Бострома [13], головна цінність трансгуманізму полягає у дослідженні транслюдської та постлюдської сфери. З позицій трансгуманізму ми можемо досліджувати досі нез'ясовні, незрозумілі цінності. Адже існують межі того, чого можна досягти такими засобами, як освіта, філософське споглядання, моральне самовдосконалення та інші подібні методи. Трансгуманізм сподівається піти далі, оскільки за своєю суттю є джерелом натхнення в мистецькій творчості, соціокультурній діяльності, а також способом трансляції трансгуманістичних ідей та цінностей для широкої аудиторії. Справді, морфологічний дискурс контепорарі-арт та арт-простору метамодернізму свідчить про їхній вплив на формування парадигми трансгуманізму. Зокрема виявляє, що новітні способи візуалізації у віртуальному просторі викликають появу таких метаформ мистецтва, котрі трансформують парадигму сприйняття світу і прагнуть подолати обмеження природних можливостей людини [14]. Головними умовами реалізації трансгуманістичної мрії є, насамперед, технологічний прогрес і широкий доступ до технологій у дослідженні постлюдського простору; по-друге, глобальна безпека задля уникнення екзистенційних ризиків, що можуть знищити розумне життя або обмежити його потенціал. Безумовно, ці вимоги передбачають актуалізацію моральності трансгуманістичного бачення: фалібалізм, готовність переглядати припущення, мислити поза встановленими моделями, необхідність розвитку науки та інноваційного лідерства. На переконання Тараса Лютого, «стає очевиднішим, що у сучасному контексті людського буття «розум» із умови людського життя перетворюється на властивість формального маніпулювання символами. Те, що в модерні часи звикли називати суб'єктом, а детальніше – пов'язувати його з поняттям «ідентичність», уже вільніше стає порівнювати з інформаційною системою або структурою» [15, с. 203].

Отже, можемо говорити про «постлюдство»? У роботі Кетрін Гейлз «Як ми стали постлюдством» [16] йдеться про «постгуманістичний суб'єкт» як матеріально-інформаційну цілісність, межі якої зазнають постійної будови й перебудови. Визнаючи парадокси сучасної культури, Гейлз досліджує світоглядні зміни через розвиток передових комп'ютерних теорій. Авторка аналізує три взаємопов'язані події: 1) концептуалізацію сутності інформації та її відділення від матеріальних форм, що є її носіями; 2) соціокультурне та технологічне конструювання кіборга; 3) зникнення суб'єкта гуманізму в кібернетичному дискурсі разом із появою «постлюдини». Гейлз намагається з'ясувати, чи можна «відчути інформацію знетіленою сутністю»? У галузі нанотехнологій інформація розглядається як основний код, що його передає тіло, і на цьому рівні доречною виявляється ідея Роберта Вінера, що тіло може бути «дематеріалізоване» в інформаційну модель, а потім «рематеріалізоване» без змін у віддаленому місці. Отже, можливо прийняти, що повсякчас відбувається матеріалізація віртуального та віртуалізація матеріального. Відомо, що феномен віртуальності виник тоді, коли з'явилася знакова система – система понять. Саме знакова система робить можливою трансляцію суб'єктивного досвіду в досвід соціокультурний. Тобто забезпечує «присвоєння» культури, опанування смислом знакових систем і їхніх взаємозв'язків. Віртуальність – це наслідок історичного розвитку психіки і свідомості людини в контексті соціокультурної практики, а інформаційні системи і мережі проблему віртуальності зробили наочною.

Висновок. Трансгуманістичний проєкт, як футурологічний принцип використання досягнень науки, техніки і технологій для розвитку когнітивних здібностей людини, виявився і позначився як трансгресивний перехід буття в радикально нову і принципово непередбачувану ситуацію. В системі синергетичної парадигми трансгуманізм постає як філософія моделювання (конструювання) нового типу людства, що прагне визначити сутність людини як вектор перетворення її власної тілесної та ментальної природи.

Філософсько-методологічними засадами трансгуманістичного проєкту вочевидь і неупереджено може бути суб'єкт-об'єктне поєднання онтології, гносеології, епістемології та аксіології. А саме: пошук наукової істини методами цілеспрямованої пізнавальної діяльності та суб'єкт-об'єктна визначеність і репрезентація знання; процес поглиблення його змісту та об'єктивного використання як опредметнення сутнісних сил людини; інтеграція семантичного і семіотичного знання в аксіологічну функцію конструктивізму.

Список використаної літератури

1. Музіль Р. Людина без властивостей: роман / З нім. пер. О. Логвиненко. К.: вид-во Жупанського, 2010. / передм. Д. Затонського. 416 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Muzil_Robert/Liudyna_bez_vlastyvostei_Tom_1.pdf?PHPSESSID=0nd2bmi9ol4aa2bkh4btld5ks5
2. Дротенко В.І. (2019). Методологія стилістики художніх форм культури. *«Молодий вчений»,* № 9 (73). Філософські науки. 2019. С. 265–268. URL: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-57
3. Bostrom N. Transhumanist FAQ: A General Introduction, *Version 2.1. Faculty of philosophy, Oxford University*, 2003. 56 p. URL: https://www.nickbostrom.com/views/transhumanist.pdf
4. Maturana H. R., Varela F. J. Tree of knowledge: The biological roots of human understanding. Boston: Shambhala Publications, 1987. URL: https://uranos.ch/research/references/Maturana1988/maturana-h-1987-tree-of-knowledge-bkmrk.pdf
5. Кремень В. Синергетична модель розвитку освіти як відповідь на виклики сьогодення. Рідна школа, 2010, № 6. С. 3–6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2010_6_3.
6. Дєнєжніков С. С. Вплив NBIC-конвергенції технологій на еволюцію антропосоціогенезу: виклики сучасності. 2012. С. 1–9. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39527/02-Dyenyezhnikov.pdf?sequence=1
7. Дєнєжніков С. С. Індустрія hi-hume-технологій – до абрисів трансгуманістичного майбутнього. *Філософія науки: традиції та інновації*. Наук. журнал. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. № 2 (10). С. 151–160. URL: https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/FN_---210_2014.pdf
8. Стовпець О. В. Специфіка інтелектуальної діяльності в умовах NBIC-конвергенції: соціально-філософські аспекти дослідження інституту інтелектуальної власності. Філософія і політологія в контексті сучасної культури, 2016. Вип. 1. С. 226–236. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2016_1_32.
9. Солдатська Т. Перспективи трансгуманізму як нової філософії людини. *Вісник Львівського університету: серія філософсько-політологічні студії*, 2017. Випуск 15. С. 109–113. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/15_2017/16.pdf
10. Об'єдков О. І. Ідея трансгуманізму як складова побудови майбутнього світу. Витоки, сутність і критика. Освітній дискурс: збірник наукових праць, 35(7), 2021. С. 33–41. URL: https://journal-discourse.com/uk/kataloh-statei/2021/2021-r-357/ideya-transguman-izmu-yak-skladova-pobudovi-majbutnogo-svitu-vitoki-sutnist-i-kritika
11. Крістофер Ленгтон. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Christopher_Langton

12. Родні Брукс, розробник штучного інтелекту: «Маск не розуміє, як працює AI». 25.07.2017. URL: https://www.imena.ua/blog/famous-roboticist-ai/
13. Bostrom N. Transhumanist values. *In Review of contemporary philosophy*, Vol. 4, № 1–2, 2005. p. 87–101. URL: https://nickbostrom.com/ethics/values
14. Дротенко В. Морфологічний дискурс як методологічний принцип філософії мистецтва. *Grail of Science*, (33), 2023. С. 442–447. URL: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.10.11.2023.72
15. Лютий Т. В. Топоси переходу між «гуманізмом» і «постгуманізмом»: горизонти постлюдства. Людина в часі – 2 (філософські аспекти української літератури XX–XXI ст.) [наук. ред. В. Моренець ; упоряд. Л.В. Пізнюк]; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». К.: [Унів. вид-во «Пульсари»], 2011. С. 197–208. URI: https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/10910
16. Гейлз Н. К. Як ми стали постлюдством. Віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці / Переклад Є. Марічева. К. : Ніка-Центр, 2013. 426 с. URI: https://zbruc.eu/node/24578

TRANSHUMANISTIC PROJECT: RESEARCH OF TRANSHUMAN AND POSTHUMAN SPACE

Valentyna Drotenko
Lviv Polytechnic National University,
Institute of the Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy
S. Bandery Str., 12, 79013, Lviv, Ukraine

Artem Hlynianskyi
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
Faculty of History, Pedagogy and Psychology
Department of Philosophy, Sociology and Political science named after Prof. Valeriy Skonyi,
Lesya Ukrainka str., 46, 82100, Drohobych, Ukraine

In the context of synergistic paradigm, the maximal development of the personality in the process of cognitive and practical activity is ensured by system imbalance. A person does not adapt oneself for the neighbouring world, but creates a specific complex of systems and means, structures and communications that provide with a really human way of existence. According to transhumanistic discourse, the processes of informatization of society and intellectualization of all types of human activity create absolutely new information environment and ensure the development of an individual's creative potential. It turns a person into a transhuman and posthuman. Transhumanistic project involves the actualization of such problems as the implementation of artificial intelligence, its active interaction with human and possible autonomous behaviour. That's why it is important to understand the way of the manifestation of its ontological and epistemological aspects, semantic and semiotic and axiological content. Technological progress and wide access to technologies in the study of posthuman space and global security to avoid existential risks are the conditions for the realization of the transhumanistic dream. These requirements mean the actualization of the morality of the transhumanistic vision. According to the ideas of transhumanism, we will be able to explore the values that are still unexplained, incomprehensible. Specifically, we will be able to study transhuman and posthuman spheres. They have in mind "the posthumanistic subject" as a material and informational integrity with the boundaries being in constant construction and reconstruction. Three interrelated events are actualized. They are: 1) conceptualization of the essence of information and its separation from the material forms as its exponents; 2) sociocultural and technological construction of a cyborg; 3) the disappearance of the subject of humanism in

the cybernetic discourse along with the appearance of "a posthuman". A subject and object combination of ontology, epistemology and axiology can obviously be the philosophical and methodological foundations of the transhumanistic project. Namely: search for scientific truth by methods of purposeful cognitive activity and also subject and object determination and representation of knowledge; the process of deepening its content and an object use as an objectification of essential human forces; integration of semantic and semiotic knowledge into axiological function.

Key words: constructivism in philosophy, transhumanistic project, transhuman and posthuman space, posthumanism, "the posthumanistic subject".

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 62–68
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 62–68

УДК 1:17+303/304
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.7

ПРАГМАТИЧНИЙ ГУМАНІЗМ ЯК ПАРАДИГМА ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Віталій Зуєв
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
факультет соціології і права, кафедра філософії
просп. Берестейський, 37, 03056, м. Київ, Україна

У найгострішій формі соціогуманітарні проблеми постають предметом розгляду насамперед у гуманітарних науках. Серед подібних проблем можна виокремити відсутність в українському суспільстві промовистих орієнтирів щодо вдосконалення гуманізації соціуму. Для визначення орієнтирів вирішення цієї проблеми українським гуманітаріям треба чітко увиразнити і дослідити таку форму гуманізму, яка найкраще відповідає і менталітету українців, і наявним у суспільстві трансформаціям, і багатьом іншим аспектам подальшого соціального поступу. Метою статті є розгляд прагматичного гуманізму як парадигми гуманітарних наук. Бо якраз у зазначеній його формі сучасний гуманізм найбільше зосереджений на комунікації як способі існування людини і практичному використанні мови як головного людського атрибуту та узалежненої з нею свідомості як гаранта розуміння й взаємної злагоди між людьми. В інших формах гуманізму погляди на людину здаються менш виразними через їхню світоглядну або ідеологічну заангажованість. Хоча з огляду на притаманні їм ціннісні орієнтири можуть здаватися досить позитивними і пропонувати вмотивовані підходи щодо репрезентації розвитку людини й суспільства. Подібні звертання унеможливлюються не тільки відсутністю належних духовних, зокрема моральних основ. Запровадження інтегративного, традиційного, «нового» та інших форм гуманізму також передбачає щиру віру в їхню спроможність здійснити ціннісну революцію в свідомості людства. Але для сучасної української ментальності характерне скептичне ставлення громадян до запропонованих духовних цінностей. Крім того, в ціннісно орієнтованих формах гуманізму наявне підґрунтя не тільки для розкриття творчих потенцій людини, але й для її разючого приниження, що також не відповідає інтересам українців. Отож, для подолання відірваності природної людини від духовної гуманістичною парадигмою сучасного трансформаційного розвитку українського суспільства має бути обраний прагматичний гуманізм.

Ключові слова: гуманітарні науки, гуманізм, традиційний гуманізм, прагматизм, прагматичний гуманізм, парадигма, гуманістична парадигма.

Постановка проблеми. Однією з домінант розвитку сучасного українського суспільства є його максимальна системна трансформація в контексті трагічних наслідків розв'язаної Російською Федерацією екзистенційної війни проти України. З погляду С. Пирожкова і Н. Хамітова, «Україна довела всією своєю історією, що має гуманістичну якість цивілізаційної суб'єктності; надзвичайно важливо зберігати й посилювати суб'єктність, не втрачаючи цю якість, долаючи спокуси авторитаризму. Саме це має бути критерієм і основою реальної перемоги та гідного миру у світі після 24 лютого 2022 року» [1, с. 42]. Тому громадянському суспільству необхідно цілеспрямовано впроваджувати в глобальну суспільну свідомість ідею нового гуманізму як такого, що має подолати війну проти людяності. Український народ прагне до вичерпного втілення ідеї нового гуманізму, що спирається на золоте правило моралі: «стався до іншого так, як ти бажаєш, щоб він ставився до тебе», і робить над собою моральне зусилля, щоб уникати ситуацій, у яких необхідно жорстокістю реагувати на заподіяне зло. Це, власне, і має здійснити ціннісну революцію в свідомості

© Зуєв В., 2024

великих груп людей у багатьох країнах світу не тільки для подолання військових загроз, але й для запобігання кліматичним катастрофам [2]. Водночас, щоб знайти нові основи, норми і перспективи власного прогресу, людство має знайти, скристалізувати й вибудувати його новітній ефективний духовний і технологічний фундамент. Зерна мудрості у цьому пошуку доводиться виявляти і в історії поступу філософії та науки, і навіть у сьогочасній постмодерністській рефлексії, спрямованій на обґрунтування неспроможності раціонального вмотивування жодного наукового піднесення. Оскільки останнє, з погляду постмодерністів, начебто відбувається не стільки під впливом раціональних пізнавальних процедур, скільки внаслідок актуалізації різних зовнішніх факторів – домінуючої філософії, дослідницької традиції, наявної парадигми, суспільно-економічних умов тощо. Додамо, що на достеменні пошуки сім'я мудрості накладається ще й предметний діапазон сучасної науки, який визначається її узалежненням із філософією та культурою як мірою розвитку людини.

Основні проблеми розвитку людства в найгострішій формі викристалізовуються насамперед у гуманітарних науках, які окреслюють необхідність пошуку нових парадигм, підходів, принципів і технологій раціональної поведінки індивідів. Але замість створення й нарощування теоретичних засад подібної доцільної поведінки, сучасний розвиток гуманітарних наук призвів до зростання серед гуманітаріїв постмодерністського мислення, яке лише примножило нові методологічні труднощі та обмеження. Зокрема, силкуючись вийти за межі бінарних опозицій на зразок «явище – світ», «ідея – об'єкт» тощо, постмодерністи надумано заперечили класичне розуміння атестації (в сенсі визначення, формулювання, репрезентації) як раціонального і цілеспрямованого знаходження початкового, первинного смислу у вторинних похідних формах. Одночасно методологічний логоцентризм класичної науки й філософії окремі представники постмодернізму намагалися подолати на шляху запровадження ставлення до події, явища, речі як до самодостатніх фактів під оглядом необхідності виходу з «контексту смислів» у «контекст сюжетності й тілесності» [3, p. 1].

Результати теоретичного аналізу проблеми. За роки незалежності України науковці отримали вільний доступ до основних концепцій постмодернізму. Однак це жодним чином не свідчить про можливість і перспективність буквального перенесення відповідних наукових парадигм із західного теоретичного простору на українські наукові терени. Подібне некритичне застосування наукових парадигм унеможливлюється не тільки через істотну різницю соціально-економічних умов і духовних основ розвитку несхожих між собою суспільств. Запозичення найсучасніших, найпрогресивніших ідей і теоретико-методологічних моделей обов'язково має бути творчо переосмисленим. Насамперед це стосується філософських і теоретичних основ постмодернізму, застосування яких нівелює межі між рівнями свідомості й усвідомлення. Аналогічне згладжування рамок зобов'язує дослідника враховувати нескінченні метаморфози всього, що вивчається в розмаїтих контекстуальних трансформаціях. А некртичне застосування зазначеної вимоги зумовлює втрату значущості будь-якого розрізнення логосу і дискурсу, істини і мудрості, знання і незнання, організації і структури тощо. Як наслідок, у посмодерністських теоретико-методологічних моделях об'єктивність підмінюється суб'єктивністю, специфічна винятковість – нескінченною відтворюваністю, що кладе край класичній культурі, можливості істинної творчості як продукуванню дійсно нового. Тому в межах посмодерністської рефлексії науки творчість витлумачується як відкриття вже відкритого або як перебіг нескінченного цитування чи досвід гри з давно створеним, що неминуче викликає апологію іронічності.

Також треба мати на увазі, що відмова від будь-яких різновидів жорсткого, кострубатого раціоналізму спричинила в гуманітарних науках можливість виходу за межі консервативних традиційних систем соціогуманітарного знання. На цьому шляху

в гуманітирних науках виникли побудовані на теоретичному і методологічному індивідуалізмі відмінні парадигми науки та культури, які виявилися альтернативними до ще донедавна пануючих моделей і взірців, котрі ґрунтувалися на глобальному підході. Всупереч останньому, з його намаганням підкоряти колективні явища визначальним законам розвитку, теоретичний і методологічний індивідуалізм акцентував увагу на тому, що «пояснити суспільне явище – це завжди подати його як наслідок індивідуальних акцій…» [4, с. 414]. Водночас розгорнута в ХХ столітті критика історицизму і панування глобальних законів історичного розвитку спричинила актуальну критику холістської системи понять і уявлень. Насамперед негативних оцінок зазнали холістські погляди на соціальну царину життєдіяльності людини. Як виявилося, індивідуальні аспекти її поведінки є основою для розуміння суспільства з огляду на притаманні йому системні взаємодії, в яких суспільні суб'єкти перебувають у взаємній залежності. У такому разі будь-яке соціальне явище постає результативною дією, яка складається з індивідуальних поведінок людей. А внаслідок боротьби між розбіжними суспільними процесами з'являється можливість дослідити різні явища колективної природи. Завдяки подібній критиці холізм із його тлумаченням одноцілості соціуму як наслідку творчої активності якогось містичного поля цілісності – «холістського поля», був відсунутий на другий план, а на передньому опинився теоретичний і методологічний індивідуалізм з усіма притаманними йому особливостями.

З огляду на висловлену М. Фуко думку про те, що людина зовсім нещодавно постала предметом прискіпливої уваги гуманітарних наук, з одного боку, можна констатувати, що в цих науках індивід не розглядається в притаманних йому найзагальніших рисах. А з другого, відзначити, що саме в гуманітарних науках особистість загалом «розтанула», немов би кудись поділася, оскільки з уваги дослідників зникли не тільки її свідомість, але й характерні розмаїті образи. Зокрема, такою людина постала не лише в поглядах структуралістів, але й у численних дослідженнях представників аналітичної філософії. Проте, незважаючи на помічені в їх поглядах на людину суперечності, запроваджена виразниками цих і споріднених з ними напрямів гуманітарна парадигма виявилася достатньо живучою та популярною. Її застосування спричинило появу іноді доволі нечітких поглядів на людину та їхню глобальну ідеологічну заангажованість. Крім того, використання подрібнених аж до незначних та заплутаних методів і технологій наукового пошуку викликали зневіру й розчарування серед дослідників гуманітарної галузі знання. Хоча наслідок упровадження зазначеної гуманітарної парадигми, на перший погляд, здавався досить позитивним, оскільки з'явилися розмаїті підходи до розгляду людини й суспільства. Але виявилося, що подібна множинність не завжди призводить до розкриття численних загальнозначущих зв'язків, сплетінь і узалежнень, а також до об'єктивної істинності одержаного гуманітарного знання.

Отже, осягнення вітчизняними ученими різних аспектів генерування й кристалізації новітньої гуманітарної парадигми призвело до значних змін в об'єктивному виборі множини філософських і теоретичних основ гуманітарних наук. А відмова сучасного українського суспільства «стихійної пострадянської трансформації і відкладеного декларованого транзиту» [5, с.1], якому притаманні такі характеристики, як подвійна інституційна система, масова аномічна деморалізація, цінності «спотвореного модерну», неостанові утворення, відсутність «інституційної» довіри, негативні ідентичності тощо [5, с.26] від ілюзійного гасла «людина людині – друг» змусила науковців звернутися в пошуках теоретико-методологічних орієнтирів до прагматичного гуманізму всупереч антигуманізму, з одного боку, та наперекір християнському гуманізму – з другого.

В ситуації тривалої широкомасштабної війни в Україні саме прагматичний гуманізм має бути одним з основних чинників розробки і впровадження нової трансформаційної теоретико-методологічної моделі гуманітарних наук. Бо сьогодні, як ніколи, розлоге марнослів'я навколо дійсного гуманізму, справжнього утвердження в людині людського тощо є неістотним, позбавленим цінності й значення. Так само, як і мінімізація загрози поневолення людини суспільством і природою, на що звертав увагу свого часу ще наш співвітчизник М. Бердяєв [6, с. 20]. Недооцінка вищезазначених ризиків дорого коштувала українцям: їхні зусилля щодо здобуття оманливого дійсного гуманізму призвели до утвердження в країні відірваної від реального підґрунтя специфічної форми антигуманізму, необхідність кардинального зламу якої виявилася надзвичайно актуальною під час широкомасштабної російської збройної агресії проти України. Сьогодні цілком зрозуміло, що подібну форму антигуманізму не вдасться подолати цивілізованими, насамперед ліберальними, засобами традиційного гуманізму. Оскільки впровадження подібної раціональної доктрини навряд чи призведе до зламу антигуманізму, критично спрямованого проти неї і традиційних ідей про людство та його людинолюбне становище. Водночас сумнівно, щоб застосування традиційного гуманізму дозволило розв'язати складні проблеми трансформаційного розвитку українського суспільства ще й тому, що за власною природою і наслідками запровадження гуманізм має позитивне і негативне спрямування, завдяки якому поглиблює «боголюдське» й «богозвірине» (М. Бердяєв) в людині. Відтак у ньому як хибній антропологічній свідомості міститься отрута, яка несе з собою небезпеку знищення людини. Й одночасно гуманізм є шляхом розгортання свободи людини, спрямуванням випробування її творчих сил, напрямом саморозкриття людської природи тощо.

Отже, в гуманізмі наявне підґрунтя не тільки для розкриття творчих потенцій людини, але й для її разючого приниження, тому що, повернувши людину обличчям до природи, ще ренесансний гуманізм відірвав природну людину від духовної. Надалі цей розрив у поступі людства зменшувався або зростав, а в сучасному українському суспільстві досягнув небезпечних розмірів та згубного спрямування. Саме тому сьогодні українцям як ніколи важливо зробити своєрідне «перевідкриття» гуманізму, здійснити його творче переосмислення.

Важливим кроком щодо цього є звернення до «нового гуманізму» (П. Куртц, Ж. Марітен, А. Печеї, Е. Фром, Ю. Габермас, Н. Хамітов та ін.) й до розмаїтих новітніх привабливих концептуальних розробок гуманістів, у яких вирішуються складні соціогуманітарні проблеми початку XXI століття. Зокрема, з погляду Н. Хамітова, новий гуманізм є не лише ідеологією чи практикою співчуття до постраждалих, особливо на війні, але й увиразнюється в дієвому і мудрому розумінні Іншого, яке запобігає смерті й руйнуванню. І що найголовніше, новий гуманізм має реально попереджати й зупиняти злочини проти людяності, наприклад, війну, яка неминуче породжується неототалітаризмом – тоталітаризмом, що виростає з авторитаризму в епоху інтернету й соціальних мереж [2]. Принагідно треба зазначити, що «новий гуманізм» розрахований на утвердження насамперед у тих розвинених країнах умовного Заходу, до яких Україну зараховують досить символічно. Тому перед нашою країною стоять дещо інші завдання, пов'язані з пошуком міцних засад, на які українському суспільству можна було б опертися в період кардинальних соціальних трансформацій. На думку Є. Головахи, «сьогодні ж ми маємо вже не драму, а «трагедію визначеності» й нові соціальні виклики, які важко було уявити ще три роки тому: суспільство має бути принципово реформовано в умовах постійної загрози зовнішньої агресії, війни на Сході України і економічної кризи.

Але саме суспільна визначеність – це перший (з багатьох необхідних) крок до виходу України з глухого кута «пострадянського стану». Наступними кроками мають стати зміни системи влади на всіх рівнях, подолання тотальної корупції, реформування економіки, соціальної інфраструктури, освіти, науки, культури» [5, с. 28]. Незважаючи на те, що ці слова були написані ще до повномасштабного російського вторгнення в Україну, вони дуже чітко і влучно передають характерні особливості нашого сьогодення. Водночас щодо істотних атестацій сутнісних ознак людини варто не забувати деякі яскраві афоризми минулого, які досить виразно розкривають окремі риси людської природи, а саме: «людина людині друг» та «людина людині вовк». Критично приймаючи другий з них, українське суспільство протягом декількох десятиліть продукувало в громадян привілейоване ставлення до першого. Проте не спростувавши остаточно другого афоризму про вияв крайнього егоїзму, байдужість до того як буде далі, наше суспільство не спромоглося остаточно запровадити й перший. Мало того, російсько-українська війна значною мірою загострила негативний контекст здавна відомої біполярної пари «людина – тварина» під оглядом того, що значний відсоток українців досить байдуже ставиться до своїх співвітчизників і переймається переважно власними інтересами. А на заміну згаданим вище афоризмам «русский мир» із претензією на золоту середину вже пропонує сентенцію І. Ільїна «людина людині перехожий», в якій персоніфіковано ідею, що ниций і від природи злий індивід завдяки примусу має бути вишколений добрим. Але цей зовні привабливий вислів є замаскованою думкою про те, що людина з усіма притаманними їй ілюзіями лише персоніфікує елементи тваринної природи.

Спеціально акцентуючи увагу не на філософському осмисленні найістотніших ознак людини, а на спробах їхнього світоглядного увиразнення, хочемо звернути увагу на необхідність пошуку надійного виходу із наведених вище гірких роздумів про варте сутності особистості її місце в світі. Насамперед, в умовах нестабільності й невизначеності, характерних для суспільства, що трансформується. Адже навряд чи вирішить ці проблеми звичайна відмова від традиційного гуманізму, який себе вже вичерпав. Так само сумнівно чи зможе допомогти в ситуації, що склалася, апеляція до християнського або інтегративного (рівнозначно як і до інших форм) гуманізму. Подібні звертання унеможливлюються не тільки відсутністю належних духовних, насамперед моральних основ. Для утвердження інтегративного та інших форм гуманізму також потрібна щира віра в їхню життєдайну здатність. Однак сучасна українська ментальність характеризується відсутністю віри, безвір'ям або зневір'ям, наслідком яких є скептичне ставлення громадян до запропонованих духовних цінностей.

Відмова від ілюзійного перебільшення домінування в українському суспільстві гуманістичних чинників і запит на подолання байдужого ставлення до людини спричинили необхідність запровадження прагматичного гуманізму як важливого соціокультурного феномену, спроможного бути змістовною основою сучасного трансформаційного поступу. Йдеться не про доволі виразно окреслений у вітчизняній гуманітарній літературі прагматизм В. Джеймса і Д. Дьюї, однією із засад якого було тлумачення істиного знання як усього того, в що нам зручно вірити. В поглядах В. Куайна, Р. Рорті та інших представників сучасного прагматизму останній з огляду на його здатності задовольнити людські потреби й інтереси намагається у соціальний спосіб концептуально осягнути перспективи подолання розриву між теорією і фактами. Зокрема, на думку В. Куайна, фундаментальним засобом остаточного пояснення є повсякденна мова, а не якась примарна «мова науки». Проте для реалізації творчого потенціалу гуманітарних наук повсякденній мові не вистачає тієї чіткості й виразності, яких можна досягнути на шляху застосування

сучасних методів квантифікації. Посилення інтересу до аналізу повсякденної мови пояснюється тим, що саме мова як фундаментальне знаряддя опису реальної дійсності є також головним інструментом людського спілкування. Своєю чергою діалогічність такого спілкування спричинює необхідність розгляду зв'язків і структур, які формують цей аспект існування людини. В остаточному підсумку з'являється перспектива дослідження прагматики як парадигми, на основі якої можна буде побудувати філософію комунікації загалом і теорії мовних комунікацій в гуманітарних науках зокрема.

Водночас у новітних теоріях комунікації [7] сучасний прагматизм постає світоглядом, сконцентрованим на пов'язаній з будь-якою мовою свідомості людини. Бо саме мова здатна забезпечити індивіду вихід за межі споглядального відтворення світу і встановити ґрунтовний зв'язок міркувань з практикою. Отож, в осерді уваги представників сучасного прагматизму опиняється такий спосіб людської буттєвості як спілкування в його розмаїтих формах – від діалогу й змагальності до комунікації в усіх її різновидах. Як наголошував Р. Рорті, «на моє тверде переконання, «не існує нічого, крім діалогу» не існує нічого, крім «ми», і нам треба звільнитися від останніх реліктів «транскультурної раціональності» [4, с. 515]. Тому спрямований на перспективи подолання розриву між теорією і фактами прагматичний гуманізм є суміжним з епістемологією Т. Куна, трансцендентальним емпіризмом Ж. Дельоза, концепцією «комунікативного раціонального розуму» Ю. Габермаса й дослідженнями «думки-про-іншого» Е. Левінаса. Під цим оглядом успішний розвиток сучасного прагматизму випродукував серед модерних соціальних концепцій підґрунтя для формування прагматичного гуманізму як однієї з провідних парадигм гуманітарних наук. Сутністю цього гуманізму виявляється філософія без абсолютів, в осерді якої перебуває мова як головний людський атрибут і узалежнена з нею свідомість як гарант розуміння й взаємної злагоди між людьми. Саме така форма нового гуманізму потрібна сьогодні українському народу, якому «притаманна і вироблена століттями власна ідентичність, і світоглядна толерантність, котра проявилася у здатності приймати у власну культуру ментальні риси інших народів та їх культур» [8, с. 257].

Висновки. Отже, сутність прагматичного гуманізму визначає необхідність обрання його гуманістичною парадигмою подальшого піднесення гуманітарних наук в Україні. І не тільки тому, що інші форми гуманізму є менш привабливими для системної трансформації українського суспільства. Як визначальна парадигма гуманітарних наук якраз сучасний прагматичний гуманізм має забезпечити практичний вжиток української мови як державної в контексті її узалежнення із креативною свідомістю громадян і гарантувати їхнє взаємне розуміння й злагоду в суспільстві.

Список використаної літератури

1. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Війна і мир в Україні: шляхи до реальної перемоги і розвитку. *Вісник НАН України*. 2022. № 9. С. 38–49.
2. Khamitov N. The war in Ukraine and the new humanism: David versus Goliath (E-книга). URL: https://kibea.net/book/3321
3. Luhmann N. The Autopoiesis of Social Systems. *Essays on Self-Reference*. New York, 1990. P. 1–20.
4. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки. Київ, 1998. 669 с.
5. Головаха Є. Українське суспільство: шляхи трансформації. *Український соціологічний журнал*. 2016. № 1–2. С. 26–30.
6. Філософська думка в Україні: Біобібліогр. словник / Авт. кол.: В.С. Горський, М.Л. Ткачук, В.М. Нічик та ін. Київ, 2002. 244 с.

7. Littlejohn S.W. Theories of Human Communication. Belmont, 1996. Original from, Indiana University. Digitized, Sep 3, 2009. ISBN, 0534260527, 9780534260521. Length. 399 p.
8. Любивий Я. Україна як носій нового гуманізму: шлях перемоги над неототалітаризмом? *Філософія освіти*. 2023. № 29 (2). С. 255–258.

PRAGMATIC HUMANISM AS A PARADIGM OF HUMANITARIAN SCIENCES

Vitalii Zuiev
Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute,
Faculty of Sociology and Law, Department of Philosophy
Prospect Beresteiskyi, 37, 03056, Kyiv, Ukraine

Socio-humanitarian problems become the subject of humanities consideration in the most acute form first of all. These problems highlight not only various issues of social development. They represent the availability of new approaches and technologies for solving them as well. It is possible to single out the absence of clear guidelines in Ukrainian society regarding the need to deepen the humanization of society among similar problems today. Ukrainian humanitarians need to clearly define and research the basic form of humanism, which corresponds as best as possible to the mentality of Ukrainians, to the transformations existing in society, and to many other aspects of further social progress. Consideration of pragmatic humanism as a paradigm of humanitarian sciences is the purpose of the article. Pragmatic humanism is most focused on communication as a way of human existence and the practical use of language as the main human attribute and consciousness combined with it as a guarantor of understanding and mutual harmony between people. Views of man are less pronounced in other forms of humanism. They are worldview or ideologically engaged. But they can seem positive. Their representatives can offer different motivated views on the development of man and society. Such views are utopian in a transformational society due to the lack of the necessary spiritual, value and moral foundations, for example. The introduction of integrative, traditional, "new" and other forms of humanism implies a mandatory belief in their ability to carry out a value revolution in the consciousness of humanity as well. The modern Ukrainian mentality is characterized by the skeptical attitude of citizens towards the proposed spiritual values as well. In value-oriented forms of humanism there is a basis not only for revealing the creative potential of a person, but also for his striking humiliation in addition. That also does not correspond to the interests of Ukrainians. Pragmatic humanism should be chosen as the humanistic paradigm of the modern transformational development of Ukrainian society to overcome the separation of the natural person from the spiritual person.

Key words: humanitarian sciences, humanism, traditional humanism, pragmatism, pragmatic humanism, paradigm, humanistic paradigm.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 69–74
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 69–74

УДК 241+101
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.8

РУХ ВІПАСАНИ І ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ МЕДИТАЦІЇ НА ЗАХОДІ

Ігор Колесник
Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії культури
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

У статті розглянуто історію поширення руху віпасани та ідей його засновників на Захід. За посередництва різних вчителів, які прагнули популяризувати буддійську медитацію за межами традиції тхеравада, поступово рух віпасани вийшов за межі культурних ареалів Південно-Східної Азії, потрапив у західні культурні контексти, де згодом перетворився на проект глобального типу.

Завдяки зусиллям прихильників руху віпасани, глобальна аудиторія отримала доступ до різних методик медитації, які у процесі секуляризації та модернізації стали придатними для застосування людьми поза межами буддійської конфесії. Буддійський модернізм і рух віпасани є феноменами, що породжені колоніальною політикою, глобальними викликами та необхідністю реформи традиційної ідентичності. У М'янмі, Таїланді і на Шрі Ланці буддійський модернізм відкрив двері громадськості до раніше суто чернечих знань та практик. Це лягло в основу потужної тенденції застосування медитації у повсякденному житті, а також впливало на формування нової суспільної ідентичності.

Окрім власне перетворення на секулярний проект, рух віпасани і медитативні програми лягли в основу посиленої агентності буддизму на Заході. Образ буддійського вчення як симпатизуючого науковому раціоналізму, психології, модернізації став у нагоді для поширення інших напрямів та шкіл цієї давньої релігії. Також помітним став поступовий вихід певних ідей із цього середовища у цілком світські сфери: медицину, освіту, гуманітарну освіту і, зокрема, філософію. Філософія медитації як дисципліна значною мірою завдячує руху віпасани і активізму буддійських мислителів щодо перетворення питомо буддійських методик на універсальні терапевтичні засоби самопізнання.

У статті також проаналізовано основні інституції, які виражають цінності руху віпасани, буддійського вчення і реалізують власні завдання у різних світських контекстах.

Ключові слова: тхеравада, рух віпасани, медитація, Ґоєнка, Спільнота інсайт медитації, Спіріт Рок.

Рух віпасани розпочався у традиційно буддійських країнах Південно-Східної Азії як реакція на колоніалізм. У його межах проявилися видатні вчителі медитації, які пропонували свої підходи до модернізації вчення. Саме цей рух згодом спричинив популяризацію буддійської медитації уважності (або інсайту) у глобальному масштабі. Детально про рух і буддійський модернізм аналізують Ерік Браун [1], Інгрід Йордт [2], Сара Шоу [3], Девід МакМаган [4] та інші.

Основні ідеї руху віпасани, серед засновників якого був видатний вчитель Леді Саядо, полягали на тому, щоби відновити практики для мирян, надати доступ до тих знань, які зазвичай були прерогативою ченців. Зрештою це також був політична і соціальна реакція на кризу буддизму як інституції: втрата королівської влади як гаранта потребувала більшої громадської залученості. У своїх проповідях і текстах [5], Леді пропагував спрощену версію медитативної практики із опорою на певні канонічні тексти буддизму. Віпасана – це практика медитації інсайту або прозріння, яка, на думку вчителя, не потребувала довготривалого і багаторічного залучення до монастирського життя. Кожен мирянин і мирянка мають можливість практикувати віпасану в повсякденних умовах. Базові

© Колесник І., 2024

навички потребували підготовку здатності концентрувати увагу і згодом уважне спостереження внутрішніх процесів ментального характеру. Ця практика позиціонувалася як одне із найдавніших відкриттів Будди, що суттєво відрізняється від традиційних практик стародавньої Індії.

Згодом рух віпасани розширився за межі М'янми і вплинув на формування цілої плеяди шкіл, вчителів та методик, що мали на меті надати доступ до давнього надбання буддизму мирянам. У кінці XIX – на початку XX століття, рух віпасани став основним інструментом для боротьби за власну ідентичність буддійських громад у М'янмі, Таїланді, Камбоджі, Лаосі та на Шрі Ланці. У XX столітті справу продовжили розвивати У Нарада і його учень Махасі Саядо [6], який заснував «новий бірманський (м'янмарський) метод» і зрештою саме ця методика почала виходити за межі традиційного ареалу буддизму тхеравади, перетворюючись поступово на глобальний позаконфесійний проект. Фактично, рух віпасани перетворився на своєрідну тенденцію, яка посилювала роль медитації, відкривала доступ широкій аудиторії до стародавніх практик і текстів, які зазвичай залишалися справою вузького кола спеціалістів у монастирях. Хоча вчителів і активістів руху віпасани дуже багато, я обмежуся згадкою лише тих представників руху, які почали активно перекладати тексти англійською і таким чином вийшли за межі місцевих процесів у ширшу, глобальну історію.

Особливістю руху віпасани у XX ст. стало залучення іноземних студентів, учнів медитації, які згодом поверталися у країни Європи та США, популяризуючи традиційні практики буддизму тхеравада у секулярному контексті. Зокрема, прикладами такого поширення стали Джек Корнфілд, Джозеф Голдстін, Шерон Сальцберг, Джіл Фронсдал, Тара Брач, Шинзен Янг та інші. Саме у середовищі першої хвилі західних студентів виникають згодом організації, які слугують прикладами міжрелігійного, міжкультурного діалогу поміж Заходом і буддизмом. Ці організації і їхні учасники мають свої власні візії щодо буддизму, медитації і ступеня секуляризованості вчення для широкої аудиторії, але загалом продовжують тенденцію, започатковану у русі віпасани М'янми. Важливим аспектом цього руху і популяризації медитативних практик у світському середовищі є те, що зрештою з'являється інтерес у науці (нейронауках) і філософії [7]. Зокрема опосередковано через тривалу історію адаптації віпасани на Заході появою завдячує дисципліна філософія медитації, засновники якої активно застосовують у дослідженнях контемплятивні методики.

Тепер розглянемо вчителів і організації, які спричинили вихід тренду тхеравади на глобальну аудиторію. Увагу зосереджу на «Медитації віпасани» С.Н. Ґоєнки, «Спільноті інсайт медитації» та Медитативному центрі «Спіріт Рок».

Позаконфесійна віпасана С.Н. Ґоєнки. Організація «Медитація віпасани»» Сат'я Нараяна Ґоєнки. Індус за походженням, виростав у М'янмі, де мав нагоду навчатися впродовж 14 років в У Ба Кіна, відомого у країні знавця медитації віпасана. Згодом Ґоєнка організував мережу медитативних центрів, які поширилися у понад 160 країнах світу і розробив систему медитативних ретритів різної складності та тривалості. Особливістю цієї організації є її позаконфесійний характер, акцент на мирянах, фактична відсутність релігійних практик та сотеріологічних ідей. Хоча риторика організації вживає більшість буддійських палійських термінів, однак не акцентує саме на релігійному аспекті вчення.

Щодо практики віпасани, яку Ґоєнка розглядав центральною і фундаментальною для самопізнання та зцілення, то він писав: «здатність бачити речі такими, якими вони є насправді, називається віпасаною, що означає «бачити речі особливим чином». Зазвичай ми схильні спостерігати лише поверхневу видиму істину, як дитина, яка бачить лише поверхневий, яскравий колір і блиск прикрас. Щоб правильно спостерігати внутрішню

істину, нам потрібне проникливе експертне бачення ювеліра – ми повинні бачити речі по-особливому. Цей особливий спосіб бачення є Віпассана; це bhavana-maya paññа, розвиток мудрості за допомогою практики Віпасани» [8, с. 91]. Внаслідок практики віпасани, людина має можливість також побачити справжню природу власної психіки, а також природу дуккги (страждання, невдоволеності тощо). Розпізнавши дуккгу і нашу схильність чіплятися за речі, феномени, задоволення, ми наближаємося до нірвани, тобто поступового згасання жаги, заспокоєння і радості буття.

Риторика Ґоєнки насичена буддійськими термінами, однак загалом настанови мають позасектанстський, позаконфесійний характер. Практики медитації у цій організації розглядаються як альтернативу науковому дослідженню із власною методологією, логічною і раціональністю. До певної міри Ґоєнка навіть позиціонував практику віпасани кращою внутрішньою наукою, яка більше підходить для дослідження природи психіки, ніж матеріалістична наука Заходу. На сайті української філії цієї організації можна знайти такий опис практики віпасани, який відображає «наукоцентричність» методики: «Віпасана – це спосіб самоперетворення через самоспостереження. Вона зосереджується на глибокому взаємозв'язку між розумом і тілом, який можна відчути безпосередньо шляхом дисциплінованої уваги до фізичних відчуттів, які формують життя тіла, і які постійно взаємопов'язують і обумовлюють життя розуму. Саме ця заснована на спостереженні самодослідницька подорож до спільного кореня розуму й тіла розчиняє психічну нечистоту, що призводить до збалансованого розуму, сповненого любові та співчуття»[9]. І далі «*Стають зрозумілими наукові закони* (курсив мій, – І.К.), які керують думками, почуттями, судженнями та відчуттями. Через безпосередній досвід можна зрозуміти природу того, як людина росте або регресує, як вона створює страждання або звільняється від страждань. Життя характеризується підвищеною усвідомленістю, відсутністю оман, самоконтролем і спокоєм» [9].

Підхід Ґоєнки за уважного прочитання демонструє радше психологічну методику із буддійським фундаментом. Це дало згодом підстави для ще більшого залучення практик із цієї методики у психотерапії, зокрема Джоном Кабат-Зінном [10], а також іншими учасниками ретритів. Ідеальне поєднання для західної, світської, скептичної до релігії людини: наукова, раціональна медитативна психологія, яку можна застосовувати для самопізнання, терапії та глибшого розуміння внутрішнього світу.

Якщо «Медитація віпасана» Ґоєнки належить до радше глобального феномену, який розпочався у М'янмі, а згодом розвинувся в Індії, то наступні дві організації мають стосунок саме до «західного буддизму», який ми окреслюємо як місцеву адаптацію переважно білим населенням ідей буддійського модернізму із залученням традиційних ліній спадковості.

Організації ISM і Spirit Rock. «Спільнота інсайт медитації» (англ. Insight Meditation Society) та «Медитативний центр Спіріт Рок» (англ. Spirit Rock Meditation Center) є прикладами того, як усі три форми буддизму (діаспорний, модернізований і глобальний) можуть співіснувати. Зупинимося коротко на їхній історії, основних вчителях, згадаємо програмні тексти та ідеї, які вони намагаються популяризувати.

«Спільнота інсайт медитації» заснована у 1975 р. у м. Барр (штат Масачусетс, США) з метою популяризації буддійського вчення і медитації інсайту (віпасани) для західної аудиторії. Ініціативу започаткували Шерон Сальцберг, Джозеф Голдстін і Джек Корнфілд, які проходили навчання і мали буддійські посвяти у різних країнах традиційного поширення тхераваді. Окрім популяризації практик медитації, у їхніх намірах також було створення сприятливого терапевтичного або пізнавального середовища, вільного від релігійної догми [11].

Слід зазначити, що поява і подальша діяльність організації пов'язана тісно із тодішніми тенденціями у культурі США – пошуки нових світоглядних засад, вирішення гуманістичної кризи, субкультурні революції, рух за свободи людей, рівність прав і мир у світі [12]. Схід і буддизм загалом розглядалися як альтернатива західній цивілізації та її цінностям, які очевидно не сприяли вирішенню глобальних проблем. Для багатьох молодих людей Схід і східні вчення стали нагодою дослідити інші підходи до природи людини. Власне засновники організації були із такого молодого покоління, які вирушили у своєрідне духовне паломництво, навчалися у Махасі Саядо, Аджана Ча, Анагаріки Мунідри, Діпи Ма та ін. У такий спосіб вони краще досліджували вже існуючі моделі передачі медитативних настанов, місцеві традиції і змогли винайти власні підходи. Згодом, після повернення у США, вони створили ретритні програми, центри, у яких надали доступ до традиційних практик медитації широкій аудиторії.

«Медитативний центр Спіріт Рок» як сестринську організацію було засновано у 1985 р. у м. Вудакр (штат Каліфорнія, США). Ці дві організації поширюють свій вплив і об'єднують зусилля на західному і східному узбережжях країни. Засновники «Спільноти інсайт медитації» і «Медитативного центру Спіріт Рок» відомі у буддійських колах США і світу. Вони активно долучаються до міжконфесійного, міжінституційного діалогу (наприклад Джек Корнфілд бере активну участь у співпраці із Інститутом розуму і життя), але мають також і певні особливості у підходах.

Шерон Сальцберг відома настановами і працями [13] на тему метта-бгавани (англ. loving-kindness meditation), форми медитації, яка культивує сприятливі емоційні стани. Ця класична практика буддизму перетворилася завдяки її творчості у форму самотерапії, додаткового інструмента для зцілення людини від травм. Ця практика також має на меті формування здорового середовища, емпатії і співчуття.

Джозеф Голдстін відомий завдяки поглибленій увазі до медитації віпасана [14]. Його підхід опирається значною мірою на традицію тхеравада і «Сатіпатгана-сутту». Практика уважності (англ. mindfulness) у його працях грунтується на буддійському вченні, але при цьому підхід не передбачає релігійного залучення чи індоктринації. Свої погляди і методику він детально розглядає у книзі «Медитація інсайту: практика свободи».

У творчості Джека Корнфілда [15] переважає інтерес до синкретизму західної і східної психології, філософії, духовних вчень. Його фахова підготовка психотерапевта дозволяє інтегрувати медитативні практики у повсякденне життя людей Заходу, які не мають інтересу до інституційної релігії, зокрема християнства чи буддизму. Підхід, детально описаний у книзі «Шлях із серцем» є доволі гнучким, а головні акценти стосуються створення сприятливих умов для зцілення. Корнфілд активно долучається до різноманітних конференцій щодо практики уважності і бере участь у актуальних навколонаукових дискусіях.

Організації зосереджують свою активність у кількох напрямах: 1) ретрити і навчальні програми із медитації; 2) публікація книг і статей; 3) створення контенту для різноманітних тематичних освітніх платформ (неформальна освіта); 4) залученість у психотерапевтичні програми, у яких інтегруються медитативні практики і фасилітація спеціалістів [16]; 5) надання інклюзивного доступу до практик медитації різним групам населення (людям різного походження, кольору шкіри і сексуальної орієнтації); 6) аналогічно із «Медитацією віпасани» ці організації сприяють поширенню практик у середовищі в'язниць, реабілітаційних центрах, медичних закладах, освіті тощо. Обидві організації доволі потужно вплинули на загальну культуру медитації у США і світі. Зокрема вони:

1) інтегрували практики уважності (або інсайт медитацію) із західною психологією, філософією та іншими галузями науки (у значно більшій мірі це стосується Спіріт Рок і Корнфілда);

2) активно брали участь і заохочували наукові дослідження впливу медитації на здоров'я людини. Сприяли розвитку ряду програм і терапій, що культивують співчуття. Наприклад «Терапія, сфокусована на співчутті» (англ. Compassion-Focused Therapy);

3) долучилися до світоглядного повороту у західній науці до «суб'єктивного досвіду». Це важливий для філософії вплив, оскільки подальша увага до особистого досвіду людини, методів його підсилення і способів протоколювання має тісний зв'язок із розглянутими організаціями;

5) ініціювали міжкультурні, філософські дискусії щодо етичних норм, цінностей для глобального людства. Популяризація етики ненасилля, поваги до живих істот, боротьба із ксенофобією, расизмом, шовінізмом, сексизмом є ключовими темами програм і дискусій цих інституцій. Ці процеси впливають на філософію свідомості, філософську антропологію, прикладну етику, а також сприяють змінам у ставленні до майбутнього.

Висновки. Розглянуті організації є виразниками кількох важливих тенденцій у сучасному міжкультурному діалозі: 1) відкритості до широкої аудиторії, акцент на доступності медитації незалежно від конфесійної чи позаконфесійної ідентичності; 2) поєднання наукових ідей, психології, філософії із традиційними практиками медитації буддизму. Зосередження на світському вимірі практики і значенні медитації у повсякденному житті; 3) усі згадані організації активно популяризують медитацію, яка формувалася у русі віпасани, але за роки значно розвинулася як методика і ще більше секуляризувалася у різноманітних психотерапевтичних чи освітніх проектах; 4) створюють умови для діалогу на різні актуальні теми, де медитація є фундаментом зміни людини, а отже суспільства і візії майбутнього; 5) вони також є виразниками буддійської «позиції», зокрема тхеравади і її поглядів на природу людини, медитацію, суспільну організацію тощо. «Медитація віпасани», «Спільнота інсайт медитації» і «Спіріт Рок» відіграють роль агентів буддизму опосередковано через модернізовану форму руху віпасани.

Список використаної літератури

1. Braun E. The Birth of Insight: Meditation, Modern Buddhism, and the Burmese Monk Ledi Sayadaw. University of Chicago Press, 2016. 280 p.
2. Jordt I. Burma's Mass Lay Meditation Movement: Buddhism and the Cultural Construction of Power. Ohio University Press, 2007. 305 p.
3. Shaw S., Crosby K. et al. Secularizing Buddhism: New Perspectives on a Dynamic Tradition (R. Payne, Ed.). Shambhala, 2021. 360 p.
4. McMahan D., Braun E. Meditation, Buddhism, and Science (Unabridged edition). Oxford University Press, 2017. 272 p.
5. Sayadaw V.L. The Manuals of Dhamma (2nd edition). Vipassana Research Publications, 2016. 392 p.
6. Sayadaw M. Manual of Insight. Wisdom Publications, 2016, 744 p.
7. Repetti R. Routledge Handbook on the Philosophy of Meditation (1st edition). Routledge, 2022. 410 p.
8. Goenka S. N. Meditation Now: Inner Peace through Inner Wisdom. Pariyatti Publishing, 2021. 126 p.
9. Vipassana Meditation. URL: https://www.dhamma.org/uk/about/vipassana
10. Kabat-Zinn J. Some Reflections on the Origins of MBSR, Skillful Means, and the Trouble with Maps. Contemporary Buddhism, 2011, № 12. P. 281–306.

11. Fronsdal G. Insight Meditation in the United States: Life, Liberty, and the Pursuit of Happiness – Insight Meditation Center. URL: https://www.insightmeditationcenter.org/books-articles/insight-meditation-in-the-united-states-life-liberty-and-the-pursuit-of-happiness/
12. Gleig A. From Buddhist Hippies to Buddhist Geeks: The Emergence of Buddhist Postmodernism? Journal of Global Buddhism, 2014, № 15. P. 15–33. https://doi.org/10.5281/zenodo.1306187
13. Salzberg S., Kabat-Zinn J. Lovingkindness: The Revolutionary Art of Happiness. Shambhala, 2002. 208 p.
14. Goldstein J. Insight Meditation: The Practice of Freedom (Later Printing Used edition). Shambhala, 2003. 179 p.
15. Kornfield J. A Path with Heart: A Guide Through the Perils and Promises of Spiritual Life (1st edition). Bantam, 2009. 370 p.
16. Gleig A. Wedding the Personal and Impersonal in West Coast Vipassana: A Dialogical Encounter between Buddhism and Psychotherapy. Journal of Global Buddhism, 2012. № 13. P. 129–146.

THE VIPASANA MOVEMENT AND POPULARIZATION OF MEDITATION IN THE WEST

Ihor Kolesnyk
Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Culture
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

The article examines the history of the spread of the Vipassana movement and the ideas of its founders to the West. Through the mediation of various teachers who sought to popularize Buddhist meditation outside the Theravada tradition, gradually the Vipassana movement went beyond the cultural areas of Southeast Asia, entered Western cultural contexts, where it later turned into a global project.

The efforts of followers of the Vipassana movement caused that a global audience has gained access to various meditation techniques that, in the process of secularization and modernization, have become suitable for use by people outside the Buddhist as religion. Buddhist modernism and the Vipassana movement are phenomena born of colonial politics, global challenges, and the need to reform traditional identity. In Myanmar, Thailand, and Sri Lanka, Buddhist modernism has opened the doors to the public to previously purely monastic knowledge and practices. This formed the basis of a powerful trend of applying meditation in everyday life, and also influenced the formation of a new social identity.

In addition to its own transformation into a secular project, the Vipassana movement and meditative programs formed the basis of Buddhism's increased agency in the West. The image of Buddhist teachings as sympathetic to scientific rationalism, psychology, and modernization became useful for the spread of other branches and schools of this ancient religion. Also noticeable was the gradual emergence of certain ideas from this environment into completely secular spheres: healthcare, education, education and, in particular, philosophy. The philosophy of meditation as a discipline owes a great deal to the Vipassana movement and the activism of Buddhist thinkers to transform specifically Buddhist techniques into universal therapeutic means of self-knowledge.

The article also analyzes the main institutions that express the values of the Vipassana movement, Buddhist teachings and implement their own tasks in various secular contexts.

Key words: Theravada, Vipassana Movement, meditation, Goenka, Insight meditation society, Spirit Rock.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 75–82
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 75–82

УДК 141+57.01
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.9

БІОНІЧНІ КОНСТРУКЦІЇ МИНУЛОГО ТА СЬОГОДЕННЯ В ПАНОРАМІ БІОФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ

Сергій Костючков
Херсонський державний університет,
факультет психології, історії та соціології,
кафедра філософії, соціології та соціальної роботи
вул. Шевченка, 57, 76018, м. Івано-Франківськ, Україна

У статті розглянуто біонічні конструкції від прадавніх часів до сьогодення в контексті біофілософського знання з акцентом уваги на тому, що в біофілософії розглядаються не тільки всі форми життя – від біологічної до антропосоціальної, але й біоїдні (подібні до живого) конструкції, в основу яких покладено принципи будови і функціонування різноманітних живих організмів. Показано трансісторичність (від доби Античності до наших днів) дослідницьких спроб різного ступеня успішності творчо перейняти у природи найбільш цікаві «конструкції» з метою перенесення їх у ефективні технічні системи з оптимальними параметрами. Зазначено, що розглядаючи можливості творчого запозичення природних ідей, людський розум не міг не звернути увагу на те, що за мільйони років природою було створено досконалі форми, системи і структури, які є ідеально організованими, гармонійно взаємодіючими між собою і такими, що органічно інтегруються в довкілля. Обґрунтовано положення про те, що прагнення людського розуму все глибше поринати у таємниці живої природи стимулювало розвиток науки про живе – біології, розширення дослідницького ареалу якої знайшло прояв у розширенні спектру числа наук, зокрема – технічних, які взаємодіють із біологією. Підкреслюється, що з другої половини минулого століття почали зростати світоглядний, ціннісний і методологічний потенціали біоніки в процесі еволюції цивілізаційної культури, а прогресуючий розвиток біоніки актуалізував широкий спектр проблем, які вимагали (біо-)філософського та конкретно-наукового осмислення. Стверджується, що біоніка досліджує принципи побудови й життєдіяльності біологічних систем і використовує живу природу як стимулюючий простір для нових технічних ідей, втілюваних згодом у моделі, механізми, прилади, конструкції та технологічні процеси. Наголошується на ролі в процесі пізнання феномену життя біофілософії, яка звертається до теорії біології, але не обмежується тільки описом і рефлексією щодо сформованої системи біологічного знання, а також його структури, цілей і рівнів. Показано, що біофілософія, як аксіолого-пізнавальна форма сучасної біології, є світоглядною основою для створення моноцільного, інтегрованого теоретичного образу узагальненого «живого», а стосовно царини біоніки – елементів живого, реалізованого в конкретних технічних конструкціях. Акцентовано увагу на тому, що не можна говорити про філософію техніки, залишаючи поза увагою біофілософію.

Зроблено висновок про те, що основні положення біофілософії у синтезі з біонікою відкривають нові горизонти раціонального світоблаштування в контексті цілеспрямованого дослідження живих організмів із притаманними їм характеристиками – динамізмом, адаптивністю, варіабельністю, відкритістю тощо і «трансляцією» цих якостей на технічні системи.

Ключові слова: біоніка, живий організм, технічна система, філософія, біофілософія, архітектура, конструкція, конвергенція, неймовірне, невідворотне, ідея.

Постановка проблеми. Із прадавніх часів людину захоплювало розмаїття навколишнього світу і досконалість «конструкцій» живої природи: допитливий розум представників *Homo sapiens* вимагав відповідей на безліч питань, від розв'язання яких залежало, без

© Костючков С., 2024

перебільшення, фізичне існування людини в барвистому, повному дивних об'єктів і явищ, але й наповненому жахами й небезпеками світі. Зі здивування почалася філософія, це ж почуття стимулювало і розвиток природничих наук, а далі була мрія, що на зразок чарівної нитки Аріадни вела людину розумну від факту до його прояснення, від несміливої гіпотези до стрункої теорії. Згодом, розглядаючи можливості творчого запозичення природних ідей, людський розум не міг не звернути увагу на те, що за мільйони років природою було створено досконалі форми, системи і структури, які є ідеально організованими, гармонійно взаємодіючими між собою і такими, що органічно інтегруються в довкілля. Для прадавньої людини характерним було не протиставлення себе природі, а навпаки – повне єднання та гармонізація з нею: в цей період людина ще не ставить питання перед природою, вона пізнає її через безпосереднє сприйняття. В період Античності людина певним чином «чула світ», спираючись на Логос як уособлення всезагального закону та основи світу. Зацікавленість світом живої природи стимулювала людську фантазію в напрямі запозичення у природних об'єктів найбільш привабливих і практичних рис. Скажімо, Демокріт стверджував, що люди навчилися у тварин найважливіших справ – у павука запозичили ткацьку майстерність, у ластівок набули вміння будувати житло, у співочих птахів перейняли мистецтво співу. Мрія про політ на кшталт пташиного стала сюжетною основою міфу про Дедала та Ікара – «інженерів-авіаторів», котрі побудували першу в світі діючу модель літального апарату у вигляді пташиних крил, змайстрованих із пір'я та воску. Втім, перша біонічна конструкція виявилася нежиттєздатною, при наближенні до Сонця віск розтанув, крила зруйнувалися й відчайдушний підкорювач «п'ятого океану» загинув. У XV столітті Леонардо да Вінчі розвинув ідею літального апарату з рухомими в горизонтальній площині крилами – прообраз майбутнього гелікоптера. Механіка пташиного польоту і сьогодні не втрачає своєї привабливості для винахідників: так звані «орнітоптери» – літальні апарати з рухомими крилами здіймаються в повітря, але безнадійно поступаються за всіма параметрами традиційним літакам і гелікоптерам. Важливим етапом в історії біоніки був розвиток механіки, основу якої заклав Ісаак Ньютон у роботі «Математичні начала натуральної філософії». Його механіка була доповнена законом англійського вченого Роберта Гука, саме цей закон став підґрунтям раціонального проєктування приладів, машин і механізмів.

Аналіз останніх публікацій. Проблемні аспекти сучасної біоніки відображено в дослідженнях зарубіжних дослідників, таких як Р. Баннах, А. Віссер, Д. Воль, А. Гійо, М. Дікінсон, Дж.У. Доусон, С. К'юін, П. Лецковіц, Дж. Ліл, Дж. МакКарті, А. Матуро, Ж. Мейє, С. Моултон, В. Нахтігаль, Дж. Паулл, Л. Рен, Р. Рос, Г. Смарт, Б. Томпсон, Г. Уоллес, Б. Хіанг, Б. Холлгримссон, А. Хоркаї, К.Н. Чен, М.-Дж. Чоу, Л. Юанмінг, А. Югіна, Ц. Янханг та інших. Серед робіт вітчизняних учених відзначимо наукові розвідки М. Колосніченко, Т. Кротової, Т. Ніколаєвої, К. Печерської-Громадської, С. Сьомки та інших. Практична філософія в сучасному світі знайшла відображення в наукових працях як зарубіжних – М. Біркс, Б. Герьонсона, В. Гьосле, Ф. Раффоул, С. Тоулмена, Ф. Фрейєнхагена так і вітчизняних дослідників – Є. Бистрицького, М. Бойченка, І. Добронравової, А. Єрмоленка, М. Кисельова, А. Лактіонової, В. Лук'янець, Н. Рибки, М. Тур та інших.

Окремі складники біофілософської проблематики висвітлено в наукових розвідках Дж. Агамбена, Р. Бланка, Ф. Варели, Ю. Габермаса, А. Гуршурста, Г. Йонаса, Л. Колдуела, Ч. Ламсдена, М. Лаццарато, Т. Лемке, К. Лоренца, Х. Матурани, М. Рьюза, Т. Сарецькі, Е. Собера, А. Соміта, Е. Таккера, Дж. Теннера, Т. Торсона, М. Фуко, Ф. Фукуями, Дж. Харрисона. Базові аспекти біофілософії знайшла відображення в роботах автора, зокрема в монографічному дослідженні «Біополітичне підґрунтя філософсько-освітньої концепції в умовах громадянського суспільства» та підручнику «Основи біофілософії».

Відтак, основна **мета статті** полягає в аналізуванні процесу створення біонічних конструкцій у минулому та в умовах сьогодення в панорамі біофілософського знання.

Виклад основних матеріалів дослідження. Варто підкреслити, що прагнення допитливого людського розуму все глибше поринати в таємниці живої природи стимулювало стрімкий розвиток науки про живе – біології. Значне розширення дослідницького ареалу феномену життя – ключового поняття в біології – знайшло прояв у збільшенні числа наук, зокрема – технічних, які взаємодіють із біологією. Тим самим біологічні знання здатні виступати в ролі відкритої наукової та соціально-культурної парадигми – на їх основу можуть накладатися різного роду знання про небіологічні сфери розвитку людини і соціуму. В просторі такої парадигми зародилася і продовжує розвиватися біоніка, творчо використовуючи нові знання про живі організми, втілюючи їх у технічних конструкціях або генеруючи нові перспективні ідеї. Відтак, із другої половини минулого століття почали зростати світоглядний, ціннісний і методологічний потенціали біоніки в процесі еволюції цивілізаційної культури, а прогресуючий розвиток нової науки актуалізував широкий діапазон проблем, які вимагали загального філософського та конкретно-наукового осмислення.

Чим складнішим і багатограннішим є природне або соціальне явище, тим вищим є рівень плюралізму щодо визначень і трактувань даного явища або процесу: цей методологічний принцип є цілком прийнятним відносно науки біоніки. Біоніка (від грецьк. *bion* – елемент життя, біологічної системи) – це наука, яка є результатом конвергенції біології та техніки і покликана вирішувати інженерні завдання на основі аналізу специфіки будови та особливостей життєдіяльності живих організмів – рослин і тварин, як вищих так і нижчих. Біоніка займається вивченням біологічних систем, їхніх властивостей і якостей, принципів і закономірностей із метою використання їх для вирішення технічних завдань у процесі створення штучних систем. Предметом біоніки як науки є створення штучних технічних систем, у яких відображуються властивості, ознаки і принципи природних систем. Методи, що використовуються дослідниками в галузі біоніки – копіювання та моделювання – дозволяють реалізувати в технічній конструкції визначені дослідницькими цілями найбільш «привабливі» властивості прототипу – живого організму. Біоніка досліджує найбільш загальні принципи будови та функціонування живих організмів і технічних систем; вона слугує потужним імпульсом для більш поглибленого вивчення природних систем із метою з'ясування їхньої конструктивної збіжності з технічними системами, а також використання отриманих знань із метою створення принципово нових пристроїв, конструкцій, механізмів, приладів і матеріалів.

Біоніка демонструє глибоку імплікацію з біологією, фізикою, хімією і технічними науками, беззаперечно продуктивним вбачається і розгляд біоніки крізь призму філософії, зокрема – біофілософії. Природа і людський розум діють за подібними законами, створюючи найбільш оптимальні конструктивні рішення, а саме – перерозподіл навантаження, економія енергії та матеріалу, адаптивність, компактність, поліфункціональність тощо. При цьому «Завданнями біоніки передбачено не тільки вивчення законів і механіки живої природи, що є пріоритетами фізики, хімії, біології, біохімії, біофізики й інших галузей наукового знання, а створення нових композиційних структур на основі використання закономірностей природи й досягнень інших наук. Відтак у техніці, архітектурі й дизайні біоніка постає як наука щодо застосування знань про конструкції і форми, принципи й технологічні процеси живої природи» [1, с. 144].

Біоніка досліджує принципи побудови й життєдіяльності біологічних систем і використовує живу природу як стимулюючий простір для нових технічних ідей,

втілюваних згодом у моделі, механізми, прилади, конструкції і технологічні процеси. Біоніка як наука має конкретний день народження – 13 вересня 1960 року, коли у Дайтоні (США) розпочав роботу симпозіум на тему «Живі прототипи штучних систем – ключ до нової техніки». Власне поняття «біоніка» вперше запровадив американський лікар Джек Стіл у 1958 році [2]. Але ще раніше, у 1951 році, науково-дослідний відділ Військово-морського міністерства США почав активно вивчати живі організми як біологічні моделі з метою розкриття нових принципів для розробки механічних і електричних пристроїв, придатних для використання у військовому флоті. Найбільш перспективною в цей період була програма, спрямована на особливості орієнтації в просторі живих організмів – зауважує автор популярної у 60–70-ті роки минулого століття книги «Біоніка» американський учений Вінсент Мартека.

Американський дослідник Р. Рот ще на початку 80-х років минулого століття запропонував розуміти біоніку як мистецтво застосування знань про функції живих систем для вирішення технічних завдань і як біолого-інженерну науку. Крім біоніки Р. Рот виокремлює такі міждисциплінарні галузі як біофізика, біомеханіка, кібернетика, біокібернетика, біоінженерія, біомедична інженерія, теорія інформації [3].

Британська Енциклопедія пропонує таке визначення біоніки: «Біоніка, наука про створення штучних систем, що мають деякі характеристики живих систем. Біоніка – це не спеціалізована наука, а міжнаукова дисципліна; її можна порівняти з кібернетикою. Біоніку і кібернетику називали двома сторонами однієї медалі. Обидві науки використовують моделі живих систем: біоніка використовує ці моделі, щоб знайти нові ідеї для корисних штучних машин і систем, а кібернетика – щоб знайти пояснення поведінки живих істот» [4].

Слід зазначити, що сучасна біоніка має декілька стратегічних дослідницьких векторів – технічна (зокрема, транспортна) біоніка, нейробіоніка, архітектурно-будівельна біоніка. Нейробіоніка досліджує особливості організації нейроподібних систем, беручи за основу нервову систему людини і тварин та моделює нервові клітини – нейрони, що дає можливості вдосконалювати електронно-обчислювальну техніку. Реальністю стали штучні інтелектуальні системи, які пишуть художні, публіцистичні та наукові тексти, малюють картини, формують дайджести, аналізують інформацію, грають у шахи тощо. Відтак, природним чином актуалізується питання «взаємовідносин» між технічною системою і людиною, яка її створила, інтегруючи штучний інтелект у різноманітні сфери діяльності. В умовах сьогодення майже аксіоматичним бачиться твердження про те. що в процесі розвитку комп'ютерної техніки елементи штучного інтелекту будуть мати місце в усіх програмних продуктах і сервісах. На думку Дж. Маккарті, котрий власне і запровадив у широкий обіг словосполучення «штучний інтелект» в 1956 році, «…це наука і технологія створення інтелектуальних машин, особливо інтелектуальних комп'ютерних програм. Це пов'язано з аналогічною задачею використання комп'ютерів для розуміння людського інтелекту, але штучний інтелект не повинен обмежуватися біологічно спостережуваними методами» [5, с. 2].

У контексті розв'язання проблеми дослідження живих організмів із метою отримання принципово нових можливостей наукових і технічних завдань, формуються нові та вдосконалюються вже існуючі сегменти синтезу біології та техніки – крім біоніки, це ще і керований біосинтез, промислова біохімія, генна інженерія, промислова мікробіологія тощо. В сучасних дослідників є вагомі підстави вважати біоніку специфічним відгалуженням кібернетики, особливо в контексті проблематики штучного інтелекту; не менш вагомими є аргументи на користь зарахування біоніки до «дивізіону» біологічних наук. Втім,

сучасний стан біоніки переконливо демонструє, що вона є самодостатньою наукою, однією з найбільш перспективних синтетичних наук сучасності. Вказані форми конвергенції біології та техніки в умовах сучасності з прогресуючою динамікою демонструють реалізацію філософського принципу «A potential ad actum» – «Від можливого до дійсного». Одне з завдань філософії і полягає в розширенні світопізнавального горизонту, а саму філософію можна вважати трансмутацією ідеї в переконання, хоча б і у вигляді абстрактної концепції, а в контексті проєкції на біоніку – в форматі технічної конструкції. Стосовно біоніки ситуація вбачається наскільки цікавою, настільки й непередбачуваною – філософське «прочитання» біоніки обумовлює її розгляд у просторі трансформації від неймовірного до невідворотного.

Отже, чим же є біоніка, постає вона як реалізований допитливим людським розумом у технічних конструкціях «цитатник» величної книги природи, чи не все так просто? Історія техніки від гвинта Архімеда і до адронного колайдера яскраво демонструє, що успіх досягається тільки тоді, коли винахідник абстрагується від готових прикладів живої природи і конструює механізми на свій творчий розсуд і для конкретних цілей. Із цього приводу чеський письменник Карел Чапек іронічно зауважував, що людина завжди мріяла літати як птах, але для цього треба було винайти пропелер, а для того, щоб плавати як риба, замість плавників знадобилися гвинт і двигун внутрішнього згоряння. Вчені з США виявили власний електричний заряд в аорті – найбільшій судині людського організму. Заряд організовано таким чином, що електричне поле спрямоване з судини назовні, при цьому спрямованість поля аорти може змінюватися під впливом зовнішнього електричного поля. Переорієнтація під дією зовнішнього поля реалізується під впливом так званих сегнетоелектриків (фероелектриків). Сегнетоелектричні властивості зазвичай властиві штучним матеріалам, наприклад рідким кристалам, які використовуються в дісплеях, але в тканинах живих організмів вони досі не виявлені [6].

Цілком ймовірно, що дослідники, стикаючись із новою для них задачею, находили рішення інтуїтивно, не акцентуючи увагу на тому, що конструктивне вирішення проблеми було підказано живою природою. Наприклад, у царині промислової архітектури фахівці, розраховуючи конструкцію димових труб, прийшли до тих самих рішень, які природа винайшла мільйони років тому в рослинному світі. Конструктивно подібними до природних зразків, зокрема – бамбуку або очерету, виявилися особливості розподілу перерізів і матеріалу, принципи розміщення арматури в стінках димових труб. Отже, не тільки й не стільки копіювання природних об'єктів, але й прискорення процесу пошуку оптимальних конструкцій із фокусом дослідницької уваги на цікаві аналоги, які є наявними в живій природі. Римський архітектор Вітрувій більш ніж 2000 років тому вперше висунув ідею стосовно того, що розташування будівель храмів і їхні пропорції мають відповідати вимірам людського тіла. В 1420 році архітектор із Флоренції Філіппо Брунеллескі спроєктував купол собору Санта-Марія-дель-Фйоре, взявши за конструктивну основу будову курячого яйця. Починаючи з XVIII століття обсяг природних моделей став значно ширшим – у поле дослідницької уваги стали потрапляти інші створіння рослинного і тваринного світу відповідно до ідеї відповідності єдиним фізичним законам природних і штучних структур. Коли ж прогрес науки і техніки призвів до відкриття фундаментальних законів фізики, хімії, біології та інших «дивізіонів» природознавчих наук, виявилося, що спираючись на ці закони, закладаючи їх у фундамент відповідних технічних конструкцій, можна практично беззастережно втілювати в життя найсміливіші мрії людини. В широкому розумінні, той, хто володіє ефективними трансформаційними технологіями (біологічними), бере на себе сміливість зрівнятися у величі з Творцем.

Постнекласична наука є безумовно людиномірною, а відтак – ігнорування участі людини як в досліджуваних процесах, так і в самому постнекласичному дослідженні є принципово неможливим. У просторі постнекласичної науки досліджуються важливі для людини об'єкти – екологічні системи, саме суспільство, людина як біосоціальна істота, а також окремі аспекти медицини, теоретичної біології, техніки. Сучасна біоніка об'єднує дослідження в різноманітніших напрямах і чим ґрунтовніше вчені проникають у таємниці природи, тим більше переконуються вони в тому, що природа розкрила перед людиною ще далеко не всі таємниці. Продуктом реалізації біонічних ідей постає конкретна «біоїдна» технічна конструкція, що містить у собі елементи діалектичного поєднання «біологізованого технологічного» і «технологізованого біологічного». Сучасна практична філософія все сміливіше включає в свій фокус уваги техніку; вона, на думку сучасного німецького мислителя В. Гьосле, потрібна з огляду на недостатність суто спеціально-фахового підходу до цього явища. Також В. Гьосле стверджує, що «…без теорії природничих наук не можна осягнути техніку… Втім, поряд із своєю залежністю від природи та її законів, техніка є суто людським феноменом і, відтак, є предметом не тільки природничих наук, а й наук про дух. Окрім того, вона становить особливу онтологічну проблему, адже її прикметною рисою є конституювання нової царини буття – артефакту, який не можна зводити ані до чогось суто природного, ані до чогось суто фізичного» [7, с. 99].

Розвиваючи тезу В. Гьосле стосовно того, що без теорії природничих наук не можна осягнути техніку, додамо – не можна говорити про філософію техніки, залишаючи поза увагою біофілософію, проблемний ареал якої охоплює максимально широкий спектр інтерпретацій поняття «життя» в усіх його формовиявах. Сучасні дослідники [8] пропонують свій підхід у напрямі досліджень у галузі так званих «біологічно інформованих дисциплін» крізь призму біоніки, біоміметики і біомімікрії. З метою розробки вказаного підходу дослідники розглядають минулі та сьогочасні контексти, в яких виникли вказані галузі, визнаючи, тим не менш, їхні контекстуальні відмінності. Автори зазначеного підходу пропонують фундаментальне розуміння вказаних галузей із теоретичної точки зору, об'єднуючи думки теоретиків і практиків біоніки, біоміметики та біомімікрії з пропозицією всебічного аналізу термінів, апофеозом якого постає запровадження всеохопного поняття «біологічно інформовані дисципліни».

Біофілософія дає можливість певним чином дистанціюватися від узагальненого бачення життя, щоб зробити його об'єктом аналізу, або зайняти, за влучним висловом Г. Плеснера, «ексцентричну позицію». Із позицій біофілософії прогрес сучасної науки жодним чином не означає повного та остаточного розкриття всіх таємниць навколишнього світу, його пізнання в усіх аспектах і вимірах. Тим цікавішими є спроби людини створити штучні аналоги біоїдних структур, наближених функціонально до своїх вихідних моделей. «Біофілософія, досліджуючи феномен життя в принципово єдиних категоріях – від найпростіших організмів до вищих ссавців, у тому числі й Людини розумної, не висуває в якості беззаперечного імперативу єдину та незмінну картину розвитку органічного світу… Базовим завданням біофілософії є не тільки виявлення основ життя в усіх його формах і просторово-часових коннотаціях, а, в широкому розумінні, проникнення в його глибинну сутність. Варто визнати, що біофілософія постає як своєрідна рефлексія теоретичною біологією своєї власної біологічної обумовленості, яка, власне, й обумовлює набуття нею (теоретичною біологією) властивості гострої критичності» [9, с. 57].

Висновки. Значущість біоніки в біофілософському контексті полягає в тому, що:

а) феномен цієї науки значно розширює концепцію природного, живого як такого, розглядаючи його за межами органічного існування та виводячи в царину універсального;

б) біоніка дає можливість визначати природне життя не матерією, якою воно фундаменталізується, а фізичними законами, які описують його в різних формах і проявах, зокрема – в форматі технічних систем;

в) біоніка прагне знайти ефективні засоби моделювання, потужність яких дозволила б зафіксувати «конструкції» живих систем на рівнях різної складності технічної організації.

Крім вже зазначеного, основні положення біофілософії у синтезі з біонікою відкривають нові горизонти раціонального світоблаштування в контексті цілеспрямованого дослідження живих організмів з притаманними їм характеристиками – динамізмом, адаптивністю, варіабельністю, відкритістю тощо та «перенесенням» цих якостей на технічні системи.

Список використаної літератури

1. Корницька Л. Біоніка в сучасній науці, мистецтві та освіті. *Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент*. 2017. № 12. С. 141–163.
2. Paull J. The First Goetheanum: A Centenary for Organic Architecture. *Journal of Fine Arts*. 2020. Vol. 3. Iss. 2. 2020. P. 1–11.
3. Roth R. R. The Foundation of Bionics. *Perspectives in Biology and Medicine*. 1983. Vol. 26. № 2. P. 229–242.
4. Britannica dictionary. URL: https://www.britannica.com/technology/bionics
5. McCarthy J. What is artificial intelligence? 2007. 15 p. URl: https://www-formal.stanford.edu/jmc/whatisai.pdf
6. Yuanming L., Yanhang Z., Ming-Jay Chow, Qian Nataly Chen and Jiangyu Li1. Biological Ferroelectricity uncovered in Aortic Walls by Piezoresponse Force Microscopy. *Physical Review Letters.* 2012. Vol.108/ Iss. 7/ DOI: 10.1103/PhysRevLett.108.078103
7. Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі. К.: Лібра, 2003. 248 с.
8. Iouguina A., Dawson J.W., Hallgrimsson B., Smart G. Biologically Informed Disciplines: a Comparative Analysis of Bionics, Biomimetics, Biomimicry, and Bio-inspiration Among Others. *International Journal of Design & Nature and Ecodynamics.* 2014. Vol. 9. Iss. 3. PP. 197–205. DOI: https://doi.org/10.2495/DNE-V9-N3-197-205
9. Костючков С.К. Трансформація поняття «життя» в контексті семіотичного містка від фізикалізму до біофілософії. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Вип.44. С. 50–59. DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.6

BIONIC CONSTRUCTIONS OF THE PAST AND PRESENT IN THE PANORAMA OF BIOPHILOSOPHICAL KNOWLEDGE

Serhii Kostiuchkov
Kherson State University, Faculty jf Socio-psychological,
Department of Philosophy, Sociology and Social Work
Shevchenko str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

The article examines bionic structures from ancient times to the present day in the context of biophilosophical knowledge with an emphasis on the fact that not only all forms of life are seen in biology – biologist from the anthroposocial to the bioid (similar to living) constructions, which are based on the principles of life and functioning of various living organisms. The transhistoricity (from Antiquity to the present day) of research attempts with varying degrees of success to creatively adopt the most interesting «constructions» from nature in order to transfer them into effective technical systems with

optimal parameters is shown. It is noted that considering the possibilities of creative borrowing of natural ideas, the human mind could not fail to pay attention to the fact that over millions of years nature has created perfect forms, systems and structures that are perfectly organized, harmoniously interacting with each other and organically integrated with the environment. The proposition that the desire of the human mind to delve deeper into the mysteries of living nature stimulated the development of the science of living things – biology, the expansion of the research area of which was manifested in the expansion of the spectrum of the number of sciences, in particular – technical ones that interact with biology. It is emphasized that since the second half of the last century, the worldview, value and methodological potential of bionics began to grow in the process of the evolution of civilizational culture, and the progressive development of bionics actualized a wide range of problems that required (bio-)philosophical and concrete scientific understanding. It is argued that bionics explores the principles of construction and vital activity of biological systems and uses living nature as a stimulating space for new technical ideas, later embodied in models, mechanisms, devices, structures and technological processes. Emphasis is placed on the role of biophilosophy in the process of learning the phenomenon of life, which refers to the theory of biology, but is not limited to description and reflection on the formed system of biological knowledge, as well as its structure, goals and levels. It is shown that biophilosophy, as an axiological-cognitive form of modern biology, is a worldview basis for creating a single-purpose, integrated theoretical image of a generalized «living thing», and in relation to the field of bionics – living elements realized in concrete technical constructions. Attention is focused on the fact that it is impossible to talk about the philosophy of technology, leaving out biophilosophy. It is concluded that the main provisions of biophilosophy in synthesis with bionics open new horizons of rational world arrangement in the context of purposeful research of living organisms with their inherent characteristics – dynamism, adaptability, variability, openness, etc. and the «translation» of these qualities to technical systems.

Key words: bionics, living organism, technical system, philosophy, biophilosophy, architecture, construction, convergence, incredible, inevitable, idea.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 83–90
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 83–90

УДК 140.8.1
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.10

КОРДОЦЕНТРИЗМ ЯК ДУХОВНА ТРАДИЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ

Борис Новіков, Роман Богачев, Тамара Руденко, Ганна Костроміна
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
факультет соціології і права, кафедра філософії
просп. Берестейський, 37, 03056, м. Київ, Україна

У статті розглядається кордоцентризм як одна з головних особливостей українського світоглядного менталітету. Кордоцентризм відображає духовне життя народу, менталітет українського етносу, самобутність української філософської думки. У духовному серці втілюються найвищі почуття людини як-от: любов, повага, вірність, відданість, мужність, вміння радіти життю, вибудовувати гармонійні стосунки зі світом. Українські філософи наголошують на провідній ролі людського серця, підкреслюють першість духовної реальності. На перший план висувається духовне, а розумове, інтелектуальне життя підпорядковується духовному. Кордоцентризм стає історичним типом філософування, поряд з античним космоцентризмом, теоцентризмом середньовіччя, антропоцентризмом Відродження, логоцентризмом Нового часу, й, водночас, філософською парадигмою, яка формувалася та утверджувалася окремо в українській культурі, незалежно від інших історичних типів. Серце є особливим символом духовної культури українського народу.

Філософська творчість Григорія Сковороди є класичним прикладом філософії кордоцентризму. Філософ намагався зрозуміти людину, виходячи з осягнення самої людини. «Філософія серця» П. Юркевича увійшла в українську культуру як національний світогляд, де серце є осередком усіх сутнісних сил людини. До теми серця зверталися Т. Шевченко, П. Куліш, М. Гоголь, які у своїх творах сприяли зміцненню моральної культури українського народу.

І сьогодні кордоцентрична традиція, представлена філософськими розмислами сучасних науковців продовжує своє існування та демонструє міцну силу духу, любові, відданості нашого народу до своєї країни.

Ключові слова: кордоцентризм, українська ментальність, світогляд, духовна традиція, дух, духовність, моральність, духовна культура, особистість, екзистенційно-чуттєве сприйняття світу, серце, сердечність, розум, віра, «філософія серця».

Постановка проблеми. Духовний розвиток особистості, духовна культура суспільства, національна духовна традиція – це ті актуальні проблеми сучасної української філософської думки, які потребують уваги та всебічного вивчення науковцями. Адже використання кожною особистістю морально-етичних принципів та її орієнтація на гуманістичні цінності, серед яких особливе місце займає кордоцентризм, буде сприяти соціально-культурному розвитку суспільства, зміцненню духовності, формуванню національної самосвідомості.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей українського кордоцентризму в історико-філософському дискурсі.

Дослідження феномену українського кордоцентризму дасть можливість визначити особливості світогляду українського народу, основні етапи розвитку української філософії та культури, а використання його як ціннісної орієнтації в житті кожної людини допоможе вирішити проблеми моральності як окремої особистості, так і сучасного суспільства.

© Новіков Б., Богачев Р., Руденко Т., Костроміна Г., 2024

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Особливості української ментальності вивчали М. Грушевський, М. Костомаров, В. Липинський, М. Максимович, Д. Чижевський та інші дослідники. Український кордоцентризм як національну філософію розглядали Я. Гнатюк, М. Попович, С. Ярмусь. Співвідношення розуму і почуттів в контексті українського кордоцентризму – історичний аналіз проблеми досліджувала Л. Ракітянська, особливості «української душі» є темою досліджень О. Кульчицького, Т. Лисоколенко, О. Рогової, Я. Яреми. Л. Трусей розглядає кордоцентризм як прояв духовності в українській філософській думці.

Сердечне ставлення нашого народу до світу, ближнього розкривають філософські та художні твори різних історичних періодів, як-от: «Слово про Ігорів похід» – пам'ятка києворуського письменства; «Сад Божественних пісень», «Наркіс. Розмова про те: Пізнай себе», «Кільце. Дружня розмова про душевний мир» Г. Сковороди; «З науки про людський дух», «Серце та його значення в духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого» П. Юркевича; поетичні твори Т. Шевченка: «Думи мої, думи мої…», «Ой гляну я, подивлюся…», «Молитва» тощо; «Вибрані місця із листування з друзями» М. Гоголя; твори «Листи з хутора», «Хутірська філософія і віддалена від світу поезія» П. Куліша. Кордоцентризм вивчають сучасні науковці І. Карівець, С. Крилова, Н. Хамітов, Т. Холоша.

Виклад основного матеріалу дослідження. З давніх-давен формувалися характерні риси української ментальності, серед яких провідне місце належить кордоцентризму. У міфотворчості українців уособлювалися перші уявлення про світ, добро та зло. Кордоцентризм, екзистенційно-чуттєве сприйняття світу, сердечне ставлення до людини як визначальні риси українського світоглядного менталітету знаходять своє втілення ще у Київській Русі, послідовно кордоцентрична традиція розвивалась в українській класичній філософії у XIV–XVII столітті та знайшли своє продовження у філософській думці наступних періодів.

У психолого-емоційному аспекті кордоцентризм пов'язаний з такою рисою українського менталітету як емоційність – піднесення почуттів, чуттєве ставлення до природи, світу. Як психологічно-емоційний образ, серце простежується в народних піснях, звичаях, казках Княжої доби. У шедеврі світової літератури – «Слові про Ігорів похід» згадується, що князь Ігор «стягнув» розум своєю силою й «погострив» його «мужністю свого серця». «Ваші хоробрі серця в смілості загартовані» говорить про мужні серця князів Ігоря і Всеволода Київський князь Святослав. «Серце» репрезентує центр морального й духовного життя людини. У посланні Данило Заточник головне надбання людини також вбачає у її серці. А опорою серцю виступають мудрість і краса як вічні цінності. Автор розкриває мудрість, що є життєвим досвідом, який людина використовує у практиці власного життя. Послання має моральне спрямування й є одним з кращих творів доби Київської Русі.

Екзистенційно-культурний злет простежується у діяльності професорів Києво-Могилянської академії. До християнської антропології звертається Феофан Прокопович. Ф. Прокопович підкреслює шляхетність духу людини, її здатність до просвітлення, закликає усіх усім серцем приєднатися до Бога. Інокентій Гізель зазначає, що людина є творцем власної долі, сама здатна її змінювати, бути активною творчою особистістю, діяльність якої не залежить від божественного провидіння. Совість розсудливої людини як голос серця є однією з головних категорій моральності, до якої звертається у своїх розмислах філософ. Він підкреслює, що природний закон, який і є совістю, так само впливає на дії людини як і божественні заповіді. Філософ Георгій Кониський – прихильник концепції двох істин – віри і розуму надає велике значення чуттєвому пізнанню. Він наголошує, що

людина здатна досягти щастя у житті. Мудре і доброчесне життя є сенсом людського блага, яке людина здатна створити.

Кордоцентризм в українській класичній філософії розкривається у творчості Григорія Сковороди. Філософ спирається на біблійну і патристичну традицію, ототожнює серце людини з духовною реальністю. Кордоцентризм Г. Сковороди має філософсько-теософський вимір. На думку І. Бичка, українській кордоцентризм тісно пов'язаний з християнсько-ісихастською лінією філософування [2]. У Г. Сковороди становлення істинної людини відбувається в результаті її духовного зростання. Філософ ставив своїм завданням навчити людину зберігати душевний спокій, обирати такий шлях у житті, який би приносив найбільше моральне задоволення, а людина почувалася б щасливою.

Людина у Г. Сковороди представлена як мікросвіт, що є частиною гармонійного Всесвіту. Філософ поєднав світ людини зі Всесвітом – його філософська система включає поняття макросвіту й мікросвіту, де, відповідно, людина розглядається як мікросвіт, який є частиною впорядкованого макросвіту – Всесвіту. Людина, на думку філософа, здатна стати «істинною» людиною – наблизитись до Бога. Для цього вона повинна обирати таку поведінку, яка б відповідала її природі. Щоб досягти щастя, необхідно дотримуватися відповідності. Кожна людина постійно здійснює власний моральний вибір. Критерієм морального вибору, за Г. Сковородою, є її поведінка.

Філософ наголошує на тому, що людині необхідно «слухати своє серце», розуміти себе. Відповідно, провідною у Г. Сковороди стає ідея самопізнання, вона проходить через усю його творчість. Самопізнання філософ розглядає як спорідненість із природою. Завданням для людини стає знаходження спорідненої її натурі поведінки й діяльності. У творі «Наркіс. Розмова про те: Пізнай Себе» філософ стверджує, що людина невіддільна від природи, спільна з нею за своєю натурою. Тому пізнання людини є пізнанням природи. Роздуми філософа про людину, щастя, моральний зміст життя містяться у праці «Дружня розмова про душевний світ». Самопізнання, моральне вдосконалення, щастя – це головні орієнтири для людини.

Взаємодія трьох світів у Г. Сковороди складається із гармонійного поєднання макрокосмосу – Всесвіту, мікрокосмосу – людини, як частини великого світу та символічного світу, який філософ ототожнює з Біблією. Людину – мікрокосмос філософ називає «світик, світочок». Він у Сковороди, не тільки не поступається великому світові, але навіть й охоплює останній. Кожен із трьох світів представлений як єдність двох «натур»: «видимої» й «невидимої», «зовнішньої» й «внутрішньої», «світла» й «тіні». Вивчення символічного світу – Біблії допомагає людині у пізнанні самої себе. Як наголошує філософ, шукати «істинну» людину потрібно в самій людині. А серце людини він розглядає як місце зустрічі з Богом. Серце є осередком божественної любові. Воно має велике значення в житті людини не тільки як центр фізичного, але й духовного життя.

Філософія Г. Сковороди як «любов до мудрості», спрямована на те, щоб «надати життя духу нашому, благородство серцю». Саме, «серцю» відводиться центральне місце у його філософських розмислах. «Філософію серця» Г. Сковороди І. Карівець називає «філософією цілісності людини». Він говорить, що серце у філософа постає «символом цілісності та нероздільності», а «життя Григорія Сковороди якраз і є втіленням життя такої людини» [9, с. 146].

Філософ у своїх творах намагався навчити людину керуватися серцем: людина, повинна мати світлі думки, які здатне породжувати благородне серце й, керуючись серцем, діяти за його покликом. Твори Г. Сковороди мають великий повчальний зміст. Як підкреслює М. Попович, Г. Сковорода мав «значний вплив на сучасників і подальші покоління

своїми байками, піснями, філософськими творами, а також способом життя, через що його називали «Сократом» [12].

Ідея кордоцентризму виразно розкривається у творчості відомого українського філософа Памфіла Юркевича. А. Тихолаз, говорить, що для П. Юркевича, філософія «утворювала справжній сенс життя», а Н. Мозгова, дослідниця творчості митця, визначає, що філософ є «одним із найшановніших випускників і професорів Київської духовної академії» [4].

П. Юркевич започаткував «філософію серця», напрям до якого зверталося багато науковців й який є предметом досліджень багатьох сучасних філософів. Філософ підкреслює величезне значення серця в житті людини. Він зазначає, що серце бажає відкритості, люди здатні до співчуття, їх пов'язує між собою почуття кохання та дружба. З рухів серця починається моральний розвиток людини, воно сприяє здійсненню загального блага, щастя. Отже, на думку філософа, серце має не менше значення для людини ніж розум. Усі думки, дії, які походять від серця та виконуються з любов'ю мають високу моральну цінність. Водночас, філософ не применшує ролі розуму, він зазначає, що його наміри також можуть мати моральний зміст, якщо наша діяльність обумовлена моральним призначенням. У П. Юркевича наш розум є спрямувальною силою, а серце – силою породжувальною [16].

П. Юркевич підкреслює, що серце відповідає за духовні процеси, з ним пов'язана людська індивідуальність і моральна гідність людини. Важливим є те, що філософ закликає пробуджувати в собі співчуття, сердечність, доброту, безкорисливість, любов. Якщо людина буде виховувати у собі моральні чесноти, вона не зможе чинити погано стосовно інших. Серце П. Юркевич розглядає як центр морального життя людини. Як зазначає Д. Слободянюк, «для практичного вирішення проблем морального виховання» П. Юркевич наголошував на необхідності «органічного поєднання, взаємодоповнення, взаємозбагачення Розуму, Серця, Волі» [13, с. 172]. «Філософія серця» П. Юркевича є унікальною філософською традицією, де центральне місце належить кордоцентризму, який має національну специфіку.

Кордоцентрична традиція Г. Сковороди знаходить свою реалізацію у творчості Тараса Шевченка. Особливість життєвого світу у Т. Шевченка полягає в існуванні власної, ніким не нав'язаної правди – «…і правда і воля» [7]. Цей своєрідний світ у митця спирається на народні традиції. У поезії Т. Шевченка він поєднує окремого індивіда і націю, включає елементи обрядовості, звичаї, традиції. До України, рідного краю, природи звертається Т. Шевченко у своїй творчості. Природа у поета розкриває себе так, як серце розкриває людину. Він говорить, що до серця необхідно дослухатися.

Символ серця у поезії митця є одним з найулюбленіших. Він називає серце «тихий раю» і порівнює його з глибоким колодязем «тільки дно блищиться», говорить, що думка людини «глибше у серці таїться». Людина, завдяки серцю, здатна чуттєво пізнавати світ. Т. Холоша зазначає, що серце, на думку поета «людині потрібне, щоб мислити, самоусвідомлюватись, шукати правду, співчувати, говорити та співати, творити» [15, с. 237].

Любов до рідної землі – антеїзм, кордоцентризм характерні риси творчості Пантелеймона Куліша. П. Куліш зазначає, що між серцем людини і зовнішнім світом йде постійна боротьба, тому людині необхідно дослухатися до голосу серця. П. Куліш закликає людину наближатися до необмеженого духу, духовної природи, яка міститься у слові Божому. Він ототожнює Бога і природу, а Бог у нього є «душею вселенською» [10]. Отже, дії людини повинні відповідати природним законам. Життя людини повинно бути наповнене духовним змістом. Куліш не зменшує значення розуму для людини, але зазначає, що безсмертна

душа, серце людини є сферою переживань, надії, пророчою силою, яка має не менше значення в житті людини ніж її розум.

Велику увагу приділяє серцю людини М. Гоголь. Він називає душу «серцем», і кожен раз коли ми будемо намагатись її зрозуміти, ми будемо помилятися, тому, що душа кожної людини є незвіданою безоднею, унікальною і неповторною. Як і Г. Сковорода митець підкреслює необхідність самопізнання, самовдосконалення людини. Якщо Г. Сковорода наголошував на «сродній» праці, правильному виборі діяльності в житті, то М. Гоголь утверджує ідею про моральний вибір в житті. Кожна людина є унікальною особистістю, а моральний вибір збагачує її духовний зміст. Людина завжди повинна керуватися моральними нормами. Як зазначає Т. Лисоколенко, «феномен української душі М. Гоголь пов'язував з ухилом до усамітнення, яке є імпульсом до визнання кожною людиною права на власний, індивідуальний шлях життя» [11, с. 16].

У творчості Г. Сковороди, П. Юркевича, М. Гоголя, П. Куліша, Т. Шевченка концепт «серце» набув яскравого відображення. Розмисли П. Юркевича збігаються з християнсько-платонівською традицією, його трактування «серця» відповідає біблійному тлумаченню, він говорить про «внутрішню людину серця». Філософ поділяє буття на «внутрішнє» та «зовнішнє». «Внутрішню» людину «серця» знаходимо й у П. Куліша, Т. Шевченка. У П. Юркевича «серце» розглядається як онтологічна передумова пізнання [5].

«Серце» у розвідках П. Юркевича ще не визначається як теоретико-пізнавальна складова нової філософії. Символ «серця» у філософа має загальнохристиянський характер, але важливим є те, що філософ постійно звертається до концепту «серця», продовжує кордоцентричну традицію. «Філософія серця» П. Юркевича має як загальнохристиянський, так і психологічно-емоційний вимір. Як складова частина емоційного життя «серце» зустрічається у різних культурах, але в українській культурі кордоцентризм набув ментальної особливості. В українській культурі спочатку формується філософсько-теософський кордоцентризм, а далі філософія набуває символіко-антропоцентричного спрямування.

На психологічній інтерпретації вчення про серце в українській філософії наголошували Д. Бучинський, О. Кульчицький, І. Мірчук. Вони розглядали український кордоцентризм як етноментальний феномен. Дослідники А. Тихолаз, М. Ткачук обґрунтовували текстологічну інтерпретацію вчення про серце в українській філософії. Метафілософська інтерпретація українського кордоцентризму представлена у С. Вільчинської, В. Горського, М. Поповича. Науковці розробили семантику символів класичної доби української філософії. Дослідник С. Ярмусь також підкреслює, що важливу роль в житті людини відіграють її емоційні переживання, або, образно кажучи, сили людського серця [17].

Я. Гнатюк виокремлює креативний, акціональний та інтроспективний кордоцентризм. Креативний кордоцентризм вказує на зв'язок Бога та людини, акціональний пов'язаний із соціальним досвідом, а інтроспективний кордоцентризм із духовним світом людини [5]. Філософсько-теософський кордоцентризм представлений у творах Г. Сковороди. Філософ наголошує на ідеї створення істинної людини. Кордоцентризм П. Юркевича визначає творчу силу людського серця. Філософ наголошує на провідній ролі серця в житті людини, а М. Гоголь звертає увагу на її вольові зусилля. У Г. Сковороди це воля людини до єднання з Божественною природою, а кордоцентризм, притаманний Т. Шевченку та П. Кулішу розкриває емоційно-вольове прагнення людини до утвердження справедливості та свободи. В українській філософії співіснують різні типи українського кордоцентризму, що свідчить про посилений інтерес філософів до теми «серця». Л. Войтків підкреслює, що «у творчості українських романтиків серце постає екзистенційною засадою духу, оскільки позначає істинність переживань людиною свого буття у світі» [3, с. 9].

Г. Сковорода говорить про народження істинної людини, наближення її до Бога шляхом заглиблення її у внутрішній світ. Цьому сприяє усамітнення, здатність людини дослухатися до голосу свого серця. Як зазначає В. Білодід, Г. Сковорода намагався скорегувати церковно-християнський образ Бога, наблизити його до людини й навіть, поєднати її з Богом [1, с. 26]. Сковорода наголошує, що вольові зусилля людини повинні бути спрямовані на моральну дію. Філософ підкреслює значущість природи істинної людини, для якої важливою є духовна сутність. Філософія серця Г. Сковороди спрямована на духовний світ як окремої людини, так і на духовну реальність як ідеальне буття.

П. Юркевич підкреслює творчу силу людського серця, яка проявляється у любові до ближнього. Кордоцентризм Т. Шевченка є гармонійним поєднанням людини з природою, недаремно, у своїх творах митець підкреслює сердечне ставлення людини до природи. У П. Куліша емоційно-вольова сфера людини є джерелом передчуття, волі, надії. Людське серце як ліричний образ-переживання, як зазначає І. Гнатюк, «не є філософською теорією, а є філософським мистецтвом, в її основі наявні не логічні слідування чи логічні підтвердження теоретичних понять, а певні асоціативні ряди ліричних образів переживань» [6, с. 161]. Г. Сковорода, П. Юркевич, Т. Шевченко, П. Куліш, М. Гоголь зробили вагомий внесок в українську культуру. Вони розробляли морально-етичну проблематику, викладали ідеї у «доступній для українського народу поетичній формі, сприяли зміцненню й підвищенню його моральної культури» [6, с. 163].

Чуттєво-емоційна сфера людини, її душа, серце завжди були темою розмислів українських філософів. «Серце» трактувалося як центр емоційного життя людини, орган розуміння, в якому воєдино єднається думка, вольові зусилля та віра. Сучасні філософи Н. Хамітов, С. Крилова зазначають, що поняття «душа» часто розглядається через метафору «серця», а український кордоцентризм є виразною традицією української філософської думки. Як підкреслює Л. Трусей, «сповідуючи ідеї філософії серця, ми пізнаємо себе, осягаємо найвищі точки нашої душі, а значить відчуваємо, кохаємо, мислимо, живемо» [14, с. 262], а «прагнення особистості до вдосконалення внутрішнього і зовнішнього світу, спрямовує її до реалізації у власному житті ідеалів Краси, Добра, Істини» [8, с. 85].

Кордоцентризм означає духовний вимір людського буття. І сучасна кордоцентрична традиція української філософії продовжує розвиватись. Кордоцентризм є частиною природи українського народу, його екзистенцією. У духовному серці народжуються найвищі почуття, воно є натхненням для творчої діяльності, займає центральне місце у мистецтві, філософії, культурі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Українська філософська культура репрезентує гуманістичний спосіб осмислення буття, що пов’язано з ментальністю народу. У культурі традиційним став релігійно-філософський тип мислення. Менталітет українського народу вирізняється глибокою сердечністю, а у центрі уваги філософів завжди була людина, її духовне життя. На кордоцентризмі ґрунтується філософія Г. Сковороди. Головним завданням для людини філософ вбачав пошук «сродної праці», яка б відповідала її природним здібностям. П. Юркевич визначає, що важливим для людини є внутрішній мир, вона повинна дослуховуватися до голосу свого серця. Філософія П. Юркевича увійшла в українську культуру як національний світогляд, де серце є осередком усіх сутнісних сил людини.

Кордоцентризм Г. Сковороди, «філософія серця» П. Юркевича, духовні пошуки Т. Шевченка, П. Куліша, М. Гоголя вказують на те, що сутність людини визначається не лише її здатністю мислити, але й відчувати серцем, мати можливість обирати моральні

принципи та власний життєвий шлях. Творчість митців має велике значення для сучасного філософського дискурсу.

Список використаної літератури

1. Білодід В. Свята трійця Григорія Сковороди. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії».* Харків. 2021. Вип. 64. С. 24–36.
2. Бичко І. Ментальна співзвучність української та європейської філософських традицій: «кордоцентричні мотиви». *Київські обрії: історико-філософські нариси.* Київ. 1997. С. 316–338.
3. Войтків Л. Серце як екзистенційна засада духу в українській філософії ІІ половини ХІХ – початку ХХ століття. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.05. – історія філософії. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2015. 21 с. Доступно: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8404/Voitkiv.pdf?sequence=1[17квітень 2024].
4. Волинка Г., Мозгова Н. Рукописна спадщина П. Юркевича з логіки. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія.* Київ. 2008. Вип. 2. С. 5–8.
5. Гнатюк Я. Український кордоцентризм як національна філософія. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки.* Івано-Франківськ, 2007. Вип. 18. С. 39–45.
6. Гнатюк Я. Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій : Монографія. Івано-Франківськ : *Симфонія форте*, 2010. 184 с.
7. Дудко В. Тарас Шевченко: джерелознавчі студії. Київ : *Критика,* 2014. 411 с.
8. Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в ХХІ столітті : міжнародна колективна монографія / В. Бабич та ін. ; за ред. В. Бабича. Харків : *ВННОТ*. 2019. 470 с.
9. Карівець І. Григорій Сковорода: синкретизм – кордоцентризм – мудрість. Київ : *Філософська думка*. 2023. Вип. 2. С. 144–152.
10. Крисаченко В. Пантелеймон Куліш. Листи з хутора. Історія української філософії : хрестоматія-довідник. Київ : *МП Леся*, 2006. С. 237–245.
11. Лисоколенко Т., Карпань І, Рогова О. Український екзистенціалізм: поміж філософією та літературою. *Науково-теоретичний альманах*. Дніпро : *Грані*, 2021. Вип. 7–8. С. 13–20.
12. Попович М., Кримський С., Драч І. *Григорій Сковорода.* Київ : *Фоліо*, 2022. 384 с.
13. Слободянюк Д. Ідеї православної антропології Памфіла Юркевича і актуальні проблеми формування моральної особистості. *Наука. Релігія. Суспільство.* Київ, 2009. Вип. 4. С. 168–173.
14. Трусей Л. Кордоцентризм як проявлення духовності в українській філософській думці. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика.* Київ, 2022. С. 255–265.
15. Холоша Т. Актуальність традицій кордоцентризму в українському соціумі (до 300-річчя від дня народження Г.С. Сковороди). *Культурологічний альманах*. Київ : *Гельветика,* 2022. Вип 4. С. 234–238.
16. Юркевич П. Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого. Хроніка, 2000. Вип. 39–40. С. 563–586.
17. Ярмусь С. Поняття щастя в філософії Григорія Сковороди. *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність* : збірка наук. праць. 2003. С. 660–673.

CORDOCENTRISM AS A SPIRITUAL TRADITION OF UKRAINIAN PHILOSOPHY

Boris Novikov, Roman Bogachev, Tamara Rudenko, Hanna Kostromina
National Technical University of Ukraine
«Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»,
Faculty of Sociology and Law, Department of Philosophy
ave. 37 Beresteyskyi str., 03056, Kyiv, Ukraine

The article considers cordocentrism as one of the main features of the Ukrainian worldview mentality. Cordocentrism reflects the spiritual life of the people, the mentality of the Ukrainian ethnic group, and the originality of Ukrainian philosophical thought. In the spiritual heart, the highest feelings of a person are embodied, such as: love, respect, loyalty, devotion, courage, the ability to enjoy life, to build harmonious relationships with the world. Ukrainian philosophers emphasize the leading role of the human heart, emphasize the primacy of spiritual reality. The spiritual comes to the fore, and the mental, intellectual life is subordinated to the spiritual. Cordocentrism becomes a historical type of philosophizing, along with ancient cosmocentrism, theocentrism of the Middle Ages, anthropocentrism of the Renaissance, logocentrism of the New Age, and, at the same time, a philosophical paradigm that was formed and established separately in Ukrainian culture, independently of other historical types. The heart is a special symbol of the spiritual culture of the Ukrainian people.

The philosophical work of Grigoriy Skovoroda is a classic example of cordocentrism philosophy. The philosopher tried to understand a person based on the understanding of the person himself. P. Yurkevich's «Philosophy of the Heart» has entered Ukrainian culture as a national worldview, where the heart is the center of all essential human forces. The theme of the heart was addressed by T. Shevchenko, P. Kulish, and M. Gogol, who contributed to the strengthening of the moral culture of the Ukrainian people in their works.

Even today, the Cordocentric tradition, represented by the philosophical reflections of modern scientists, continues its existence and demonstrates the strong spirit, love, and devotion of our people to their country.

Key words: cordocentrism, Ukrainian mentality, worldview, spiritual tradition, spirit, spirituality, morality, spiritual culture, personality, existential-sensory perception of the world, heart, cordiality, mind, faith, «philosophy of the heart».

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 91–101
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 91–101

УДК 177.6
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.11

ФЕНОМЕН ЛЮБОВІ У БУДЕННОМУ БУТТІ ЛЮДИНИ: ЗАРОДЖЕННЯ ЗАКОХАНОСТІ ТА ЦІННОСТІ СІМ'Ї

Надія Павленко
Центр гуманітарної освіти Національної академії наук України,
кафедра філософії
вул. Трьохсвятительська, 4, 01601, м. Київ, Україна

Проблематика любові була достатньо повно досліджена від Античності до сучасності. Однак, постає питання, чому любов може бути настільки різною і чи можна осягнути критерії її справжності. Це потребує більш цілісного розгляду любові, передусім в контексті філософської антропології. Багатогранність проявів любові, суперечливість її станів і переживань вимагає структурованого підходу для розуміння послідовності її більш глибокого, зрілого, піднесеного розгортання у людському бутті.

У даній статті було проаналізовано ідею любові через призму методології метаантропології Н. Хамітова, згідно якої буття людини можна осмислювати у трьох екзистенційних вимірах: буденному, граничному та метаграничному. Вимір буття людини визначається домінантою вольових спрямувань, тобто, буденний вимір спричинений пануванням у бутті людини волі до самозбереження і продовження роду, граничний – волі до влади з одного боку, з іншого – волі до пізнання та творчості, а також волі до справедливості, метаграничний – волі до свободи, любові, толерантності і співторчості.

В контексті заявленої в статті тематики феномен любові аналізується у буденному вимірі буття, який найбільш тісно пов'язаний із родовим буттям. Саме тому любов було розглянуто насамперед у контексті подружніх та сімейно-побутових відносин, у контексті закоханості і пристрасті, які частково пронизують буденність, підіймаючи людину над нею. Зроблено висновок, що у буденному бутті кохання і пристрасть зароджуються, однак, їх згасання сприймається як належне, поступово витісняючись із буденного буття.

В координатах метаантропології констатується, що буденність відрізняється від повсякденності, адже є більшою мірою внутрішнім станом, в якому згасають душевно-духовні пориви, поштовхи, людина перестає цікавитись собою та Іншим, пізнавати себе та Іншого. Саме у буденному бутті людина найменш особистісно проявлена, тому вибір любові постає між крайнощами стихійності та практичності, обмежується родовими та іншими суспільними канонами. Замкнена у собі безособовість буденності, неможливість духовного та поступове згасання душевного єднання призводить до емоційного відчудження членів сім'ї, перетворення піклування одне про одного у звичку, що призводить до сварливості або байдужості, що добре зображена в українській літературній творчості, зокрема, у соціально-побутових драмах. Однак, позитивною стороною є те, що саме у буденному вимірі любов, яка переживається людиною у закоханості і душевності родового життя, зароджує цінність сім'ї, що особливо важливо для неї у наступних екзистенціальних вимірах – граничному та метаграничному.

Ключові слова: людина, особистість, любов, сім'я, метаантропологія, буденний вимір буття, граничний вимір буття, метаграничний вимір буття, закоханість, пристрасть, звичка, байдужість, об'єктивація, рід, самотність, нудьга, туга, духовність, душевність.

© Павленко Н., 2024

«Щось шепчеш зачаровано і тихо ти,
той шепіт мою душу синьо крає!
І забуваю я, що вмію дихати,
І що ходити вмію, забуваю!»
Г. Чубай. Збірка «П'ятикнижжя»

«Чи він кохав Палагну? Така думка ніколи не займала його голови.
Він газда, вона газдиня, і хоч дітей у них не було, зате була
худібка – чого ж ще більше?»
М. Коцюбинський.
«Тіні забутих предків»

Всеосяжність любові беззаперечна, адже вона пронизує людське життя багровими ріками проявів, форм і мовних варіацій. Людина може вкладати як поширене, загальне значення у поняття любові, так і знаходити, розкривати власний сенс, бачити рівні, можливості і навіть спостерігати еволюцію любові. Для того, щоб осягнути любов у послідовному розгортанні її глибини і справжньості у людському житті, звернемося до проблематики екзистенційних вимірів.

У координатах метаантропології Н. Хамітова екзистенційні виміри буття обумовлені *вольовими імпульсами*, зокрема, *домінантою* одного з цих імпульсів над іншими [8; 10]. Евристичною рисою метаантропології є розуміння послідовної репрезентації трьох рівнів вольових спрямувань у людському бутті: людина на шляху набуття душевної зрілості і усвідомлення себе як особистості прямує від *буденного буття*, яке опосередковане провідною волею до самозбереження і продовження роду, тобто волею до безпеки, захисту та народження нащадків; завдяки глибшому самоусвідомленню з буденного людина виходить у *граничне буття*, яке проявляється у волі до влади з одного боку, і у волі до пізнання і творчості з іншого, а також волі до справедливовсті; з граничного людина може трансцендувати у *метаграничне буття*, яке розкривається у волі до свободи, любові і співтворчості як провідних мотивах її сенсобуття [8; 10]. Тут необхідно відзначити багатовимірність людського буття, що вказує на важливість гармонійного проявлення людини у кожному з цих вимірів. Іншими словами, згідно з теорією метаантропології, досягнення людиною метаграничного буття не є остаточним кроком її духовного і душевного розвитку. В метаграничному рано чи пізно з'являтися своя буденність і граничність, які *потребують нового розвитку*.

Смисл метаграничного буття в тому, що людина звільняється від внутрішньої самотності, долається відношення до Іншого як до об'єкта, людина виходить у найвищий рівень комунікативної та співтворчої взаємодії зі світом.

У даній статті ми проаналізуємо феномен любові у всіх його можливих проявах у буденному бутті людини. Перш за все, цікаво замислитися, що саме ми вкладаємо в поняття *буденності*? Зазвичай, на думку приходить асоціація з повсякденною необхідністю, чимось звичним і рутинним, що підтримує функціонування життя як у біологічному, так і у соціальному плані. Так як методологічно обрано підхід, де буденність може виступати виміром буття, цікаво провести паралель з концепцією Dasein, яку ми зустрічаємо у К. Ясперса. Дослідниця підходу К. Ясперса Л. Мандрищук робить висновок, що «поняттям Dasein Ясперс означає існування людини як форму життя, в якій людина народжується, сприймає, потребує їжі, відпочинку, безпеки, старіє, вмирає тощо. Тобто Dasein є простим наявним людським існуванням, через яке також виявляє себе всеохопне» [4]. В такому

значенні буденність зводиться до *життя-як-існування*, у термінології К. Ясперса – наявного емпіричного існування [12]. Як далі зазначає Л. Мандрищук, «поняттям Dasein Ясперс розуміє спосіб, в який людина є – живе існування, яке виявляє природно-тілесну індивідуальність людини, але в якому вона ще не мислить себе і навіть не є свідомою того, що вона "є тут", адже, згідно з Ясперсом, здатність знання про себе з'являється лише зі свідомістю взагалі» [4]. Судячи з міркувань К. Ясперса, Dasein ототожнюється з *повсякденністю*, що визначена *практичними* життєвими потребами, в яких розчиняється внутрішнє буття людини і тому не активна самосвідомість; людина бачить емпірично представлений світ, але ще не відображує себе в ньому, її увага направлена на предметне, необхідне, *без виходу за межі наявного*. Дитина, яка вперше вивчає іноземну мову, починає з простих очевидних стверджень: «Це – яблуко, а це – стіл», з чого саме і починається оперування мовними структурами, з чого починається власне «я» – що я бачу і що сприймаю. Саме так людина проявляє себе у наявному бутті – це форма існування людини, очевидна данність і слідування за течією звичних потреб. Однак, К. Яспрес закликає до руху до справжнього буття: «Необхідно постійно виривати самого себе зі світу звичних, бездумних речей, що зрозуміло, з наїдженої колії, щоб не загубитися там остаточно» [12].

Продовжує цей заклик М. Бердяєв, адже для нього буденність – це те, чому особистість протистоїть, вбачаючи у буденності байдужість і згасання душевно-духовного розвитку людини, поступове відсторонення від росту суспільної моралі, свободи, справедливості і людяності. Так автор висловлює свою думку у есеїстичному творі «Трагедія і буденність»: «Буденність перебуває «з іншого боку добра і зла», її «норми» морально байдужі і потрібні лише для улаштування добробуту, а «трагедія» нерозривно пов'язана з проблемою добра і зла, вона є болісне моральне роздвоєння, досвід моральний і тому тече в межах «добра та зла» [11, с. 298]. У М. Бердяєва буденність *відмежовується від повсякденності*, яка є просто частиною життя будь-якої людини, і набуває характеру занурення особистісного у забуття.

Таким чином, буденність може включати в себе повсякденне, але, на відміну від останнього, екзистенційно ширше емпіричного, наявного буття, адже являє собою проблему, яку ми окреслимо далі.

У метаантропології Н. Хамітова поняття буденності окреслене у одному з ключових її концептів, а саме, *буденному вимірі буття*, означаючи «вимір людського буття, яке є результатом реалізації волі до самозбереження та волі до продовження роду» [8, с. 30], «сприйняття буденності як самоцінності гальмує актуалізацію неповторно-особистісного начала… буденне буття можна охарактеризувати як підкореність Іншому та іншим, невизначеність власного шляху та небажання вибору. Це насолода несвободою, відсутністю відповідальності, що низводить людину до рівня об'єкту. В буденному бутті можна виявити величезну зовнішню активність, однак вона завжди задана із-зовні, а не внутрішньо, глибинно» [8, с. 30]. Буденному виміру буття характерна «насолода несвободою, відсутністю відповідальності, що зводить людину до рівня об'єкта маніпуляцій» [8, с. 30]. Буденний вимір буття репрезентує людину як представника свого роду та цивілізації. Важливо відмітити різницю між інстинктом і волею: «…воля до самозбереження та воля до продовження роду виступають розвитком та трансформацією відповідних інстинктів. Але якщо інстинкт – це зсередини діюча сила, яка проявляється через механізм біо-генетичного наслідування, то воля завжди є надбання окремого індивіда» [9, с. 249]. Тобто, людина орієнтована на власну сім'ю, плекаючи свою родову історію, особливий родовий рід занять, схильностей, релігійних поглядів, систему суджень і принципів, що відрізняють від, як часто кажуть на Закарпатті, «чужої файти», маючи на увазі чужі родинні уклади та риси

характеру, що передаються у спадок. Тому у людини є саме *воля* до продовження роду, що доповнюється волею до самозбереження.

Важливою ознакою буденного виміру буття Н. Хамітов вважає «безособовість та буттєву монотонність перебування» [9, с. 227], що розуміється як неусвідомлення себе як унікальної особистості, відсторонення від своїх глибинних переживань і запитань до себе і світу, коли людина не шукає варіантів, їй достатньо того, що їй «дане ззовні». Також автор додає, що буденність становить собою «примарне та сонне буття, яке можна охарактеризувати як підкореність Іншому та іншим… невизначеність власного шляху та небажання вибору… насолода несвободою, насолода, яка низводить людину до рівня об'єкту… насолода відсутністю відповідальності, адже в буденному бутті людини відповідальність кожного переноситься на всіх, на спільноту» [9, с. 225]. У буденному вимірі буття людина адаптується до навколишнього середовища і створює всі умови для забезпечення базових потреб. Однак, адаптація є скоріше підкоренням обставинам, пануючому устрою та ідеології, людина легко вірить у те, що їй підносять за «правду», частіше відсторонюється від запитань і дискусій, які змушують шукати нові рішення, бачити іншу точку зору, підійматися над обставинами і щось корінним чином змінювати, допоки протилежний «марш» не стає стихійним мейнстрімом більшості.

Тепер нам важливо осягнути *різницю* між буденним та повсякденним. Повсякденність – важлива частина нашого життя, яку ми не можемо не приймати. Практичні задачі, побут, гігієна, звичні дії, графіки і режими – це простір нашого життя. Але повсякденність не значить буденність. Буденність – це стан душі, коли людина нікуди і ні до чого не прагне. Це відсутність ідеалів, відсутність справжніх цілей, імпульсів до пізнання, розвитку. Буденність – це замість спланованого дозвілля задовольнятися лише випивкою та порожньою розвагою. Буденність – це відмова від особистісних зусиль, психологічної, розумової напруги, творчого підходу до вирішення завдань та будь-якого самовираження. У житті може бути повсякденність, але у домінуванні буденності людина згасає, стає заручником інстинктивно-стереотипних імпульсів.

Таким чином, ми усвідомили основні ознаки буденного буття людини. Однак, яким чином проникає у дійсність буденності любов? Можна уявити, що любов легким дотиком все-таки пронизує буденність, одночасно і підіймаючи над нею, відкриваючи свій особливий шарм у закоханості, завдяки якій виникає пристрасть, утворюється стійка прив'язаність до іншої людини. Проте, якщо закоханість суперечить родовим установкам, релігійним, етно-національним поглядам, звичаям тощо, тобто, якщо об'єкт закоханості «надто чужий», вона швидко придушується. Вибір любові може раціоналізуватися, як, наприклад, у «Лісовій пісні» Л. Українки, коли Лукашу, щиро закоханого у Мавку, мати знаходить невістку Килину, спираючись на власну потребу допомоги у господарстві, а не на почуття сина. Мрійливість Мавки для матері Лукаша – чужа, неприйнятна і незрозуміла риса, яка може тільки нашкодити веденню господарства. Трагедія Лукаша в тому, що він не зміг *протистояти буденності*, яка проявлялася у напорі матері і в укладах непростого селянського життя. Трагедія Мавки – в неможливості вписатися в це життя, знайти себе в ньому, підіймаючи інших над буденністю в натхненному зові музики, співу, співтворчості з коханим. Таким чином, закоханість підіймає людину над буденністю, але вона ще *не усвідомлює цінність* цього виходу, цінність для розвитку своєї особистості перш за все, розкриття світові своєї внутрішньої *духовно-душевної* дійсності.

У буденному бутті любов ототожнюється як із тілесним тяготінням одне до одного у вирі закоханості та пристрасті, так і з турботою про сім'ю, відчуттям спільного, що пов'язує з родом. Н. Хамітов пояснює зародження цінності сім'ї наступним чином: «Взаємодія

чоловічого та жіночого начал у буденності породжує перш за все рід-сім'ю. Рід-сім'я виступає тією найпершою формою організації людського буття у соціумі, члени якої пов'язані між собою спільним походженням і пам'яттю про спільне походження» [9, с. 237]. Однак, щоб сімейне тепло у буденності не згасало, людині потрібно час від часу *підійматися над буденністю*.

Варто підсумувати, що *вибір любові* у буденному бутті ще *не актуалізований*. Дослідниця О. Романова приходить до наступного висновку: «…світоглядне сприйняття дійсності у буденному вимірі характеризується низьким рівнем розвитку людини як особистості, то такий індивід може здійснювати вибір любові лише, спираючись на канони роду. Оскільки в даному вимірі існує узагальнений погляд на світ, на інших і на самого себе – як наслідувача родинного кола, що вже є, тому, звісно, про розуміння світоглядних поглядів та принципів іншої родини, не може йти мови. Людина з буденним світоглядом у буденному вимірі, намагаючись здійснити вибір любові, виражає не власну волю, а волю батьків, предків, тощо. Тобто ціннісна підсистема у неї вже означена як незмінна, тверда, нерухома. У такому виборі індивід забуває власне Я, наслідуючи та сповідуючи ідеали та моделі поведінки, так би мовити, «за образом та подобою» [5].

Закоханість, відсторонена від родових канонів, у буденному бутті людини постає як щось трагічне, інколи – навіть опорочене. У поемі Т. Шевченка «Катерина» головна героїня закохується у чоловіка, який абсолютно відчужений від неї світоглядно і культурно через свою роль у соціумі та національну приналежність, але вона цього не відчуває, адже щиро вірить у його кохання. Канони роду захищають від трагічних колізій закоханості, адже висувають вимогу поважати рід, походження, традиції, інакшим чином – людина осуджується без найменшого співчуття.

Таким чином, закоханість у буденному бутті сприймається з певною долею опасіння, адже любов по принципу «притерпиться, то й пригорнеться» видається більш соціально безпечною і посилює ймовірність обрання партнера, який забезпечить і захистить сім'ю, продовжить рід найкращим чином. У повісті М. Гоголя «Вечори на хуторі близ Динканьки» героїня Оксана намагається приховати від самої себе закоханість у сільського коваля Вакулу, глузує з нього, аж поки не отримує про нього сумну звістку – цим самим створюється гранична ситуація. Тому, саме вихід із буденного, фантастично-містичний подвиг Вакули пробудив почуття коханої настільки, що вона їх нарешті усвідомила.

Таким чином, власне у буденному бутті людини закоханість зароджується, адже вона слугує пристрасті, що береже відданість коханій людині та спрямовує до продовження роду і створення сім'ї, однак, водночас закоханість викликає опасіння як щось ірраціональне, що може руйнувати сім'ю, виводити людину із родових канонів, традицій, звичаїв, актуалізувати толерантність до чужого тощо. Цікавий приклад – мультфільм студії У. Діснея «Покахонтас», сценарій якого написаний по мотивам реальної історії про доньку індіанського вождя, яка своїми дипломатичними здібностями досягла високої поваги з боку Великої Британії. У мультфільмі Покахонтас закохується у англійця Джона Сміта, який приїздив зі своєю командою по наказу короля задля пошуку золотих скарбів і освоєння нових територій. Вона допомагає йому зрозуміти цінність розуміння в противагу жорстокості і несправедливості збройних протистоянь, він все більше звертається до пізнання її світу, побуту, кожен з них підіймається над буденністю. Врешті-решт, Джон Сміт спрямовує свою волю з володіння Іншим до пізнання і розуміння Іншого. Звісно, що такий союз викликає у племені Покахонтас і команди Джона Сміта роздратування і побоювання, адже вони не вірять, що Чужий може бути Другом, який намагається допомогти, а не загарбати. І тільки вчинки головних героїв в ім'я любові дають відчути обом

сторонам ті катарсичні переживання, той вихід за межі буденного, що спрямовує їх до припинення вогню.

У буденному бутті людини закоханість торкається долі людини як маленький вогник, який не може горіти довго, але може переходити у емоційну турботливість і таким чином компенсувати згасання пристасті. Н. Хамітов, досліджуючи самотність чоловіка і жінки у буденному бутті, зазначає: «Вихід за межі пристрасті означає для чоловіка та жінки спробу відновити її у турботі одне про одного та дітей. Діти з'єднують відносини чоловіка та жінки у буденності. Турбота про дітей виступає постійним від-родженням роду та відносин у роді. Мова тут іде саме про буденну турботу, яку у буденній мові ми зустрічаємо у множині («житейські турботи»), і яку ми часто називаємо навіть не стурбованістю, а заклопотаністю. При цьому слід розуміти, що турбота як така має більш широкий екзистенціальний сенс та онтологічні обрії» [9, с. 234]. У буденному бутті людини відбувається поступове стихання жадань і прагнень заради стабільності та спокою, яке забезпечується вже визначеним розпорядком, що обертається на звичку. Таким чином *закоханість* і *пристрасть* перетворюються у *турботливість*, турботливість – у *заклопотаність*, заклопотаність – у *звичку*, звичка – у *байдужість*. Тільки поштовхи, які створюють граничні ситуації, значущі або досить несподівані події, можуть певним чином пробуджувати переживання, які весь час були витісненими. Повне домінування буденності рано чи пізно приводить до згасання всього, що колись людину в глибині душі хвилювало.

Паралель із тим, як закоханість, пристрасть у буденному бутті переходять у звичку і байдужість, можна віднайти у протиставленні ціннісних орієнтацій «володіння» і «буття»в працях Е. Фромма: «Перехід від «закоханості» до ілюзії кохання-«володіння» можна часто з усіма конкретними подробицями спостерігати на прикладі чоловіків і жінок, «закоханих один в одного». У період залицяння обидва ще не впевнені один в одному, проте кожен намагається підкорити іншого. Обидва сповнені життя, привабливі, цікаві, навіть прекрасні – оскільки радість життя завжди робить обличчя прекрасним. Обидва ще не володіють одне одним; отже, енергія кожного з них спрямована на те, щоб бути, тобто віддавати іншому та стимулювати його. Після одруження ситуація часто докорінно змінюється. Шлюбний контракт дає кожній із сторін виняткове право на володіння тілом, почуттями та увагою партнера. Тепер уже немає потреби нікого завойовувати, адже кохання перетворилося на щось таке, чим людина володіє, – на свого роду власність. Ні той, ні інший з партнерів вже більше не докладає зусиль для того, щоб бути привабливим і викликати кохання, тому обидва починають набридати один одному, і в результаті їх краса зникає. Обидва розчаровані та спантеличені. Хіба вони вже не ті люди, якими раніше були? Чи не помилилися вони? Як правило, кожен із них намагається відшукати причину подібної зміни у своєму партнері та почувається обдуреним. І жоден з них не бачить, що тепер вони вже не ті, якими були під час закоханості одне в одного; що помилкове уявлення, за яким любов можна *мати*, призвело їх до того, що вони перестали любити. Тепер замість того, щоб кохати одне одного, вони задовольняються спільним володінням тим, що мають: грошима, громадським станом, будинком, дітьми. Таким чином, у деяких випадках шлюб, що ґрунтувався спочатку на коханні, перетворюється на мирне спільне володіння власністю, якусь корпорацію, в якій егоїзм одного з'єднується з егоїзмом іншого та утворює щось ціле: «сім'ю»" [6, с. 60].

У буденному вимірі буття чоловік і жінка не прагнуть відновляти закоханість одне в одного, адже вона не є стрижневим переживанням у буденності, на відміну від буття граничного, де закоханість часто стимулює на творчість. Однак, зароджуючись у буденному бутті, вона зумовлює пристрасть, яка є хоч і стихійною, але вибірковою – вона

спрямовується саме до конретної людини. Пристрасть у буденному бутті не може існувати постійно, адже вона потребує виходу із буденності – постійного оновлення і захоплення. Як писала українська поетеса Л. Костенко, «пристрасть – натхнення тіла, кохання – натхнення душі» [1, с. 317]. Для натхнення тіла, як і для натхнення душі, потрібно виходити за межі буденного. Саме тому закоханість і пристрасть часто підіймають людей над буденністю. В іншому випадку «буденне буття не може витримати температури пристрасті і вона… охолоджується і перетворюється у звичку» [7, с. 33]. Пристрасть як «рух, хвилювання душі» за Р. Декартом [13] воліє здійматися вгору, до возз'єднання з духом, однак, це руйнує звичний гомеостаз буденності, порушує його відчуття спокою і простої очевидності у будь-яких питаннях щодо дійсності, суперечить усталеній традиції, а значить, і безпеці. Пристрасть рано чи пізно стає звичкою, обов'язком, усталеною потребою. Звичка, на погляд Н. Хамітова, це «спроба уникнути трагізмів, пов'язаних із пристрастю та насолодою, спроба знайти пристрасть і насолоду, залишаючись у буденності» [7, с. 33].

Щоб краще усвідомити екзистенційну самотність, яка не дає цілісно розгорнутися любові у буденному бутті, автор концепції метаантропології Н. Хамітов пропонує поміркувати над різницею між переживаннями *нудьги і туги*. «Життя у буденності, навіть породжуючи турботу і стурбованість, приводить до звички та байдужості, які знов і знов відновлюють переживання нудьги. Тепер ми можемо сказати, що нудьга – це переживання пересічного та безособистісного існування, переживання відсутності повноти життя, відсутності її сенсу. Нудьга відкриває перед нами безодню безглуздості буденного буття. Тому ми поспішаємо втекти від нудьги у стан ілюзорної чи дійсної повноти життя. На перший погляд здається, що фундаментальним антиподом нудьги є якщо не стурбованість-заклопотаність, то святковість – явище життя та переживання, що підноситься над всім буденним. Однак досить часто святковість стає лише більш яскравою буденністю, яка відтворює більш яскраву нудьгу. Або точніше: більш глибоку нудьгу, яка межує з тугою. Святковість у буденності є явищем, яке замінює необхідність-роботу на свободу-розвагу. Але у буденній святковості відбувається заміна циклічності роботи на таку ж циклічність розваг. Саме тому в буденну святковість також проникає нудьга й та внутрішня самотність, яку вона приносить із собою» [9, с. 36]. Таким чином, нудьга відрізняється від туги своєю безособовістю, тому вона природньо проникає і заповнює буденний вимір буття людини. Людина не відчуває самотність, адже не звернена до свого внутрішнього світу. Це "поверхова екстраверсія", яка насправді замикає суто на зовнішньому, або практичному спілкуванні, де внутрішнє, духовно-душевне спілкування здається зарозумілим і непотрібним.

У буденному бутті цінність сім'ї виражається у не тільки клопотанні про спільний статок, але і у піклуванні про дітей, вносячи у взаємовідносини душевну теплоту і радість, що на певний час дуже об'єднує: «діти скріплюють взаємовідносини чоловіка і жінки у буденності» [7, с. 34]. Цінність сім'ї може є однаково важливою у буденному, граничному і в метаграничному бутті людини, однак саме у буденному бутті сім'я часто виступає надцінністю, підіймаючись над цінностями самореалізації, свободи і любові. Саме це часом перетворює цінність сім'ї на культ сім'ї: людина повинна жертувати своєю особистістю заради своєї ролі у сім'ї, навіть якщо ця жертва сприймається як щось насильне, жити за «вказівкою старших», а суспільні або родові устої створюють заборони, табу, певні обов'язки, яким людина не має право перечити, навіть якщо в неї на те є поважні причини. Але варто усвідомити, що жертовність, яка не заперечує, а стверджує особистісне начало, заглядає у світ Іншого і впускає його у свій, яка сповнена піднесених почуттів, протиставляється безособовій, вимушеній жертовності у буденності. Філософ В. Малахов зазначав: «Будь-яка любов, як ми бачили, є жертвою, що здійснюється у радості; але якщо любов

огранюється у сім'ю, жертовність, поглиблюючись, набуває складніших, делікатніших форм. Тому завжди приємно і втішно прийняти вільний дарунок, добровільну жертву того, хто любить; а проте, не можна жити сімейним життям з людиною, котра, як ми відчуваємо, жертвує собою. І неможливо бути добрим сім'янином, переживаючи своє буття у сім'ї як жертву. Чого вимагає тут від людини жертовна радість любові – це, власне, відмови від самої жертовної позиції, перетворення її на готовність бути тим (тією), ким бажає бачити її Інший (Інша), на спокійне щоденне терпіння, справді здатне прощати сім разів по сімдесят сім, не ставлячи собі цього в заслугу. Труд спільного буття, до якого любов нас зобов'язує, – труд настійний і смиренний, одухотворений передбаченням жертовної радості – так малюк, долаючи свої перші кроки і завмираючи від страху, у глибині душі, одначе, розуміє, що наприкінці цього ризикованого заходу його підхоплять рідні люблячі руки, – і вже через те цей труд не може не приносити нам найглибшого задоволення, не може не наповнювати вищим смислом усе наше існування; важливо лише цей смисл бачити, розрізняти і не зраджувати» [3, с. 264]. Якщо жертовність у буденності може посилювати егоїзм і байдужість членів сім'ї, заради яких здійснюється така самопожертва, то жертовність із радості зберігає в собі світло особистості, стверджене, вільне «Я», відкрите до діалогу з Іншим і радісної, щирої взаємовіддачі.

У буденному бутті немає тієї внутрішньої напруги, що б спрямовувала людину до вибудовування стосунків на рівні «Я-Ти», що є неодмінною рисою зрілої любові. Вивчаючи діалогічні та персоналістичні ідеї М. Бубера, український дослідник Т. Лютий приходить до висновку, що "стосунки «Я – Воно» є достеменним взірцем суб'єкт-об'єктних відносин, коли хтось зацікавлено використовує інших, не важливо, особи це чи речі, й не дозволяє їм постати в усій повноті унікальності. Тобто Я-центрична модель явно виглядає замкненою на самій собі. Неважко помітити, що взаємини «Я – Ти» і «Я – Воно» перебувають у незмінному чергуванні. Людина не здатна простою силою волі чи настирливістю зродити стосунки «Я – Ти». Їй доводиться безперестанку прагнути знову й знову вишукувати близькість та довірливість із кожним Ти й таким чином надавати світові й собі сенсу" [2, с. 23].

Об'єктивація у сімейних взаєминах добре відображена у «Кайдашевій сім'ї» І. Нечуй-Левицького. Так Маруся Кайдашиха та Омелько Кайдаш ведуть спільне господарство, ростуть синів, однак, поміж заклопотаними буднями помітна явна відчуженість у сім'ї. Кайдашиха знаходить втіху у зверхньому користуванні працею невістки, внутрішньо самотній Кайдаш, зломлений колись трагічною долею і не відігрітий душевністю у подружньому житті та оновленому родинному колі, врешті-решт, спивається у шинку. Кожен починає бачити у одне одному не тільки «чужого», але і «лихого», бажаючого тобі нашкодити, використати тебе, забрати у тебе. Так *байдужість* буденного буття перетворюється на *сварливість*. Надією на примирення виступає всохла груша, яка метафорично відображає безплідність відносин у модусі *володарювання і об'єктивації* домінанти буденного буття в житті людини.

Таким чином, у буденному бутті людини зароджується закоханість і пристрасть, цінність створення сім'ї для фізичної, соціальної безпеки та продовження роду, з'являється вперше «я тебе люблю» – де ще немає пізнання та ствердження особистості Іншого, однак, існує стійка емоційна прив'язаність, симпатія і прихильність. Вибір любові часто регламентований сімейними канонами, звичністю сприйняття образу батька або матері – партнер обирається за схожістю, як, наприклад Карпо Кайдаш із «Кайдашевої сім'ї» І. Нечуй-Левицького обирає схожу на матір «кусливу» Мотрю, що спричиняє конфлікт схожих за темпераментом персонажів. На противагу Іван Палійчук із повісті «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, який ще змалку протистоїть буденності, закохується

у так само мрійливу, творчу Марічку, а схожа за характером на його матір Палагна викликає у нього байдужість.

Закоханість і пристрасть у сімейно-побутовій площині буденного буття досить швидко згасають, переходячи у хрест шлюбних зобов'язань у надії відновити себе у задоволенні від спільних матеріальних надбань, піклуванні про дітей та усталеній хлопотливості щодо одне одного. Однак, без можливості піднятися над безособовістю буденності, піклування переходить у звичку, на ниві якої можуть виникнути *сварливість або байдужість*. Тому у сімейно-побутових драмах письменники часто змальовують *кумедність сімейного життя у буденності* та трагічні колізії тих людей, які намагаються сам-на-сам їй протистояти. Те ж саме можна сказати про гумористичні шоу, де сміх глядачів викликають саме ті ситуації, де проявлені найбільш акцентуйовані риси спілкування і взаємодії сімейних пар у буденному бутті.

Врешті-решт, приходимо до висновку, що при домінанті буденного буття любов не може бути розкрита і проявлена у всій своїй повноті, адже ще не являється найвищим сенсом в житті людини, навіть якщо це декларується. В координатах метаантропології ми можемо стверджувати, що любов в буденності не має тої екзистенціальної зрілості, яку вона отримує в граничному й метаграничному бутті людини – в силу нерозвинутості особистості в буденному вимірі.

Закоханість, хоч і підіймає людину над буденністю, проте, часто лякає своєю ірраціональністю, виходом за межі, які можуть бути небезпечними, тому стихає, витісняється, набуваючи більш «практичного» і раціонального змісту. В буденному бутті людина не шукає справжньої любові, але тяжіє до звичного і належного, відділяючи таким чином «своє» від «чужого».

Тому в буденності «любов» стає чимось стихійним, або тим, що може бути викликаним суто зовнішніми чинниками – лише певним видом зовнішньості, спадковими рисами, приналежністю до певного роду, матеріальним становищем тощо – саме воля до самозбереження і продовження роду буде визначати «об'єкт любовіÃ, тим самим породжуючи об'єктивацію *у відносинах*, що означає сліпоту щодо особистісного потенціалу своєї «половинки» і близьких, які *споріднені з нею (родичі)*, або *породжені разом із нею (діти)*.

Критерієм справжності любові завжди є вихід за межі буденності, звернення до особистісного в людині. При цьому позитивною рисою осмислення й переживання людиною любові в буденності є прийняття сім'ї як принципової цінності, що має сенс і для граничного й метаграничного вимірів буття людини.

Список використаної літератури

1. Костенко Л. Записки українського самашедшаго. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011.416 с.
2. Лютий Т. В. Інший і Чужий у структурі людського Я (М. Бубер, Е. Левінас, Ю. Кристева) / Лютий Т. В. // Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство, 2018. Т. 1. С. 20–28.
3. Малахов В. Право бути собою. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. 336.
4. Мандрищук Л. Поняття Dasein у філософії Карла Ясперса. Філософська думка, 2015, № 4. С. 87–103.
5. Романова О. Екзистенціальні та психоаналітичні аспекти вибору любові у філософсько-антропологічному дискурсі ХХ–ХХІ ст. Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», 2020, №41. С. 313–326.

6. Фромм Е. Мати чи бути? Київ: Український письменник, 2010. 226 с.
7. Хамітов Н. Філософія людини: пошук меж // Лекції з філософії. Київ: Наукова думка, 1997. 172 с.
8. Хамітов Н.В., Крилова С.А. Людина і культура: словник. Філософська антропологія, філософія культури, культурологія. 2-е видання, виправлене і доповнене. Київ: КНТ, 2023. 296 с.
9. Хамітов Н.В. Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології. Київ: КНТ, 2017. 307 с.
10. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 5-е видання, виправлене і доповнене. К.: КНТ, 2023. 405 с.
11. Berdyaev N. Sub specie aeternitatis: Articles Philosophic, Social and Literary (1900–1906). Frsj Publications. 2019. Pp. 472.
12. Jaspers K. Way to Wisdom: An Introduction to Philosophy. URL: https://archive.org/download/waytowisdomintro00jasp/waytowisdomintro00jasp.pdf (дата звернення: 13.05.2024).
13. Shapiro L. Descartes's Passions of the Soul. Philosophy Compass 1/3, 2006. P. 268–278. URL: https://www.academia.edu/832100/Descartess_Passions_of_the_Soul (дата звернення: 13.05.2024).

THE PHENOMENON OF LOVE IN ORDINARY HUMAN BEING: THE BIRTH OF INFATUATION AND FAMILY VALUES

Nadia Pavlenko
Center for Humanitarian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Department of Philosophy
Tryokhsvyatitelska str., 4, 01601, Kyiv, Ukraine

The problem of love has been sufficiently fully explored from Antiquity to modern times. However, the question arises why love can be so different and whether it is possible to understand the criteria of its authenticity. This requires a more holistic consideration of love, primarily in the context of philosophical anthropology. The multifaceted manifestations of love, the contradictions of its states and experiences require a structured approach to understanding the sequence of its deeper, mature, elevated unfolding in human being.

In this article, the idea of love was analyzed through the prism of N. Khamitov's meta-anthropology methodology, according to which human existence can be understood in three existential dimensions: ordinary, boundary, and meta-boundary. The dimension of human existence is determined by the dominant volitional directions, i.e., the ordinary dimension is caused by the dominance in the human being of the will to self-preservation and will to continuation of family name, the boundary dimension – by the will to power on the one hand, on the other hand – by the will to knowledge and creativity, and also the will to justice, the meta-boundary dimension – by the will to freedom, love, tolerance and co-creation.

In the context of the topic stated in the article, the phenomenon of love was widely deployed in the ordinary dimension of human being, which is most closely related to ancestral existence. That is why love was considered primarily in the context of marital and family relations, in the context of falling in love and passion, which partially permeate ordinary human being, lifting a person above it. It was analyzed that love and passion are born in ordinary bieng, however, their extinction is taken for granted, gradually being pushed out of ordinary being.

In the coordinates of meta-anthropology, it is stated that ordinary being is different from routine, because it is to a greater extent an internal state in which mental and spiritual impulses and impulses fade, a person ceases to be interested in himself and the Other, to know himself and the Other. It is in ordinary

being that a person is least personally manifested, therefore the choice of love appears between the extremes of spontaneity and practicality, and is limited by family and other social canons. The self-contained impersonality of ordinary being, the impossibility of spirituality and the gradual fading of spiritual unity lead to emotional alienation of family members, the transformation of caring for each other into a habit, which leads to grumpiness or indifference, which is well depicted in Ukrainian literary works, in particular, in social-domestic dramas. However, the positive side is that it is in the ordinary dimension that the love experienced by a person in the infatuation and soulfulness of family life gives birth to the value of the family, which is especially important for him or her in the following existential dimensions – the boundary and the meta-boundary.

Key words: person, personality, love, family, meta-anthropology, ordinary dimension of being, boundary dimension of being, meta-boundary dimension of being, falling in love, passion, habit, indifference, objectification, gender, loneliness, boredom, longing, spirituality, soulfullness.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 102–108
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 102–108

УДК [130.2:141.7]:796.01
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.12

НЕОМАРКСИСТСЬКІ ТЕОРІЇ СПОРТУ

Ростислав Поліщук
Львівський державний університет імені Івана Боберського,
кафедра олімпійської освіти,
вул. Костюшка, 11, 79000, м. Львів, Україна

У статті підкреслено, що екстерналістський підхід в осмисленні феномену спорту розглядає його як засіб чи інструмент досягнення певної мети. Було зосереджено увагу на неомарксистських теоріях спорту, які розглядали його як засіб для досягнення певних цілей. Примітно, що ця теорія мала на меті критику «капіталістичного спорту» і головною її тезою було те, що спорт за капіталізму і пов'язані з ним цінності слугують вузьким інтересам, які зрештою роз'єднують і пригнічують людей. Відповідно основним принципам, її прихильники висловлювали думку про те, що спортсмени та спортивні команди виконують роботу під наглядом «капіталіста», а продукт цієї праці залишається у власника засобів виробництва (щось на кшталт того, як в Стародавній Греції перемогу у змаганні колісниць здобував її власник). Тобто, кінцевою метою цього процесу є отримання прибутку чи реклами.

Зазначено, що міждисциплінарний підхід неомарксистської теорії можна було б інтегрувати в теорію фізичної культури і спорту з метою розширення її світоглядних обріїв. Проте, догматичний характер марксизму та його різновидів були політично функціональні та цензуровані державою. І хоч представники цієї теорії не визнавали цього, але, у більшій мірі, також використовували спорт в інструментальному руслі, як це яскраво простежується на прикладі Радянського Союзу.

Як ми вже згадували у попередньому дослідженні [2], прихильники марксизму наполягали на тому, що спортивні атрибути та цінності не виникають у вакуумі. Вони вважали, що спорт можливий лише всередині соціально-політичних та економічних структур влади.

Подальший розвиток марксистської теорії в західних суспільствах був орієнтований на марксистську соціологію. Однак, у цьому контексті також розвинули марксистську парадигму в поєднанні з іншими академічними традиціями, такими як структуралізм, функціоналізм, теорія систем, екзистенціалізм і психоаналіз. Внаслідок такої широкої палітри гібридних міждисциплінарних досліджень формується складний і суперечливий набір понять з різними диференціаціями. Так званий «неомарксизм» застосовувався як до соціології так і до теорії спорту. Тому, мета даної статті розглянути неомарксистський підхід до теорії спорту, що в подальшому допоможе вибудувати цілісну картину дослідження. Найбільш обговорюваними серед теорій були: теорія відтворення, критична теорія та теорія гегемонії.

Ключові слова: спорт, неомарксистські теорії, концептуалізація спорту, філософія спорту.

Теорія відтворення. Основою цієї теорії є марксистська теорія праці, в якій інтегровані суспільні функції: просте і складне відтворення робочої сили. «Капіталістичний процес виробництва, зрозумілий у взаємозв'язку його елементів, тобто як процес відтворення, виробляє не тільки товари, не тільки додаткову вартість; він виробляє й відтворює самі відносини капіталу: з одного боку – капіталістів, з другого боку – найманих робітників» [8].

Біро Рігауер зазначає, що при простому відтворенні спорт як культурний феномен забезпечує фізичне збереження і відтворення робочої сили (рекреаційна функція). При комплексному відтворенні спорт має додаткові функції. Робоча сила з її суто економічною

© Поліщук Р., 2024

функцією відтворення все більше залучає кваліфікацію та знання як основу спортивної діяльності (кваліфікаційна функція). Тобто, зв'язок між спортом, працею і репродукцією має два рівні. В основі цих відносин лежать такі марксистські припущення: праця і відтворення взаємно залучені в історичну, динамічну взаємозалежність; спорт у зв'язку з цим слід розглядати як елемент розширених відтворювальних функцій робочої сили; центральне значення в демократичних суспільствах мають ті функції, які сприяють набуттю кваліфікації [4, p. 28–47].

Ще одна теза, яка розкриває зміни у функціях спорту, припускає, що спорт став більше, ніж приватна діяльність або засіб для відтворення працездатності. Зважаючи на збільшення кількості людей, які активно або пасивно займаються спортом, він став важливим ринком для промислових товарів, реклами продуктів і головним предметом зростаючої «індустрії здоров'я» (є однією з найбільш динамічних та зростаючих на світовому ринку). Окрім цього, спорт – це сфера індустрії досвіду та індустрії розваг, що розширюється, яка дарує відчуття та досвід, яких нам усе більше не вистачає на роботі та в повсякденному житті.

З іншого боку, зростають витрати на спортивне обладнання, витрати на організацію спортивних заходів для величезної кількості учасників і витрати на спортсменів, які повинні витрачати більше часу на тренування, ніж будь-коли раніше, і нехтувати особистою кар'єрою. Тобто спорт залежить від фінансової підтримки уряду та економіки і, таким чином, все більше стає предметом економічних інтересів. Тому він все більше наражається на небезпеку бути під домінуванням економічних правил і втратити свою автономію. Час змагань і презентацій визначається телекомпаніями, що, у свою чергу, впливає на популярність і фінансову підтримку спортивних дисциплін. Залежно від економічних інтересів спонсорів організовується спортивне видовище і збільшується частота змагань з різних видів спорту.

У сучасних соціальних умовах високорозвиненого поділу праці та невпізнанно спеціалізованих процесів праці, а також суворого поділу виробництва та присвоєння цінностей, де праця є абстрактною і відчуженою від людей – спорт, який також перетворився на абстракцію, здається, більше не пов'язаний з працею. Тому, використовуючи класичний опис праці Маркса, слід підкреслити як зв'язок зі спортом, так і відмінність від нього.

Опис праці як загальної також стосується спорту – за винятком одного аспекту: у спорті не створюється матеріальний, об'єктивний продукт. «Це об'єктивний критерій відносної незалежності фізичної культури і спорту в порівнянні з робочим процесом». Як уже було сказано, вони стали більш абстрактними, як в роботі, так і в спорті. Але «природні сили, що належать фізичному тілу людини», завжди залишаються «вихідною точкою і головною продуктивною силою всього суспільного розвитку», а саме в роботі та спорті. Тільки тому, що діалектичний зв'язок між працею і спортом став більш розвиненим, більш абстрактним, він уже не такий очевидний. А відносну незалежність розвитку спорту від роботи ще важче розпізнати [9, s. 140–155].

Отже, варто зосередитися на суспільних кореляціях між спортом та розвитком праці в рамках історичних, економічних, політичних та соціальних процесів. З точки зору теорії відтворення, зв'язок між спортом і роботою в капіталістичних та соціалістичних індустріальних суспільствах необхідно концептуалізувати таким чином: у випадку капіталізму спорт, як і інші сфери суспільства, відтворює капіталістичну систему в економічних і політичних умовах класового конфлікту, але без революції (просте відтворення); в соціалістичному суспільстві спорт, як і інші сфери, відтворює соціалістичну систему з метою вдосконалення індивідуальних і соціальних аспектів людської поведінки.

Ідеологічне підґрунтя цих двох тверджень робить їх емпірично неприйнятними, оскільки вони не відповідають стандартам соціологічного дослідження та побудови теорії. Тому ця парадигма, яку використовують неомарксистські соціологи спорту, становить інтерес лише як теоретичну основу [4, p. 28–47].

Критична теорія. В 1929 році у Франкфурті-на-Майні з Інституту соціальних досліджень виникла Франкфуртська школа – група філософів і вчених з різних дисциплін, які дотримувалися теорій Гегеля, Маркса і Фрейда. Серед членів інституту були Теодор В. Адорно, Герберт Маркузе, Еріх Фромм, Лео Льовенталь, Франц Нейман, Вальтер Беньямін і Фрідріх Поллок. Вони створили свою теоретичну та методологічну концепцію «Критичної філософії», з метою розробки критичної теорії щодо протиріч капіталістичного суспільства. Коли націонал-соціалісти прийшли до влади в 1933 році, представники цієї школи емігрували до Нью-Йорку, де американське суспільство масового споживання та псевдокультура, яку воно породило, запропонували їм плідний об'єкт для дослідження. Після повернення до Франкфурта в 1950 році вони продовжили свої дослідження і засудили неспроможність розуму Просвітництва, руйнівність прогресу та зневагу до особистого щастя. Представники цієї школи є послідовниками марксизму, але також посилаються на Фрейда. По суті, науковий підхід «критичної теорії» можна описати як спробу інтеграції марксистської та фрейдистської методології.

Представники першої хвилі лише незначно торкалися соціальних подій у спорті, проте деякі з їхніх наступників критично займалися його соціальними та політичними аспектами. При цьому вони перебували під впливом студентського повстання 1960-х років у Федеративній Республіці Німеччина (ФРН). У цьому контексті вони розробили основи для «критичної теорії спорту».

Кожен, хто спостерігає за сучасними суспільствами, завжди стикається зі специфічною соціальною практикою – спортом. Організований чи неорганізований, аматорський чи професійний, зосереджений на спорті чи в поєднанні з орієнтаціями поза спортом, спорт у всіх його відмінностях перетворився на соціальну сферу повсякденної діяльності та сприйняття з високим рівнем суспільного визнання. На цій основі він створює та вступає у взаємні вигоди, наприклад, з такими сферами, як освіта, охорона здоров'я, відпочинок, ЗМІ, політика та економіка. Що стосується його повсякденної присутності, функціональної цінності та символічного значення, спортивні дискурси відбуваються в межах його сфер практики, за звичайними столами, у колі друзів, на робочому місці. Можна запитати: а де ні? Така спортивність соціальних взаємодій і просторів викликає спортивний, стилізований габітус, як це можна побачити, зокрема, у спортивності людських тіл і моді (спортифікація суспільства) [6, p. 491–503].

Вже згаданий нами німецький професор Біро Рігауер досліджував зв'язок між спортом і роботою, особливо звертаючи увагу на організаційну структуру, практику та функції праці, їхній вплив на соціально-культурний, соціально-політичний і соціально-економічний розвиток спорту в капіталістичних умовах суспільства. Згідно з його центральною соціологічною тезою, «в умовах індустріального капіталізму спорт як невід'ємна частина надбудови (культури) відтворює особливості соціальної поведінки, які функціонально та нормативно вкорінені в капіталістично організованих процесах праці, маркетингу, раціоналізації, науковості, комунікації і соціалізації» [5]. Всі ці соціальні процеси зводяться в спорті до кількісного принципу «ідеалу» і «матеріальної додаткової вартості» (уречевлення, відчуження). З одного боку, центральна ідеологічна функція спорту полягає в перенесенні його базисних (економічних) надструктурних відносин і взаємозалежності в суспільну практику. З іншого боку, він також повинен ідеологічно розмити цю структурну відповідність

у спосіб, який дозволить зберегти ідею спорту як соціально автономної сфери. Головною метою марксистської соціологічної теорії спорту має бути пояснення реальних суспільних функцій спорту за допомогою критичного аналізу, зосередженого на культурі та ідеології. Крім того, марксистська соціологія має генерувати концепції, які пов'язують спорт з метою політичної емансипації, таким чином сприяючи поразці капіталізму [4, p. 28–47].

Німецький соціальний психолог Герхард Віннаї написав низку важливих робіт, критикуючи спорт: досліджував систему соціальних відповідностей між капіталістичними формами виробництва, споживання та формами соціальної поведінки в спорті. На початку 1970-х років, подібно до Теодора Адорно, він інтерпретував спорт як подвоєння капіталістичного світу праці. Своє дослідження вчений ґрунтував на прикладі футболу, зазначаючи: «Те, що відбувається на футбольному полі, працює за логікою «капіталістичної організації праці». «Футбол, який сьогодні впливає на маси в основному як комерційно організований видовищний вид спорту, організовується клубами, які, будучи компаніями в індустрії розваг, продають виступи своїх спортсменів як товар аудиторії, телебаченню або компаніям, які хочуть використовувати їх для своєї реклами. Тренери та ті, хто займається комерційним футболом, продають свої навички компаніям, які обіцяють їм найбільші економічні вигоди. Комерційна футбольна компанія, якій гравці, більшість з яких прийшли ззовні, деякий час продають свої навички, сприймається вболівальниками як «свій» клуб, з яким вони відчувають зв'язок почуттями дому та сім'ї. Це правда, хоча вони аж ніяк не є його власниками і навіть як звичайні члени клубу практично не впливають на рішення, які там приймає керівництво. Величезне соціально-психологічне значення футболу залежить від ілюзорного відчуття єдності, від психологічного заряду якого процвітає захоплення футболом» [10, s. 100]. Вчений визначає індивідуальні та соціальні моделі адаптації, використовуючи марксистську модель «товарної структури» – зведення людської поведінки у спорті до ринкового обміну.

Як елемент капіталістичної масової культури, спорт також виконує функції соціалізації, внаслідок чого відбувається адаптація поведінки людини до авторитарних патернів. У цьому процесі особиста та соціальна автономія індивідів стає все більш обмеженою і може стати причиною повного відчуження. В інтеграції з цими соціологічними та соціально-психологічними концепціями Г. Віннаї наділяє спорт ідеологічними функціями: «Система капіталістичної масової культури, яка тримає в строю жертв відчуженого індустріального апарату, включає також спорт, який давно класифікували як сферу рабства. Скерований адміністрацією планування, як і інші прояви індустрії культури, він створює ідентифікацію людей з існуючими нормами та умовами, які стоять за ними. Будь-яка нонконформістська поведінка заборонена і в спортивній сфері, де конформізм проявляється в найтонших душевних поривах. Після всіх утопічних і критичних моментів у спорті, як і скрізь у культурі капіталістичної інтеграції, від того, що колись було ідеологією, не залишилося нічого, крім моделі поведінки, яка підкоряється перевазі обставин» [11, s. 104]. Отже, спорт розвиває культурно-індустріальні форми поведінки, спрямовані на створення ідеологічної свідомості всередині капіталізму, яка сприяє економічному зростанню, прибуткам і матеріальній, соціальній і психологічній експлуатації.

Головна відмінність між теорією відтворення і критичною теорією полягає в тому, що остання об'єднує та критично оцінює розвиток спорту як у капіталістичному, так і в соціалістичному суспільствах. Наприклад, прихильники критичної теорії розкрили шляхи, за допомогою яких спортсмени в колишньому радянському блоку зазнавали репресивної інструменталізації їхньої свідомості та поведінки через соціалістичну ідеологію держави.

Теорія гегемонії. Ця теорія означає культурну та ідеологічну підпорядкованість одного класу іншому, а саме те, що підпорядкованість робітників власникам виробництва дає останню можливість для правління на основі згоди. В основному ґрунтується на думках і роботах італійського марксиста Антоніо Ґрамші, який відкинув пряме відношення матерія-свідомість і відповідні ідеологічні процеси, і замінив це на теоретичному рівні груповою та класовою моделлю влади та конфлікту. У капіталістичних суспільствах процеси диференціації та розвитку відбуваються через ідеологічне та інституційне посередництво між базисом і надбудовою. Надбудова впливає на матеріальну базу так само, як база впливає на ідеологічну надбудову: «Базис і надбудова утворюють «історичний блок», себто складна і суперечлива сукупність надбудов віддзеркалює сукупність суспільно-виробничих відносин. Можна висновити, що тільки всеохопна система ідеологій раціонально відображає протиріччя базису та вказує на існування об'єктивних умов для революційної практики. Якщо постає соціяльна група, стовідсотково однорідна своєю ідеологією, це означає, що умови для революції стовідсотково сформовані, себто «раціональне» є реальним і дійсним на цей час. Це міркування базоване на обов'язковому взаємозв'язку між базисом і надбудовами (діалектичний процес)» [1, с. 94].

Саме Ґрамші був головним джерелом натхнення для «культурології», адже він відкидав першість базису і позиціонування марксистами культури «як простого відображення економічної бази». Він мав погляд на історію як на активно створювану окремими особами та групами, але за певних умов. Його ключовою концепцією була «гегемонія», тобто встановлення політичного та культурного лідерства панівною групою чи класом. Згідно з уявленнями Ґрамші, досягнення гегемонії є нестабільним процесом, у якому контроль не просто нав'язується, а базується на «завоюванні згоди підлеглих груп». Діалектичне розуміння стосунків між окремими людьми та суспільством, «дозволяє розуміти такий культурний досвід, як спорт, як експлуататорський і вартісний». Через цю точку зору спорт сприймається як «аспект культури, що втілює боротьбу та змагання» і фокус зосереджується на «процесах, за допомогою яких культурні практики та ідеології, що лежать в основі цих практик, створюються, відтворюються та змінюються через людську діяльність та взаємодію. [7, p. 97–110]. Спорт, як сегмент культури (особливо масової), безумовно, є ефективною формою просування культурної гегемонії.

Теорія Ґрамші багато пропонує дослідникам спортивної комунікації, які намагаються з'ясувати, чому певні громади (особливо їхні громадські лідери) будують стадіони, щоб залучати спортивні команди та змагання вищої ліги, незважаючи на зростаючу кількість економічних доказів того, що ці підприємства часто не приносять фінансових вигод, про які говорять їхні прихильники. [3, p. 261–277].

Використовуючи теорію гегемонії, можна досліджувати соціальні зміни у спорті: зауважити, як соціальні класи визначають, покращують і забезпечують дотримання пов'язаних із спортом норм, цінностей і функцій у гегемоністських процесах на основі своїх ідеологічних і політичних позицій, включаючи економічно, культурно та соціально відтворені відносини «базис-надбудова»/«надбудова-базис». Усі групи, задіяні у спорті, тобто як домінуючі, так і підпорядковані групи, змагаються між собою та борються за спортивно-практичну реалізацію своїх цілей, культурних цінностей, соціальних функцій, організаційних та матеріальних основ.

Висновок. З основних тез нашої розвідки примітно, що в основі неомарксистської теорії спорту лежать дослідження соціальних процесів відтворення, які відбуваються як частина капіталістичних відносин базису й надбудови. З них випливає, що розвиток спорту

в капіталістичних суспільствах, структурно визначається принципом простого відтворення. Тому спорт потрібен для виконання соціальних функцій адаптації.

Прихильники ж критичної теорії досліджують соціальні структури та функції відтворення спорту в контексті капіталістичної праці, маркетингу та процесів раціоналізації, а також досліджують політичний, культурний та ідеологічний вплив цих процесів на різноманітні сучасні спортивні розробки.

Теорія гегемонії підкреслює вплив процесів соціального відтворення спорту в капіталізмі на проміжний, соціальний, політичний і культурний рівні конфліктів гегемоністських класів. Основна теза, що агенти політично конкуруючих владних еліт генерують та інституціоналізують соціально диференційовані цінності, норми та функції у світі спорту на тлі взаємозалежних матеріальних та ідеологічних відносин базису та надбудови. Усі ці конструкти мають спільний факт, що їхні автори намагаються відокремити соціологічну парадигму відтворення від марксистської догми базової надбудови та властивого їй економічного детермінізму, щоб досліджувати соціальні процеси розвитку спорту під капіталістичним впливом на більш відкритій науковій основі.

В даний час більшість суспільних подій на національному та міжнародному рівнях знаходяться під ідеологічним впливом процесів виробництва, відтворення та споживання, заснованих на принципах капіталізму. Отже, дослідження взаємозв'язків між спортом і капіталізмом стають більш нагальними, ніж будь-коли, оскільки результати сприятимуть кращому розумінню та поясненню поточного та майбутнього соціального розвитку спорту в контексті конкретних економічних рамок.

Список використаної літератури

1. Ґрамші Антоніо. В'язничні зошити. Вибрані записи. 2-ге в. Київ: 2017. 417 с.
2. Поліщук Р. Філософські підходи до концептуалізації спорту: марксистські теорії. *Актуальні проблеми філософії та соціології* № 46, 2024. С. 67–73.
3. Anderson, Bill. «What Gramsci Can Tell Sport Communication Scholars About How Civic Leaders Sell Sports to Their Communities: A Look at the Braves' Move to Atlanta.» *International Journal of Sport Communication* 9, no. 3 (September 2016): 261–77.
4. Rigauer Bero. Handbook of Sports Studies. Editor: Jay Coakley & Eric Dunning. 2000. Sage Publishing. P. 28–47.
5. Rigauer Bero. Sport und Arbeit: soziologische Zusammenhänge und ideologische Implikationen. Suhrkamp, 1969. 85 p.
6. Rigauer B. Sportsoziologie in Deutschland zwischen Sport, Sportwissenschaft und Soziologie. In: Orth, B., Schwietring, T., Weiß, J. (eds) *Soziologische Forschung: Stand und Perspektiven. VS Verlag für Sozialwissenschaften*, Wiesbaden, 2003. pp. 491–503.
7. Rowe, David. «Antonio Gramsci: Sport, Hegemony and the National-Popular.» In *Sport and Modern Social Theorists*, London: Palgrave Macmillan UK, 2004. P. 97–110.
8. Social Reproduction Theory. Remapping Class, Recentering Oppression, ed. by Tithi Bhattacharya. London: Pluto Press, 2017. 256 p.
9. Tiedemann Claus. Gesellschaftliche Bedingungen für Sport. Zum Verständnis von Arbeit, »Freizeit« und Sport. *Sport. Arbeit. Gesellschaft*, Band 13. Köln: Pahl-Rugenstein 1980. S. 140–155.
10. Vinnai Gerhard. Eigentore – Zur ideologischen Funktion des Fußballsports. *Psychosozial* 110 (2008), P. 99–115
11. Vinnai, Gerhard. Fußballsport als Ideologie. Frankfurt a.M.: Europ. Verl..Anst. (Verlag), 1970. 112 s.

NEO-MARXIST THEORIES OF SPORT

Rostislav Polishchuk
Ivan Bobersky Lviv State University,
Department of Olympic Education,
Kostyushka str., 11, 79000, Lviv, Ukraine

The article emphasizes that the externalist approach to understanding the phenomenon of sport considers it as a means or tool for achieving a certain goal. Attention was focused on neo-Marxist theories of sport, which viewed it as a means to achieve certain goals. It is noteworthy that this theory was aimed at criticizing «capitalist sports» and its main thesis was that sports under capitalism and the values associated with it serve narrow interests that ultimately divide and oppress people. According to the basic principles, its supporters expressed the opinion that athletes and sports teams perform work under the supervision of a «capitalist», and the product of this work remains with the owner of the means of production (something like how in ancient Greece the victory in the chariot race was won by its owner). That is, the ultimate goal of this process is to make a profit or advertise.

It is noted that the interdisciplinary approach of the neo-Marxist theory could be integrated into the theory of physical culture and sports in order to expand its worldview horizons. However, the dogmatic character of Marxism and its varieties were politically functional and censored by the state. And although the representatives of this theory did not admit it, but, to a greater extent, they also used sport in an instrumental way, as can be clearly seen on the example of the Soviet Union.

As we mentioned in a previous study [2], Marxists insisted that sports attributes and values do not arise in a vacuum. They believed that sport is possible only within the socio-political and economic structures of power.

Further development of Marxist theory in Western societies was oriented towards Marxist sociology. However, in this context also developed the Marxist paradigm in combination with other academic traditions such as structuralism, functionalism, systems theory, existentialism and psychoanalysis. As a result of such a wide palette of hybrid interdisciplinary studies, a complex and contradictory set of concepts with various differentiations is formed. The so-called «neo-Marxism» was applied to both sociology and sports theory. Therefore, the purpose of this article is to consider the neo-Marxist approach to the theory of sports, which will help to build a complete picture of the research in the future. The most discussed theories were: reproduction theory, critical theory and hegemony theory.

Key words: sport, neo-marxist theories, conceptualization of sport, philosophy of sport.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 109–117
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 109–117

УДК 165:7.01+7.05:004
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.13

ТРАНСГУМАНІЗМ І СУЧАСНЕ МИСТЕЦТВО: ОБ'ЄДНАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ТВОРЧОСТІ

Олег Рожнев
Український державний університет науки і технологій,
факультет управління енергетичними та економічними процесами,
кафедра філософії та українознавства
вул. Лазаряна, 2, 49000, м. Дніпро, Україна

Стаття «Трансгуманізм і сучасне мистецтво: об'єднання технологій та творчості» досліджує взаємодію між трансгуманістичними ідеями та сучасним мистецтвом, особливо з акцентом на використання передових технологій у творчих процесах. Трансгуманізм, як філософія, що спрямована на вдосконалення людських можливостей за допомогою технологій, знаходить своє відображення у мистецтві, яке завжди віддзеркалює суспільні зміни та науково-технічний прогрес.

У статті досліджується взаємодія між трансгуманізмом і сучасним мистецтвом, фокусуючись на використанні передових технологій у творчих процесах. Трансгуманізм, філософія вдосконалення людських можливостей за допомогою технологій, все більше впливає на художню творчість, змінюючи форми, зміст і методи мистецького самовираження. У статті аналізуються приклади інноваційних мистецьких проектів, які відображають вплив трансгуманізму на сучасне мистецтво.

Стаття має на меті не тільки висвітлення нових можливостей для митців у використанні технологій, але й сприяння глибшому розумінню ролі мистецтва у суспільстві, яке постійно змінюється під впливом науково-технічного прогресу.

У статті згадуються літературні твори, кіно та відеоігри, які містять елементи трансгуманізму. Приділяється увага соціальним та етичним аспектам використання технологій у мистецтві. Зазначається, що мистецтво допомагає суспільству осмислити зміни, які відбуваються у суспільстві, сприяючи критичному підходу до трансгуманістичних ідей та їх можливих наслідків.

Підкреслюється важливість взаємодії мистецтва і технологій у контексті сучасного науково-технічного прогресу. Інтеграція технологій у творчий процес створює нові можливості для самовираження та розвитку культури. Ця взаємодія сприяє появі нових форм мистецтва, що відкривають нові горизонти для митців і глядачів. Стаття демонструє, як синергія мистецтва і трансгуманізму сприяє інноваціям та відкриває нові перспективи для розуміння людської природи та її можливостей у мінливому світі. У сучасному контексті, де технології стрімко розвиваються, мистецтво стає не тільки засобом самовираження, але й інструментом дослідження нових можливостей людства, сприяючи розвитку культурного середовища і розширенню культурних горизонтів. Визначено, що зв'язок між трансгуманізмом та метамодерном може створити інноваційні моделі розвитку, що сприятимуть вирішенню моральних, соціальних, біологічних та етичних проблем, забезпечуючи гармонію між технологіями та людськими цінностями.

Ключові слова: трансгуманізм, метамодерн, мистецтво, технології, цифрове мистецтво, соціальні зміни, культурний розвиток, нейроінтерфейси, штучні імпланти, віртуальна реальність, біотехнології.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де технології стрімко розвиваються, важливо дослідити вплив трансгуманізму на різні аспекти людського життя, зокрема на мистецтво. Трансгуманізм, як філософія вдосконалення людських можливостей за допомогою передових технологій, пропонує нові шляхи для творчого самовираження та інновацій

© Рожнев О., 2024

у мистецькій сфері. Проблема полягає у розумінні того, як ці технології впливають на художні процеси і змінюють традиційні уявлення про мистецтво.

Необхідно визначити, яким чином технології впливають на форму і зміст сучасного мистецтва. Дослідити конкретні приклади мистецьких проектів, що використовують ці технології, оцінити їх вплив на сприйняття та взаємодію глядачів з мистецтвом. Проаналізувати взаємозв'язок трансгуманізму та метамодерну.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз актуальних досліджень в області трансгуманізму та мистецтва показує, що ця тема набуває все більшої популярності серед вчених і митців. У зв'язку з розвитком технологій, таких як віртуальна реальність, біотехнології та інші інновації, дослідження інтеграції цих технологій у творчі процеси стають надзвичайно актуальними. Цим дослідженням присвячені ряд статей вітчизняних і зарубіжних авторів. Серед них слід виділити таких зарубіжних і вітчизняних авторів як Рей Курцвейл, Нік Бостром, Лев Мановіч, Крістофер Бейліс, Донна Гаравей, Н. Кетрін Хейлс, Міронова Т.В., Хамула О.Г., Андріана Веляник, Марія Старікова, Авєтісян М.Г., Оксана Загайкало, Червінський О. та ін.

Метою статті є дослідження інтеграції ідей трансгуманізму в мистецький простір сучасності, з акцентуацією на використання сучасних технологій (нейроінтерфейси, штучні імпланти, віртуальна реальність, біотехнології) у творчих процесах.

Виклад основного матеріалу. Мистецтво завжди було дзеркалом суспільства, відображаючи його цінності, ідеї та технологічні досягнення. Якщо озирнутися назад і поглянути на спадщину, яку залишили нам пращури (від античності до сучасності), можна побачити, як творці у своїх роботах відображали соціальні, політичні, релігійні та технологічні аспекти життя кожної епохи.

Силко Р.М. стверджує, що мистецтво існує й розвивається як система взаємопов'язаних між собою видів, багатоманітність яких обумовлена багатогранністю реальності, що відображається в художній творчості; саме в ній людина осмислює світ та себе в ньому [12, с. 19].

Митець використовує творчість, щоб висловити власні погляди на політику, соціальні проблеми, технологічний прогрес та багато інших аспектів життя. Коли споглядаєш навколишній світ, виникає думка, що теми екології, глобалізації, бідності та війни ніколи не втратять актуальності. Людство раз за разом повторює одні і ті самі помилки, проте, чомусь, відмовляється на них вчитися.

Мистецтво – це дуже різноманітний спектр людської діяльності, що займається створенням візуальних, слухових або виконаних артефактів – творів мистецтва – які виражають образну чи технічну майстерність автора і призначені для того, щоб їх цінували за їх красу чи емоційну силу [20].

У наш час, коли трансгуманістичні технології розвиваються з блискавичною швидкістю, мистецтво стає не лише свідком технологічного прогресу, але й активним його учасником, відкриваючи нові горизонти для вираження творчих ідей.

Згідно зі словником ґендерних термінів, трансгуманізм – це раціональний, заснований на осмисленні досягнень та перспектив науки світогляд, який визнає можливість і бажаність фундаментальних змін у становищі людини за допомогою передових технологій із метою ліквідувати страждання, старіння, смерть і значно посилити фізичні, розумові та психологічні можливості людини [13].

Трансгуманізм і мистецтво мають багато точок перетину. Старікова М. пише, що в наш час, дізнатись про новітні досягнення науки можна не тільки шляхом ознайомлення зі спеціалізованими виданнями. В художній літературі («Полум'я над безоднею», «Першому гравцеві

приготуватися», «Другому гравцеві приготуватися», серія «The Culture»,), іграх («SOMA», «Halo», «Кіберпанк» та «Crysis»), кіно («Нейромант», «Робокоп», «Темне місто», «Доктор Хто», «Стальний алхімік», «Привид у латах», «Джонні Мнемонік») та коміксах (лінійки DC і MARVEL) широко використовуються ідеї трансгуманізму [13]. Авієтісян О. В. навіть присвячує цілий розділ свого дисертаційного дослідження трансгуманізму у сучасній масовій візуальній культурі [1, с. 109].

Технології не стоять на місці. Швидкість їх розвитку в сучасному світі справді вражає. Ще двадцять-тридцять років тому те, що зараз стало реальність, важко було уявити. Пройдено довгий шлях від традиційної взаємодії з електронно-обчислювальною машиною за допомогою клавіатури та миші до появи нейроінтерфейсів, які дають змогу реалізувати безпосередній зв'язок між мозком та зовнішнім пристроєм.

Незважаючи на успіхи сучасної науки, момент, коли технології перестануть дивувати, настане не скоро. В статті «Знакові експонати медіа арту» розповідається про те, що у 1992–93 роках Йохем Хендрікс почав робити позначки на папері, просто рухаючи очима, називаючи це «малюванням очима». Технологія «Eye Drawing» демонструє нам, як технічні ресурси можуть значно розширити людські можливості.

Хендрікс став творцем шолому, який мав два інфрачервоних датчика, що були з'єднанні із двома відеокамерами. Результатами експерименту стали екстраординарні малюнки, в яких орган сприйняття (око) стає інструментом вираження (рукою). Подібні ресурси можна застосувати для створення і розвитку інклюзивного мистецтва [5].

Лондонські фотографи Девід Вінтернер і Джем Флетчер у 2020 році представили художню виставку «I want to believe – an exploration of transhumanism», яка базується на культурі трансгуманізму. Це фотографії людей, які вимушено або за власним бажанням замінили частини свого тіла на штучні. На одній із світлин зображений чоловік на ім'я Ніл Гарбіссон, який від народження страждає на дальтонізм. Він імплантував собі антену, яка за допомогою коливань допомагає Нілу їх чути (штучна синестезія). На іншій світлині ми бачимо Мун Рібас, яка підключена до онлайн-сейсмографів, що дозволяють їй відчувати землетруси, цунамі та інші стихійні лиха за тисячі кілометрів [22].

Таким чином, технології переплітаюсь з мистецтвом, даючи нам їжу для роздумів. Коли зупиняєш свій погляд на цих фотографіях, то приходить розуміння того, що використання штучних імплантів на благо людства не позбавлене сенсу. Особливо в контексті ушкоджень, які отримують люди в сучасних війнах.

Як вже було сказано раніше – можливості сучасних технологій майже безмежні. Хамула О.Г. пише, що за допомогою розвитку інформаційних цифрових технологій вдалося створити різного роду технічні та психологічні аспекти сприйняття та відчуття людини, які в різного роду публікаціях отримали назву «віртуальна реальність» [16, с. 55].

Як показують аналітичні дослідження зарубіжних компаній, стверджує Кругова І.О., дана технологія досить швидко розвивається, з кожним роком все більше зростає її затребуваність в різних галузях, а особливо слід відзначити її попит та використання в рекламі та ігрових програмах. Все це свідчить про інтерес до неї, який, в свою чергу, спонукає до покращення якості даної технології [7, с. 47].

Веляник А. дає наступне тлумачення термінології віртуальної реальності:

XR (Extended Reality) – розширена реальність. Що мається на увазі? Відповідь – все, що виходить за межі того, що людина може бачити в реальності. Інші реальності – віртуальна, доповнена розширена – усі належать до цієї категорії.

VR (Virtual Reality) – віртуальна реальність. Тут йдеться про наступне: все, що нас оточує – повністю створене комп'ютером середовище, з яким є можливість взаємодіяти.

Для цього потрібен шолом віртуальної реальності/VR-окуляри та/або контролери. Слід зазначити, що реальний світ ви при цьому не бачите.

AR (Augmented Reality) – доповнена реальність. Ми бачимо реальний навколишній світ, проте на нього накладається додатковий шар цифрової інформації. Побачити його можливо за допомогою спеціальних гаджетів: AR-окулярів, наприклад, Google Glass.

MR (Mixed Reality) – змішана реальність. Ми бачимо реальний навколишній світ, але на нього накладається додаткова інформація, по зразку з доповненою реальністю, плюс тут вони ще мають можливість взаємодіяти. Наприклад: коли ми скануємо і копіюємо реальні об'єкти у віртуальну хмару [2].

Ці технології відкривають безліч можливостей для творчих людей. Не дивно, що цікавість до них з кожним роком тільки зростає. Віртуальна реальність, у широкому сенсі розуміння, це унікальний інструмент, що дозволяє поєднати речі, які до того поєднати нікому не вдавалась. Тобто з кількома вимірами одночасно – часом, простором та звуком. Таким чином, глядач переноситься безпосередньо у твір, стає невеликою його частиною. В той же час художнику віртуальна реальність дозволяє працювати з глибиною, аби створювати об'єкти в реальному масштабі, а великий плюс в тому, що реальні матеріали використовувати не потрібно.

Хамула О.Г. пише, що цифрові технології поширили свій вплив і на такі види образотворчого мистецтва, які прийнято вважати традиційними: живопис, скульптуру та графіку. Архітектуру, рельєф, картину та скульптуру стало можливо передавати за допомогою голографії. Новаторською є ідея використання інтерактивності. Застосовуючи новітні технології, людина має можливість вступати в контакт з художником і приймати безпосередню участь у створенні художнього твору. Крім того, музеї тепер роблять оцифровані копії експонатів, доступ до яких надають в режимі онлайн [16, с. 54]. Що особливо актуально в наш постковідний та воєнний час, коли можливості для подорожування дещо обмежені.

Тетяна Миронова пише, що гарним прикладом використання VR-технології служить виставка «Шедеври сучасного мистецтва», яку організував кілька років тому паризький фонд Louis Vuitton. Режисер П'єр Зандрович ексклюзивно для цього проекту створив 360-градусне відео, яке дозволяє глядачеві зануритися в атмосферу легендарних полотен Гогена, Моне, Пікассо, Матісса, Сезана та багатьох інших. Крім того, широко відомий аукціонний будинок Sotheby's для лондонського аукціону Surrealist Art sale розробив VR-тур, в ньому поціновувачі мають можливість подорожувати роботами Дельво і Массона, Далі і Магрітта. Все це свідчить про те, що технології глибоко вкоренилися в презентації культурної спадщини та мистецтва зокрема.

Ще одним прикладом служить VR-інсталяція Endodrome художниці Домінік Гонсалес-Форестер отримала честь бути прийнятою в основну програму 58-й Венеціанської бієнале. Перша віртуальна галерея AcuteArt, спеціалізацією якої є сучасне VR-мистецтво, відкрившись в 2017 році запросила зірок сучасної арт-сцени Марину Абрамович, Олафура Еліассона і Джеффа Кунса розробити художні VR-твори [15].

Розглянуті нами приклади свідчать про те, що за допомогою сучасних технологій світ сучасного мистецтва має можливість розкритися з нової, ще більш цікавої сторони. Межею може служити лише фантазія автора.

Тетяна Миронова зазначає, що завдяки цифровій технології «доповнена реальність» (AR) художник отримує унікальний інструмент, яким він має можливість користуватися поряд з фарбами та пензлями, і доповнювати не тільки той світ, що з'являється на полотні, але й реальний. Тільки і треба, що навести ваші AR-окуляри на скульптуру, картину чи певний об'єкт в просторі і світ стане зовсім іншим. Ця технологія дозволяє людині

отримати унікальні естетичні відчуття, які ще двадцять-тридцять років тому пересічному громадянину важко було навіть уявити. Галерейний арт-проект, який називається «Mirages & miracles», створений французькими цифровим художниками Клер Бардін і Адріан Мондо, за допомогою доповненої реальності показую тонку грань між людським тілом, мистецтвом, технологією, і поезією. Також слід згадати AR-роботи американського художника, скульптора і дизайнера KAWS, які можна побачити в різних містах світу та химерні AR-скульптури корейської художниці Ку Чжон А, місцем дислокації якої є Лондон [15].

Веляник А. описує фестиваль SXSW (South by Southwest), який проводиться в місті Остіні, штат Техас, як прекрасний майданчик для демонстрації кіно, технологічних новинок, музики, іншими словами організатори знають, чим привернути увагу глядачів. Його концепція полягає в наступному – організатори відтворили усі локації у VRChat (онлайн-сервіс), за допомогою якого людина може вибрати аватар, дивитись мистецькі твори, не тільки знайомитись, але й взаємодіяти з іншими учасниками, проводити презентації, ходити в різні кімнати та будувати величезні світи. Ще один приклад – конференції Laval Virtual / Recto VRso, яка проводиться в місті Лаваль, Франція (найстаріша VR-конференцією в Європі). В ній цілий зал присвячений VR або XR мистецтву. Доступ до нього можна отримати за допомогою гарнітури VR, адже виставка повністю вбудована у віртуальну реальність [2].

Ще одним цікавим проявом людського креативу є біомистецтво. Що ж це таке? Біомистецтво (або біоарт), пише Червінський О., це новий міждисциплінарний напрям в сучасному мистецтві, який водночас є перспективним та контроверсійним. Причина цього дуалізму проста, в основі концепції біоарту закладено поєднання прекрасного з химерним, подекуди шокуючим, а потенційно навіть небезпечним. Чимало етичних питань і суперечок спричиняє той факт, що даний напрям передбачає використання живих організмів як арт об'єктів. Проте саме це робить його унікальним і привертає увагу глядачів, митців і науковців [17, с. 114].

Біотехнолог Володимир Боднар стверджує, що заради мистецтва творець не пожалкує навіть використати власне тіло: Наташа Віта-Мор штучно збільшує кісткову щільність, Едуардо Кац вводить собі в тканини купсулу часу, Стеларка вирощує на руці третє вухо [3]. Це свідчить про те, що для справжнього вченого не існує меж на шляху до мети.

Прокопець С.О. стверджує, що біоарт – це один із способів передати настрій XXI століття, яке, за думкою спеціалістів, стане ерою біотехнологій та біології. Відкриття механізмів штучного синтезу, біосинтезу білків, генетичного коду, рекомбінації й перенесення генів здатні змінити не тільки медицину, промисловість, сільське господарство та охорону природи але й в змозі допомогти з розв'язанням глобальних проблем, що бентежать суспільство. Це стосується геополітики, екології, демографії, економіки та соціуму. Зокрема, використання біологічних знань для виробництва харчових продуктів, сировини, ліків, добування екологічно чистого палива, використання сонячної енергії, лікування нових інфекційних хвороб, раннє діагностування та виліковування спадкових хвороб людини [11]. Як бачимо, біологи проходять на допомогу не тільки митцям.

Яким чином можна передати дух і настрій сучасного світи? Як відобразити за допомогою мистецтва науково-технічний прогрес? Ілона Свєженцева наводить наступні приклади: Оронем Катте та Йонат Цурі з Австралії у 2009 році поруч із Інститутом сучасного мистецтва при Університеті Західної Австралії створили дослідницьку лабораторію, робота якої спрямована на плідну співпрацю художників та дослідників. В ній, використовуючи технологію культивування в пробірках мікроорганізмів та клітин, відбувається процес створення справжніх наполовину живих творів мистецтва.

До культури клітин епідермісу людини генний інженер М. Есарді внесла гени шовку павука, отримавши таким чином штучну тканину-прототип шкіри людини, що виявилася міцнішою ніж сталь. В основі її ідеї було бажання визвати почуття благоговіння перед природою.

Генетик Г. Боном, веде проект під назвою «Xenotex». Він пиши вірші на мові ДНК, а отримані ланцюжки трансгенно вводить до геному бактерій. Тобто результатом експерименту стає вірш, написаний у живому організмі. Подібна бактерія продукую змінений білок, який, набуваючи потрібної форми, починає випромінювати флуоресцентне світло. Наприклад, «The faeryis rosy» Бонома в затемненому просторі світиться синім світлом.

Біотехнолог Крей Венер за допомогою бактерії Mycoplasma laboratorium, яка є першої бактерією, що була повністю штучно створена в лабораторних умовах, відтворює водяні знаки у чашках Петрі. До геному мікроорганізму вводять флуоресцентних білків, завдяки яким водні знаки світяться у темряві [6].

Ми живемо в епоху метамодерну, який відкриває людству широке поле для самовираження. Метамодернізм – це новий тип чуттєвості, який іронізує, коли навколишній світ стає надто серйозним, чи звертається до наївності, коли цинізм в культурі домінує над щирістю [4].

За Шабановою Ю.О. доба метамодерну, що характеризується нестабільністю, непередбаченістю, несподіваністю та невпевненістю в моделюванні майбутнього, створює принципово нові умови світорозуміння та світовідчуття людини [19, с. 330].

Як стверджує Абрамсон С., метамодернізм має на меті зруйнувати відстані, особливо відстані між речами, які здаються протилежностями, щоб відтворити відчуття цілісності, що дає змогу вийти за межі оточення і рухатися вперед з метою створення позитивних змін у наших суспільствах та світі [21].

Пахаренко В. визначає, що метамодернізм не нав'язує якусь «єдиноправильну» позицію, а пропонує обирати її кожному особисто і залишатись у стані безперервного пошуку між протилежностями [10, с. 61].

Шабанова Ю.О., пише, що покликання мистецтва Метамодерну – розбудити споживача та протверезити романтика, розгойдавши старі патерни культури, відтворити цілісне відчуття сутнісної реальності [18, с. 90]. На нашу думку, технології трансгуманізму чудово підходять для реалізації цих ідей.

Трансгуманізм породжує багато проблемних питань. Одне з них «Чи можуть трансгуманістичні технології бути небезпечними?». Нік Бостром, один із засновників «Humanity+», у праці «FAQ з трансгуманізму» відповідає – так, однозначно можуть і людство має подумати над цим питанням вже зараз. Біотехнологія, нанотехнологія та штучний інтелект стануть джерелом серйозної небезпеки, якщо використовувати їх недбало і безвідповідально [23]. Це стосується і використання трансгуманістичних технологій у мистецтві. До всього слід підходити з розумом і не забувати про правило золотої середини. Зациклившись на використанні сучасних технологій для передачі власного світовідчуття, творець ризикую втратити ідентичність. Машина може створювати безумовні шедеври, проте навряд чи зможе передати всі внутрішні смислові переживання людини, яка та втілює у витворі мистецва.

В цьому дискурсі зв'язок між трансгуманізмом та метамодерном може сприяти формуванню гнучких та інноваційних моделей розвитку, які здатні сприяти ефективному вирішенню моральних, соціальних, біологічних та етичних проблем, що викликає трансгуманізм, і забезпечать гармонію між технологічними досягненнями та людськими цінностями.

Ці концепції можуть взаємодоповнювати одна одну. В цьому і є зв'язок. Сплав трансгуманізму і метамодерну забезпечить втілення метемодерністських ідей про новий, більш щирий погляд на світ, а метамодерн, в свою чергу, не дасть трансгуманізму зайти за межі етичних, культурних та філософських рамок при використання нейроінтерфейсів, штучних імплантів, віртуальної реальності, біо- та інших технології. Тобто обидві концепції мають великий потенціал для переформування сучасного суспільства не тільки в мистецькій сфері, але й сприяти розв'язанню інших викликів, що пропонує сучасний світ.

Результатом цієї синергії може стати виникнення гуманістичнішого, більш відкритого та безумовно безпечнішого світу для майбутніх поколінь.

Висновки. Трансгуманізм і мистецтво створюють унікальну синергію між технологіями та творчістю, відкриваючи нові горизонти для самовираження та інновацій. Це поєднання дозволяє нам краще розуміти і відображати складність сучасного світу, об'єднуючи людську креативність із технологічними досягненнями. Трансгуманізм надає мистецтву нові інструменти та матеріали, розширюючи межі можливого і змінюючи традиційні уявлення про творчість. Таким чином, мистецтво стає не лише відображенням дійсності, але й активним учасником її трансформації, що сприяє розвитку як культурного, так і науково-технічного прогресу. Сучасні технології, такі як цифрові медіа, віртуальна та доповнена реальність, біоарт та інші інновації, стають невід'ємною частиною творчого процесу, дозволяючи митцям експериментувати з новими матеріалами та техніками. Це, в свою чергу, сприяє появі нових художніх жанрів та напрямків, що відображають сучасні тенденції та ідеї. Крім того, трансгуманізм у мистецтві дозволяє глибше досліджувати соціальні та етичні питання, пов'язані з технологічним прогресом. Мистецтво, як відображення суспільних змін, здатне стимулювати критичне осмислення нових технологій та їхнього впливу на людину та суспільство. Зв'язок між трансгуманізмом та метамодерном може сприяти створенню гнучких та інноваційних моделей розвитку, які допоможуть вирішувати моральні, соціальні, біологічні та етичні проблеми. Сплав цих концепцій здатен забезпечити гармонію між технологічними досягненнями і людськими цінностями та допомогти створити кращий світ для майбутніх поколінь. Подальші дослідження та практичні експерименти у цій галузі будуть сприяти не лише розвитку нових форм мистецтва, але й поглибленню нашого розуміння взаємозв'язку між людиною та технологіями. Що відкриває нові перспективи для митців, науковців та всіх, хто цікавиться майбутнім людської культури і творчості.

Список використаної літератури

1. Авієтісян О.В. Трансгуманізм у сучасній візуальній культурі: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії / Авєтісян Маргарита Георгіївна. Харків, 2019. – 173 с. – URL: https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/3b888974-ac9d-4966-8d95-092b6e7b1c28/content (дата звернення: 22.05.2024).
2. Веляник А. XR-фестивалі: як технології змінюють наше уявлення про мистецтво // Pryvit.Media. – URL: https://pryvit.media/article/xr-festivals/ (дата звернення: 21.05.2024).
3. Володимир Б.: Сайнс-арт – це бомба сповільненої дії, закладена у зґрубілу тканину позитивної науки // Дзеркало тижня. – URL: https://zn.ua/ukr/science/volodimir-bodnar-sayns-art-ce-bomba-spovilnenoyi-diyi-zakladena-u-zrogovilu-tkaninu-pozitivnoyi-nauki-_.html (дата звернення: 23.05.2024).
4. Губернатор О. І. Метамодернізм як нова парадигма сучасних культурних практик. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал. 2023. № 1. С. 109–114.

5. Знакові експонати медіа арту // Ukrainian Biennale of Digital and Media Art. Facebook. – URL: http://surl.li/tyfip (дата звернення: 23.05.2024).
6. Ілона Свєженцева. Bio-art: як сучасні технології можуть змінити мистецтво // Науково-популярні замітки про життя довкола нас. – URL: https://cellbiologyblog.wordpress.com/2018/02/22/bio-art-як-сучасні-технології-можуть-змінит/ (дата звернення: 23.05.2024).
7. Кругова І.О. «Використання AR технологій в сучасному мистецтві» // Електронний архів Харківського національного університету радіоелектроніки. С. 47–48. – URL: https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/9da2b30d-bcd2-4803-97b0-75d464f214e3/content (дата звернення: 21.05.2024).
8. Людина і трансгуманізм: перспективи розвитку людини // Підручники. – URL: https://pidru4niki.com/91492/kulturologiya/lyudina_transgumanizm_perspektivi_rozvitku_lyudini (дата звернення: 22.05.2024).
9. Міронова Т. В. Віртуальна і доповнена реальності в творчості українських мистців // Науковий фаховий журнал Art and Design № 2, 2021. – URL: https://artdesign.knutd.edu.ua/wp-content/uploads/sites/33/2021/08/13-AD-2-2021.pdf (дата звернення: 23.05.2024).
10. Пахаренко В. Метамодернізм як художній напрям: роздуми про новий тип світосприйняття. Українська мова та література. № 7-8. 2021. С. 56–68. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728820 (дата звернення: 24.05.2024).
11. Прокопець С.О. Чому XXI століття є століттям біології // Електронна освітня інформаційна система «Всеосвіта». – URL: https://vseosvita.ua/blogs/chomu-khkhi-stoittia-ie-stolittiam-biolohii-93249.html (дата звернення: 24.05.2024).
12. Силко Р.М. Конспект лекцій з дисципліни «Мистецтвознавство»: (Частина І) // Науково-технічна бібліотека НТУ «ХПІ». – URL: http://library.kpi.kharkov.ua/TUF/resource_1144/4.html (дата звернення: 20.05.2024 р.)
13. Словник ґендерних термінів / укладач З. В. Шевченко. URL: http://a-z-. gender.net (дата звернення: 22.05.2024).
14. Старікова М. Вічне життя: культура трансгуманізму // The News&Cuiture. – URL: https://nc.ua/vichne-zhyttya-kultura-transgumanizmu/ (дата звернення: 20.05.2024).
15. Сучасне мистецтво, віртуальна реальність: як технології змінюють світ мистецтва // Тетяна Миронова. НВ. – URL: https://life.nv.ua/ukr/blogs/suchasne-mistectvo-virtualna-realnist-yak-tehnologiji-zminyuyut-svit-mistectva-50081434.html (дата звернення: 21.05.2024).
16. Хамула О.Г. Технології доповненої реальності в світі мистецтва // Хамула О.Г., Дорош С.М., Париляк А.Т. Електронний архів Харківського національного університету радіоелектроніки. С. 54–55. – URL: https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/4b8cc49b-1dcd-4123-a8ce-96710af5fc20/content (дата звернення: 21.05.2024).
17. Червінський О. БіоАрт – новий міждисциплінарний напрям в сучасному мистецтві та перспективи його розвитку в Україні // МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія. Вип. 18. 2022. С. 114–119. – URL: http://mist.mari.kyiv.ua/article/view/277715/272912 (дата звернення: 24.05.2024).
18. Шабанова Ю. О. Метамодерн у мистецькому просторі передчуття нової культурної парадигми // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: наук. зб. Вип. 43 / упоряд. і наук. ред. В. Г. Виткалов ; редкол.: Г. П. Чміль, В. Г. Виткалов, П. Е. Герчанівська та ін.; наук.-бібліогр. редагування наукової бібліотеки РДГУ. Рівне: РДГУ, 2022. С. 87–94.
19. Шабанова Ю. О. Соціальні мережі в антропологічному вимірі метамодерну // Digital transformations in culture: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. с. 330–346.

20. Що таке мистецтво? // Українська LibreTexts. – URL: https://ukrayinska.libretexts.org/Гуманітарні_науки/Мистецтво/Книга%3A_Історія_мистецтв_(Boundless)/01%3A_Мислення_та_розмова_про_мистецтво/1.01%3A_Що_таке_мистецтво%3F (дата звернення: 19.05.2024).
21. Abramson S. Metamodernism: The Basics. Haffpost viewed 12 Dec 2014. URL: https://www.huffpost.com/entry/metamodernism-thebasics_b_5973184 (дата звернення: 20.05.2024).
22. David Vintiner and Gem Fletcher's long-term collaboration profiles the transhumanist movement // British Journal of Photography. – URL: https://www.1854.photography/2021/06/david-vintiner-gem-fletcher-i-want-to-believe/ (дата звернення: 20.05.2024).
23. Nick Bostrom. Transhumanist FAQ. URL: https://humanityplus.org/philosophy/transhumanist-faq/ (дата звернення: 23.03.2024).

TRANSHUMANISM AND MODERN ART: COMBINING TECHNOLOGIES AND CREATIVITY

Oleh Rozhnev
Ukrainian State University of Science and Technologies,
Faculty of Energy Managemen and Economic Processes,
Department of Philosophy and Ukrainian Studies
Lazariana str., 2, 49000, Dnipro, Ukraine

The article «Transhumanism and modern art: combining technologies and creativity» explores the interaction between transhumanist ideas and contemporary art, with a particular emphasis on the use of advanced technologies in creative processes. Transhumanism, as a philosophy aimed at enhancing human capabilities through technology, is increasingly reflected in art, which has always mirrored societal changes and scientific and technological progress.

The article examines the interaction between transhumanism and contemporary art, focusing on how advanced technologies are used in creative processes. Transhumanism significantly impacts artistic creation, changing the forms, content, and methods of artistic expression. The article analyzes examples of innovative art projects that illustrate the influence of transhumanism on contemporary art.

The aim of the article is not only to highlight new opportunities for artists in using technologies but also to foster a deeper understanding of the role of art in a society that is constantly evolving under the influence of scientific and technological progress. The article mentions literary works, films, and video games that contain elements of transhumanism, and it addresses the social and ethical aspects of using technology in art. It notes that art helps society to comprehend the changes occurring within it, promoting a critical approach to transhumanist ideas and their possible consequences.

The importance of the interaction between art and technology in the context of modern scientific and technological progress is emphasized. The integration of technology into the creative process creates new opportunities for self-expression and cultural development. This interaction contributes to the emergence of new forms of art, opening new horizons for both artists and audiences. The article demonstrates how the synergy of art and transhumanism fosters innovation and opens new perspectives for understanding human nature and its possibilities in a rapidly changing world. In the contemporary context, where technology is rapidly advancing, art becomes not only a means of self-expression but also a tool for exploring new possibilities for humanity, promoting the development of the cultural environment and expanding cultural horizons. It has been determined that the connection between transhumanism and metamodernism can create innovative development models that will contribute to solving moral, social, biological, and ethical problems, ensuring harmony between technologies and human values.

Key words: transhumanism, metamodern, art, technologies, digital art, social changes, cultural development, neural interfaces, artificial implants, virtual reality, biotechnologies.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 118–124
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 118–124

УДК 141:316
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.14

HOLISTIC APPROACH TO ANALYSIS OF GLOBALIZATION AND INFORMATIZATION OF THE MODERN WORLD

Lidiya Tikhonova, Anna Sereda
Kharkiv National university of Radio Electronics,
Philosophy Department,
Nauky Ave, 14, 61166, Kharkiv, Ukraine

Issues of interconnection, interaction and interdependence of the processes of globalization and universal informatization of the modern world are considered in the article. It is noted that serious changes are taking place in modern world structures caused by globalization and information processes. It is shown that the main feature of development of information society of this century will be widespread use of electronic information resources and technologies, which become a powerful catalyst for the development of all processes in society. The article argues that globalization is a dynamic process and at the same time has all signs of interpenetration and mutual influence. The interaction of globalization, informatization and digitalization of modern society is holistic and synergetic in nature, and this interaction requires close attention and constant analysis by researchers. The traditional model of globalization is currently undergoing dramatic changes. The reason for these changes is a significant slowdown in economic growth, investment and overall dynamics of world trade. Globalization changes the relationship between external and internal factors of national development: processes that accompany it open up opportunities for expanding ties between states. The information society strives to maximally satisfy its needs for communication and information services. The result of these aspirations is creation of a global information space. As a result, a set of information technologies and systems arises that form a new information infrastructure. In modern society, the media are becoming noticeable actors in world politics and can involve not only individual citizens, but also entire organizations and communities in communication relations.

Key words: globalization processes, informatization, technologies of information impact, holism, synergetics, transformation of the world economy.

Introduction. Relevance of the problem. Currently, significant changes are taking place in the main world structures, which are caused by globalization and information processes. Revolutionary changes are taking place in the sociocultural, political, world outlooking and ideological spheres of society's life associated with spreading information technology and globalization of the modern world. The processes of globalization and informatization contribute to the rapprochement of distant states, cultures and people. They cover all areas of life and, according to many scientists, can even influence the elimination of territorial boundaries in the way of direct interaction between different people, ideas and religions. In the 21st century, scientists characterize informatization and digitalization of society as civilization-wide global processes that will retain their leading status in the future. The main feature of information society of this century will have widespread use of electronic information resources and information and communication technologies as powerful catalysts for all processes of social development. The interaction of informatization, digitalization and globalization of modern society is holistic and synergetic in nature.

From a holistic position, the world is considered as a whole, and individual phenomena and objects make sense only as parts of it. Synergy assumes that the combined impact of various processes exceeds the sum of the actions of each of them. That is, these processes enhance each

© Tikhonova L., Sereda A., 2024

other's action. Since they are in constant movement and transformation, their interaction requires constant and careful analysis.

Purpose of the study. The purpose of this study is to identify and detail the holistic relationship and interdependence of the processes of globalization and informatization in modern society.

Sources. The process of globalization a long time ago has become one of the very noticeable phenomena of the modern world and constantly attracts the attention of scientists from various fields of knowledge. Research of the essence and components of globalization process and patterns of its development are reflected in the works of many authors. Among foreign authors, the problems of globalization and informatization were studied by P. Aghion, J. Naisbitt, F. Braudel, F. Fukuyama, M. Castells, Z. Bauman, D. Bell, I. Wallerstein and others. Modern problems of the new stage of globalization are considered in the works of A. Giddens, L. Sklair, O. Ianni, M. Waters, P. Dunleavy, H. Margetts, H Christensen, J. Tinkler, D. Held, J. Attali and other authors. Among Ukrainian authors who study the problems of globalization and informatization, we can name the works of E. Semenyuk, S. Kivalov, O. Borzenko, G. Kovalova, V. Budkin, A. Galchinsky, S. Naumkina, B. Kwasnyuk, D. Lukianenko etc.

Basic material and results. Despite of the fact that globalization is currently the most important factor influencing all aspects of life of human society, issue of defining this phenomenon remains debatable. Scientists are still arguing about the essence of the term "globalization" itself, identifying the features and consequences of globalization processes. The uncertainty of the term "globalization" itself connected with the fact that scientists from different fields of knowledge see different approaches to this process. Historians see globalization as the next stage in human development. Economists believe that globalization begins with the start of multinational companies. Political scientists associate globalization with the development of liberal democracy. The term "globalization" began to be established in scientific literature since 50s of the twentieth century. Between 1950 and 1990 ideas about globalization prevailed as a historical process associated primarily with the development of social relations. In the last decade of the twentieth century, scientists began to recognize that globalization is being integrated into various spheres of public life, but economic understanding of this phenomenon prevails. With the beginning of the 21st century, an integrated approach began to dominate in studies of globalization problems. Modern scientists consider globalization in the complex interaction of all spheres of human society and try to predict the future possible consequences of globalization [1].

The phenomenon of globalization, its nature and possible consequences still cause lively discussions and disagreements among scientists. Globalistics, as a field of interdisciplinary knowledge, began to take shape only in the last quarter of the twentieth century and it still in its formation stage. In addition, globalization concerns all inhabitants of the planet and involves all social systems (states, transnational corporations, international organizations, etc.). Thus, globalization becomes a field of acute confrontation between different interests and competition in all spheres of life. Many researchers and political figures are willing to hold globalization responsible for certain social problems and even for their own mistakes. They believe that globalization has a destructive impact on society and this opinion has certain grounds. For example, the famous sociologist Ulrich Beck wrote that globalization is a specific danger both for states and politics in general [2].

It is now clear that the processes of globalization are ambivalent in its nature. On the one hand, they bring new opportunities for humanity in many areas of life. On the other hand, they contain threats to stable socio-economic development. Information technologies open up new opportunities for rapid growth of national economies and positive changes in their competitiveness.

The digital economy, by creating new markets, helps accelerate economic development. But significant acceleration of economic development can only be achieved by those countries that systematically build the foundations of leadership in digital economy.

At the same time, globalization creates many risks. These risks will certainly overtake those who tried to extract certain benefits from them. As risks spread, they carry a social boomerang effect: those with wealth and power are not immune from them either. Hidden for the time being, side effects begin to affect the centers of their production. The agents of globalization and informatization find themselves in a whirlpool of dangers that they created and benefited from [3].

Globalization has already become an integral part and main direction of the modern historical process. As researchers rightly note, globalization can neither stop nor decline, and it cannot be reversed. The famous sociologist Z. Bauman wrote: "For some, 'globalization' is what we are bound to do if we wish to be happy; for others 'globalization' is the cause of our unhappiness. For everybody, though, 'globalization' is the intractable fate of the world, an irreversible process; it is also a process which affects us all in the same measure and in the same way" [4, p. 1]. Globalization is a multidimensional phenomenon, which means that even seemingly insignificant problems of a regional or local nature can very quickly develop into problems of a planetary nature.

The essence of globalization processes cannot be reduced only to economic aspects. When scientists began to study globalization, its economic side was primary and even main. But it gradually became clear that the process of globalization is many-sided, complex and even contradictory. From the point of view of philosophical analysis, the concept of "globalization" organically unites ontological, gnosiological and epistemological aspects of the study of reality. This means that the term "globalization" is used quite widely among researchers [5].

When starting to study the current state of globalization, it is necessary to take into account that over the past 200 years a certain model of globalization has developed, which has recently undergone serious changes. The rate of economic growth, which is the main characteristic of globalization process, is slowing down significantly, the share of investments in capital investments is decreasing, and the dynamics of international trade are slowing down. The original model of globalization provided that all states of the world shared certain rules of the game proposed by the World Trade Organization and International Monetary Fund. From the very beginning, these organizations were under the determining influence of developed countries of the world. This globalization took place in the form of international flows of goods and capital as part of the global supply of transnational corporations. In such a scheme, integration reached its highest values in such industries as automotive industry and electronics, and globalization model itself was based on three main principles. First, globalization is the main driver of economic growth and prosperity, second, technological progress enriches our lives, and third, shareholder returns fully reflect the contribution of business to social progress of society. Indeed, over the past two hundred years, globalization has increased overall prosperity and reduced inequalities between the development of different countries. However, in practice it has divided the population in these countries into winners and losers from globalization.

Some scientists even call for the suspension of globalization and limitation of market power, believing that in this way a new free world based on democracy can be gradually created in future. Loyalty, responsibility and mutual respect will reign in this world [6].

The deepening income inequality of different categories of citizens contributed to the growth of a certain distrust of the population in the political and economic elite. When the process of globalization was just beginning, most of the world's population had a positive attitude towards it. Citizens believed that majority of the population would receive some benefit, many

people would be able to become successful through their own efforts, and an extensive social support system could protect those segments of the population who were unlucky. The role of the state in this model of globalization was to ensure equal starting opportunities for the population and socio-political stability in society. However, this approach remained effective only as long as economic inequality did not go beyond certain limits. Currently, these boundaries have already been violated.

The same problems have arisen in connection with the intensive informatization of life in modern society. The emergence of a global information space has radically changed all spheres of life on the planet. The information society strives, with the help of information technology, to maximally satisfy its needs for communications, information products and services. The result of such aspirations was global information space, which is a set of information resources, information interaction technologies and telecommunication systems operating on general principles. These components form an information infrastructure that ensures information interaction between subjects of information relationships on a scale of all humanity. An effective information structure contributes to the development of society, value of information increases, and its influence on society as a whole and on the individual only increases. The relationship between information society and global information space is also ambivalent. On the one hand, the global information space is the result of efforts of information society. On the other hand, information society is a product of global information space, since the information infrastructure contributes to the full-scale development of all aspects of life of modern society.

If previously the term "informatization" prevailed in scientific research and everyday life, now it is gradually reducing to the term "digitalization". In the literal sense, by digitalization, modern researchers understand the transformation of information in which it is expressed in a digital format. Digital technologies are being introduced everywhere into various spheres of public life in order to solution practical problems. The result of this implementation is optimization of all kinds of systems and public structures, increased efficiency and quality of services, and significant savings in time and material resources. An economy that has such parameters is called "digital". The goal of computerization and informatization was to increase human computing, management and control abilities. Digitalization is capable of solving more complex problems. Digital systems can analyze, predict and choose the best ways to solve problems. Thus, digitalization contributes to establishment of new paradigm for human development and at the same time becomes the engine of global development.

Defining globalization, most scientists recognize the fact that globalization is involved in everything in this world. Such involvement doesn't have total character and does not mean that the same events occur everywhere. The meaning of involvement is that globalization provides an opportunity to consider processes and phenomena that are planetary in nature, meaning they occur throughout the world. At the same time, it is necessary to pay attention to the coherence and integrity of various spheres of life, that is, holistic nature of globalization in the modern world. The principle of holism allows us to consider the process of globalization as naturally occurring, long-term and uniform for the entire planet. And this process concerns all biosocial structures in their interconnections and relationships. Globalization is a dynamic process and at the same time has all signs of interpenetration and mutual influence.

In relation to globalization, holism means that perception and study of modern world is possible only in the integrity and inextricable unity of its components, which continue and complement each other.

In recent decades, the development of Western society has provided the necessary tools to realize the universality of globalization. Such tools can be considered as two main channels of

communication between people – physical and informational. The physical channel includes all types of transport and necessary infrastructure that enable a person to be in the right place at the right time and receive the necessary goods. The information channel is, first of all, the Internet and the availability of various opportunities for establishing communication and obtaining information.

The most common feature of globalization is its procedurality. It's not just constantly moving and changing, it's changing us and the environment. Z. Bauman wrote: "These are reasons to consider 'fluidity' or 'liquidity' as fitting metaphors when we wish to grasp the nature of the present, in many ways novel, phase in the history of modernity" [7, p. 2].

Consequently, we can talk about globalization as an unstable process that has its own logic and goes beyond its external manifestations. The essence of globalization process is constant variability, and driving force is the capitalistic market, development of new technologies and fashion for everything new. The main slogan of modern society is "new is better because it is new". This slogan has both positive and negative sides, because in the pursuit of something new, a person sometimes loses the meaning of existence.

One of the leading recent trends is the integration of media based on modern digital information and communication technologies. Currently, web servers are appearing and actively operating on the global computer network, which contain concentrated audiovisual and text information, there are various interactive services, blogs, forums and even their own social networks. Many mass media are actively creating their own Internet resources, which contributes to the development of communication processes. These processes in the conditions of global informatization have characteristic features determined by the new systemic properties of modern world. Modern mass media are becoming noticeable actors in world politics and, since they operate within the boundaries of the global information structure, they have the ability to attract not only individuals, but also entire organizations and communities into communication relations. It is globalization and informatization of modern society that allow the media to have the maximum influence on the formation of consciousness and behavior of individuals and really become the fourth power. In the last century, the media and communications have been a necessary element in the process of forming common ideas of the planet's population about certain events. The rapid development of global informatization has significantly affected political culture of society. Traditional forms of political participation are becoming a thing of the past, and new formats of relationships and connections are taking their place.

In recent years, the concept of a "communication platform" has emerged and gained popularity. Researchers of this phenomenon believe that a communication platform created in the information space promotes horizontal communication between people. In the process of this communication, subjects can develop their own information content, which is difficult to control from the outside [8]. Information social networks are special precisely because they combine all communication channels that are easily accessible to users. They make possible two-way interaction between communication participants and facilitate the dissemination of information among the population. It is now clear that the influence of social networks on the socio-political life of society is ambiguous. On the one hand, they help increase the political activity of citizens. On the other hand, they provide an opportunity to spread false information and contribute to the manipulation of individual and public consciousness. Y. Kokarcha believes that the destructive influence of social networks on political culture, particularly, is manifested in new forms of activity, which are ambiguously characterized and positioned by researchers. Such forms are called forms of media activism and they are aimed at achieving public reaction by creating alternative

sources of news generation [9]. And the famous researcher of information processes S. Kivalov writes that social networks, acting as an arena of communication between subjects and objects of management, provide both vertical and horizontal communication of management structures, and also contribute to the improvement of educational activities and increasing its role in the life of society [10].

Conclusions. The processes of global informatization affect all spheres of society: culture, politics, business, management, education, healthcare, tourism and many others. At the same time, the processes of globalization and informatization are contradictory and ambivalent. On the one hand, globalization and informatization have brought new positive features to the life of humanity. On the other hand, they have given rise to new economic and sociocultural problems and challenges. The globalization of the modern world is characterized by asynchrony and asymmetry, that is, a high concentration of globalization processes in some regions and their limitations in others. This leads to deepening economic imbalances, more complex connections and increased dependencies. World experience shows that it is possible to counteract the destabilization of socio-economic processes throughout the world and in Ukraine through the integrated use of such government regulation mechanisms as a focus on productivity and technology, strategically balanced fiscal policy, investments in human capital, identification and financing socially and business-vulnerable sectors and areas, combating the shadow economy and corruption, etc. The problems of globalization and informatization of modern world require further and detailed study by representatives of humanities. At the same time, it is necessary to study and analyze these processes using the principle of holism, that is, in their interrelation and mutual influence on all spheres of public life.

References

1. Глобалізаційні процеси у світовій економіці: виклики та можливості для України :колективна монографія / за заг. ред. проф. О.О. Борзенко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». К., 2022. – 264 с.
2. Beck U. Was ist Globalisierung? Irrtümer des Globalismus – Antworten auf Globalisierung. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2007. 267 s.
3. Beck U. Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Suhrkamp, 2015. 391 p.
4. Bauman Z. Globalization: The Human Consequences. New York: Columbia University Press, 1998. 160 p.
5. Семенюк Е. Глобалізація: філософський аналіз поняття. *Вісник національного університету «Львівська політехніка».* № 578, 2007. С. 10–16.
6. Attali J. Une Brève histoire de l'avenir. Fayard, 2009. 421 p.
7. Bauman Z. Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press, 2000. 240 p.
8. Царенко О.О. Політична культура як чинник впливу на політичну поведінку громадян. *Панорама політологічних студій.* Вип. 10, 2013. С. 176–182.
9. Кокарча Ю.А. Деструктивний вплив нових форм активності в соціальних мережах на політичну культуру. *Актуальні проблеми політики,* Вип. 69, 2022. С. 74–79.
10. Ківалов С.В. Інформаційно-комунікативний чинник сучасної політики та його роль у сфері освіти. *Актуальні проблеми політики.* 2020. Вип. 66. С. 5–10.

ХОЛІСТИЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЇ СУЧАСНОГО СВІТУ

Лідія Тіхонова, Ганна Середа
Харківський національний університет радіоелектроніки,
кафедра філософії,
пр. Науки, 14, 61166, м. Харків, Україна

У статті розглядаються питання взаємозв'язку, взаємодії та взаємозалежності процесів глобалізації та загальної інформатизації сучасного світу. Зазначається, що у сучасних світових структурах відбуваються серйозні зміни, спричинені глобалізаційними та інформатизаційними процесами. Показано, що основною особливістю розвитку інформаційного суспільства цього сторіччя є широке використання електронних інформаційних ресурсів та технологій, які стають потужним каталізатором розвитку усіх процесів у суспільстві. У статті стверджується, що глобалізація – процес динамічний і при цьому має всі ознаки взаємопроникнення та взаємовпливу. Взаємодія глобалізації, інформатизації та цифровізації сучасного суспільства носить холістичний та синергетичний характер, і ця взаємодія потребує пильної уваги та постійного аналізу з боку дослідників. Традиційна модель глобалізації у наш час зазнає кардинальних змін. Причиною таких змін є суттєве уповільнення темпів економічного зростання, інвестування та загальної динаміки світової торгівлі. Глобалізація змінює співвідношення між зовнішніми та внутрішніми чинниками національного розвитку: процеси, якими вона супроводжується, відкривають можливості для розширення зв'язків між державами. Інформаційне суспільство прагне максимального задоволення своїх потреб у комунікації та інформаційних послугах. Результатом цих прагнень є створення глобального інформаційного простору. В результаті виникає сукупність інформаційних технологій та систем, які формують нову інформаційну інфраструктуру. У суспільстві засоби масової інформації стають помітними акторами світової політики і можуть залучати до комунікаційних відносин як окремих громадян, так й цілі організації та спільноти.

Ключові слова: глобалізаційні процеси, інформатизація, технології інформаційного впливу, холізм, синергетика, трансформація світової економіки.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 53, с. 125–132
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 53, p. 125–132

УДК 17.023.34:11Ш64
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.15

ФЕНОМЕН ЩАСТЯ В ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИХ ВИМІРАХ БУТТЯ

Ольга Широка
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
Навчально-науковий інститут філософії та освітньої політики,
кафедра соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики
вул. Пирогова, 9, 01601, м. Київ, Україна

В статті досліджується важливість феномену щастя як для особистості, так і для суспільства. Також це стосуєтьсяситуації сучасного воєнного стану. Звертається увага на процес розгортання щастя людини в різних екзистенціальних вимірах буття з точки зору філософської антропології як метаантропології – вченні про буденні, граничні і метаграничні виміри. Аналізується трансформація свідомості людини до можливості критичного самоусвідомлення і більш детального планування наслідків своєї діяльності. Осмислюється зв'язок щастя і людяності, гуманістичного мислення і відношення до Інших як до себе та інших моральних цінностей людини. Наголошується важливість розвитку творчого підходу для опанування цілісного і системного мислення людини, яка бере відповідальність за своє життя на себе. Саме це і дає максимальний вплив на свій стан життя та допомагає виходити на рівень авторського підходу до своїх потреб і бажань, переводячи їх із категорії проблем до категорії завдань. Такий розвиток самосвідомості приводить не тільки до зрілої соціалізації в суспільстві, а і до розвитку активної громадянської позиції, що згодом, поширюючись, переростає в наявність суб'єктності країни. Наявність і розвиток у людини філософського світогляду допомагає мислити більш критично, глибоко та самостійно і вибудовувати повноцінний діалог як із собою для усвідомлення своїх думок і вчинків, – так і з іншими в суспільстві. І саме можливість творчо знаходити конструктивні рішення між всіма учасниками соціуму і є процесом максимальної оптимізації процесів в країні і в долі самої особистості, що і приводить до максимального рівня щастя і задоволення життям.

Ключові слова: щастя, людяність, особистість, людина, суспільство, совість, свідомість, самосвідомість, усвідомлення, творчість, діалог, громадянська позиція, суб'єктність, конструктивність, філософська антропологія, метаантропологія, буденне буття людини, граничне буття людини, метаграничне буття людини, фелічологія.

І все кружляє в дивній круговерті,
Саме собі шукає опертя.
І є природа. І немає смерті.
Є тільки різні стадії буття.
Ліна Костенко «Заходить сонце за лаштунки лісу»

В нашому воєнному сьогоденні тема щастя не є особливо поширеною і, як здається, є не на часі. На перший план буття виходять задачі захисту країни від ворога і виживання в умовах прямої агресії та небезпеки, проблеми повсякденного буття, яке змішане із тривогами, смертю, руйнуванням не тільки здоров'я, домівок, роботи – а ще і з руйнацією сімей, самого життя і всієї світоглядної картини. Тому так важко пристосовуватись до трагедій і невизначеності, що зовсім не сприяє нашому щастю.

Але тема щастя все одно залишається однією з найголовніших для людини. Саме рівень щастя є індикатором свідомості людини, рівня відповідальності та усвідомлення

© Широка О., 2024

себе і своїх можливостей, розуміння різних людей, усвідомлення суспільних процесів і цілісності картини буття. Саме відсутність мінімально необхідного рівня щастя і є причиною всіх цих жахливих подій, пов'язаних із війною, тому що щаслива людина сфокусована на процесі творчої реалізації своїх задумів, доброзичливо і ефективно комунікує з суспільством і не бачить ніякого сенсу в тому, щоб заставити силоміць оточуючих жити по-іншому.

Щаслива людина розуміє важливість вільного життя, конструктивності, різноманіття думок і завжди обирає можливість гуманістичного діалогу з Іншими. У щасливої людини є багато енергії, вона завжди бажає поділитися своїм станом з людьми навколо, і тому ні психічно, ні фізично не хоче приносити іншим розлад і горе, а тим паче – вбивати, катувати і руйнувати. Тому щастя є «червоною ниткою», що пролягає крізь свідомість людини і вказує на її реальні цінності, які є причиною її особистої волі та дій, і які вона намагається захищати. Якщо у цьому «наборі» цінностей немає місця для людяності і гуманізму, – то самі найкращі прояви стають причинами нещастя і біди як для інших, так і для неї самої.

Зв'язок людяності і щастя в бутті людини має прямий характер і найбільш впливовий, але він не є очевидним для більшості людей, тому що людяність завжди пов'язана із співчуттям, а це значить, що людина може переймати не тільки радість і позитивні емоції, а і відчай, біль і негативні емоції інших. Тому є деякі діалектичні протиріччя в розумінні цих станів буття і розумінні що робити далі.

Ми як вид і екзистенціально, і еволюційно сформовані за принципом отримання радості і позитивних емоцій. Тому все, що ми робимо, в тій чи іншій мірі відповідає саме цій меті. Кожна людина народжена для щастя, але дивлячись на наше розуміння і дії – це не завжди досягається в нашому бутті, тому що є різниця між поняттями «щастя», «радість», «задоволення», і ще більше різниці в тому, як ми досягаємо їх. Тому так важливо розвивати особистісне розуміння себе і процесів життя навколо, мірилом чого є набуття ціннісних моральних переконань людини.

Ще один важливий фактор є в тому, що ми вижили в процесі еволюції по соціальному типу виживання, тому що в такому вигляді рівень виживання був важливішим: а саме, вище був рівень безпеки від хижаків, ворогів, і в моменти природних катаклізмів, вище було забезпечення себе ресурсами, їжею, вище можливість виховувати молоде покоління, краще розвивалася взаємодопомога і спілкування один з однім, тощо. Тому можна сказати, що природно вид homo sapiens сформувався завдяки конструктивній творчій взаємодії людей, і це стало причиною більш високого рівня виживання учасників таких груп в зрівнянні з тими одинаками, які, можливо, жили десь поруч. Також це дозволило нашому виду в деякому вигляді вигравати конкурентну боротьбу в зрівнянні з іншими видами на планеті.

Тому ці два паралельних процеси в розвитку особистісного розуміння життя і конструктивності оточуючого соціуму напряму мають відношення до рівня щастя людини.

Ми бачимо, що якщо суспільство не додає можливостей людині жити більш щасливо, то зникає сама по собі необхідність в існуванні як суспільства (саме такого – і воно розпадається), так і соціальної комунікації в такому суспільстві. Наприклад, якщо людина не може себе почувати в безпеці, не може захистити своїх дітей, своє здоров'я, то частина населення залишає рідних, домівку, роботу і йде захищати країну. Інші присвячують життя допомозі людям в скрутній ситуації, будучи волонтерами. А ще інші не в змозі вижити і зберегти життя і здоров'я своє і своїх дітей на батьківщині і їдуть за кордон або просто переміщуються в більш безпечні регіони. Але все одно небезпека і тривога торкається кожного. До речі, саме до такого розладу і намагається довести наше суспільство

ворог. Але до процесів руйнації соціуму призводять не тільки війна і ворожі деструктивні дії зовні країни, але і недорозвиненість самого мислення і внутрішнього світу громадян, їх недалекоглядна позиція, і як наслідок, – деструктивна політика, економіка, громадські взаємовідносини і поведінка в соціумі. Все це і призводить до міграцій і пошуку нових можливостей і ресурсів, для більш кращого чи комфортного життя. Тому дуже важливим є гуманістична складова суспільних процесів, щоб кожна людина в суспільстві могла себе почувати вільно і врівноважено, розуміючі свої можливості для розвитку і життя. І це мова про сутнісне розуміння життя, сенсів і цінностей, яке цікавило людей ще з прадавніх віків.

Наприклад, за легендою давньогрецький філософ Діоген ходив вулицями міста із запаленим ліхтарем. А коли його питали, кого він шукає – то він відповідав, що Людину.

Тому важливо розібратися, що саме робить нас людьми? За якими параметрами ми визначаємо, кому можна в житті вірити, а кому ні? Адже саме це є одним із найважливіших питань у побудові власного щастя в житті. Нам для життя потрібні інші люди навколо, потрібне їх розуміння нас, потрібна їх допомога, потрібні рідні та близькі люди, друзі, колеги, взагалі добрі люди довкола. Наприклад, дуже важливо – до якого лікаря ми попадемо, коли захворіємо. Важливий рівень людяності вчителів у відношенні до наших дітей, бо і від цього залежить психічний і фізичний їх розвиток в майбутньому. Важливо розуміти – хто саме у нас сусіди, а ким є колеги на роботі, тому що ми кожен день з ними спілкуємося і вирішуємо наші питання і потреби. Важливо зрозуміти душу рідних і близьких людей. Навіть є проблемою вибрати морального і професійного адвоката, юриста в моменті потреби, а тим більше мати неабияку вдачу потрапити до чесного судді… І таких прикладів – безліч, – аж до вміння обирати президента в країні і команди чиновників для виконання провладних функцій. А зараз це ще має наслідки в умінні провладної системи вибудовувати державну командну вертикаль для захисту всієї нашої країни і нашого життя, зокрема. І це все цілком і повністю напряму впливає на наше життя.

Кількість населення в місцях нашого проживання стає все більшим, і тому вибір у нас збільшується. А наше завдання – в усвідомленні людей навколо, ступеню їх людяності і свідомості, що є важливим, як і в минулих епохах. Саме цим пронизані всі наші прагнення і дії в суспільстві, незалежно від сфери нашого прояву, країни, нації чи клімату. Саме цю задачу можна назвати «золотою жилою філософії» – ключем, який відкриває найсуттєвішу кількість проблем і завдань сьогодення.

Також усвідомлення своїх внутрішніх бажань і поведінки має пряме відношення до людяності і до щастя людини. Нам потрібно бути конструктивними, щоб люди сприймали нас позитивно і могли нам довіряти. Саме необхідний рівень людяності, гуманізму визначає людину як Людину і є основним параметром у вирішенні цього питання.

Н. Хамітов пише, що «гуманізм – світоглядна установка, що визначає відношення до будь-якої людини як до унікальної особистості, яка має право на творчу самореалізацію та полегшення страждань, пов'язаних із колізіями людської природи та пов'язаних із завершеністю людського життя» [3, с. 105]. Сам гуманізм спрямований внутрішньо на процес мислення, а людяність проявляється саме на практиці, в діях людей, коли результатом взаємодій у оточуючих навколо росте рівень щастя і еволюційної самосвідомості, совісті, людяності. Це взаємопов'язано і відтворюється в рівні буття людини.

Більш докладне дослідження про екзистенціальні межі буття людини пропонує Н.В. Хамітов в метаантропології – сучасній філософській методології. Він зазначає:«Метаантропологія в строгому сенсі як філософія трансцендування може бути визначена в якості філософської теорії про межі буття людини, його екзистенціальні виміри, умови комунікації у цих вимірах і архетипові основи цивілізації та культури» [3, с. 16].

Метаантропологія є вченням про екзистенціальні виміри людського буття, які визначаються спрямованістю волі до самозбереження і продовження роду у буденному бутті, до пізнання і творчості або до влади у граничному бутті, до свободи, любові та співтворчості– у метаграничному бутті [4].

Оскільки у кожної людини в залежності від її життєвої мети, виховання, самовиховання, вміння пізнавати світ формується певна домінанта волі – то і розуміння супутніх понятьіз духовної сфери також мають свої розбіжності. Поняття щастя в цьому має одну із самих показових характеристик та залежить від рівня самосвідомості індивіда, що і втілюється у розумінні домінантної волі. Розглянемо їх.

Поняття щастя в буденному вимірі буття розуміється з точки зору буденного життя людини, коли людини вистачає волі тільки на фізичне і психологічне самозбереження та на родові програми поведінки. «Буття буденне, – пише Назіп Хамітов,– це ключове поняття метаантропології, що означає вимір людського буття, яке є результатом реалізації волі до самозбереження та волі до продовження роду. У результаті буденне буття людини в метаантропології трактується як родове та цивілізаційне буття» [4, с. 68]. Саме тут робиться акцент на задоволенні своїх елементарних матеріально-біологічних базових потреб, як то, – потреба в безпеці і захистку, потреба забезпечувати себе їжею, теплом, одягом, комфортом, місцем проживання, працевлаштуванням для забезпечення себе, контролем свого здоров'я, можливістю відпочивати і обновлювати запас своїх сил, прагнення мати сім'ю, продовжувати рід. Це навіть може бути потреба в спілкуванні на своєму рівні, потреба в свободі пересування – тощо. Але задоволення таких потреб мають ілюзорний характер, тому такий рівень щастя не можна назвати справжнім, бо спливає це задоволення дуже швидко і згодом знову знаходяться потреби матеріально-біологічного характеру, які штовхають на пошук засобів їх забезпечення. І це створює замкнуте коло, тому що людина не насичується радістю і проявляється внутрішня фрустрація, пустота, коли немає усвідомлення для чого це, нема розуміння моральних цінностей, самоповаги, глибинного задоволення. Тому таке щастя можна цілковито назвати псевдо-щастям. Взагалі це рівень буття має саме споживацький характер, і тому це мало стосується щодо глибинних інтересів інших людей, і вони мало звертають уваги на тих, кому вони байдужі по суті.

Наступний вимір буття – граничний, –має більш проявлений характер в особистій реалізації, діяльності, і тому щастя вже має зв'язок з його цінностями. У Н. Хамітова є таке пояснення:«На відміну від буденного буття, буття граничне є вимір людського буття, в якому відбувається свідомий вихід за межі буденності з її безособовою гармонією в екзистенціальний простір, де людина актуалізує особистісні ознаки, стаючи одночасно відкритою світові та самотньою по відношенню до нього… Проте граничне буття є тим виміром людського буття, в якому відбувається не тільки посилення самотності, а й з'являється можливість дійсного виходу за її межі. Це означає включення у процеси творення та сприйняття культури. У граничне буття людина виходить завдяки реалізації волі до влади – з одного боку, і волі до пізнання та творчості, – з іншого. Це закладає екзистенціальну основу суперечливості граничного буття» [4, с. 69].

Таким чином, щастя у граничному вимірі буття має вже більш складний характер, бо до потреб людини додаються воля до пізнання, воля до творчості та воля до влади. Це виявлення своєї волі в світоглядному сенсі,тому люди більше вчаться, більше працюють з особистою ініціативою, частіше наступає криза світоглядного характеру з деяким бажанням відштовхнутись відінтересів споживацького суспільства, є певні цілі до проявів в суспільстві, бажання зробити наголос на своєму баченні, організації процесів і навіть контролю

подій, на спрямованості до влади чи можливості особистої творчості – татому в розуміння щастя додаються самеці потреби. Можна назвати такий рівень буття бунтарським, більше проявленим особистісно, коли людина шукає себе, своє розуміння, намагається відтворити світоглядну картину і осягти свої потреби і мрії в житті. Також іде процес інтеграції із людьми навколо і суспільством, збільшується коло задач, тому потреби стають більш різноманітними і об'ємними, що спонукає більше вчитися, активніше пізнавати життя, вирішувати питання субординації і влади.І тільки в намаганні знайти більш конструктивні рішення – виходити на особистісну творчість, духовне проявлення себе.

Якщо на цьому етапі у людини немає цінності гуманістичного підходу до життя, людяності, конструктивності – тоді вона застряє на рівні проявленості волі до влади, і це стає основною метою. Така зацикленість знову повертає до забезпечення саме своїх потреб інстинктивного характеру, але тепер вже це відбувається за допомогою набутих знань, які несуть прояв поінформованості у процесі досягнення волі до влади і ще не несуть в собі волі до пізнання істини, яка проявляється в людях більш конструктивного типу мислення. Також характерним на цьому етапі є підхід людини з волею до влади в тому, що вона свідомо не просто користується допомогою інших, а і маніпулює ними і тому Інші стають для неї тільки знаряддям для досягнення своїх цілей. Але це знову відкидає особистість в поле замкненого кола, коли інші люди стають головними чинниками свого благополуччя, і тому це може приносити задоволення на якийсь час, але його знову не вистачає і потрібно знову продовжувати гонку за позитивними емоціями в житті. Знання і творчість у такому випадку стають інструментами волі до влади і тому мають тільки вузькоспеціалізоване застосування.

Наприклад, неможливо відчувати глибоко щастя, якщо людина розуміє, що вона щось робить не так, не конструктивно до іншої людини чи людей, завдає біль і страждання. Більшість особистостей в таких випадках відчувають муки совісті, провину, і це завжди пригнічує, поки людина не знаходить засіб, яким вона може компенсувати іншим заподіяне зло.Це не завжди буває свідомо, тому що для усвідомлення своїх дій вже треба мати навички філософського аналізу реальності, що буває нечасто, але завжди такі дії впливають на саму людину, екзистенційний стан, на імунітет, здоров'я, навіть якщо здається, що пам'ять про такі події захована глибоко і витіснена із роздумів про сьогоднішній день.

Якщо рівень усвідомлення своєї деструктивної поведінки дуже низький, то може здаватися, наприклад, що ніяких мук совісті особа не відчуває і байдуже та нібито легко ставиться до інших, але це ще не означає, що така особа щаслива, тому що неможливість глибоко і об'ємно розуміти свої потреби та інших людей, поверхнево і зверхнє ставлення до них не дає розуміти в певній мірі оточуючі процеси і людей, і тому такі людине можуть приймати досить усвідомлених конструктивних рішень, не можуть досягати більш суттєвих результатів в будь-якій сфері життя. І оточуючі люди, відчуваючи в діях зневагу до їх особистості, – не можуть повноцінно захопитись такою особистістю і по справжньому поважати, цінуватиі любити її.

В протилежність такого підходу вихід світогляду на критичне, чесне, самостійне усвідомлення себе дає поштовх до пошуку конструктивних рішень в творчості, що і приносить переживання більшого рівня радості, окриленість новими надіями і відкриттями, натхнення, багатство екзистенціальних переживань, ентузіазм і невичерпний оптимізм. Мислення стає все більш цілісним і системним, більш гармонійним і відкритим для людей, спрямовується до філософського світогляду, розвивається в більш глибокому розумінні щастя, коли людина знаходить саме для себе, свого життя цінність інших людей і душевно-духовних якостей, які і приводять її до щастя, любові і свободи.

Творчість стає основним інструментом, який відкриває людині духовний світ і наснагу до життя. Цікаво, що в такому випадку люди більше залежать саме від себе, від свого виховання та креативності, і тому перестають шукати і видавлювати з інших визнання їх заслуг та унікальності, турботи та поваги, тому що вони вже знають, що вони зробили, як живуть, скільки зусиль вони вкладають в це, які цінності мають, і за що вони поважають самі себе. З'являється справжня внутрішня гордість за своє вчинки і життя, і це виховує гідність Душі і Духа. Це все має пряме відношення до переживання людиною радості і щастя, і таких моментів стає все більше і більше.

Також конструктивне прийняття і реалізація в соціумі – одні з основних підстав для розвитку цього соціуму. Тому все, що пов'язано із людяністю – завжди нами сприймається як щось приємне, красиве, дає самоповагу і повагу від інших, дає глибоке задоволення і щастя в житті. Найбільш розгорнуто ефект краси людини досліджує С. Крилова [2].

Коли воля до пізнання, творчості або влади виштовхують людину з буденності, – це дає загострення відчуттів і приводить до пошуку додаткових сенсів. Взагалі ці категорії цінностей зазвичай зв'язані між собою, тому що пізнання дає поштовх до творчості, і це відтворюється і у появі влади також. Ав деякому вигляді ці зв'язки проявляютьсяі у зворотніх напрямках. Тому людина виходить за межі буденного і опиняється вже у нових межах свого внутрішнього світу граничного виміру. Світоглядна цілісність у переході з одного виміру буття в інший втрачається, і тому людина переживає екзистенційні кризи, коли в минулому їй не вистачає сенсів, а нові ще не відкриті і не підпорядковані в достатній кількості. Тому потрібно ще більше вчитись, бути відкритим до людей,відчувати свою єдність з ними і світом, відчувати свою особистість, цінність, незамінність, проявленість і реалізованість. Якщо людина бере напрям на конструктивне здолання своїх завдань – вона розвивається як особистість і спрямовує свою волю до пошуку свободи та любові, що і виводить її до метаграничного виміру буття.

Н. Хамітов описує цей вимір так: «Метаграничне буття людини є вимір людського буття, в якому відбувається вихід за межі буденного буття з його безособовою завершеністю і граничного буття з його незавершеністю і усвідомленою екзистенціальною відокремленістю…до буттєвого виміру, в якому відбувається поєднання свободи та любові, що трансформує творчість у співтворчість та буттє-творення. Саме тому людина в метаграничному бутті долає межі і буденного, і граничного буттєвих вимірів, набуваючи при цьому гармонію, про яку у буденності є лише натяк, і передчуття якої дано у дисгармонії граничних станів людини» [4, с. 37].

Щастя для людини в метаграничному вимірі буття полягає вже в потребах більш вищого характеру. Це і в любові до людей навколо, до світу, в розумінні людяності, щоб всім навкруги було добре, тому справжня Любов завжди має відгук у Душі у виді глибинної подяки і вдячності від оточуючих. Стрімка жага до істини охоплює сутність, і в неї є гостра потреба. Є глибинне розуміння свого еволюційного шляху, і тому зрозумілі страждання і бажання інших людей, є відкритість до них для конструктивної співтворчості і співпраці, орієнтир на гармонійну організацію життя, вищі духовні цінності. Самі по собі люди для них також є особливою цінністю. Їх воля – це воля борців, і в поняття щастя для них входять цінності справжніх найбільш розвинутих людей з високим рівнем самоусвідомлення і прийняття, поваги до Інших в гармонічному спів-творчому єднанні з Іншими. Щоб жити весь час в такому запальному режимі – треба бути людьми з великою кількістю конструктивної душевної енергії і розуму, які гармонійно вибудовують баланс між колективними і особистими цілями, між здоровим егоїзмом і мудрим альтруїзмом. Особистості метаграничного рівня буття завжди шукають світоглядний творчий філософський діалог – як із собою,

так і з Іншими, із суспільством навколо. Вони створюють нову тканину душевно-духовної сутності взаєморозуміння в суспільстві, що дозволяє жити ще більше щасливо, яскраво і цікаво. Думаю, що найкраще наше майбутнє – в єднанні і співпраці таких людей.

Тому при цілісному підході до переживання людиною щастя треба визначати екзистенціальний рівень буття людини як особистості, так і рівень буття інших людей, з якими ми спілкуємось або від рішення яких залежить наше життя. І чим більший масштаб конструктивного впливу має людина,тим більші вимоги ставить життя до її рівня усвідомлення буття, і тим більше це приводить до розвитку суспільства і суб'єктності країни.

Фелічологічна формула щастя (де «felicho» – «щастя»), яку актуалізував Ю. Давидов, і яку я досліджую – має водночас і коротку, компактну форму у вигляді математичної формули, яка має практичне призначення для розвитку людини,а також має комплексний характер, в складі якої входять параметри, що виводять на рівень людяності, і це є найбільш характерним для досягнення щастя, тому що повністю залежить від волі людини і від напрямку цінностей її буття. А це вже є ознаками світоглядного капіталу особистості, яке повністю залежить від сприйняття світу, критичності і креативності мислення, від рівню усвідомленостісебе і дійсності. Інші параметри хоча також залежать від людини, але в деякій мірі залежать саме від прояву суспільного прошарку або якихось особистих обставин непереборної сили, генетики тощо [1]. Тому маю надію, що вона буде нам у пригоді.

Список використаної літератури

1. Давидов Ю. Що робити? Або Теорія Щастя. 3 т. 2005. 205 с.
2. Крилова С. Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної мета антропології і андроген-аналізу: монографія. Видання 3-е, перероблене і доповнене. К.: КНТ, 2022. 563 с.
3. Філософська антропологія словник, під ред. Н. Хамітов, С. Крилова, Т. Розова, С. Мінева, Т. Лютий. К.: КНТ, 2020. 472 с.
4. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 4-е видання, виправлене і доповнене. Київ: КНТ. 2022. 405 с.
5. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії. Проблема людини. Видання 5-е, виправлене і доповнене. К., 2017.

THE PHENOMENON OF HAPPINESS IN THE EXISTENTIAL DIMENSIONS OF BEING

Olha Shyroka
Dragomanov Ukrainian State University,
Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy
Department of Social Philosophy, Philosophy of Education and Educational Policy
Pyrohov str., 9, 01601, Kyiv, Ukraine

The article examines the importance of the phenomenon of happiness both for the individual and for society. This also applies to the situation of modern martial law. Attention is drawn to the process of unfolding human happiness in various existential dimensions of being from the point of view of philosophical anthropology as meta-anthropology -the science of ordinary, boundary and meta-boundary dimensions. The transformation of human consciousness to the possibility of critical self-awareness and more detailed planning of the consequences of one's activity is analyzed. The connection between happiness and humanity, humanistic thinking and attitude to others as to oneself and other moral values of a person is understood. The importance of developing a creative approach to mastering the holistic and systemic thinking of a person

who takes responsibility for his life is emphasized. This is what gives the maximum impact on one's state of life and helps to reach the level of an author's approach to one's needs and desires, transferring them from the category of problems to the category of tasks. Such development of self-awareness leads not only to mature socialization in society, but also to the development of active citizenship, which later, spreading, develops into the presence of the subjectivity of the country. The presence and development of a philosophical worldview in a person helps to think more critically, deeply and independently and to build a full-fledged dialogue both with oneself for awareness of one's thoughts and actions – and with others in society. And it is the ability to creatively find constructive solutions between all members of society that is the process of maximum optimization of processes in the country and in the destiny of the individual himself, which leads to the maximum level of happiness and satisfaction with life.

Key words: happiness, humanity, personality, man, society, conscience, consciousness, self-awareness, awareness, creativity, dialogue, civic position, subjectivity, constructivism, philosophical anthropology, meta-anthropology, ordinary dimension of being, boundary dimension of being, meta-boundary dimension of being, felichology.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 133–144
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 133–144

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

UDC 321.7:35.08(043.3)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.16

THE COLLECTIVE SENSE OF OWNERSHIP AND ITS INFLUENCE IN THE RELATIONSHIP BETWEEN GREECE AND TURKEY

Sampson M. Nathanailidis
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science,
Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-8610-510X

Collective ownership refers to the idea that groups of people have a shared sense of ownership or connection to a common good, such as land, a place, or even an ideology. This concept is particularly important in areas where there are conflicts between different countries claiming different rights or links to a common estate. However, this collective sense of ownership can also be a source of conflict, as political leaders can exploit this concept to bolster their support, shape their political agendas, and justify actions that lead to conflict. Consequently, understanding how the collective sense of ownership can be manipulated to promote conflict is critical to developing effective dispute resolution mechanisms and preventing future conflict.

The idea of ownership functions as both a personal "mine" and a collective "ours" aspect. A group of people identified as "we" may develop or own a common property. The nature and significance of a shared sense of ownership, based on the idea of "ours", has not, however, been extensively studied. Subject matter experts may find collective psychological ownership of interest as an important source of inter-organizational conflict. Furthermore, it has implications for future social-psychological studies and can be investigated by integrating ideas and research from other social science.

Nowadays, the theory of psychological ownership is developing and evolving rapidly. Collective ownership in group dynamics, however, has been shown to be traditionally viewed by researchers as a socio-psychological phenomenon based on the innate need for ownership, the satisfaction of which is closely related to personality development and group functioning. Collective consciousness both at the local community level and at the national or supranational level.

Key words: Collective Sense of Ownership, Greece-Turkey Relationship, Politicians' Motives, Geopolitics, International Conflict, Conflict Resolution, Ethnic Tensions, Populism, Democracy, Violence, Political Conflict.

Introduction. The sense of group ownership and belonging to collective objects is known as collective sense of ownership and can be quantified at the individual or group level. This sense encompasses the common understanding that an object is "ours" and belongs to the group. These processes show how human behavior is internally regulated, reflecting the nature and importance of the state as a proprietary entity. Property rights must be distinguished from property sentiment, which is a personal feeling of attachment to certain objects of property even in the absence of social or legal recognition. Property rights are a framework linked to the social relations between individuals and communities regarding the property object.

The so-called "territorial instinct", which underpins the common sense of ownership, is characterized by social acceptance and recognition. Property issues are deeply embedded in the functioning of societies, and people's behavior is strongly influenced by their collective

© Sampson M. Nathanailidis, 2024

sense of ownership. Social interactions are regulated, providing moral rights, advantages, and obligations, and experience helps structure the social and natural world. For a state, the ownership experience can have a significant impact. Gradually, a distinct sense of ownership begins to emerge, and its association with terms such as "value", "justice", "money", "social inequality", and so on appears. The perception of fairness in the sharing of assets and liabilities is critical to understanding the collective sense of ownership. The perception of justice determines the behavior of citizens and affects many aspects of their lives and their interaction with the social environment [1, pp. 1021–1039].

The word "ours" refers to the feeling of joint ownership or collective ownership of an object, area, or even an idea by a group of people. When a group refers to "ours", it often means that something belongs to the group as a whole, or that the group has some kind of right or authority over that particular object or concept. The most common type of psychological ownership occurs when someone feels they have the right to decide how to use an object. Claims of group ownership are common in a wide range of contexts, including groups belonging to the same institutions, organizations, communities, governments, and nations. Collective psychological ownership can promote social isolation and conflict between members of the same group or between groups and is one of the main drivers of criminal gang activity. It is also used to support nationalist claims to territorial and cultural ownership [2, pp. 84–107].

Disputes over land or territory can erupt when a group feels a strong connection to a particular area. This sense of ownership can be linked to history, traditions or a sense of belonging. If a group feels its claim is ignored or its way of life threatened by outsiders, tensions can rise. Similarly, changes in politics or society that appear to undermine a group's position or interests may spark protests. The concept of "us vs. them" often fuels these passionate conflicts, where deep feelings are attached to what one group considers "theirs".

Citizens can consider their ownership either in their community, region, country or even the world. Nationally, this might sound like, "this is our place!" or "We must take back what belongs to us!" It can also be expressed as "We decide our future" or "We will not let outsiders rule us". These views of ownership, especially at the national level, can have serious consequences. They have the potential to cause conflicts within a society as well as problems in international relations. A sense of national identity is often associated with citizens' feelings about their country and things like a common language, flags, customs and way of life, as well as the country's government and leader [2, pp. 84–107].

Analysis of the problem and the importance of research. The notion of "us" and "ours" emerges from common events and acts that are collectively acknowledged by a group of individuals who identify as "us". This emotion may unify individuals and direct their actions toward a common objective. Although the notion of "ours" is critical in intergroup connections, it is rarely addressed in social psychology. At the national and ethnic levels, a communal feeling of ownership and belonging is a compelling rationale for territorial and nationalist sovereignty, and disagreements over the ownership of items, cultural artifacts, and territory are widespread and sometimes develop into intergroup violence [3, pp. 24–45] [4, pp. 1–25]. Simultaneously, the communal sense of ownership leads to the marginalization of various minority while also resisting unification. When something that you feel belongs to you is taken away from you or you lose control over it, you develop a sense of ownership that makes you act protectively and restores your ownership claims [5].

The sense of ownership, including the collective, is not a static and inert formation that takes shape once and for all. There is a continuous process of shaping, reconstructing, updating, reducing or increasing value, etc., depending on the specific social conditions, internal processes

of groups and related threats. A number of sociopsychological elements, such as the feeling of shared communal emotions, realistic, symbolic, and proprietary threats from both the outside and the within, the reconstruction of political identity, and the individual's relationship to the community, may all influence how one feels about ownership. The fear of losing control or ownership, whether real or perceived, plays a significant role in ownership recycling. Citizens tend to aggressively defend the communal feeling of ownership, defending and marking it fiercely, which can even show itself in hostile behaviour and contemptuous treatment of "others" [6, pp. 439–459].

The importance of the concept of property, both individual and collective, in the functioning of societies and in the behavior of people is great as it organizes the social and natural environment, regulates social interactions and entails normative and moral rights, privileges and obligations. Property is essential to how people relate to resources, objects and goods, it simplifies their relationship with each other and helps to understand and predict behaviour. Ownership is broken down into three main rights: the right to use, the right to transfer and the right to exclude.

Possession and ownership represent different but related socio-psychological concepts. Possession is about subjective, personal feelings about tangible and intangible objects, while ownership requires social activation and the assertion of a subjective sense of control and authority over things. Property, with the right of exclusion it offers, provides a legal reason to prevent unwanted intrusion and exclusion by others. Even young children observe this right of social exclusion, often expressing it through the phrase "that's mine". In addition, ownership helps to develop a sense of control over an object and to satisfy the need for autonomy. Also important is the fact that the concept of ownership is closely related to the individual's self, as people tend to associate the objects they own with themselves. This close relationship between the concept of "I" and "mine" is a basic element of human psychology and affects the perception and behavior of the individual in relation to the objects he owns [7, pp. 72–87].

People recognize possession on a personal level, so they can also feel collective possession as a member of a group or community. Self-categorization theory (SCT) posits that people self-categorize at different levels of abstractness, some of which are the personal "I" and the social or collective "we". The process of depersonalization changes our perception of ourselves from the personal level to the group level, with the group becoming the (temporary) unit of measurement of things and values that determine our behavior.

Collective ownership by developing group identity can help define group identity, a sense of home, purpose and direction in life, a sense of power and strength, and a sense of collective continuity. Those who identify with their group are more likely to have a sense of collective ownership. The claim of collective possession by groups seeking their identity through things like luxury goods reflects the need for a sense of control that possession serves, as well as the need for identity and recognition that group identity provides [8, pp. 210–226].

It is critical to acknowledge the person or community's right to this psychological possession, or the psychological legitimization of ownership of the object of ownership, in order for the communal feeling of ownership to be successfully realized. This can be accomplished via non-intervention, verbal agreements, and legal rights as well as by other means. As a result, a significant but mainly unstudied phenomena and component in intergroup interactions is collective feeling of ownership.

The collective sense of ownership is also a source of unity among like-minded people who form a group within the country. However, at the same time, it can strengthen conflicts, either within the country (if the political identity and a common national ideal have not been formed), or with the representatives of other countries on the international stage [6, pp. 439–459].

The principles to determine possession so that claims are understandable and legitimate in the eyes of others are:

a) the principle of first possession which originates from political theory and refers to the right to a piece of land due to first possession. According to this principle, the first user of a natural resource, such as a piece of land, did not displace or displace anyone else to obtain possession of it. This principle has applications at various levels, such as in international law where the first nation that discovers an unoccupied territory is allowed to acquire it;

b) the labor and investment principle which refers to the right of possession due to the labor and investment made in an object or resource. For example, one who has worked and invested in a piece of land will be considered the beneficiary of its possession. This principle is linked to the ideas of the philosopher John Locke and the sociologist Durkheim. According to Locke, first possession is a transitory basis for possession, but it is equally important that the condition of cultivation or use of the land also exist. Durkheim also pointed out that when someone creates an object, then it belongs to him to the same extent that it belongs to himself. Research among children and adults has shown that decisions about possession are based on creative work, whether it is the possession of objects or the possession of ideas. The perception of possession is transferred from the owner of the raw materials to the person who invests effort in creating a new object. This phenomenon has been observed in many studies, even when controlling for other factors commonly associated with possession, such as physical possession;

c) the principle of formation which refers to the right of possession because an object or resource has been formed by someone. For example, the creator of a work of art or a building is entitled to its possession because of his creative contribution to its formation. The principle of formation also refers to the concept of "historical right", which refers not only to the first possession of a territory, but also to the formative significance of that territory for collective identity. This principle is used to justify claims of possession in various contexts, as a group's historical identity is closely linked to territory or territory [1, pp. 1021–1039].

Marking as a form of possessive behavior is a way of communicating and demonstrating our possession at a social level. Socially recognized and accepted occupation regulates social interactions and prevents or reduces conflict. Essentially, when it is clear what belongs to whom, disputes over rights and responsibilities are less likely. Marking can serve two main purposes, control, and identity. Control states to outgroup members that a particular object or territory is "ours" and that therefore "we" have the right to control access or use of the object as opposed to "others". On the other hand, identity-oriented branding expresses and affirms the group's social identity, as it shows internal and external members who we are and what distinguishes us. It is important to analytically distinguish between control-oriented branding and identity-oriented branding, as this allows for an examination of these dynamics in the context of empirical research [9, pp. 1–5].

Essentially there are three forms of threat related to possession and lack thereof, as well as their effects on interpersonal relationships. Specifically, the realistic fear, the symbolic fear and the fear of possession are recorded. Realistic fear relates to the fear of losing economic resources or privileges due to the presence or influence of other groups. Symbolic fear concerns the fear of losing or weakening one's social or cultural identity due to the presence or influence of other groups. Fear of possession refers to the fear of losing possession or control of an object or territory to other groups. These three forms of threat may combine and affect interpersonal relationships at various levels. For example, in the case of European integration, far-right political officials simultaneously exploit the three different concerns of citizens, their economic interests, their cultural identity and their national sovereignty. Fear of possession is distinct from other

forms of threat and contributes to understanding negative attitudes towards outgroups. Fear of possession is associated with a sense of closeness and loss of control from the group, which can lead to negative reactions and discrimination against out-groups. In addition, dealing with it can bring about different reactions in different cultures and social contexts, as well as affect the perception and attitude of in-groups towards out-groups [10, pp. 120–121].

Owning an object not only implies the right to change it or leave it as it is, but also implies a social and moral responsibility to take care of it. The sense of responsibility can precede the sense of possession of an object, and it can also be a result of it. The experience of ownership can evoke a sense of responsibility and action to care for and improve the object. Therefore, the sense of "ours" may lead to an investment of time and energy in efforts to maintain and improve the object of possession. This sense of collective responsibility usually has positive intra-group consequences, such as enhancing cohesion, increasing commitment, promoting collective action, and recognizing collective responsibilities. One economic strategy that helps communities is cooperative ownership, which not only provides sufficient capital but also fosters a sense of accountability and ownership. Furthermore, a feeling of social duty might deter actions that hurt "ours" and provide group members the incentive to rein in their destructive conduct [11, pp. 79–89].

Why does a leader create conflicting points based on a collective sense of ownership? A politician's motivations to create conflict can be varied and are often linked to his political interests and goals. Some politicians may seek to bolster their domestic support by taking advantage of the appearance of an external enemy or the existence of national conflicts. Creating a shared sense of threat can unite the population behind their leader. Through the use of rhetoric and behaviors that emphasize the danger they face from external enemies, politicians can ignite pride and nationalist fervor across the country. In order to strengthen the support of their constituents, political leaders can impose strict red lines on bilateral negotiations between the two countries or maintain an intransigent attitude towards the country's external enemies. This move may also consist of increased border protection or military reinforcement of border protection forces. Political leaders also use external enemies as a tool to create a common sense of cohesion across the country. A united and strong society can help for more decisive actions against external threats [12].

Some politicians may also seek to increase their political prestige or maintain their electoral power by seeking conflict with the other country. Communicating using the concept of "enemy" for the neighboring country can beautify their political presence to the public. Presenting the neighboring country as an external enemy can create an experience of urgency and need for cohesion. Politicians can take advantage of this example to build public support for their policies. Furthermore, by offering the external enemy as a threat, politicians may additionally try to distract the public from internal crises or from grievances in their governance. The appearance of a leader who can face external threats can increase his recognition and make him more competitive in his political actions. However, using the enemy for political purposes can lead to destabilization and strengthening of authoritarian tendencies, thereby reducing democracy and creating issues of cooperation with other neighboring nations.

Some politicians may also seek territorial expansion of their country's borders through war. Bellicosity can be justified by taking advantage of the sense of local ownership that citizens have. Politicians may also use the idea of the nation's unity and one territorial flow to defend incursions or assaults in various areas. Gaining control over territory may elicit strong feelings of accomplishment and security. The employment of these strategies may result in a rise in nationalist sentiment, a decline in dialectical and productive discussion, and a decline in

democratic involvement as people adopt nationalist discourse endorsing intervention as a means of bolstering the authority and influence of the state.

To bring out the collective sense of ownership of territories to lead to political conflicts political leaders use the history, culture and identity of a country to strengthen the feeling of pride and ownership over specific territories. Leaders can seek negotiations and agreements with other countries or groups to recognize or confirm ownership of a territory. This may include border negotiations, peace agreements or international recognition agreements. They can also campaign to create a sense of community or solidarity for a particular region, using the media, propaganda and public relations [13].

Citizens can protect themselves from the influence of political rhetoric that forces them into conflict by using critical thinking and critically examining the arguments and proposals put forward by politicians. In addition, being informed through reliable sources and researching the topics being discussed can help citizens resist unwanted influence. In addition, by demonstrating active participation in dialogues and discussions with each other on political issues and engaging in open communication with other citizens they help to exchange views and highlight different perspectives on national issues. Citizens should avoid taking extreme positions and seek the middle line. Criticizing overly divisive rhetoric and trying to find common ground between different groups can help reduce conflict. Additionally, they should keep their cool and be aware when exposed to political rhetoric. Responding calmly to provocative or divisive statements can help reduce tensions and conflicts.

Analysis of the collective sense of ownership in the two countries. Property claims at the neighborhood, regional or country level are an important part of political dialogue. Collective property claims can have effects that go so far as to threaten social cohesion and international relations. Different areas of collective sense of ownership such as language and culture play an important role in collective sense of ownership [14, pp. 415–432].

Citizens are emotionally attached to their language and traditions, regarding them as their own and strengthening the cohesion of their community through them. In Turkey, language and culture are often interpreted as a legacy of the Ottoman Empire and its greatness. Language is a powerful factor in connecting Turks, fostering a sense of collective identity and belonging. In Greece too, language and culture are fundamental factors of national identity. The Greek language and culture have deep roots in the ancient Greek culture and perceive it as a heritage.

Multicultural society can lead to more diverse perceptions of the collective sense of ownership. Different national and cultural groups may have different understandings of what constitutes their common property, while the multicultural nature of society may also create more complex structures and dynamics in social institutions.

In Turkey, territorial ownership is important because of its geopolitical location and its history as a crossroads between East and West. The sense of ownership over a territory like Cyprus has strong nationalist aspects. In Greece, land and territorial ownership are closely linked to national identity and the spirit of Greek culture. Greek land has great symbolic importance, while territorial integrity is a subject that provokes intense nationalist reactions [15].

In terms of a leader's ability to create conflicting points, this can happen through the exploitation of the above areas. To unite voters behind a political program, for instance, a leader might leverage linguistic and cultural identity. However, the politician can also take use of social groups and political institutions to further their own political beliefs, which will lead to the creation of contradictions. Conflict and inconsistency between the political signals sent by the leader may result from this. The multicultural variety of their populace may also be used by political leaders as a tool for personal gain. A leader in Turkey can focus on a sense of territorial

ownership to unite the people behind a political agenda or distract from domestic problems. In Greece, a leader can focus on language and culture to strengthen national identity and unite the people behind a national approach. But conflict can arise when leaders use these differences to advance opposing political agendas or use nationalist perceptions to distract from economic or social issues [1].

The historical and contemporary claims between Greece and Turkey. The historical and contemporary claims between Greece and Turkey highlight complexity and significant differences between the two countries. The two countries have a rich historical past and conflicting interests. Historical events, such as the Greek Revolution of 1821 and the Asia Minor Campaign that led to the destruction and expulsion of the Greek element from the Asia Minor coast and Smyrna, are treated differently by the two sides, which affects claims for historical truth.

Turkey and Greece also have different approaches to the Cyprus issue. Turkey supports the internationally unrecognized Turkish Cypriot Republic of Northern Cyprus, while Greece supports the Republic of Cyprus as a single administrative structure for the island. The territorial sense of ownership such as the Cypriot occupation by the Turks contributes to the worsening of the confrontations. Turkey and Greece have been drawn into conflict over Cyprus due to the difference in the interpretation of territorial ownership. The Greek Cypriot community in Cyprus and the Turkish Cypriot community have been embroiled in conflict, which their leaders often exploit to bolster the nationalist sentiment of their people (Mfa.Gr).

The two countries also have disputes over the Exclusive Economic Zone (EEZ) in the Eastern Mediterranean and the exploitation of its natural resources. There are also differences over the demilitarization of islands in the Aegean, as well as disputes from Turkey over sea and air control zones. The collective sense of ownership over geostrategically important areas, such as the energy resources in the Mediterranean or the Greek islands, aggravates the confrontations between the two countries. Leaders may exploit this feeling to encourage nationalist backlash and claim more power. Nationalism which is mainly exploited by Erdogan (there is an increase in the Turkish leader's nationalist rhetoric usually during pre-election periods, mainly to garner votes from Turkish nationalist citizen groups) can strengthen the collective sense of ownership and cause controversy (Mfa.Gr).

As far as Turkey is concerned, the strengthening of the variety of Turkey's external political orientations is due to the fact that, alongside the Turkish national majority, there are several other large national communities. The tensions between them can be closely linked to the folding of national identity and collective sense of ownership. Creating citizens' collective sense of ownership of their country includes ensuring the integration, unity and interconnectedness of society and developing self-awareness as a responsible citizen of a multicultural society. The creation of a responsible citizen as one of the main factors in the development of a democratic society, essentially raises the level of the collective sense of ownership of the citizens against the individual or private, regarding their country but also in their attitude towards the various national minorities.

At the same time, however, excessive negative promotion of the collective sense of ownership can lead to the deterioration of relations between ethnic minorities within the country, to the increase in the formalization of migrants and internally displaced persons, as well as to the weakening and even subversion of the fulfillment strategies of the national idea.

Finally, Greece and Turkey have different cultural and religious values, which affects their claims for land and influence. These claims and differences reflect the complexity and sensitivity of relations between Greece and Turkey and shape the framework for negotiations, conflicts and cooperation. Moreover, the collective sense of ownership makes it more difficult to conduct

diplomatic negotiations on international issues, as citizens expect their leaders to defend their interests with courage and determination [16].

Examples of crises that led to conflicts highlighting the collective sense of ownership between the two countries are the Crisis in 1974 that arose after the coup in Cyprus and the invasion of Turkish forces in the northern part of the island, causing Greece to react by sending military forces to its response, the Aegean Crisis in 1987 that arose when Turkey violated the airspace and disputed Greek sovereignty over the Aegean islands, the Imia Crisis in 1996 that arose when Turkey disputed Greek sovereignty over the Imia Islands. This led to a serious crisis between the two countries and threatened armed conflict and other less intense events such as violations of Greek sea and airspace by Turkish vessels. Citizen reactions and political responses to these crises have shaped perceptions of lands and their ownership. In the above examples, the collective sense of ownership was significantly affected due to the tensions and crises that arose between Greece and Turkey. The violation of Greek territorial waters and the sovereignty of Greece over the Aegean islands, the invasions of Cyprus and the attempts to challenge the sovereignty of Greek islands such as Imia resulted in the strengthening of the sense of ownership on both sides [17, pp. 95–115].

Conflict resolution mechanisms between Greece and Turkey. An approach emphasizing the resolution of the Cyprus problem as a key step in resolving the differences between Greece and Turkey was expressed by Greek leaders Konstantinos Mitsotakis and Andreas Papandreou, as well as Turkish Prime Minister Recep Tayyip Erdogan. This approach focuses on dealing with the Cyprus issue as a precondition for the resolution of other disputes. Some are skeptical of this approach, pointing out that a solution to the Cyprus problem may not be achieved anytime soon. They argue that Greece and Turkey must learn to live with a divided Cyprus and not allow their relations to deteriorate over this issue. Another approach suggests disconnecting the Greek-Turkish rivalry from the Cyprus issue and resolving the differences between the two countries without depending on it. Each approach has its advantages and disadvantages, but the choice depends on the political priorities of the leaders and their communities. In the second approach, leaders deal directly with the various outstanding issues, such as that of the Aegean dispute. This approach recognizes the importance of resolving the Aegean dispute as a step towards improving relations between Greece and Turkey. He also points out that tackling the problem is not impossible and that there are previous efforts that show agreement on basic principles for a fair resolution [18].

All efforts have failed so far because the differences between Greece and Turkey are only the tip of the iceberg. The main problem is the weight of history and the chosen collective identities, which are based on national narratives. Only if this aspect of the conflict is fully addressed will Greece and Turkey be able to resolve their differences and begin a process of mutually constructive reconciliation [19, pp. 31–109].

In addition, third countries and international organizations such as the UN can act as mediators to resolve disputes between Greece and Turkey. When bilateral talks fail to produce a resolution, the two nations may resort to international arbitrators or arbitration bodies to settle their differences. Through NATO, Greece and Turkey have the possibility to cooperate on common initiatives, communicate and face common challenges in the region. Also, cooperation within the framework of the UN (United Nations Organization) can contribute to the resolution of differences between the two countries through negotiations and diplomatic efforts at the global level. Participation in international organizations and initiatives promotes peaceful cooperation and dispute resolution through dialogue and diplomacy, enhancing trust between countries and promoting stability in the region [20, pp. 24–48].

Cooperation also in economic and trade matters has led to a reduction in tension and conflict between the two countries. Economic cooperation, tourism and extensive interaction on low-policy issues can lead to mutual trust and make the Aegean dispute and other outstanding bilateral disputes more resilient to resolution. But several argue that economic cooperation and other transactions are not always "win-wins" and may worsen in some areas. Moreover, they question whether economic cooperation can influence high politics based on the logic of rapprochement, provoking an approachable dialogue or acting as a safety net against retreat. A collective sense of ownership can enrich these conflict resolution mechanisms with valuable actionable elements. For example, an approach that reinforces the idea of common heritage and cooperation on cultural and environmental issues can help create a peaceful and constructive framework for resolving differences between the two countries. Also, enhancing communication between the citizens of the two countries and promoting understanding and mutual understanding can reduce tensions and promote peaceful coexistence [21].

Every action by political leaders and every method of conflict resolution can affect the value of democracy. For example, an action that enhances democratic participation is when cross-functional cooperation and dialogue between political groups and citizens. This strengthens democracy because it promotes participation and the exchange of ideas, while enhancing the credibility of the political system. The use of transparency and open governance where politicians make decisions based on open dialogue and cooperation with citizens, not in internal and limited circles strengthens the democratic resolution of disputes. The fight against corruption and impunity also strengthens democracy because it ensures equal application of the law and justice for all citizens.

On the other side, activities such as political leaders restricting press freedom damage democracy by reducing openness and citizens' access to information. Anti-democratic actions such as electoral fraud, harassment of political dissidents, and violations of minority rights all represent a danger to democracy [22].

Collective ownership can improve conflict resolution processes and provide useful evidence to persuade political leaders to pursue peaceful solutions by creating a culture of harmony and cooperation between the people of the two nations. Highlighting the humanitarian aspect of conflict by highlighting its impact on the lives of citizens can also increase people's knowledge and understanding, as well as lead to more humanitarian efforts to resolve conflicts. The populations of the two countries were able to understand the suffering caused by the hostilities thanks to the humanitarian approach. Moreover, in disasters such as earthquakes or floods, the two peoples supported each other, putting aside any ethnic differences.

Conclusions. In this article, it has been demonstrated that the collective sense of ownership in Greek-Turkish relations is crucial as it influences the attitude and action of people and organizations on both sides of the conflict, and considering that Greece and Turkey have a long history of rivalry, such as, in modern times, the tensions as a result of incidents like the Imia crisis in 1996 and the Turkish invasion of Cyprus in 1974, which fueled the idea that each nation "owns" a portion of the other's history. It's been determined that leaders on both sides can manipulate public opinion, playing on the sense of ownership to get people behind their policies and turn them against the other country. Furthermore, it has been demonstrated that the ongoing confrontation between Greece and Turkey generates the need for an in-depth proactive approach where the collective sense of ownership positively affects the relations between the two countries. The sense of common ownership can play significant role in a potential conflict as it can be used by citizens as a perception of the nation's shared history and by political leaders as a bridge to promote friendly and peaceful relationships.

The two countries have tried various ways to settle their differences, including talks between diplomats, international courts, and economic cooperation or cooperation in solving global issues. The talks have not yet resolved anything important because both sides want different things and are not so willing to compromise. International courts could offer a more neutral way to decide who is right, but they have not been used so far. Participating in global forums jointly through organizations such as the UN or NATO could also push them to resolve bilateral issues. Trade and other economic ties can also support a long amicable relationship, as long as both sides benefit. A stronger sense of shared history and culture, would create the foundation of what would constitute a long-lasting peace.

References

1. Verkuyten, M., Martinovic, B. Collective psychological ownership and intergroup relations. *Perspectives on Psychological Science: A Journal of the Association for Psychological Science*, *12*(6). 2017. P. 1021–1039. https://doi.org/10.1177/1745691617706514
2. Pierce, Jon L., Kostova, T., Dirks, K.T. The state of psychological ownership: Integrating and extending a century of research. *Review of General Psychology: Journal of Division 1, of the American Psychological Association*, *7*(1). 2003. P. 84–107. https://doi.org/10.1037/1089-2680.7.1.84
3. Brylka, A., Mähönen, T. A., Jasinskaja-Lahti, I. National identification and intergroup attitudes among members of the national majority and immigrants: Preliminary evidence for the mediational role of psychological ownership of a country. *Journal of Social and Political Psychology*, *3*(1). 2015. P. 24–45.
4. Nijs, T., Martinovic, B., Verkuyten, M., Sedikides, K. "This country is OURS": The exclusionary potential of collective psychological ownership. *British Journal of Social Psychology*. 2020. P. 1–25.
5. Pierce, J. L., Jussila, I. Psychological ownership and the organizational context: Theory, research evidence, and application. Edward Elgar. 2011.
6. Van Dyne, L., & Pierce, J. L. Psychological ownership and feelings of possession: three field studies predicting employee attitudes and organizational citizenship behavior: PSYCHOLOGICAL OWNERSHIP. *Journal of Organizational Behavior*. *25*(4). 2004. P. 439–459. https://doi.org/10.1002/job.249
7. Ye, Y., Gawronski, B. When possessions become part of the self: Ownership and implicit self-object linking. *Journal of Experimental Social Psychology*, *64*. 2016. P. 72–87. https://doi.org/10.1016/j.jesp.2016.01.012
8. Vandewalle, D., Van Dyne, L., Kostova, T. Psychological Ownership: An Empirical Examination of its Consequences. *Group & Organization Management*, *20*(2). 1995. P. 210–226. https://doi.org/10.1177/1059601195202008
9. Rudmin, F. W. To have possessions: a handbook on ownership and property. *Journal of Social Behavior and Personality*, *6*(6). 1991. P. 1–5.
10. Sadowsky, J. Private property and collective ownership. In T. Machan (Ed.), *The libertarian alternative.* Nelson Hall. 1974. P. 120–121
11. Stead, V. Homeland, territory, property: Contesting land, state, and nation in urban Timor-Leste. *Political Geography*, *45*. 2015. P. 79–89. https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2014.05.002
12. Dinas, E., Martínez, S., Valentim, V. *Social norm change, political symbols, and expression of stigmatized preferences*. 2022.
13. Baturo, A., Tolstrup, J. Strategic communication in dictatorships: Performance, patriotism, and intimidation. *The Journal of Politics*, *86*. 2024.

14. Aydingün, A., Aydingün, İ. The role of language in the formation of Turkish national identity and turkishness. *Nationalism & Ethnic Politics*, *10*(3). 2004. P. 415–432. https://doi.org/10.1080/13537110490518264
15. Dalay, G. Turkey, Europe, and the Eastern Mediterranean: Charting a way out of the current deadlock. 2021.
16. Heraclides, A. The Greek-Turkish conflict in the Aegean: Imagined enemies (2010th ed.). *Palgrave Macmillan*. 2010.
17. Moustakis, F., Sheehan, M. Greek security policy after the cold war. *Contemporary Security Policy*, *21*(3). 2000. P. 95–115.
18. Heraclides, A. The essence of the Greek-Turkish rivalry: National Narrative and Identity. *Hellenic Observatory European Institute*. 2011.
19. Aksu, F. Confidence building, negotiation and economic cooperation efforts in Turkish-Greek relations (1990-2004). *Turkish Review of Balkan Studies*, *9*. 2004. P. 31–109.
20. Blank, S. The Mediterranean and its security agenda. *Mediterranean Quarterly*, *11*. 2000. P. 24–48.
21. Executive, I. Greece and Turkey Sign Commitment To Friendly Relations. 2023.
22. Yilmaz, H. Two Pillars of Nationalist Euroskepticism in Turkey: The Tanizimat and Sèvres Syndromes. In I. Karlsson & A. Strom Melin (Eds.), *Turkey, Sweden and the European Union: Experiences and Expectations*. 2006.
23. (N.d.). Mfa.Gr. Retrieved May 14, 2024, from https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/turkish-claims-regarding-the-demilitarization-of-islands-in-the-aegean-sea.html

КОЛЕКТИВНЕ ПОЧУТТЯ ВЛАСНОСТІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ВІДНОСИНИ МІЖ ГРЕЦІЄЮ ТА ТУРЕЧЧИНОЮ

Семпсон М. Натанаілідіс
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0001-8610-510X

Колективна власність означає ідею, що групи людей мають спільне почуття власності або зв‘язок зі спільним благом, таким як земля, місце або навіть ідеологія. Ця концепція особливо важлива там, де існують конфлікти між різними країнами, які претендують на різні права або зв‘язки зі спільним майном. Однак це колективне почуття власності може також бути джерелом конфлікту, оскільки політичні лідери можуть використовувати цю концепцію для посилення своєї підтримки, формування політичного порядку денного та виправдання дій, що призводять до конфлікту. Отже, розуміння того, як колективним почуттям власності можна маніпулювати для розпалювання конфлікту, має вирішальне значення для розробки ефективних механізмів вирішення спорів і запобігання майбутнім конфліктам.

Ідея власності функціонує як в особистому «моє», так і в колективному «наше» аспекті. Група людей, яка ідентифікує себе як «ми», може розвивати або володіти спільною власністю. Однак природа і значення спільного почуття власності, заснованого на ідеї «нашого», не були широко вивчені. Фахівці можуть вважати колективну психологічну власність на інтереси важливим джерелом міжорганізаційних конфліктів. Крім того, вона має значення для майбутніх соціально-психологічних досліджень і може бути вивчена шляхом інтеграції ідей та досліджень з інших соціальних наук.

Сьогодні теорія психологічної власності розвивається та еволюціонує швидкими темпами. Колективна власність у груповій динаміці, як було показано, традиційно розглядається дослідниками

як соціально-психологічний феномен, в основі якого лежить вроджена потреба у причетності, задоволення якої тісно пов‘язане з розвитком особистості та функціонуванням групи. Колективна свідомість як на рівні місцевої громади, так і на національному чи наднаціональному рівні.

Ключові слова: колективне почуття власності, грецько-турецькі відносини, мотиви політиків, геополітика, міжнародний конфлікт, врегулювання конфліктів, етнічна напруженість, популізм, демократія, насильство, політичний конфлікт.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 145–153
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 145–153

УДК 316.776.23:355.01
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.17

ПРИЙОМИ ТА ЗАСОБИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ. ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Антон Бадер, Світлана Вовк
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
вул. Івана Банка, 3, 36003, м. Полтава, Україна

У статті зазначається, що прогрес в технологіях комунікації, розповсюдження доступу до мережі Інтернет, поява та шалена популярність соціальних мереж кінця XX – початку XXI ст. забезпечили суттєве вдосконалення прийомів та засобів інформаційної війни. Констатується, що в науковому середовищі з'явились дослідники, які припускають становлення інформаційного суспільства та відмову від збройного протистояння. Підкреслюється, що конфлікти, за такою логікою, повинні були перейти з фізичного виміру в інформаційну сферу. Визнається, що певні актори, які напрацювали технології ведення інформаційних війн дійсно отримали можливість маніпуляції громадською думкою та, навіть, упливу на формування ментальних уявлень у населення. Однак підкреслюється, що початок XXI ст. нівелював зазначені припущення, продемонструвавши протилежну тенденцію. Звертається увага на численні війни й воєнні конфлікти, нехтування міжнародним правом та очевидну дисфункціональність ООН.

У роботі зазначено, що прийоми та засоби впливу на масову аудиторію на початку XXI ст. суттєво вдосконалюються та починають широко застосовуватись з метою отримання контролю над політичною системою супротивника. Наводиться думка провідних експертів, що основним прийомом «інформаційної війни» є руйнування у супротивника процесу прийняття рішення, засобами впливу на його здатність одержувати, обробляти, передавати та використовувати інформацію. Додається, що сучасні технології надали можливість маніпуляції глибокими компонентами суспільної свідомості засобами впливу на психологічні механізми сприйняття інформації. Зроблено висновок, що названі можливості в поєднання із згасанням гегемонії США, загальною кризою світ-системи та домінуванням цифрової економіки призвели до зміни балансу між війною та інформаційною війною. Наголошується на необхідності визнати зверхність саме інформаційної війни, своєю чергою, бойові дії стали виступати лише одним із засобів її реалізації.

Ключові слова: інформаційна війна та смислова війна, прийоми та засоби інформаційної війни, збройне насилля як засіб інформаційної війни.

Колосальний прогрес в технологіях комунікації, розповсюдження доступу до мережі Інтернет, поява та шалена популярність соціальних мереж кінця XX – початку XXI ст. забезпечили суттєве вдосконалення прийомів та засобів інформаційної війни. В науковому середовищі з'явились дослідники, які припускають становлення інформаційного суспільства та відмову від збройного протистояння. Конфлікти, за такою логікою, повинні були перейти з фізичного виміру в інформаційну сферу. Дійсно, актори, які напрацювали технології ведення інформаційних війн отримали можливість маніпуляції громадською думкою та, навіть, упливу на формування ментальних уявлень у населення. Однак, початок XXI ст. нівелював зазначені припущення, продемонструвавши протилежну тенденцію. Ми стали свідками численних війн й воєнних конфліктів, нехтування міжнародним правом та очевидної дисфункційності ООН. Указана парадоксальність вимагає, на наш погляд, переосмислення прийомів, засобів та, як наслідок, й сутності інформаційної війни.

© Бадер А., Вовк С., 2024

Різноманітні проблеми дотичні до феномену «інформаційна війна» починають активно розроблятись у другій половині XX ст., коли технічні засоби впливу на масову аудиторію стають широко розповсюдженими. Заявленій тематиці присвячували свої дослідження такі західні вчені та аналітики: Р. Шафранський, В. Пуфен, М. Пілсбурі, М. Лібікі [1, с. 70–71], Ж. Еллюль [2], М. Маклюєн [3], І. Валлерстайн [4]. Вітчизняні науковці також опублікували достатньо велику кількість розвідок з теми, заявленої у нашій роботі. Серед них слід назвати О. Дубаса [1], І. Горбатенко, В. Долгова, Т. Гріненко [5], Ю. Нестеряка [6], Г. Почепцова [7], В. Гурковського [8] та І. Кононова [9]. Однак, останні події у світі, у тому числі, повномасштабна агресія рф проти України, вимагають переосмислення напрацьованих матеріалів стосовно прийомів та засобів інформаційної війни.

Слід констатувати, що стосовно сутності такого явища як інформаційна війна погляди вчених розходяться. Перша група дослідників зводять поняття інформаційної війни до окремих інформаційних заходів та операцій, а також відносять сюди й засоби комерційної конкуренції [10, с. 415]. На думку другої групи дослідників, інформаційна війна – це явище взагалі мирного періоду міждержавного протистояння, що дозволяє вирішувати зовнішньополітичні завдання несиловим, у традиційному розумінні, шляхом [1, с. 70].

Нарешті, третя група вчених, до якої входять, як правило, представники військової сфери, відносять інформаційну війну до воєнного протистояння й розглядають її як комплексне застосування засобів інформаційної та збройної боротьби. Вказане протистояння реалізується за допомогою програмного, радіоелектронного та фізичного ураження інфраструктурних об'єктів супротивника, дезорганізації його управлінських структур, реалізації психологічного впливу на військових й цивільних. За такого підходу, логіка інформаційної війни полягає в перемозі над супротивником шляхом досягнення та використання інформаційної переваги над ним. Однак, подібне розуміння аналізованого явища викликає заперечення у частини дослідників, які вважають, що термін «інформаційна війна» по відношенню до сучасного збройного насилля, не є коректним, оскільки було б точніше назвати це протистояння інформаційною боротьбою, що є невід'ємною складовою бойових дій [10, с. 415].

На початковому етапі розкриття заявленої теми та, спираючись на проаналізовані нами раніше численні матеріали, вважаємо, що інформаційна війна – це інструмент, що може використовуватись до, під час та замість воєнного протистояння в його класичному виді [10; 11; 12; 13, 14; 15].

Розуміння цілей та механіки інформаційної війни в країнах, яким належить першість в цій сфері (США та Китай) приблизно однакове. Так, американський військовий аналітик Ричард Шафранський розглядає інформаційну війну як дії, спрямовані проти стратегічної системи знань або припущень ворога. Окрім того, супротивником може стати будь-хто, чиї дії суперечать цілям інформаційної війни. Стосовно позадержавних акторів експлуатується така установка, як «не ми» та формується «образ ворога». Всередині держави використовується тавро «зрадник», ким може стати кожний, хто протистоїть або не виказує достатньої підтримки. Слід додати, що виявлення недостатньої підтримки впроваджених дій провокує застосування внутрішньої інформаційної війни, метою якої є підвищення лояльності громадян [1, с. 70].

Китайський військовий аналітик Ван Пуфен уважає, що інформаційна війна –це продукт інформаційної епохи. На його думку, по мірі становлення цієї доби під час воєнного протистояння все більш використовуються інформаційні технології та інформаційна зброя, «мережевізація» поля бою та нові моделі боротьби у часі та просторі. Ван Пуфен

підкреслює, що боротьба тепер спрямовується на здобуття контролю над інформаційним полем бою, з метою впливу на прийняття супротивником стратегічних рішень [1, с. 71].

Американський сходознавець Майкл Пілсбурі, на основі аналізу значної кількості китайських першоджерел наголошує, «метою інформаційної війни за китайською літературою є інформаційне панування». Автор констатує, що китайська стратегія інформаційної війни подібна до американської, яка деталізована в терміні «інформаційна зверхність» [1, с. 71]. Виходячи із зазначеного маємо можливість зробити висновок, що основним прийомом інформаційної війни, як у китайців, так і в американців є руйнація процесу прийняття рішень у супротивника, що реалізовується за допомогою впливу на його здатність одержувати, обробляти, передавати та використовувати інформацію.

Деталізує зазначені вище тези один з перших теоретиків цієї галузі Мартін Лібікі. Дослідник наголошує, що інформаційна війна має два основних прийоми – інформаційну блокаду та інформаційне домінування. Інформаційна блокада реалізується завдяки сьогоднішній залежності суспільства від інформаційних потоків, подібно залежності від матеріальних ресурсів у минулому. Відповідно, й успіх блокади забезпечується залежністю тієї чи іншої держави від зовнішніх джерел інформації. Інформаційне домінування або імперіалізм, за М. Лібікі, пов'язаний із створенням інформаційної переваги достатньої для воєнного домінування. Автор додає, що найбільш важливим є саме знання себе, а потім вже супротивника. Окрім того, знання людей задає стратегію, знання машин – тактику. Більш того, погану стратегію не врятує тактична інформаційна перевага [11, с. 13].

Мартін Лібікі називає й сім основних засобів інформаційної війни, зокрема:

– уплив на систему управління і комунікації супротивника;

– робота з інформацією про власні сили і сили супротивника задля формування переконаності у вирішальній перевазі над супротивником;

– радіоелектронна боротьба;

– інформаційний уплив на гуманітарні системами супротивника;

– втручання у техніко-технологічні системи супротивника;

– подання інформації щодо економічного стану в необхідному контексті задля формування уявлень про економічне домінування над супротивником [5, с. 11–14].

Описуючи початкові етапи застосування вказаних засобів, дослідник зазначає, що сторона, яка намагається маніпулювати іншою за допомогою засобів масової комунікації, спочатку обов'язково має визначитись із необхідною цільовою аудиторією опонента. М. Лібікі наголошує, що на підготовчому етапі інформаційного протистояння найважливішим завданням є введення в оману потенційного супротивника, дискредитація його військово-політичного керівництва та лідерів, обмеження інформаційно-пропагандистської діяльності опонента, в ідеалі – реалізація інформаційної блокади [6, с. 44].

Суттєво розширив розуміння прийомів інформаційної війни французький учений Ж. Еллюль, напрацювання якого були введені у вітчизняний науковий обіг Г. Почепцовим. Основним досягненням дослідника є пропозиція розглядати не лише вертикальну пропаганду (вплив політичних еліт на населення), а й горизонтальну. Ж. Еллюль виокремлює горизонтальну пропаганду на основі того, що вона не йде з гори, а реалізується в межах певної соціальної групи. Очевидно, що інформація, за таких умов, сприймається максимально ефективно, оскільки розповсюджується вона в середовищі, де існує певна рівність між членами спільноти, відсутнє очевидне нав'язування чиєїсь думки та впливу лідера. Ж. Еллюль наголошує, що існує китайський та американський варіант горизонтальної пропаганди. Китайський варіант не передбачає висловлювання власної думки від членів групи. Натомість, американський – заснований на активному виявленні індивідами своєї позиції [2].

Описуючи засоби вказаних вище видів, дослідник констатує, що вертикальна пропаганда засновується на використанні масивного апарату масової комунікації, а горизонтальна потребує значної самоорганізації населення. Пропаганду як таку, Ж. Еллюль називає ірраціональною формою циркуляції певних думок, на противагу якій він визначає інформацію, що є, на його думку, навпаки раціональною [2].

Поглиблюючи свої дослідження в сфері масової комунікації, Ж. Еллюль уводить також і поняття політичної та соціологічної пропаганди. На переконання автора політична пропаганда – це засіб упливу на суспільство державними, партійними та іншими владними структурами. Соціологічну пропаганду можна охарактеризувати як вплив на стиль життя, типи поведінки, звичаї та традиції, що є усталеними в певному соціумі. Окрім того, особливістю соціологічної пропаганди є її непомітність та, відповідно, складність для фіксації. По великому рахунку, політична пропаганда є цілеспрямованим, планомірним розповсюдженням ідей, своєю чергою, соціологічна – проникає у свідомість за допомогою певних економічних, політичних, соціологічних, культурологічних факторів. У першому випадку агентом, що формує погляди, є мас-медіа, у другому – соціальні структури [2].

Основні напрацювання Ж. Еллюля деталізував та адаптував до сучасних реалій Г. Почепцов. Цікаво, що він пропонує розрізняти такі поняття як «інформаційна війна» та «смислова війна». Так, на думку дослідника, в основі інформаційної війни стоїть повідомлення, проте сьогодні базою стає інтерпретація – основа смислової війни. «Тобто, інформаційна цивілізація з її надлишком інформації переводить нашу увагу з інформації на інтерпретацію. Інтерпретаційні процеси, як більш складні, стають важливішими за просто інформаційні. Раніше ми бачили в світі те, про що нам розповідали. Тепер ми розуміємо те, що нам інтерпретують. Складний світ вимагає тлумачень» – пише Г. Почепцов [7, с. 21].

Основним прийомом смислової війни за Г. Почепцовим є переосмислення фактів на користь інтерпретатора. Вказаний процес стає можливим за рахунок наступних основних засобів смислової війни:

– базовим інструментом є реінтерпретація;

– охоплення здійснюється не на один сегмент, а на все населення;

– увага концентрується не на фактах, а на їх переосмисленні;

– мета – створити у індивіда власний апарат відторгнення визначених інтерпретацій [7, с. 21, 22].

На основі вказаних прийомів та засобів автор і розмежовує смислові та інформаційні війни. Так, на думку Г. Почепцова смислова війна змінює всю модель світу, інформаційна – лише її сегмент. Смислова війна може бути реалізованою за достатньо довгий період та має довготривалий ефект, інформаційна – розрахована на швидкий результат. Інформаційна війна не змінює наявні механізми мислення, смислова – вибудовує нові. Основними агентом смислової війни є особи, які працюють в секторі стратегічних комунікацій суспільства – письменники, режисери, науковці тощо. У інформаційній війні головним агентом є журналіст [7, с. 22, 23].

З точки зору розкриття поставленої у розвідці проблеми важливо наголосити, що вказані прийоми та засоби забезпечують, за Г. Почепцовим, смислове щеплення населення, після чого воно може самостійно цензурувати інформаційні потоки, розглядаючи той чи інший факт як правду чи брехню. Таке розмежування відбувається на підставі відповідності певного факту картини світу, сформованій під час перебудовчої трансформації [7, с. 23]. На наш погляд, описаний феномен можна визначити як процес формування критичного мислення, що правда, який реалізовується на основі спеціально сформованих стереотипів.

На початку XXI ст. науково-технічні розробки провідних країн, у першу чергу, США та Китаю, призвели до суттєвого прогресу в прийомах та засобах, що застосовуються під час ведення інформаційної та/або смислової війни. О. Дубас зазначає, що у XXI ст. відбувся перехід від «інформаційної боротьби першого покоління» – звичайне розширення класичної радіоелектронної боротьби, до «інформаційної боротьби третього покоління», що характеризується операціями на основі ефектів [1, с. 71]. Підкреслимо, що саме операції на основі ефектів сьогодні є базою в межах підготовки та реалізації інформаційного супроводу зовнішнього збройного насилля. Слід додати, що у XXI ст. одним із прийомів інформаційної війни стає руйнація іміджу, що реалізується за допомогою негативного впливу на репутацію супротивника, а це, своєю чергою, призводить до ігнорування та дискредитації його інтересів у світовому співтоваристві [8].

Отже, суттєвий прогрес у прийомах та засобах інформаційної війни, перехід до «інформаційної боротьби третього покоління» почав реалізовуватись наприкінці XX – на початку XXI ст. Відповідно, цілком логічним буде проаналізувати тенденції розвитку нинішньої світ-системи, що і стимулювали зазначені процеси та надали можливість інформаційним війнам стати потужним засобом упливу в межах сучасного воєнного протистояння. В розв'язанні поставленої проблеми ми будемо спиратись на озвученні І. Валлерстайном прогнози щодо еволюції капіталістичної світ-економіки у першій половині XXI ст. Так, на думку дослідника, у вказаний період світу невистачитиме миру, стабільності та легітимності, а це, своєю чергою, пояснюється як згасанням гегемонії США, так і кризою світ-економіки в цілому [4, с. 435].

Стосовно першої тези, а саме – поступового згасання гегемонії США – слід зазначити, що втрата Америкою позиції абсолютного лідера в економічній, фінансовій та, найголовніше, військовій сфері, стимулювало пошук механізмів економії ресурсів та альтернатив прямому військовому впливу. У вказаному контексті І. Валлерстайн наводить досить показову тезу: «Політичний авантюризм Буша-молодшого перевів повільне ослаблення панування США до прискореного падіння. Економічні, політичні та ідеологічні позиції США до 2001 року були непереконливі. Єдиною перевагою, збереженою США, був їх величезний військовий потенціал, і саме на нього покладався віце-президент США Дік Чейні, колишній міністр оборони США Дональд Рамсфельд і політики-неоконсерватори. Однак, вони допустились двох фундаментальних помилок» [16].

Зрозуміло, що мова йде про війну в Іраку, що стала значущою демонстрацією втрати колишньої військової сили Сполученими Штатами. Деталізуючи наведену тезу, І. Валлерстайн пише: «… найбільш важливим наслідком цього стала демонстрація обмеженої військової могутності США, що виявилась, по суті, марною. Військова міць визнається в цілому неефективною, якщо держава не може виділити достатню кількість військ для закріплення свого положення на завойованій території, що й вийшло у випадку з військовим вторгненням США в Ірак. У випадку використання державою військової сили, будь-який результат, окрім повної перемоги, в дійсності лише зменшує реальну військову силу даної країни. Саме з цієї причини до 2007 року досить розповсюдженими стали розмови про занепад колишньої могутності Сполучених Штатів» [16].

Отже, не маючи колишніх можливостей підтримки світової системи, США починають більш активно використовувати психологічні операції та інформаційні війни. Відомо, що основною та найістотнішою перевагою інформаційної зброї є її досить низька собівартість. Справді, інформаційні війни не вимагають використання зовнішніх систем для знищення ворога − він сам володіє всіма необхідними засобами для власного знищення. Тобто

основна логіка у використанні інформаційної зброї полягає у «допомозі» супротивнику скерувати засоби, що є в його арсеналі, проти самого себе.

Стосовно кризи всієї світ-системи І. Валлерстайн доходить до наступних висновків. Суттєво знижуються можливості держави в забезпеченні внутрішнього порядку та стабільного функціонуванню політичної системи, скорочується вплив ООН та інших системоутворюючих структур, відбувається вихід на новий рівень різних груп, зокрема, і транснаціональних корпорацій, що переймають ряд функцій держави [4, с. 451]. Вказані тенденції, що ми сьогодні спостерігаємо на практиці, стимулювали пошук як державними структурами, так і позадержавними, транскордонними організаціями, альтернативних, більш ефективних та дешевших механізмів поширення власного впливу. Провідною серед подібних альтернатив виступила саме інформаційна війна, що стала можливою у зв'язку із появою новітніх технічних засобів.

Так, І. Кононов у колективній монографії «Масова свідомість у зоні воєнного конфлікту на Донбасі», проаналізувавши наведені вище процеси, резюмує наступне. «Інформаційна складова неконвенціональної війни забезпечується суперечливим симбіозом державних і недержавних ЗМІ та інших акторів інформаційної боротьби. Зараз основне протистояння розгортається у віртуальному просторі. Якщо в країні, що воює, існує багато центрів політичного впливу, то актори, котрі представляють їх, діють по-різному. Для них більше значення мають інтереси їхніх патронів, ніж досягнення такого суспільного блага як перемога. Важливу роль у такій боротьбі відіграють фейки і робота з образами, що впливають на настрій, а не зі смислами і фактами» [9, с. 46].

«Буржуазний бланкізм як спосіб політичної боротьби передбачає перетворення знань про масову свідомість у бойовий інструмент. Події політичного життя набувають проектного характеру і перетворюються на перформанси для ЗМІ, через які вони стають смисловими сигналами по всьому полю масової свідомості. Інтернет, проникнувши в усі сфери суспільного життя, зробивши революцію в повсякденності, став ареною боротьби за масову свідомість. Країни втручаються дистанційно у вибори одна одної. Соціальні мережі стають простором відстеження інтересів і переваг користувачів з метою впливу на них у комерційних і політичних цілях. У збройних силах різних країн створені інформаційні підрозділи. Державою і приватними структурами наймаються мільйони ботів» – пише І. Кононов [9, с. 56].

На наш погляд, слід констатувати, що сьогодні у аналізованих процесах очевидна певна парадоксальність. З одного боку, для глобальної економіки, з якою пов'язані як процеси накопичення капіталу в країнах центру, так і функціонування транснаціональних корпорацій, повномасштабна війна є не логічною. Воєнне протистояння розбалансовує економічні процеси, приносить численні жертви, руйнує інфраструктуру, а отже, ускладнює доступ до ресурсів та ринків збуту. Відповідно, зазначене і є однією з причин упровадження сучасних форм збройного насилля, що обмежені у просторі й розтягнуті у часі, та виходу на перший план інформаційних війн. З іншого боку, все це не завадило розв'язанню цілої низки крупних воєнних конфліктів та війн, зокрема, в Афганістані, Іраку, Сирії та, нажаль, й в Україні.

Однак при детальному аналізі та співвідношенні певних фактів все стає на свої місця. По-перше, цифрова економіка, що сьогодні є основою, не потребує великої кількості матеріальних ресурсів та прямого доступу до них. Так, канадський учений М. Маклюєн ще в другій половині XX ст. почав писати про те, що економічні зв'язки і відносини усе більше набувають форми обміну знаннями, а не товарами. Засоби масової комунікації за таких обставин стають новими «ресурсами», що збагачують держави. Своєю чергою, боротьба за

капітал, ринки збуту відходять на другий план, а головним здобутком стає доступ до інформаційних ресурсів та знань [3]. По-друге, провідною метою збройного насилля сьогодні є повне підкорення усієї політичної системи супротивника, а не захоплення його ресурсів, промислових потужностей чи ринків збуту. Нарешті, по-третє, предметом увпливу в сучасній війні є руйнація певних типів свідомості, натомість їх носії можуть бути збережені, якщо вони відмовляться від колишніх форм свідомості, а також предметів руйнування та ураження [17].

На основі наведених тез маємо можливість аргументовано припустити наступне. Інформаційна війна перестала виступати компонентом війни у фізичному розумінні, що надавала їй більшої ефективності. Сьогодні, навпаки, вона стала основою у межах збройного протистоянні між різними акторами. Своєю чергою, бойові дії виступають одним із засобів інформаційної війни. Численні жертви серед цивільних та військових, масштабні руйнування міст, знищення інфраструктури провідною метою мають посилення інформаційного ефекту задля ліквідації певних типів свідомості у еліт та пересічного населення супротивника.

Таким чином, наприкінці XX – на початку XXI ст. прийоми та засоби впливу на масову аудиторію суттєво вдосконалюються та починають широко застосовуватись з метою отримання контролю над політичною системою супротивника. Провідні експерти сходяться на думці, що основним прийомом «інформаційної війни» є руйнування в супротивника процесу прийняття рішення, засобами впливу на його здатність одержувати, обробляти, передавати та використовувати інформацію. Сучасні технології надали також можливість маніпуляції глибокими компонентами суспільної свідомості засобами впливу на психологічні механізми сприйняття інформації. Названі можливості в поєднання із згасанням гегемонії США, загальною кризою світ-системи та домінуванням цифрової економіки призвели до зміни балансу між війною та інформаційною війною. Слід визнати домінування саме інформаційної війни, своєю чергою, бойові дії стали виступати лише одним із засобів її реалізації. Останнє надає значне підґрунтя для подальшого переосмислення сучасних технік маніпулювання інформацією.

Список використаної літератури:

1. Дубас О. Інформаційна війна : нові можливості політичного протиборства. *Освіта регіону*. 2010. № 1. С. 69–72.
2. Почепцов Г. Інформаційні війни: тенденції та шляхи розвитку. URL: https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/6479/2012-08-12-informatsiini-viini-tendentsii-ta-shlyakhi-rozvitku/ (дата звернення: 26.05.20240).
3. McLuhan M. War and Peace in the Global Village. NY : Gingko Press, 2001. 411 p.
4. Wallerstein I. The Essential Wallerstein. New York : The New Press, 2000. 471 p.
5. Горбенко І. Д., Долгов В. І., Гріненко Т. О. Інформаційна війна – сутність, методи та засоби ведення : матеріали ювіл. наук.-техніч. конф. Київ, 1998. С. 11–14.
6. Нестеряк Ю. В. Міжнародні критерії інформаційної безпеки держави : теоретико-методологічний аналіз. *Публічне управління : теорія та практика*. 2014. Вип. 1. С. 42–47.
7. Почепцов Г. Г. Смислові та інформаційні війні. *Інформаційне суспільство.* 2013. Вип. 18. С. 21–27.
8. Гурковський В. І. Особливості застосування інформаційної зброї в умовах глобального інформаційного суспільства. *Державне управління : удосконалення та розвиток*. 2010. № 4. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=123. (дата звернення: 26.05.2024).
9. Масова свідомість у зоні воєнного конфлікту на Донбасі : монографія / за ред. І. Ф. Кононова. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 230 с.

10. Бадер А. В. Інформаційна складова збройного насилля (теоретичний аспект). *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць.* 2016. Вип. 115. С. 414–418.
11. Бадер А. В. Засоби та методи формування інформаційної складової збройного насилля. *Науково-теоретичний альманах «Грані».* 2016. № 11. С. 11–17.
12. Бадер А. В. Вплив інформаційної складової збройного насилля на політичний процес в Україні. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць.* 2017. Вип. 116. С. 301–305.
13. Бадер А. В. Чутки як компонент інформаційної складової сучасного збройного насилля. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць.* 2017. Вип. 126. С. 442–447.
14. Бадер А. В. Протидія чуткам як елемент інформаційної оборони в межах сучасного збройного насилля. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць.* 2017. Вип. 127. С. 315–319.
15. Бадер А. В., Вовк С. О. Маніпулятивний вплив друкованих та електронних джерел у реалізації інформаційної складової сучасного збройного насилля. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис.* 2023. Чис. 29. С. 133–141.
16. Wallerstein I. Precipitate Decline The Advent of Multipolarity. URL: https://iwallerstein.com/wp-content/uploads/docs/HARVIR7!.PDF (date of access: 26.05.2024).
17. Martin van Creveld The Rise and Decline of the State. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 439 p.

Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проєктом 2021.01/002.

TECHNIQUES AND MEANS OF INFORMATION WARFARE. RETHINKING THE PROBLEM

Anton Bader, Svitlana Vovk
SU «Lugansk Taras Shevchenko National University»
Ivan Bank str., 3, 36003, Poltava, Ukraine

The article notes that the progress in communication technologies, the spread of access to the Internet, the emergence and wild popularity of social networks in the late 20th – early 21st centuries provided a significant improvement in the techniques and means of information warfare. It is noted that researchers have appeared in the scientific environment who assume the formation of an information society and the abandonment of armed confrontation. It is emphasized that, according to this logic, conflicts should have moved from the physical dimension to the information sphere. It is recognized that certain actors who have developed the technologies of conducting information wars really got the opportunity to manipulate public opinion and even influence the formation of mental representations among the population. However, it is emphasized that the beginning of the XXI century leveled these assumptions, demonstrating the opposite trend. Attention is drawn to numerous wars and military conflicts, neglect of international law and the apparent dysfunctionality of the UN.

The work states that techniques and means of influencing the mass audience at the beginning of the 21st century are significantly improved and begin to be widely used in order to gain control over the enemy's political system. The opinion of leading experts is given that the main method of «information war» is the destruction of the adversary's decision-making process by means of influencing his ability to receive, process, transmit and use information. It is added that modern technologies have made it possible to manipulate the deep components of social consciousness by means of influencing the psychological mechanisms of information perception. It is concluded that the mentioned opportunities in combination with the fading of US hegemony, the general crisis of the world system and the dominance of the digital

economy have led to a change in the balance between war and information war. It is emphasized that it is necessary to recognize the supremacy of the information war, in turn, combat operations have become only one of the means of its implementation.

Key words: information war and semantic war, techniques and means of information war, armed violence as a means of information war.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 154–161
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 154–161

УДК 323.22
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.18

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ОСНОВА КОНЦЕПЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДЕРЖАВИ

Сергій Балан
Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України,
відділ міжгалузевих порівняльних правових досліджень
вул. Трьохсвятительська, 4, 01601, м. Київ, Україна

У статті досліджено роль інформаційного суспільства у формуванні концепції інформаційної держави. Проаналізовано основні етапи розвитку інформаційного суспільства, починаючи з другої половини XX століття, та їхній вплив на сучасні підходи до розробки концепції інформаційної держави. Особливу увагу приділено працям провідних теоретиків у цій сфері, таких як Деніел Белл, Йонеджі Масуда, Мануель Кастельс та Сандра Браман, чиї дослідження заклали фундаментальні основи для розуміння сутності та перспектив розвитку інформаційного суспільства.

Показано, що інформаційне суспільство, організоване навколо знань та інформаційно-комунікаційних технологій, стало новим етапом соціальної еволюції після індустріального суспільства. Відзначено, що ключовими аспектами інформаційного суспільства є прозорість, підзвітність влади, демократичність та свобода слова, які разом утворюють основу для інформаційної держави. Досліджено ґенезу методів, що використовували вчені для аналізу феномену інформаційної держави, та виявлено спільні риси, притаманні обом суспільним феноменам.

Проаналізовано сучасні підходи до інформаційної безпеки, державної політики та правового регулювання в умовах інформаційного суспільства. Показано, що інформаційна держава потребує нових політичних механізмів для регулювання використання технологій, зокрема штучного інтелекту, що забезпечить ефективне управління та розвиток інформаційного суспільства.

Дослідження інформаційного суспільства мають важливе значення для майбутнього становлення концепції інформаційної держави. Застосування порівняльного методу дозволило виокремити як спільні, так і відмінні риси інформаційного суспільства у роботах дослідників, починаючи з другої половини XX століття, що вказує на необхідність проведення подальших наукових досліджень у цій сфері для вивчення та опису феномену інформаційної держави.

Ключові слова: інформаційна держава, інформаційне суспільство, прозорість і підзвітність влади, демократія, інформаційно-комунікаційні технології, свобода слова, інформаційна безпека, державна політика, державне управління, правове регулювання, публічна влада, політичні інститути, інституційне забезпечення.

Концептуалізація суспільного феномену «інформаційної держави» неможлива без узагальнення теоретичних праць дослідників інформаційного суспільства, яке було об'єктом активного аналізу, починаючи з другої половини XX століття.

Концепція інформаційного суспільства бере свій початок від протиставлення іншому типу суспільства, який домінував у суспільній думці впродовж попередніх кількох століть, – індустріальному, рушієм і основою розвитку якого була промисловість. Власне саме усвідомлення того, що розвиток важкої промисловості досяг свого апогею, змусило дослідників шукати відповідь на питання «що буде рушієм суспільних відносин після промисловості». Цей етап еволюції спочатку був названий постіндустріальним суспільством. І оскільки промисловість була центром, в першу чергу, економічних відносин, саме економісти першими почали шукати і описувати майбутній фундамент соціальних взаємин.

© Балан С., 2024

Метою даної статті є визначення ролі досліджень інформаційного суспільства для майбутнього становлення концепції інформаційної держави, а також виявлення спільних рис притаманних обом суспільним феноменам. При цьому важливо прослідкувати генезу методів, які використовували вчені для аналізу феномену інформаційної держави.

Методологічний базис дослідження сформували історичний підхід, який був використаний для відслідковування етапів розвитку досліджень, присвячених концептуалізації феномену інформаційної держави, а також порівняльний метод, завдяки застосуванню якого вдалося виокремити спільні і відмінні риси інформаційного суспільства у роботах дослідників, починаючи з другої половини XX століття.

Провідні теоретики суспільної трансформації, такі як Деніел Белл і Йонеджі Масуда, в другій половині XX століття заклали фундаментальні основи досліджень суспільства нового типу, які продовжують значною мірою впливати на сучасні підходи. Д. Белл у своїй класичній праці «Прихід постіндустріального суспільства» представив ідею економіки, заснованої на знаннях, де інформаційні та інтелектуальні технології витісняють промислове виробництво як основний рушій економічного зростання. Подібним чином «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство» Й. Масуди сформувало образ сучасного суспільства, в якому інформація виступає ключовим ресурсом, що фундаментально трансформує характер соціальних, політичних та економічних взаємодій між індивідами та їх групами.

Концепція інформаційного суспільства привернула увагу значної кількості дослідників і пізніше послугувала теоретичною основою для наукового осмислення феномену інформаційної держави. Значний внесок у розробку проблематики інформаційної держави зробив соціолог Мануель Кастельс, який відчутно вплинув на наше розуміння того, як інформаційні технології форматують суспільство і водночас впливають на формування сучасних держав. У своїй роботі «Інформаційна ера: економіка, суспільство та культура» М. Кастельс описує трансформаційну силу мереж у новій соціальній структурі, стверджуючи, що інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) відіграють ключову роль у реорганізації соціальних структур і відносин в сучасних умовах.

Доповнюючи напрацювання М. Кастельса, С. Браман дослідила наслідки інформаційної політики для суспільства та державного управління. У своїй книзі «Зміна держави: інформація, політика та влада» Браман аналізує, як інформаційні потоки та політика не лише відображають, а й формують державну владу, підкреслюючи складний зв'язок між інформацією та суспільним регулюванням. Ідеї Браман підкреслюють необхідність формування і реалізації сталої інформаційної політики для подолання складнощів цифрової епохи, наголошуючи на тому, що управління інформацією є важливою функцією сучасних держав.

Аналіз численних досліджень переконує в тому, що еволюція до інформаційного суспільства є не просто технологічним явищем, а глибокою соціально-економічною трансформацією, завдяки якій проявляються контури інформаційної держави, в якій управління, економічна діяльність і соціальні відносини все більше опосередковуються інформаційними технологіями. Розуміння їх ролі має вирішальне значення для усвідомлення динаміки нашого цифрового світу, який стрімко прогресує, нових структур влади та контролю в сучасних інформаційних державах.

Більшість дослідників [1, с. 15; 2, с. 6] погоджується з тим, що першим представив і описав те, що пізніше було названо концепцією інформаційного суспільства, Ф. Махлуп в 1962 році [3], хоча особисто він називав цей феномен «індустрією знань». Як економіст, Ф. Махлуп будував свою концепцію на аналізі того, що він вважав фундаментом економіки.

Сприяло цьому безумовно зростання ролі університетів та інших закладів освіти у процесі розвитку нових галузей економіки.

Ще однією віхою у дослідженні інформаційного суспільства став науковий доробок Д. Белла з його концепцією постіндустріального суспільства [4]. Д. Белл намагався зробити свою концепцію сучасного суспільства якомога більш універсальною, тому відкидав термін «інформаційне суспільство» як надто обмежений і директивний, хоча зосередився, як і Ф. Махлуп, на економічних аспектах його функціонування. Д. Белл навіть обґрунтував взаємозв'язок між «інформацією» та «знанням» за допомогою філософських категорій [2, с. 8]. І саме інформація та знання посідають центральне місце в його роботі. Його «постіндустріальне суспільство» характеризується переходом від економіки товарів, до економіки послуг, а також зміною пріоритетів на ринку праці на користь професійного класу [5, с. 4].

За кілька років ідеї Д. Белла розвинув М. Порат. І хоча його первинний задум стосувався опису інформаційної економіки, він перейшов у своїх роботах до концептуалізації того, що ми сьогодні можемо назвати феноменом «інформаційної держави». Для початку він виділив первинний і вторинний сектори інформаційної економіки. До першого відносилися інформаційні товари і послуги, а до другого – супутні витрати на освіту, професійну підготовку, дослідження і розробки тощо. Після цього він детально підрахував фінансовий еквівалент інформаційної складової ВНП США. Це дозволило йому стверджувати, що економіка США базується на інформації, а відтак США є інформаційним суспільством, в якому основна частина економіки зайнята виробництвом інформаційних товарів і послуг [6, с. 32]. Таким чином, М. Порат став першим дослідником, який застосував чіткі кількісні критерії для концептуалізації інформаційного суспільства, хоча фактично розглядав суспільство в кордонах окремо визначеної національної держави, та звернув увагу на постійне зростання інформаційної складової в економіці [1, с. 15]. А. Дафф висунув версію, що працівники в інформаційних суспільствах зазвичай більше не працюють з речами, як це було в індустріальних суспільствах, а здебільшого з інформацією в тій чи іншій формі [7, с. 15–16].

Досліджуючи становлення концепції інформаційного суспільства, неможливо оминути увагою доробок японських вчених, які розвинули цілий дослідницький напрям цього феномену. Саме японським дослідникам приписують впровадження у науковий обіг терміну «joho shakai» («інформаційне суспільство», «інфоцентричне суспільство», «інформаційно свідоме суспільство») та похідний від нього «johoka shakai», який можна перекласти з японської як «інформатизоване суспільство» [8].

Відтак дослівний термін «інформаційне суспільство» вперше з'являється в назві роботи «The Information Society: From Hard to Soft Society» Ю. Хаяши (Yuichi Hayashi), яка вийшла друком в 1969 році і стала бестселлером в Японії [9, с. 119]. Водночас перша згадка терміну «інформаційне суспільство» у тексті публікації була зроблена в 1968 році Й. Масудою [9, с. 119]. В 1972 році установа, якою керував Й.Масуда (Computer Usage Development Institute), випустила дослідження «План для інформаційного суспільства: національна мета до 2000 року» [10, с. 221]. Дослідники зауважують, що бум уваги до інформаційного суспільства був спричинений публікаціями Т.Умесао, в яких він описував «інформаційні індустрії» [9, с. 119]. Вже в 1971 році в Японії було видано систематизовану працю «Словник інформаційних суспільств» [2, с. 5].

В 1981 році інший японський дослідник Ю. Іто [11] спробував узагальнити розвиток підходів до дослідження інформаційного суспільства в Японії, а також запропонував кількісні критерії для оцінки обсягів інформації [5, с. 8]. Варто зауважити, що в Японії

дослідження інформаційного суспільства здійснювалося переважно дослідниками, об'єктом наукового інтересу яких були комунікації [7, с. 72–73].

З кінця 60-х і до початку 80-х років XX століття низка провідних вчених-суспільствознавців присвятили свої праці різним аспектам формування постіндустріального суспільства. Серед них варто згадати передусім З.Бзежинського [12], К. Боулдінга [13], П. Друкера [14], Е. Тоффлера [15; 16]. Лейтмотивом усіх згаданих дослідників було оголошення нової епохи в людській історії та обґрунтування її відмінностей від усіх попередніх епох з особливим акцентом на ролі науки і технологій для розвитку людства.

Впродовж кількох останніх десятиліть науковці досліджували інформаційне суспільство переважно в кількох вимірах, як-от: технологічному, економічному, культурно-цивілізаційному, соціологічному, просторовому [17; 1]. Ці виміри не є взаємовиключними і деякі дослідники поєднували у своїх роботах елементи відразу кількох підходів. Водночас спільним для всіх напрямів є те, що на основі аналізу кількісних параметрів змін у використанні інформації робиться висновок про виникнення якісно нового типу соціальної системи – інформаційного суспільства [1, с. 11].

Проте є ще один аспект, який впродовж десятиліть отримував недостатньо уваги з боку дослідників, але має визначальне значення для розвитку інформаційного суспільства та його формалізації, – політико-правовий. Саме на цьому рівні повною мірою проявляється інформаційна держава в якості інституціоналізованої структури, виступаючи провайдером інтересів інформаційного суспільства і його середовищем існування, «життєвим простором».

Політико-правовий вимір інформаційного суспільства має дві складові. З одного боку, формування інформаційного суспільства відбувається в межах національних держав, які впроваджують відповідні політики і цим самим стимулюють розвиток досліджень, розробку й імплементацію технологій, а також їх функціонування. Також у межах національних держав відбувається інституалізація інформаційного суспільства через створення політичних і правових інститутів – органів влади і нормативно-правових актів. З іншого боку, держави виступають об'єктами впливу глобального інформаційного суспільства: впровадження технологічних новацій перетворюється на мету політичного процесу, чому сприяє зокрема наявність різноманітних глобальних рейтингів. Наприклад, вже сьогодні за допомогою ІКТ відбуваються комунікація між громадянами і державними органами, проводяться вибори і референдуми, збираються петиції, формується порядок денний у багатьох державах.

Варто пам'ятати, що в процесі інформаційної трансформації, тобто інтенсивного впровадження ІКТ в ключових сферах суспільного життя та державного управління, національний уряд діє відразу в двох іпостасях. По-перше, він виконує нормотворчу функцію шляхом розробки проектів державних політик, стандартів і правил, але водночас виступає зацікавленою особою, стратегічним інвестором у освіту, сферу інформаційно-комунікаційних технологій, програмне забезпечення, підвищення загального рівня цифрових знань населення для забезпечення сталості процесу трансформації держави в інформаційну [18].

Станом на сьогодні існує понад 50 різних визначень [2, с. 10] інформаційного суспільства, аналіз яких дозволяє відстежити генезу дослідницьких підходів до тлумачення цього концепту. Так, Д.Белл, описуючи інформаційне суспільство, яке він іменував постіндустріальним, зазначав, що концепція такого суспільства головним чином пов'язана зі змінами соціальної структури, а також з трансформаціями економіки та схеми зайнятості населення [4, с. 13]. Постіндустріальне або ж інформаційне суспільство організовується навколо знань в інтересах соціального контролю та управління

інноваціями та змінами, що у свою чергу дає поштовх появі нових соціальних відносин і нових структур, які мають управлятися політично [4, с. 20]. Освіта та знання, як форми інформації, тепер стали ключовими ресурсами та віссю, навколо якої будуть організовані нові технології, економічне зростання та розшарування суспільства [4, с. 112]. Оскільки в постіндустріальному суспільстві зростає роль технічного компонента знань, це змушує науковців, інженерів і технократів робити вибір – конкурувати з політиками чи ставати їх союзниками. Найповніше зміст такого суспільства розкривається через п'ять основних вимірів або ж компонентів: створення економіки послуг, домінування професійного і технічного класу, верховенство теоретичного знання на противагу емпіричному, плановане впровадження технологій і виникнення нової інтелектуальної технології [4, с. 14–26]. Таке суспільство потребує політичного механізму, який уможливить встановлення критеріїв регулювання технологій [4, с. 27], наприклад, меж використання штучного інтелекту.

Важливим є й інше визначення: «Інформаційне суспільство (суспільство знань) – це суспільство, яке не лише засноване на впровадженні інформаційно-комунікаційних технологій і у якому знання є вартісним продуктом, а суспільство, яке нав'язує нові способи своєї організації, здатне встановлювати нові ролі для різних систем (однією з яких є система освіти), а також перевизначати та переоцінювати різні види ресурсів (зокрема людські), які є невід'ємною частиною суспільства та економіки» [19, с. 46].

На думку М.Кастельса, однією з найпереконливіших змін останніх років стала трансформація комунікацій і спричинені нею зміни у моделях соціальної взаємодії. Він навіть пропонує розмежовувати поняття «інформаційне суспільство» («information society») та «інформатизоване суспільство» («informational society»). Вказується на те, що перше визначення підкреслює роль інформації в суспільстві, проте така роль була критично важливою в усі епохи. Водночас термін «інформатизоване суспільство» вказує на ознаку специфічної форми соціальної організації, в якій генерування, обробка та передача інформації стають основними джерелами продуктивності та влади через нові технологічні умови, що виникають у цей історичний період [20, с. XXIV].

Варто зауважити, що М.Кастельс вважає «мережевість» атрибутом сучасного «інформатизованого» суспільства. Відтак він визнає, що мережеве суспільство не вичерпує всього змісту поняття «інформатизоване суспільство», оскільки такі компоненти останнього, як соціальні рухи чи держава, виходять за межі мережевої логіки хоча й зазнають її впливу, як ознаки нової соціальної структури [20, с. 21].

Важливим для подальшого аналізу є твердження М.Кастельса про те, що на даний момент мережеве суспільство в усіх його інституційних проявах є капіталістичним суспільством [20, с. 502]. Інформаційний спосіб розвитку для Кастельса напряму пов'язаний з капіталізмом. На його думку, інформаційна революція була агресивно використана корпораціями, що призвело до формування інформаційного капіталізму з майже глобальним пануванням [21, с. 100]. Глобальна інформаційна економіка є капіталістичною насправді більше, ніж будь-яка інша економіка в історії [20, с. 379]. І оскільки інформація та комунікація циркулюють переважно через диверсифіковану, але всеосяжну систему медіа, політика дедалі активніше переміщується у медіапростір. Ким би не були політичні актори та якою б не була їхня орієнтація, вони існують у владному середовищі за посередністю медіа у розмаїтій медіасистемі, яка включає зокрема комп'ютерні комунікаційні мережі. Той факт, що політика має бути оформлена мовою онлайн медіа, має глибокі наслідки для характеристик, організації та цілей політичних процесів, політичних акторів та політичних інститутів [20, с. 507].

Новий соціальний порядок, мережеве суспільство, все більше виглядає для більшості людей як метасоціальний безлад, як певна випадкова послідовність подій, спричинена неконтрольованою логікою ринків, технологій, геополітичного порядку чи біологічної детермінації. Інформація є ключовим елементом соціальної організації суспільства, а потоки повідомлень і зображень між мережами створюють основну нитку нашої соціальної структури [20, с. 508].

Хоча інформація має багато граней, саме її роль як конститутивної сили в суспільстві є найважливішою з точки зору формування політики, бо вимагає стратегічного планування і узгодження інтересів ключових стейкхолдерів для ухвалення ефективних рішень. Саме цей вплив створення, обробки, передачі і використання інформації робить інформаційну політику настільки фундаментальною складовою у процесі здійснення влади [20, с. 35].

Лейтмотивом доробку усіх згаданих дослідників було проголошення настання нової епохи в людській історії та обґрунтування її відмінностей від усіх попередніх епох з особливим акцентом на ролі науки і технологій для розвитку людства. Інформаційне суспільство й інформаційна держава складають діалектичну єдність, оскільки в реальних умовах не можуть існувати порізно й можуть бути розділені лише аналітичним шляхом

Залежно від вибору базових методологічних засад дослідження первинним об'єктом аналізу може бути як перше, так і друге. Аналіз історичної ретроспективи суспільних досліджень дозволяє стверджувати, що поняття інформаційного суспільства потрапило у фокус наукового пошуку передусім через намагання теоретиків спрогнозувати розвиток економічних відносин у суспільстві. За умови ж врахування політико-правового аспекту під час впровадження ІКТ постає необхідність класифікації елементів інформаційної держави.

Список використаної літератури

1. Webster F. Theories of the Information Society. 4-th edition. Routledge. New York, 2014. 416 p.
2. Karvalics L. Information Society – what is it exactly? (The meaning, history and conceptual framework of an expression). Budapest, 2007. 26 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/237332035
3. Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1962. 416 p.
4. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: a Venture in Social Forecasting. New York: Basic Books, 1973. 507 p.
5. Bates B. Conceptualizing the Information Society: The Search for a Definition of Social Attributes. (Paper presented at the 34th International Communication Association conference, San Francisco CA, May 1984.) 26 p. URL: www.cci.utk.edu/~bates/papers/bates-concept-is.pdf
6. Porat M. Communication Policy in an Information Society. In Robinson G.O. (ed.) Communications for Tomorrow. New York: Praeger, 1978.
7. Duff A. Information Society Studies. New York: Routledge, 2013. 214 p.
8. Fietkiewicz K.J. The Development of Information Society in Japan: A Case Study of 21 Metropolitan Areas. In: *Proceedings of the 2019 Hawaii University International Conferences on Arts, Humanities, Social Sciences & Education (AHSE)*. Honolulu, HI: Hawaii University, 2019. 24 pp. URL: https://huichawaii.org/wp-content/uploads/2018/12/Fietkiewicz-Kaja-Joanna-2019-AHSE-HUIC.pdf
9. Duff A., Craig D., McNeill D. A Note on the Origins of the 'Information Society'. *Journal of Information Science.* Volume 22 (2). 1996. Pp. 117–122.

10. Wattenberg U. State Intervention – Japanese Experience. In: *European Commission Council* (Hg.). 1997. Pp. 219–228.
11. Ito Y. 'The «johoka shakai» approach to the study of communication in Japan', in G. C. Wilhoit and H. de Bock (eds.) *Mass Communication Review Yearbook* (Sage, Beverly Hills, CA), 1981. Pp. 671–698.
12. Brzezinski Z. Between Two Ages: America's Role in the Technetronic Era. New York: Viking Press, 1970. 354 p.
13. Boulding K. The Economics of Knowledge and the Knowledge of Economics. *American Economic Review*. Vol. 56, No. 1/2, March 1, 1966. Pp. 1–13.
14. Drucker P. The Age of Discontinuity: Guidelines to Our Changing Society. New York: Harper & Row. 1969. 413 p.
15. Toffler A. Future Shock. New York: Random House, 1970. 505 p.
16. Toffler A. The Third Wave. Collins, 1980. 544 p.
17. Nath H. The Information Society. Journal of the SCTU. 2009. Vol. 4. Pp. 19–29.
18. Hanna N. A role for the state in the digital age. *Journal of Innovation and Entrepreneurship.* Volume 7, 2018. URL: https://innovation-entrepreneurship.springeropen.com/articles/10.1186/s13731-018-0086-3#citeas_
19. Antonijević R. Characteristics of the Information Society: Implications for Education System. Open Journal for Information Technology, 2018, 1(2). Pp. 43–50. URL: https://centerprode.com/ojit/ojit0102/coas.ojit.0102.03043a.pdf
20. Castells M. The Rise of the Network Society. 2-nd ed., with a new preface. Malden, MA: Blackwell, 2010. 656 p.
21. Duff A. Castells versus Bell: A comparison of two grand theorists of the information age. *European Journal of Social Theor*y. 2023. Vol. 26(1). Pp. 90–108.

INFORMATION SOCIETY AS THE BASIC ELEMENT OF THE CONCEPT OF THE INFORMATIONAL STATE

Sergii Balan
V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine,
Department of Interdisciplinary Comparative Legal Studies
Tryokhsviatitelska str., 4, 01601, Kyiv, Ukraine

The article examines the role of the information society in the formation of the concept of the informational state. The main stages of the information society development, starting from the second half of the 20th century, and their influence on modern approaches towards development of the concept of the informational state are analyzed. Special attention is paid to the works of leading theorists in this field, such as Daniel Bell, Yoneji Masuda, Manuel Castells, and Sandra Braman, whose research laid the fundamental foundations for understanding the essence and prospects of the development of the information society.

It is shown that the information society, organized around knowledge and information and communication technologies, has become a new stage of social evolution after the industrial society. It was noted that the key aspects of the information society are transparency, accountability of the government, democracy and freedom of speech, which together form the basis for the informational state. The genesis of the methods used by scientists to analyze the phenomenon of the information state was studied, and common features inherent in both social phenomena were identified.

Modern approaches to information security, state policy and legal regulation in the conditions of the information society are investigated. It is shown that the informational state needs new political

mechanisms to regulate the use of technologies, in particular artificial intelligence, which will ensure effective management and development of the information society.

Research on the information society is important for the future development of the concept of the informational state. The application of the comparative method made it possible to single out both general and distinctive features of the information society in the works of researchers starting from the second half of the 20th century, which indicates the need for further scientific research in this area to study and describe the phenomenon of the informationa state.

Key words: informational state, information society, transparency and accountability of state power, democracy, information and communications technologies, freedom of expression, information security, public policy, public administration, legal regulation, public authority, political institutions, institutional support.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 162–172
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 162–172

УДК 327+316.256]:316.77-049.5ЄС
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.19

ПОЛІТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ТА ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ЄС

Микита Білоусов
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
факультет політичних наук, кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики
вул. 68 Десантників, 10, 54000, м. Миколаїв, Україна

У науковій статті досліджено політичне підґрунтя та інституційне забезпечення інформаційної безпеки ЄС протягом 2014–2024 рр.

Автор зауважує, що починаючи з 2014 р. у сфері інформаційної безпеки перед ЄС постали нові виклики. Але реакція ЄС на дії РФ, що становили потенційну гібридну загрозу, проявилася трохи запізно, зокрема, в інституційному плані.

Автор звертає увагу на те, що після вторгнення РФ на територію України у 2014 р., зокрема, після повномасштабного – 2022 р., ЄС почав виділяти нові виклики чи загрози у сфері інформаційної безпеки, адже цілеспрямовані атаки з боку Росії створювали широкомасштабний ризик з огляду на взаємопов'язаність інституцій ЄС. Слід зазначити, що після 24 лютого 2022 р. ЄС почав йти шляхом адаптації свого законодавства з урахуванням всіх змін породжених російською гібридною війною.

У статті автором проаналізована система нормативно-правових актів, які регулюють питання інформаційної безпеки ЄС, а саме: Стратегія кібербезпеки ЄС: відкритий, безпечний і захищений кіберпростір від 2013 р.; Директива ЄС щодо мережевої та інформаційної безпеки (NIS-1) від 2016 р.; Закон про захист персональних даних «General Data Protection Regulation» (GDPR) від 2018 р; Стратегічний порядок денний ЄС на 2019–2024 рр.; Директива про мережеву та інформаційну безпеку (NIS-2) від 2022 р.; Закон про дані ЄС від 2023 р.; Регламент про кібербезпеку, що встановлює заходи для високого загального рівня кібербезпеки в установах, органах, офісах і агентствах ЄС від 2024 р.

Автор приходить до висновку, що якщо ЄС зможе забезпечити безпечне та стійке державне управління у сфері цифрової трансформації, то лише за таких умов цей процес може бути успішним. Нові правила допоможуть суб'єктам ЄС запобігати та протистояти інформаційним загрозам та викликам, зокрема, кібератакам, кількість яких стрімко збільшилась після 24 лютого 2022 р.

Ключові слова: інформаційна безпека, кібербезпека, ЄС, Україна, РФ.

Постановка проблеми. Слід зазначити, що у XXI ст. для Європейського Союзу (далі – ЄС) інформаційна безпека має важливе значення, оскільки зав'язана на безпеці держави, кожного окремого громадянина, безпеці ЄС як організації і дотриманні прав і свобод людини. Усі ці складові передбачає ЄС у принципах інформаційної безпеки та реалізує в зазначеному напрямку [5, с. 168]. Інформаційна безпека ЄС є одним із п'яти стратегічних принципів Спільної політики безпеки і оборони (далі – СПБО) [23, с. 295–296].

Починаючи з 2014 р. перед ЄС постали нові виклики у сфері інформаційної безпеки. Але реакція ЄС на дії РФ, що становили потенційну гібридну загрозу, проявилася трохи запізно, зокрема в інституційному плані.

Однак, повномасштабне вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 р., значно вплинуло на прийняття законодавчих ініціатив у сфері інформаційної безпеки ЄС, що, відповідно, обумовило зміну в політичному підґрунті та інституційному забезпеченні безпеки ЄС в інформаційній сфері.

© Білоусов М., 2024

Якщо до повномасштабного вторгнення розвиток законодавства ЄС в сфері забезпечення інформаційної безпеки проводився в рамках єдиної системи правового регулювання ЄС (за винятком сфери СПБО), то після 24 лютого 2022 р. ЄС почав йти шляхом адаптації свого законодавства з урахуванням всіх змін породжених російською гібридною війною та, відповідно, вимог загальносвітового порядку обробки персональних даних. Формування зовнішньої політики ЄС, що характеризується співпрацею з країнами-партнерами, певним чином зосереджується на запобіганні та вирішенні конфліктів, включаючи інформаційну безпеку, завдяки широкому та збалансованому підходу, який звертає увагу на кібердипломатію.

Актуальність обраної проблематики підтверджує той факт, що в умовах російської гібридної війни стала очевидною суттєва недостатність потенціалу інформаційної безпеки та кіберстійкості ЄС, адже цілеспрямовані атаки створюють широкомасштабний ризик з огляду на взаємопов'язаність інституцій ЄС. Протистояти інформаційним загрозам та кіберризикам в інформаційній сфері на сучасному етапі здатна ефективно організована система забезпечення інформаційної безпеки, яка має ґрунтуватися на взаємодії керівних органів ЄС, громадян та недержаних організацій.

Мета наукової статті полягає в здійсненні аналізу політичного підґрунтя та інституційного забезпечення інформаційної безпеки ЄС.

Під час написання статті автор використовував напрацювання зарубіжних науковців, зокрема, роботи європейських та американських дослідників можна поділити на дві групи. До першої групи належать наукові публікації, які стосуються саме політичного підґрунтя інформаційної безпеки ЄС. Це роботи М.Д. Кавелті [7], Г. Крістоу [9], Д. Фіотт [16], А.А. Матле [21], С. Меркадо-К'єркегор [22]. Друга група дослідників звернула свою увагу на інституційне забезпечення інформаційної безпеки ЄС: А. Монар, Ф. Асдеракі, С. Пайле-Кало [23], Дж. Рерл [27], Дж. Рінгхоф [28], К.Ф. Слівінскі [30], В. Вебер [32].

Необхідно відмітити, що обрана проблематика мало висвітлена у працях українських дослідників, що ще більше підсилює актуальність обраного дослідження. Зокрема, серед українських дослідників, які звертали увагу на інституційне забезпечення інформаційної безпеки ЄС загалом слід згадати: А. Хмель, М. Білоусова [5], О. Фурсай [4], Т. Перун [2], С. Трояна [3].

Виклад основного матеріалу дослідження. Щоб гарантувати мінімальний рівень інформаційної безпеки, починаючи з 1990-х рр. на рівні ЄС, був прийнятий комплекс відповідних правових актів у складі системи правового регулювання телекомунікацій і захисту інформації. Слід зазначити, що право на захист персональних даних включено Хартією ЄС про основні права 2007 р. в каталог основних прав громадян ЄС (ст. 8) [8].

Загалом система нормативно-правових актів, які регулюють питання інформаційної безпеки ЄС включає: Стратегію кібербезпеки ЄС: відкритий, безпечний і захищений кіберпростір [19] від 2013 р.; Директиву ЄС щодо мережевої та інформаційної безпеки (NIS) від 2016 р. [31]; Закон про захист персональних даних «General Data Protection Regulation» (GDPR) від 2018 р. [17].

Слід зазначити, що мета «Стратегії кібербезпеки ЄС: відкритий, надійний та безпечний кіберпростір» від 2013 р. – підвищення стійкості і нарощування потенціалу в області кібербезпеки держав-членів ЄС (посилення боротьби з кіберзлочинністю, формування ефективної інфраструктури забезпечення безпеки, розробка принципів міжнародної політики в області кібербезпеки). Задля досягнення цієї мети ЄС вирішив розробити політику кіберзахисту ЄС для захисту мереж у місіях і операціях СПБО, включаючи динамічне управління ризиками, покращений аналіз загроз та обмін інформацією. Зокрема, розробка

такої політики передбачала удосконалення навчання із кіберзахисту для військових, як в європейському, так і у багатонаціональному контексті, включаючи інтеграцію елементів кіберзахисту в існуючі формати навчань [9, с. 177].

25 травня 2018 р. в ЄС набув чинності «Закон про захист персональних даних» («General Data Protection Regulation» (GDPR) [17]. GDPR є найсуворішим законом про конфіденційність і безпеку в світі. Незважаючи на те, що Закон був розроблений і прийнятий ЄС, цей нормативно-правовий акт накладає зобов'язання на всі організації, якщо вони займаються збором даних, пов'язаних з громадянами в ЄС [33].

Слід зазначити, що інституційне забезпечення інформаційної безпеки ЄС координується Європейським центром боротьби з кіберзлочинністю, який є окремим органом при Європолі та був офіційно створений у 2013 р. [22, с. 433]. Центр координує національні органи щодо боротьби з кіберзлочинністю та займається навчанням національних експертів з кібербезпеки, діє як європейський координаційний центр у боротьбі з кіберзлочинністю [30, с. 477]. Його головна мета полягає в тому, щоб забезпечити скоординовану відповідь на кіберзлочинність, сприяти обміну інформацією, проводити судово-медичний аналіз, надавати розвідувальні дані та правову допомогу, надавати підтримку державам-членам у розслідуванні кіберзлочинів та сприяти зустрічам з експертами з кіберзлочинності [7, с. 312].

У Стратегічному порядку денному ЄС на 2019–2024 рр. боротьба з гібридними загрозами була визначена як один з пріоритетів [6]. Країни, які підписали цей документ погодились розвивати та зміцнювати спільну боротьбу з тероризмом і транскордонною злочинністю, покращуючи співпрацю та обмін інформацією, а також захищати європейське суспільство від зловмисної кіберактивності, гібридних загроз і дезінформації, що походять від ворожих державних і недержавних суб'єктів. Подолання таких загроз потребує комплексного підходу з більшою співпрацею, більшою координацією, більшими ресурсами та більшими технологічними можливостями [6].

9 листопада 2023 р. Європейський парламент ухвалив Закон про дані ЄС. Європейська комісія пояснила, що Закон про дані «забезпечить справедливість у цифровому середовищі, стимулюватиме конкурентний ринок даних, відкриє можливості для інновації, керовані даними, і зможе зробити дані більш доступними для всіх». 16 листопада 2023 р. Європейська рада із захисту даних випустила проект Керівних принципів 2/2023 щодо технічної сфери застосування ст. 5(3) Директиви про електронну конфіденційність. Стаття 5(3) Директиви про електронну конфіденційність вимагає отримання згоди перед збереженням або доступом до інформації на пристрої кінцевого користувача за допомогою файлів cookie або подібних технологій [25]. Депутати Європарламенту домоглися чіткого визначення комерційної таємниці та власників комерційної таємниці, щоб запобігти незаконній передачі даних і витоку даних до країн із слабкішими правилами захисту даних. Вони запевнили, що Закон про дані означає, що клієнти хмарних послуг матимуть право укладати контракти та уникати «прив'язки» до певного постачальника. Закон про дані отримав офіційне схвалення Європейської ради 27 листопада 2023 р., але на момент весни 2024 р. він не діє [14].

Центр має цілісну перспективу протидії кіберзлочинності і складається з трьох різних підрозділів: операції, стратегія та судово-медична експертиза [27, с. 101]. У 2019 р. Центр опублікував нову оцінку загрози організованої злочинності в Інтернеті (IOCTA) [18], яка стосується викликів, пов'язаних з новими технологіями, законодавством і терористичною діяльністю в кіберпросторі. Цей формальний щорічний огляд подій щодо кіберзлочинності також опосередковано стосується кібертероризму. IOCTA обговорює

терористичну діяльність у кіберпросторі, таку як пропаганда, вербування, радикалізація, фінансування та використання шифрування.

Європейський поліцейський коледж (CEPOL) є ще одним ключовим агентством ЄС, яке прагне у співпраці з Європолом розвивати та координувати навчання щодо пріоритетів безпеки та розслідування, а також ефективної боротьби з кіберзлочинністю [27, p. 154].

Спільна робоча група щодо боротьби з кіберзлочинністю (J-CAT) була створена у вересні 2014 р. та підтримує роботу Європейського центру боротьби з кіберзлочинністю. Її метою є боротьба з кіберзлочинами та сприяння транскордонним розслідуванням [20].

Слід зазначити, що починаючи з 2014 р., коли РФ незаконно анексувала український півострів Крим і почала війну на Сході України, крім одностайного засудження дій Росії, дві організації відповіли Спільною декларацією в липні 2016 р., яку підписали тодішній президент Європейської ради Дональд Туск, тодішній президент Європейської комісії Жан-Клод Юнкер і генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг.

Декларація визначила сім напрямків політики, які мають бути пріоритетними в інституційних відносинах: 1) захист від гібридних загроз та відповідь на них; 2) операції, в тому числі в морській сфері; 3) кібербезпека та захист; 4) обороноздатність; 5) оборонна промисловість і дослідження; 6) навчання (включаючи гібридні сценарії); 7) підвищення стійкості партнерів. Кілька місяців по тому було складено список із 42 конкретних заходів для виконання зобов'язань щодо більш тісної співпраці. Додавання 32 проектів до цього списку в 2017 р. мало підкреслити важливість, яку обидва органи надають спільним діям і співпраці.

Друга Спільна декларація, опублікована у 2018 р., по суті підтвердила зміст попереднього документа та розширила масштаби і глибину стратегічного партнерства між ЄС та НАТО. Заходи проти поширення дезінформації напередодні виборів були додані до переліку спільних зусиль [21].

Також було вжито важливих кроків для посилення кіберстійкості через постійну структуровану співпрацю (PESCO) – структуру для поглиблення оборонної співпраці між державами-членами ЄС. Десять проектів PESCO зосереджені на кіберсфері. Проект груп швидкого кібернетичного реагування PESCO та взаємної допомоги в кібербезпеці (CRRTs) був першим, який було активовано в оперативному контексті, коли його учасники були розгорнуті для допомоги Україні в її кіберзахисті, демонструючи здатність країн ЄС співпрацювати у відповідь на кіберзагрози в умовах кризи. ЄС повинен прискорити впровадження спільних кіберпідрозділів і вжити заходів для розвитку активної позиції кіберзахисту, що є суперечливим, оскільки включає деякі наступальні елементи [32, с. 3].

Вплив російської гібридної війни не обмежився Україною, але був також поширений на ЄС. У той час Литва, Латвія, Естонія та Швеція повідомили про численні випадки російських кампаній дезінформації, починаючи від вбивств політичних лідерів і закінчуючи підривом державних інституцій. Крім кібератак, РФ грала в обережну гру «розділяй і володарюй»: наприклад, на тлі серйозної боргової кризи в ЄС РФ оголосила про готовність скасувати загальне ембарго у відповідь на імпорт продовольства для Греції, Угорщини та Кіпру, які зіштовхнулися з важкою економічною битвою.

На стратегічному рівні на перший план вийшли недостатні витрати Європи та зростаюча залежність від такої американської парасольки безпеки. Фінансування РФ та онлайн-підтримка ультраправих політичних партій по всій Європі – Австрії, Італії, Франції, Угорщини та Німеччини – становили виклик, який був не лише стратегічним, а й системним.

Органи ЄС ставали все більш привабливими об'єктами для кіберзловмисників, причому кількість серйозних інцидентів зросла більш ніж у 10 разів між 2018 і 2021 рр. Саме тому, 20 червня 2019 р. Європейська Рада запросила інституції ЄС разом із державами-членами працювати над заходами для підвищення стійкості та покращення культури безпеки ЄС проти кібер- та гібридних загроз поза межами ЄС, а також краще захищати інформаційні та комунікаційні мережі ЄС, зокрема процеси прийняття рішень від шкідливих дій усіх видів [12, с. 29].

Регламент, що встановлює загальну структуру кібербезпеки для інституцій, органів, офісів і агенцій ЄС, є одним із заходів, передбачених у Стратегії кібербезпеки ЄС для цифрового десятиліття, представленій Комісією та Верховним представником ЄС із закордонних справ та політики безпеки в грудні 2020 р. для посилення колективної стійкості ЄС проти кіберзагроз.

Європейська комісія прийняла нову переглянуту Стратегію безпеки на період 2020-2025 рр., щоб зміцнити безпеку всіх держав-членів шляхом боротьби з тероризмом (політика боротьби з радикалізацією має зосереджуватися на ранньому виявленні, зміцненні стійкості та розмежуванні, а також як реабілітація та реінтеграція в суспільство), запобігання гібридним загрозам, кіберзлочинам і посилення кібербезпеки [15].

У своїх висновках від 22 березня 2021 р. щодо цієї стратегії Рада підкреслила, що кібербезпека є життєво важливою для функціонування державного управління та інституцій як на національному рівні, так і на рівні ЄС, а також для європейського суспільства та економіки в цілому.

Після повномасштабного вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 р., інституції ЄС у травні 2022 р. досягли політичної згоди щодо переглянутої Директиви про мережеву та інформаційну безпеку (NIS-2), яка, зокрема, посилила правила кібербезпеки та запровадила суворіші наглядові заходи та вимоги до виконання.

Голова Ради та учасники переговорів у Європейському парламенті у травні 2022 р. досягли попередньої згоди щодо регламенту, спрямованого на забезпечення високого спільного рівня кібербезпеки в установах, органах, офісах та агентствах ЄС. Ці заходи були запропоновані Комісією в березні 2022 р. на тлі значного сплеску кількості складних кібератак, які зачіпають органи державного управління ЄС протягом останніх років. Новий регламент створив загальну структуру для всіх суб'єктів ЄС у сфері кібербезпеки та покращив їх стійкість і здатність реагувати на інциденти:

1. Щоб забезпечити високі загальні стандарти в інституціях, органах, офісах і агенціях ЄС, нові правила вимагають від них створення системи управління, управління ризиками та контролю в сфері кібербезпеки.

2. Усі суб'єкти ЄС також повинні будуть впровадити заходи кібербезпеки, спрямовані на усунення виявлених ризиків, проводити регулярні оцінки зрілості кібербезпеки та запровадити план кібербезпеки.

3. Згідно з новим регламентом, повноваження Групи реагування на комп'ютерні надзвичайні ситуації ЄС (CERT-EU) також будуть посилені, і вона буде перейменована на «Службу кібербезпеки для установ, органів, офісів і агентств Союзу», зберігаючи поточну абревіатуру.

4. CERT-EU консультуватиме всі інституції, органи, офіси та агентства ЄС і допомагатиме їм запобігати, виявляти і реагувати на інциденти. Він також виступатиме центром обміну інформацією та координації кібербезпеки, а також реагування на інциденти. Усі установи ЄС повинні будуть надавати несекретну інформацію про інциденти CERT-EU без зайвих затримок [13].

Крім того, новий регламент створить міжінституційну раду з кібербезпеки, яка керуватиме та контролюватиме виконання регламенту інституціями, органами, офісами та агентствами ЄС. Нова рада також контролюватиме реалізацію загальних пріоритетів і цілей CERT-EU і забезпечуватиме стратегічне керівництво.

Рада складатиметься з представників усіх установ та дорадчих органів ЄС, Європейського інвестиційного банку, Європейського центру компетенції з кібербезпеки, Агентства ЄС з кібербезпеки (ENISA), Європейського інспектора із захисту даних, Агентства ЄС з космічної програми, а також представників Мережі агенцій ЄС. Секретаріат правління забезпечуватиме Європейська комісія [10].

Парламент офіційно прийняв директиву NIS-2 10 листопада 2022 р. Щодо суперечливого питання про присвоєння авторства, ЄС досяг успіху 10 травня 2022 р., коли Союз і кілька міжнародних партнерів засудили – і тим самим приписали – зловмисну кібератаку, здійснену РФ проти України, яка була спрямована на супутникову мережу [29]. 15 вересня 2022 р. Комісія запропонувала нові кіберзаходи щодо забезпечення стійкості з метою зміцнення правил кібербезпеки для забезпечення більш безпечних апаратних та програмних продуктів.

10 листопада 2022 р. Високий представник/віце-президент (HR/VP) та Комісія висунули Спільне повідомлення про політику ЄС у сфері кіберзахисту, яка «спрямована на посилення можливостей ЄС у сфері кіберзахисту та посилення координації та співпраці між військовими та цивільними кіберспільнотами». Спільне повідомлення також, зокрема, прагне посилити управління кіберкризами в ЄС і зменшити стратегічну залежність у сфері кібертехнологій і посилити співпрацю з партнерами в кіберзахисті [11].

Новий Регламент про кібербезпеку, що встановлює заходи для високого загального рівня кібербезпеки в установах, органах, офісах і агентствах ЄС, набув чинності 7 січня 2024 р. Цей Регламент узгоджується з цілями політики Комісії, визначеними Стратегією безпеки ЄС і Стратегією ЄС з кібербезпеки, і забезпечує узгодженість з іншими законодавчими ініціативами у сфері, а саме: 1) Директива про заходи для високого спільного рівня кібербезпеки в Союзі («NIS-2»); 2) Закон про кібербезпеку; 3) Рекомендація Комісії щодо скоординованої реакції на широкомасштабні інциденти та кризи кібербезпеки.

У Регламенті встановлюються заходи щодо створення внутрішньої системи управління ризиками кібербезпеки, управління та контролю для кожного суб'єкта ЄС, а також створюється нова Міжвідомча рада з кібербезпеки для моніторингу та підтримки його впровадження суб'єктами Союзу. Він надає розширені повноваження Групи реагування на комп'ютерні надзвичайні ситуації для інституцій, органів, офісів і агентств ЄС (CERT-EU) як центру аналізу загроз, обміну інформацією та координації реагування на інциденти, центрального консультативного органу та постачальника послуг. Відповідно до свого мандату CERT-EU перейменовано на Службу кібербезпеки для установ, органів, офісів і агенцій Союзу, але зберігає коротку назву «CERT-EU» [24].

ЄС постійно вдосконалює свій потенціал і стратегію задля стримування та протидії кіберзагрозам або атакам. Щоб посилити та покращити співпрацю між правоохоронними органами та інструментами правосуддя, він використовує електронні докази для розслідування та приписування злочинних і терористичних дій у кіберпросторі через Європейський ордер про видачу та Європейський ордер про збереження [26]. Європейська судова кіберзлочинна мережа підтримується Євроюстом і сприяє співпраці між компетентними судовими органами.

Огляд політики та стратегій, прийнятих ЄС за останні два десятиліття, показує, що Брюссель нерішуче використовує термін кібертероризм, пов'язуючи його з певним типом дій: кіберзлочинність і кібербезпека.

Серед причин, по-перше, з огляду на те, що ЄС є інституцією економічного характеру, існувала невід'ємна тенденція позначати загрози як злочини. Таким чином, проблеми, пов'язані з комп'ютерною безпекою, зазвичай, позначаються як онлайн-злочинна діяльність, комп'ютерні та інформаційні системи і злочини у сфері високих технологій.

По-друге, технічне визначення кібератак залишається складним завданням. Тому виявити мотиви кібератаки та охарактеризувати її як терористичну атаку все ще є складним завданням.

По-третє, політичне приписування кібератаки терористу, а не злочинній групі, піднімає питання політичної легітимації. Брюссель не бажає пропонувати таку легітимізацію, тому утримується від позначення таких дій кібертерористичними.

Тим не менш, ЄС не байдужий до викликів безпеці, які кібертероризм представляє для своїх держав-членів. Зокрема, політика ЄС щодо кібербезпеки стосується діяльності, пов'язаної з тероризмом, у кіберпросторі, як-от радикалізація, вербування, пропаганда та фінансування. Проте ЄС значно виграє від гармонізації законодавства і процедур розслідування, судового переслідування та криміналізації цих дій. Крім того, у рамках зусиль зі зміцнення своєї культури кібербезпеки ЄС має посилити співпрацю між своїми державами-членами та з відповідними міжнародними організаціями. Нарешті, протистояння кіберзагрозам залежить від обміну інформацією, передового досвіду, а також освіти та навчання.

Війна Росії проти України, підкреслила також важливу роль космосу. Якщо космічний потенціал Європи буде підірваний, то здатність ЄС забезпечувати безпеку та захист своїх громадян буде піддана серйозному випробуванню. Слід зазначити, що на початку лютого 2022 р., напередодні повномасшбатного вторгнення РФ, російські хакери атакували систему "ViaSat", перервавши Інтернет-послуги в Україні. Наслідком цієї кібератаки стали перебої у зв'язку між користувачами, державними органами та підприємствами України, зокрема, атака завдала шкоди декільком країнам-членам ЄС (Польщі та Франції) [1].

Як відомо, ЄС може похвалитися автономними космічними можливостями, які допомагають у глобальному позиціонуванні ("Galileo") і моніторингу ("Copernicus"). Через Європейський оборонний фонд і постійне структуроване співробітництво (PESCO) ЄС також працює над заповненням прогалин у своїх можливостях космічної оборони. Нарешті, такі організації, як Супутниковий центр ЄС ("SatCen"), продовжують надавати цінні дані геопросторової розвідки для ЄС та його партнерів, у тому числі для України [16, с. 86–87].

Щоб протистояти російському впливу на технологічну сферу, ЄС має будувати цифрові альянси з країнами-однодумцями. ЄС має прагнути до більшого зближення зі США та іншими західними союзниками та запропонувати глобальному Півдню привабливий альтернативний шлях до цифрового розвитку.

Війна в Україні вже показала, що великі цифрові компанії та громадянське суспільство є важливими акторами міжнародної політики. Значна частина рішень щодо боротьби з російською дезінформацією в ЄС, Україні та РФ була покладена на приватні компанії та неурядові організації через відсутність регулювання модерації контенту. У відповідь на громадський тиск, який часто спричиняють представники громадянського суспільства, великі західні технологічні компанії фактично запровадили власні санкції проти РФ, зупинивши послуги та продажі в РФ навіть у регіонах, навмисно виключених із режимів урядових санкцій. Щоб гарантувати, що цілі зовнішньої політики Європи не будуть підірвані діями приватного сектору та громадянського суспільства, важливо, щоб ЄС постійно співпрацював із цими суб'єктами в питаннях цифрової дипломатії [28].

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що в умовах російської гібридної війни, міжінституційний підхід дозволить суб'єктам ЄС розробити свої заходи з посилення інформаційної безпеки, включаючи кібербезпеку та відповіді на кіберзагрози і потенційні атаки. У своїй резолюції від березня 2021 р. Рада ЄС наголосила на важливості надійної та послідовної системи безпеки для захисту всього персоналу ЄС, даних, комунікаційних мереж, інформаційних систем і процесів прийняття рішень. Цього можна досягти лише шляхом посилення стійкості та покращення культури безпеки інституцій, органів, офісів та агентств ЄС.

Цифрова трансформація може бути успішною, лише якщо ЄС зможе забезпечити безпечне та стійке державне управління в цьому процесі. Нові правила допоможуть суб'єктам ЄС запобігати та протистояти кібератакам, які стали частими за останні кілька років. Усі суб'єкти ЄС взаємопов'язані, і в цьому ланцюзі не повинно бути слабкої ланки.

У сучасних політичних умовах породжених російською гібридною війною, ЄС також досяг значного прогресу в протидії кіберзагрозам. Наприклад, у травні 2022 р. Рада схвалила висновки щодо розвитку кіберпозиції ЄС, метою яких є висвітлення рішучості ЄС надати відповідь суб'єктам загрози, які прагнуть позбавити ЄС безпечного та відкритого доступу до кіберпростору та вплинути на його інтереси. Також у травні 2022 р. інституції ЄС досягли політичної згоди щодо переглянутої Директиви про мережеву та інформаційну безпеку (NIS-2), яка, зокрема, посилить правила кібербезпеки та запровадить суворіші наглядові заходи та вимоги до виконання. Ключовими елементами пропозиції для всіх інституцій, органів, офісів та агентств ЄС є наступні: 1) мати структуру управління, управління ризиками та контролю у сфері кібербезпеки; 2) проводити регулярні оцінки зрілості; 3) впроваджувати заходи кібербезпеки для усунення виявлених ризиків; 4) розробити план покращення кібербезпеки; 5) негайно надсилати інформацію про інцидент із CERT-EU.

Важливою подією в інституційному забезпеченні інформаційної безпеки ЄС стало те, що 9 листопада 2023 р. – Європейський парламент ухвалив текст Закону про європейські дані. Закон про дані ЄС також підтримує цифрову трансформацію державних послуг і запровадження спільної європейської цифрової ідентичності, яка оптимізує транскордонні цифрові транзакції та послуги, водночас захищаючись комплексною структурою європейських стандартів і вказівок.

Усе це означає, що ЄС почав грати в глобальну технологічну гру. Війна в Україні сприяє цьому процесу Стратегії ЄС у сфері інформаційної безпеки. Російсько-українська війна стала прискорювачем існуючих тенденцій і викликів, перетворивши технології на ще одне ключове поле битви. Інституції ЄС намагаються сформувати глобальні стандарти конфіденційності та захисту даних, цифрових платформ і штучного інтелекту відповідно до європейських цінностей, використовуючи привабливість і силу свого внутрішнього ринку.

Список використаної літератури

1. Бережанський І. За масштабною кібератакою на супутниковий інтернет в Україні стояла Росія – ЄС і Британія // ТСН.ua. 2022. 10 травня. URL: https://tsn.ua/ato/za-masshtabnoyu-kiberatakoyu-na-suputnikoviy-internet-v-ukrayini-stoyala-rosiya-yes-i-britaniya-2058739.html
2. Перун Т. Інформаційна безпека країн Європейського Союзу: проблеми та перспективи правового регулювання. Правові засади європейської та євроатлантичної інтеграції України: досягнення та перспективи: матеріали учасників ІІ заочної науковопрактичної конференції (Львів, 23 листопада 2018 р.). Львів, 2018. С. 140–143.

3. Троян С. С. Інформаційно-безпекова політика Європейського Союзу. Саміт-книга, 2019. С. 1–9. URL: https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/43324
4. Фурсай О. Політика інформаційної безпеки Європейського Союзу. Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. 2024. С. 165–170. URL: http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/489/423
5. Хмель А., Білоусов М. Механізми та правове забезпечення захисту інформації в ЄС // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2020. Випуск 33. С. 167-176; Хмель А. О. Боротьба із гібридними загрозами в ЄС (за нормативно-правовою базою Європейського Союзу). Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI. Вип. 4. 2022. С. 91–101.
6. A new strategic agenda for the EU (2019–2024) // European Council. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/eu-strategic-agenda-2019-2024/
7. Cavelty M. D. Europe's cyber-power', European Politics and Society. Vol. 19. № 3. January, 2018. P. 304-320. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23745118.201 8.1430718
8. Charter of fundamental rights of the European Union // European Parliament: official web-site. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
9. Christou G. Cybersecurity in the European Union: Resilience and Adaptability in Governance Policy New Security Challenges. Springer, 2016. 222 p.
10. Commission welcomes political agreement on new rules to boost cybersecurity in EU institutions, bodies, offices and agencies. 2023. 26 of June. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_3483
11. Cyber Defence: EU boosts action against cyber threats // European Commission. 10 of November. 2022. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_6642
12. Cyber threats // European Parliamentary Research Service. December, 2022. P. 29–30.
13. Cybersecurity at the EU institutions, bodies, offices and agencies: Council and Parliament reach provisional agreement. 2023. 26 of June. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/06/26/cybersecurity-at-the-eu-institutions-bodies-offices-and-agencies-council-and-parliament-reach-provisional-agreement/
14. European Parliament approves EU Data Act // European Parliament. 2023. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0385_EN.html
15. EU Security Union Strategy: connecting the dots in a new security ecosystem // European Commission. 24 of July. 2020. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/ detail/en/IP_20_1379
16. Fiott D. Rethinking the EU's Approach to Space: The Case of Security and Defence // Facing war: rethinking Europe's security and defence edited by Serena Giusti and Giovanni Grevi introduction by Paolo Magri. Institute for International Political Studies. 2022. P. 86–87.
17. General Data Protection Regulation // EU GDPR: official web-site. URL: https://gdpr-info.eu/
18. Internet Organized Crime Threat Assessment (IOCTA) // Europol. 9 of October. 2019. URL: https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/internet-organisedcrime-threat-assessment-iocta-2019
19. Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Cyber security Strategy of the European Union: An Open, Safe and Secure Cyberspace // European Commission. 7 of February. 2013. P. 3. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/ PDF/?uri=CELEX:5201 3JC0001&from=EN

20. Joint Cybercrime Action Taskforce (J-CAT) // Europol. URL: https://www.europol.europa.eu/ activities-services/services-support/joint-cybercrime-action-taskforce
21. Matlé A. A. New Burden-Sharing Formula in the Making? How the EU and NATO Can Organize Security Together. 2023. 27 of June. URL: https://dgap.org/en/research/publications/new-burden-sharing-formula-making
22. Mercado-Kierkegaard S. 'EU Tackles Cybercrime', in Cyber Warfare and Cyberterrorism. IGI Global Publisher of Timely Knowlegde. January, 2007. P. 431–438. URL: https://www.europol.europa.eu/abouteuropol/european-cybercrime-centre-ec3
23. Monár A., Fiott D., Asderaki F., Paile-Calo S. Challenges of the Common Security and Defence Policy. ESDC 2nd Summer University Book. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 314 p.
24. New rules to boost cybersecurity of the EU institutions enter into force // European Commission. 2024. 8 of January. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_23_6782
25. Parliament backs plans for better access to, and use of, data // European Parliament. 2023. URL: https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20231106IPR09025/parliament-backs-plans-for-better-access-to-and-use-of-data
26. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on European Production and Preservation Orders for electronic evidence in criminal matters // European Commission. 17 of April. 2018. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018PC0225&from=PT
27. Rehrl J. Handbook on Cybersecurity: the Common Security and Defence Policy of the European Union. Vienna: Federal Ministry Republic of Austria, Luxembourg Publications Office of the European Union, 2018. 232 p.
28. Ringhof J. The geopolitics of technology: How the EU can become a global player. 2022. 17 of May. URL: https://ecfr.eu/publication/the-geopolitics-of-technology-how-the-eu-can-become-a-global-player/
29. Russian cyber operations against Ukraine: Declaration by the High Representative on behalf of the EU // Council of the European Union. 10 of May. 2022. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/05/10/russian-cyber-operations-against-ukraine-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union/
30. Sliwinski K. F. Moving beyond the European Union's Weakness as a Cybersecurity Agent // Contemporary Security Policy 35. № 3. September 2014. P. 468-486. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13523260.2014.959261
31. Special Eurobarometer 464a Report: Europeans' attitudes towards cyber security // European Commission. September 2017. URL: https://ec.europa.eu/commfrontofce/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/79735
32. Weber V. Rethinking European Cyber Defence Policy: Towards a Defence Superiority Doctrine // German Council on Foreign Relations. 8 of April. 2022. 11 p.
33. What is GDPR, the EU's new data protection law? // EU GDPR: official web-site. URL: https://gdpr.eu/what-is-gdpr/

THE POLITICAL FRAMEWORK AND INSTITUTIONAL SUPPORT FOR EU INFORMATION SECURITY

Mykyta Bilousov
Petro Mohyla Black Sea National University,
Faculty of Political Sciences,
Department of International Relations and Foreign Policy
68 Desantnykiv str., 10, 54000, Mykolaiv, Ukraine

The scientific article examines the political framework and institutional support for EU information security during 2014-2024.

The author notes that since 2014, new challenges have arisen for the EU in the sphere of information security. But the EU's reaction to the actions of the Russian Federation, which posed a potential hybrid threat, appeared somewhat late, in particular in institutional terms.

The author draws attention to the fact that after the Russian invasion of Ukraine in 2014, in particular after a full-scale one in 2022, the EU began to highlight new challenges or threats in the field of information security, because targeted attacks from Russia created a large-scale risk given the interconnectedness EU institutions. It should be noted that after February 24, 2022, the EU began to follow the path of adapting its legislation taking into account all the changes generated by the Russian hybrid war.

In the article, the author analyzed the system of regulations governing EU information security issues, namely: EU Cybersecurity Strategy: An Open, Safe and Secure Cyberspace (2013); EU Network and Information Security Directive (NIS-1) (2016); General Data Protection Regulation (GDPR) (2018); EU Strategic Agenda for 2019–2024; EU Network and Information Security Directive (NIS-2) (2022); The Eropean Data Act (2023); the Cybersecurity Regulation establishing measures for a high overall level of cybersecurity in EU institutions, bodies, offices and agencies starting from 2024.

The author comes to the conclusion that if the EU can ensure safe and sustainable public administration in the field of digital transformation, then only under such conditions can this process be successful. The new rules will help EU entities prevent and counter information threats and challenges, in particular cyber attacks, the number of which has increased rapidly since February 24, 2022.

Key words: information security, cybersecurity, EU, Ukraine, the Russian Federation.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 173–182
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 173–182

УДК 32:323.2(342.7)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.20

РЕФОРМА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ІНІЦІАТИВА «СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА»: СПІВПРАЦЯ У РОЗВИТКУ ЛОКАЛЬНИХ ДЕМОКРАТІЙ

Олександра Білоцерківська
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди,
факультет соціальних і поведінкових наук,
кафедра політології, соціології і культурології,
вул. Алчевських, 29, 61002, м. Харків, Україна

Україна, як і ряд інших проєвропейські орієнтованих «молодих демократій», орієнтуючись на досвід країн ЄС, наприкінці 1990-х років, обрала реформу децентралізації флагманом свого демократичного розвитку. Кілька етапів реформи децентралізації, заснованої на Європейській хартії місцевого самоврядування, сприяли розвитку місцевого самоврядування, що відіграло вирішальну роль у наближенні України до європейських стандартів у забезпечені прозорості і підзвітності влади, ефективного використання ресурсів, залучення інвестицій та оперативного реагування на потреби громадян. Основою української реформи децентралізації став реальний трансфер владних повноважень до громад, що сприяє активній участі громадськості в управлінських процесах на місцях – тобто розвитку локальних демократій.

На всіх етапах реформи децентралізації та розвитку інституційної системи самоврядування Україна отримувала фінансову і консультативну підтримку від країн-партнерів в рамках ініціативи Східного партнерства, яка об'єднала країни-члени ЄС та шість східноєвропейських і південнокавказьких країн, зокрема Україну. Демократичні успіхи України є результатом значних власних зусиль поєднаних з європейською підтримкою від партнерів «Східного партнерства», співпраця з якими спрямована на зміцнення політичних та економічних відносин, а також підтримку демократичних реформ.

Війна, розпочата Росією 24 лютого 2022 року, стала випробуванням для України, однак реформа децентралізації допомогла зберегти стійкість держави. Місцеві громади, мобілізуючи ресурси та підтримку населення, відіграли ключову роль у збереженні стабільності та функціонування української держави. У червні 2022 року Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС, що стало визнанням її демократичних досягнень і орієнтиром для подальших реформ. Європейська інтеграція, підтримка демократичних процесів та реформа децентралізації залишаються пріоритетами для України. Співпраця з ЄС в рамках Східного партнерства сприяє стійкості нашої країни та її здатності протистояти кризам, а також створює основи для успішної відбудови у післявоєнний період.

Ключові слова: реформа децентралізації, демократія та місцеве самоврядування, Східне партнерство, євроінтеграція, локальні демократії, «голоси громад», резистентність громад у кризовий період.

Постановка проблеми. За твердженням Й. Шумпетера ціннісне ядро демократії складається з «рівності, справедливості та активної участі громадян» [21], адже демократія – це не тільки політичне право обирати владу, але й активна участь громадян у прийнятті рішень, що у вимірі сучасних демократій успішно реалізується через такий інструмент як «голоси громад» або так звані локальні демократії. Сьогодні більшість європейських країн, зокрема Німеччина, Франція, Швеція, Данія, Іспанія, Польща, Словаччина, Латвія та інші,

© Білоцерківська О., 2024

завдяки масштабним реформам з децентралізації, в основу яких покладено концептуальну рамку Європейської хартії місцевого самоврядування [5], відзначаються високим рівнем залученості громадськості до прийняття публічних управлінських рішень на місцевому рівні, що сприяє забезпеченню більшої прозорості та підзвітності влади, ефективності використання місцевих ресурсів і залучення інвестицій, швидкості та точності реагування на різноманітні потреби громадян. Мова йде про реальний трансфер владних повноважень до суб'єктів, наближених до населення – громад.

Реформа децентралізації напряму корелює з розвитком сталих європейських демократій. Завдяки визначенню оптимального рівня концентрації владних повноважень для кожної інституційної ланки в системі публічної адміністрації, відбувається розширення впливу територіальних громад, соціальних груп та громадськості в цілому на справи публічного значення [2, с. 9]. Таким чином через активну участь громадян і належне врядування формується калейдоскоп демократичних рішень від місцевого до національного рівня, саме так працює європейський стандарт людиноцентричності державної влади.

Тому «молоді демократії», які проголосили у 1991 році про свою незалежність, зокрема Україна, Грузія, Молдова та інші пострадянські республіки, орієнтуючись на успішний досвід країн ЄС, обрали реформу децентралізації флагманом свого демократичного розвитку. Зі свого боку країни ЄС підтримуючи «молоді демократії» на шляху європейської інтеграції започаткували зовнішньополітичну ініціативу Східне партнерство. Східне партнерство, до якого увійшли держави-члени Європейського Союзу та шість східноєвропейських і південнокавказьких сусідів ЄС – Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова та Україна, стало стратегічним й амбіційним проєктом, заснованим на спільних демократичних цінностях і правилах, взаємних інтересах і зобов'язаннях, а також на спільній відповідальності. Реалізація програмних положень Східного партнерства спрямована на зміцнення та поглиблення політичних та економічних відносин між ЄС, його державами-членами та країнами-партнерами, а також підтримку стійких процесів демократичних реформ у країнах Східної Європи і Південного Кавказу за принципом «більше за більше», тобто чим більшим є поступ країни-партнера у демократії, тим більшу підтримку вона отримає від країн ЄС.

У червні 2022 року лідери 27 країн-членів ЄС ухвалили рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС. Віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Ольга Стефанішина справедливо зазначила: «Це історичне рішення Євросоюзу, яке фактично означає, що велика родина країн Європейського Союзу бачать Україну членом ЄС. В ці важкі часи ЄС почув народ України та чітко заявив, що наша держава належить до Європи, ми маємо спільне потужне майбутнє, Статус кандидата офіційно запускає процес набуття Україною членства в ЄС. Ми вже активно працюємо над подальшими кроками та реформуванням країни попри війну, аби не втрачати темпи нашої інтеграції» [15]. Долаючи виклики війни, Україна зміцнює свою непохитну євроцентричну позицію та активно продовжує роботу над демократичними реформами, зокрема й у сфері децентралізації влади задля становлення сильних і відповідальних громад, яким відведено роль бустера для посилення та прискорення демократичного розвитку країни.

На думку вітчизняних експертів, реформа децентралізації виявилася критично важливою для збереження резистентність української держави у кризовий період повномасштабної війни. На початку 2022 року, коли країна-агресор РФ розпочала новий етап російсько-української війни, місцеві громади відіграли ключову роль у збереженні стійкості України, мобілізуючи підтримку населення, переналаштовуючи базові соціальні послуги, допомагаючи організувати добровільну територіальну оборону та приймаючи велику

кількість внутрішньо переміщених осіб. Як зазначив Я. Жаліло «децентралізація – найважливіша із проведених в Україні реформ. Поки центральна влада переформатовується на воєнний лад, а збройні сили дають відсіч російському загарбнику, життєдіяльність країни великою мірою підтримується саме завдяки самоорганізованості громад» [6].

Очевидно, що «голоси громад» матимуть вирішальне значення й для успішної відбудови України у післявоєнний період, адже саме вони знають першочергові потреби своїх територій та їх мешканців, спільно можуть розробити та ефективно реалізувати план з відновлення своїх громад, а згодом регіонів та в цілому країни. Таким чином, підтримка ЄС, зокрема в рамках співпраці Східного партнерства, заради розвитку локальних демократій та належного управління реформою децентралізації не лише сприяє стійкості України та зміцненню її потенціалу для європейської інтеграції попри кризові часи, але й виступає вагомим фактором стабільності й безпеки у східноєвропейському регіоні.

Актуальність дослідження. Проблематика реформи децентралізації та розвитку самоврядування в Україні є предметом дослідницької уваги таких науковців, як В. Авер'янова, О. Бабич, О. Батанова, А. Баштанника, Т. Бевза, О. Безуглого, О. Бориславської, А. Брєчко, О. Бузуна, М. Гаєнко, Л. Горохової, Б. Данилишина, Я. Жаліло, П. Жук, І. Заверухи, В. Заглади, Ю. Іванченко, О. Ільїна, М. Канавець, І. Козюри, О. Колодія, В. Кравціва, М. Крата, Т. Куджа, Є. Кулакової, Т. Кулик, Г. Куц, Ю. Лихач, К. Мануйлової, Н. Мішиної, В. Негоди, В. Несперенко, О. Новікова, С. Панасюка, В. Пилипіва, М. Пухтинського, О. Ременяки, С. Романюка, М. Савчина, Л. Сімківа, М. Сидора, О. Сороківської, О. Софій, О. Стогової, І. Сторожук, Г. Чапали, В. Шаповала та ін.

Мета статті. Висвітлити ключові аспекти української реформи децентралізації та розвитку самоврядування в контексті ініціатив «Східного партнерства» та їх ролі у поширенні європейського стандарту людиноцентричності влади та активної участі громад у розвитку демократії в Україні.

Зазначена мета вимагає вирішення таких науково-дослідних **завдань:** проаналізувати результати реформи децентралізації та розвитку місцевого самоврядування в Україні; визначити роль європейської ініціативи «Східного партнерства» у просуванні реформи місцевого самоврядування та розвитку демократії в Україні; на підставі демократичних індексів охарактеризувати узагальнений демократичний профіль України в контексті розвитку місцевого самоврядування; визначити роль місцевого самоврядування у збереженні резистентність української держави у кризовий період повномасштабної війни; окреслити можливості «голосів громад» у повоєнній відбудові України та подальші перспективи співпраці з ЄС щодо розвитку української демократії.

Методи дослідження. Для конструктивної оцінки реформи децентралізації та наближення самоврядування в Україні до європейського стандарту у вимірі проєкту «Східного партнерства» в статті використано загальнонаукові та спеціальні методи, з поміж яких слід виділити: системний, структурно-функціональний та аксіологічний, а також кількісно-компаративістський метод, що включає порівняння індексів і ключових показників демократії BTI (The Transformation Index) задля визначення узагальненого демократичного профілю України, що корелює з якісними політичними трансформаціями та розвитком самоврядування. Для аналізу та систематизації досліджуваної теми використано офіційні сайти урядових структур, міжнародних фондів і програм, аналітичні звіти, наукові публікації тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед шістьох країн (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова та Україна), які були включені до європейської ініціативи Східного партнерства, спрямованої на всебічну підтримку та співпрацю країн-членів

ЄС з «молодими демократіями», усі зазначені країни (окрім Білорусі), у різні роки підписали та ратифікували Європейську хартію місцевого самоврядування, взявши на себе зобов'язання щодо реалізації основних принципів місцевого самоврядування. Так Україна, яка у 1997 році ратифікувала Європейську хартію місцевого самоврядування, орієнтуючись на європейський досвід у сфері реформи децентралізації та розвитку інститутів самоврядування, розпочала національну реформу з «децентралізації управлінської вертикалі, наближення влади на місця, розширення можливостей участі громадян в управлінні державою, розмежування повноважень та відповідальності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування» [12, с. 224].

Українські дослідники О. Бориславська, І. Заверуха, Е. Захарченко спираючись на європейський досвід визначали ключові переваги і позитивні наслідки децентралізації:

– час і місце прийняття рішення відповідають очікуванням з боку громадськості (особи, колективу, громади тощо);

– реалізація рішення відбувається за участі суб'єкта прийняття рішення або під його відповідальність. Відтак час і місце прийняття рішення є адекватними часу і місцю його реалізації;

– завдяки оптимальній структурі управління спрощується система і процедура прийняття рішення;

– прозорість і відкритість процедур прийняття рішення та процесу його реалізації, що призводить до підвищення ефективності адміністративної діяльності, виявлення помилок, джерел їх походження тощо;

– період часу для надходження інформації з рівня виконавця на рівень прийняття рішення і навпаки – значно коротший;

– підвищення свідомості та загострення почуття відповідальності за здійснені заходи і прийняті рішення. Посадова особа в децентралізованій системі перестає бути безособовим елементом у незрозумілому їй апараті.

– зміцнення інноваційного потенціалу при прийнятті владних рішень;

– мінімізація бюрократизму. Зручність та відчуття безпеки і комфорту для фізичних і юридичних осіб. Взаємовідносини між особою та адміністрацією набувають ознак партнерства і породжують відчуття «спільної справи» в обох сторін;

– звільнення керівництва від поточних справ, що посилює можливість зосередження керівної ланки на справах стратегічного значення, тощо;

– гнучкість процесу виконання відповідних функцій, що дозволяє швидше пристосовуватися до зовнішніх чи внутрішніх змін;

– підвищення ініціативності працівників нижчого рівня, більш повне та ефективне використання людського потенціалу, підвищення мотивації праці;

– об'єктивна оцінка результатів прийнятих і реалізованих рішень. Потенційна гнучкість щодо їх покращання, вдосконалення, виправлення помилок тощо;

– територіальна децентралізація передбачає наближеність до споживача публічних послуг тощо [2, с. 12].

Тож, концептуальні положення реформи децентралізації в Україні засновані на створенні розгалуженої системи місцевого самоврядування, тобто саме тих «голосів громад» які безпосередньо наділяються управлінським інструментарієм для вирішення питань у сфері освіти, медицини, адміністративних послуг, соціальної політики, житлово-комунального господарства, культури, екології тощо. Що й було закріплено у Статті 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»: Місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів

села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [13]. Як справедливо зазначила Н. Гедікова «Будучи зв'язуючою ланкою між державою і громадянським суспільством, структури місцевого і регіонального самоврядування, в умовах демократії, віддаючи пріоритет суверенній особистості, захисту її свобод, прав і інтересів, по суті покликані наблизити владу (як механізм управління) до народу, надати об'єднаним територіальним громадам можливість автономно вирішувати завдання, що стоять перед ними» [3, с. 13].

Українські реформатори, обираючи національну модель децентралізації, проаналізували досвід реформ впроваджених в таких країнах як Данія, Франція, Італія, Швеція, Швейцарія, Польща, Словаччина, Латвія й дійшли висновку, що найбільш наближеним до українських реалій можна вважати досвід Польщі [9], серед аргументів було посилання на ідентичну трирівневу систему адміністративно-територіального устрою (область/воєводство, район/повіт, територіальна громада/ґміна як базові одиниці), схожі стартові умови у політичній та соціально-економічній сферах та висока оцінка європейськими інституціями успішного досвіду Польщі у запровадження принципу децентралізації під час реформування місцевого самоврядування. Згодом, у 2014 році між Україною та Польщею буде підписано двосторонній Меморандум щодо підтримки реформи місцевого самоврядування та створено українсько-польську консультативну групу, з метою підтримка реформи місцевого самоврядування в Україні та проведення реформи децентралізації влади [16].

Починаю з 2014 року українськими законотворцями послідовно розробляється пакет децентралізаційних законів, зокрема «Про місцеве самоврядування в Україні» (2014 р.), «Про співробітництво територіальних громад» (2014 р.), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015 р.), «Про засади державної регіональної політики» (2015 р.), стала Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» (2015 р.), «Про засади адміністративно-територіального устрою» (2019 р.) та ін., які й стали нормативно-правовим фундаментом для конкретних кроків у впровадженні задекларованої реформи децентралізації та побудови системи місцевого управління відповідно до європейських стандартів демократії на місцях.

Серед найбільш вагомих етапів реформи місцевого самоврядування в Україні, відзначимо наступні:

І етап (2014–1018 рр.) – розробка нормативно-правової бази, визначення і перерозподіл повноважень на рівні територіальних громад, створення базового рівня місцевого самоврядування – об'єднаних територіальних громад (2015 р. Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад»);

ІІ етап (2019–2020 рр.) – переформатування базового рівня місцевого самоврядування, модернізація адміністративно-територіального устрою України (шляхом добровільного об'єднання територіальних громад та реалізації затвердженого плану Уряду України, було реалізовано національну програму з переформатування базового рівня самоврядування та оптимізації адміністративно-територіального устрою, як наслідок: з понад 11,5 тисяч громад, сформовано 1469 територіальних громад та утворено 136 районів);

ІІІ етап (2021-з 24 лютого 2022 р. в умовах воєнного стану реформа місцевого самоврядування вимушено призупинена) – узгодження функцій та повноважень місцевих органів влади, дотримання принципу субсидіарності та належного виконання власних і делегованих повноважень територіальними громадами базового рівня та ін. [1, с. 20].

Аналізуючи проміжні результати реформи А. Ткачук (один з концептуальних авторів реформи децентралізації) наголосив: «У 2014 році було затверджено загальну концепцію реформи. Тобто чітко було визначено філософію її проведення. У контексті цієї філософії прийняли кілька ключових нормативно-правових актів. Зокрема, закони про добровільне об'єднання територіальних громад (ОТГ) і співробітництво громад. Крім того, в рамках бюджетної децентралізації внесли зміни до Бюджетного кодексу. Таким чином, було оформлено юридичні рамки для старту і проведення першого етапу реформи. У результаті, за чотири роки в Україні створено майже тисячу об'єднаних громад. У відсотковому вигляді децентралізована Україна становить 70 відсотків населення і близько 40 відсотків території країни. Очевидно, що абсолютна більшість наших громадян уже живуть у децентралізованій Україні» [8]. Позитивну оцінку реформі децентралізації було надано Мінрегіон та Рада донорів «розпочатий у 2015 р. процес об'єднання територіальних громад отримав позитивну динаміку, про що свідчать дані моніторингу процесу децентралізації та реформування місцевого самоврядування» [10].

Важливо підкреслити, що на кожному з етапів реформи децентралізації та розвитку інституційної системи самоврядування Україна отримувала фінансову і консультативну підтримку від країн-партнерів з ЄС, зокрема від Німеччини, Польщі, Швеції, Данії, Словенії та ін., партнерська співпраця в рамках європейської ініціативи «Східного партнерства» значною мірою сприяла просуванню демократії в українській державі.

У 2009 році стартувала європейська ініціатива «Східного партнерства», яка об'єднала держави-члени ЄС з шістьма державами-партнерами зі Східної Європи та Південного Кавказу, а саме Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова та Україна, з метою сприяти стабільності, безпеці та процвітанню в сусідніх з ЄС регіонах. У 2015 році Верховний представник та Європейська комісія ухвалили Огляд Європейської політики сусідства, яка внесла зміни в рамки співпраці та запропонувала шляхи побудови більш ефективних партнерських відносин у сусідстві [20]. У листопаді 2017 року пройшов Саміт Східного партнерства, який ознаменував новий підхід із ухваленням спільного порядку денного реформ під назвою «20 результатів до 2020 року». Цей амбітний робочий план був зосереджений на досягненні відчутних результатів на місцях і покращенні життя людей у чотирьох основних сферах політики:

1) зміцнення економіки;
2) посилення управління;
3) посилення зв'язків;
4) зміцнення суспільства – разом із цілями для наскрізних питань гендеру, громадянського суспільства, ЗМІ та стратегічної комунікації [18].

У рамках тематичної платформи «Демократія, належне врядування та стабільність» серед завдань визначено прийняття і провадження Національних стратегій місцевого самоврядування і реформ державного управління. Відповідно до схваленого Плану дій на 2016–2017 рр. постійної конференції регіональних і місцевих органів влади «Східного партнерства» передбачалося вирішення трьох ключових завдань:

1) децентралізація і реформування державного та муніципального управління;
2) обмін передовим досвідом державного та муніципального управління і економічного розвитку;
3) джерела фінансування для місцевих і регіональних органів державної влади [11, с. 6–7].

У тому ж 2017 році було створено Раду донорів з питань децентралізації в Україні: програма ULEAD, Уряди Німеччини, Польщі, Естонії, Швеції, SIDA, DESPRO, ПРООН,

USAID, DOBRE, ПУЛЬС, EDGE. Узагальнюючи результати міжнародної співпраці щодо реформування місцевого самоврядування варто погодитися з думкою Г. Зубко про те, що «успіхи децентралізації, які сьогодні є очевидними, – це спільний успіх України та міжнародних партнерів» [7].

Оновлені положення співпраці ЄС та країн-партнерів Східного партнерства, були затверджені у липні 2021 року в рамках Спільного робочого документу «Відновлення, стійкість і реформи: пріоритети Східного партнерства після 2020 року», в якому новий порядок денний Східного партнерства побудовано навколо двох стовпів: інвестиції – які будуть підтримані економічним та інвестиційним планом у розмірі 2,3 мільярда євро у вигляді грантів, змішування та гарантій, з потенціалом мобілізації до 17 мільярдів євро державних і приватних інвестицій. План містить набір провідних ініціатив для кожної з країн-партнерів і основу управління для підтримки та підтримки наших інвестицій і сприяння консолідації стійких і справедливих суспільств, які нікого не залишають осторонь [19]. Більш широке залучення держав-членів Європейського Союзу і спільна відповідальність також є одними з ключових принципів Східного партнерства, в основі якого лежить прагнення поглибити взаємодію з громадянським суспільством і соціальними партнерами потенційних членів європейської спільноти.

«Голоси громад» та підзвітність влади, політична участь та неупереджене управління, соціально-економічний розвиток та дотримання громадянських свобод – це і є реальні маркери демократії, які значною мірою є похідними від реформи децентралізації та розвитку багаторівневої системи місцевого самоврядування. За оцінками міжнародних експертів BTI (The Transformation Index), узагальнений демократичний профіль сучасної України, що включає вимірювання рівня політичних трансформацій та належного врядування, представлено наступним чином: 36 місце зі 137 за політичними перетвореннями та 46 з 137 за індексом управління [17]. Тож реформа децентралізації, основний етап якої було завершено восени 2020 року, коли відбулися місцеві вибори на основі нової адміністративної структури, сприяла тому що місцева влада отримала більш широкі повноваження та вищі фінансові ресурси для виконання своїх обов'язків, розвиток адміністративних онлайн-сервісів приніс системі прозорість та ефективність, звузивши можливості для корупції – «голоси громад» отримали інструментарій для належного врядування. Розвиток локальної демократії сприяв зростанню громадянського суспільства та значному зміцненню соціального капіталу в Україні.

Висновки. Усе вищевикладене дає підстави сформулювати висновок, згідно з яким повномасштабна російська агресія, що почалася 24 лютого 2022 року, стала вирішальною подією, яка розділила історію сучасної України на «до» та «після». Відстоювання свого суверенітету та демократичного майбутнього значною мірою стало можливим завдяки розвиненому місцевому самоврядуванню (реформа децентралізації, яка стартувала у 1997 році, але набула реального інституційного змісту наприкінці 2020 року), зіграла ключову роль у цьому процесі. Саме громади всіх рівнів, завдяки мобілізації місцевих ресурсів та оперативним рішенням, забезпечили резистентність української держави у цей кризовий період.

Місцеве самоврядування, як інструмент «голосів громад», матиме пріоритетне значення у повоєнний період, артикулюючи першочергові потреби своїх територій та їх мешканців і узгоджено реалізуючи програми відбудови України. Загалом, досвід України продемонстрував, що децентралізація є важливим інструментом для підвищення резилієнтності місцевих громад, дозволяючи їм ефективніше протистояти кризам, швидко адаптуватися до нових умов та підтримувати своїх громадян навіть у найскладніших ситуаціях.

Демократичний поступ та успіхи в реформи децентралізації є результатом консолідованих зусиль української держави та співпраці з європейською коаліцією країн-членів ЄС в рамках ініціативи «Східного партнерства». Про це свідчить узагальнений демократичний профіль сучасної України, в якому відзначається позитивна динаміка у таких сферах, як підзвітність і прозорість влади, активна політична участь і розвиток громадянського суспільства, дотримання громадянських свобод і належне врядування.

Євроцентричність у внутрішньої і зовнішньої політиці України та виклики російсько-української війни призвели до значних змін у відносинах між Україною та ЄС, результатом яких стало надання нашій країні статусу кандидата на членство в ЄС. Європейська коаліція демократичних держав надаючи безпрецедентну гуманітарну, фінансову та військову підтримку Україні продовжує відігравати ключову роль у збереженні стійкості та зміцненні демократичного курсу нашої країни. Незважаючи на повномасштабну війну, українське державне управління залишалося функціональним на всіх адміністративних рівнях на територіях, підконтрольних українському уряду, завдяки суттєвим реформам, і перш за все реформам децентралізації та розвитку самоврядування.

Статус кандидата в ЄС не лише забезпечує чіткий і спільний орієнтир, але й визначає для України шлях подальших реформ у наближенні до європейського стандарту людиноцентричності державної влади, серед яких прискорення судової реформи, нові закони про медіа та національні меншини, розблоковані інституційні зміни в антикорупційних органах – все це є частиною прагнення України приєднатися до ЄС.

Список використаної літератури

1. Білоцерківська О. М. Територіальні громади як суб'єкт місцевого самоврядування: досягнення та виклики. Сучасне суспільство. 2023. Вип. 2(27). С. 14–25.
2. Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е., та ін. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е., та ін.]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». К. : ТОВ «Софія», 2012. 128 с.
3. Гедінкова Н. П. Децентралізація та реформування місцевого самоврядування в сучасній Україні на основі досвіду Польщі / Н. П. Гедінкова // Політикус. 2020. Вип. 3. С. 13–18. URL: http://politicus.od.ua/3_2020/4.pdf
4. Горохова Л. В., Невинна Я. В. Реформа децентралізації влади: європейський досвід і вітчизняна практика реалізації. Матеріали ІІІ Всеукр. наук.-прак. конф. «Філософія в сучасному науковому та соціально-політичному дискурсах». 17 листопада 2022 р., Вінниця. URL:https://dspace.vnmu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6214/zbirn_mater_2-vseukr_konf-2022.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=39
5. Європейська хартія місцевого самоврядування. м. Страсбург, 15 жовтня 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
6. Жаліло Я. Самоорганізовані громади надійно тримають тил. Економічна правда. 2022. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/12/683841/
7. Зубко Г. Для подальшого успіху децентралізації потрібні секторальні реформи. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/dlya-podalshogo-uspihu-decentralizaciyipotribni-sektoralni-reformi-gennadij-zubko
8. Інтерв'ю автора реформи децентралізації Анатолія Ткачука. Інститут громадянського суспільства. URL: https://www.csi.org.ua/publications/avtor-reformy-detsentralizatsiyi-anatolij-tkachuk-zaraz-ne-mozhna-zminyuvaty-konstytutsiyu-posylymo-regiony-vtratymo-krayinu/

9. Крат М., Софій О. Порівняльний аналіз процесу децентралізації України та Польщі: Аналітична записка / М. Крат, О. Софій. Київ, 2017. 51 с. URL: http://dialog.lviv.ua/wp-content/uploads/2017/10/Porivnyalniy-analiz-protsesu-detsentralizatsiyi-Ukrayini-ta-Polshhi.pdf
10. Мінрегіон та Рада донорів узгодили спільні завдання реалізації ІІ етапу децентралізації. Прес-центр ініціативи «Децентралізація». 2019. 28 лютого. URL: decentralization@minregion.gov.ua
11. Місцеве самоврядування в країнах Східного партнерства / М. Канавець (кер. автор. колективу), Ю. Лихач, І. Рощин, М. Журавель; за заг. ред. К. Ващенка. К. : Національне агентство України з питань державної служби; Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського союзу, 2017. 56 с.
12. Онупрієнко А. М. Принципи централізації та децентралізації в територіальній організації влади. Форум права. 2014. № 4. С. 224–227.
13. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80
14. Східне партнерство як ініціатива розвитку після перегляду програми у 2015 році: досягнення, виклики та перспективи. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/02/study-KAS-new_ua.pdf
15. Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes
16. Україна та Польща підписали Меморандум про співпрацю з підтримки реформи місцевого самоврядування в Україні. Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/247825260
17. BTI (The Transformation Index). URL: https://bti-project.org/en/reports/country-report/UKR
18. Eastern Partnership. European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR). European Commission. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/european-neighbourhood-policy/eastern-partnership_en
19. Recovery, resilience and reform: post 2020 Eastern Partnership priorities. Joint Staff Working Document. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/swd_2021_186_f1_joint_staff_working_paper_en_v2_p1_1356457_0.pdf
20. Review of the European Neighbourhood Policy (ENP). European Commission. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/review-european-neighbourhood-policy-enp_en
21. Schumpeter, J. A. Capitalism, Socialism and Democracy. London and New York, 1994.

DECENTRALIZATION REFORM IN UKRAINE AND THE EASTERN PARTNERSHIP INITIATIVE: COOPERATION IN DEVELOPING LOCAL DEMOCRACIES

Oleksandra Bilotserkivska
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,
Faculty of Social and Behavioral Sciences,
Department of Political Science, Sociology and Cultural Studies,
Alchevskyh str., 29, 61002, Kharkiv, Ukraine

Ukraine, along with a number of other pro-European «young democracies», adopted decentralization reform as a flagship of its democratic development in the late 1990s, guided by the experience of EU countries. Several stages of the decentralization reform, based on the European Charter of Local Self-Government,

have contributed to the development of local self-government, playing a crucial role in bringing Ukraine closer to European standards in ensuring transparency and accountability of government, effective resource use, attracting investment, and responding promptly to the needs of citizens. The foundation of Ukraine's decentralization reform has been the genuine transfer of power to local communities, promoting active public participation in local governance processes and thereby fostering local democracies.

Throughout the stages of decentralization reform and the development of the institutional self-government system, Ukraine has received financial and advisory support from partner countries under the Eastern Partnership initiative, which brings together EU member states and six Eastern European and South Caucasian countries, including Ukraine. Ukraine's democratic successes are the result of significant domestic efforts combined with European support from Eastern Partnership partners, whose cooperation aims to strengthen political and economic relations and support democratic reforms.

The war initiated by Russia on February 24, 2022, has been a test for Ukraine, yet the decentralization reform has helped maintain the resilience of the state. Local communities, by mobilizing resources and public support, have played a key role in maintaining stability and the functioning of the Ukrainian state. In June 2022, Ukraine was granted candidate status for EU membership, recognizing its democratic achievements and providing a clear direction for further reforms. European integration, support for democratic processes, and decentralization reform remain priorities for Ukraine. Cooperation with the EU within the framework of the Eastern Partnership enhances our country's resilience and its ability to withstand crises, while also laying the groundwork for successful post-war reconstruction.

Key words: decentralization reform, democracy and local self-government, Eastern Partnership, European integration, local democracies, «voices of communities», community resilience during crisis periods.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 183–189
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 183–189

УДК 32.019.5:321.01
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.21

ЦИФРОВИЙ ПОПУЛІЗМ: СПРОЩЕННЯ ПОВІДОМЛЕНЬ ТА МАНІПУЛЯЦІЯ РЕАЛЬНІСТЮ В КОНТЕКСТІ «ПЛАТОНІВСЬКОЇ ПЕЧЕРИ»

Дмитро Гаращук
Державний університет «Житомирська політехніка»,
кафедра міжнародних відносин і політичного менеджменту
вул. Чуднівська 103, 10005, м. Житомир, Україна

У статті здійснено комплексний аналіз впливу цифрових медіа на сучасний політичний дискурс через призму феномену цифрового популізму. Розглянуто механізми примітивізації повідомлень та маніпуляції реальністю, що створюють викривлену картину політичних процесів. Використовуючи аналогію з «Платонівською печерою», аналізується, як цифрові медіа формують уявлення про події, представляючи спрощені та викривлені версії реальності.

Стаття досліджує, як політичні лідери та партії використовують специфічні форми контенту для поширення своїх меседжів серед широкої аудиторії. Особливу увагу приділено тим явищам сучасного медіа простору, які паразитують на вбудованих когнітивних механізмах людини задля сприяння швидкому поширенню контенту, що впливає на формування хибних уявлень у громадськості та поширення дезінформації.

Стаття також розглядає політичні наслідки маніпулятивного представлення подій, такі як залучення аполітичних громадян до політичного життя через онлайн-активність, відому як слактивізм. Спрощення повідомлень і маніпулятивне представлення подій можуть призводити до збільшення поляризації суспільства, що ускладнює досягнення політичних компромісів і конструктивного діалогу.

Аналізуються механізми поширення інформації в онлайн медіа платформах та соціальних мережах, зокрема роль коментарів та рекомендацій, що сприяють подальшій радикалізації суспільства. Зосереджена увага на зниженні здатності споживачів інформації до критичного мислення і аналізу політичної інформації, що створює сприятливі умови для маніпуляцій з боку політичних акторів і підвищує ризик поширення фейкових новин та дезінформації, спричиняючи епоху «занепаду правди» та ерозію політичних інститутів.

Підкреслюється, як політики-популісти використовують ці механізми для приходу до влади через критику існуючої влади та політичної системи, наражаючи на небезпеку вразливі механізми демократичних процесів. Наголошується на необхідності подальших досліджень і розробки освітніх програм для підвищення медіаграмотності та створення етичних стандартів для медіа, щоб мінімізувати негативні наслідки цифрового впливу на політичну комунікацію.

Ключові слова: цифровий популізм, цифрові медіа, політичний дискурс, маніпуляція інформацією, політична поляризація, політичні інститути.

У сучасному інформаційному просторі цифрові медіа відіграють все більш важливу роль у формуванні політичної свідомості та поведінки. Популізм, як політичний феномен, отримав новий поштовх завдяки можливостям, які надають соціальні мережі та інші

© Гаращук Д., 2024

онлайн-платформи. В умовах перенасичення інформаційного простору, де кожен бореться за увагу споживача, популістські повідомлення набувають особливої популярності завдяки їхній здатності до спрощення та емоційної насиченості.

Сучасний інформаційний простір характеризується перенасиченням, що змушує медіа адаптувати свої повідомлення до нових умов споживання. У світі, де кожен постійно отримує нову інформацію з безлічі джерел, тривалість уваги споживачів значно скорочується. Це явище відоме як «інформаційне перевантаження», яке створює значні виклики для традиційних медіаформ. Короткі форми контенту, такі як твітти, інстаграм-сторіс, тік-ток відео, стають основним способом комунікації. Вони легше сприймаються і мають більше шансів бути прочитаними або переглянутими до кінця. Однак така форма не лише легше сприймається, але й створює ризики для розвитку боязней, на кшталт «Синдрому втрачених можливостей», та розладів уваги, таких як РДУГ (розлад дефіциту уваги та гіперактивності) [1]. Психологічні дослідження показують, що короткі, швидкі інформаційні повідомлення можуть погіршувати здатність до глибокого аналізу та концентрації [2].

Політичний аспект цієї тенденції полягає в тому, що політичні лідери та партії можуть використовувати ці короткі форми для поширення своїх повідомлень серед широкої аудиторії. Це дозволяє їм ефективно досягати великих мас людей з мінімальними зусиллями. Однак це також призводить до того, що політичний дискурс стає поверховим, а складні питання спрощуються до кількох гасел [3].

Увага аудиторії стає цінним ресурсом, за який борються численні інформаційні джерела. Емоційно заряджені повідомлення, які експлуатують психо-фізіологічні механізми, такі як салієнтна система (або мережа визначення значущості), більш ефективно привертають увагу [4]. Салієнтна система визначає, які стимули важливіші для нашої уваги, і емоційно насичені повідомлення мають більше шансів бути поміченими та запам'ятаними. Це створює середовище, де інформація подається в агресивно емоційній формі, часто на шкоду її точності та повноті. Емоційно заряджені новини та повідомлення, такі як «скандали», «катастрофи» і «сенсації», швидко поширюються в соціальних мережах, завдяки чому вони стають основним джерелом інформації для багатьох людей [5].

Політики активно використовують емоційно насичені повідомлення для мобілізації своїх прихильників і дискредитації опонентів. Такі повідомлення часто апелюють до страху, гніву або національної гордості, створюючи в аудиторії сильні емоційні реакції. Це може призводити до посилення політичної поляризації, коли різні групи населення сприймають політичну реальність через призму своїх емоційних реакцій [6].

Шокуючі заголовки або клікбейт стають звичним явищем у цифрових медіа. Клікбейт – це заголовки, що мають на меті привернути увагу і спонукати до натискання на посилання, часто обіцяючи більше, ніж насправді містить матеріал. Вони експлуатують ті самі механізми уваги, що й емоційна подача, але додатково використовують психологічні трюки для залучення кліків [7]. Психологічні дослідження показують, що клікбейт викликає допамінову реакцію в мозку, подібну до тієї, яка виникає при отриманні винагороди, що робить його надзвичайно ефективним засобом привернення уваги [8].

Політичні наслідки клікбейту включають формування хибних уявлень у громадськості та поширення дезінформації. Політичні актори можуть використовувати клікбейт для дискредитації опонентів, поширення фейкових новин або зміни акцентів у політичних дебатах. Це може призводити до збільшення недовіри до традиційних медіа і зростання популярності альтернативних джерел інформації, що часто є менш надійними [9, 10].

Експлуатація допамінової системи є ефективним методом привернення уваги. Допамін, нейромедіатор, пов'язаний з почуттям задоволення та винагороди, виділяється не під

час або після споживання контенту, а перед його «розв'язкою», що створює очікування і передбачення. Це явище, відоме як «дешевий допамін», призводить до того, що короткі форми контенту виконують роль основного джерела інформації [11]. Принцип Парето, або правило 80/20, також застосовується в контексті інформаційного споживання: 80% інформації сприймається через 20% зусиль, що робить короткі форми контенту ефективними для привернення уваги. Викривлення інформації через спрощення та «дешевий допамін» призводить до того, що складні питання подаються у вигляді спрощених і часто маніпулятивних меседжів [12].

Політики використовують цей стиль для створення коротких, але потужних повідомлень, які легко запам'ятовуються і швидко поширюються. Це дозволяє їм ефективно контролювати порядок денний і впливати на громадську думку. Однак, такий підхід може призводити до того, що складні політичні питання спрощуються до рівня гасел, що ускладнює конструктивний політичний діалог і прийняття обґрунтованих рішень [13].

Маніпуляція інформацією стала невід'ємною частиною політичного дискурсу в еру цифрових медіа. Політичні лідери і рухи використовують медіа для створення спрощених і маніпулятивних повідомлень, які впливають на громадську думку і поведінку. Це явище включає не лише спрощення та емоційність повідомлень, але й більш глибокі форми маніпуляції, що змінюють саму природу політичної реальності.

«Платонівська печера» є метафорою, що описує стан людської свідомості, коли люди бачать лише відображення реальності, а не саму реальність. У своїй алегорії Платон описує групу людей, які все життя перебувають у печері, дивлячись на стіну, на яку падають тіні від предметів, що рухаються за їх спинами. Вони сприймають ці тіні як єдину реальність, не знаючи, що існує інший, реальніший світ за межами їхньої печери [14]. У цифрову еру це відображення стає ще більш викривленим, оскільки медіа створюють подвійне викривлення: відображення «тіней фігурок» (за Платоном), які самі по собі є викривленими та маніпулятивними конструкціями [15].

Маніпуляція контентом стає звичною практикою у цифрових медіа. Події подаються таким чином, щоб викликати певні емоції та реакції, при цьому реальні причини та контекст часто залишаються прихованими [16]. Це може включати вибіркове подання фактів, акцентування на певних аспектах події або повне викривлення інформації для досягнення певних цілей. Наприклад, новини про конфлікти часто подаються таким чином, щоб зосередитися на емоційних аспектах, а не на складних геополітичних причинах [17].

Одним з наслідків маніпулятивного представлення подій є залучення аполітичних громадян до політичного життя для досягнення власної вигоди. Емоційно насичений контент і короткі форми повідомлень можуть залучати людей, які раніше не цікавилися політикою, до участі в онлайн-активності. Це явище відоме як «слактивізм» («slacktivism»), коли люди виявляють свою підтримку через підписання петицій або участь у соціальних медіа кампаніях, але рідко перетворюють цю підтримку на реальні дії [18]. Політики можуть використовувати таку онлайн-підтримку, щоб демонструвати значну підтримку своїх ініціатив, навіть якщо ця підтримка не відображає реального впливу на політичний процес [19].

Спрощення повідомлень і маніпулятивне представлення подій можуть призводити до збільшення поляризації суспільства через конструювання чіткого розмежування між «своїми» та «чужими» (одна з загальновизнаних ознак популізму), що може підвищувати рівень ворожнечі та недовіри між різними групами [20]. Це, в свою чергу, може призводити до радикалізації, коли люди стають більш схильними до підтримки екстремістських ідей і дій. Збільшення поляризації також ускладнює досягнення компромісів і конструктивного діалогу, що є необхідними для ефективного функціонування демократичних систем.

Механізми поширення інформації в онлайн медіа платформах та соціальних мережах також відіграють важливу роль у формуванні політичної реальності. Інформація поширюється завдяки коментарям та рекомендаціям, що створює унікальні динаміки впливу. За «розподілом Гауса» («стандартний нормальний розподіл») ми б очікували поширення та рекомендацій більше поміркованих матеріалів, але на практиці часто бачимо перевагу радикальних поглядів у якості найбільш розповсюджуваних у соціальних мережах та медіа [21]. Це може пояснюватися тим, що радикально налаштовані люди частіше залишають коментарі та публікують відгуки, оскільки вони відчувають більший розрив між власною думкою та представленою в матеріалах. Таким чином, поширення інформації в соціальних медіа може призводити до перевернутого «розподілу Гауса», де радикальні погляди домінують над поміркованими [22].

Елвін Тоффлер передрікав, що технології матимуть значний вплив на людську психіку, і це передбачення здійснилося у цифрову еру специфічним чином. У своїй праці «Футурошок» («Future Shock») Тоффлер описав, як швидкі зміни в технологіях можуть призвести до психологічного перевантаження і «шоку майбутнього», коли люди не встигають адаптуватися до нових реалій [23]. Цей шок може мати різні форми, включаючи стрес, тривогу та відчуття втрати контролю.

Адаптація людської психіки до нових умов не завжди є позитивною. Так само, як опорно-рухова система може зазнавати негативної адаптації через компенсаторні механізми, людська психіка теж може деградувати, спрощуючи складні психічні процеси до більш примітивних. У фізіології це явище відоме як «компенсаторна адаптація», коли одні м'язи беруть на себе невластиві для них функції травмованих м'язів, що може призвести до погіршення стану в середньостроковій перспективі [24]. Аналогічно, у психіці людини, адаптація до швидких і постійних змін інформаційного середовища може призводити до зниження здатності до глибокого аналізу та критичного мислення в якості захисного механізму.

Політичні наслідки негативної адаптації включають зниження здатності громадян до критичного мислення і аналізу політичної інформації. Це створює сприятливі умови для маніпуляцій з боку політичних акторів, які можуть використовувати спрощені та емоційно насичені повідомлення для досягнення своїх цілей. Зниження критичного мислення також підвищує ризик поширення фейкових новин і дезінформації, що може мати серйозні наслідки для демократичних процесів [25].

Ерозія довіри до авторитетних джерел інформації є ще одним наслідком негативної адаптації. Серед цих джерел – лідери думок та політичні експерти. Цінність їхньої думки сильно девальвується через такі причини, як обмежена кількість уваги через перенасиченість інформацією, оскільки висвітлення серйозних проблем експертами носить явно не розважальний характер, тому короткий формат їм не підходить. Крім того, велика конкуренція за увагу призводить до того, що подача матеріалу, яка апелює до емоцій, виграє у глибокого систематичного аналізу, який використовує складний понятійний апарат і апелює до критичного мислення. Це призводить до вирівнювання значущості експертної оцінки із суб'єктивною позицією.

Швидкість передачі інформації провокує швидке поширення повідомлень та новин, нехтуючи механізмами їхньої перевірки. Поширення інформації в єдиному глобальному цифровому просторі ігнорує традиційних «гейткіперів» («gatekeepers» або «воротарів»), що призводить до поширення (здебільше несвідомого) дезінформації та свідомого створення фейкових новин («fake news»). Це все сприяє епосі «занепаду правди» («truth decay») та ерозії політичних інститутів [26].

На описаних механізмах успішно паразитують політики-популісти для приходу до влади через критиканство існуючої влади та політичної системи. Переслідуючи ціль захопити владу у свої руки, вони тим самим наражають на небезпеку існування вразливих механізмів існуючої політичної системи в розвинених країнах з багатою історією демократії та повертають країни, які намагаються запроваджувати чи покращувати демократичні процеси, на нове коло «руйнівного революційного державобудування».

Популізм у цифрову еру набуває нових форм завдяки можливостям, що надають цифрові медіа. Спрощення повідомлень, маніпуляція реальністю та негативна адаптація психіки створюють нові виклики для сучасного суспільства. Ці явища викликають занепокоєння щодо майбутнього політичної комунікації та здатності суспільства до критичного мислення. Подальші дослідження повинні зосередитися на пошуку рішень для мінімізації негативних наслідків цифрового впливу, таких як впровадження освітніх програм для підвищення медіаграмотності, механізмах протидії зовнішнім і внутрішнім дезінформаційним кампаніям та розробці етичних стандартів для медіа для захисту цілісності демократичних процесів.

Список використаної літератури

1. A. M. Khalaf, A. A. Alubied, A. M. Khalaf, and A. A. Rifaey, “The Impact of Social Media on the Mental Health of Adolescents and Young Adults: A Systematic Review,” *Cureus*, Aug. 2023, doi: 10.7759/cureus.42990.
2. N. Carr, *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*. New York: W. W. Norton & Company, 2011.
3. B. McNair, *AN Introduction to Political Communication: Sixth Edition*, 6th ed. Routledge, 2017. doi: 10.4324/9781315750293.
4. D. Ellis and I. Tucker, *Emotion in the Digital Age: Technologies, Data and Psychosocial Life*, 1st ed. Routledge, 2020. doi: 10.4324/9781315108322.
5. S. Vosoughi, D. Roy, and S. Aral, “The spread of true and false news online,” *Science*, vol. 359, no. 6380, pp. 1146–1151, Mar. 2018, doi: 10.1126/science.aap9559.
6. J. Haidt, *Righteous Mind*, Reprint edition. London: Penguin Books, 2013.
7. A.-K. Jung, S. Stieglitz, T. Kissmer, M. Mirbabaie, and T. Kroll, “Click me…! The influence of clickbait on user engagement in social media and the role of digital nudging,” *PLOS ONE*, vol. 17, no. 6, p. e0266743, Jun. 2022, doi: 10.1371/journal.pone.0266743.
8. D. A. Lembke, *Dopamine Nation: Finding Balance in the Age of Indulgence*. New York: Dutton, 2021.
9. D. Palau-Sampio, “Pseudo-Media Disinformation Patterns: Polarised Discourse, Clickbait and Twisted Journalistic Mimicry,” *Journal. Pract.*, vol. 17, no. 10, pp. 2140–2158, Nov. 2023, doi: 10.1080/17512786.2022.2126992.
10. B. Lewis and A. E. Marwick, “Media Manipulation and Disinformation Online,” May 2017. Accessed: May 20, 2024. [Online]. Available: https://www.semanticscholar.org/paper/Media-Manipulation-and-Disinformation-Online-Lewis-Marwick/be5faec84ea204984d4f23c265e2a500d6037f1d
11. H. Macit, G. Macit, and O. Güngör, “A Research On Social Media Addiction and Dopamine Driven Feedback,” vol. 5, pp. 882–897, Jun. 2019.
12. G. Pennycook, A. Bear, E. T. Collins, and D. G. Rand, “The Implied Truth Effect: Attaching Warnings to a Subset of Fake News Headlines Increases Perceived Accuracy of Headlines Without Warnings,” *Manag. Sci.*, vol. 66, no. 11, pp. 4944–4957, Nov. 2020, doi: 10.1287/mnsc.2019.3478.

13. D. V. Garashchuk, “FROM HASHTAGS TO HIGH OFFICE: THE ROLE OF DIGITAL CAMPAIGNING IN POPULIST MOVEMENTS,” in *ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ЦИФРОВУ ЕРУ*, Liha-Pres, 2024, pp. 31–37. doi: 10.36059/978-966-397-389-0-8.
14. [14] P. Bishop, “Plato and the Cave,” in *German Political Thought and the Discourse of Platonism*, Cham: Springer International Publishing, 2019, pp. 25–59. doi: 10.1007/978-3-030-04510-4_2.
15. [15] J. Baudrillard, *Simulacra and Simulation*. University of Michigan Press, 1994.
16. [16] A. Akkor Gül, Y. Ertürk, and P. Elmer, *Digital Transformation in Media & Society*. Istanbul University Press, 2020. doi: 10.26650/B/SS07.2020.013.
17. [17] E. S. Herman and N. Chomsky, *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. Pantheon Books, 1988.
18. [18] D. Garaschuk, “SLACKTIVISM’S POLITICAL PROSPECTS: DICHOTOMY, DIVERSITY AND IMPLICATIONS,” *Visnyk Lviv Univ.*, no. 51, pp. 121–129, 2023, doi: 10.30970/PPS.2023.51.14.
19. [19] D. Garaschuk, *HACKING CLICKTIVISM: LEVERAGING ONLINE ACTIVISM FOR POLITICAL MOBILIZATION*. 2024.
20. [20] C. R. Sunstein, *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*. Princeton University Press, 2018. doi: 10.2307/j.ctv8xnhtd.
21. [21] E. Bakshy, S. Messing, and L. A. Adamic, “Exposure to ideologically diverse news and opinion on Facebook,” *Science*, vol. 348, no. 6239, pp. 1130–1132, Jun. 2015, doi: 10.1126/science.aaa1160.
22. [22] M. Gentzkow and J. M. Shapiro, “Ideological Segregation Online and Offline *,” *Q. J. Econ.*, vol. 126, no. 4, pp. 1799–1839, Nov. 2011, doi: 10.1093/qje/qjr044.
23. [23] A. Toffler, *Future Shock*. Bantam Books, 1971.
24. [24] B. A. Knarr, D. S. Reisman, S. A. Binder-Macleod, and J. S. Higginson, “Understanding compensatory strategies for muscle weakness during gait by simulating activation deficits seen post-stroke,” *Gait Posture*, vol. 38, no. 2, pp. 270–275, Jun. 2013, doi: 10.1016/j.gaitpost.2012.11.027.
25. [25] S. Lewandowsky, U. K. H. Ecker, and J. Cook, “Beyond misinformation: Understanding and coping with the ‘post-truth’ era.,” *J. Appl. Res. Mem. Cogn.*, vol. 6, no. 4, pp. 353–369, Dec. 2017, doi: 10.1016/j.jarmac.2017.07.008.
26. [26] D. V. Garaschuk, “‘TRUTH DECAY’ AND POPULISM: ERODING DEMOCRACY IN THE 21ST CENTURY,” *Int. Polit. Stud.*, no. 37, pp. 65–78, 2024, doi: 10.32782/2707-5206.2024.37.6.

DIGITAL POPULISM: SIMPLIFYING MESSAGES AND MANIPULATING REALITY IN THE CONTEXT OF “PLATO’S CAVE”

Dmytro Garaschuk
Zhytomyr State Technological University,
Department of International Relations and Political Management
Chudnivska str., 103, 10005, Zhytomyr, Ukraine

The article provides a comprehensive analysis of the impact of digital media on contemporary political discourse through the prism of the phenomenon of digital populism. The mechanisms of primitivization of messages and manipulation of reality, which create a distorted picture of political processes, are considered. Using the analogy of Plato’s Cave, the article analyzes how digital media shape perceptions of events by presenting simplified and distorted versions of reality.

The article explores how political leaders and parties use specific forms of content to spread their messages to a wide audience. Particular attention is paid to those phenomena of the modern media space that parasitize on the built-in cognitive mechanisms of humans to facilitate the rapid distribution of content that affects the formation of misconceptions in the public and the spread of disinformation.

The article also discusses the political implications of manipulative representations of events, such as the involvement of apolitical citizens in political life through online activities known as slacktivism. The simplification of messages and manipulative presentation of events can lead to an increase in the polarization of society, which makes it difficult to reach political compromises and constructive dialogue.

The mechanisms of information dissemination in online media platforms and social networks are analyzed, including the role of comments and recommendations that contribute to further radicalization of society. Attention is focused on the decline in the ability of information consumers to think critically and analyze political information, which creates favorable conditions for manipulation by political actors and increases the risk of spreading fake news and disinformation, causing the era of «truth decay» and erosion of political institutions.

The article emphasizes how populist politicians use these mechanisms to come to power by criticizing the existing government and political system, endangering the vulnerable mechanisms of democratic processes. Further research and development of educational programs to improve media literacy and create ethical standards for the media are emphasized in order to minimize the negative effects of digital influence on political communication.

Key words: digital populism, digital media, political discourse, information manipulation, political polarization, political institutions.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 190–195
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 190–195

УДК 364+342.7(477)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.22

ІНСТИТУЦІЙНІ ВИКЛИКИ КОМУНІКАТИВНОМУ СУПРОВОДЖЕННЮ ДЕРЖАВНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ

Євгеній Гарькавий
Воєнна академія імені Євгенія Березняка,
кафедра міжнародних відносин та стратегічних комунікацій,
вул. Іллєнка, 81, 04050, м. Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0001-5085-3704

У статті розглянуто проблематику підвищення ефективності й подолання інституційних викликів комунікативному супроводженню заходів державної гуманітарної політики в умовах широкомасштабної російсько-української війни та кризи глобальних механізмів колективної безпеки.

Встановлено, що гуманітарна сфера українського суспільства, будучи стратегічним ресурсом забезпечення національних інтересів країни, створює і нарощує її духовний, інтелектуальний та економічний потенціал, в цілому виступає як культурний фундамент суспільства. Державна гуманітарна політика є основним чинником легітимації публічної влади та може реалізовуватись використовуючи механізми стратегічних комунікацій держави.

Доведено, що у сучасних реаліях оцінювання ефективності діяльності органів державної влади визначається рівнем виконання ними своїх функціональних обов'язків, а також наслідками їх функціонування для суспільства. Відповідно реалізація іміджевої стратегії органів державної влади передбачає врахування характеристик цільових аудиторій, серед яких прихильність традиціям, тип політичної культури громадян, ментальні особливості, стереотипне мислення тощо. Зазначене обумовлює два показники оцінювання іміджу органів державної влади, врахування яких визначає міру ефективності комунікативного супроводження державної гуманітарної політики: оцінка діяльності та оцінка поведінки суб'єктів реалізації державної гуманітарної політики.

Акцентовано, що в умовах війни забезпечити сталість, адекватність, синхронність та своєчасність стратегічних комунікацій – надзвичайно складне завданням. Ситуації, які відбуваються в нинішньому суспільно-політичному й економічному житті України, можна охарактеризувати як досить складні та кризові. У цих умовах ефективне визначення іміджевих загроз державній гуманітарній політиці мають забезпечувати стійкість системи національного спротиву. Для цього необхідно забезпечити дотримання принципів координації та взаємодії між суб'єктів стратегічних комунікацій у вертикальній і у горизонтальній площині. Порушення цих принципів призводить до неузгоджених дій в інформаційному просторі та нівелює політику єдиного голосу. Визначено послідовність планування заходів з реалізації гуманітарної політики.

Ключові слова: гуманітарна політика, гуманітарна сфера, комунікативне супроводження, інституційні виклики, іміджеві загрози, стратегічні комунікації.

Тимчасова окупація рф частини території України висвітлила необхідність удосконалення не лише безпекових та оборонних спроможностей нашої держави, а й потребу в удосконаленні ефективності державної гуманітарної політики відповідно до найкращих практик світового досвіду. Координація діяльності органів державної влади та громадянського суспільства, протидія інформаційному впливу противника та досягнення стратегічних цілей держави у сфері реалізації гуманітарної політики у сучасних реаліях державотворення забезпечуються інструментарієм стратегічних комунікацій.

© Гарькавий Є., 2024

Водночас проблематика підвищення ефективності й подолання інституційних викликів комунікативному супроводженню заходів державної гуманітарної політики, особливо у світлі широкомасштабної російсько-української війни та кризи глобальних механізмів колективної безпеки, на нашу думку, є недостатньо розробленою та потребує подальших наукових досліджень.

Основними науковими працями з окресленої проблематики можна вважати дослідження І. В. Аблазова, Г. В. Атаманчука, А. С. Ахмеренка, І. А. Батаніна, А. В. Баровська, В. Г. Бєлова, О. Є. Гришина, І. В. Іжутова, В. Г. Журавльова, А. А. Кокошина, Т. І. Коновалової, В. І. Курбатова, А. Б. Куркова, Ю. В. Курносова, Ю. А. Лаврікова, А. В. Новікова, В. І. Новосельцева, Т. В. Черненко, О. А. Олешко, К. В. Рубель, А. І. Селіванова, С. С. Сулакшина, В. Г. Смолькова, П. А. Толстих та інших авторів.

Зокрема, А. В. Баровська [1] описала процес інституалізації діяльності з розроблення й реалізації стратегічних комунікацій в НАТО, а також окреслила рекомендовані напрями подальшого розвитку стратегічних комунікацій Північноатлантичного альянсу. Т. В. Черненко [2] здійснив аналіз поточного стану та проблемних питань медіа просвітницької роботи в Україні. І. В. Іжутова [3] дослідила проблематику організаційно-правових засад формування та розвитку системи стратегічних комунікацій безпекового сектору України. Водночас дослідження загальних та специфічних проблемних питань комунікативного супроводження заходів реалізації гуманітарної політики все ще потребують певних розробок й уточнень.

Державна гуманітарна політика є основним чинником легітимації публічної влади та може реалізовуватись використовуючи механізми стратегічних комунікацій держави. Вона обґрунтовує її право управляти суспільством і реалізовувати ту чи іншу стратегію в контексті національної безпеки. Із змістовного боку державна гуманітарна політика є сукупністю цілей, принципів, механізмів і конкретних заходів, спрямованих на створення умов для повноцінного гуманітарного розвитку суспільства, розкриття і збагачення його інтелектуального потенціалу, забезпечення всебічної духовної й творчої реалізації особистості та необхідної для цього соціодинаміки освіти, науки, мистецтва, літератури та інших складових духовного життя [4, с. 11].

Державна гуманітарна політика має будуватися на дієвих засадах, що включають механізми європейського та світового досвіду у протидії гібридній агресії з урахуванням сучасних засобів ведення гібридних війн, аби в довгостроковій перспективі сформувати ефективні моделі управлінської діяльності. Гуманітарна сфера українського суспільства, будучи стратегічним ресурсом забезпечення національних інтересів країни, створює і нарощує її духовний, інтелектуальний та економічний потенціал, в цілому виступає як культурний фундамент суспільства, як своєрідний генетичний механізм трансляції накопиченого соціального досвіду, завдяки якому стає можливою повномасштабна реалізація сутнісних сил людини, закладених в нього самою природою.

Відтак формування інституційних спроможностей комунікативного супроводження заходів державної гуманітарної політики базується передусім на зовнішньому середовищі, зокрема оцінюванні громадськістю діяльності органів державної влади, ефективності виконання ними своїх функціональних обов'язків у відповідних сферах. Тому ми можемо стверджувати, що імідж державних установ носить оцінний характер. Рівень оцінювання іміджу може корелюватися, змінюватися відповідно до умов суспільно-політичного, соціального – економічного та культурного розвитку суспільства. Оцінка іміджу органів державної влади може здійснюватися за двома показниками: дія (діяльність) та поведінка. Оцінка діяльності органів державної влади визначається рівнем виконання ними своїх функціональних

обов'язків, а також наслідками їх функціонування для суспільства. На визначення якісних характеристик іміджу (позитивний/негативний) впливає стиль поведінки державних службовців, їхнє ставлення до представників громадськості. Варто зазначити, що ці оцінки базуються на суспільних домовленостях, значна частина яких виражена в законах і підзаконних актах, що стосуються, зокрема, діяльності органів державної влади [5].

Стабільне функціонування гуманітарної політики, наявність стійкої ціннісної системи, що є основою соціальних взаємодій, існування консолідуючого суспільного ідеалу – всі ці умови необхідні для підтримки стабільності соціальних систем. Механізмом публічного управління, що дозволяє підтримувати стабільне функціонування соціальної системи, є ідеологічна соціалізація як процес засвоєння індивідом ідеологічних норм і цінностей, найбільш фундаментальних економічних, соціально-політичних, культурних, безпекових орієнтирів [6, с. 21].

Реалізація іміджевої стратегії владних установ має свої об'єктивні та суб'єктивні особливості, врахування яких визначає міру ефективності проведених заходів. До об'єктивних відносяться: проблема сприйняття іміджу, упереджене ставлення громадськості, а також трансформація іміджу, що вже сформувався. Важливого значення при розробці іміджевої стратегії набуває врахування характеристик цільових аудиторій, серед яких прихильність традиціям, тип політичної культури громадян, ментальні особливості, стереотипне мислення тощо. На особливу увагу заслуговує проблема зміни негативних стереотипів. На думку Г. Почепцова стереотипне уявлення практично не піддається змінам, тому проблема може бути вирішена шляхом створення і введення в масову свідомість нових іміджевих характеристик. Об'єктивні особливості формування та реалізації іміджевої стратегії пов'язані із створенням державної структури, яка здійснює координацію діяльності органів державної влади, засобів масової інформації та громадськості [7, с. 132].

Важливим засобом впровадження іміджевої стратегії є інформаційні технології, що на сучасному етапі світового розвитку проникають в усі сфери людської діяльності, здійснюють істотний вплив на формування світогляду людини, спосіб життя, систему міжособистих відносин. Інформація перетворюється на вирішальний стратегічний ресурс суспільства, тому якість життя, соціальний та економічний розвиток, система освіти визначаються мірою та повнотою використання інформаційних ресурсів [3; 8].

Впровадження іміджевої стратегії вимагає чіткого визначення принципів і завдань. У цьому напрямку цікавим є досвід діяльності Європейської Комісії. З метою оптимізації іміджу структур ЄС її предтавниками була розроблена «Біла книга по комунікаційній політиці ЄС», у якій визначено три основних цілі іміджевої стратегії, серед яких:

– удосконалення інформаційної освіти громадян – набуття ними навичок користування Інтернет, щоб мати можливість отримати повну інформацію про суспільні дискусії і приймати в них участь у режимі реального часу. Наприклад, в ЄС для підтримки освіти громадянського суспільства створені різні освітні програми, серед яких «Леонардо да Вінчі», «Сократес» , «Еразмус». Вони надають можливість навчання і спілкування людям у всіх державах-членах ЄС.

– спілкування громадян. Створення форумів для суспільної дискусії із нагальних проблем, що дозволяє зміцнити взаємну довіру, повагу і бажання співпрацювати громадян із органами державної влади.

– взаємодія громадян і владних інститутів. Налагодження механізму зворотного зв'язку між громадянами та інститутами, що є необхідною передумовою розвитку демократичного суспільства. Забезпечення зворотного зв'язку дає можливість оцінити результати від запланованих дій та внести необхідні корективи [5].

Головною метою ідентифікації іміджевих загроз у сфері реалізації гуманітарної політики в державному секторі є гармонізація відносин у системі "влада – суспільство", що мають особливості змістового і комунікативного аспектів залежно від державного органу. Державні органи диференційовано за повноваженнями та функціями, водночас вони пов'язані між собою. Кожна державна структура вирішує певні завдання державного управління, тому стратегічні комунікації мають особливості як змістовні (щодо складу і змісту основних елементів гуманітарної політики), так і методологічні (щодо застосування основних принципів реалізації стратегічних комунікацій).

Варто зауважити, що в умовах війни забезпечити сталість, адекватність, синхронність та своєчасність стратегічних комунікацій – надзвичайно складне завданням. Ситуації, які відбуваються в нинішньому суспільно-політичному й економічному житті України, можна охарактеризувати як досить складні та кризові. Сучасному керівництву сил оборони необхідно мати знання, вміння і навички, що дають змогу не лише передбачати їх, а й адекватно реагувати на зміни в управлінських ситуаціях.

У цих умовах ефективне визначення іміджевих загроз державній гуманітарній політиці мають забезпечувати стійкість системи національного спротиву. Для цього необхідно забезпечити дотримання принципів координації та взаємодії між суб'єктів стратегічних комунікацій у вертикальній і у горизонтальній площині. Порушення цих принципів призводить до неузгоджених дій в інформаційному просторі та нівелює політику єдиного голосу. Якщо за одним інформаційним приводом різні суб'єкти стратегічних комунікацій надають різні коментарі та пояснення, зазначені принципи комунікації, синхронізації та взаємодії порушуються. Відповідно різні та інколи суперечливі повідомлення від представників органів державної влади в умовах воєнного стану можуть бути викликом для обороноздатності держави [1].

Проблемним є забезпечення координації всередині відомств, відповідальних за реалізацію гуманітарної політики, і в подальшому на рівні держави для синхронізації всіх складових стратегічних комунікацій на державному рівні у межах єдиного вектора діяльності. Така координація має передбачати й систему єдиних меседжів. Сьогодні можемо констатувати, що завдяки воєнній цензурі на деякий час вдалося поліпшити ситуацію у питаннях доведення офіційної інформації до цільових аудиторій. Водночас варто зауважити, що рішення про впровадження воєнної цензури є тимчасовим, а тому окреслена проблема потребує системного опрацювання.

Проблемою є недосконалість механізмів визначення цільових аудиторій, роботи з ними та формування для них відповідних стратегічних наративів, поєднання цільових аудиторій для створення цілісної системи інформаційних впливів для ефективного інформаційного супроводження і підтримки ключових рішень органів державної влади та ефективної комунікації заходів з реалізації гуманітарної політики.

Існує проблема недостатньої ефективності заходів інформаційної протидії, що порушує принцип проактивності стратегічних комунікацій і робить їх реактивними. Така ситуація не завжди дає можливість формувати власний стратегічний наратив, а змушує спростовувати наратив ворога під час реалізації заходів гуманітарної політики.

Існує проблема, що полягає у недостатньому розповсюдженні програм підвищення медіаграмотності широких верств суспільства. Питання формування наративу, роботи з цільовими аудиторіями та просування власного контенту нерозривно пов'язане із необхідністю підвищення рівня медіаграмотності, розвитку критичного, комплексного мислення та формування певної медіакультури споживання інформації із мережево-орієнтованого та емерджентного інформаційного простору. У ході аналізу

нормативно-правової бази забезпечення рівня медіаграмотності з'ясовано, що ця сфера залишається поза увагою.

У дослідженні Т. Черненко наголошено, що важливою проблемою стає те, що якість та масштаби впливу фейкових новин істотно різняться для різних цільових груп, які можуть бути сегментовані за соціальним становищем і за віком. А медіаосвіта та медіаграмотність є стратегічними інструментами протидії ворожим дезінформаційним кампаніям впливу. Це визначено у міжнародних документах, так і у підходах західних держав до побудови систем інформаційного захисту від деструктивних інформаційних впливів на власне населення [2].

Сучасною проблемою є також низький рівень фахової підготовки осіб з питань стратегічних комунікацій у сфері державної гуманітарної політики.

Тому концепція планування заходів з реалізації гуманітарної політики має включати наступні кроки:

1) аналіз макрооточення як сукупності факторів, на які не є можливим впливати взагалі або можна здійснювати незначний вплив (економічні фактори та політико-правові, технологічне та конкурентне середовище, фактори соціальної поведінки, географічне середовище та міжнародні фактори), визначення найбільш перспективних напрямів з реалізації гуманітарної політики;

2) всебічний аналіз стратегічного потенціалу сил та засобів, які є у нашому розпорядженні та стратегічного потенціалу перспективних об'єктів впливу (цільових аудиторій);

3) підготовка проєкту заходів, визначення їх місії і цілей;

4) внутрішня діагностика (оцінка сильних і слабких сторін) органів державної влади, які можуть відповідати за реалізацію проєкту заходів;

5) розробка, оцінка і вибір альтернативних стратегій реалізації проєкту заходів;

6) розробка і розгорнуте окреслення програми заходів із зазначенням термінів та виконавців;

7) реалізація програми заходів;

8) оцінка результатів і зворотній зв'язок [9].

Отже, вирішення зазначених проблемних питань сприятиме підвищенню ефективності системи реалізації стратегічних комунікацій у сфері державної гуманітарної політики, допоможе зробити її більш дієвою та результативною, забезпечити функціонування усіх суб'єктів стратегічних комунікацій як цілісної системи. За умови наявності політичної волі та сприяння громадянського суспільства зазначений підхід, зрештою, дозволить значно удосконалити національну систему стійкості.

Список використаної літератури

1. Баровська А. В. Стратегічні комунікації: досвід НАТО. *Науковий журнал «Стратегічні пріоритети»*, вип. №1 (34), 2015. С. 147–152.
2. Черненко Т. В. Міжнародний досвід впровадження медіа-грамотності для окремих цільових груп: можливості для України. URL : https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/mizhnarodniy-dosvid-vprovadzhennya-mediagramotnosti-dlya (дата звернення: 15.04.2024).
3. Іжутова І.В. Організаційно-правові засади формування та розвитку системи стратегічних комунікацій безпекового сектору України : дис. канд. наук держ. упр. : 25.00.02. Київ : МАУП, 2021. 274 с.
4. Оніщенко Н. М., Стоєцький С. В., Сунєгін С. О. До питання про відповідальність держави перед громадянським суспільством. *Часопис Київського університету права.* 2014. № 2. С. 9–13.

5. Пантелейчук І. В. Механізми формування та реалізації державної іміджевої стратегії. *Державне управління.* URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=464 (дата звернення: 16.04.2024).
6. Конопелько О. В. Особливості формування ідеологічної функції сучасної держави: постановка проблеми. *Право і безпека.* 2013. № 1. С. 18–23.
7. Почепцов Г. PR для професіоналів. Київ: Ваклер, 2005. 640 с.
8. Ділай А. Ю. Стратегічні комунікації оборонно-безпекового сектору в умовах інформаційного протистояння. Дис. д-ра філос. : 052. Київ : Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2023. 290 с.
9. Присяжнюк С. В. Модернізація механізмів реалізації гуманітарної політики України. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2023. Випуск 51. С. 192–198. DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2023.51.22 (дата звернення: 17.04.2024).

INSTITUTIONAL CHALLENGES FOR COMMUNICATION SUPPORT OF THE STATE HUMANITARIAN POLICY

Yevhenii Harkavyi
Yevhenii Berezniak Military Academy,
Department of International Relations and Strategic Communications,
Illyenko str., 81, 04050, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-5085-3704

The article deals with the issues of improving the efficiency and overcoming institutional challenges to the communication support of the State humanitarian policy measures in the context of the large-scale Russian-Ukrainian war and the crisis of global collective security mechanisms.

It is established that the humanitarian sphere of Ukrainian society, being a strategic resource for ensuring the national interests of the country, creates and builds up its spiritual, intellectual and economic potential, and generally acts as the cultural foundation of society. The State humanitarian policy is the main factor in the legitimization of public authority and can be implemented using the mechanisms of strategic communications of the State.

It is proved that in modern realities, the assessment of the effectiveness of public authorities is determined by the level of performance of their functional duties, as well as the consequences of their functioning for society. Accordingly, the implementation of the image strategy of public authorities involves taking into account the characteristics of target audiences, including commitment to traditions, the type of political culture of citizens, goal orientation, stereotypical thinking, etc. This determines two indicators for assessing the image of public authorities, the consideration of which determines the degree of effectiveness of communication support of the state humanitarian policy: assessment of activities and assessment of the behavior of the subjects of the state humanitarian policy.

It is emphasized that in the conditions of war, ensuring the sustainability, adequacy, synchronization and timeliness of strategic communications is an extremely difficult task. The situations that are taking place in the current socio-political and economic life of Ukraine can be characterized as quite complex and crisis. In these conditions, effective identification of image threats to the state humanitarian policy should ensure the sustainability of the national resistance system. To do this, it is necessary to ensure compliance with the principles of coordination and interaction between strategic communication actors in the vertical and horizontal planes. Violation of these principles leads to uncoordinated actions in the information space and negates the policy of a single voice. The sequence of planning measures for the implementation of humanitarian policy is determined.

Key words: humanitarian policy, humanitarian sphere, communication support, institutional challenges, image threats, strategic communications.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 196–203
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 196–203

УДК 342.951: 351.82
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.23

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА ОРГАНИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Тетяна Гжибовська
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», навчально-науковий інститут природничо-математичних наук, інформатики та менеджменту,
кафедра освітнього менеджменту та публічного управління
вул. Старопортофранківська, 26, 65020, м. Одеса, Україна

У статті проаналізовано вплив громадського контролю, як інституту громадянського суспільства, на процес формування та реалізації державної політики. Визначено, що громадський контроль виступає важливим механізмом впливу на діяльність органів державної влади. Встановлено, що на сьогодні існує багато науково обґрунтованих визначень дефініції «громадський контроль», в той же час нормативно-правове визначення відсутнє. Варто зазначити, що євроінтеграційні процеси посилили роль громадськості в реалізації різних форм державного управління.

Із застосуванням компаративістських методів дослідження було визначено, що ефективна участь широкого кола представників різних суспільних сфер у реалізації публічного управління перетворює його на складний процес пошуку спільних рішень та досягнення консенсусу. Сучасні інструменти контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень мають ґрунтуватися на залученні представників громадськості (окремі громадяни, громадські організації, ЗМІ, громадські ради тощо).

Узагальнено та систематизовано класифікацію ознак громадського контролю за діяльністю інститутів публічної влади. Схарактеризовано комплекс умов, що мають існувати, для реалізації ефективного громадського контролю, основними серед яких є такі: системність діяльності; об'ємність та достовірність інформації; аналітика та контроль; професійність суб'єктів реалізації.

Встановлено, що низький рівень відкритості та самосвідомості представників державної влади ускладнює реалізацію громадського контролю, а період воєнного стану та певні обмеження у публічному доступі до інформації лише збільшують рівень корупціогенності. Констатовано необхідність громадського контролю на постійній основі та виокремлено на що саме впливає його реалізація на постійній основі.

Ключові слова: інститути громадянського суспільства, громадський контроль, період воєнного стану, ознаки громадського контролю, суб'єкт владних повноважень, органи публічної влади, корупційні діяння.

Актуальність дослідження. Громадський контроль відіграє ключову роль у забезпеченні прозорості та підзвітності публічних органів та інших суб'єктів влади. Однак в складних воєнно-політичних соціально-економічних обставинах в країні громадський контроль набуває одночасно як ще більшої актуальності, так і складності в реалізації. Оскільки під час воєнних конфліктів ускладняється діяльність інститутів громадянського суспільства, зокрема це пов'язано із зміщенням акцентів уваги в суспільстві.

© Гжибовська Т., 2024

В розвиненому демократичному суспільстві громадський контроль є важливим механізмом впливу на діяльність органів державної влади, одночасно із цим публічні інститути зацікавлені у прозорості власної діяльності, оскільки прозорість влади виступає однією з найважливіших вимог громадськості. Рівень довіри до органів влади прямопропорційний ступеню відкритості влади до громадськості, саме тому громадський контроль є потужним інструментом у формуванні ефективної державної політики, зокрема допомагає виявляти та запобігати корупційним практикам, підвищує прозорість і підзвітність, а також мобілізує громадянське суспільство до активних дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на сформоване у світовій практиці уявлення про вплив інститутів громадянського суспільства на діяльність державних інститутів, значна кількість закордонних науковців приділила увагу цьому феномену: Г. Алмонд, С. Верба, Р. Даль, Дж. Кін, Г. Кітшельт, Дж. Скотт, М. Уоррен, А. Хойзерн та інші. Наукові праці зазначених вище учених дають можливість розширити розуміння того, як громадянське суспільство та громадський контроль можуть впливати на діяльність державних органів, сприяти прозорості та підзвітності, а також зміцнювати демократичні процеси.

В Україні також є чимало сучасних науковців, які досліджують вплив громадськості на діяльність публічних інститутів. Провідними дослідниками сучасності у цій сфері є: І. Бекешкіна, О. Богдан, О. Гарань, Є. Глібовицький, О. Дем'янчук, І. Коліушко, В. Паніотто, М. Рябчук, Ю. Тищенко, Т. Шевченко та інші. Українські науковці та експерти роблять важливий внесок у розуміння та розвиток механізмів громадського контролю, підзвітності влади та зміцнення демократичних інститутів в Україні. Однак незважаючи на рівень досліджуваності проблеми, все ще залишаються прогалини у вивченні інструментів впливу на діяльність органів державної влади, що використовуються громадськістю.

У 2014 році Україна підписала із Європейським Союзом Угоду про асоціацію, що стало додатковим активатором посилення діяльності інститутів громадянського суспільства [20]. Діюча зараз Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства на 2021 – 2026 рр. (далі – Стратегія) передбачає реалізацію основних засад у сфері розвитку громадянського суспільства, передбачені підписаною угодою з ЄС. Стратегією передбачено обов'язок центрального органу виконавчої влади (Кабінет Міністрів України) залучати інститути громадянського суспільства до розроблення та затвердження планів заходів, підготовку та оприлюднення щоквартальних та щорічних звітів, визначення механізмів належної координації та моніторингу реалізації Стратегії тощо [18].

В умовах необхідної реалізації Стратегії та посилення тенденцій децентралізації державної влади в Україні державне управління почало набувати характерних ознак широкого залучення громадськості до реалізації різних форм державного управління. ефективна участь широкого кола представників різних суспільних сфер у реалізації публічного управління перетворює його на складний процес пошуку спільних рішень та досягнення консенсусу [7].

Сьогодні основною проблемою є функціонування суб'єктів державного управління із дотриманням принципів верховенства права та налагодження взаємодії із інститутами громадянського суспільства в умовах діючого воєнного стану. Громадський контроль виступає одним із механізмів впливу громадськості на діяльність органів державної влади. Крім того, цей вид контролю є способом забезпечення «зворотного зв'язку», оскільки його наслідки можуть бути використані уповноваженими суб'єктами для оцінки якості та ефективності їх функціонального призначення.

Перш за все варто визначити сутність терміну «громадський контроль» як суспільно-політичного явища. Однак одразу потрібно наголосити на тому, що серед вчених не

сформовано єдиного уніфікованого визначення сутності досліджуваної дефініції. А. Крупник під громадським контролем розуміє інструмент громадської оцінки виконання органами влади їхніх соціальних завдань [4]. Л. Наливайко та А. Орєшкова громадський контроль визначають як важливий чинник участі інститутів громадянського суспільства в управлінні державою [7]. О. Полтараков зазначає, що під громадським контролем варто розуміти систему відносин громадянського суспільства з державою [9]. Ю. Нисевич констатує, що громадський контроль є невід'ємною складовою найбільш ефективного демократичного засобу дії суспільства на публічну владу – механізму громадської думки, яка в демократичній державі і є дійсною «четвертою владою» [8, с. 68–80]. На нашу думку, громадський контроль – це комплексне явище, яке поєднує в собі заходи, що реалізуються інститутами громадянського суспільства.

Аналіз законодавчої бази України дав змогу встановити, що не існує нормативного визначення дефініції «громадський контроль», оскільки профільний закон не було прийнято. Є лише законопроєкт (N 2737 від 24.04.2015 р.), в якому пропонується під громадським контролем розуміти «суспільну діяльність громадських об'єднань, предметом якої є здійснення нагляду за відповідністю діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб Конституції України, законам України, іншим нормативно-правовим актам та за дотриманням ними державної дисципліни» [19].

Однак Конституція України та закони передбачають реалізацію громадського контролю. Громадянам України нормами Конституції України надано право прямо чи опосередковано впливати на діяльність публічних інститутів. Зокрема статтею 5 визначено, що народ є єдиним джерелом влади в Україні, і що громадяни мають право здійснювати владу безпосередньо; стаття 34 гарантує право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; стаття 38 забезпечує право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнських та місцевих референдумах, обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [3].

Спираючись на норми Конституції, комплекс законодавчих актів забезпечує правові підстави для здійснення громадського контролю:

1. Закон України «Про громадські об'єднання» регулює створення та діяльність громадських об'єднань, які можуть здійснювати громадський контроль, представляючи інтереси громадян [11].

2. Закон України «Про доступ до публічної інформації», норми якого забезпечують громадянам право на доступ до інформації, що знаходиться у володінні органів влади. Це важливий інструмент для здійснення громадського контролю, оскільки дозволяє отримувати інформацію про діяльність органів влади, їх рішення та використання бюджетних коштів [13].

3. Закон України «Про запобігання корупції» визначає механізми запобігання та протидії корупції, а також роль громадських організацій у цих процесах. Громадські організації мають право подавати інформацію про корупційні правопорушення та брати участь у формуванні антикорупційної політики [14].

4. Закон України «Про звернення громадян» регулює право громадян звертатися до органів державної влади та місцевого самоврядування із зауваженнями, скаргами та пропозиціями щодо їх діяльності. Органи влади зобов'язані розглядати такі звернення [15].

5. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає форми участі громадян у місцевому самоврядуванні, включаючи громадські слухання, місцеві ініціативи та консультації з громадськістю [17].

6. Закон України «Про інформацію» встановлює основні принципи інформаційних відносин, зокрема щодо доступу до інформації та захисту прав на інформацію, що сприяє прозорості діяльності органів влади [16].

7. Закон України «Про державну службу» визначає основні принципи державної служби, включаючи принципи підзвітності та прозорості, які підсилюються механізмами громадського контролю [12].

Ці законодавчі акти створюють правову основу для здійснення громадського контролю в Україні, забезпечуючи громадянам інструменти для участі в управлінні державними справами, контролю за діяльністю органів влади та захисту своїх прав та інтересів. Реалізація наданих законодавчими актами прав може відбуватися таким чином:

1. Через створення та діяльність громадських (експертних) рад у діяльності суб'єктів публічної адміністрації;

2. Проведення громадської експертизи діяльності органів державної влади;

3. Проведення антикорупційної громадської експертизи діяльності суб'єктів публічної адміністрації;

4. Забезпечення можливості звернень громадян до суб'єктів публічної адміністрації тощо [2].

Варто також відзначити, що окрім зазначених вище форм участі громадськості в діяльності органів державної влади, існують також додаткові, за ігнорування яких суб'єктами влади не передбачено ніяких санкцій, наприклад, проведення публічних консультацій не передбачає обов'язку враховувати громадську думку де-факто. Звісно ж такі заходи не є ефективними в повній мірі.

Громадський контроль як механізм впливу на державні інститути дозволяє своєчасно виявляти і усувати фактори, що перешкоджають ефективній реалізації прав і свобод людини і громадянина, особливо у період воєнного стану в країні, коли ряд прав та свобод можуть бути обмежені.

У демократичних країнах громадянське суспільство бере активну участь в управлінні державними справами, а суспільний вплив носить не декларативний характер, виступаючи ефективним механізмом в житті держави. Як зазначає Л. Наливайко, до ознак громадського контролю за діяльністю інститутів публічної влади належать:

1. Суб'єкт громадського контролю – інститути громадянського суспільства.

2. Об'єкт громадського контролю – сфера державного управління та місцевого самоврядування;

3. Мета громадського контролю – забезпечення суспільних інтересів;

4. Громадський контроль реалізується у формах, що не заборонені законодавством;

5. Результати громадського контролю можуть служити підставою для здійснення інших заходів, передбачених законодавством України [7].

Як наслідок, громадський контроль – це діяльність громадськості, суть якої полягає в активній взаємодії з публічними інститутами через систему спостереження і перевірки, щоб визначити дотримання об'єктом контролю належного забезпечення прав і свобод людини в сфері державного управління [9].

Основними суб'єктами реалізації громадського контролю виступають громадські організації, громадські ради, ЗМІ, громадяни (організована та неорганізована громадськість). Безпосередня і дієва участь громадян і їх автономних об'єднань в процесі управління державою призначена забезпечувати реалізацію громадського контролю [10].

Існує комплекс певних умов, що мають існувати, для реалізації ефективного громадського контролю, основними серед яких є такі: системність діяльності; об'ємність та достовірність інформації; аналітика та контроль; професійність суб'єктів реалізації.

По-перше, як зазначає М. Кінаш, системність є основною ознакою громадського контролю, оскільки саме через систематичний моніторинг рішень і дій органів публічної влади можливо визначити рівень прозорості і легітимності для громадян рішень і дій органів державної влади усіх рівнів.

По-друге, інформація про діяльність суб'єктів владних повноважень має бути якомога об'ємнішою та достовірною, щоб надалі використовувати її для досягнення поставлених цілей.

По-третє, дієвість громадського контролю можлива лише у випадку повного контролю за інформацією, що надають суб'єкти владних повноважень про свою діяльність та її аналіз. Зокрема, постійний контроль за діяльністю посадових осіб впливає на зниження рівня корупціогенності, оскільки недобросовісні державні службовці усвідомлюють наявні ризики.

По-четверте, важливою є громадська експертиза ,тобто політико-правовий аналіз офіційних актів та документів, що відображають рішення і дії влади всіх рівнів, оскільки вони в обов'язковому порядку фіксуються (укази, постанови, розпорядження, концептуально-аналітичні документи, програми, плани, протоколи засідань, відповіді на запити та звернення тощо). Саме тому громадська експертиза має реалізовуватись професіоналами (юристи, економісти, політологи та інші спеціалісти відповідної сфери) [2].

Існує також ряд прогалин у взаємодії інститутів громадянського суспільства з суб'єктами управління, пов'язаних з корупційними ризиками, низькою правовою обізнаністю громадян, застарілими архетипами управління тощо.

Спираючись на результати досліджень, що проаналізовано вище, варто констатувати надзвичайну важливість громадського контролю, особливо в період воєнного стану в Україні. Оскільки зміщення уваги суспільства на інші, життєвоважливі проблеми (виживання, безпека, обороноспроможність країни) суб'єктами державної влади може використовуватись для реалізації владних повноважень з метою особистого збагачення.

Оскільки українські державні службовці ще не набули того рівня відкритості та самосвідомості, що властивий американським держслужбовцям та політикам, контроль та аналіз висвітлюваної інформації посилює вплив громадськості, особливо на недобросовісних чиновників.

Це підтверджується значною кількістю новин у ЗМІ щодо корупційних скандалів (нецільове використання коштів; демпінгування цін та «договірне» підписання контрактів; махінації із гуманітарною допомогою тощо). В грудні 2023 року український офіс Transparency International провів узагальнення випадків Топ-корупції за 2023 рік. Серед посадовців були голова Верховного суду України; народні депутати України; перший заступник міністра розвитку громад, територій та інфраструктури України; керівництво Держспецзв'язку – ексголова та його заступник та інші [1]. Гучними також були новини про виявлені корупційні оборудки у Міноборони, зокрема щодо закупівлі продуктів, ліків, форми військовим тощо [6]. Додатково ускладнилась ситуація із доступом громадськості до декларацій державних службовців у Реєстрі електронних декларацій, оскільки на виконання рішення Конституційного суду з жовтня 2020 року було закрито вільний доступ до перегляду декларацій, одночасно із цим НАЗК припинило їхню перевірку та зберігання [21]. 10 грудня 2023 року НАЗК

знов відкрило доступ до Реєстру електронних декларацій, виконуючи норми Закону України «Про запобігання крупції» [5]. Станом на 24.05.2024 р. – публічний доступ до електронних декларацій відкрито. Така непослідовність державної політики у сфері боротьби з корупцією деструктивно впливає на заходи, що спрямовані на попередження корупційних ризиків та зниження рівня існуючих корупційних діянь. Надважливо у важкий період воєнного стану в країні покроково та послідовно реалізовувати антикорупційну політику із залученням інститутів громадянського суспільства та застосуванням заходів громадського контролю. Тому варто наголошувати на необхідності громадського контролю на постійній основі, оскільки це один із найефективніших інструментів участі громадськості у формуванні та реалізації політики держави, особливо у період воєнного стану. Підсумовуючи усе вищезазначене, варто наголосити на що впливає громадський контроль, а саме:

1. Контроль за розподілом гуманітарної допомоги та військових ресурсів. В умовах війни велика кількість ресурсів спрямовується на гуманітарну допомогу та військові потреби. Громадський контроль допомагає запобігати зловживанням та забезпечувати, щоб ці ресурси доходили до тих, хто їх потребує, а не осідали в руках корумпованих посадовців.

2. Моніторинг державних витрат. Війна часто вимагає значних державних витрат, які можуть бути вразливими до корупції. Громадські організації та журналісти можуть здійснювати моніторинг бюджетних витрат, публічних закупівель та контрактів, щоб забезпечити їх прозорість і підзвітність.

3. Підтримка антикорупційних інституцій. В умовах війни антикорупційні органи можуть втратити частину своєї ефективності через зміну пріоритетів або політичний тиск. Громадський контроль підтримує ці інституції, забезпечуючи їх незалежність та стимулюючи до ефективної роботи.

4. Інформаційна кампанія та просвітництво. Громадські організації можуть організовувати кампанії з підвищення політико-правової обізнаності громадян.

5. Залучення міжнародних організацій. Підтримка міжнародних організацій та партнерів може бути критично важливою. Вони можуть надавати технічну допомогу, ресурси та експертизу для посилення громадського контролю.

6. Захист правозахисників та активістів. В умовах війни активісти та правозахисники можуть бути піддані підвищеному ризику переслідувань. Забезпечення їх безпеки та підтримка з боку міжнародної спільноти є важливими для продовження ефективного громадського контролю.

7. Використання технологій. Сучасні технології, такі як соціальні мережі, онлайн-платформи для моніторингу державних витрат та мобільні додатки для повідомлень про різні види інформації, зокрема про корупцію, можуть бути ефективними інструментами громадського контролю.

Успішний громадський контроль в умовах війни вимагає адаптивності, інноваційних підходів та міжнародної підтримки. Незважаючи на складність ситуації, активна участь громадянського суспільства в боротьбі з корупцією є ключовим фактором для забезпечення справедливості та ефективного використання ресурсів. Оскільки громадський контроль забезпечує підзвітність влади, знижує ризики зловживань та сприяє соціальній стабільності й довірі громадян до державних інституцій, то він є необхідним інструментом для забезпечення ефективної, прозорої та підзвітної діяльності публічних інститутів, особливо у кризових умовах, таких як воєнний період.

Список використаної літератури

1. Антикорупційний 2023 рік: які «великі риби» потрапили до рук НАБУ-САП?. Електронний ресурс. Режим доступу: https://ti-ukraine.org/news/antykoruptsijnyj-2023-rik-yaki-velyki-ryby-potrapyly-do-ruk-nabu-sap/
2. Кінаш М. М. Громадський контроль як механізм протидії корупції: проблеми реалізації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. № 29. Т. 2. С. 72–74.
3. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
4. Крупник А. С. Зарубіжний досвід громадського контролю: уроки для України. *Ефективність державного управління: Зб. наук. праць ЛРІДУ. Львів: ЛРІДУ НАДУ,* 2007. № 14. С. 146–154.
5. НАЗК: Відкрито публічний доступ до Реєстру декларацій. Електронний ресурс. Режим доступу: https://nazk.gov.ua/uk/novyny/vidkryto-publichnyy-dostup-do-reestru-deklaratsiy/
6. Найгучніші корупційні скандали за участю представників влади. Електронний ресурс. Режим доступу:https://biz.censor.net/r3443404.
7. Наливайко Л. Р., Орєшкова А. Ф. Громадський контроль в умовах сучасних євроінтеграційних процесів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3 (77). С. 47–55.
8. Нисневич Ю.А. Інформаційно-комунікаційна стабілізація політичної системи. *Політологічний Вісник*. 2006. №1 (6). С. 68–80.
9. Полтораков О. Громадський контроль над «силовими» структурами в Україні: проблеми та перспективи. Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.niisp.gov. ua/articles/109/
10. Пухкал О. Громадський контроль як важливий чинник демократизації та ефективності державного управління. *Інвестиції: практика та досвід,* 2010. № 14. С. 56–58.
11. Про громадські об'єднання: Закон України. *Відомості Верховної Ради України* від 04.01.2013. № 1. С. 2. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4572-17
12. Про державну службу: Закон України. Відомості Верховної Ради України: офіційне видання від 22.01.2016. № 4. С. 60. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/889-19
13. Про доступ до публічної інформації: Закон України*. Відомості Верховної Ради України: офіційне видання від 12.08.2011*. № 32. С. 1491. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2939-17
14. Про запобігання корупції: Закон України. *Відомості Верховної Ради України:* офіційне видання від 05.12.2014. № 49. С. 3186, стаття 2056. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1700-18
15. Про звернення громадян: Закон України. Відомості Верховної Ради України: офіційне видання від 19.11.1996. № 47. С. 256. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/393/96-%D0%B2%D1%80
16. Про інформацію: Закон України. Відомості Верховної Ради України: офіційне видання від 01.12.1992. № 48. С. 650. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2657-12
17. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України. Відомості Верховної Ради України: офіційне видання від 25.06.1997. № 24. С. 170. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/280/97-%D0%B2%D1%80
18. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки: Указ Президента України № 487/2021 від 7 вересня 2021 року. *Офіційний вісник України.* 2021. № 79. С. 39. Ст.4994. Електронний ресурс. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text

19. Проєкт Закону «Про громадський контроль». Електронний ресурс. Режим доступу: https://ips.ligazakon.net/document/XH2411AA
20. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014 р. Дата оновлення від 30.11.2015 р. Електронний ресурс. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011
21. Укрінформ: доступ до реєстру е-декларацій. Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3125698-nazk-zakrilo-dostup-do-reestru-edeklaracij.html

PUBLIC CONTROL AS AN INSTRUMENT OF INFLUENCE ON PUBLIC AUTHORITIES UNDER MARTIAL LAW

Tetiana Hzhybovska
State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Educational and Research Institute of Natural and Mathematical Sciences, Informatics and Management, Department of Educational Management and Public Administration
Staroportofrankivska str., 26, 65020, Odesa, Ukraine

The article analyzes the impact of public control as an institution of civil society on the process of formulation and implementation of public policy. It is determined that public control is an important mechanism of influence on the activities of public authorities. It is established that today there are many scientifically based definitions of the definition of "public control", while there is no regulatory definition. It should be noted that European integration processes have strengthened the role of the public in the implementation of various forms of public administration.

Using comparative research methods, it was determined that the effective participation of a wide range of representatives of various social spheres in the implementation of public administration turns it into a complex process of finding common solutions and reaching consensus. Modern instruments of control over the activities of public authorities should be based on the involvement of public representatives (individual citizens, public organizations, media, public councils, etc.).

The classification of features of public control over the activities of public authorities is generalized and systematized. The author characterizes a set of conditions that should exist for the implementation of effective public control, the main ones being: systematic activity; volume and reliability of information; analytics and control; professionalism of the subjects of implementation.

The author establishes that the low level of openness and self-awareness of public authorities complicates the implementation of public control, and the period of martial law and certain restrictions on public access to information only increase the level of corruption. The author states the need for public control on an ongoing basis and highlights what exactly is affected by its implementation on an ongoing basis.

Key words: civil society institutions, public control, martial law period, signs of public control, subject of power, public authorities, corruption acts.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 204–211
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 204–211

УДК 327.8:341.018
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.24

МІЖНАРОДНІ АКТОРИ ТА СЕПАРАТИСТСЬКІ РУХИ: АНАЛІЗ АРХІТЕКТОНІКИ ПІДТРИМКИ

Ігор Журба
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
Навчально-науковий інститут соціальних і гуманітарних наук,
кафедра філософії та соціології,
вул. Івана Банка, 3, 36003, м. Полтава, Україна

У контексті сучасних міжнародних викликів та конфліктів дослідження підтримки сепаратистських рухів міжнародними акторами є надзвичайно актуальним і важливим для розуміння динаміки та тенденцій у міжнародних відносинах і світовій політиці. Наукова стаття присвячена дослідженню політичних, економічних, військових, інформаційних та правових аспектів, які спрямовані на легітимізацію та зміцнення сепаратистських утворень міжнародними акторами. Автор зауважує, що політична підтримка сепаратистських рухів передбачає визнання їх незалежності та здійснення дипломатичних зусиль для зміцнення їхньої позиції на міжнародній арені. Економічна підтримка включає фінансові надходження, інвестиції в економіку сепаратистських регіонів, постачання необхідних ресурсів, а також відбудову інфраструктури. Військова підтримка забезпечує сепаратистам доступ до озброєння, військової техніки та навчання, що дозволяє їм вести збройну боротьбу проти урядових сил. Інформаційна підтримка використовує різні медіа-канали для впливу на громадську думку, поширення пропаганди та формування позитивного образу сепаратистських рухів серед міжнародної спільноти. Правові аспекти підтримки сепаратистських рухів міжнародними акторами включають захист прав меншин і використання міжнародних судів та організацій для легітимізації сепаратистських прагнень. Це сприяє визнанню їхніх вимог на міжнародному рівні, створюючи правові підстави для їхньої незалежності. Така підтримка може включати звернення до міжнародних судів, участь у міжнародних форумах та інших заходах, що сприяють легітимізації сепаратистських утворень.

Особливий акцент робиться на тому, що підтримка міжнародними акторами сепаратистських рухів зумовлена їхніми стратегічними цілями, які можуть включати зміну геополітичного ландшафту в певних регіонах, забезпечення стратегічних переваг, таких як доступ до природних ресурсів або контроль над важливими торговельними маршрутами. Крім того, підтримка сепаратистських рухів може бути засобом ослаблення або дестабілізації владних режимів, які розглядаються як противники або конкуренти. У деяких випадках така підтримка може мати гуманітарні мотиви, включаючи захист прав людини або забезпечення права народів на самовизначення.

Автор приходить до висновку, що розуміння цих аспектів є критично важливим для розробки ефективних стратегій міжнародного миротворення та забезпечення глобальної стабільності, адже лише комплексний підхід до вивчення підтримки сепаратистських рухів дозволить розробити ефективні механізми реагування на подібні виклики, забезпечити мир та безпеку у світі, а також запобігти ескалації конфліктів у майбутньому. Тому дослідження цієї тематики є надзвичайно важливим для міжнародної спільноти та всіх зацікавлених сторін у підтримці стабільності та безпеки на глобальному рівні.

Ключові слова: сепаратиські рухи, міжнародні актори, архітектоніка підтримки, стратегічні цілі.

У контексті сучасних міжнародних викликів та конфліктів, дослідження підтримки сепаратистських рухів міжнародними акторами залишається актуальним і важливим

© Журба І., 2024

для розуміння динаміки та тенденцій у міжнародних відносинах та політиці. Теоретичні аспекти дослідження сепаратизму з різних точок зору займають місце у наукових доробках таких зарубіжних учених, як Б. Андерсон, Е. Ґелнер, Д. Л. Горовіц, К. Каннінгем, Дж. Лібл, С. Ліпсет, С. Роккан, Дж. Соренс, М. Коен та ін. Серед вітчизняних робіт, присвячених проблемам сепаратиських рухів з різних аспектів, можна назвати дослідження О. Агаркова, В. Горенкіна, К. Литвиненка, В. Олішевської, Л. Сталенної, І. Філоненко та ін. Однак необхідно зазначити, що обрана проблематика нашого дослідження – міжнародні актори і їхній вплив на сепаратиські рухи – майже не висвітлена у працях українських дослідників, що підтверджує його актуальність.

Мета нашої роботи полягає в аналізі і визначенні ролі міжнародних акторів на формування сепаратиських рухів у різних державах.

У своїй роботі ми будемо оперувати терміном «міжнародний актор», посилаючись на відомого французького соціолога Алена Турена, який розрізняє поняття «актор», «суб'єкт» і «агент». Він наголошує, що «бути суб'єктом означає прагнути стати актором, тобто змінювати своє середовище, а не залишатися в повній залежності від нього» [1]. У теорії міжнародних відносин часто використовується також термін «гравець», запозичений з інтеракціоністської соціології. Прихильники цього підходу нерідко віддають перевагу цьому терміну для позначення дійових осіб, залучених у широкі мережі світової взаємозалежності. Саме тому в літературі часто трапляються такі терміни, як «гра» («простір гри») і «ставки» (де «ставка» – це згода «гравця» з умовами та правилами гри, а головне – готовність ризикувати в ситуації невизначеності задля досягнення своїх цілей). Поняття «гравець» і «актор» часто використовуються як взаємозамінні. Що стосується терміна «міжнародний актор», то під ним розуміється будь-яка дійова особа, яка активно бере участь у міжнародних процесах. Проте, як зазначає А. Турен, якщо основна властивість суб'єкта – це бажання «не бути пішаком у системі», то особливість актора полягає у здатності діяти і змінювати своєю діяльністю навколишнє середовище. Одна з головних відмінностей актора від суб'єкта полягає у тому, що актор пов'язаний зі стратегією. По-друге, це поняття «актора» не мислиться без інтерсуб'єктивності і, по-третє, – різниця полягає у тому, що воно пов'язане з пошуком ідентичності.

Архітектоніка підтримки міжнародними акторами сепаратиських рухів залежить від різних факторів. Міжнародні актори можуть підтримувати сепаратистські рухи з метою зміни геополітичного ландшафту в певному регіоні або забезпечення стратегічних переваг, таких, як доступ до ресурсів або контроль над важливими торговельними маршрутами. Підтримка сепаратистських рухів може служити засобом ослаблення або дестабілізації владних режимів, які сприймаються як противник або конкурент для міжнародних акторів. Деякі міжнародні актори можуть підтримувати сепаратистські рухи для зміни геостратегічного балансу сил у певному регіоні або для створення буферних зон, які захищають їхні інтереси. Іноді підтримка сепаратистських рухів може бути зумовлена гуманітарними мотивами, такими, як захист прав людини або прагнення забезпечити самовизначення народів.

Міжнародні актори, в першу чергу, надають політичну підтримку сепаратистським рухам, таким чином, визнаючи їх легітимність або пропонуючи дипломатичну підтримку на міжнародній арені. Наприклад, визнання Косова низкою західних держав стало важливим політичним кроком у його виокремленні від Сербії. Саме визнання надало Косову доступ до міжнародних організацій, таких як Міжнародний валютний фонд та Світовий банк, що допомогло зміцнити його економічну і політичну позицію, хоча сам процес утвердження Косова триває і до сьогодні та характеризується «…боротьбою за міжнародну суб'єктність нової європейської держави» [2, с. 197].

В свою чергу політична підтримка, яку Туреччина надає Північному Кіпру, що проголосив незалежність у 1983 році, але визнаний лише Туреччиною, включає дипломатичні зусилля на міжнародному рівні та просування інтересів Північного Кіпру в різних міжнародних організаціях, таких як Організація ісламської співпраці, куди на сьогодні Північний Кіпр «…входить як спостерігач і планує отримати такий же статус у Тюркській Раді…» [3]. Туреччина також активно працює над тим, щоб привернути міжнародну увагу до питання невизнання Північного Кіпру та сприяти його економічному розвитку через двосторонні угоди та інвестиції.

Свого часу політична підтримка росією самопроголошених республік Абхазії та Південної Осетії, що виокремилися від Грузії, шляхом визнання їх незалежності у 2008 році після збройного конфлікту між росією та Грузією мало на меті сприяти зміцненню політичної автономії згаданих та отриманню економічної і військової допомоги з боку росії. Визнання дало можливість самопроголошеним республікам приймати участь у міжнародних переговорах та залучати ресурси для розбудови своєї інфраструктури і економіки, хоча їх незалежність досі не визнається більшістю країн світу. Більш того, з 2011 р. «…в офіційних заявах керівництва американською держави й у резолюціях Конгресу лунають звинувачення російської федерації в окупації Абхазії та Південної Осетії…» [4].

Ще одним прикладом політичної підтримки свого часу були дії Вірменії щодо самопроголошеної Нагірно-Карабаської Республіки. Хоча ця республіка не була визнана жодною країною, включаючи саму Вірменію, вона отримала значну політичну, економічну та військову підтримку від Вірменії, що дозволяла Нагірно-Карабаській Республіці утримувати свій статус-кво.

Таким чином, політична підтримка міжнародних акторів може виступати ключовим фактором у забезпеченні життєздатності та міжнародного визнання сепаратистських рухів і нових державних утворень. Політична підтримка може включати визнання незалежності, дипломатичні зусилля та інші форми співпраці, що сприяють зміцненню політичної і економічної стабільності новоутворених держав.

Сепаратистські рухи можуть отримувати фінансову підтримку від іноземних держав, що дозволяє їм фінансувати свою діяльність, зокрема й закупівлю зброї, ведення пропаганди та реалізацію соціальних програма. Так, росія утримувала сепаратистів на сході України, забезпечуючи їх необхідними ресурсами для підтримки військових операцій та функціонування адміністративних структур. Допомога включала не лише пряме фінансування, але й постачання пального, техніки, а також організацію гуманітарних конвоїв, що використовувалися більше з пропагандиською метою, ніж для підтримки цивільного населення на контрольованих сепаратистами територіях. За 2014–2018 рр. сума підтримки становила 2,9 млр. дол. [5].

Іншим прикладом економічної допомоги є підтримка, яку отримували курдські автономні утворення від різних країн, зокрема від США. Під час боротьби проти Ісламської держави, Сполучені Штати надавали значну фінансову і матеріальну допомогу курдським силам у Сирії та Іраку [5]. Це включало постачання зброї, тренування військових кадрів, а також підтримку у відбудові зруйнованої інфраструктури. Суттєва економічна підтримка дозволила курдам утримувати контроль над значними територіями і забезпечувати стабільність у регіоні.

Фінансова підтримка Палестинської автономії з боку різних міжнародних донорів, включаючи Європейський Союз та країни-члени ООН спрямована на розвиток інфраструктури, освіти, охорони здоров'я та інших соціальних програм. Наприклад, ЄС є одним з найбільших донорів Палестинської автономії, надаючи фінансову допомогу через програми

підтримки державного управління та економічного розвитку. «З 2017 р. по 2020 р. ЄС виділив 2,3 млрд. євро допомоги палестинцям» [7].

Іран надає фінансову та військову допомогу шиїтським групам у Лівані, Сирії та Ємені, включаючи Хезболлу та хуситів. Економічна підтримка дозволяє цим групам проводити військові операції, утримувати контроль над територіями і надавати соціальні послуги місцевому населенню. Допомога включає не лише фінансування, але й постачання зброї, військової техніки, а також організацію навчання і тренування військових кадрів. Таким чином, здійснюючи «гібридну експансію на територіях із нестабільною ситуацією – від Аравійського півострова до Сирії та Афганістану…» [8].

Отже, економічна допомога міжнародних акторів відіграє ключову роль у підтримці сепаратистських рухів, надаючи їм необхідні ресурси для продовження їх діяльності. Економічна підтримка може включати прямі фінансові вливання, постачання зброї та техніки, а також організацію гуманітарних програм і відбудову інфраструктури. Економічна допомога не лише сприяє зміцненню військової спроможності сепаратистів, але й допомагає забезпечити соціальну стабільність на контрольованих ними територіях, що є важливим фактором у їх прагненні до незалежності чи автономії.

У тісному переплетенні економічна підтримка знаходиться з військовою, оскільки іноземні держави надають сепаратистським рухам зброю, військових інструкторів або, навіть, безпосередньо приймають участь у конфлікті. Прикладом може служити підтримка, яку надала росія самопроголошеним республікам Донецька і Луганська, постачаючи зброю, військову техніку та забезпечуючи підготовку військових кадрів для сепаратистів. Крім того, є численні свідчення про безпосередню участь російських військових у конфлікті, що значно посилювали бойові можливості сепаратистських формувань [9].

Ще одним прикладом є військова підтримка, яку надавали Сполучені Штати курдським силам у Сирії та Іраку. У рамках боротьби проти Ісламської держави, США надавали курдським військовим формуванням, таким, як Загони народної самооборони (YPG) та Пешмерга, значну кількість зброї, боєприпасів та військової техніки, зокрема мова йде про «… 120-міліметрові міномети, кулемети, боєприпаси та легкий військовий транспорт…» [10]. Окрім того, американські військові інструктори тренували курдських бійців та надавали їм тактичну підтримку, що значно підвищило їх бойову ефективність.

Так само Туреччина надала військову підтримку туркменським та іншим антиурядовим силам у Сирії. Ця підтримка включає постачання зброї, логістичну допомогу, а також надання медичних послуг пораненим бійцям. Турецькі військові сили також беруть участь у бойових діях на території Сирії, підтримуючи своїх союзників у боротьбі проти сирійського уряду та курдських формувань.

Сирія, взагалі, має статус місця зіткнення інтересів багатьох гравців, зокрема і росії, яка активно долучилася до воєнних дій з метою збереження Асада при владі, хоч і за рахунок достатньо великий «…у російських ЗМІ на початку операції озвучувалася цифра – близько 1,7 мільйона євро на день…» [11].

Іран активно надає військову підтримку шиїтським збройним групам у регіоні, включаючи Хезболлу в Лівані та хуситів у Ємені. Така підтримка включає постачання зброї, навчання військових кадрів та стратегічну допомогу. В 2024 р., навіть, «…зброя, призначена для «Хезболли», транспортується на судах, які прямують до Європи, але перед тим вони розвантажуються в Сирії. Іран використовує європейські порти для прикриття поставок зброї «Хезболлі… …ліванське терористичне угруповання отримало ракети та бомби на суднах» [12]. Іранські військові інструктори та радники часто безпосередньо

залучені до планування та проведення військових операцій, що дозволяє цим групам ефективніше протистояти своїм супротивникам.

Ще одним значущим прикладом є підтримка, яку Пакистан надавав талібам в Афганістані. Протягом багатьох років Пакистан забезпечував талібів зброєю, фінансовою допомогою та притулком на своїй території, що дозволило їм утримувати свої позиції та вести затяжну партизанську війну проти урядових сил Афганістану та міжнародної коаліції. Пакистанські військові інструктори також надавали талібам навчання та тренування, що сприяло підвищенню їх військових потужностей.

Таким чином, військова підтримка міжнародних акторів є критично важливим елементом для сепаратистських рухів, оскільки вона надає їм необхідні ресурси для ведення збройної боротьби. Допомога зазвичай включає постачання зброї, військової техніки, боєприпасів, а також навчання і тренування військових кадрів. Безпосередня участь іноземних військових у конфлікті може значно підвищити бойові можливості сепаратистських сил, що сприяє їхньому успіху у досягненні політичних та військових цілей.

Міжнародні актори використовують медіа та соціальні мережі для підтримки сепаратистських рухів, поширюючи пропаганду, дезінформацію та впливаючи на громадську думку. Так, російські медіа активно використовуються для підтримки сепаратистів у різних регіонах. Наприклад, з 2014 р. російські державні телеканали, такі, як «RT» (Russia Today) та «Sputnik», часто транслювали матеріали, які підтримували сепаратистські рухи на сході Україні, підкреслюючи їх легітимність та критикуючи дії українського уряду. Ці медіа ресурси також поширювали наративи, що виправдовували дії сепаратистів та представляли їх як захисників російськомовного населення [13].

Іншим прикладом використання соціальних мереж для підтримки сепаратистських рухів стали російські боти, що активно використовують платформи, такі як Facebook, Twitter та YouTube, для поширення фейкових новин, маніпуляцій та пропаганди, спрямованої на підтримку сепаратистських настроїв та дискредитацію урядів країн, що протистоять сепаратизму. Наприклад, з самого початку російсько-української війни в 2014 р. російські акаунти в соціальних мережах активно поширювали дезінформацію про події на сході України, створюючи ілюзію широкої підтримки сепаратистів серед місцевого населення та міжнародної спільноти.

Інформаційна підтримка також має місце у випадку з конфліктом у Сирії. Туреччина використовує свої медіа для поширення інформації, що підтримує антиурядові сили та дискредитує курдські військові формування, які вона вважає терористичними. Турецькі медіа активно висвітлюють бойові успіхи антиурядових сил та розповсюджують негативні матеріали про курдські загони, зокрема про YPG, сприяючи формуванню негативного іміджу цих сил у міжнародному інформаційному просторі. Так, «…турецький канал «NTV» показав відео із заявою зниклого безвісти оператора каналу «Al-Hurra» Кюнейта Юнала (Cüneyt Ünal). У відео виснажений, із синцями під очима, турецький журналіст розповідає, що пересувався разом із «озброєною групою». Група журналіста зіткнулася із «сирійськими солдатами та поліцейськими», котрі взяли його у полон. При цьому оператор прямо не називав своїх викрадачів. Також не вдалося з'ясувати точну дату та час відеозйомки» [14].

Іран використовує свої медіа ресурси для підтримки союзних збройних формувань у регіоні, таких як Хезболла в Лівані та хусити в Ємені. Іранські телеканали, зокрема «Press TV» та «Al-Alam», регулярно транслюють пропагандистські матеріали, що підтримують дії цих груп, представляючи їх як борців за свободу та незалежність, а також дискредитують їхніх супротивників.

Інформаційна підтримка простежувалася і під час референдуму про незалежність Каталонії у 2017 р. Так, російські медіа та соціальні мережі активно поширювали інформацію, що підтримувала каталонських сепаратистів. Ця кампанія включала не лише пропаганду, а й дезінформацію, спрямовану на підрив стабільності іспанського уряду та посилення розколу в іспанському суспільстві. Аналогічно, російські медіа підтримували сепаратистські рухи в інших країнах Європи, таких як Шотландія та Італія, поширюючи інформацію, що сприяє їхнім сепаратистським прагненням [15].

Таким чином, інформаційна підтримка стала важливим інструментом для міжнародних акторів у сприянні сепаратистським рухам. Використовуючи медіа та соціальні мережі, вони можуть ефективно впливати на громадську думку, поширювати пропаганду та дезінформацію, що підсилює позиції сепаратистів та дискредитує уряди країн, що протистоять сепаратизму.

Міжнародні актори можуть використовувати міжнародні правові механізми для підтримки сепаратистських рухів, наполягаючи на праві народів на самовизначення або захисті прав меншин шляхом подання позовів до міжнародних судів або організацію міжнародних конференцій.

Одним із прикладів є діяльність росії, яка використовує міжнародні правові аргументи для виправдання своєї підтримки сепаратистських рухів. У випадку з Кримом росія стверджувала, що його анексія була виправданою на основі права народів на самовизначення, яке, на думку російської сторони, було реалізовано через референдум. Хоча ця позиція не була визнана більшістю міжнародного співтовариства, росія продовжувала використовувати цей аргумент у міжнародних правових дискусіях.

Іншим прикладом є підтримка Ізраїлем курдського питання. У 2017 р. під час референдуму про незалежність Курдистану в Іраку, Ізраїль відкрито підтримав право курдського народу на самовизначення. Ця підтримка була озвучена на міжнародних форумах і використовувалась як аргумент у дискусіях про легітимність референдуму. Хоча референдум не привів до незалежності Курдистану, правова підтримка з боку Ізраїлю зміцнила міжнародну увагу до цього питання.

Також варто відзначити і діяльність Європейського Союзу у підтримці прав меншин і народів на самовизначення. Наприклад, ЄС активно підтримує права косовських албанців на самовизначення, визнаючи незалежність Косова і сприяючи його інтеграції до міжнародних організацій. Європейський Союз також надає правову допомогу та проводить дипломатичні зусилля, спрямовані на захист прав меншин в інших конфліктах, зокрема на Балканах.

Ще одним прикладом використання міжнародно-правових механізмів є участь США у підтримці прав уйгурської меншини в Китаї. Використовуючи подання скарг до Організації Об'єднаних Націй та підтримуючи санкції проти китайських офіційних осіб, США наполягають на захисті прав уйгурів. Разом все це впливає сприйняття проблеми міжнародною спільнотою та тисне на Китай щодо його політики в регіоні.

Таким чином, правові аспекти захисту прав меншин шляхом використання міжнародних судів, подання позовів, організацію конференцій і дипломатичних заходів можуть використовуватися для підтримки сепаратистських рухів і допомагають легітимізувати сепаратистські прагнення на міжнародному рівні, привертаючи увагу до питань самовизначення та прав людини.

Отже, архітектоніка допомоги сепаратиським рухам з боку міжнародних акторів визначається метою останніх: змінити геополітичний ландшафт в певному регіоні або забезпечити стратегічні переваги, такі, як доступ до ресурсів або контроль над важливими

торговельними маршрутами. Підтримка сепаратистських рухів може служити засобом ослаблення або дестабілізації владних режимів, які сприймаються як противник або конкурент для міжнародних акторів. Іноді підтримка сепаратистських рухів може бути зумовлена гуманітарними мотивами, такими як захист прав людини або прагнення забезпечити самовизначення народів.

Список використаної літератури

1. Touraine Alain. A Method for Studying Social Actors. *Journal of World-Systems Research*. 2000. Volume 3. P. 900–918. URL: https://www.researchgate.net/publication/228746181_A_Method_for_Studying_Social_Actors/fulltext/00046a090cf2ed98fb42b4bc/A-Method-for-Studying-Social-Actors.pdf.
2. Павленко О. С. Позиція міжнародного співтовариства щодо самовизначення Косова (1990–2010-ті рр.): дис. … канд. істор. наук: 07.00.02. Київ, Тернопіль, 2018. 226 с.
2. Алієв А. Північний Кіпр – турецька надія розділеного острова. URL: https://qirim.news/news/pivnichnij-kipr-tureczka-nadiya-rozdilenogo-ostrova.
3. Звездова О. Офіційна позиція США щодо визнання незалежності Абхазії та Південної Осетії. Європейські історичні студії. 2016. № 4. С. 113–125. URL: http://eustudies.history.knu.ua/uk/olesya-zvezdova-ofitsijna-pozytsiya-ssha-shhodo-vyznannya-nezalezhnosti-abhaziyi-ta-pivdennoyi-osetiyi/.
4. Карплюк Д. Росія припинить надавати гуманітарну підтримку «ДРН» і «ЛНР». Главком. 2017. 15 вересня 2017. URL: https://glavcom.ua/news/rosiya-pripinit-nadavati-gumanitarnu-pidtrimku-dnr-i-lnr-437136.html.
5. Московець В.Є. Курдське питання в американсько-турецьких відносинах. «Історія» Наукові праці. 2011. Випуск 134. Том 147. С. 137–140. URL: https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2011/147-134-29.pdf.
6. У європарламенті хочуть перевірити використання грошей Палестиной. Укрінформ. 24.05.2021 р. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3251219-u-evroparlamenti-hocut-pereviriti-vikoristanna-grosej-palestinou.html.
7. Войджер М. Гібридна експансія Ірану. Український тиждень. 2019. 10 липня. URL: https://tyzhden.ua/hibrydna-ekspansiia-iranu//.
8. 10 років війни. Події на Донеччині, Луганщині. Суспільне. 2024. 22 травня. URL: https://suspilne.media/donbas/691568-10-rokiv-vijni-hronika-podij-v-doneckij-ta-luganskij-oblastah/.
9. Прокопчук Д. США нададуть сирійським курдам зброю попри незгоду Туречини. DW. 2017. 9 травня. URL: https://www.dw.com/uk/сша-нададуть-сирійським-курдам-озброєння-попри-незгоду-туреччини/a-38777507.
10. Гончаренко Р. Росія пять років воює в Сирії і йти не збирається. DW. 2020. 30 вересня. URL: https://www.dw.com/uk/rosiia-piat-rokiv-voiuie-v-syrii-i-yty-nezbyraietsia/a-55102901.
11. Іранська зброя транспортуються «Хезболлі» на судах на шляху до Європи. MILITARNYI. 2024. 15 березня. URL: https://mil.in.ua/uk/blogs/iranska-zbroya-transportuyutsya-hezbollina-sudah-na-shlyahu-do-yevropy .
12. Фещенко І. Інформаційна війна як органічна складова сучасного збройно-політичного конфлікту. Філософія та політологія в контексті сучасної культури. 2021. Вип. 13 (1). С. 96–103.
13. Турецький канал показав відео звернення зниклого у Сирії журналіста. Детектор медіа. 2012. 28 серпня. URL: https://ms.detector.media/utiski-zhurnalistiv-u-sviti/post/6357/2012-08-28-turetskyy-kanal-pokazav-videozvernennya-znyklogo-u-syrii-zhurnalista/.

14. Мельник Р. Росія створила в країнах Європи мережу пропагандистських сайтів Pravda. Детектор медіа. 2024. 8 квітня. URL: https://detector.media/infospace/article/225191/2024-04-08-rosiya-stvoryla-v-krainakh-ievropy-merezhu-propagandystskykh-saytiv-pravda-tspd.

INTERNATIONAL ACTORS AND SEPARATIST MOVEMENTS: ANALYSIS OF THE SUPPORT ARCHITECTONICS

Ihor Zhurba
Luhansk Taras Shevchenko National University,
Educational and Scientific Institute of Social and Humanitarian Sciences,
Department of Philosophy and Sociology
Ivana Banka str., 3, 36003, Poltava, Ukraine

In the context of contemporary international challenges and conflicts the study of support for separatist movements by international actors is extremely relevant and important for understanding the dynamics and trends in the international relations and global politics. This scientific article is dedicated to examining the political, economic, military, informational, and legal aspects aimed at legitimizing and strengthening separatist entities by the so-called international actors. The author notes that political support for separatist movements involves recognizing their independence and making diplomatic efforts to strengthen their position on the international stage. Economic support includes financial contributions, investments in the economy of separatist regions, the provision of necessary resources, and the reconstruction of infrastructure. Military support ensures that separatists have access to weapons, military equipment, and training, enabling them to conduct armed struggles against government forces. Informational support uses various media channels to influence public opinion, spread propaganda, and shape the positive image of separatist movements among the international community. Legal aspects of supporting separatist movements by international actors include protecting minority rights and using international courts and organizations to legitimize separatist aspirations. This promotes the recognition of their demands at the international level, creating legal grounds for their independence. Such support may involve appeals to international courts, participation in international forums, and other activities that contribute to the legitimization of separatist entities.

The particular emphasis is placed on the fact that the support of separatist movements by the international actors is driven by their strategic goals which can include changing the geopolitical landscape in certain regions, securing strategic advantages such as access to natural resources or control over important trade routes. Additionally, supporting separatist movements can be the means of weakening or destabilizing regimes viewed as adversaries or competitors. In some cases such support may get humanitarian motives, including the protection of human rights or ensuring the right of people to self-determination.

The author concludes that understanding these aspects is critically important for the effective strategies developing for international peacekeeping and ensuring global stability, for only the comprehensive approach to studying the support of separatist movements will allow for the development of effective response mechanisms to such challenges, ensuring peace and security in the world, and preventing the escalation of conflicts in the future. Therefore, the study of this topic is extremely important for the international community and all stakeholders in maintaining stability and security at the global level.

Key words: separatist movements, international actors, support architectonics, strategic goals.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 212–224
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 212–224

УДК 323.1-021.411:061.2(477.87)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.25

ТИПОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ТОВАРИСТВ ЗАКАРПАТТЯ

Михайло Зан, Юрій Остапець
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
факультет суспільних наук, кафедра політології і державного управління,
вул. Університетська, 14, 88000, м. Ужгород, Україна

У статті зроблена типологічна характеристика національно-культурних товариств Закарпатської області. Автори спираються на офіційні дані Центру культур національних меншин Закарпаття та анкети-досьє громадських організацій, розміщені на сайті сервісу перевірки контрагентів «YouControl».

Констатовано, що перелік 93-х національно-культурних товариств Закарпатської області, які подає Центр культур національних меншин Закарпаття, є неповним. До нього, зокрема, не включені ряд національно-культурних товариств ромів, русинів і росіян краю. Прослідковано еволюцію легалізації громадських організацій етнічних меншин краю з 1990-х років до сьогодення. Виявлено, що за цей період власні групові інтереси у форматі національно-культурних товариств представляли 15 етнічних громад Закарпаття.

Автори статті виділили вісім критеріїв типологізації громадських організацій етнічних меншин: 1) рівень політизації національно-культурних товариств; 2) гендерний аспект; 3) віковий ценз; 4) професійна спрямованість; 5) благодійна діяльність; 6) угорськомовності; 7) непотизму; 8) дубльованого етнічного лідерства. За критерієм політизації виокремлено два угорські національно-культурні товариства (Товариство угорської культури Закарпаття та Демократична спілка угорців України). Загалом у громадському секторі етнічних громад краю наявне чоловіче домінування. У 26-ти випадках (27,95%) із 93-х керівниками національно-культурних товариств є жінки. В 10-ти випадках (10,75%) етнічні громадські організації презентують інтереси учнівської та студентської молоді. У 18-ти випадках (19,35%) представлені професійні національно-культурні товариства. У 11-ти випадках (11,83%) громадські організації етнічних меншин виступають як благодійні фонди. Дві неугорські організації (ромів та євреїв) позиціонують себе угорськомовними.

На окремих прикладах виявлено поширення непотичних (родинних) зв'язків у середовищі ромських національно-культурних товариств. Проілюстровано, що окремі ромські (Вільгельм Пап, Аладар Пап-старший), угорські (Василь Брензович, Ласлов Зубанич, Ілдико Орос, Юрій Дупко, Борис Вашкеба) та русинські (Микола Бобинець) етнічні лідери одночасно є очільниками двох національно-культурних товариств. Це дало підстави зробити припущення про роль етнобізнесу в їх громадській активності.

Ключові слова: національна меншина, угорська національна меншина, ромська етнічна меншина, русинські громадські організації, національно-культурне товариство, неурядова організація, громадянське суспільство, Закарпаття.

Постановка проблеми. Закарпатська область, поряд із Чернівеччиною, Одещиною і Кримом, є типовим регіоном України з поліетнічним складом населення. За результатами перепису населення 2001 року з 1 254 614 чол. українцями себе ідентифікували 1 010 127 чол. (80,51%; з них – 10 090 чол. (0,8%) записали себе русинами, 83 чол. – гуцулами, 25 чол. – бойками, 3 чол. – лемками); угорцями – 151 516 чол. (12,08%); румунами – 32 152 чол. (2,56%); росіянами – 31 993 чол. (2,47%); циганами/ромами – 14 004 чол. (1,12%);

© Зан М., Остапець Ю., 2024

словаками – 5 695 чол. (0,45%); німцями – 3 582 чол. (0,29%); білорусами – 1 540 чол. (0,12%); євреями – 565 чол. (0,05%); поляками – 518 чол. (0,04%); молдованами – 516 чол. (0,04%); вірменами – 490 чол. (0,03%); чехами – 320 чол. (0,02%); болгарами – 279 чол. (0,02%); татарами – 252 чол. (0,02%); азербайджанцями – 231 чол. (0,01%); грузинами – 190 (0,01%); литовцями – 136 чол. (0,01%); латишами – 132 чол. (0,01%); чувашами – 114 чол.; узбеками – 70 чол.; казахами – 59 чол.; греками – 58 чол. та ін. [1].

Полікультурність населення об'єктивним чином зумовила громадську самоорганізацію за етнічною ознакою в рамках національно-культурних товариств. Станом на поточний рік за даними Центру культур національних меншин Закарпаття в Закарпатській області діють 93 національно-культурні товариства, що презентують групові інтереси 13-ти етнічних груп [2; 3; 4]. Така широка палітра громадських організацій етнічних меншин регіону спонукає наш дослідницький інтерес до виявлення типологічних особливостей національно-культурних товариств та їх позиціонування в структурі громадянського суспільства Закарпаття та України загалом. Зауважимо, що попри значний масив наукового етнополітичного наративу про Закарпаття, ця проблематика поки що не знайшла висвітлення в політологічній літературі.

Мета та завдання дослідження. Мета нашої статті – здійснити типологічний аналіз національно-культурних товариств Закарпатської області. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити наступні завдання: 1) виявити кількісні та темпоральні (часові) параметри національно-культурних товариств Закарпаття; 2) типологізувати громадські організації етнічних меншини краю за різними критеріями.

Аналіз останніх наукових досліджень. Серед дослідників, які вивчали проблематику діяльності національно-культурних товариств Закарпаття, можна вказати Марію Ярмоленко (міжкультурна комунікація на Закарпатті) [5], Ганну Мелеганич (контекст реалізації державної етнонаціональної політики України) [6], Кристину Червеняк (згуртування етнічних громад у рамках національної консолідації) [7], Валентину Алмашій (співпраця товариств із органами державної влади та місцевого самоврядування в рамках прикордонного співробітництва) [8] та Аллу Василину/Федушку (етапи легітимації громадських організацій етнічних меншин Закарпаття) [9]. Діяльність угорських національно-культурних товариств вивчав Андраш Берені [10]. Активність ромських і проромських громадських організацій Закарпаття є предметом наукових студій Мирослава Горвата [11].

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська політологиня Лариса Лойко в рамках структурного підходу серед форм політичного представництва етнічних інтересів (поряд із органами самоврядування та політичними партіями) вирізняє неполітичні громадські організації національних меншин, зокрема, національно-культурні товариства, земляцтва, спілки, громади та ін. Вона констатує, що напрямок їх діяльності може бути різним, однак переважно, ним виступає культурницька робота. Це є цілком виправданим, «адже саме в галузі культури в першу чергу відбувається актуалізація етнічного інтересу. Відповідно, подібні організації, як правило, тісно пов'язані з різними національними культурними та освітніми установами (художніми колективами, національними навчальними закладами, органами преси тощо)» [12, с. 176].

Одне з перших питань, яке виникає при ознайомленні з проблематикою національно-культурних товариств Закарпаття, це їх *кількісні параметри.* Як мовилось вище, станом на 2024 рік Центр культур національних меншин Закарпаття (далі – Центр культур) вказує про 93 громадські організації міноритарних етнічних груп краю. Водночас моніторинг цієї проблематики через залучення сервісу перевірки контрагентів «YouControl», де розміщені

анкети-досьє громадських організацій, дає нам підстави заперечити офіційні показники Центру культур.

До прикладу, візьмемо до уваги національно-культурні товариства росіян Закарпаття, які через безпекові ризики та нормативно-правові новації, зафіксовані в Законі України «Про національні меншини (спільноти) України», на сьогодні фактично зупинили свою діяльність [13, с. 149–150]. Так, Центр культур надає інформацію лише про Товариство російської культури «Російський дім Закарпаття» (Тетяна Романова). Водночас через сервіс «YouControl» дізнаємося, що як юридичні особи не перебувають «в процесі припинення» ані Закарпатське обласне товариство російської культури «Русь» (18.10.2006; Володимир Салтиков), ані Закарпатська обласна громадська організація «Товариство руської культури – Руський світ» (08.10.2010; Костянтин Тимофеєв), які Центр культур вилучив із переліку національно-культурних товариств Закарпатської області [2].

Варто зауважити, що юридично припиненою є діяльність Закарпатської обласної громадської організації «Руський культурний центр «Київська Русь» (25.01.2007–11.02.2022; Юрій Гецко). Із 13 липня 2022 року «в стані припинення» Всеукраїнська громадська організація «Руський рух України». Відповідно це стосується й Закарпатського відділення (Володимир Іванов) цього національно-культурного товариства.

Водночас на цей час немає офіційних даних про долю легітимації Слов'янського собору «Російська община Закарпаття» (Олександр Кривцов). Це ж стосується Закарпатського обласного культурного товариства білорусів «Сябри» (1999; Анатолій Донець), діяльність якого Центром культур визначається як «тимчасово призупинена» [14]. До цього додамо, що в структурі національно-культурних товариств Закарпаття майже одинадцять років функціонувало також обласне культурно-просвітницьке товариство греків «Еллада» (22.12.2003–19.11.2014), яке очолювала Анжела Олійник (Хайтул).

Із таблиці 3 бачимо, що карпаторусинський громадський сегмент Закарпаття сформований із 11-ти національно-культурних товариств, 3 із яких на сьогодні не мають очільника. Поряд із цим, ознайомившись з аналітичними матеріалами етнополітики Закарпаття 13-літньої давнини [15] в поєднанні з даними сервісу перевірки контрагентів «YouControl» можемо констатувати, що не перебувають «в процесі припинення», тобто є легальними, також наступні громадські організації русинів Закарпатської області: 1) Закарпатське народне об'єднання (ЗНО – Субкарпатія) (22.12.1993; Микола Бурак); 2) Закарпатське товариство імені Кирила і Мефодія (03.06.1994; Димитрій Сидор); 3) Закарпатське обласне громадське об'єднання (07.05.2009; Василь Лендєл); 4) Закарпатська обласна громадська організація «Народна Рада Подкарпатской Руси» (05.02.2010; Микола Староста). Юридично припиненою є діяльність політизованої в минулому Асоціації «Сойм підкарпатських русинів» (06.06.2005–24.01.2018; Димитрій Сидор).

Поряд із кількісним параметром проаналізуємо *темпоральний (часовий) вимір* легітимації громадських організацій етнічних громад Закарпатської області. Необхідно зауважити, що перші національно-культурні товариства в краї виникли в 1989–1990 роках. «Піонерами» етнокультурного ренесансу на Закарпатті стали вісім організацій: товариство угорської культури Закарпаття, соціально-культурне товариство румунів Закарпаття ім. Дж. Кошбука, товариство «Рома», словацьке національно-культурне товариство ім. Людовіта Штура, товариство карпатських русинів, товариство німців краю «Відродження», товариство євреїв «Менора» та «Русский Дом».

Водночас із 1993 року всі громадські організації повинні були пройти перереєстрацію, саме тому в таблиці 1–6 зафіксований саме цей «початковий» рік створення національно-культурних товариств Закарпаття. Якщо ж порівняємо динаміку легітимації громадських

організацій етнічних меншин Закарпаття у розрізі десятиліть, то отримаємо наступні числові показники:

1990-ті роки – 30 товариств;

2000-ні роки – 23 товариства;

2010-ті роки – 28 товариств;

2020-ті роки – 12 товариств (див. Табл. 1–6).

Для здійснення типологізації національно-культурних товариств Закарпаття ми виділяємо вісім наступних критеріїв: 1) рівень політизації громадських організацій; 2) гендерний аспект; 3) віковий ценз; 4) професійна спрямованість; 5) благодійна діяльність; 6) угорськомовності; 7) непотизму; 8) дубльованого етнічного лідерства.

1. Відповідно до *критерію політизації (рівня політизованості)* серед усіх громадських організацій етнічних меншин на сьогодні такими можна вважати Товариство угорської культури Закарпаття (Василь Брензович) та Демократичну спілку угорців України (Ласлов Зубанич). Власне на базі Товариства угорської культури Закарпаття 17 лютого 2005 року була зареєстрована «КМКС» Партія угорців України (голова Василь Брензович), а на базі Демократичної спілки угорців України 24 березня того ж року зареєстрована Демократична партія угорців України (голова Ласлов Зубанич) (див. Табл. 1). Відтак вони стали акторами політичного життя регіону та держави загалом.

2. У контексті *гендерного критерію* можна констатувати, що переважна більшість національно-культурних товариств Закарпаття (із огляду на їхні назви) виступають гендерно-нейтральними. Поряд із цим у 26-ти випадках (27,95 %) із 93-х керівниками організацій виступають жінки (див. Табл. 1–6). Тобто загалом присутнє чоловіче домінування, при цьому тотальним воно є в усіх русинських та єврейських національно-культурних товариствах (див. Табл. 3, 6). Це ж стосується етнічного лідерства серед вірменської, азербайджанської та грузинської громад (див. Табл. 6). З іншого боку, варто зауважити, що всі німецькі громадські організації Закарпаття очолюють жінки (див. Табл. 6).

3. Аналіз за *віковим критерієм* засвідчує, що серед 93-х національно-культурних товариств лише 10 презентують інтереси учнівської та студентської молоді. Серед них – 5 угорських, по 2 – ромські та румунські, 1 – німецьке національно-культурне товариство (див. Табл. 1, 2, 4, 6).

4. За *критерієм професійних компетентностей* можна виокремити 18 із 93-х громадських організацій етнічних меншин Закарпаття. Найбільш професійно-стратифікованою виступає угорська етнічна громада, в рамках якої впродовж тривалого часу функціонують професійні спілки науковців, педагогів, митців, бібліотекарів, журналістів, працівників охорони здоров'я (див. Табл. 1).

5. Серед 93-х національно-культурних товариств Закарпаття вирізняється окремий тип – *благодійні фонди.* Він представлений 7-ма угорськими, 3-ма ромськими та 1 єврейським благодійними громадськими організаціями (див. Табл. 1, 2, 6).

6. Критерій угорськомовності став маркером для створення й діяльності одного ромського (Культурне товариство по захисту інтересів угорських ромів Закарпаття «Унг ромен») та одного єврейського (Товариство угорськомовних євреїв Закарпаття) національно-культурних товариств (див. Табл. 2, 6).

7. Критерій непотизму. Зауважимо, що в середовищі ромської етнічної меншини при формуванні громадських організацій значну роль відіграють близькі родинні стосунки (непотизм). Політолог-ромознавець Петро Габрин, відзначає, що «ромські громадські лідери практикують включати до складу керівних органів або засновників товариств своїх близьких родичів. Наприклад, станом на 2019 рік головою товариства «Романі черхень»

є Розалія Горват – дружина заступника голови товариства Мирослава Горвата» [16, с. 57]. Структуру ромського громадського лідерства в першу чергу визначають родини (так звані «фамілії» – М.З., Ю.О.) Адамів та Папів. Зокрема, покійний голова товариства «Рома» Йосип Адам був двоюрідним братом Аладару Адаму, який очолює товариство «Романі Яг». Цікаво, що в кінці 1990-х років депутатом-ромом в Ужгородській міській раді був Аладар Адам, а в 2000-х роках два рази поспіль міським депутатом був Йосип Адам. Голова товариства «Романі черхень» Ружена (Розалія) Горват є донькою голови товариства «Романі Яг» Аладара Адама. Голова товариства «Роми ловари» Іван Адам є рідним братом того ж голови «Романі Яг». Товариство «Терне чая по нево дром» певний період очолювала Лілі Адам, дружина Аладара Адама. Голова товариства «Раїкане Рома» Аладар Пап-молодший є рідним сином голови товариства «Ром Сом» Аладара Папа-старшого. Відтак голова товариств «Лаутарі» та «Нейве рома» Вільгельм Пап є племінником Аладару Папу-старшому й відповідно двоюрідним братом Аладара Папа-молодшого [16, с. 57–58].

Серед інших прикладів непотизму на рівні голів національно-культурних товариств Петро Габрин наводить наступні: голова товариства «Романо лунго трайо» («Ромське довге життя») Генадій Чічак та голова товариства «Романі доля» Золтан Адам (не вказано в переліку Центру культур – М.З., Ю.О.) є рідними братами. Голова товариства «Романі бахт» Наци Пап (не вказано в переліку Центру культур – М.З., Ю.О.) – двоюрідний брат колишнього голови товариства «Романі чхіб» Бориса Бучка (1958–2022), а голова товариства «Романе гіля» Ерік Гаракаль (не вказано в переліку Центру культур – М.З., Ю.О.) є швагером голови товариства «Гідність» («Патів») Віктора Човки [16, с. 8].

8. Дубльоване етнічне лідерство. Аналізуючи спектр національно-культурних товариств Закарпаття варто звернути увагу на те, що в багатьох випадках громадські активісти одночасно присутні у списках і беруть участь у діяльності декількох організацій. Це, зокрема, стосується національно-культурних товариств русинів Закарпаття, за що вони отримують справедливу критику з боку опонентів.

Ряд громадських лідерів одночасно виступають очільниками двох (і, навіть, більше – М.З., Ю.О.) національно-культурних товариств Закарпаття. Йдеться про згаданого вище Вільгельма Папа («Лаутарі»; «Нейве рома»), Аладара Папа-старшого (Культурне товариство циган Закарпаття «Ром сом»; громадська спілка «Рада ромів Закарпаття»); Василя Брензовича (Товариство угорської культури Закарпаття; благодійний фонд «КМКС»), Ласлова Зубанича (Демократична спілка угорців України; благодійні фонди «За розвиток угорськомовної вищої освіти Закарпаття» та розвитку закарпатської угорськомовної освіти); Ілдику Орос (Закарпатське угорськомовне педагогічне товариство; «Про культура субкарпатіка»), Юрія Дупка (Товариство угорської творчої інтелігенції Закарпаття; Закарпатська обласна благодійна організація «Центр підтримки угорської культури Закарпаття»), Бориса Вашкебу («Закарпатське товариство угорців»; «Платформа міжнаціонального діалогу Закарпаття»); Миколу Бобинця (громадські організації «Закарпатське обласне об'єднання «Крайове товариство подкарпатських русинів» та «Русинський край») (див. Табл. 1–3). Ситуація із дубльованим громадським лідерством дозволяє зробити припущення про роль етнобізнесу як базового мотиву громадської активності окремих лідерів національно-культурних товариств.

Висновки. Підсумовуючи, можемо констатувати, що офіційний перелік 93-х національно-культурних товариств Закарпатської області є неповним. До нього не включені ряд громадських організацій, зокрема, ромів, русинів та росіян краю. Перші національно-культурні товариства на Закарпатті виникли в 1989–1990 роках. Вісім громадських організацій віддзеркалювали групові інтереси найбільш чисельних етнічних груп регіону:

русинів, угорців, ромів, росіян, румунів, словаків, німців та євреїв. Упродовж 1990-х років у контексті вимог нового законодавства було легалізовано 30 товариств; в 2000-х роках – 23 товариства; в 2010-х роках – 28 товариств; в 2020-х роках – 12 товариств. Відтак до восьми етнічних громад долучилися також представники польської, чеської, білоруської, вірменської, азербайджанської, грецької та грузинської спільнот Закарпаття.

Серед усіх громадських організацій на сьогодні політизованими є дві: Товариство угорської культури Закарпаття (Василь Брензович) та Демократичну спілку угорців України (Ласлов Зубанич). На їхній базі в 2005 році створені політичні партії, які репрезентують на сьогодні групові інтереси угорської етнічної громади Закарпаття на місцевому та регіональному рівнях.

У 26-ти випадках (27,95%) керівниками національно-культурних товариств є жінки. Чоловіче домінування представлено в громадських організаціях русинів, євреїв, вірмен, азербайджанців і грузинів. Водночас усі німецькі громадські організації Закарпаття очолюють жінки. Серед 93-х національно-культурних товариств тільки 10 (10,75%) представляють інтереси молоді. Це – 5 угорських, по 2 ромські та румунські й 1 німецьке національно-культурні товариства.

У 18-ти випадках (19,35%) йдеться про громадські організації етнічних меншин Закарпаття, які репрезентують окремі професії. Найбільш стратифікованою у професійному відношенні є угорська громада, де з 1990-х років активно діють професійні спілки науковців, педагогів, бібліотекарів, журналістів, митців, працівників охорони здоров'я. Дві організації (ромів та євреїв) декларують угорськомовний маркер, що пояснюється усталеною практикою повсякденного спілкування в умовах інтеретнічного середовища та домінування угорського етнічного сегменту краю на Берегівщині, Виноградівщині та Ужгородщині.

Серед 93-х національно-культурних товариств Закарпаття 11 (11,83%) є благодійними фондами. Зокрема, угорці представлені 7-ма благодійними фондами з 28-ми організацій; роми – 3-ма з 27-ми товариств; євреї – однією з чотирьох організацій («Хесед Шпіра»).

Аналіз діяльності громадських організацій етнічних громад Закарпаття дозволяє зробити висновок про поширення непотичних (родинних) зв'язків у середовищі ромських національно-культурних товариств. У ряді випадків серед громадських активістів (особливо, в середовищі русинів) фіксується практика одночасного членства та діяльності в декількох національно-культурних товариствах. Ряд ромських (Вільгельм Пап, Аладар Пап-старший), угорських (Василь Брензович, Ласлов Зубанич, Ілдико Орос, Юрій Дупко, Борис Вашкеба) та русинських (Микола Бобинець) етнічних лідерів одночасно очолюють дві громадські організації. Це дає підстави для припущення про виняткову роль етнобізнесу в їхній громадській активності.

Список використаної літератури

1. Поточний архів Закарпатського обласного управління статистики. Розподіл населення за національністю та рідною мовою за даними перепису 2001 року. Закарпатська область. Все населення. Таблиця 5.1. Постійне населення. Абсолютні дані.
2. Юридичні адреси національно-культурних товариств Закарпаття. Список обласних національно-культурних товариств станом на січень 2024 року. *Центр культур національних меншин Закарпаття.* Дата оновлення: 15.01.2024. URL: http://centerkyltyr.pp.ua/category/%d1%8e%d1%80%d0%b8%d0%b4%d0%b8%d1%87%d0%bd%d1%96-%d0%b0%d0%b4%d1%80%d0%b5%d1%81%d0%b8-%d0%bd%d0%b0%d1%86%d1%96%d0%be%d0%bd%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d0%be-

%d0%ba%d1%83%d0%bb%d1%8c%d1%82%d1%83%d1%80/ (дата звернення: 28.05.2024).
3. Національно-культурні товариства. *Центр культур національних меншин Закарпаття.* URL: http://centerkyltyr.pp.ua/%d0%bd%d0%b0%d1%86%d1%96%d0%be%d0%bd%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d0%be-%d0%ba%d1%83%d0%bb%d1%8c%d1%82%d1%83%d1%80%d0%bd%d1%96-%d1%82%d0%be%d0%b2%d0%b0%d1%80%d0%b8%d1%81%d1%82%d0%b2%d0%b0/ (дата звернення: 28.05.2024).
4. Єдина родина. Матеріали про національно-культурні товариства Закарпаття / Упорядники: Євчак Ю.Б., Моца (Гаврилешко) М.Ю. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2006. 101 с.
5. Ярмоленко М. Сучасний етап міжкультурної комунікації на Закарпатті. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.* 2014. Вип. 4–5. С. 185–197.
6. Мелеганич Г. Громадські об'єднання етнонаціональних меншин Закарпаття у процесі реалізації державної етнонаціональної політики України. *Міжетнічна та міжконфесійна толерантність як чинник консолідації українського суспільства: досвід Закарпаття:* матеріали міжнародної науково-практичної конференції 28–29 травня 2013 р. Ужгород: Ліра, 2013. С. 205–212.
7. Червеняк К. Вплив процесів згуртування національних меншин на суспільну консолідацію в Україні. *Діяльність громадських організацій національних меншин як чинник консолідації українського суспільства* [Текст]: колективна монографія / за заг. ред. д. держ. упр., доц. Маріана Токаря і д. держ. упр., проф. Петра Петровського; ЛРІДУ НАДУ; НДІ політичної регіоналістики УжНУ. Львів, Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2021. С. 75–148.
8. Алмашій В. Національно-культурні товариства Закарпаття: аналіз співпраці з органами державної влади та місцевого самоврядування у налагодженні прикордонного співробітництва краю. *Ефективність державного управління.* 2014. Вип. 39. С. 239–247.
9. Зан М.П., Василина (Федушка) А.М. Етапи легітимації громадських організацій етнічних меншин Закарпатської області (1989–2012). *Регіональні студії.* 2024. № 37. С. 15–19.
10. Берені А. Діяльність угорських національно-культурних товариств на Закарпатті (1991–2002). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія.* 2004. Випуск 11. С. 161–171.
11. Горват М.В. Правозахисна діяльність ромських та проромських неурядових організацій Закарпатської області. *Регіональні студії. Науковий збірник.* 2019. № 18. С. 105–109.
12. Лойко Л.І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність: Монографія. К.: ПЦ «Фоліант», 2005. 634 с.
13. Зан М.П. Реформування та ефективне впровадження законодавчої бази щодо етнічних меншин як один із «семи кроків» європейської перспективи України. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис.* 2023. Чис. 29. С. 147–152.
14. Закарпатське обласне культурне товариство білорусів «Сябри». *Центр культур національних меншин Закарпаття.* Дата оновлення: 19.10.2016. URL: http://centerkyltyr.pp.ua/2016/10/19/%d0%b7%d0%b0%d0%ba%d0%b0%d1%80%d0%bf%d0%b0%d1%82%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b5-%d0%be%d0%b1%d0%bb%d0%b0%d1%81%d0%bd%d0%b5-%d0%ba%d1%83%d0%bb%d1%8c%d1%82%d1%83%d1%80%d0%bd%d0%b5-%d1%82%d0%be%d0%b2%d0%b0/ (дата звернення: 29.05.2024).
15. Міжнаціональні відносини і забезпечення прав національних меншин у Закарпатській області. *Закарпаття онлайн Beta.* Дата оновлення: 14.06.2011. URL: https://zakarpattya.

net.ua/News/84002-Mizhnatsionalni-vidnosyny-i-zabezpechennia-prav-natsionalnykh-menshyn-u-Zakarpatskii-oblasti (дата звернення: 29.05.2024).
16. Habryn P., Zan M. Сім'я та родинні зв'язки у громадському середовищі ромів Закарпаття (Україна). *Rómovia – rodina – príbuzenstvo. Interdisciplinárny pohľad Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie.* Časť I / Prešovská univerzita v Prešove. Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín. Ústav rómskych štúdií. Prešov, 2019. S. 53–60.

TYPICAL CHARACTERISTICS OF NATIONAL CULTURAL ASSOCIATIONS IN ZAKARPATTIA

Mykhaylo Zan, Yurii Ostapets
State University «Uzhgorod National University», Faculty of Social Sciences,
Department of Political Science and Public Administration
Universytetska str., 14, 88000, Uzhhorod, Ukraine

The typological characterization of national cultural associations in Transcarpathian region is made in the article. The authors use on official data of the Center for Cultures of National Minorities in Zakarpattia and questionnaires-dossiers of non-govermental organisations posted on the website of counterparty verification service «YouControl».

It was established that the list of 93 national cultural associations of the Transcarpathian region submitted by the Center for Cultures of National Minorities in Zakarpattia is incomplete. In particular, it does not include a number of national cultural associations of Roma, Ruthenians and Russians of the region. The evolution of the legalization of non-governmental organisations of region's ethnic minorities from the 1990s to the present was traced. It was revealed that during this period, 15 ethnic communities in Zakarpattia represented their own group interests in the format of national cultural associations.

The authors of the article identified eight criteria for the typology of non-governmental organizations of ethnic minorities: 1) the level of politicization of national cultural associations; 2) gender aspect; 3) age qualification; 4) professional focus; 5) charitable activities; 6) Hungarian-speaking; 7) nepotism; 8) duplicated ethnic leadership. According to the criterion of politicization, two Hungarian national cultural associations (the Hungarian Cultural Federation in Transcarpathia (KMKSZ) and the Democratic Union of Hungarians of Ukraine) were singled out. In general, the public an culural sector of the region's ethnic communities is dominated by men. In 26 cases (27.95%) out of 93 heads of national cultural associations are women. In 10 cases (10.75%), ethnic non-governmental organizations the interests of pupils and student youth is presented. In 18 cases (19.35%), professional national cultural associations are represented. In 11 cases (11.83%), non-governmental organizations of ethnic minorities act as charitable foundations. Two non-Hungarian organizations (Roma and Jews) as Hungarian-speaking are positioned.

The spread of nepotic (family) ties among Roma national cultural associations on individual examples was revealed. It is illustrated that individual Roma (Vilhelm Pap, Aladar Pap-senior), Hungarian (Vasyl Brenzovych, Laslo Zubanych, Ildiko Oros, Yurii Dupko, Borys Vashkeba) and Ruthenian (Mykola Bobynets) ethnic leaders are simultaneously the heads of two national cultural associations. This gave reason to make assumptions about the role of ethno-business in their public activities.

Key words: national minority, Hungarian national minority, Roma ethnic minority, Ruthenian non-governmental organizations, national cultural association, non-govermental organisation, civil society, Zakarpattia.

ДОДАТКИ

Таблиця 1

Національно-культурні товариства угорців Закарпаття [2]

№	Назва	Дата створення	Голова
1.	Закарпатське угорськомовне наукове товариство	06.05.1993	Лизанець Петро Миколайович
2.	Громадська організація «Товариство угорської творчої інтелігенції Закарпаття»	10.09.1993	Дупко Юрій Юрійович
3.	Громадська організація «Товариство угорської культури Закарпаття»	06.12.1993	***Брензович Василь Іванович***
4.	Громадська організація «Спілка угорських бібліотекарів Закарпаття»	27.12.1994	Варга Єва Іванівна
5.	Громадська спілка «Форум угорських організацій Закарпаття»	19.10.1995	Гонц Тібор Іванович
6.	Громадська організація «Закарпатське угорськомовне педагогічне товариство»	26.02.1996	Орос Ілдико Імріївна
7.	Громадська організація «Закарпатська угорська асоціація скаутів»	18.03.1996	Попович Пал Палович
8.	Громадська організація «Закарпатське угорське товариство працівників охорони здоров'я»	05.05.1996	Чік Адальберт Гаврилович
9.	Спілка угорських журналістів Закарпаття	08.06.1998	Кевсегі Елемір Зігмундович
10.	Громадська організація «Закарпатське угорськомовне товариство студентів та молодих дослідників»	14.04.1999	Гал Матей Томашевич
11.	Благодійний фонд «За Закарпатський угорський інститут»	08.10.1999	Товт Тинде Олександрівна
12.	Громадська організація «Демократична спілка угорців України»	19.09.2003	***Зубанич Ласлов Ласлович***
13.	Громадська організація «Товариство угорських митців Закарпаття образотворчого та прикладного мистецтва ім. Імре Ревеса»	25.11.2003	Кулін Агнеш Золтанівна
14.	Закарпатська обласна благодійна організація «Фундація україно-угорського регіонального розвитку молоді»	28.03.2007	Резеш Йосип Йосипович
15.	Закарпатська обласна благодійна організація «Центр підтримки угорської культури Закарпаття»	08.09.2009	Дупко Юрій Юрійович
16.	Благодійний фонд «КМКС»	27.07.2010	Брензович Василь Іванович
17.	Благодійна організація «Благодійний фонд «Геніус»	14.01.2011	Вароді Наталія Федорівна
18.	Громадська організація «Про культура субкарпатіка»	29.03.2011	Орос Ілдико Імріївна
19.	Громадська організація «Спілка Закарпатських угорських багатодітних сімей»	06.11.2012	Торпоі Йосип Йосипович
20.	Громадська організація «Спілка Закарпатських угорських молодих митців»	31.12.2014	Чордаш Василь Васильович
21.	Громадська організація «Молодіжне товариство угорської культури Закарпаття»	23.01.2015	Добша Іштван Адальбертович
22.	Громадська організація «Закарпатська організація угорського народного мистецтва та традиції»	11.03.2015	Токач Жужанна Олександрівна

Продовження таблиці 1

23.	Благодійний фонд «За розвиток угорськомовної вищої освіти Закарпаття»	13.04.2017	Зубанич Ласлов Ласлович
24.	Благодійний фонд розвитку закарпатської угорськомовної освіти	13.04.2017	Зубанич Ласлов Ласлович
25.	Громадська спілка «Закарпатське товариство угорців»	03.12.2018	Вашкеба Борис Йосипович
26.	Громадська організація «Етнографічні та історичні традиції угорців Закарпаття»	15.03.2019	Кейс Борно Борнобашович
27.	Громадська організація «За підтримки молодих талантів угорської національності меншини Закарпаття»	15.01.2020	Енгі-Химинець Еріка Гаврилівна
28.	Громадська організація «Платформа міжнаціонального діалогу Закарпаття»	18.08.2020	Вашкеба Борис Йосипович

Таблиця 2

Національно-культурні товариства ромів Закарпаття [2]

№	Назва	Дата створення	Голова
1.	«Закарпатське циганське культурно-просвітнє товариство «Романі яг»	04.06.1993	Адам Аладар Євгенович
2.	Громадська організація «Товариство циган Закарпаття «Рома»	21.06.1993	Адам Світлана Йосипівна
3.	Громадська організація «Закарпатське обласне товариство циган «Амаро Дром («Наша Дорога»)»	04.12.1995	Пап Омелян Йосипович
4.	Громадська організація «Культурне товариство циган Закарпаття «Ром сом»	19.05.1997	Пап Аладар Аладарович
5.	Громадська організація «Товариство музичної культури циган Закарпаття «Лаутарі» (музикант)	11.11.1998	Пап Вільгельм Вілмошович
6.	Громадська організація «Культурне товариство по захисту інтересів угорських ромів Закарпаття «Унг ромен»	26.03.1999	Горват Олександр Тиберійович
7.	Громадська організація «Закарпатське обласне культурно-просвітнє товариство ромських жінок «Терне чая по нево дром» (Молоді жінки на новій дорозі)»	25.10.1999	Шлепецька Кристина Ігорівна
8.	Закарпатський обласний благодійний фонд «Праліпе» (Братерство)	23.02.2000	Шугар Андрій Андрійович
9.	Громадська організація «Закарпатське обласне Ромське Об'єднання «Романі черхень» («Ромська зірка»)	28.09.2000	Горват Ружена Аладарівна
10.	Громадська організація «Закарпатське обласне товариство ромів «Романі зор»	01.08.2001	Плісов Валерій Миколайович
11.	Громадська організація «Закарпатське обласне культурно-просвітнє товариство «Роми ловари»	07.06.2002	Адам Іван Євгенович
12.	Закарпатський обласний благодійний фонд «Романо Лунго Трайо» («Ромське довге життя»)	20.08.2002	Чічак Геннадій Вікторович
13.	Громадська організація «Закарпатське обласне товариство ромів «Романі чгіб» (ромська мова)	23.01.2003	Бучко Ніколетта Борисівна

Продовження таблиці 2

14.	Громадська організація «Товариство ромської інтелігенції «Раїкане Рома (Ромська інтеліген-ція)»	18.04.2003	Пап Аладар Аладарович
15.	Закарпатський обласний благодійний фонд «Благо»	02.09.2003	Кулчар Елеонора Іванівна
16.	Громадська організація «Закарпатське обласне товариство ромів «Бахтало Дром» («Щаслива дорога»)»	26.12.2003	Пап Золтан Мартинович
17.	Закарпатська обласна громадська організа-ція ромської інтелігенції «Нейве рома» («Нові роми»)	19.09.2005	Пап Вільгельм Вілмошович
18.	Громадська організація «Романо радость»	19.10.2012	Брежинський Леонід Леон-тійович
19.	Громадська організація «Романо Бахтало Дром»	26.02.2015	Богар Арсеній Веніамінович
20.	Громадська спілка «Рада ромів Закарпаття»	15.03.2016	Пап Аладар Аладарович
21.	Громадська організація «Закарпатська обласна молодіжна громадська організація «Гідність» («Патів»)»	05.05.2016	Човка Віктор Вікторович
22.	Громадська організація «Бахтало чачо дром»	09.02.2017	Форкош Йосип Золтанович
23.	Громадська організація «Ром арт»	16.11.2017	Йонаш Тиберій Тиберійович
24.	Громадська організація «Ром-арт «Школа мис-тецтв»	24.01.2018	Горват Карл Євгенійович
25.	Громадська організація «Спільнота ромів Закар-паття»	24.04.2020	Горват Гейза Гейзович
26.	Громадська організація «Закарпатське обласне об'єднання ромської молоді «Лулудя»	26.05.2020	Горват Каміла Мирославівна
27.	Громадська організація «Закарпатський центр захисту ромської меншини»	19.11.2021	Горват Вероніка Іванівна

Таблиця 3

Національно-культурні товариства русинів Закарпаття [2]

№	Назва	Дата створення	Голова
1.	Громадська організація «Закарпатська обласна організація «Общество подкарпатських русинов»	18.04.1997	Лецович Ладислав Василь-ович
2.	Закарпатське обласне об'єднання громадян «Общество Карпатских Русинов»	20.08.1997	Вакансія (останній голова – Туряниця Іван Михайлович (18.01.1943–09.04.2023)
3.	Русинське науково-освітнє товариство	29.10.1997	Вакансія (останній голова – Макара Микола Петрович (18.12.1934–24.06.2010)
4.	Союз русинських письменників Закарпаття	03.01.2003	Вакансія (останній голова – Град Михайло Іванович (10.11.1950–15.02.2021)
5.	Громадська організація «Закарпатське обласне об'єднання «Крайове товариство подкарпатських русинів»	31.10.2003	Бобинець Микола Микола-йович
6.	Закарпатське обласне науково-культурологічне Товариство імені О. Духновича	23.07.2004	Продан Юрій Юрійович

Продовження таблиці 3

7.	Обласна спілка громадських організацій «Народна Рада Русинов Закарпаття»	18.10.2006	***Жупан Євген Євгенович***
8.	Громадська організація «Русинський край»	14.12.2015	Бобинець Микола Миколайович
9.	Громадська організація «Карпато – Русинське Товариство «Вільне слово русина»	24.10.2016	Брудняк Борис Іванович
10.	Громадська організація «Русинський культурологічний клуб»	29.08.2019	Шипович Юрій Юрійович
11.	Громадська організація «Карпатський русин»	20.12.2021	Щербей Василь Михайлович

Таблиця 4

Національно-культурні товариства румунів Закарпаття [2]

№	Назва	Дата створення	Голова
1.	Громадська організація «Соціально-культурне товариство румун Закарпаття ім. Дж. Кошбука»	24.01.1994	Опріш Руксандра Юріївна
2.	Соціально-культурне товариство румун Закарпаття імені Іоан Міхалі де Апша	13.08.1999	Йовдій Василь Юрійович
3.	Громадська організація «Закарпатська обласна спілка Дачія»	06.04.2001	Ботош Іван Михайлович
4.	Закарпатська обласна організація молодіжне об`єднання «Товариство румунської молоді «М. Емінеску»»	02.09.2003	Бокоч Іван Іванович
5.	Громадська організація «Національно-культурне товариство румун Закарпаття «Драгош воде»	26.07.2017	Гузо Іван Михайлович
6.	Громадська організація «Мистецько-етнографічна транскордонна асоціація «Апшиця»	09.10.2017	Лаврюк Марія Іванівна
7.	Громадська організація «Спілка молодих румунів Закарпаття»	24.09.2018	Ціпле Василь Васильович

Таблиця 5

Національно-культурні товариства словаків, чехів, поляків і росіян Закарпаття [2]

№	Назва	Дата створення	Голова
	Словаки		
1.	Культурно-освітня організація «Матіца словенська» в Україні	26.01.1994	Гайніш Йосиф Йосифович
2.	Громадська організація «Товариство словаків України імені Людовіта Штура»	10.01.1997	Баланко Валерія Йосипівна
3.	Громадська організація «Закарпатське обласне культурно-просвітнє товариство словацьких жінок «Довіра»	27.12.1999	Дудаш-Рижак Яна Юріївна
4.	Громадська організація «Товариство словацької інтелігенції Закарпаття»	06.10.2000	Горват Ернест Іванович
5.	Громадська організація «Товариство словацьких митців Закарпаття»	04.07.2013	Пейтер Міхаел Дмитрович

Продовження таблиці 5

Чехи			
1.	Громадська організація «Закарпатське товариство чеської культури»	21.10.2011	Сергієнко Тетяна Степанівна
2.	Громадська організація «Закарпатська крайова науково-просвітня спілка чеської культури»	18.09.2020	Туряниця Василь Васильович
Поляки			
1.	Громадська організація «Товариство польської культури Закарпаття імені Гнєви Волосєвич»	16.02.1995	Проць Тереза Євгеніївна
Росіяни			
1.	Громадська організація «Товариство російської культури «Російський дім Закарпаття»	15.05.2020	Романова Тетяна Данилівна

Таблиця 6

Національно-культурні товариства німців, євреїв, вірмен, азербайджанців і грузинів Закарпаття [2]

№	Назва	Дата створення	Голова
Німці			
1.	Громадська організація «Національно-культурне товариство німців м. Мукачево «Паланок»	24.03.1993	Варварцева Маріанна Вілмошівна
2.	Громадська організація «Німецький культурний центр»	22.10.2003	Кізман–Івашко Вікторія Юріївна
3.	Громадська організація «Німецька молодь Закарпаття»	03.08.2018	Тайпс Юлія Мирославівна
4.	Громадська організація «Закарпатський німецько-австрійський культурний центр»	10.11.2022	Варварцева Маріанна Вілмошівна
Євреї			
1.	Благодійний обласний фонд «Хесед Шпіра»	07.12.1999	Рудман Вячеслав Олександрович
2.	Громадська організація «Товариство угорськомовних євреїв Закарпаття»	27.11.2001	Губер Адальберт Бейлович
3.	Громадська організація «Закарпатська обласна іудейська громада»	04.09.2019	Луцович Василь Васильович
4.	Громадська організація «Закарпатське єврейське обласне культурньо-освітнє товариство»	01.03.2021	Мермелштейн Петро Гейзович
Вірмени			
1.	Громадська організація «Товариство вірменської культури Закарпаття «Арарат»	14.11.1996	Єнокян Карен Вачаганович
Азербайджанці			
1.	Громадська організація «Об'єднаний конгрес азербайджанців у Закарпатській області»	15.01.2020	Гусейнов Захід Муслум Огли
Грузини			
1.	Громадська організація «Грузинська діаспора Закарпаття»	27.06.2022	Натрошвілі Роберт Нодарович

Джерело: побудовано авторами на основі офіційних даних Центру культур національних меншин Закарпаття (http://centerkyltyr.pp.ua/) та анкет-досьє громадських організацій, розміщених на сайті сервісу перевірки контрагентів «YouControl» (https://youcontrol.com.ua/).

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 225–233
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 225–233

УДК 327.82(532)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.26

ВЗАЄМОДІЇ КНР ТА АРАБСЬКИХ МОНАРХІЙ ЗАТОКИ У РАМКАХ ІНІЦІАТИВИ «ЦИФРОВИЙ ШОВКОВИЙ ШЛЯХ»

Наталя Конопка, Тарас Стрихоцький
Національний університет «Острозька академія»,
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та національної безпеки,
кафедра міжнародних відносин,
вул. Семінарська, 2, 35800, м. Острог, Рівненська область, Україна

Сучасний світ розвивається швидкими темпами, зокрема в у сфері телекомунікаційних технологій. Події останніх років продемонстрували, що цифровізація стала важливим фактором розвитку міжнародних відносин, а впровадження власних інформаційно-комунікаційних мереж є одним із ключових питань порядку денного провідних держав світу. Наукова стаття присвячена аналізу взаємодії КНР та арабських монархій Затоки у межах ініціативи «Цифровий Шовковий Шлях» (Digital Silk Road, DSR). На основі розгляду широкого кола джерел – праць дослідників, аналітичних матеріалів, офіційних документів – простежено специфіку розвитку ініціативи, концепцію якого вперше було проголошено в 2015 році під назвою «Інформаційний Шовковий Шлях».

Звернено увагу на трансформацію розуміння «Цифрового Шовкового Шляху» керівництвом КНР і основні сфери діяльності китайських компаній у рамках цієї ініціативи: інфраструктуру, бізнес, політику. Автори аналізують і виокремлюють потенційні загрози від співпраці у кожній із зазначених сфер. Відзначено, що основою співпраці між КНР і арабськими монархіями Затоки у сфері комунікаційних технологій є прокладання підводних кабелів. Автори розглядають й інші аспекти взаємодії міжнародних акторів: надання доступу арабським державам до китайської системи навігації BeiDou, розбудову 5G-інфраструктури. Зазначається, що співробітництво КНР і держав Затоки має взаємний інтерес. Одною з основних цілей КНР є закріплення позицій як високотехнологічної держави і поширення свого впливу на ринки зарубіжних країн. Своєю чергою, арабські монархії Затоки прагнуть посилити свої держави за рахунок цифрових технологій. Наголошується, що США і ЄС теж здійснюють кроки щодо нарощення співпраці з арабськими монархіями Затоки в технологічному плані, що впливатиме на розвиток відносин з КНР і з державами регіону, зокрема.

Автори роблять висновки, що «Цифровий Шовковий Шлях» є узагальненим терміном під яким варто розуміти проєкти держав і приватних телекомунікаційних компаній КНР за кордоном. Реалізація цієї концепції уможливлює здобуття Китаєм певних безпекових та економічних переваг. Водночас, на основі аналізу всього комплексу досліджуваної наукової проблеми, автори прогнозують, що зі збільшенням активності США і ЄС в регіоні посилиться конкуренція між китайськими і західними компаніями, але не спричинить повну відмову арабських монархій Затоки від продукції КНР.

Ключові слова: КНР, арабські монархії Затоки, «Цифровий Шовковий Шлях», телекомунікаційні технології, безпека.

Актуальність дослідження. Пандемія COVID-19 показала всю важливість цифрового світу для людства. Завдяки мережі Інтернет, високорозвинені держави зберегли значну частину власних економік і зуміли організувати безпрецедентні за розмахом заходи безпеки. Водночас, цифровий світ вкрай залежний від фізичних перемикачів, супутників, кабелів, котрими рухаються інформаційні потоки. Контроль над цими потоками у динамічному регіоні Затоки становить значний інтерес для великих держав на фоні розширення протистояння між КНР та США.

© Конопка Н., Стрихоцький Т., 2024

Метою статті є дослідження співпраці КНР та арабських монархій Затоки в рамках китайської ініціативи «Цифровий Шовковий Шлях» (Digital Silk Road), що покликана розширити присутність державних та приватних компаній поза межами Китаю.

Джерельна база. Сучасним відносинам КНР та арабських монархій регіону Затоки приділяється недостатньо уваги в українській науці. Українські науковці часто фокусуються на аналізі зовнішньої політики КНР, або на вивченні зовнішньополітичних векторів держав регіону Близького Сходу. Серед українських наукових інституцій варто виділити дослідження «Асоціації українсько-китайського співробітництва» (АУКС), у якому подано дефініцію ініціативи, визначено її основні цілі та аспекти [1]. Наукова розвідка Дж. Ченга (Jing Cheng) та Дж. Зенга (Jinghan Zeng) присвячена аналізу змістового та практичного наповненням концепції «Цифрового Шовкового Шляху» [6]. Своєю чергою, Б. Деккер, М. Окано-Хейманс та Е. Сійі Жанг (Brigitte Dekker, Maaike Okano-Heijmans, Eric Siyi Zhang) у своєму дослідженні окреслюють основні сфери міжнародної співпраці в рамках ініціативи [7]. Дослідження Д. Алуфа (Dale Aluf) присвячене аналізу економічного, безпекового та політичного вимірів взаємовідносин між КНР та арабськими монархіями Затоки [1]. Ш. Горман (Sean Gorman) та С. Сіддікі (Sabena Siddiqui) фокусуються на перевагах і недоліках китайсько-арабського співробітництва, зокрема щодо використання системи геолокації BeiDou [8; 15]. С. Зінсер (Sophie Zinser) та Дж. Калабрезе (John Calabrese) [20; 4] вивчають фактори зближення між КНР та арабськими монархіями Затоки у сфері комунікаційних технологій, насамперед у сфері 5G. Е. Чак (Andrew Chack) акцентує увагу дослідження на можливості застосування сучасних китайських телекомунікаційних технологій задля посилення державного, зокрема внутрішнього контролю у державах Затоки [5].

Вперше концепцію «Цифрового Шовкового Шляху» було проголошено у 2015 році як «Інформаційний Шовковий Шлях» у документі «Візія та дії щодо спільного будівництва економічного поясу Шовкового шляху та морського Шовкового шляху 21 століття» (Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road). Керівництво КНР визначало основну мету проєкту – прокладання трансконтинентальних, підводних оптичних кабелів, інших магістральних мереж зв'язку, зокрема розбудову та покращення якості просторових (супутникових) інформаційних каналів для розширення обміну інформацією та співпраці [18]. «Цифровий Шовковий Шлях» називають третім глобальним маршрутом, поряд з економічним та морським шовковими шляхами. За оцінками аналітиків АУКС вже до 2018 року інвестиції в «Цифровий Шовковий Шлях» досягли $79 млрд. Окрім того, реалізація цієї ініціативи пов'язана із програмами «Зроблено в Китаї – 2025» і «Китайський стандарт – 2035», і спрямована на розширення можливостей Пекіна в області виробництва й технологічних інновацій [1].

Д. Чженг та Д. Зенг у статті «Цифровий Шовковий Шлях», як слоган, а не велика стратегія», наголошують на тому, що створення концепту «Інформаційного Цифрового Шляху», що передбачав лише прокладання оптичних кабелів та розширення мереж супутникового зв'язку було лише першою із багатьох версій наративу про «Цифровий Шовковий Шлях». Науковці розглядають ініціативу як добре продуману стратегію, створену не лише для експорту китайських цифрових товарів та послуг, але й, що більш важливо, для реконфігурації цифрових стандартів у бік від вільних, демократичних цінностей і просування альтернативної моделі цифрового управління – «цифрового авторитаризму», що свідчить про довгостроковий план Китаю домінувати в цифровому просторі. Дослідники вважають, що такі китайські телекомунікаційні та цифрові компанії, як: China Mobile, China Telecom і China Unicom, меншою часткою Alibaba і Tencent першими долучилися до розбудови базової комунікаційної інфраструктури [6, p. 7]. Автори виділяють чотири ключові дати,

які відображають трансформацію концепції «Цифрового Шовкового Шляху» керівництвом КНР. Зокрема, вже за декілька місяців після проголошення «Інформаційного Шовкового Шляху» (2015 р.), Адміністрація кіберпростору КНР (національний інтернет-регулятор) у власній документації почала вживати терміни «Онлайн/Кібер/Цифровий Шовковий Шлях» для позначення проєктів, що стосувалися цифровізації та кіберпростору. Більш ширша інтерпретація дала поштовх прилучитися до ініціативи таких приватних цифрових гравців як: Alibaba, Tencent, Xiaomi і Baidu. Водночас, у 2016 році, під час затвердження 13-го п'ятирічного плану, Державна Рада КНР визначила «Онлайн/Кібер/Шовковий Шлях» як групу проєктів із прокладання оптоволоконних кабелів. У 2017 році на першому Форумі «Поясу і Шляху», під «Цифровим Шовковим Шляхом» китайське керівництво розуміло запровадження проєктів у сфері інновацій та передових технологій. Лише починаючи із 2018–2019 рр., як стверджують Дж. Чженг та Дж. Зенг, концепція «Цифровий Шовковий Шлях» отримала сьогоднішнє трактування – об'єднала проєкти для розбудови цифрової економіки, штучного інтелекту, нанотехнології, квантові обчислення, створення баз даних, хмарні обчислення і розумні міста. Окрім того, залучила більш широке коло урядових інституцій, що охоплювало різні сфери життя суспільства [6, p. 8–9].

На думку Б. Деккер, М. Окано-Хейманса та Е. Сійі Жанга (Академія Клінгендаль, Нідерланди) «Цифровий Шовковий Шлях» є стратегією китайської влади щодо перетворення КНР на високотехнологічну державу. Адже вихід китайських компаній на ринки держав Азії, Африки та Латинської Америки дозволить КНР впливати на майбутній технологічний розвиток цих регіонів. Аналітики визначають три основні сфери діяльності китайських компаній у рамках «Цифрового Шовкового Шляху»:

– Інфраструктура. Китайські компанії та уряд активно долучаються до інфраструктурних проєктів. Зокрема, компанії Huawei та ZTE є світовими лідерами у прокладанні інтернет-кабелів, побудові дата-центрів, 5G-комунікації та смарт-міст. Водночас, китайський уряд активно пропонує долучатися до китайського аналога глобальних навігаційних систем GPS, Galileo, ГЛОНАСС – БейДоу (BeiDou) та запускає супутники для інших держав.

– Бізнес. Починаючи із 2015 року, китайські компанії Alibaba, Tencent, Baidu та інші активно заходять на ринки держав та співпрацюють із місцевими бізнесами, зокрема через надання їм майданчиків на своїх платформах.

– Політика. Завдяки поширенню власних стандартів комунікаційних системи, Китай у майбутньому зможе впливати на політику держав-членів «Цифрового Шовкового Шляху». Зокрема Закон про національну розвідку Китаю, прийнятий у 2017 році, визначає, що «організації та громадяни зобов'язані підтримувати, сприяти та співпрацювати з органами розвідки» [7].

Основою співпраці між КНР та арабськими монархіями Затоки у сфері комунікаційних технологій залишається прокладання підводних кабелів. На думку Дейла Алуфа з Атлантичної Ради, саме підводні кабелі є «хребтом» мережі інтернет. Арабські монархії Затоки активно цифровізують власні економіки, тож вкрай зацікавлені у нових лініях зв'язку, адже навантаження на існуючі мережі лише зростає. Важливим чинником, який вплинув на регіональну і світову цифровізацію стала пандемія COVID-19. Крім цього, держави намагаються диверсифікувати власні мережі після шпигунського скандалу, пов'язаного із Едвардом Сноуденом. З іншого боку, Д. Алуф також зазначає, що наявність мережі підводних кабелів дає значні переваги КНР. Зростання зацікавленості Китаю у близькосхідному регіоні лише сприятиме активізації розвідувальної діяльності КНР, і саме підводні кабелі є надійним джерелом комерційної, політичної та розвідувальної інформації,

а також дають можливість встановити зв'язок із віддаленими китайськими (військовими) базами.

У регіоні Суецький канал – Червоне море – Баб-ель-Мандебська протока проходить близько 30% світового інформаційного трафіку. Д. Алуф вважає, що підводний кабель PEACE (2022) між Пакистаном та Францією (проходить через Джибуті, де дислокується єдина закордонна база армії КНР), є ключовим для усього «Цифрового Шовкового Шляху». Це єдиний підводний кабель, який проєктувався та встановлювався виключно китайськими компаніями, і є їхньою власністю. Окрім кабелю PEACE, компанії China Telecom, China Unicom, Chine Mobile брали участь у проєктуванні та прокладанні таких міжнародних підводних кабелів у регіоні Затоки, як: Sea-Me-We5 (2016 р., Джибуті, Єгипет, Оман, КСА, Туреччина, ОАЕ, Ємен), Asia-Africa-Europe-1 (AAE-1, 2017 р., Ємен, Джибуті, Єгипет, Катар, КСА, Оман, ОАЕ), 2Africa (2023 р., Бахрейн, Джибуті, Єгипет, Ірак, Оман, Катар, КСА, Судан, ОАЕ). Крім цього, компанія Huawei у 2017 році проклала кабель Gulf2Africa (G2A) між Оманом та Сомалілендом. Планувалося, що на 2025 р. буде прокладено кабель Sea-Me-We6, який охопить Джибуті (м. Джибуті), Єгипет (порт Саїд й Рас-Гаріб) та КСА (порт Янбу) [1, p.3]. Однак, саме через втручання США China Mobile та China Telecom були змушені відмовитися від участі у цьому проєкті [12].

Іншим важливим аспектом співпраці є надання арабським монархіям Затоки доступу до вже згаданої вище китайської системи навігації BeiDou. Робота над спільними проєктами щодо використання навігаційної системи відбувається у рамках Китайсько-арабського форуму співробітництва (останній відбувся у жовтні 2023 р.). За словами Ван Чжаояо, голови Комітету супутникової навігації Китаю, система BeiDou активно застосовується у транспорті, сільському господарстві, геодезії та картографуванні, попередження та подоланні наслідків стихійних лих тощо у понад 90 країнах. Зокрема, станом на 2019 р. вісім супутників цієї систем навігації використовувалися державами арабського світу [19].

Планується, що BeiDou буде перевершувати за кількістю супутників (на сьогодні система має 56 супутників на орбіті Землі) систему GPS, а також системи навігації ГЛОНАСС і Galileo За оцінками експертів, її розгортання обійшлося Китаю в 10 млрд. дол. США [1]. У січні 2023 року Національна консультативна рада з космічного позиціювання, навігації та синхронізації (National Space-Based Positioning, Navigation and Timing Advisory Board, PNTAB) попередила, що можливості GPS зараз значно поступаються можливостям китайської BeiDou, і закликала США відновити лідерство протягом наступного десятиліття. На думку Шона Гормана основне занепокоєння США полягає в тому, що потіснивши позиції GPS – домінуючої глобальної служби супутникової навігації, BeiDou послабить політичний і економічний вплив США у ключових регіонах світу. Встановлення домінування власної GNSS зміцнить вплив Китаю на глобальну інфраструктуру, створить нові та посилить існуючі залежності від китайських технологій, інфраструктури, послуг і дипломатії в різних регіонах. У міру того як інтегровані з BeiDou технології все більше впроваджуються в інфраструктуру та економіку країн, вплив Китаю зростатиме за рахунок послаблення позицій США. У майбутніх дипломатичних, торгових чи військових суперечках ці країни стануть потенційними об'єктами шантажу. Китай може погрожувати припиненням доступу до цієї життєво важливої послуги, що матиме значний вплив на можливості супутникової навігації країн, особливо якщо вони не використовують альтернативну інфраструктуру.

Водночас, використання китайської системи супутникової навігації BeiDou у регіоні підвищує ризики, що КНР може використовувати її як платформу для шпигунства та інших зловмисних дій у цих країнах. Хоча сама супутникова система навряд чи буде

застосовуватися таким чином, існує потенційний ризик із приймачами та іншим обладнанням китайського виробництва. Ключовою частиною BeiDou є встановлення наземних станцій моніторингу та базових станцій безперервної дії, що виготовляються та постачаються Китаєм. Згідно зі звітом Belfer Center, 11 країн на південь від Сахари вже отримали такі станції, тоді як інші чотири країни (Саудівська Аравія, Пакистан, Індонезія та М'янма) дозволили встановлення. Ці наземні системи та взаємопов'язані китайські GNSS-приймачі теоретично можуть містити бекдори, провадити зловмисну діяльність таку як: шпигунство, стеження, викрадення даних, втручання у роботу мереж та інші кібернетичні дії в інтересах КНР [8].

С. Сіддікі відзначає можливі ризики участі арабських держав у «Поясі та Шляху» та використання китайської навігаційної системи. На думку дослідниці існують чотири потенційні загрози для арабських держав від використання технологій «Цифрового Шовкового Шляху» та BeiDou зокрема. По-перше, мережа підводних кабелів та система навігації можуть бути використані для стеження та збору розвідувальної інформації. По-друге, активне застосування інформаційних технологій дає КНР значний вплив на регіональних акторів у регіоні. Маючи лише економічну присутність, Пекін насьогодні є одним із найбільш впливових регіональних гравців. Третім ризиком, є залежність арабських держав від китайських технологій. По-четверте, «Цифровий Шовковий Шлях» та BeiDou можуть ще більше ускладнити відносини між США та КНР, у центрі яких економічне та технологічне протистояння, адже чимало проєктів мають дуальну природу. Таким чином, арабські монархії ризикують опинитися посеред конфлікту двох великих держав [15].

Софі Зінсер із Chatham House вважає розбудову мережі комунікацій, зокрема 5G-інфраструктури, як основну сферу співпраці китайських телекомунікаційних компаній та монархій Затоки. Авторка відзначає безрезультатність американської політики, спрямованої на відмову від використання китайських телекомунікаційних технологій у регіоні. Зокрема, на її думку, хоча арабські монархії Затоки мають значну військову та дипломатичну присутність США на власній території, ці держави залежать від КНР економічно, адже виходять на китайський ринок збуту. Авторка вважає, що протягом останніх років можна простежити низку факторів, які свідчать про тіснішу співпрацю між КНР та арабськими монархіями Затоки у сфері комунікаційних технологій. Зокрема, пандемія COVID-19 призвела до суттєвого зростання інтернет-трафіку, та, відповідно, більшого навантаження на мережі. Своєю чергою, це спонукало керівництво арабських монархій Затоки все більше розбудовувати власні мережі та співпрацювати із китайськими компаніями, які пропонували телекомунікаційну продукцію за доступними цінами. Іншим фактором, стала реалізація стратегій «Vision», що покликані перетворити нафтозалежні економіки арабських монархій Затоки на сучасні, орієнтовані на сферу послуг. Насамкінець, проведення мегаподій, як-от Чемпіонату світу з футболу 2022, також потребував розвиненої мережевої інфраструктури, яку надали китайські телекомунікаційні компанії [20].

Д. Калабресе (Middle East Institute, США) стверджує, що впровадження 5G технологій забезпечить швидший потік даних, і, відповідно, суттєво впливатиме на пересічних користувачів та бізнес. 5G сприятиме поширенню смарт-міст, інтернету речей тощо та дозволить арабським монархіям Затоки протягом десяти років отримати дохід у сумі 273 млрд дол. США [4]. Варто відзначити, що згідно даних до 2025 року арабські держави РСАДЗ дещо випереджатимуть середньосвітовий показник: 16% абонентів будуть користуватися 5G (5G у відсотках від загальної кількості мобільних підключень), порівняно з 15% у світі [10]. 5G технології активно впроваджують ОАЕ, Катар, КСА, Кувейт, Бахрейн, які продовжують розбудовувати власну інфраструктуру необхідну для розгортання комерційних

послуг 5G на технічних площадках Huawei, Alibaba та ін. Ще у 2020 р. дві держави регіону Затоки – ОАЕ та КСА підписали з КНР Меморандуми про взаєморозуміння (MoUs) щодо співробітництва у рамках «Цифрового Шовкового Шляху». Результатом чого стало залучення компанії Alibaba до роботи розумного міста NEOM у КСА, а Huawei проклав мережу 5G в ОАЕ [13, p. 2].

Держави Затоки теж переслідують власні інтереси щодо посилення співробітництва у сфері цифрових технологій з КНР. На думку Ендрю Чака із Джорджтаунського університету, керівництво ОАЕ та КСА бачать у цифрових технологіях можливість трансформувати власні держави та зробити їх більш ефективними. Якщо раніше американська модель політичної та економічної лібералізації вважалася обов'язковою для всіх держав, то сьогодні КНР активно пропонує модель авторитарної держави з однопартійною політичною системою, де економічний ріст не супроводжується політичною чи економічною лібералізацією. А. Чак стверджує, що китайські інноваційні компанії, як-от Huawei, Alibaba, Hikvision забезпечують КСА та ОАЕ різноманітним телекомунікаційним обладнанням в тому числі і для стеження за громадянами. Саме китайські компанії допомагають реалізувати в ОАЕ ініціативу «Поліція без поліцейських», що має на меті перетворити Дубай на найбезпечніше місто у світі за допомогою програм стеження та моніторингу. Система може ідентифікувати будь-кого, хто проходить повз одну з десяти тисяч камер (імовірно виробництва Hikvision або Dahua), порівнюючи зображення із різних баз даних. Автор стверджує, що Пекін має намір підтримувати авторитарні режими та надавати їм можливість придушувати інакомислення за допомогою моніторингу населення. За даними науковця, у Китаї відбувся тритижневий «Семінар для вищого медіа-персоналу в арабських країнах» та Ляньюньганський форум, який щорічно приймає представників близько 40 країн для проведення тренінгів, обміну інформацією та промоції китайських технологій безпеки [5].

Водночас, варто зауважити, що просуванню китайських інформаційно-комунікаційних технологій та проєктів перешкоджають США та ЄС. Сполучені Штати Америки є основним партнером космічного агентства ОАЕ. Boeing, Northrop Grumman та Lockheed Martin виробляють супутники та навчають еміратських інженерів [9]. Lockhead Martin створила окремі виробничі потужності для виготовлення телекомунікаційних супутників у рамках співпраці з арабською супутниковою системою Arabsat, у якій частки мають усі члени Ліги Арабських Держав [16]. Варто наголосити на тому, що тісні зв'язки із США обмежили участь ОАЕ у китайській космічній програмі «Chang'e 7» через заборону експортувати передові американські технології до КНР [17].

Європейський Союз також налаштований збільшити присутність власних технологічних компаній у регіоні Затоки. У травні 2022 р. Високий представник ЄС із закордонних справ та політики безпеки і Європейська комісія ухвалили Спільне комюніке «Стратегічне партнерство з країнами Затоки», в якому, зокрема, розглядаються шляхи поглиблення співпраці у сфері космічної навігації. Автори документу відзначають потенціал європейської системи навігації Galileo для аеропортів арабських монархій Затоки. Крім цього, відзначається потенціал спільного використання даних спостереження Землі, наданих системою Copernicus, у таких сферах як моніторинг забруднення навколишнього середовища та викидів парникових газів. Окрім космічної навігації, зазначається, що через стратегію «Global Gateway» ЄС підтримуватиме розгортання цифрових мереж та інфраструктури у недостатньо забезпечених регіонах світу, забезпечуючи їхню безпеку, стійкість і надійність. ЄС підтримуватиме розширення безпечного міжнародного зв'язку, зокрема між Європою та Затокою [11, p. 4].

Висновки. Можна підсумувати, що «Цифровий Шовковий Шлях» – це узагальнюючий термін для проєктів приватних та державних телекомунікаційних компаній КНР закордоном. Він включає проєкти, пов'язані із телекомунікаційними інфраструктурою, бізнесом та політикою. Зокрема, у взаємодіях між КНР та монархіями Затоки у сфері інфраструктури найбільш важливими є прокладання підводних інтернет-кабелів, підключення держав до системи BeiDou та прокладання регіональної мережі 5G. КНР зацікавлена в економічному боці проєктів, а також у поширенні власних стандартів комунікаційних систем. Разом із тим, будівництво відповідної інфраструктури закордоном несе певні безпекові переваги для КНР. У політичному вимірі телекомунікаційне обладнання, передане Китаєм, може бути використаним для стеження за населенням та утримання влади авторитарними режимами. Можна зробити прогноз, що у зв'язку із зростанням активності ЄС та США у регіоні Затоки, зросте конкуренція між китайськими та західними компаніями і кількість телекомунікаційних проєктів в рамках «Цифрового Шовкового Шляху» зменшиться. Однак, арабські монархії Затоки не відмовляться повністю від продукції КНР у зв'язку із бажанням диверсифікації телекомунікаційних технологій. Перспективи майбутніх досліджень полягають у подальшому відстеженні динаміки співпраці між КНР та арабськими монархіями Затоки у рамках ініціативи «Цифровий Шовковий Шлях» на тлі посилення регіональних позицій ЄС, а також поглиблення американо-китайського технологічного та економічного протистояння.

Список використаної літератури

1. Китай завершив формування своєї системи супутникової навігації Beidou. *System Solution*. URL: https://systemnet.com.ua/kitaj-zavershiv-formuvannya-svoyei-sistemi-suputnikovoi-navigacii-beidou/
2. Яка роль проєкту «цифровий шовковий шлях»? Асоціація українсько-китайського співробітництва. URL: https://aucc.org.ua/jaka-rol-proektu-cifrovij-shovkovij-shljah/
3. Aluf Dale. China's subsea cable power play in the Middle East and North Africa. *Atlantic Council.* May 2023. 14 p. URL: https://www.atlanticcouncil.org/wp -content/uploads/2023/05/ChinasGrowingInfluence_052423-1.pdf
4. Calabrese John. The Huawei Wars and the 5G Revolution in the Gulf. *Middle East Institute*. July 30, 2019. URL: https://www.mei.edu/publications/huawei-wars-and-5g-revolution-gulf
5. Chack Andrew. Analyzing the Entrenchment of Beijing's Digital Influence in Saudi Arabia and the United Arab Emirates. *Georgetown Security Studies Review*. April 14, 2023. URL: https://georgetownsecuritystudiesreview.org/2023/04/14/analyzing-the-entrenchment-of-beijings-digital-influence-in-saudi-arabia-and-the-united-arab-emirates/
6. Chenga Jing, Zeng Jinghan. «Digital Silk Road» as a Slogan Instead of a Grand Strategy. *Journal of contemporary China*. 16 p. URL: https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/10670564.2023.2222269?needAccess=true
7. Dekker Brigitte, Okano-Heijmans Maaike, Zhang Eric Siyi. Unpacking China's Digital Silk Road. July 2020. 17 p. URL: https://www.clingendael.org/sites/default/files/2020-07/Report_Digital_Silk_Road_July_2020.pdf
8. Gorman Sean. America is losing its GPS dominance to China's BeiDou satnav. *SpaceNews*. April 8, 2024. URL: https://spacenews.com/america-losing-gps-dominance-china-beidou-satnav/
9. Harebottle Adrienne. UAE Space Agency Calls its Ambition 'Limitless'. *Via Satellite*. URL: https://interactive.satellitetoday.com/uae-space-agency-calls-its-ambition-limitless/
10. Iacopino Pablo, Robinson James, Meloan Mike. 5G in MENA: GCC operators set for global leadership. 40 p.

11. Joint Communication to the European Parliament and the Council a Strategic Partnership with the Gulf. Brussels. 18.5.2022. 18 p.
12. Lipscombe Paul. Two Chinese operators withdraw from Sea-Me-We 6 subsea cable project as tensions with US grow. *Datacenter Dynamics*. 2023. URL: https://www.datacenterdynamics.com/en/news/two-chinese-operators-withdraw-from-sea-me-we-6-subsea-cable-project-as-tensions-with-us-grow/
13. Maria. China's Digital Silk Road: Outlines and Implications for Europe. Brief. February 2024. 4 p.
14. National Cybersecurity Strategy Implementation Plan. The White House. 2024. URL: https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2024/05/National-Cybersecurity-Strategy-Implementation-Plan-Version-2.pdf?source=email
15. Siddiqui Sabena. China's 'Belt and Road' push brings risks, rewards to Mideast. China's digital and satellite advances offer new regional opportunities and challenges for the United States in countering Beijing's economic influence in the region. *Al-Monitor*. July 6, 2020. https://www.al-monitor.com/originals/2020/07/china-mideast-gcc-beidou-gps-digital-silk-road-belt-road.html?token=eyJlbWFpbCI6InQuc3RyeWtob3Rza3lpQGdtYWlsLmNvbSIsIm5pZCI6IjI2NjIxIn0%3D&utm_medium=email&utm_campaign=Ungrouped%20transactional%20email&utm_content=Ungrouped%20transactional%20email+ID_ad65c2d7-10f7-11ef-895e-63e0782fee7e&utm_source=campmgr&utm_term=Access%20Article
16. Strategic scheduling for satellite production. *GE Johnson*. URL: https://gejohnson.com/project/lockheed-martin-arabstat/
17. US tech rules bar UAE moon rover from China's Chang'e 7 mission: source. *South China Morning Post*. 2023. URL: https://www.scmp.com/news/china/science/article/3214396/us-tech-rules-bar-uae-moon-rover-chinas-change-7-mission-sources
18. Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road. March 2015. URL: https://www.fmprc.gov.cn/eng/topics_665678/2015zt/xjpcxbayzlt2015nnh/201503/t20150328_705553.html
19. Xia Chen. 8 Beidou satellites provide service to Arabic countries. *China.Org.Cn*. April 8, 2019. URL:http://www.china.org.cn/business/2019-04/08/content_74657948.htm
20. Zinser Sophie. China's Digital Silk Road Grows With 5G in the Middle East. *The Diplomat*. 2020. URL: https://thediplomat.com/2020/12/chinas-digital-silk-road-grows-with-5g-in-the-middle-east/

INTERACTIONS BETWEEN THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA AND THE ARAB MONARCHIES OF THE GULF WITHIN THE FRAMEWORK OF THE "DIGITAL SILK ROAD INITIATIVE"

Nataliia Konopka, Taras Strykhotskyi
National University of "Ostroh Academy", Educational and Scientific Institute of International Relations and National Security, Department of International Relations, Seminarska str., 2, 35800, Ostroh, Rivne region, Ukraine

The modern world is rapidly evolving, particularly in the field of telecommunication technologies. Recent years have demonstrated that digitalization has become a crucial factor in international relations, and establishing information and communication networks is one of the paramount issues on the agenda of the great powers. This scientific article delves into the interactions between the People's Republic of China and the Arab monarchies of the Gulf within the framework of the 'Digital Silk Road' (DSR) initiative. The authors trace the evolution of DSR since its inception in 2015 as the 'Information Silk Road'.

Their investigation is grounded in diverse sources, including the works of researchers, analytical materials, and official documents.

The paper draws attention to the evolution of understanding of DSR by the leadership of the People's Republic of China. It brings to light the main areas of activity of Chinese companies within the framework of the Initiative: infrastructure, business, and politics. The authors analyze and identify potential threats to cooperation in each area. They claim that underwater cables are the bedrock of collaboration between the People's Republic of China and the Arab monarchies of the Gulf in the field of telecommunications. Besides underwater cables, there are other aspects of the interactions, such as providing Gulf monarchies with access to the Chinese navigation system BeiDou and the development of 5G infrastructure. It is noted that both sides have a deep mutual interest in cooperation. In the case of the PRC, it seeks to consolidate its position as a high-tech power and expand its impact on the international markets. In turn, the Gulf monarchies seek to strengthen themselves using digital technologies. It is emphasized that the USA and the EU also aim to increase cooperation with the Gulf in terms of technology, which may affect the regional stance of the PRC.

The authors conclude that the 'Digital Silk Road' is a comprehensive term that encompasses international projects of public and private telecommunication companies of the People's Republic of China. The implementation of this concept allows China to gain certain security and economic advantages. However, the authors predict that with the increasing activity of the USA and the EU in the Gulf, the competition between Chinese and Western companies will escalate. Still, despite more active competition, the Chinese companies will remain in the region.

Key words: China, Arab monarchies of the Gulf, 'Digital Silk Road', telecommunication technologies, security.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 234–240
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 234–240

УДК 004.91:32(73)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.27

IMPACT OF MODERN TECHNOLOGIES ON STRATEGIC DOCUMENTS OF THE UNITED STATES

Oleksandr Kraiev, Yehor Valiarenko
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Educational and Scientific Institute of International Relations
Yuriia Illienka str., 36, 04119, Kyiv, Ukraine

The article examines the impact of technological advancements on the strategic documents of the United States, particularly during the Trump and Biden administrations. By analyzing key strategic documents, the study reveals how innovations such as artificial intelligence, cybersecurity, blockchain, and advanced communication tools have been integrated into national security and foreign policy strategies. The research highlights how modern technologies have enhanced the efficiency of military operations, improved intelligence gathering, and introduced new paradigms in cybersecurity and information warfare. These technologies have also influenced diplomatic practices and public diplomacy, enabling more effective and direct engagement with both domestic and international audiences. Moreover, the article discusses the challenges posed by these advancements, including regulatory concerns and the need for new frameworks to address issues such as cyber threats and misinformation.

Within the studied strategic documents of two American presidential administrations, we were able to deduct only a hint of the real importance of technological issues within the foreign policy domain. Unfortunately, within the scope of the mentioned documents the discussion of these issues is quite restrained and still leaves a lot of issues unresolved. The findings underscore the importance of technological progress in maintaining the United States' global position and addressing emerging threats in an increasingly interconnected world. By providing a detailed content analysis of strategic documents, this study contributes to a deeper understanding of how the United States adapts its policies to leverage technological advancements, ensuring national security and promoting sustainable development in the digital age. The evolving nature of geopolitical dynamics in the context of modern technologies highlights the need for continuous innovation and strategic planning to navigate the complexities of the contemporary international environment.

Key words: modern technologies, national security, strategic documents, USA, foreign policy.

Introduction. The rapid advancement of modern technologies has fundamentally transformed the political and security landscape of international relations. These changes dictate a consequent shift in such notions as security and defense, making them even more complex and multidimensional. In order to navigate new circumstances, states face the necessity to continually reassess their geopolitical and strategic outlook, focusing on the sustainable development of their technological and scientific capabilities. Against this backdrop, the United States, as a global superpower, has been at the forefront of technological innovation and its integration into policies. The interplay between technological advancements and American strategic documents demonstrates the United States' efforts to maintain its position in the global arena and address emerging threats.

This article aims to contribute to a deeper understanding of how technological advancements are reshaping national security paradigms and policy formulation by critically examining the impact of modern technologies on the strategic documents of the United States and testing the hypothesis that *the impact of modern technologies has been evident in the strategic documents of the United States of America under Trump and Biden administrations*.

© Kraiev O., ValiarenkoY., 2024

Therefore, the research focuses on an overview of previous academic findings concerning the impact of technological developments on the international strategic and security landscape and deduces the main spheres and aspects in which such impact has been evident. On that basis, a case study focusing on such strategic documents of the USA as the National Security Strategy and Nuclear Posture Review during the Trump and Biden administrations has been conducted along with a content analysis of their texts seeking to highlight the references to modern technologies and/or wording and formulations directly or indirectly referring to adaptations made due to recent technological advancements.

Background. Strategic foreign and security policy documents are considered instrumental in forming the policies of international relations actors. Strategic documents present a guide for policymakers, offering a framework for making foreign and security policy decisions as well as ensuring the understanding of certain decisions. They make an attempt to encompass the diverse range of factors forming the international environment and combining with the domestic context [8]. Another important element of a strategic document is the assessment of the external environment in which the policies are to be executed, as well as the identification of potential threats from other actors. Combined, these factors determine the national interests and long-term objectives of the state, which, in turn, entail the respective foreign policy strategies and tools used for their realization. Lytvyn and Naumenko concluded that forming the conceptual framework significantly contributes to the strategic planning processes, thus serving effective strategic management and state development [9].

The emergence and rapid development of modern technologies has become one of the key factors transforming the international environment over the last decades, affecting multiple spheres of international relations including foreign and security policy of individual states. Their impact has been evident in most traditional foreign policy tools, influencing the methods and content of states' foreign policy activities [11]. Besides, along with new opportunities, technological advancements presented a range of new rapidly evolving threats, compelling the states to include these considerations in developing new policies and strategies. According to Zhang, the strategic use of technology transfers and respective alliances have become integral to major powers in achieving their security and foreign policy objectives [17].

Such an impact in the security and military spheres has been among the most influential in terms of affecting the states' strategic outlook. Technological advancements have brought about the optimization of currently existing processes and procedures. Increased processing capabilities, along with the introduction of artificial intelligence (AI), have accelerated data collection and enabled analysis of wider ranges of data in shorter periods of time. Modern surveillance technologies, such as satellites and drones, allow for enhanced real-time monitoring of domestic and international affairs, thus impacting the decisions on national security and military strategies and accelerating the decision-making process.

New military technologies play a crucial role in shaping the states' military potential, thus comprising an integral part of security and strategic planning considerations, including the calculations of strategic military potentials as well as the respective interests and intentions of adversaries. The development and deployment of advanced missile and high-precision systems, hypersonic missiles, and autonomous weapon systems alter military tactics and strategies, changing the dynamics of deterrence and defense [7]. Similarly, the potential militarization of space and the development of anti-satellite weapons pose new challenges for defense policies. Overall, such developments have led to shifts in military strategies, enhancing their focus on the states' capabilities [10].

Besides, the development of new technologies and the emergence of cyberspace have created an entirely new range of issues affecting state policies in various spheres. *Inter alia*, states have to deal with cyberattacks targeting government and private networks as well as critical infrastructure aimed at disrupting the internal processes of a state. New methods of cyberespionage open a variety of tools for accessing and stealing confidential and sensitive information. At the same time, the development of cyber defense measures faces issues related to complications with detecting such threats, deterring and countering them, let alone imposing proper legal regulations of such matters. The ambiguity surrounding cybersecurity politics underscores the challenges states face in achieving their strategic goals while maintaining stability in their foreign policy [2]. Besides, a combination of cyber technologies with other existing systems used in warfare creates new scenarios for current and future conflicts, including cyber-attacks on enemy infrastructure and enhancing the capabilities of conventional weapons [16]. These considerations affect the allocation of resources and investments in cybersecurity infrastructure, making it one of the priority aspects of national security and influencing engagement in international cooperation projects in this sphere.

Another sphere ordinarily highlighted in the context of technological development and its influence on international relations is communications. As Rawnsley stated, technologies have revolutionized the way states engage in public diplomacy and communicate their foreign policy [12]. Innovations in communication facilitate the dissemination of foreign policy strategies and priorities. Besides, the spread of information has been immensely accelerated, making foreign policy activities more transparent and providing states with technological capabilities for new formats of communication with both domestic and international audiences. Now, states can conduct systematic outreach to their public as well as engage with foreign audiences directly and more effectively – contrary to purely state-based communication [13]. These technologies have enabled states to leverage digital platforms to communicate their diplomatic initiatives, engage with international audiences, and enhance their public diplomacy efforts [1].

Nevertheless, along with these undeniable benefits for communication with wider audiences, the development of communication technologies does not leave much space for secrecy and could endanger sensitive information. Furthermore, it creates new opportunities for propaganda and disinformation which are disseminated conveniently through the use of the internet and social media. Such methods are commonly employed for destabilizing and polarizing societies as well as influencing electoral outcomes. Such psychological operations, when combined with advanced big data technologies and artificial intelligence capabilities, assist in targeting the morale of the public and influencing decision-making processes [4].

The development of modern technologies also influences state policies in the sphere of economy and trade. Economic activities have been affected by the integration of digital economy tools, the emergence of digital currencies, and blockchain technologies [18]. The use of information technologies optimizes export activities and facilitates foreign trade. The application of hi-tech solutions in individual economic sectors, such as agriculture or industry, bolsters the productivity and efficiency of national enterprises, thus enhancing a state's economic stance internationally. While optimizing the economic processes and ensuring faster and higher quality analysis of the market dynamics, such innovations also increase the competitive advantage of enterprises and states implementing them [6].

Additionally, the emergence of new technologies, potentially transforming the configuration of forces in an international arena, sparks competition among larger powers over the influence on markets. This has been witnessed in such spheres as 5G, semiconductors, artificial intelligence, and green technologies. Such competition not only influences trade policies but also

becomes intertwined with a wider geopolitical context, promoting policy adjustments in political, diplomatic, and military strategies.

Content analysis. Within the national security strategies of the administration of Donald Trump (2017–2021) and Joseph Biden (2021–2025), the use of technology within the national security strategies had a pronounced character. Although both documents take a different approach to this topic, common narratives and commonalities still prevail.

In the Trump-era strategy, written in 2017, technology is seen as part of innovation and potential economic prosperity. It is part of Pillar 2 within the strategy framework, which is titled "Promote American Prosperity". Technology is mentioned within a sub-paragraph, "Lead in Research, Technology, Invention, and Innovation". But within the scope of this chapter, the use and perception of technology do not go beyond the use of its achievements within the framework of economic cooperation with partners and the achievement of economic advantages over opponents [15, page 20-21]. Among the necessary milestones to achieve this proficiency, we find the following points:

– Understand worldwide science and technology (s&t) trends;
– Attract and retain inventors and innovators;
– Leverage private capital and expertise to build and innovate;
– Rapidly field inventions and innovations [ibid]

Other references refer exclusively to certain aspects of foreign policy and security and are found only sporadically throughout the text in different parts of it. Technology is defined as an undeniable advantage that the United States has in confronting its adversaries, but also as a threat that can empower adversaries in the geopolitical arena and give them the tools to do irreparable damage to US interests and capabilities. In general, we must state that the Trump administration did not form a full-fledged and complete position regarding technologies in its own Strategy and mostly perceived it as an auxiliary topic to more general foreign policy narratives.

The number of mentions of the very word «technology» within the Strategy of the Biden administration has increased almost one and a half times. Technologies are defined as a separate element of Part 3, "Our global priorities". The technology section of this part of the strategy is a richer multi-directional narrative and includes more elements than the previous administration's strategy – from cooperation with allies and strategic use of fossil fuel reserves to military technology and active work to attract the best professionals from the field of technology and innovation to work in the United States of America. It also emphasizes the need for wider and more active investment in this area: "These investments will enable the United States to anchor an allied techno-industrial base that will safeguard our shared security, prosperity and values. This means working with allies and partners to harness and scale new technologies, and promote the foundational technologies of the 21st century, especially microelectronics, advanced computing and quantum technologies, artificial intelligence, biotechnology and biomanufacturing, advanced telecommunications, and clean energy technologies. We also will partner with like-minded nations to co-develop and deploy technologies in a way that benefits all, not only the powerful, and build robust and durable supply chains so that countries cannot use economic warfare to coerce others" [14, page 33].

Additional attention is also paid to US-Chinese rivalry, especially within 5G infrastructure and the necessity to remain dominant within the technological sphere of competition and within cyberspace: "As an open society, the United States has a clear interest in strengthening norms that mitigate cyber threats and enhance stability in cyberspace. We aim to deter cyber attacks from state and non state actors and will respond decisively with all appropriate tools of national power

to hostile acts in cyberspace, including those that disrupt or degrade vital national functions or critical infrastructure" [14, page 34].

Conclusion. Overall, the situation with a systematic approach to technological issues in American foreign policy remains dire. The absence of a coherent strategic framework within the United States for the analysis and mitigation of information operations or information warfare is a significant deficiency, as highlighted by the Congressional Research Service [3]. Information operations, commonly understood as a concerted strategy involving the utilization and management of information to gain a competitive edge, encompassing both offensive and defensive measures, lack a structured approach for effective handling. This deficiency partly stems from the complex challenge of balancing the imperative of safeguarding online freedom of expression with the necessity of addressing malicious activities.

Moreover, the multiplicity of definitions employed by various government entities further complicates the issue. These definitions span a spectrum, encompassing concepts such as hybrid threats, hack and leak operations, and strategic disinformation campaigns. In contrast, public discourse often revolves around terms like misinformation and disinformation, which oversimplify the problem by focusing solely on the delineation between truth and falsehood.

The absence of a unified strategic framework not only hampers policy formulation but also impedes the efforts of law enforcement and intelligence agencies in distinguishing between constitutionally protected speech and illicit conduct. Therefore, the development of a comprehensive strategic framework is imperative. Such a framework would not only elucidate policy options but also provide a solid foundation for delineating the boundaries between free speech and unlawful behavior» [5].

References

1. Archetti, C. The impact of new media on diplomatic practice: an evolutionary model of change // The Hague Journal of Diplomacy. 2012. Vol. 7, No. 2. P. 181–206. DOI: https://doi.org/10.1163/187119112x625538.
2. Cavelty, M., Wenger, A. Cyber security politics. 2022. DOI: https://doi.org/10.4324/9781003110224.
3. The Congressional Research Service. [Online]. Available: https://crsreports.congress.gov
4. Drezner, D. W. Technological change and international relations // International Relations. 2019. Vol. 33, No. 2. P. 286–303. DOI: https://doi.org/10.1177/0047117819834629.
5. Federation of American Scientists. «Navy Light Amphibious Warship (LAW): Background and Issues for Congress.» Congressional Research Service Report IF10771. 2022. [Online]. Available: https://sgp.fas.org/crs/natsec/IF10771.pdf
6. Feldman, M., Lanahan, L., Lendel, I. Focus on state economic development policy // Economic Development Quarterly. 2014. Vol. 28, No. 2. P. 103–106. DOI: https://doi.org/10.1177/0891242414530325.
7. Horowitz, M. C. Do Emerging Military Technologies Matter for International Politics? // Annual Review of Political Science. 2020. Vol. 23. P. 385–400. DOI: http://dx.doi.org/10.1146/annurev-polisci-050718-032725.
8. Kirss, A., Gaddis, J. L., Popescu, I., Reich, S., Dombrowski, P., Pedersen, S. Does Grand Strategy Matter? [Review of On Grand Strategy; Emergent Strategy and Grand Strategy; The End of Grand Strategy; The Guardians] // Strategic Studies Quarterly. 2018. Vol. 12, No. 4. P. 116–132. URL: https://www.jstor.org/stable/26533618.
9. Lytvyn, Y., Naumenko, V. Conceptual apparatus, classification signs and etymology of strategic planning of socio-economic development of the state // Public Administration and Law Review. 2023. No. 1. P. 37–42. DOI: https://doi.org/10.36690/2674-5216-2023-1-37.

10. Major, A. Which revolution in military affairs? // Armed Forces & Society. 2009. Vol. 35, No. 2. P. 333–361. DOI: https://doi.org/10.1177/0095327x07312083
11. Pipchenko, N., Ryzhkov, M. Foreign policy factors of public diplomacy: comparative context of changes during 2013–2018 // Actual Problems of International Relations. 2019. No. 140. P. 36–46. DOI: https://doi.org/10.17721/apmv.2019.140.1.36-46.
12. Rawnsley, G. Introduction to "international broadcasting and public diplomacy in the 21st century" // Media and Communication. 2016. Vol. 4, No. 2. P. 42–45. DOI: https://doi.org/10.17645/mac.v4i2.641.
13. Tereshchuk, V. Ukrainian practice of virtual diplomacy // Historia I Polityka. 2016. No. 16 (23). P. 89. DOI: https://doi.org/10.12775/hip.2016.014.
14. The White House. Biden-Harris Administration's National Security Strategy. 2022. URL: https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf
15. The White House. National Security Strategy of the United States of America. 2017. URL: https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf
16. Whyte, C., Mazanec, B. Understanding Cyber-Warfare: Politics, Policy and Strategy. 2nd ed. Routledge. 2023. DOI: https://doi.org/10.4324/9781003246398
17. Zhang, Q. When does security cooperation increase foreign aid allocation? // Journal of Conflict Resolution. 2023. Vol. 68, No. 5. P. 875–902. DOI: https://doi.org/10.1177/00220027231183945.
18. Zhang, L., Pan, A., Feng, S., Qin, Y. Digital economy, technological progress, and city export trade // Plos One. 2022. Vol. 17, No. 6. P. e0269314. DOI: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0269314.

ВПЛИВ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ДОКУМЕНТІВ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

Олександр Краєв, Єгор Валяренко
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
вул. Юрія Іллєнка, 36, 04119, м. Київ, Україна

У статті розглядається вплив технологічного прогресу на стратегічні документи Сполучених Штатів, зокрема за часів адміністрацій Дональда Трампа та Джо Байдена. Аналізуючи ключові стратегічні документи, дослідження показує, як такі інновації, як штучний інтелект, кібербезпека, блокчейн та передові засоби комунікації, були інтегровані в стратегії національної безпеки та зовнішньої політики. Дослідження підкреслює, як сучасні технології підвищили ефективність військових операцій, покращили збір розвідувальної інформації та запровадили нові парадигми в кібербезпеці та інформаційній війні. Ці технології також вплинули на дипломатичну практику і публічну дипломатію, уможлививши більш ефективну і пряму взаємодію як з внутрішньою, так і з міжнародною аудиторією. Крім того, у статті обговорюються виклики, пов'язані з цими досягненнями, у тому числі регуляторні проблеми та необхідність створення нових рамок для вирішення таких питань, як кіберзагрози та дезінформація.

У досліджених стратегічних документах двох американських президентських адміністрацій ми змогли виокремити лише натяк на реальну важливість технологічних питань у зовнішньополітичній сфері. На жаль, в рамках згаданих документів обговорення цих питань є досить стриманим і все ще залишає багато питань невирішеними. Результати дослідження підкреслюють важливість технологічного прогресу для збереження глобальної позиції США та протидії новим загрозам у все більш взаємопов'язаному світі. Завдяки детальному контент-аналізу стратегічних документів це

дослідження сприяє глибшому розумінню того, як Сполучені Штати адаптують свою політику для використання технологічного прогресу, забезпечення національної безпеки та сприяння сталому розвитку в цифрову епоху. Еволюційний характер геополітичної динаміки в контексті сучасних технологій підкреслює необхідність постійних інновацій та стратегічного планування, щоб орієнтуватися в складнощах сучасного міжнародного середовища.

Ключові слова: сучасні технології, національна безпека, стратегічні документи, США, зовнішня політика.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 241–249
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 241–249

УДК 327.82:316.77(477)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.28

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ

Валентина Кубко
Національний університет «Одеська політехніка»,
кафедра міжнародних відносин та права
проспект Шевченка, 1, 65044, м. Одеса, Україна
orcid.org /0000-0003-0433-2013

Проаналізовано становлення стратегічних комунікацій України із застосуванням системного підходу для запобігання сучасним викликам і загрозам національній безпеці. Зауважено, що в умовах ведення гібридної, а з лютого 2022 року повномасштабної війни, перед Україною постала низка надважливих комунікаційних завдань для захисту національних інтересів держави та підвищення її іміджу на міжнародній арені. Зазначено, що нинішня неефективність норм міжнародного права, економічні, політичні та військові проблеми зумовлюють важливість удосконалення системи стратегічних комунікацій держави.

Зауважено, що в Україні стратегічні комунікації легітимізовані з 2015 року в Дорожній карті Програми партнерства зі стратегічних комунікацій між Україною і НАТО, а також у Воєнній доктрині України та Доктрині інформаційної безпеки України. При цьому стратегічні комунікації визначено як скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків із громадськістю, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави.

Розглянуто нормативну базу щодо удосконалення стратегічних комунікацій держави у безпековому контексті, а саме такі документи, як: Концепція стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України, Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку "Україна – 2020"», Стратегія воєнної безпеки України «Воєнна безпека – всеохоплююча оборона», Стратегія комунікації з питань європейської інтеграції України до 2026 року.

Акцентовано увагу на тому, що стратегічні комунікації є функціональним ядром моделі зовнішньополітичного позиціонування на стратегічному, оперативному та тактичному рівнях.

Звернено увагу на такі складові системи стратегічних комунікацій, як зв'язки з громадськістю, публічна дипломатія, інформаційно-психологічні операції.

Зроблено висновки, що інтеграція, збалансування та узгодженість усіх зазначених складових мають бути основою для ефективної реалізації стратегічних комунікацій. А нинішня воєнна агресії росії проти України актуалізувала приведення усіх наявних сил та засобів нашої країни до єдиних стандартів НАТО та імплементацію стратегічних комунікацій в інформаційне та правове поле України з урахуванням національних особливостей та здобутого досвіду.

Ключові слова: стратегічні комунікації, публічна дипломатія, зв'язки з громадськістю, інформаційно-психологічні операції, гібридна війна, стратегічний наратив.

В умовах сучасного нестабільного світоустрою, охопленого геополітичними змінами, війною в Європі, інформаційними викликами та неефективністю норм міжнародного права, одним із основних викликів у сфері безпеки стала відсутність єдиної координованої стратегії щодо подолання загроз глобальній і національній безпеці як окремих держав, та і світу в цілому. Найбільш оптимальною відповіддю на цей виклик стали стратегічні комунікації.

© Кубко В., 2024

Зазначена крихкість глобалізаційних процесів безпосередньо стосується України, яка завдяки звитяжній боротьбі за свободу й незалежність відіграє помітну роль у процесах формування нової моделі міжнародних відносин. При цьому наша держава потребує розбудови та удосконалення системи стратегічних комунікацій для запобігання, виявлення та відповідного реагування на сучасні виклики і загрози.

Вагомим внеском у розвиток стратегічних комунікацій стали дослідження зарубіжних та вітчизняних учених, як: Дж. Борель, Б. Ботан, К. Пол, Я. Техау, О. Дзьобань, Д. Дубов, О. Капштик, Н. Карпчук, В. Ліпкан, Є. Тихомирова, Л. Хорішко, Т. Черненко та ін.

Щодо поняття стратегічні комунікації, то за однією з версій його визначення запропоновано у 2001 р. Вінсентом Вітто, головою Оборонної наукової ради (федерального консультативного комітету для надання незалежних консультацій міністрові оборони США), за керівництва якого у 2008 р. вийшла загальна оцінка стратегічних комунікацій [1], де він висловив думку, що складні стратегічні комунікації (англ. *Sophisticated Strategic Communications*) можуть визначати порядок денний і створювати контекст, який сприятиме досягненню політичних, економічних та військових цілей.

За іншою версією, поняття «стратегічні комунікації» з'явилося у звіті Оборонної наукової ради – федерального консультативного комітету США, створеного для надання незалежних експертних консультацій міністру оборони. Звіт було присвячено питанню «управління інформаційним розповсюдженням» (*англ. Managed Information Dissemination*) і в ньому наголошувалося на низькому рівні «інформаційного розповсюдження», що мало б «створити дипломатичні можливості, зменшити напругу, яка може вести до війни, допомогти стримувати конфлікти та зменшувати нетрадиційні загрози американським інтересам» [2].

Нині у США визначення «стратегічні комунікації» закріплено в «Словнику військових та пов'язаних термінів» Міністерства оборони США: «Сфокусовані Урядом США зусилля на розуміння та залучення (*engage*) ключових аудиторій до створення, посилення чи збереження сприятливих умов для просування інтересів, політики та цілей Уряду США через використання скоординованих програм, планів, тем, меседжів (повідомлень) та продуктів, синхронізованих з діями всіх інструментів національної могутності» [3].

Зазначимо також одне з важливих визначень, запропоноване Я. Техау: «…стратегічні комунікації – це комплексна діяльність усіх видів комунікаційних заходів, що проводиться з метою впливу на думки та поведінку цільових аудиторій чи стейкхолдерів і повністю інтегрована у загальні операції, які здійснюються професійно та на основі всебічного планування й довгострокового виконання» [4].

На думку науковців Королівського інституту міжнародних відносин, незалежного інституту політики у Лондоні (Chatham House), стратегічні комунікації – це систематичний ряд послідовних і узгоджених заходів, які дозволяють розуміти цільові аудиторії і визначають ефективні канали для просування і підтримки типів поведінки [5].

В Україні вперше на інституційному рівні стратегічні комунікації зафіксовані у 2015 році Дорожній карті Програми партнерства зі стратегічних комунікацій між Україною і НАТО, а після цього – у Воєнній доктрині України та Доктрині інформаційної безпеки України. За цими документами нормативним визначенням є: стратегічні комунікації – це скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків із громадськістю, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави [6].

Поглиблення безпекової складової стратегічних комунікацій відбулось після ухвалення Стратегічного оборонного бюлетеня (2016 р.), у якому було визначено головні напрями оборонної політики, серед яких створення системи управління силами оборони на основі сучасного розподілу повноважень, обов'язків і відповідальності, розробка ефективної системи планування і управління оборонними ресурсами, формування інституціональних умов для підтримки оборони держави, миру та міжнародної безпеки в цілому, створення єдиної ефективної системи логістики сил оборони України, а також підготовка професійних кадрів у сфері комунікацій [7].

Питання розвитку системи стратегічних комунікацій в Україні також порушувалося у низці ухвалених документів стратегічного планування у сфері національної безпеки і оборони, наприклад, у Концепції розвитку сектору безпеки і оборони та згаданому вище Стратегічному оборонному бюлетені тощо (обидва документи втратили чинність у 2021 р., проте внесли свій вклад у розвиток стратегічних комунікацій України).

У 2017 році була прийнята Концепція стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України, у якій зазначено, що «узгоджене та своєчасне застосування стратегічних комунікацій має вирішальне значення у протистоянні загрозам в інформаційному просторі, стає джерелом активного поширення інформації у засобах масової інформації та реагування на поширення неправдивої інформації» [8].

Відповідно до Указу Президента України «Про Стратегію сталого розвитку "Україна – 2020"» стратегічні комунікації є дієвим інструментом удосконалення системи державного управління, формування міжнародного іміджу, «… популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі фокусуватиметься на забезпеченні інституційної спроможності для здійснення міжнародних стратегічних комунікацій» [9].

У Стратегії воєнної безпеки України «Воєнна безпека – всеохоплююча оборона», затвердженій Указом Президента України від 25 березня 2021 р. №121/2021 декларується, що досягнення цілей державної політики у військовій сфері, обороні та військовому будівництві з урахуванням умов та обмежень здійснюватиметься шляхом формування та реалізації ефективної військової політики заснованої, зокрема, на стратегічних комунікаціях та інформаційній політиці у військовій сфері, оборонному та військовому будівництві, європейській та євроатлантичній інтеграції України [10].

В умовах війни, що триває в Україні, не можна залишити непоміченим прийняття 21 березня 2022 року Стратегічного компасу для забезпечення безпеки в Європейському Союзі, ідея якого з'явилася досить давно. По суті, цей документ є частково стратегією, частково планом дій, що надає загальний аналіз загроз і розширює напрямок для безпекової та оборонної діяльності блоку до 2030 року.

У грудні 2022 року Кабінет Міністрів України ухвалив Стратегію комунікації з питань європейської інтеграції України до 2026 року [11], а також операційний план реалізації Стратегії на період 2022-2024 рр. Документ розроблений спільно Міністерством культури та інформаційної політики та Офісом Віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції на виконання Плану заходів з реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Стратегію розроблено за експертної допомоги проєкту Європейського Союзу Association4U та Офісу реформ Кабінету Міністрів України на основі комунікаційного аудиту державних органів, залучених до виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (за матеріалами Урядового порталу: http://surl.li/tzsnt).

Вчений В. Ліпкан концепт «стратегічні комунікації» називає універсальним процесом, що може забезпечувати результат у всіх сферах суспільного, громадського та публічного життя і використовується для досягнення зовнішньо- і внутрішньополітичних цілей держави, тобто для реалізації геостратегії держави у всіх видах просторів [12, с. 211].

З огляду на повномасштабне вторгнення росії на територію України, порушення принципів міжнародного права, наявні гуманітарні, економічні, екологічні та інші наслідки ведення бойових дій, перед світовою спільнотою постають нагальні проблеми щодо формування нових моделей національної і колективної безпеки. Особливо актуальними ці питання постали перед Україною щодо свободи дій у комунікативній співпраці з партнерами та знаходження дієвого інструментарію стратегічних комунікацій для вирішення актуальних питань життєдіяльності держави в умовах воєнного стану.

На думку Л. Хорішко, у цьому контексті ресурсний потенціал стратегічних комунікацій є дієвим інструментом включення держави у формування міжнародного порядку денного, координації комунікативних можливостей суб'єктів політики, спрямованих на реалізацію ключових національних інтересів у міжнародному політичному просторі, основними з яких є припинення бойових дій, відновлення суверенітету та територіальної цілісності України [13].

Сучасна місія стратегічних комунікацій (зокрема, з точки зору безпеки та оборони) включає підтримку, захист і досягнення національних інтересів і цілей національної держави, які розподілені на різні часові періоди: у мирний час (для досягнення стримування та стратегічного становища в міжнародній системі); у стані кризи (для отримання довіри в міжнародній системі); у стані війни (для досягнення внутрішньої та зовнішньої легітимності в міжнародній системі, щоб отримати свободу дій) [14, с. 28].

Стратегічні комунікації є функціональним ядром моделі зовнішньополітичного позиціонування на стратегічному, оперативному та тактичному рівнях. До стратегічного рівня належить співпраця провідних міжнародних політичних акторів та антикризові комунікації, включно з комунікаціями під час воєнних дій. У оперативний рівень входять зв'язки з громадськістю (зовнішньою і внутрішньою громадськістю, з виокремленням в них різних груп впливу, як-от: міжнародні інституції, населення різних країн, населення України, Збройні сили України тощо), проведення інформаційно-комунікативних кампаній, а також публічна дипломатія. Тактичний рівень використовує увесь інструментарій стратегічного та оперативного рівнів.

Особливий акцент при використанні цього інструментарію має бути на гнучкості та адаптивності до швидких змін ситуації, а також важливості зворотного зв'язку з цільовими аудиторіями.

Саме інтеграція, збалансування та узгодженість усіх зазначених складових мають бути основою для ефективної реалізації стратегічних комунікацій, у т.ч. підтримки співпраці міжнародних акторів, зв'язків з усіма групами громадськості, публічної дипломатії, інформаційних операцій тощо.

Публічна дипломатія є однією із дієвих складових стратегічних комунікацій, яка передувала їх створенню та характеризується як комунікативно-інформаційні дії держави для забезпечення реагування на наявні проблеми у міжнародних відносинах.

На думку Г. Хайда, основна мета публічної дипломатії – актуалізувати для світової спільноти важливість таких цінностей, як безпека, свобода, процвітання, створивши передумови колективних дій щодо їх реалізації [15].

Тому досить важливим кроком у сфері стратегічних комунікацій стала розробка й затвердження Міністерством закордонних справ України Комунікаційної стратегії та

Стратегії публічної дипломатії [16]. Обидва документи затверджені рішенням Колегії Міністерства закордонних справ України 24 березня 2021 року.

Вважаємо, що нині Україна, яка обрала для себе демократичний шлях розвитку, євроінтеграцію, досягнення стандартів НАТО у безпековій сфері, в умовах агресивних деструктивних дій росії досить активно використовує інструментарій стратегічних комунікацій. Хоча маємо визнати, до повномасштабного вторгнення становлення та розбудова стратегічних комунікацій відбувалися повільно та незбалансовано.

Деякі вчені вказують на те, що публічна дипломатія й міжнародні зв'язки з громадськістю більш актуальні для мирного часу, а в період конфлікту чи війни більшу вагу мають операції інформаційно-психологічного протиборства, спрямовані на протидію гібридним загрозам [17].

Звісно, така градація у певному сенсі мала місце до повномасштабного вторгнення, проте нині складно з нею погодитися, зважаючи на досить дієве використання більшості інструментів стратегічних комунікацій для винесення подій в Україні на міжнародний порядок денний. І маємо певність, що після перемоги, для закріплення безпекових гарантій та за наявності такого сусідства, буде задіяно увесь комплекс стратегічних комунікацій на постійній основі.

У контексті нашої розвідки варто також звернути увагу на інформаційно-психологічні операції (ІПСО, англ. – *Psychological Operations, PSYOP*).

Це різновид інформаційних операцій, проведення яких передбачає використання на практиці складної сукупності узгоджених, скоординованих і взаємопов'язаних форм, методів і прийомів психологічного впливу. Складаються з політичних, військових, економічних, дипломатичних і власне інформаційно-психологічних заходів, спрямованих на конкретну людину чи групи людей з метою впровадження в їх середовище чужих ідеологічних і соціальних установок, формування помилкових стереотипів поведінки, трансформації в потрібному напрямку їх настроїв, почуттів, волі [18].

З огляду на зазначене, в основу розбудови системи стратегічних комунікацій входить також формування стратегічного наративу.

Правову характеристику стратегічному наративу надано в Доктрині інформаційної безпеки України, де він визначений як «спеціально підготовлений текст, призначений для вербального викладення у процесі стратегічних комунікацій з метою інформаційного впливу на цільову аудиторію» [19].

Україні слід відштовхуватись не тільки від необхідності нинішньої потреби у захисті від російської пропаганди, але й підходити до цього питання комплексно, з перспективою побудови майбутнього інформаційного простору держави та власного стратегічного (національного) наративу.

За Д. Дубовим, стратегічний наратив є осьовим контентним елементом всієї інформаційної (в т.ч. – пропагандистської) діяльності держави і на його утвердження в цільових аудиторіях (внутрішніх чи зовнішніх) і спрямовується діяльність всіх комунікативних можливостей держави [20].

За дослідженням недержавного аналітичного центру «Українські студії стратегічних досліджень» (2023 рік), основними напрямами інформаційно-психологічних операцій росії, спрямованих на послаблення українського суспільства, є і в наступні місяці будуть:

– поширення думок і наративів в Україні та у світі про те, що Україна не здатна перемогти, використання й активізація протидії дерусифікаторським процесам, що розгортаються в Україні, для провокування громадянського протистояння. Варто очікувати активізації російських агентурних мереж для здійснення подібних інформаційних вкидів;

– провокування серед населення розчарування і недовіри до української влади на фоні погіршення соціально-економічної ситуації;

– просування в інформаційному просторі теми «хороших русскіх», які працюють на збереження російської імперії («другая расія», путін, а не русскій народ винен у воєнній агресії та геноциді проти українців) [21, с. 10].

Зазначені тенденції актуалізувалися з 2014 року, коли ведення гібридної війни стало перманентним процесом у міжнародних відносинах, а з 2022 року її інструментарій супроводжує воєнні дії на території України.

В умовах ведення гібридної війни разом зі збройним протистоянням невід'ємною складовою є також інформаційна присутність та скоординованість дій. Тому стратегічні комунікації, з урахуванням досвіту НАТО, мають бути реалізовані на всіх рівнях. При цьому зауважимо, що донедавна повноцінна імплементація досвіду інших країн у сфері стратегічних комунікацій була доречною на питомому ґрунті, проте у нинішніх реаліях важливо удосконалити її систему з урахуванням здобутого під час війни досвіду.

На нашу думку, стратегія відповіді на гібридні загрози повинна мати характер не завершеного плану, а постійного підходу, своєрідної незавершеної відкритої філософії політики, в якій константами можуть бути цінності, принципи та стратегічний (національний) наратив.

Важливим завданням залишається підтримка позитивного іміджу та сприйняття міжнародною спільнотою України як демократичної, європейської держави, що засуджує агресивну інформаційну політику та воєнні дії рф. Також у затяжній війні, з відчутним зростанням втоми населення особливого значення набуває потреба у ефективній протидії російській пропаганді в Україні.

Так, у березні 2024 року було проведено дводенний форум Kyiv Strat Com Forum 2024: як комунікувати нові виклики перед Україною і світом (стратегія на майбутнє). Його проводив Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при Міністерстві культури та інформаційної політики України разом з партнерами. Попередній форум вперше був організований Центром стратегічних комунікацій у 2021 році. Його метою був обмін досвідом про підходи до протидії гібридній агресії та побудові стратегічних комунікацій, а темою форуму були «стратегічні комунікації під час війни».

«Щоб підтримати Україну, очевидно, що і політики світу і самі суспільства, які впливають на своїх політиків, мають усвідомити те, що Україна потребує консолідації солідарності світу в боротьбі з російською агресією. Світ має дізнатися про наші проблеми та спроможності, а ще більше, на жаль, про неспроможності. Стратегічні комунікації відіграють ключову роль у цьому. Адже через розуміння України світові політики мають приймати для нас важливі рішення, давати зброю, підтримувати фінансово, підтримувати в гуманітарній сфері», – сказав т.в.о. Міністра культури та інформаційної політики України Ростислав Карандєєв (за матеріалами: http://surl.li/siwgs).

Основними завданнями стратегічних комунікацій в умовах війни стали: інформування українського суспільства та міжнародної спільноти про перебіг і результати бойових дій; консолідація населення України навколо оборони України, збільшення довіри й підтримки громадянами державної політики, забезпечення безумовної довіри до ЗС України та інших складових Сил безпеки і оборони України; створення та підтримання ефективних комунікацій з державами-партнерками і союзницями України, з ООН, НАТО, ОБСЄ, іншими міжнародними організаціями, сприяння розширенню кола держав-партнерок; організація та реалізація комунікацій, спрямованих на формування антивоєнних настроїв і переконання у відмові від продовження агресії, з суспільством та особовим складом

збройних сил країни-агресорки; створення шляхом дій в інформаційному просторі найбільш сприятливих умов для оборони України і перемоги у війні [22, с. 12].

Таким чином, сутність стратегічних комунікацій полягає у розробленні та реалізації рішень довготривалої дії, прогнозування майбутніх інформаційно-комунікаційних кампаній задля створення й підтримки іміджу України, в тому числі через оборонно-безпековий сектор як на внутрішній, так і на міжнародній арені.

Стратегічний курс України на вступ до Північноатлантичного Альянсу, особливо в нинішніх умовах воєнної агресії росії проти України, актуалізував необхідність приведення усіх наявних сил та засобів нашої країни до єдиних стандартів НАТО та імплементацію стратегічних комунікацій в інформаційне та правове поле України з урахуванням здобутого досвіду їх застосування.

Подальші дослідження у цьому контексті передбачають звернення до питань кореляції стратегічного наративу держави з її інформаційною політикою та системою стратегічних комунікацій.

Стратегічні комунікації на сьогоднішній день перебувають у активній стадії становлення та, на жаль, в Україні цей процес, на відміну від провідних країн світу, відбувається в умовах збройної агресії та війни на виживання. Тому місією стратегічних комунікацій України є застосування усього наявного інстументарію для здобуття перемоги у війні, отримання дієвих безпекових гарантій та мирного розвитку нашої країни після війни.

Список використаної літератури

1. Commander's Handbook for Strategic Communication and Communication Strategy, U.S. Joint Forces Command Version 3.0. Suffolk, VA: Joint Warfighting Center, 24 June 2010. URL: http://www.dtic.mil/doctrine/doctrine/jwfc/sc_hbk10.pdf.
2. Report of the Defense Science Board Task Force on Managed Information Dissemination, 2001. URL: https://uscpublicdiplomacy.org/sites/default/files/439736.pdf.
3. Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms. P. 226. URL: http://www.dtic.mil/doctrine/new_pubs/jp1_02.pdf.
4. Techau J. What Makes Communication Strategic? – Preparing Military Organizations for the Battle of Ideas. NATO Defense College. 2011. URL: http://www.jstor.org/stable/resrep10370.
5. Strategic Communications and National Strategy : A Chatham House Report/ Paul Cornish, Julian Lindley-French and Claire Yorke. London, 2011. 42 p. URL: http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/24-1436781085.pdf.
6. Про затвердження «Доктрини інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. URL: https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374.
7. Сидоренко І. Стратегічні комунікації України. URL: https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2018/2018-5-2/38.pdf.
8. Концепція стратегічних комунікацій Міністерства оборони та Збройних Сил України. Міністерство оборони України. URL: http://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/612_nm_2017.pdf/.
9. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text.
10. Стратегія воєнної безпеки України «Воєнна безпека – всеохоплююча оборона», затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text.
11. Стратегія комунікації з питань європейської інтеграції України на період до 2026 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2022 р. № 1155 р.

URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-komunikatsii-z-pytan-ievropeiskoi-intehratsii-ukrainy-na-period-do-2026-t91222.
12. Ліпкан В. Безпека стратегічної інфраструктури та стратегічні комунікації в контексті реалізації геостратегії сучасної України. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2021. Випуск 38. С. 205–216.
13. Хорішко Л.С. Стратегічні комунікації України в умовах російсько-української війни. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. С. 1069–1077. URL: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-133.
14. Guerrero-Castro C.E. Strategic Communication for Security & National Defense: Proposal for an Interdisciplinary Approach. Connections: The Quarterly Journal. 2013. № 2(12). P. 27–52.
15. Hyde H.J. The message is America rethinking U.S. public diplomacy. Hearing before the committee on International Relation House of representatives. Retrieved from: http://commdocs.house.gov/committees/intlrel/hfa76189.000/hfa76189_0f.htm.
16. Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021–2025 роки. URL: https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/public-diplomacy-strategy.pdf.
17. García Juan Pablo Villar, Quirós Carlota Tarín, Soria Julio Blázquez. Strategic communications as a key factor in countering hybrid threats. European Parliamentary Research Service, 2021. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/656323/EPRS_STU(2021)656323_EN.pdf.
18. Деркаченко Я. Інформаційно-психологічні операції як сучасний інструмент геополітики. URL: https://goal-int.org/informacijno-psixologichni-operacii-yak-suchasnij-instrument-geopolitiki/.
19. Про затвердження «Доктрини інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. URL: https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374.
20. Дубов Д. «Стратегічний наратив»: до проблеми реалізації сутнісної складової стратегічних комунікацій в Україні. Аналітична записка; НІСД, 2016. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/2377/?fbclid=IwAR1goQxCLkRyUEGh_zd5wH1OR1phkbh34mZqSdm3FWH-MSdbb44vdNMrqCI.
21. Глобальні безпекові, політичні, економічні тенденції у світі в 2023 році та їхній вплив на Україну. Прогноз Недержавного аналітичного центру «Українські студії стратегічних досліджень». Київ: УССД, 2023, 20 с.
22. Рекомендації та кращі кейси реалізації стратегічних комунікацій в умовах війни: практичний довідник / В. Азарова та ін.; за заг. ред. Л. Компанцевої. Київ: 7БЦ, 2023. 232 с.

INSTITUTIONAL DIMENSION OF THE STRATEGIC COMMUNICATIONS SYSTEM OF UKRAINE

Valentyna Kubko
Odessa Polytechnic National University
Department of International Relations and Law
Shevchenka avenue, 1, 65044, Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0433-2013

The article analysed the development of Ukraine's strategic communications using a systemic approach to prevent modern challenges and threats to the national security. It was noted that in the times of a hybrid war which became a full-scale war since February 2022, Ukraine faced a number of extremely

important communication tasks to protect national interests of the state and improve the image on an international stage. It is noted that the current ineffectiveness of international law, economic, political and military problems determine the importance of improving the state's strategic communications system.

It is noted that strategic communications in Ukraine have been legitimized since 2015 in the Roadmap of the Strategic Communications Partnership Program between Ukraine and NATO, as well as in the Military Doctrine of Ukraine and the Information Security Doctrine of Ukraine. At the same time, strategic communications are defined as the coordinated and proper use of the state's communicative capabilities – public diplomacy, public relations, military public relations, informational and psychological operations, measures aimed at promoting the goals of the state.

The regulatory framework for improving the strategic communications of the state in the security context was considered, namely such documents as: Concept of strategic communications of the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine, Decree of the President of Ukraine «On the Sustainable Development Strategy «Ukraine – 2020», Military Security Strategy of Ukraine «Military security – all-encompassing defense», Communication Strategy on European Integration of Ukraine until 2026.

Attention is focused on the fact that strategic communications are the functional core of the model of foreign policy positioning at the strategic, operational and tactical levels.

Attention is drawn to such components of strategic communication systems as public relations, public diplomacy, informational and psychological operations.

It was concluded that the integration, balancing and coherence of all the mentioned components should be the basis for the effective implementation of strategic communications. And the current military aggression of russia against Ukraine actualized the standardizing of the available forces and means of our country to the unified NATO regulations, and the implementation of strategic communications in the information and legal field of Ukraine, taking into account national characteristics and gained experience.

Key words: strategic communications, public diplomacy, public relations, information and psychological operations, hybrid war, strategic narrative.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 250–257
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 250–257

УДК 324:305(477)»2020»
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.29

ВПЛИВ ҐЕНДЕРНИХ КВОТ НА РОЗМІЩЕННЯ КАНДИДАТІВ У ВИБОРЧИХ СПИСКАХ НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ 2020 РОКУ В УКРАЇНІ

Віталій Лебедюк
Національний університет «Острозька академія»,
кафедра національної безпеки та політології
вул. Семінарська, 2, 35800, м. Острог, Україна

Юрій Морозюк
Громадська організація «Школа політичної аналітики – ПОЛІС»
вул. Семінарська, 2, 35800, м. Острог, Україна

У дослідженні проаналізовано вплив ґендерних квот на розміщення кандидатів у виборчих списках до Рівненської обласної ради на місцевих виборах в Україні у 2020 році. Відсутність детальних даних про результати місцевих виборів в Україні суттєво ускладнює процес проведення досліджень та перевірки відповідних гіпотез щодо політичних процесів на місцевому рівні. Більшість існуючих досліджень зосереджені на представництві жінок на парламентських виборах, тоді як дослідження щодо їхньої участі у місцевих виборах залишаються фрагментарними, що пояснює брак відповідних результатів досліджень. Для аналізу результатів дослідження використано дані Рівненської обласної територіальної виборчої комісії та інформацію про політичний досвід кандидатів з платформи ПолітХаб, розробленої Громадським рухом ЧЕСНО. Запровадження обов'язкових ґендерних квот мало на меті збільшити представництво жінок у місцевих радах. Однак політичні партії часто розміщували жінок-кандидаток на менш вигідних позиціях у виборчих списках, що знижувало їхні шанси бути обраними, незважаючи на квоти. Дослідження підкреслює, що ґендерні квоти збільшили представництво жінок-кандидаток у виборчих списках, але нерівномірний розподіл політичного досвіду серед кандидатів зменшував шанси жінок-кандидатів на отримання сприятливих позицій у виборчому списку. Дослідження також демонструє значну диспропорцію у ймовірності бути висунутими на високі місця у виборчих списках, причому кандидати-чоловіки мали вищу ймовірність, ніж кандидати-жінки, незалежно від їхнього політичного досвіду. Результати дослідження свідчать про те, що формальне дотримання політичними партіями ґендерних квот не обов'язково означає рівні можливості для жінок-кандидатів, оскільки неформальні критерії відбору часто є причиною розміщення жінок на менш сприятливих позиціях у виборчих списках.

Ключові слова: політичні партії; місцеві вибори; виборча реформа; ґендерна квота; висування кандидатів.

Вступ. Місцеві вибори в Україні у 2020 році проводилися в рамках нової виборчої системи та в контексті нового адміністративно-територіального устрою. У виборчому законодавстві, який вступ у дію 1 січня 2020 року, закладено пропорційну виборчу систему із гнучкими списками та обов'язкові ґендерні квоти [1]. Під час голосування на місцевому рівні виборці зобов'язані спочатку віддати свій голос за партію і, за бажанням, вони мають можливість вписати порядковий номер кандидату від відповідної політичної партії. Процес об'єднання територіальних громад призвів не тільки до зміни адміністративно-територіальної конфігурації, а й кількості місцевих депутатів [2]. Кількість мандатів до органів місцевого самоврядування зменшилася на 78% у порівнянні з попередніми місцевими виборами 2015 року. Більше того, незважаючи на впровадження обов'язкових законодавчих

© Лебедюк В., Морозюк Ю., 2024

ґендерних квот у 2020 році, не відбулося суттєвого зростання жінок-депутатів у порівняно з місцевими виборами 2015 року (з -11,3% у 2015 році до -12,4% у 2020 році для обласних, районних та міських рад [3]. Ця невідповідність участі жінок у виборах та їх присутності в місцевих законодавчих органах вимагає подальшого вивчення. Отже, політичні партії були змушені враховувати нові інституційні умови під час відбору кандидатів до територіальних виборчих списків.

Мета та завдання. Метою дослідження є з'ясувати, які чинники протидіяли механічному збільшенню пропозиції жінок-кандидатів після запровадження обов'язкових ґендерних квот на місцевих виборах 2020 року в Україні. Таким чином робиться спроба вирішити наступні дослідницькі питання: Як вплинули ґендерні квоти на покращення політичних перспектив жінок? Чи сприймали політичні партії ґендерні квоти як нав'язаний зовні підхід до формування виборчих списків і таким чином віддавали перевагу кандидатам чоловічої статі? Досягнення мети передбачає розв'язання наступних дослідницьких завдань: 1) проаналізувати порядок розміщення кандидатів у територіальних виборчих списках; 2) зібрати та структурувати відповідну статистичну інформацію про соціально-демографічні характеристики та політичний досвід кандидатів у депутати; 3) протестувати чинники, які потенційно можуть впливати на ймовірність бути висунутим на вигідну позицію у територіальному виборчому списку.

Більшість наукових досліджень щодо представництва жінок в українській політичній сфері стосуються парламентських виборів [4; 5; 6], тоді як участь жінок у місцевих виборчих вивчена фрагментовано [7; 8]. Щоб дати відповідь на поставлені дослідницькі питання, ми зібрали унікальний набір даних на прикладі виборів до Рівненської обласної ради. Такий методологічний підхід обумовлений браком комплексних даних про результати місцевих виборів в Україні [9]. Таким чином основним джерелом інформації є постанови Рівненської обласної територіальної виборчої комісії, що містять детальну виборчу інформацію по кожному кандидату в депутати [10]. Поряд з тим ми зібрали інформацію про політичний досвід кандидатів, скориставшись платформою «ПолітХаб», розробленої Громадським рухом ЧЕСНО [11].

Українські дослідники провели загальний аналіз основних наслідків впровадження нової виборчої системи на місцевих виборах, зосередившись на виборах до Львівської обласної ради [12], Рівненської обласної ради [13] та Харківської обласної ради [14]. Результати цих досліджень привели до тотожних висновків. Тому більш поглиблене вивчення позиціонування кандидатів у територіальних виборчих списках на виборах до Рівненської обласної ради може стати ґрунтовним кроком у осмисленні ґендерних упереджень політичних партій щодо кандидатів на місцевих виборах 2020 року в Україні.

Методи дослідження. Основний пояснювальний чинник, розглянутий у нашому аналізі, стосується статі кандидата. Також ми визначаємо дві безперервні змінні (вік кандидата та стандартизований показник розміру партії для врахування кількості кандидатів, висунутих у виборчому окрузі). Операціоналізація політичного досвіду досягається за допомогою різних змінних, що відображають особистісні характеристики кандидатів (такі як партійна приналежність, поточна виборна посада на місцевому рівні (*incumbent local*), участь у минулих виборах та успіх у попередніх виборчих кампаніях). Одночасно ми враховуємо додатковий особистий досвід кандидата, вивчаючи його перебування на керівних посадах у бюджетних установах (*local offices*). Цей аспект має вирішальне значення у контексті процесу призначення керівників бюджетних структур (наприклад, головного лікаря, директора школи тощо). Наприклад, на призначення та відсторонення керівника муніципальної бюджетної установи впливає голова територіальної громади, а обласна рада

вирішує питання, пов'язані з призначенням та звільненням керівників бюджетних установ, що знаходяться під її юрисдикцією.

Таким чином, політичні партії намагаються використати свій вплив, впливаючи або безпосередньо беручи участь у відборі керівників бюджетних (комунальних) установ, відповідальних за основні державні послуги. Ми диференціюємо позицію кандидата залежно від того висунуті вони парламентською чи непарламентською партією. Вважається, що парламентські партії мають більші можливості залучати політично досвідчених кандидатів, потенційно надаючи їм більш привабливі пропозиції.

У дослідженнях щодо розміщення кандидатів у виборчих списках використовують різні підходи до визначення «життєздатна позиція» або «реалістична позиція». Наприклад, Патрік ван Еркель стверджує, що поза першою позицією у виборчому списку кінцеву позицію також можна вважати життєздатною, оскільки вона часто служить для призначення впливових політиків, здатних легко подолати виборчий поріг [15]. Водночас існує науковий дискурс щодо кількості вигідних позицій у виборчому списку. Мацей Горецький та Паула Куколович стверджують, що кількість «життєздатних» позицій має бути рівною, причому принаймні дві початкові позиції у виборчому списку вважаються такими, щоб сприяти досягненню теоретичної ґендерної рівності [16]. Шеррі Кунович стверджує, що три перші позиції у виборчому списку мають важливе значення, оскільки вони залежать від величини ґендерної квоти [17]. Адам Гендзвіл і Томаш Жултак виступають за більш комплексний підхід до операціоналізації поняття «життєздатної позиції» і стверджують, що кількості вигідних позицій залежить від кількості здобутих мандатів партіями в окрузі [18]. Якщо ґендерні квоти та відповідна виборча структура зберігаються протягом більш ніж двох виборчих циклів, то кількість «життєздатних» позицій визначається кількістю здобутих партіями місць на попередніх виборах [20]. У нашому дослідженні ми поєднуємо розглянуті підходи та конструюємо дві залежні змінні враховуючи першу позицію і перші дві позиції у територіальних виборчих списках, оскільки жодна партія не здобула більше двох мандатів у окремому виборчому окрузі. Для вивчення ґендерної упередженості щодо розміщення кандидатів у виборчих списках ми оцінюємо ймовірність кандидата бути номінованим на першу позицію у виборчому списку та ймовірність бути включеним до «життєздатних» позицій у виборчого списку (дві перші позиції).

Наша основна гіпотеза щодо розміщення кандидатів політичними партіями на вигідних позиціях сформульована наступним чином: жінки-кандидати мають меншу ймовірність бути розміщеними на вигідних позиціях у виборчому списку незалежно від їхнього політичного досвіду. Для того, щоб перевірити нашу гіпотезу, ми аналізуємо дані щодо кандидатів, внесених до територіальних виборчих списків (631 кандидат) до Рівненської обласної ради під час місцевих виборів в Україні у 2020 році.

Результати. Впроваджена виборча система з гнучкими списками дає можливість вивчити поведінкові тенденції політичних партій при висуненні кандидатів на конкретні позиції у виборчому списку та поведінку виборців під час преференційного голосування. Впроваджена 40% ґендерна квота вимагала обов'язкового дотримання політичними партіями відповідного принципу при складанні територіальних виборчих списків, де дві позиції з кожної п'ятірки кандидатів закріплюються за іншою статтю [1]. Таким чином, політична партія зобов'язана висувати мінімум 5 кандидатів у кожному територіальному виборчому окрузі.

Прямий ефект ґендерних квот простежується у збільшенні представництва жінок-кандидатів у виборчих списках, хоча такі чинники, як участь у виборах, партійна приналежність та чинна посада кандидата, можуть перешкоджати цьому ефекту,

зменшуючи ймовірність того, що жінки-кандидати зможуть посісти вигідну позицію у виборчому списку. Отже, неформальні критерії відбору кандидатів та розміщення жінок на менш вигідних позиціях у виборчому списку протидіють представництву жінок у політичній сфері.

Аналіз розташування кандидатів у виборчих списках показує, що, як правило, політичні партії віддавали перевагу кандидатам чоловічої статі з політичним досвідом, що узгоджується з нашим початковим припущенням. Жінки-кандидати становлять меншість в абсолютному вираженні на вигідних позиціях у виборчому списку в частині здобуття мандату на попередніх виборах (у 4,2 рази менше, ніж кандидати чоловічої статі) та участі на попередніх виборах (у 2,6 рази менше, ніж кандидати чоловічої статі). Дані, що стосуються партійної приналежності кандидатів та обіймання керівної посади у бюджетних установах, демонструють чітку тенденцію, коли частка жінок-кандидатів зростає лише після четвертого місця у виборчому списку. Сукупні дані про розміщення кандидатів у виборчому списку свідчать про помітну диспропорцію у співвідношенні жінок-кандидатів на вигідних позиціях у першій п'ятірці виборчого списку. Виявлені закономірності свідчать про те, що жінки-кандидати з еквівалентним політичним досвідом були розміщені на нижчих позиціях у виборчих списках порівняно з їхніми колегами чоловіками. Таким чином, політична партія формуючі відповідні пропозиції, у вигляді розташування на певних позиціях у виборчому списку, визначає електоральні шанси жінок-кандидатів бути обраними.

У таблиці 1 представлені результати бінарного логістичного регресійного аналізу. Моделі можна класифікувати на ті, що включають політичний досвід кандидата (моделі 2 та 4) та моделі без політичного досвіду (моделі 1 та 3). Перетворення коефіцієнтів регресії в коефіцієнти шансів було здійснено для спрощення розуміння результатів, враховуючи нелінійний зв'язок між залежними та незалежними змінними. Отже, результати інтерпретуються з точки зору ймовірностей. Коли значення є статистично значущим і перевищує 1, ймовірність впливу конкретної незалежної змінної зростає, і навпаки, якщо значення нижче 1 – ймовірність зменшується.

Незалежно від того, враховуємо ми політичний досвід кандидатів чи ні, ймовірність потрапляння жінок-кандидатів на першу позицію чи на вигідні позиції у виборчому списку була значно нижчою, ніж у випадку чоловіків-кандидатів (таблиця 1). Отримані результати підтверджують нашу першу гіпотезу, а це означає, що політичні партії протидіяли законодавчим ґендерним квотам і систематично розміщували жінок-кандидатів на нижчих позиціях у виборчому списку. Незважаючи на те, що частка жінок-кандидатів зросла у виборчому списку, їх загальний політичний досвід був суттєво нижчим у порівнянні з чоловіками-кандидатами. Дослідження, проведене на прикладі українських міст на виборах 2015 року, вказує на те, що найбільший ефект на ймовірність дотримання ґендерної квоти партіями мала частка жінок-депутатів, обраних за результатами місцевих виборів 2010 року [8]. Тобто там де була більша кількість політично досвідчених жінок-кандидатів зростала й кількість жінок-депутатів.

Наприклад, ймовірність зайняти першу позицію у виборчому списку для політично недосвідченого чоловіка-кандидата становила в середньому 23,4%, тоді як для жінки-кандидата – 4,1%. Якщо ми розглядаємо ймовірність посісти життєздатну позицію у виборчому списку то, розрив між політично недосвідченими чоловіками-кандидатами та жінками-кандидатами зростає (для чоловіка-кандидата ймовірність становить 25%, а для жінки-кандидата – 4%). Отже, політичні партії були ґендерно упередженими в питанні розміщення кандидатів на життєздатні позиції у виборчому списку, навіть якщо вони не мали відповідного політичного досвіду. Під час місцевих виборів спостерігався механічно

Таблиця 1

Оцінка впливу ґендерних квот на позиції кандидатів у виборчому списку

	Перша позиція (модель 1)		**Перша позиція (модель 2)**		**Вигідна позиція (модель 3)**		**Вигідна позиція (модель 4)**	
	Odds Ratios	**CI**	**Odds Ratios**	**CI**	**Odds Ratios**	**CI**	**Odds Ratios**	*CI*
(Intercept)	0.31 ***	0.24 – 0.39	0.38	0.12 – 1.16	0.33 ***	0.26 – 0.42	0.38	0.13 – 1.14
стать [female]	0.14 ***	0.07 – 0.26	0.16 ***	0.08 – 0.31	0.13 ***	0.07 – 0.24	0.15 ***	0.08 – 0.28
розмір партії	0.74 *	0.58 – 0.95	0.64 **	0.48 – 0.84	0.82	0.64 – 1.03	0.73 *	0.55 – 0.94
вік			0.98	0.96 – 1.00			0.98	0.96 – 1.01
партійність			1.32	0.78 – 2.20			1.39	0.84 – 2.30
виборна посада			4.48 **	1.43 – 13.50			3.96 *	1.29 – 11.76
бюджетна посада			1.39	0.75 – 2.50			1.38	0.76 – 2.47
попередні вибори			1.38	0.76 – 2.48			1.29	0.72 – 2.28
обиралися раніше			5.15 ***	2.41 – 11.24			4.59 ***	2.17 – 9.90
Парламент-ська партія			1.01	0.62 – 1.64			1.08	0.67 – 1.75
Observations	631		631		631		631	
R^2 Tjur	0.084		0.179		0.084		0.170	
AIC	485.925		456.948		497.842		473.240	

* p<0.05 ** p<0.01 *** p<0.001

Джерело: власні розрахунки авторів.

обумовлений ефект кількістю номінованих кандидатів у виборчому списку, який, з одного боку, збільшував електоральні шанси на обрання жінок-кандидатів, а з іншого – зменшував шанси на отримання життєздатної позиції.

Якщо контролювати політичний досвід кандидатів, то ми також спостерігаємо суттєві диспропорції у ймовірності бути номінованим на життєздатні позиції у виборчих списках. Наприклад, ймовірність зайняти першу позицію у виборчому списку для чинного чоловіка-депутата в середньому становить 42%, тоді як для жінки-депутата – 11%. Для кандидатів, які здобули мандат на попередніх виборах, ці ймовірності становлять 45% та 12% відповідно. У випадку поєднання цих двох видів політичного досвіду розрив стає ще більшим (79% та 38% відповідно). Ймовірність зайняти життєздатну позицію у виборчому списку також суттєво не зменшує розриви між політично досвідченими кандидатами. Наприклад, ймовірність зайняти життєздатну позицію у виборчому списку для чинного чоловіка-депутата в середньому становить 41%, тоді як для жінки-депутата – 10%. Для кандидатів які здобули мандат на попередніх виборах ці ймовірності становлять 45% та 11% відповідно, а у випадку поєднання комбінації політичного досвіду розрив стає ще суттєвішим (76% та 33% відповідно).

Політичні партії підійшли формально до процесу дотримання законодавчих ґендерних квот, оскільки розміщували на життєздатних позиціях політично досвідчених кандидатів, які у абсолютній більшості були чоловіками. Отже, зменшення частки жінок у представницьких органах влади на місцевому рівні пов'язане з нерівномірним розподілом політичного досвіду серед кандидатів. На розподіл виборчого капіталу впливають попередні стратегії висунення кандидатів та існуючі ґендерні упередження в політичній сфері [21]. Незважаючи на те, що на місцевих виборах 2015 року діяла пропорційна виборча система із закритими списками, політичні партії дотримувалися ґендерної квоти в тим міських радах, де було більше жінок-депутатів [8]. Пропорційна виборча система із гнучкими списками на місцевих виборах 2020 року створила додаткові виклики для політичних партій, оскільки необхідно було дотримуватися законодавчої ґендерної квоти з однієї сторони, а з іншої – розмістити кандидатів у виборчих списках таким чином, щоб максимізувати електоральний результат. Тому ґендерне упередження політичних партій проявляється через систематичне розміщення жінок-кандидатів на невигідних позиціях у виборчому списку від виборів до виборів, що створює кумулятивний ефект нерівномірного розподілу політичного досвіду між кандидатами і, таким чином, протидіє бажаному ефекту ґендерних квот щодо збільшення жіночого представництва у представницьких органах влади.

Висновки. За результатами проведеного аналізу ми можемо стверджувати, що, незважаючи на збільшення частки жінок-кандидатів, вплив ґендерних квот на представництво жінок нівелюється ґендерною упередженістю політичних партій у процесі висування кандидатів та диспропорцією політичного досвіду кандидатів, що призводить до незначного збільшення частки обраних жінок (протидія механічному ефекту квот). Ми свідомі того, що результати отримані на прикладі однієї області можуть відрізнятися від інших регіонів, але загальний ефект, з великою ймовірністю, буде зберігатися. Відтак залишаються відкритими наступні питання, які можна буде протестувати за результатами наступних виборів (за умови збереження чинної виборчої системи): "Чи змінять політичні партії свої стратегії щодо розміщення жінок-кандидатів у виборчих списках, якщо суттєво зросте їх політичний досвід?", та "Чи залишаться виборці ґендерно неупередженими до кандидатів?".

Механічний ефект від впровадження законодавчих ґендерних квот простежується через суттєве збільшення частки жінок-кандидатів, але у довгостроковій перспективі може конвертуватися у збільшення частки жінок-депутатів за умови відсутності ґендерно

упередженого ставлення до кандидатів. Упередженість політичних партій відображається через ефект позиції кандидатів у виборчому списку, що і є причиною низьких електоральних результатів жінок-кандидатів. Відтак порядок кандидатів у списку має прямий вплив на ймовірність бути обраним. Таким чином, незважаючи на обмежений доступ до первинних даних результатів місцевих виборів 2020 року в Україні, ми намагалися подолати розрив у знаннях щодо впливу законодавчих ґендерних квот на представництво жінок у місцевих органах влади на основі детальних даних до типової обласної ради.

Список використаної літератури

1. Виборчий кодекс України. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#. (дата звернення: 05.12.2022).
2. Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/562-20#Text (дата звернення: 06.12.2022).
3. Ґендерний моніторинг місцевих виборів. Центральна виборча комісія. URL: https://www.cvk.gov.ua/actualna-informaciya/187243.html (дата звернення: 15.12.2020).
4. Kostiuchenko T., Martsenyuk T., Oksamytna S. Women Politicians and Parliamentary Elections in Ukraine and Georgia in 2012. *East/West: Journal of Ukrainian Studies*. 2015. Vol. 2, No. 2, pp. 83–110. DOI: https://doi.org/10.21226/T2X30R.
5. Thames F. C. The Electoral System and Women's Legislative Underrepresentation in Post-Communist Ukraine. *Comparative Politics*. 2018. Vol. 50, No. 2, pp. 251–269. DOI: https://doi.org/10.5129/001041518822263656.
6. Birch S. Women and Political Representation in Contemporary Ukraine. In *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*, edited by Richard E. Matland and Kathleen A. Montgomery 0. 2003. Oxford University Press.
7. Dean L., Dos Santos P. The Implications of Gender Quotas in Ukraine: A Case Study of Legislated Candidate Quotas in Eastern Europe's Most Precarious Democracy. *Teorija in Praksa*. 2017. Vol. 54, No. 2, pp. 355–375.
8. Thames F. C., Bloom S. When Are Gender Quotas Fulfilled? Party Strategy and Historical Memory in Ukrainian City Elections. *Politics & Gender*. 2023. Vol. 19, No. 2, pp. 457–481. DOI: https://doi.org/10.1017/S1743923X22000125.
9. Офіційний веб-сайт Центральної виборчої комісії України. URL: https://cvk.gov.ua/vibory_category/mistsevi-vibori.html (дата звернення: 12.12.2021).
10. Документи Рівненської обласної територіальної виборчої комісії. Рівненська обласна рада. URL: https://ror.gov.ua/dokumenti-teritorialnoyi-viborchoyi-komisiyi. (дата звернення: 12.11.2022).
11. Платформа "ПолітХаб". Громадський рух ЧЕСНО. URL: https://www.chesno.org/politician/ (дата звернення: 12.12.2023).
12. Бойко Н. Наскільки відкритими виявилися "відкриті списки"?. VoxUkraine. URL: https://voxukraine.org/naskilki-vidkritimi-viyavilis-vidkriti-spiski/ [дата звернення: 05.12.2020].
13. Лебедюк В. Ефекти виборчої реформи на місцевих виборах 2020 року в Україні: регіональний контекст. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2022. № 42, с. 260–267. DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.34.
14. Фісун О., Авксентьєв А. Дворівнева пропорційна виборча система в Україні: крос-регіональний аналіз першої апробації. *Політичні дослідження*. 2021. Вип. 2. с. 62–79. DOI: https://doi.org/10.53317/2786-4774-2021-2-3.
15. van Erkel P. Preferential votes: Explaining individual electoral success in intra-party competition, Antwerpen: The University of Antwerp, 2017. 283 pp. DOI: https://doi.org/10.13140/RG.2.2.23183.48809.

16. Górecki M. A., Kukołowicz P. Gender quotas, candidate background and the election of women: A paradox of gender quotas in open-list proportional representation systems. *Electoral Studies*. 2014. Vol. 36 (December), pp. 65–80. DOI: https://doi.org/10.1016/j.electstud.2014.06.009.
17. Kunovich S. Unexpected Winners: The Significance of an Open-List System on Women's Representation in Poland. *Politics & Gender*. 2012. Vol. 8, No. 2, pp. 153–177. DOI: https://doi.org/10.1017/S1743923X12000141.
18. Gendźwiłł A., Żółtak T. Do Parties and Voters Counteract Quota Regulations? The Impact of Legislative Gender Quotas on Ballot Ranking and Preference Voting in Poland. *Politics & Gender*. 2020. Vol. 16, No. 1, pp. 199–229. DOI: https://doi.org/10.1017/S1743923X18000880.
20. Put,G.-J., Smulders J., Maddens B. Party nomination strategies in flexible-list systems: Do preference votes matter for realistic list positions? *Party Politics*. 2021. Vol. 27, No. 2, pp. 3760382. DOI: https://doi.org/10.1177/1354068819858590.
21. Kukovič S. Women in Slovenian Local Politics: Female Mayors 1994–2022. *Journal of Comparative Politics*. 2023. Vol. 16, No. 2, pp. 86–100.

THE IMPACT OF GENDER QUOTAS ON BALLOT RANKING IN THE 2020 LOCAL ELECTIONS IN UKRAINE

Vitalii Lebediuk
National University of Ostroh Academy,
Department of National Security and Political Science
Seminarska str., 2, 35800, Ostroh, Ukraine

Yurii Moroziuk
The School for Political Analysis "Polis"
Seminarska str., 2, 35800, Ostroh, Ukraine

This study analyzed the impact of gender quotas on the placement of candidates on electoral lists for the Rivne Regional Council in the 2020 local elections in Ukraine. The lack of detailed data on the results of local elections in Ukraine significantly complicates the process of conducting research and testing relevant hypotheses on political processes at the local level. Most existing studies focus on the representation of women in parliamentary elections, while research on their participation in local elections remains fragmented, which explains the lack of relevant research. To analyze the results of the study, we used data from the Rivne Regional Territorial Election Commission and information on the political experience of candidates from the PolitHub platform developed by the CHESNO Social Movement. The introduction of mandatory gender quotas was intended to increase the representation of women on local councils. However, political parties often placed female candidates in less favorable positions on election lists, which reduced their chances of being elected despite the quotas. The study emphasizes that gender quotas increased the representation of female candidates on electoral lists, but the uneven distribution of political experience among candidates reduced the chances of female candidates obtaining favorable positions on the electoral list. The study also demonstrates a significant disparity in the probability of being nominated for high positions on electoral lists, with male candidates having a higher probability than female candidates, regardless of their political experience. The results of the study suggest that formal compliance with gender quotas by political parties does not necessarily mean equal opportunities for women candidates, as informal selection criteria often result in women being placed in less favorable positions on electoral lists.

Key words: political parties; local elections; electoral reform; gender quota; party nomination.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 258–265
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 258–265

УДК 32:340.12(09)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.30

В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПИНСЬКИЙ: ДЕЯКІ РОЗМИСЛИ ПРО ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО В УКРАЇНІ

Володимир Муляр
Поліський національний університет,
факультет права, публічного управління та національної безпеки,
кафедра суспільних наук
Бульвар Старий, 7, 10002, м. Житомир, Україна

В статті розглянуто проблему українського державного будівництва в розмислах В'ячеслава Липинського – видатного теоретика українського питання, політика і політичного мислителя, фактичного засновника консервативної політологічної школи в сучасній українській політичній думці. Аналіз здійснений на прикладі найвідоміших його праць: «Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму» та «Україна на переломі (1657–1659). Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті». Простежена логіка обгрунтування проблеми побудови української держави, починаючи від постановки питання про надзвичайну складність здобуття Держави Української і закінчуючи видатною ідеєю про відповідність державної організації та природи українців як народу, його духу, ментальності. Висвітлені головні вузлові положення цієї логіки. Зокрема, розкривається ідея В. Липинського про формування національної ідеї у якості базової, висхідної умови процесу українського державотворення. Наводиться висновок вченого про те, що без організуючої ідеї неможлива жодна держава в історії, а такою організуючою ідеєю для українців може бути лише національна ідея. Розкривається смисложиттєве значення національної ідеї, котрою має бути проникнутий весь процес побудови української держави.

Особлива увага зосереджена на ідеї створення нової політичної еліти України як проблеми, яка логічно випливає з питання про національну ідею. Показано, що цей контекст автор розділяє на дві взаємопов'язані частини. Перша з них актуалізована як проблема формування нової української аристократії (провідної української верстви) у якості органічної єдності найкращих представників усіх значущих суспільних верств українського соціуму. Висвітлені основні вимоги, які В. Липинський сформулював до майбутньої політичної еліти України, зокрема, патріотизм, професійність, лицарство і благородство тощо. Другу частину вказаного контексту вчений актуалізує як питання гетьманської влади, яку має визнати нова провідна українська верства (нова українська аристократія). Показано обгрунтування В. Липинським гетьманської влади як органічної для українського народу.

Висвітлені погляди В. Липинського на форму державного правління в Україні, зокрема, показана його переконаність в необхідності монархічної форми правління як найкращої для українського народу. Одночасно поданий висновок вченого про класократію як ідеальний метод організації нової української аристократії, яка служитиме українському народу.

Ключові слова: В'ячеслав Липинський, українська держава, національна ідея, політична еліта, нова українська аристократія, гетьман, українська гетьманська монархічна держава, дух народу, ментальність українців, класократія.

Серед когорти вітчизняних політичний мислителів, провідників та активних діячів українського національного руху В'ячеслав Липинський займає особливе місце. Його без жодного сумніву можна назвати одним з найвидатніших, найпослідовніших та системних теоретиків української державності. Він став тією політичною та інтелектуальною постаттю, яка протягом усього свого життя обстоювала законні права українців, української держави та української нації. Поляк за походженням, який зазнав особистої родинної

© Муляр В., 2024

трагедії через свої політичні переконання, В. Липинський виявився одним з найзавзятіших захисників українського питання в часи столітньої давнини, коли Україна черговий раз виборювала своє право на незалежне існування.

В'ячеслав Липинський прожив коротке життя. Він помер у 49 років, страждаючи тривалу частину свого життя від важкої хвороби. Однак цей справжній український патріот залишив після себе таку інтелектуальну та практичну політичну спадщину, глибина якої не втрачена і до сьогодні. Недаремно поет Євген Маланюк називав Липинського «Кантом української думки», а поміщик і знаменитий український меценат Євген Чикаленко вважав його найбільшим інтелектом в Україні після Грушевського. Істинність висловів цих відомих українців легко доводяться як тією широкою палітрою проблем, які актуалізував В. Липинський у своїх творах, так і глибиною його висновків, що мають і будуть мати значення для українців завжди, як тільки постає питання їх самостійного державницького життя.

Теоретичні висновки В'ячеслава Липинського важливі як для спокійних періодів розбудови української держави, так і для турбулентних. Тим більше заслуговують на увагу його розмисли сьогодні, в час повномасштабного війни, яку розв'язала росія проти українського народу. Саме в такі часи будь-який народ, що стоїть перед смертельною загрозою, звертається в тому числі до своїх пророків – людей, які роздумували над смислом існування свого народу, не лише практично, але й інтелектуально творили умови, шляхи і способи його виживання і утвердження. Серед таких пророків для українців сьогодні є в тому числі і В'ячеслав Липинський.

Варто нагадати, що В'ячеслав Липинський займався активною як політичною, так і науковою діяльністю в першій третині минулого століття. Задовго до того цього часу в Україні почався інтенсивний український рух, спричинений суперечливим і одночасно взаємодоповнюючим тандемом політичних поглядів Т. Шевченка і М. Костомарова, що дало поштовх до становлення в XIX–XX століттях цілої плеяди блискучих вчених, творчістю яких були закладені підвалини сучасної української політичної думки [1, с. 148]. Ось чому на час активної діяльності В. Липинського в Україні вже склалися основні філософсько – політологічні доктрини, які актуалізували українське питання і пропонували шляхи його вирішення. Після тривалого і наполегливого пошуку українством свого власного національно-політичного, духовного, культурного шляху, який тривав майже все XIX століття, почала народжуватись українська політологічна школа, представлена у своїх трьох основних напрямках: народницькому, консервативному та національно-державницькому [2, с. 132]. В сукупності вони актуалізували три основні проблеми теоретичного і практичного вирішення українського питання: народу, нації, держави. До слова, це триєдине завдання стояло на порядку денному у всіх народів, які ставали на шлях самостійницького розвитку. Історичний досвід показує, що кожна країна вирішувала цю ключову задачу власного розвитку по-різному, актуалізуючи одну з трьох показаних вище проблем у якості визначальної.

Саме такий методологічний підхід ми можемо спостерігати, аналізуючи українські політологічні течії кінця XIX – початку XX століття, коли кожна з них віддавала пріоритет народу, державі чи нації. І якщо дві останні з них (консервативна і національно-державницька) остаточно сформувалися саме на початку XX століття, то перша, а саме, народницька політологічна школа у вітчизняному інтелектуальному просторі вже мала досить тривалу історію. Народницька течія, найяскравішими представником якої був Михайло Грушевський, мала своїм джерелом ще ідейно-світоглядну основу кирило-мефодіївців і до виникнення консервативної та національно-державницької течій ідеї народництва глибоко

укорінилися серед інтелектуальної еліти українців. Ось чому до появи праць В'ячеслава Липинського як фактичного засновника консервативної політичної доктрини (так само як і до появи праць Дмитра Донцова у якості одного із засновників національно-державницької політичної доктрини) українська політологічна думка перебувала під панівним впливом саме народницької школи. Остання, як відомо, у центр своєї концепції ставила народ. Згідно з цією позицією історія народу, його ідеалів та прагнень, мотивів його боротьби, культурного і духовного розвитку – головне питання будь-якого справедливого життя суспільства. А питання про державне будівництво є похідним від першого. У своїй праці «Нарис історії українського народу» (розділ «Загальні риси української історії. Розселення українських племен») М. Грушевський зазначав, що «економічна, суспільна і культурна історія українського населення для деяких періодів – єдино можлива історія українського народу, а внаслідок цього, навіть незалежно від загальних керівних принципів сучасного історичного дослідження, в історії українського народу взагалі на перший план мають бути висунуті явища економічної та культурної еволюції і простежені протягом усього часу, доступного дослідженню.

В цьому суспільному й культурно-економічному процесі ми маємо ту основу народного життя, яка проводить нас через усі стадії існування українського народу й пов'язує в одне органічне ціле його історію» [3]. Дещо раніше він показав причину такого методологічного підходу: «Самостійним державним життям український народ жив порівняно недовго, у давній період своєї історії і потім, уже тільки уривками, у пізніші сторіччя… Тому зовнішні політичні й державні відносини цього часу можуть цікавити нас лише постільки, поскільки вони безпосередньо чи опосередковано впливали на національне, економічне і культурне життя українського населення» [3]. До цього можна додати і ту відому зневагу, а то і ненависть до інституту держави з боку українців, оскільки остання для них ніколи не була своєю, національною, що зумовлювалося тривалою відсутністю державницьких форм життя українського народу. Ось чому М. Грушевський вважав, в усіх відносинах народу і влади (читай-еліти) зверхнім є народ. Народ зверхній над державою. В конфліктах народу і влади вина завжди знаходиться з боку влади – таке наукове і життєве кредо народницьких поглядів М. Грушевського [2, с. 136]. Ця, на мою думку, помилкова методологічна позиція показала свою обмеженість в часи столітньої давнини, коли українці в черговий раз зазнали поразки на ниві власного державотворення. Однак це не є питанням даної статті.

В'ячеслав Липинський не сприйняв ідеологію народництва. Незважаючи на те, що він так само, як і представники народницької політологічної течії, бажав щасливого існування українському народу, шлях і способи досягнення такої мети він вбачав у іншому. В. Липинський був переконаний в тому, що серед трьох вказаних проблем українців (народ, держава чи нація) питання народу методологічно не є головним. Пріоритетним є питання держави. В'ячеслав Липинський вважав, що держава, особливо, національна, відіграє ключову, а фактично вирішальну роль в організації, спрямуванні та захисті інтересів суспільства і громадянина. «Без своєї власної суверенної державної організації не може бути нації. …Тільки власною державою може дана нація захистити свою власну матеріяльну і духовну культуру од знищення її чужими націями…» [4, с. 454]. І ще: «Нація наша роз'єднана політично, ідейно й культурно. Щоб не загинути на віки, вона мусить сотворити свою державу, свою одну національну державну ідею, таку, яку у формі національно-державної незалежности мають Москалі, Поляки, Чехи, Угри, не кажучи вже всі инші великі культурні нації…» [4, с. 352]. Таку думку вчений проводить у всіх своїх працях, системним ж чином вона викладена у найбільш відомих працях «Україна на переломі

(1657–1659). Замітки до історії українського державного будівництва в XVII ст.» та «Листи до братів –хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму».

Актуалізуючи ідею побудови української держави як головної умови українського самостійницького життя, В. Липинський вважав, що така держава неможлива без організуючої ідеї, а такою для українців може бути лише національна ідея. Національна ідея є свідченням формування національної свідомості народу, його перетворення в націю. «Не існує, – підкреслював В. Липинський, – ні одної європейської нації без спільної ідеї національної незалежности і без спільної боротьби за цю незалежність. І тільки коли існує об'єднуюча спільна ідея української національної незалежности, можемо говорити про існування української нації»[4, 328]. В протилежному випадку жодної держави побудувати не можна, як не можна зростити жодної нації. Тому що національна ідея – це одночасно і початок державотворення, і шлях державотворення і його кінцева мета. Це мета, яка має стати мрією, заради якої народ готовий страждати і боротися. «Коли відродження нації відбувається без національного ідеалізму, – писав В. Липинський, – без любови до цілої нації в усіх її класах і групах, без того ідейного національного пафосу, того романтичного захоплення образом нової волі й незалежности нації, що йшло в парі з відродженням усіх європейських народів, то внаслідок того з самого поняття нації викидається весь його живий творчий зміст. Остається тільки форма – мертва шкарлупина без зерна» [4, 335]. Ці слова великого патріота України написані на віки! Тому, що вони читаються актуально і сьогодні! І так само, як і сьогодні, коли українці постали перед проблемою реального відстоювання державної і національної незалежності, до краю загостреної російською агресією проти України, так само і тоді, століття тому В. Липинський бачив цю проблему як ключову для українства.

Обгрунтувавши ключову значущість національної ідеї у створенні української держави, В. Липинський розкриває наступну проблему цього процесу – формування політичної еліти. Для нього це питання надважливе і дуже болюче. Бо вчений виходив з того зрозумілого йому факту, що українська політична еліта насправді дуже розрізнена і, як правило, спрямовує свою політичну діяльність не на захист українських інтересів. І в цьому полягає головна трудність української справи. У своїй програмній праці «Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму» В. Липинський дає нищівну характеристику українській еліті: «Найбільший український руйнівник – це заразом і найбільший український революціонер. Розуміється, він сам того не знає, бо минувшина України для нього чужа, бо досвіду історичного, традицій та національної індивідуальності в ньому немає, бо він – так само, як і його предки з часів «Руїни» – безбатченко, маріонетка, одна з тих, що періодично вискакують на нашій землі і, відогравши свою ролю в чужих спритних руках, счезають з історичної сцени, не зіставивши по собі нічого, «ні науки, ні завітів», своїм нащадкам, і власне з діяній таких безбатченків і маріонеток повстала відома теорія, що Українець – це недомосковлений Поляк, або недопольщений Москаль; що «Малоросія» була б собі спокійним російським Провансом, де процвітав би культ аполітичних галушок, гопака й бандури, якби не сусідство Польщи, яка від часу до часу підіймає в цьому Провансі ірриденту; що «Русь» була-б найбільш патріотичною «малопольською» провінцією Польщи, якби не сусідство Москаля, який усе хоче Польщу з допомогою її внутрішньої «Русі» розвалити. Збунтований Москвою проти Польщи «Русин» і збунтований Польщею проти Москви «Малорос» – ось як дивляться на нас сторонні аранжери «українських політичних комедій» [4, с. 373]. Ось чому, коли історія надавала українському народу шанс на державну незалежність, його політична еліта не виявляла волю, гідну свого народу. В. Липинський доводить свій висновок в контексті подій української історії, свідком

і учасником яких він був сам. Як доказ – дві його цитати. «…Боротьба за створення Української Держави, тобто за здобуття певної волі для української нації, була ведена людьми, які в державну незалежність України не тільки перед тим ніколи не вірили, але навіть до самої ідеї державної незалежности ставилися з погордою й вороже» [4, с. 329]. І далі: «І не тому проголосили інтелігентські українські соціалістичні партії самостійність, що вони раптом відчули непереможне бажання мас мати свою власну державу, а просто тому, що нова Росія большевицька не захотіла з ними, як репрезентантами української нації, говорити... Російські більшовики, а не національна ідея українська, примусили наших провідників нації ступити на шлях повного національного визволення, шлях самостійності і державного будівництва» [4, с. 331]. Як це нагадує нам новітню українську історію! Настільки ці слова В. Липинського є пророчими. Адже і зараз, в час смертельної небезпеки для українського народу і української держави, створеної агресивною росією, небагато знайдеться серед сучасної української політичної еліти справжніх провідників національної ідеї, тих, хто готовий пожертвувати своїм добробутом, здоров'ям і навіть життям для досягнення благородної цілі — національної свободи і державної самостійності українців.

В'ячеслав Липинський закликає створити нову українську політичну еліту. Це стане можливим тоді, коли між собою об'єднаються віддана державницькій ідеї частина старої правлячої верстви з тими новими активними провідниками, що вийдуть з народу. Таким чином, буде створена нова українська аристократія – нова провідна українська правляча верства, яка складатиметься з найкращих представників усіх суспільних верств. «Найкращі між хліборобами, найкращі між військовими, найкращі між робітниками, найкращі між інтелігентами, найкращі між промисловцями і т.д. – ось нова українська аристократія» [4, с. 412]. Дуже важливу роль в цьому контексті В. Липинський відводить українській інтелігенції (поетам, письменникам, акторам тощо), яка має підтримати нову українську верству своїм впливом на народ. Найважливішими рисами утвореної політичної еліти поряд з патріотизмом і професійністю він називає лицарство і благородство, звільнення від рабства і хамства. Саме провідна українська верства, за думкою В. Липинського, має перебороти спочатку в собі, а потім і в своєму народові два первородні гріхи українства – анархію і зрадництво. Таким чином, здавити внутрішній український бунт, який заважає встановленню дисципліни, порядку і організованості – цим дуже важливим засадам державного будівництва.

Створенням нової провідної української правлячої верстви процес формування української політичної еліти не вичерпується. Провідна українська правляча верства має визнати владу Гетьмана. Саме гетьманська форма державного правління, як вважав В. Липинський, відповідає національним традиціям українського народу. У своїй праці «Україна на переломі. 1657–1759. Замітки до історії українського державного будівництва в XVI-ім століттю» він зазначав, що Б. Хмельницький одним з перших зрозумів роль спадкової монархії для української держави [5, с. 142]. «Тільки реальна, дійсна, нефальсифікована національно-державна традиція може стати основою для будови реальної, дійсної, а не «літературної» Української національної Держави. Ця реальна, дійсна, державно-творча, а не державно-руйнуюча українська національна традиція зв'язана нерозривно з поняттям Українського Гетьманства. …Всякий ворог Гетьманства, це свідомий або несвідомий ворог державного й незалежного істнування Української Нації» [4, с. 400]. Однак, гетьманства не простого, а такого, суть якого випливає з національного духу українців. «Гетьманство, – переконував В. Липинський, – це символ єдности Української Нації і сили Української Держави, персоніфікований в особі традиційного, національного дідичного Гетьмана. Воно стоїть понад всіма кастами, партіями, класами і ні до кого в нації спеціяльно не належить

так само, як не може до когось спеціяльно належати і чиїмсь монополем бути само традиційне поняття Української Нації. Гетьманство об'єднує собою в одну національну цілість поодинокі класи людей, що живуть на Українській Землі…» [4, с. 411].

Отже, обгрунтування В. Липинським нової української політичної верстви логічно виводить на проблему форми державного правління, яке необхідно побудувати в незалежній Україні. Фактично він проголошував монархічну форму державного правління у якості найкращої з усіх. Це має бути українська вільна держава монархічного типу на чолі з Гетьманом. Обгрунтовуючи висновок про таку форму української держави, В. Липинський писав: «Такою формою єсть персоніфікація нашої національної ідеї в особі одного і єдиного для цілої нації Голови національної держави, символізуючого собою повагу, силу, єдність і неподільність цілої Української Нації» [4, с. 396]. І далі: «Вага монархії…полягає в тім, що оточена загальною пошаною єдина для цілої нації Особа Монарха персоніфікує в собі єдиний і обов'язуючий усю націю Маєстат Нації» [4, с. 397].

Обгрунтування В. Липинським монархічної форми правління для незалежної України пояснюється не лише відомою ідеалізацією Б. Хмельницького, що ми спостерігаємо в творах вченого. Пояснення ми знаходимо ще й в тому, що сам В. Липинський, як не дивно сьогодні сприймати, був категоричним противником демократії як форми державного правління. До цього висновку він прийшов, аналізуючи історію українського державотворення, зокрема в XVII столітті, коли Україна втратила шанс на державну незалежність. «Історія наша – писав В. Липинський, – вже сотні разів нас навчила, що наша демократія, всі оці канцеляристи і писарі по фаху, демагоги по тактиці і кар'єристи по духу – всі оті Брюховецькі, Тетері, Петрики й їм же «нєсть числа» – на одне були тільки здатні: знищити власну українську державно-творчу аристократію, а з нею й українську державу. …Але збудувати щось нового, свого на тім порожнім місці українська демократія ніколи не змогла» [4, с. 344]. Очевидно, він вважав, що держава як суспільна інституція не здатна з'явитися в атмосфері демократії. «Кожна демократія в чистім виді, – писав В. Липинський, – така, як наша сучасна демократія українська — це організм без спинного хребта. Спинний хребет кожної державної – отже й державної демократичної організації – армія, не твориться «виборами», ані демократичною, найбільше «народолюбною» політикою. Армія твориться силою зверху вниз, а не знизу вверх...» [4, с. 347]. Можна припустити, що в цьому контексті великий українець мав на увазі не тільки армію, але й весь український соціум – органи центральної державної влади, органи місцевих влад, а також громадянське суспільство як органічні складові його «хребта». Несприйняття В. Липинським демократії як форми правління, можливо, пояснюється його переконанням в тому, що український народ за свою історію не пройшов стадії старої монархічної традиції і не набув повною мірою здатності будувати важливі засади державності – організованість, дисципліну, порядок, структурованість групових інтересів тощо. Таким чином, можемо констатувати, що він впритул підійшов до ще одної ключової проблеми українського державотворення. Вона полягає в тому, що будь-яка державна організація в країні має бути адекватною природі самого народу, його історії, традиціям. Справжня, діяльна і стійка держава – це завжди відображення духу народу, його ментальності як сукупності духовно-світоглядних, етико-моральних та мисленнєвих особливостей, які зумовлюються низкою суттєвих причин – економічних, історичних, природничих, побутових і т. д. і є для кожного народу індивідуальними [6, с. 87]. Ось чому В. Липинський вважав, що демократія не підходить українцям для побудови власної держави. В усякому разі, на той час. Аналізуючи різні форми внутрішньої організації суспільних інтересів в різних країнах, він писав: «Отже, в ріжних формах внутрішнього взаємовідношення

до себе (расового, матеріяльного, числового, морального і т.д.) активних і пасивних елементів даної нації треба шукати причини ріжниць в методах організації національної аристократії. …Ріжнородну організацію національних аристократій я розділяю на три основні методи, що в своїх головних рисах повторюються стало і незмінно у ріжних націй в ріжних добах їх істнування. Методи ці я називаю: охлократія, класократія, демократія» [4, с. 449]. І серед них В. Липинський віддає перевагу класократії як найбільш адекватному методу організації правлячих сил в країні. З цього приводу він писав: «Класократією я називаю метод організації аристократії такої нації, яка в процесі свого матеріяльного і расового розвитку вже виразно поділилась на органічні класи, володіючі персонально своїми засобами продукції та спаяні міцно внутрі однаковим способом матеріяльної праці та однаковою психікою, випливаючою, як з цього однакового способу праці, так і з їх внутрішнього расового родства і зі спільної історичної традиції» [4, с. 450]. Зважаючи на сказане вище стосовно відповідності форми державного правління і духу народу, його ментальності, можемо стверджувати, що саме класократію В. Липинський вважав найкращою державною організацією для України.

Отже, ми розглянули ключові розмисли В'ячеслава Липинського щодо побудови української держави. Саме цими надважливими проблемами української держави та української нації, показаними вище, які В. Липинський актуалізував століття назад і які, на мою думку, не втратили своєї актуальності і сьогодні, саме цим і цікавий, і важливий для нас великий український вчений і патріот В'ячеслав Липинський.

Список використаної літератури

1. Муляр В. І. Громадянська позиція Т. Шевченка і розвиток політичної думки в Україні / Вісник Житомирського інженерно-технологічного інституту. 1994. № 1. С. 147–153.
2. Муляр В. І. Політологія: навчальний посібник 4-е вид., перероб. і доп. Житомир: ЖДТУ, 2015. 335 с.
3. Грушевський М.С. Твори: у 50 т. / Редкол.: Г. Папакін, І. Гирич та ін. Львів: Світ, 2002. Т. 22. Нарис історії українського народу / Упор. І. Гирич, В. Кавунчик. 2015. 568 с.
4. Липинський В'ячеслав. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія / За ред. Семківа О. І. Львів: Світ, 1996. С. 328–477.
5. Липинський В'ячеслав. Україна на переломі (1657–1659). Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті / Український історичний журнал. 1992. № 5. С. 139–154.
6. Муляр В.І. В'ячеслав Липинський: деякі замітки щодо політичного проекту України // Трансформація українського суспільства та його еліти у контексті цивілізаційного розвитку Європи. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції 16 листопада 2018 року. Житомир: ЖНАЕУ, 2018. С. 84–88.

VIACHESLAV LYPYNSKYI: SOME THOUGHTS ON STATE BUILDING IN UKRAINE

Volodymyr Muliar
Polissia National University,
Faculty of Law, Public Management and National Security,
Department of Social Sciences
Boulevard Staryi, 7, 10008, Zhytomyr, Ukraine

The article examines the problem of Ukrainian state building in the thoughts of Viacheslav Lypynskyi – an outstanding theoretician of the Ukrainian issue, politician and political thinker, the actual founder of the conservative school of political science in modern Ukrainian political thought. The analysis is carried out on the example of his most famous works: «Letters to the bread-making brothers. About the idea and organization of Ukrainian monarchism» and «Ukraine at a turning point (1657–1659). Notes on the history of Ukrainian state construction in the 17th century». The logic of the justification of the problem of building the Ukrainian state is traced, starting with the question of the extraordinary difficulty of obtaining the Ukrainian State and ending with the outstanding idea of the correspondence between the state organization and the nature of Ukrainians as a people, their spirit, mentality. The main nodal provisions of this logic are highlighted. In particular, the idea of V. Lypynskyi about the formation of a national idea as a basic, ascending condition of the Ukrainian state-building process is revealed. The scientist concludes that no state in history is possible without an organizing idea, and only a national idea can be such an organizing idea for Ukrainians. The meaningful significance of the national idea, which should permeate the entire process of building the Ukrainian state, is revealed.

Special attention is focused on the idea of creating a new political elite of Ukraine as a problem that logically follows from the question of the national idea. It is shown that the author divides this context into two interrelated parts. The first of them is actualized as the problem of the formation of a new Ukrainian aristocracy (a leading Ukrainian stratum) as an organic unity of the best representatives of all significant social strata of Ukrainian society. The main requirements formulated by V. Lypynskyi for the future political elite of Ukraine are highlighted, in particular, patriotism, professionalism, chivalry and nobility, etc. The scientist actualizes the second part of the indicated context as the issue of hetman power, which must be recognized by the new leading Ukrainian stratum (the new Ukrainian aristocracy). V. Lypynskyi's justification of hetman power as organic for the Ukrainian people is shown.

The views of V. Lypynskyi on the form of state government in Ukraine are highlighted, in particular, his conviction in the necessity of a monarchical form of government as the best for the Ukrainian people is shown. At the same time, the scientist's conclusion about classocracy as an ideal method of organizing the new Ukrainian aristocracy, which will serve the Ukrainian people, is presented.

Key words: Viacheslav Lypynskyi, Ukrainian state, national idea, political elite, new Ukrainian aristocracy, hetman, Ukrainian hetman monarchical state, spirit of the people, mentality of Ukrainians, classocracy.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 272–276
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 272–276

УДК 32.327
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.32

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА СЛОВАЧЧИНИ ЯК ТЕОРЕТИЧНА І ПРАКТИЧНА ПРОБЛЕМА

Олександр Радиш
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
факультет суспільних наук, кафедра політології і державного управління
вул. Університетська, 14, 88000, м. Ужгород, Україна

У цій статті автор розглядає теоретичні та практичні аспекти зовнішньої політики Словаччини. Можна виділити три основні напрямки: період становлення незалежної зовнішньої політики Словаччини та включення Словацької Республіки до числа ненадійних партнерів, а потім період набуття довіри за кордоном і прогрес, який призвів до приєднання Словаччини до євроатлантичних структур. Автор визначив поняття зовнішня політика на основі наукової літератури.

Безсумнівно, завершення конфлікту між Сходом і Заходом на рубежі 1989/90 рр. ознаменувало значну зміну міжнародних відносин. Тим часом більш-менш несподіване швидке припинення «дірявої» біполярності відкрило шлях для структурних змін у сфері зовнішньої політики. Ці зміни торкнулися двох ключових тенденцій. По-перше, глобалізація, а по-друге, пов'язане з нею послаблення позицій і компетенції національних держав у міжнародному масштабі. Саме глобалізація має далекосяжні наслідки для організації держави та формування її зовнішньої політики на початку XXI століття.

Оскільки протягом останніх понад 150 років відносини між державами у міжнародній системі вони розвивалися не лише мирним шляхом, під терміном зовнішня політика ми розуміємо саме таку державну політику, яка, згідно з передовим уявленням про демократію, має служити запобіганню конфліктів між націями та державами, а насамперед служити сприянню інтересів даної держави за кордоном. З цього твердження стає зрозуміло, що зовнішня політика є певною попередницею політики безпеки, тобто в разі правильно продуманої зовнішньої політики політика безпеки була б непотрібною.

З'ясовано вплив глобалізації на зовнішню політику Словаччини. Порушено питання, чи мав цей процес подальший вплив на зовнішню політику Словацької Республіки. Беззаперечно, що Словаччина стала частиною глобалізованого світу, оскільки вона стала структурним елементом міжнародних структур, а отже, глобалізація впливає на всі аспекти життя в країні, в тому числі і на зовнішню політику. Під цей факт скоригована не лише робота зовнішньополітичних відомств і політиків, а й зовнішньополітичні пріоритети країни. Це зумовлено створенням зрозумілої, ціннісної, активної та відповідальної зовнішньої політики, яка зміцнила позиції Словацької Республіки на світовій арені. Незважаючи на початкову невдачу зовнішньої політики до 1998 року, негативну тенденцію було переломлено після зміни уряду Мікулаша Дзурінди, і відтоді словацька дипломатична служба постійно успішна.

Ключові слова: Словацька Республіка, зовнішня політика, світова політика, міжнародні відносини, глобалізація, міжнародні організації.

Зовнішня політика визначає напрямок просування державою своїх інтересів за кордоном. Вона включає діяльність, необхідну для забезпечення загального добробуту нації, групи інтересів або політичної партії на іноземній території держави. Найважливішою частиною середовища, в якому конкретна держава здійснює свою зовнішню політику, є світова політична система. Оскар Крейчі під терміном зовнішня політика розуміє: «Зовнішня

© Радиш О., 2024

політика держави – це діяльність найважливішого суб'єкта світової політичної системи – тому логічно, що вона привертає найбільшу увагу і служить моделлю для оцінки поведінки інших акторів. Такий фокус на зовнішній політиці зміщує інтерес теорії з міжнародної політики як «політики в міжнародному або міждержавному середовищі» з відносин між двома чи кількома державами та з природи світової політичної системи: увага зосереджується безпосередньо на процесі зовнішньої політики, формування політики щодо способу прийняття рішень щодо конкретних намірів держави та конкретних дій державних діячів» [3, s. 257]. «Зовнішня політика є однією з основних ознак державного суверенітету. Вона являє собою короткий виклад поставлених цілей, інструментів і процедур, через які держава просуває свої інтереси за кордоном» [2, s. 4]. Ян Ліджак характеризує зовнішню політику як: «діяльність держави, спрямовану на створення найбільш сприятливих умов для свого існування, по відношенню до інших держав, а також до інших суб'єктів системи міжнародних відносин, в інтересах її внутрішньої безпеки та процвітання» [4, s. 41].

Зовнішня політика відповідає ряду положень і пріоритетів, які створюються представниками держави і які повинні бути орієнтиром для керівництва діяльністю в конкретних ситуаціях міжнародних справ. Фредерік С. Пірсон і Дж. Мартін Рочестер у своїй книзі «Міжнародні відносини» зовнішню політику описують так: «Коли ми говоримо про зовнішню політику та поведінку, ми маємо на увазі цілі, які переслідують уряди на міжнародній арені, а також дипломатичні, економічні та військові інструменти, які можуть бути використані для досягнення цих цілей» [5, s. 68]. Через зовнішню політику відбувається залучення кожної держави до міжнародних відносин. У зовнішній політиці держава поводиться інакше, ніж у внутрішній, для неї визначальними є власні національні інтереси.

Через зовнішню політику суспільство, організоване у суверенну національну державу, представляє свої політичні, економічні, військові та культурні інтереси міжнародній спільноті. Це включає реакцію на зовнішні впливи та поточні події, а також на потужні інтереси, які впливають не лише на дану країну, а й на сусідні держави [1, s. 45]. Зовнішня політика стосується не тільки певних дій, але й становить набір відносин, які підпорядковуються конкретній комплексній стратегії. Ми називаємо цей процес прийняття зовнішньополітичних рішень. Подібно до того, як індивідуальні економічні, військові та політичні дипломатичні інтереси взаємопов'язані на різних рівнях (міжнародному, національному та регіональному), окремі засоби зовнішньополітичної влади також повинні бути адаптовані до конкретних ситуацій.

Зовнішня політика в даний час є «охоронною сферою» виконавчої влади держави. Необхідне пояснення в історичному контексті. Коли громадяни поступово відібрали у монарха політичні повноваження, які вони потім передали відповідно до своїх побажань вибраному законодавчому органу, зовнішня політика відносно довго залишалася виключною компетенцією монарха, пізніше монархії. Спеціальний кодекс поведінки, секретність і придбання посадовців і дипломатів протягом дуже тривалого часу забезпечували в європейських країнах те, що політичні партії та парламенти мали лише мінімальний вплив на цю важливу сферу політики. Навіть не ані демократично-республіканський, ані соціалістичний і знову ж таки сьогоднішній державний істеблішмент не змогли здійснити істотних змін у цій сфері. Зовнішня політика в основному ініціюється виконавчою владою, яка також її формує, визначає і врешті реалізує [1, s. 99]. Якщо ми подивимося на США, то їхній Сенат має великий вплив на зовнішню політику. Порівняно з ситуацією в Словацькій Республіці, Народна Рада Словацької Республіки має лише обмежені представницькі повноваження, вона виконує лише певну контрольну функцію. Також політичні партії відтворюють національний урядовий характер зовнішньої політики у своїй співпраці в транснаціональних

угрупованнях. У той же час, ми насмілимося сказати, що зовнішня політика є перш за все справою національної держави, а потім наднаціонального угруповання, навіть у обмеженій мірі, як у випадку ЄС, Європейської служби зовнішніх дій. Суверенітет національної держави не дозволяє повністю (навіть добровільно) передати здійснення зовнішньої політики іншій групі. Зовнішня політика «в руках» Міністерства закордонних справ Словацької Республіки, яке має дипломатичні інструменти.

Вірто приділити увагу й акторам зовнішньої політики. Ми поділяємо державні органи, які реалізують зовнішню політику Словацької Республіки, на національні та іноземні відповідно до національного законодавства та обсягу їх компетенції. Серед національних органів міжнародних відносин у Словацькій Республіці ми виділяємо Президента, Уряд Словацької Республіки та Міністерство закордонних справ Словацької Республіки» [1, s. 23]. Народна Рада, як і парламенти інших країн, не визнається міжнародним правом як орган, що здійснює міжнародні відносини. У Словаччині т. зв парламентський вимір дипломатії, який дещо відрізняється від виконавчого, хоча в принципі йдеться про просування тих же інтересів через інший конституційний орган. Цей вимір посилюється (Павол Пашка 2006–2010), або слабшає (Ріхард Сулік 2010–2011) шляхом обміну урядовими позовами та опосередковано вказує на проникливу силу конкретного голови Словацької Республіки за кордоном та у переговорах із зарубіжними партнерами у Словаччині. Найважливіший із зазначених вище виконавчих органів зовнішньої політики є глава держави. Крім представницької ролі, він також має право представляти державу зовні без спеціальної довіреності протягом усього періоду виконання. Результати переговорів є обов'язковими. Усі повноваження президента у цій сфері визначені Конституцією Словацької Республіки. Відповідно до ст. 102 а) і в) Конституції Словацької Республіки президент уповноважений укладати міжнародно-правові документи та призначати та звільняти глав дипломатичних представництв. У зовнішніх відносинах уряд виконує завдання в межах повноважень, наданих правовими нормами. Ці завдання делеговані особливо прем'єр-міністрові і міністрові закордонних справ. Центральним органом державного управління у сфері зовнішніх відносин є ще одна з вищезгаданих інституцій, а саме Міністерство закордонних справ, місія якого: «працювати на благо безпечної, процвітаючої та успішної демократичної Словаччини». Воно захищає та просуває права та інтереси держави та її громадян у міжнародному середовищі, ґрунтуючись на цінностях та позиції Словацької Республіки як члена ЄС, НАТО та ООН. Це сприяє підвищенню безпеки, поширенню свободи, демократії, сприяння сталому розвитку та процвітанню у світі. Міністерство закордонних справ Словацької Республіки координує єдину діяльність зовнішньої політики Словацької Республіки. Воно надає професійні та компетентні послуги громадянам і партнерам у країні та за кордоном». Закордонними справами Словацької Республіки керує Міністр закордонних справ Словацької Республіки, який зазвичай представлений відповідно двома державними секретарями Міністерства закордонних справ Словацької Республіки. Керівництво виконавчою ланкою міністерства здійснює керівник служби обслуговування Міністерства закордонних справ Словацької Республіки, якому підпорядковані генеральні директори секцій і, у свою чергу, директори спілок. З моменту вступу Словацької Республіки до ЄС інші відомчі міністерства та міністри також обмежено брали участь у здійсненні зовнішньої політики, напр. в рамках регулярних засідань відповідних рад міністрів, проте роль координатора все ще виконує Міністерство закордонних справ Словацької Республіки. Єдиною контрольною функцією по відношенню до Міністерства закордонних справ Словацької Республіки є Комітет закордонних справ Словацької Республіки, який також проводить співбесіди з призначеними послами перед їх виїздом до місця операції.

Під іноземними органами держави, що виконують завдання у зв'язку із здійсненням зовнішньої політики Словацької Республіки, ми маємо на увазі ті органи, через які Словацька Республіка спілкується з іншими державами або міжнародними організаціями. Ці органи знаходяться або на території іншої країни, або в штаб-квартирі міжнародної організації та підпорядковуються безпосередньо Міністерству закордонних справ Словацької Республіки. Важливим є також поділ на дипломатичні та недипломатичні, а у зв'язку з їх тривалістю – на постійні та тимчасові представництва. Серед постійних дипломатичних установ ми рекомендуємо посольства місії/делегації в міжнародних організаціях. До ще недипломатичних органів ми відносимо консульські установи, які не виконують політичних функцій і не мають представницького характеру. Дипломатія є процесом комунікації політичних справ усього світу і водночас важливим засобом зовнішньої політики держави. Але сьогодні ми повинні почати думати про ключові зміни в дипломатії. Процес глобалізації приніс із собою розвиток, який більше не робить посольства просто сполучними місцями для урядових контактів, з яких громадськість виключається з співпраці. Під терміном сучасна дипломатія ми також розуміємо, що вона є свого роду слугою для громадян і бізнесменів за кордоном і намагається проникнути в суспільство і політику країни перебування безпосередньо на місці. Водночас дипломатична діяльність спрямована не лише на політичні еліти, а в сенсі публічної дипломатії представляє політику батьківщини широкому загалу, завжди пам'ятаючи про інтереси власної країни. Однак це не означає, що класична дипломатія стає зайвою. Навпаки, державам та їхнім урядам тим більше необхідно встановлювати нові й глибші контакти й зв'язки, тим легше відстоювати свої інтереси на найвищому рівні.

Оскільки протягом останніх понад 150 років відносини між державами у міжнародній системі вони розвивалися не лише мирним шляхом, під терміном зовнішня політика ми розуміємо саме таку державну політику, яка, згідно з передовим уявленням про демократію, має служити запобіганню конфліктів між націями та державами, а насамперед служити сприянню інтересів даної держави за кордоном. З цього твердження стає зрозуміло, що зовнішня політика є певною попередницею політики безпеки, тобто в разі правильно продуманої зовнішньої політики політика безпеки була б непотрібною. Зовнішня політика кожної держави в цьому більш вузькому значенні повинна сьогодні мати справу не лише з уже відомими причинами та областями заворушень, але, перш за все, з новими викликами, які принесла з собою глобалізація, які включають, напр. глобальна бідність, енергетична безпека, зміна клімату, глобальні епідемії, а також розпад держав. Деякі проблеми можуть здатися незначними з позиції Словацької Республіки, або невразливими, але все в одному пакеті, позначеному як ключові світові проблеми матимуть значний вплив на розвиток словацької державності найближчим часом.

Список використаної літератури

1. Bystrický Ľ. Základy diplomacie. Bratislava: Dilema, 2000. 159 s.
2. Duleba A., Lukáč P., Wlachovský M. Zahraničná politika Slovenskej republiky – východiská, stav a perspektívy. Bratislava: Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, 1998. 63 s.
3. Krejčí O. Medzinárodní politika. Praha: EKOPRESS, 2007. 257 s.
4. Liďák J. Medzinárodné vzťahy – Medzinárodná politika, Bratislava: SOFA, 2000. 341 s.
5. Pearson F. S., Rochester J.M. Medzinárodné vztahy. Bratislava: IRIS, 1992. 254 s.

FOREIGN POLICY OF SLOVAKIA AS A THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEM

Oleksandr Radysh

Uzhhorod National University, Faculty of Social Sciences,
Department of Political Science and Public Administration
University str., 14, 88000, Uzhhorod, Ukraine

In this article, the author examines the theoretical and practical aspects of Slovakia's foreign policy. Three main directions can be distinguished: the period of formation of Slovakia's independent foreign policy and the inclusion of the Slovak Republic among unreliable partners, and then the period of gaining trust abroad and the progress that led to Slovakia joining the Euro-Atlantic structures. The author defined the concept of foreign policy on the basis of scientific literature.

Undoubtedly, the end of the conflict between East and West at the turn of 1989/90 marked a significant change in international relations. Meanwhile, the more or less unexpected rapid termination of the «leaky» bipolarity opened the way for structural changes in the field of foreign policy. These changes affected two key trends. Firstly, globalization, and secondly, the associated weakening of the positions and competence of national states on an international scale. It is globalization that has far-reaching consequences for the organization of the state and the formation of its foreign policy at the beginning of the 21st century.

Since over the past 150 years, relations between states in the international system have not only developed in a peaceful way, by the term foreign policy we understand exactly such state policy, which, according to advanced ideas about democracy, should serve to prevent conflicts between nations and states, and primarily serve to promote the interests of this state abroad.

The impact of globalization on Slovakia's foreign policy is clarified. The question was raised whether this process had further influence on the foreign policy of the Slovak Republic. It is undeniable that Slovakia has become part of the globalized world, as it has become a structural element of international structures, and therefore globalization affects all aspects of life in the country, including foreign policy. Not only the work of foreign policy departments and politicians, but also the country's foreign policy priorities have been adjusted to this fact. This is due to the creation of a clear, valuable, active and responsible foreign policy, which strengthened the position of the Slovak Republic on the world stage. Despite the initial failure of foreign policy until 1998, the negative trend was reversed after the change of government of Mikulas Dzurinda, and since then the Slovak diplomatic service has been consistently successful.

Key words: Slovak Republic, foreign policy, world policy, international relations, globalization, international organizations.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 277–284
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 277–284

УДК 327.7(0.61ЄС)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.33

РЕАЛІЗАЦІЯ СПІЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Наталія Романюк, Богдан Запотічний
Львівський національний університет імені Івана Франка,
Факультет міжнародних відносин, кафедра європейських та регіональних студій
вул. Січових Стрільців, 19, 79000, м. Львів, Україна

В статті проаналізовано Спільну політику безпеки і оборони Європейського Союзу в контексті реакції ЄС на російську агресію проти України. Автори зазначають, що попри активну роль ЄС в підтримці України в рамках російсько-української війни, безпекові інструменти Євросоюзу мають обмежену ефективність в сучасних умовах. Зокрема, попри трансформацію російсько-української війни з конфлікту низької інтенсивності у повномасштабну конвенційну війну, ЄС продовжує застосовувати ті ж самі засоби, реагуючи на зміну безпекового середовища, і крім цього не робить спроб реформувати свою безпекові і оборонну політику на інституційному рівні. Причина, через яку інструменти Спільної політики безпеки і оборони ЄС мають обмежену ефективність в сучасних умовах, полягає в тому, що вона готувалася як відповідь на виклики і загрози іншого характеру. Мова йде про неконвенційні загрози безпеці, джерелом яких є глобалізація: міжнародна злочинність і тероризм, неспроможність держав, конфлікти низької інтенсивності тощо. Саме ці проблеми набули особливої актуальності в період після холодної війни, коли утворився Європейський Союз. В той же час конвенційні війни ставали дедалі більш рідкісними і, здавалося, що вони відходять у минуле. Саме ці чинники, а також їх осмислення окремими науковцями, які брали участь у концептуалізації Спільної політики безпеки і оборони ЄС, призвели до створення інструментів з врегулювання криз, які непристосовані до реагування на конвенційний збройний конфлікт. З огляду на наявний історичний досвід, автори висловлюють сумнів щодо здатності Євросоюзу кардинально реформувати Спільну політику безпеки і оборони, при цьому зазначаючи, що першим кроком до цього повинне стати визнання конвенційної війни як актуальної загрози для європейської безпеки і відображення цього у новій безпековій стратегії ЄС.

Ключові слова: Європейський Союз, Європейська стратегія безпеки, міжнародна безпека, російсько-українська війна, Спільна політика безпеки і оборони.

Постановка проблеми. В умовах російської агресії Європейський Союз (ЄС) послідовно підтримує Україну. Коли РФ розпочала агресію проти України у 2014 р. з анексії Криму, ЄС засудив такі дії і підтримав територіальну цілісність нашої держави. Це знайшло відображення у політичних заявах, наданні Україні фінансової допомоги (в тому числі громадянам, що постраждали від бойових дій), запровадженні санкційного режиму проти РФ за анексію Криму та невиконання Мінських угод. На запит Києва ЄС сформував Консультативну місію для допомоги з реформування і зміцнення державних інституцій України. У відповідь на повномасштабне вторгнення росіян у 2022 р. ЄС розширив санкції проти РФ і значно збільшив фінансову допомогу Україні, а також сформував нову місію з військової допомоги нашій державі, яка зосередилася на підготовці українських військових. Також ЄС активізував зусилля з оборонного співробітництва держав-членів і здійснив заходи із забезпечення власної енергетичної незалежності.

© Романюк Н., Запотічний Б., 2024

Попри активну роль Євросоюзу у допомозі Україні, ефективність інструментів Спільної політики безпеки і оборони ЄС (СПБО) у сучасних умовах викликає сумніви, адже зміна безпекового контексту не призвела до принципових змін у СПБО. Російсько-українська війна продемонструвала неефективність інструментів Європейського Союзу з врегулювання криз. Це пояснюється тим, що відповідні інструменти ЄС створювалися в іншому контексті й у відповідь на інші виклики та загрози.

Аналіз досліджень і публікацій. Безпека Європейського Союзу є актуальним предметом досліджень як іноземних, так і вітчизняних науковців. Зокрема, формування і трансформацію безпекової та оборонної політики Європейського Союзу вивчали В. Копійка і Т. Шинкаренко [1], Д. Дюна [2], М. Мартін [3], Н. Антонюк та І. Зінько [4], Н. Романюк і Р. Романюк [5], Н. Сола [6], П. Кутракос [7], Х. Солана [8], та інших дослідників.

Метою статті є розкрити невідповідність інструментів Спільної політики безпеки і оборони Європейського Союзу до сучасних потреб реагування з боку ЄС на російсько-українську війну.

Виклад основного матеріалу. Протягом періоду холодної війни європейська інтеграція була за своїм характером, насамперед, економічною, адже ініціативи безпекової інтеграції – спроба створення Європейської оборонної спільноти, «план Фуше» та інші – не знайшли підтримки серед усіх держав. Тому відповідальність за європейську безпеку фактично взяв на себе трансатлантичний альянс – НАТО, де ключову роль відігравали США. Європа виступала, радше, як споживач безпеки, ніж як її постачальник, і, будучи захищеною щитом НАТО, досягла безпрецедентного економічного процвітання та створила взірець економічної інтеграції [2, с. 20].

Наступним етапом розвитку європейських спільнот стала політична інтеграція – заснування Європейського Союзу. Створення ЄС означало поширення європейської інтеграції і на політичну сферу, а значить, – передбачало збільшення ролі об'єднаної Європи у міжнародній політиці. Одним зі способів реалізації цього завдання для ЄС було набути рис безпекового актора, тобто забезпечувати власний внесок у міжнародну безпеку, а не лише бути її споживачем. Тому при заснуванні ЄС, відповідно до Маастрихтського договору, одним зі стовпів ЄС було запроваджено Спільну зовнішню політику і політику безпеки (СЗППБ). Президент Франції Ф. Міттеран, коментуючи Договір про Європейський Союз, наголосив, що кінцева мета європейських держав полягає у спільній обороні, яка «є необхідною умовою переходу до політичного союзу [1, с. 313]».

Згодом, щоб посилити роль ЄС як міжнародного безпекового актора, у 1997 р. був підписаний Амстердамський договір (набув чинності в 1999 р.). Відповідно до нього, було започатковано Європейську політику безпеки і оборони (ЄПБО; згодом – СПБО) у рамках СЗППБ, закріплено передачу Петерсберзьких завдань[1] від Західноєвропейського Союзу (ЗЄС) у відання Євросоюзу, що забезпечило основу для операцій ЄС на Балканах, а також запроваджено посаду Високого представника у справах ЄПБО, яку обійняв Х. Солана. Високий представник розпочав розробку Європейської політики безпеки і оборони з підготовки безпекової стратегії ЄС, яка мала окреслити безпековий контекст і запропонувати відповіді на наявні виклики і загрози.

Перша Європейська стратегія безпеки під назвою «Безпечна Європа у кращому світі» з'явилася у 2003 р. У ній йшлося про те, що «Наша [європейська] традиційна концепція самооборони – аж до [кінця] холодної війни включно – базувалася на загрозі

[1] У 1992 р. Західноєвропейський Союз у відповідь на Югославські війни сформулював Петерсберзькі завдання – набір гуманітарних, рятувальних та миротворчих операцій, метою яких було врегулювання кризових ситуацій.

вторгнення. З приходом нових загроз перша лінія оборони часто пролягатиме за кордоном. Нові загрози динамічні. Ризики розповсюдження [зброї масового знищення] зростають із часом; без належної реакції терористичні мережі стануть ще більш небезпечними. Якщо ними нехтувати, неспроможність держав і організована злочинність поширюватимуться, як ми це спостерігали в Західній Африці. Це означає, що ми маємо бути готовими діяти до того, як настане криза. Запобігання конфліктам і запобігання загрозам не можуть розпочатися зарано» [9, с. 34].

Як згодом зазначав Х. Солана, СПБО формувалася із переконанням, що війна більше неможлива, а тому необхідно відійти від класичних уявлень про безпеку і питань застосування сили. Натомість, конфлікти, в яких немає чіткої лінії фронту, з глибоко вкоріненими причинами, – а саме такими були конфлікти в той час, – вимагали відповіді у вигляді цивільно-військової синергії. Тому ЄС потрібно було запропонувати механізм, який давав би змогу реагувати на них (запобігаючи або врегульовуючи), а також забезпечувати наступне відновлення, відповідно до вимог кожної з криз [8, с. 251].

Таким чином, пріоритетами у сфері безпеки для ЄС стали тероризм, поширення зброї масового знищення, неспроможність держав і організована злочинність (тобто неконвенційні загрози), а не конвенційна війна. Відповіддю на ці загрози з боку ЄС мали стати санкції, європейський ордер на арешт, боротьба з фінансуванням терористичних організацій, а також врегулювання конфліктів і зміцнення безпеки у сусідніх з Євросоюзом регіонах, допомога слаборозвиненим державам, сприяння демократії. Усі ці ініціативи повинні були забезпечити «лінію оборони» ЄС, яка би пролягала за межами самого Євросоюзу. Для реалізації нових завдань ЄС запровадив цивільні і військові місії, укомплектовані представниками держав-членів. Їх скеровують у кризові точки світу з метою охорони правопорядку, участі у миротворчих операціях, надання гуманітарної допомоги постраждалому цивільному населенню, а також для консультацій і допомоги у зміцненні державних інституцій та демократії.

Як приклад можна навести Консультативну місію Європейського Союзу (EUAM), створену у 2014 р. для допомоги з реформування сектору цивільної безпеки України відповідно до європейських стандартів. Місія надає консультації з реформування різним українським відомствам (МВС і підпорядкованим йому відомствам, Мін'юсту, Прокуратурі, СБУ, судам, антикорупційним органам і ВРУ).

Повномасштабне вторгнення РФ у 2022 р. створило нові виклики, тому Рада ЄС започаткувала ще одну місію – Місію ЄС з військової допомоги Україні (EUMAM Ukraine). Її мета полягає у забезпеченні підготовки військовослужбовців ЗСУ, а також координації діяльності держав-членів ЄС з цього питання. Також Рада ЄС схвалила надання допомоги Україні шляхом передачі державами-членами боєприпасів, військового обладнання та платформ, призначених для запуску летальної зброї, що фінансуватиметься з Європейського фонду миру (ЄФМ)[2], а також транспортування, зберігання, технічного обслуговування й ремонту наданих засобів. Слід підкреслити, що це перший випадок, коли ЄС фінансував закупівлю та доставку військового обладнання в країну, що зазнала агресії. Це можна вважати прецедентом і чи не єдиною істотною трансформацією СПБО у зв'язку з повномасштабною російсько-українською війною.

[2] ЄФМ був створений у березні 2021 р. для фінансування операцій ЄС з врегулювання кризових ситуацій у рамках СПБО та надання матеріальної допомоги країнам-партнерам. Однак, у зв'язку з війною в Україні, ЄФМ зараз в основному використовується для фінансової компенсації країнам-членам ЄС за постачання зброї та боєприпасів в Україну.

Щодо фінансової підтримки України, то у період з 2014 по 2021 рр. ЄС надав Україні понад 5 млрд євро в рамках програм макрофінансової допомоги [10]. За період 2022–2024 рр. обсяги допомоги збільшилися: понад 25 млрд євро макрофінансової допомоги у 2022–2023 рр., 2,35 млрд євро бюджетної підтримки та грантів, 2,6 млрд євро через гарантії ЄС, 11 млрд євро допомоги з ЄФМ (також на період 2024–2027 рр. ЄС зобов'язався надати 50 млрд євро з Українського фонду, частина з яких вже виплачена) [11].

Як бачимо, попри те, що російсько-українська війна радикально трансформувалася із конфлікту низької інтенсивності в межах Донецької і Луганської областей у повномасштабну конвенційну війну, реакція ЄС хоч і набула більшої рішучості, однак сутнісно майже не змінилася: Євросоюз продовжує використовувати ті самі інструменти СПБО, – створив ще одну місію й надав Україні більшу фінансову допомогу. Водночас не відбулося жодних трансформацій Спільної політики безпеки і оборони на інституційному рівні[3]. Серед змін в СПБО можна виокремити хіба що новий спосіб застосування ЄФМ.

При цьому дається взнаки невідповідність інструментів СПБО викликам часу. Це підтверджується тим фактом, що ЄС передбачав до кінця 2023 р. поставити Україні 1 млн. артилерійських снарядів. Проте, як відомо, станом на кінець 2023 р. Україна отримала приблизно 300 тис. боєприпасів, а решту ЄС сподівається надати лише до кінця 2024 р. Безперечно, ключовою проблемою є спроможність оборонної промисловості окремих держав ЄС, однак вагому роль відіграє також відсутність механізму, за допомогою якого ЄС міг би мобілізувати зусилля своїх держав-членів для виконання таких завдань.

Підкреслимо, що функціонування СПБО ЄС забезпечується доволі громіздкою системою органів, серед них – Європейська рада, Високий представник ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки, Європейська служба зовнішніх дій, Європейське оборонне агентство, Комітет з питань політики та безпеки, Військовий комітет Європейського Союзу і Військовий штаб Європейського Союзу, Європейський коледж безпеки та оборони, Інститут безпекових досліджень Європейського Союзу, Супутниковий центр Європейського Союзу. Однак недоліки Спільної політики безпеки і оборони ЄС все ж обумовлені тим, що СПБО ЄС формувалася в іншому безпековому контексті і як відповідь на інші виклики.

Чинники, що сформували СПБО. Для розуміння логіки, якою керувалися у ЄС при створенні Спільної політики безпеки і оборони, слід звернути увагу на декілька аспектів. По-перше, на тогочасний стан міжнародної системи. Упродовж декількох десятиліть холодної війни біполярна міжнародна система та ядерне стримування були одними з ключових чинників, що дали змогу уникнути великої війни між США, СРСР та їхніми союзниками. Це сприяло поступовому зникненню конвенційних воєн.

Водночас відбувалася деколонізація країн «третього світу» та значно зросла кількість неконвенційних воєн, адже у процесі деколонізації національно-визвольні рухи вели асиметричні партизанські війни проти великих колоніальних імперій. Як писав професор Єрусалимського університету М. ван Кревельд, від 1945 до 1990 р. у світі відбулося близько 160 збройних конфліктів. Приблизно три чверті з них належали до так званих «конфліктів низької інтенсивності», сторонами в яких були недержавні актори, з одного боку, і держави, – з іншого, а жертвами ставали переважно цивільні, а не комбатанти. Тим часом конвенційні війни, відбуваючись рідше і не будучи надто кровопролитними, часто не призводили до територіальних змін. Натомість, конфлікти низької інтенсивності перекроїли політичну карту світу [12, с. 21].

[3] Стратегічний компас ЄС хоча був формально ухвалений 21 березня 2022 р., тобто вже після початку вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р., його не можна розглядати у контексті вторгнення, адже підготовка Стратегічного компасу розпочалася ще задовго до нього.

В епоху після холодної війни конвенційна війна, як традиційна загроза безпеці, також була рідкісним явищем. Лише війну в Перській Затоці 1990–1991 рр., Еритрейсько-ефіопську війну 1998–2000 рр. і вторгнення до Іраку 2003 р. можна вважати конвенційними війнами того часу. Натомість, дедалі більшої ваги набували нетрадиційні загрози, зумовлені глобалізацією та неспроможністю низки держав, що виникли внаслідок деколонізації, а також розпаду СРСР і Югославії – конфлікти низької інтенсивності, міжнародний тероризм і транснаціональна злочинність. Відтак, держави Європи, які десятиліттями готувалися до конвенційної війни зі «східним блоком», почали переорієнтувати власну безпекову політику на протидію новим загрозам.

По-друге, йдеться про часткове запозичення з боку ЄС американського безпекового порядку денного, пов'язаного з подіями 11 вересня 2001 р. Як у Європейській стратегії безпеки (2003 р.), так і в Стратегії національної безпеки США (2002 р.) виокремлено однакову ієрархію загроз: тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, регіональні конфлікти, недієздатні держави та організована злочинність. Цю схожість можна трактувати як політичний сигнал для США з боку ЄС, що європейці поділяють американську стурбованість щодо тих самих загроз [2, с. 24]. Окрім цього, при розробці Європейської політики безпеки і оборони та підготовці Європейської стратегії безпеки Високого представника у справах ЄПБО Х. Солану консультували такі фахівці, як Р. Купер – британський дипломат, який був теоретиком «нового ліберального імперіалізму», та М. Келдор – професорка Лондонської школи економіки, відома завдяки концепції «нових воєн».

М. Келдор, досліджуючи Югославські війни і, зокрема, війну в Боснії, запропонувала розрізняти «старі війни» і «нові війни», як продукт глобалізації та слабкості держав. Якщо «старі війни» вели виключно держави, то для «нових воєн» характерними є стирання різниці між зовнішнім (міжнародним) та внутрішнім, і участь як державних, так і недержавних акторів. Якщо «старі війни» велися регулярними збройними силами від імені держав, то «нові війни» ведуться сумішшю регулярних збройних сил, парамілітарних організацій, терористів, найманців, приватних охоронних компаній і злочинних груп. Ключовими причинами «нових воєн» є не відстоювання національних інтересів, як у випадку «старих воєн», а питання, пов'язані з ідентичністю [13, с. 8–11]. Отож, нехтування питаннями конвенційних воєн при концептуалізації СПБО, мабуть, можна пояснити переконанням М. Келдор, що у майбутньому переважатимуть саме «нові війни».

Відповідно до уявлень Р. Купера, у 1989 р. в Європі відбулася зміна старої міжнародної системи, заснованої на імперіалізмі, колоніалізмі та балансі сил, на нову – постмодерну. Вона характеризується прозорістю, взаємною відкритістю, взаємозалежністю та взаємною вразливістю держав, а також відмовою від силових методів вирішення суперечок. Це призводить до розмиванням кордонів і стиранням меж між внутрішніми та зовнішніми процесами, з огляду на що взаємне втручання у внутрішні справи стає нормою, а не порушенням суверенітету. Вершиною розвитку цієї системи став Європейський Союз – спільнота постмодерних держав [14].

Решта світу поділяється на домодерні (неспроможні) і модерні держави. До першої категорії належать ті держави, які, за висловом Р. Купера, поринули у гоббсіанську «війну всіх проти всіх», і де існування самої держави перебуває під питанням (наприклад, Афганістан і Сомалі). Модерні держави існують відповідно до правил Вестфальського світового порядку, тому для них ключовими цінностями й надалі залишаються суверенітет та національні інтереси, а запорукою безпеки – баланс сил. Основною загрозою для постмодерної європейської системи є нестабільність, яка походить від простору модерних і домодерних держав. Упорядкування цього простору вимагає нового імперіалізму, проте

не насильницького, як у минулому, а заснованого на згоді. Його інструментом є не колонізація, а добровільна співпраця. Наприклад, під час війни в Боснії було створено своєрідний «протекторат» під егідою ООН, коли міжнародна спільнота надсилала в Боснію військових, поліцейських, суддів та інших функціонерів, які допомагали місцевій владі. Вибори організовувала і контролювала ОБСЄ, а Євросоюз надав вільний доступ товарам з країн колишньої Югославії до свого ринку [14].

Таким чином, зусилля ЄС, спрямовані на поширення демократії у світі, співпрацю з державами-сусідами і зміцнення їхніх інститутів чи врегулювання конфліктів шляхом створення цивільних або військових місій відповідно, а також надання державам-партнерам фінансової допомоги чи інших переваг в обмін на здійснення ними політичних, економічних та інших реформ, які сприятимуть стабільності і розвитку, цілком відповідає ідеям Р. Купера.

Висновки. Таким чином, інструменти Спільної політики безпеки і оборони ЄС можна вважати обмежено ефективними у контексті реагування на російсько-українську війну, яка є конвенційною війною, а не кризою, зумовленою неспроможністю державних інституцій, посиленням міжнародної злочинності чи іншими негативними наслідками глобалізації. Це пояснюється тим, що СПБО ЄС формувалася в іншому безпековому контексті, коли кількість конвенційних воєн у світі поступово зменшувалася, а ймовірність конвенційної війни в Європі суттєво знизилася через розпад СРСР і припинення існування Організації Варшавського Договору. Натомість, разюче зросла роль викликів і загроз, пов'язаних із глобалізацією та неспроможністю держав (тероризм, міжнародна злочинність, «нові війни» чи «конфлікти низької інтенсивності»). Важливим також є вплив на концептуалізацію СПБО ідей Р. Купера і М. Келдор, теоретичні напрацювання яких були віддзеркаленням тогочасних умов у міжнародній системі. Отож, СПБО формувалася, як відповідь на загрози іншого характеру.

Для ефективного реагування на подібні загрози, особливо якщо Євросоюз буде втягнутий у (конвенційну) війну, він має докорінно реформувати власну безпекову і оборонну політику. Адже безпекова складова інтеграції держав Європи завжди була доволі проблемним питанням. Відтак ЄС традиційно відігравав роль цивільної потуги, а його військові місії, здебільшого, були і залишаються поліцейськими чи консультативними. Негативні приклади з минулого не дають підстав вважати, що держави-члени ЄС погодяться на ініціативи з інтеграції своєї військової промисловості чи військового командування під егідою наднаціональних структур ЄС, або на такі радикальні кроки як створення єдиної європейської армії. З огляду на це перспективи докорінної зміни СПБО ЄС є доволі сумнівними. Ймовірно, одним із перших кроків на шляху до дієвої трансформації Спільної політики безпеки і оборони має стати визнання конвенційної війни як (істотної) загрози для європейської безпеки, що має бути відображеним у наступній стратегії безпеки ЄС.

Список використаної літератури

1. Копійка В. В., Шинкаренко Т. І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. Навч. посіб. Київ : Ін Юре, 2001. 448 с.
2. Duna D. Defining the European Union as a global security actor. *Journal of the Institute for Euroregional Studies "Jean Monnet" European Centre of Excellence*. 2010. Vol. 10. P. 19–32.
3. Martin M. Reframing the Use of Force: The European Union as a Security Actor. *The Handbook of Global Security Policy* / ed. by M. Kaldor and I. Rangelov. Oxford : Wiley Blackwell, 2014. 355–370 p.

4. Antonyuk N., Zinko I. Cooperation between Ukraine and the European Union within the Framework of the Common Security and Defense Policy of the EU. *Language-Culture-Politics*. 2023. Vol. 1. P. 247–270.
5. Романюк Н. А., Романюк Р. Й. Інституційні формати європейської безпеки: досвід та перспективи трансформації. *Регіональні студії*. 2023. № 33. С. 155–161.
6. Sola N. F. Reasons for the Current Failure of the European Union as an International Security Actor. *Global Power Europe – Vol. 1: Theoretical and Institutional Approaches to the EU's External Relations* / ed. by A. Boening, J.-F. Kremer, A. van Loon. Springer : New York, 2013. 73–91 p.
7. Koutrakos P. The EU Common Security and Defence Policy. Oxford : Oxford University Press, 2013. 303 p.
8. Solana J. The European Union and human security: the making of a global security actor. *Routledge handbook of human security* / ed. by M. Martin and T. Owen. Routledge : New York, 2014. 251–259 p.
9. European Security Strategy. A Secure Europe in a Better World. Council of the European Union. 2009. 43 p.
10. Commission disburses further €2 billion in exceptional macro-financial assistance to Ukraine. *European Commission*. 2022. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_6237 (date of access: 28.05.2024).
11. Infographic – EU solidarity with Ukraine. *European Council. Council of the European Union.* 2024. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/eu-solidarity-ukraine/ (date of access: 28.05.2024).
12. Van Creveld M. The Transformation of War: The Most Radical Reinterpretation of Armed Conflict Since Clausewitz. New York : The Free Press, 1991. 272 p.
13. Kaldor M., Chinkin C. International law and new wars. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. 592 p.
14. Cooper R. The new liberal imperialism. *the Guardian*. 2002. URL: https://www.theguardian.com/world/2002/apr/07/1 (date of access: 28.05.2024).

IMPLEMENTATION OF THE COMMON SECURITY AND DEFENCE POLICY OF THE EUROPEAN UNION IN THE CONTEXT OF RUSSIAN AGGRESSION AGAINST UKRAINE

Natalia Romaniuk, Bohdan Zapotichnyy
Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of International Relations,
Department of European and Regional Studies
Sichovykh Striltsiv str., 19, 79000, Lviv, Ukraine

The article analyses the Common Security and Defence Policy of the European Union in the context of the EU's response to Russian aggression against Ukraine. The authors note that despite the EU's active role in supporting Ukraine in the Russian-Ukrainian war, the EU's security instruments are of limited effectiveness in the current situation. In particular, despite the transformation of the Russian-Ukrainian war from a low-intensity conflict into a full-scale conventional war, the EU continues to use the same tools to respond to the changing security environment, and in addition, it does not attempt to reform its security and defence policy at the institutional level. The reason why the instruments of the EU's Common Security and Defence Policy have limited effectiveness in the current environment is that it was formulated as a response to challenges and threats of a different nature. We are talking about non-conventional security threats, the source of which is globalisation: international crime and terrorism, state failure, low-intensity conflicts, etc. These problems became particularly relevant in the post-Cold War period when the European Union was formed.

At the same time, conventional wars were becoming increasingly rare and seemed to be a thing of the past. These factors, as well as their interpretation by some scholars involved in the conceptualisation of the EU's Common Security and Defence Policy, led to the creation of crisis management instruments that are not adapted to respond to conventional armed conflict. Given the available historical experience, the authors express doubts about the EU's ability to fundamentally reform the Common Security and Defence Policy, noting that the first step towards this should be the recognition of conventional warfare as an actual threat to European security and its reflection in the new EU security strategy.

Key words: European Union, European Security Strategy, international security, Russian-Ukrainian war, Common Security and Defence Policy.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 285–291
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 285–291

УДК 351.862.4(477)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.34

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Алла Рубан, Віра Дем'яненко, Тетяна Прядко
Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
факультет гуманітарної освіти і соціальних технологій, кафедра політології
вул. Сухомлинського, 30, 08401, м. Переяслав, Україна

У статті розглядається зростаючий вплив процесів глобалізації на безпеку держави в епоху інформатизації, технологізації усіх сфер життя суспільства. Глобалізація охоплює не тільки економічну, продовольчу, екологічну, а й національну безпеку як сукупність всіх видів безпеки, у тому числі й інформаційну, військову. Основу національної безпеки становлять фізичне виживання суспільства, збереження суверенітету і територіальної цілісності країни, високий рівень внутрішньої ефективності і зовнішньополітичної дієздатності держави перед зовнішніми (глобальними і воєнними) загрозами, забезпечення умов для якісного розвитку людського капіталу.

Зауважується, що провідною суперечністю глобалізаційних процесів є протистояння між глобальними потребами світового економічного і політичного розвитку та прагненнями національних держав до збереження власної ідентичності і суверенності. Це протистояння розкривається у боротьбі між необхідністю включення у глобальні процеси і бажанням зберегти національну самобутність, що вимагає уваги до питань взаємодії та співпраці між країнами і глобальними акторами для забезпечення стабільності та безпеки на державному, регіональному, міжнародному рівнях.

Особлива увага звертається на вплив глобальних чинників на національну безпеку України в умовах російсько-української війни. Доводиться, що в епоху, коли світ одночасно організовується і хаотизується, глобалізується і локалізується, об'єднується і розділяється, співробітничає і воює, для Української держави створення системи національної безпеки, що адекватно реагує на масштаби і значення глобалізаційних загроз та викликів, є одним з найважливіших пріоритетів. Це не лише гарантує її виживання та розвиток у світі глобалізації, а й забезпечує її відповідальну участь у міжнародних процесах. Важливо, що національний рівень безпеки передбачає посилення внутрішнього потенціалу (військово-оборонного, економічного, технологічно-інноваційного, гуманітарного тощо) для протидії глобальним і регіональним викликам та загрозам.

Ключові слова: глобалізація, національна безпека, національна ідентичність, міжнародні організації, гуманітарна політика, Україна.

Актуальність. Сучасний етап розвитку людської цивілізації визначений глибокими процесами глобалізації, які охопили практично всі країни світу і визначають головні тенденції світової економіки та політики. Глобалізаційні процеси, зменшуючи відстані і відкриваючи кордони, призвели до посилення взаємозалежності держав, націй, регіонів.

Однак це не призвело до зменшення напруги, протистоянь, а навпаки, створило нові виклики та загрози. Глобалізація стала ще одним джерелом вразливості. Поширення міжнародного тероризму, торгівельні війни, нелегальна міграція, наркотичний бізнес, активізація міжнародної організованої злочинності, російсько-українська війна, загострення воєнних конфліктів на Близькому Сході та протистояння в інших регіонах – це лише деякі з проблем, які явно проявилися в останні десятиліття. Набагато глибшими і потенційно гострішими стали питання, пов'язані з політикою національної ідентичності, державного суверенітету. Ці негативні чинники суттєво впливають на національну безпеку кожної

© Рубан А., Дем'яненко В., ПрядкоТ., 2024

країни. Для України, як держави, яка переживає етап свого політичного націєтворення і прагне стати суб'єктом світового співтовариства проблеми, викликані глобалізацією, несуть реальну загрозу втрати суверенітету. Динаміка суперечливих процесів, викликаних глобалізацією, потребує постійного наукового аналізу, теоретичного осмислення задля прогнозування основних тенденцій розвитку цивілізації загалом і формування політики держав та міжнародних організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема впливу глобалізації на стан національної безпеки держави дійсно знаходиться у фокусі уваги багатьох дослідників. Це відображається у наукових доробках представників різних наукових напрямків: цивілізаційного, геополітичного, геоекономічного, транзитивного тощо. Дослідження викликів та загроз на різних рівнях – глобальному, регіональному та національному – перебували у полі зору Г. Кісінджера, С. Гантінгтон, Ф. Фукуями та ін.

Політичні проблеми міжнародної та національної безпеки у контексті глобалізації представлені у працях З. Баумана, Т. Блудова, А. Гальчинського, В. Горбуліна, Є. Каменського, В. Кременя, В. Крутова та ін.

Питання включення України у глобалізаційні та регіоналізаційні процеси розглядалися у працях Т. Блудової, І. Бурковського, О. Власюка, Є. Каменського, В. Кременя, Н. Михальченка та ін.

Мета роботи – розглянути основні аспекти впливу глобалізаційних процесів на стан національної безпеки України, зокрема в умовах російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальне визначення глобалізації серед дослідників не викликає значних розбіжностей. Усі вони акцентують увагу на таких її рисах як інтенсивне формування глобальної економіки, технологічний прорив у галузі виробництва, транспорту, інформатизація, створення глобальних комунікацій. Внаслідок цих масштабних змін відбуваються і відповідні суспільні зрушення та соціально-політичні процеси, що у сукупності дозволяє говорити про нову добу розвитку людської цивілізації в цілому.

Зміни, що відбуваються в результаті глобалізації, перш за все полягають у взаємному зближенні та скороченні відстаней, що призводить до швидкого зростання зв'язків, контактів та обмінів. Це призводить до збільшення залежності суспільств майже в усіх сферах їх життя. Однією з характерних ознак глобалізації є прискорення науково-технічного прогресу, розвиток засобів масової інформації, зв'язку та транспорту. Й. Ямамото пропонує розглядати глобалізацію як процес, за якого змінюється роль кордонів та збільшується взаємозалежність країн. Лібералізація обмінів призводить до підриву можливості держави контролювати свої кордони. Також набувають поширення процеси універсалізації, за якої такі цінності як гуманність та гуманізм, глобально розповсюджуються, та вестернізації, за якої аспекти західноєвропейського модернізму, такі як капіталізм та раціоналізм, поширюються на весь світ [11].

За поглядом Т. Фрідмана [8, с. 46–48], глобалізація змушує уряди, приватні компанії і людей в усіх країнах світу діяти відповідно до принципів вільного ринку, щоб уникнути загибелі у самоізоляції. Основну роль у розвитку глобалізації відводять світовим фінансовим центрам, які переміщують міжнародний капітал по різних напрямках і змушують усіх учасників ринку діяти узгоджено. Цей підхід розглядає глобалізацію як процес, що відкриває нові можливості для співпраці та спільного розвитку, але водночас ставить перед учасниками ринку вимогу адаптуватися до змін і конкурувати на світовому рівні.

Експерти з міжнародних відносин звертають увагу на те, що в міжнародних відносинах стає актуальним питання співвідношення між національними інтересами держав та загальносвітовими потребами. Вони висловлюють занепокоєння щодо того, що традиційні межі та національні обмеження можуть обмежити здатність світової системи ефективно реагувати на глобальні виклики. Таким чином, глобалізація ставить перед міжнародним співтовариством завдання вирішення дилеми між захистом національних інтересів та сприянням глобальному співробітництву та взаємодії. Вирішення цієї дилеми потребує розробки нових стратегій та механізмів, що враховують як національні, так і загальні міжнародні інтереси. Суперечність національного і глобального визначається як одна з провідних рушійних сил прогресу людства.

В цілому можна погодитись з думкою філософа С. Пролеєва, що «справжній історичний простір для глобалізації відкрився лише в останні 10–15 років», тобто з руйнуванням світової системи соціалізму та біполярності світу, що відкрило можливість формування єдиного всепланетного людства [6, с. 11].

Глобалізаційні процеси створюють умови, при яких держави світу стають більш відкритими, що в свою чергу породжує нові історичні можливості, але й викликає нові загрози та виклики. Однією з найбільш серйозних загроз є кризові явища в світовій економіці, які можуть мати глибокий вплив на економічне благополуччя держав та їх громадян. Посилення негативних зовнішніх впливів на внутрішні процеси в країні також є однією з проблем глобалізації. Це може включати в себе втручання внутрішніх справ держав, економічний тиск, а також поширення ідеологічних впливів. Глобалізація також сприяє поширенню міжнародного тероризму, нелегальній міграції та активізації організованої злочинності через розмивання державних кордонів та полегшення переміщення людей та товарів. Інформаційна залежність є ще однією проблемою, що виникає в умовах глобалізації, коли інформаційний простір стає засобом впливу та маніпуляції, що може впливати на суспільну думку та політичні процеси.

Більшість сучасних дослідників у галузі міжнародних відносин підтримують думку про те, що забезпечення національної безпеки в сучасних умовах неможливе без тісної співпраці з впливовими міжнародними структурами безпеки на різних рівнях – від субрегіонального до глобального. Ще в першому десятилітті XX ст. вважалося, що співпраця між країнами та міжнародними організаціями буде ключовим фактором для ефективного протистояння загрозам безпеці та вирішення глобальних проблем, оскільки сприятиме створенню спільних стратегій, обміну інформацією та ресурсами, а також координації дій в разі кризових ситуацій [5, с. 217].

Проте, розв'язання повномасштабної війни Росією проти України і загалом реакція на неї міжнародних організацій поставила під сумнів такі прогнози і рекомендації. Побудовані після закінчення II Світової війни міжнародні інституції, процедури і правила їх функціонування в умовах нових викликів показали свою неефективність. Світ постав перед проблемою переформатування усієї системи міжнародної безпеки, а кожна держава перед розробкою власної безпекової політики.

Якщо реалії національної безпеки впливають на стан безпеки інших країн та міжнародної спільноти в цілому, якщо захист демократії, прав і свобод громадян перетворюється на міжнародну проблему, а питання дієвої протидії агресивній зовнішній політиці держав-членів ООН (і навіть членів Ради безпеки ООН), боротьба з міжнародним тероризмом, організованою злочинністю, нелегальною торгівлею зброєю та наркотиками, потребує верховенства міжнародних норм права над національними, то для цього необхідно

напрацьовувати відповідну законодавчу базу і створювати цілком прозорі правила гри, які мають бути однаковими для всіх суб'єктів міжнародних відносин.

Російсько-українська війна поставила під сумнів попередні наукові висновки і політичні дії. У мирні роки можна було стверджувати, що під впливом геополітичної перебудови, глобалізація призводить до перегляду політики партнерства та альянсів, а приналежність до конкретного регіону втрачає свою попередню важливість, політичні зв'язки формуються на основі спільних інтересів, цінностей та стратегічних переваг [5, с. 217]. Зокрема Е. Гіденс тоді зазначав, що суперечки навколо глобалізації зосереджуються навколо придатності національної держави включатися у ці процеси. Головне питання «чи нації-держави... усе ще потужні, чи ж вони стають в основному неспроможними долучитися до сил, які формують світ?» [2, с. 18].

Аналізуючи економічні процеси, які намітилися під час епідемії COVID-19 і яскраво проявилися після розгортання російсько-української війни, Дж. Спрінгфорд з лондонського Центру європейських реформ указує, що почався процес «деглобалізації», коли відбуватиметься і вже відбувається процес диверсифікації виробництва [7].

Британський дослідник М. Леонард узагалі вважає, що на зміну глобалізації приходить регіоналізація, зазначаючи, що взаємозалежність, яка розглядалася раніше як запобіжник війни, тепер стала джерелом вразливості [9].

Глобальне середовище неминуче впливає на внутрішні умови розвитку кожної держави і Україна – не виключення. Україна почала свій шлях незалежного розвитку з глибокої системної кризи, процес демократичної трансформації українського суспільства потребував, окрім внутрішніх детермінант, зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної стабільності.

Україна після розпаду СРСР зіштовхнулася з необхідністю розбудови державності та національного відродження, включаючи пошук сучасної національної ідентичності. Цей шлях передбачав перехід від статусу імперської периферії до суверенної держави. Зосередження здебільшого на внутрішніх проблемах, довготривалий процес вироблення зовнішньополітичного вектору розвитку призвело до втрати Україною можливості вести активну міжнародну політику та розробити власну ефективну модель поведінки в глобалізованому світі. На міжнародній арені, той, хто не здатний передбачити дії інших гравців, ризикує залишитися поза колом впливових учасників [10, с. 361–388].

Як зауважує Т. Бевз, повномасштабна війна Росії в Україні, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., стала новим глобальним викликом, засвідчивши певною мірою кризу глобалізації як процесу економічної, політичної та культурної інтеграції. Нового осмислення набуває у цих умовах вплив глобалізації на формування й утвердження національної ідентичності [1, с. 10].

Як не прикро, але лише агресивна війна Росії проти України, яка висвітлила кризи глобалізації і загрози демократичному транзиту, стала також каталізатором суб'єктивізації України на міжнародній арені та розробки реальної національної безпекової політики.

Сучасне європейське демократичне реформаторство відкриває нові перспективи прогресу не лише для успішних країн Європи, але й для тих, які переживають серйозні кризові випробування і післякризові трансформації, серед яких і Україна. Глобальна орієнтація національної стратегії розвитку стає надзвичайно важливою, оскільки це означає значний поворот від старих, неефективних курсів, спрямованих на збереження застарілих економічних моделей, до переходу на побудову нової, постіндустріальної економіки, що є необхідною складовою глобальної економічної системи.

У новому світовому порядку епохи глобалізації важливо, щоб основні принципи будувалися на гуманістичних цінностях, зокрема, на благополуччі та безпеці кожної людини. Хоча це може здаватися ідеалістичним, проте досягнення цієї мети варто прагнути. Глобальний світовий порядок повинен бути спрямований на забезпечення всім народам світу мирного та процвітаючого співіснування, де кожна людина має можливість розвиватися та реалізовувати свій потенціал, необмежена будь-якими формами дискримінації чи насильства Як зазначає М. Фесенко, «глобалізація зумовлює зміни у політичній, економічній, соціальній, культурній сферах і змушує політичних діячів переосмислювати майбутні можливості і форми ефективного політичного регулювання та відповідальність за її наслідки» [3, с. 160].

Україна може зайняти належне місце серед країн, що розвиваються на власній інтелектуальній основі, лише якщо вона зможе розробити й реалізувати національну стратегію інтелектуально-інноваційного розвитку, яка буде адаптована до вимог глобалізації і національної безпеки. Сучасність вимагає переходу до нової функції держави – створення умов для більшої реалізації свободи людини, регулювання суспільних взаємин у напрямку суспільної консолідації та сприяння попередженню / подоланню внутрішніх конфліктів. В умовах війни та післявоєнного періоду, які збільшують кількість соціальних протистоянь, питанням національної безпеки стають не лише обороноздатність країни, її суб'єктність на міжнародній політичній арені, вигідне місце у світовому розподілі праці і ринків, а й вироблення державою ефективної соціальної, гуманітарної політики, реалізація якої сприятиме внутрішній консолідації суспільства.

Нині, коли в умовах гібридної війни агресор активно використовує можливості новітніх засобів масової комунікації, глобальні комунікаційні мережі, одним із важливих завдань національної безпекової політики держави є активне державно-правовове регулювання інформаційних процесів, модернізація національного інформаційного законодавства відповідно до актуальних викликів, міжнародного права в інтересах захисту національних інтересів.

Сучасний світ все більше розуміє, що потреби суспільства збільшуються і ресурсів на всіх не вистачить, а отже виникають мотиви щодо різних моделей домінування у світі тієї або іншої потуги. Як слушно зауважує Є. Камінський, «подолання постійної загрози міждержавних протистоянь, конфліктів і воєн бачиться тільки на засадах відмови від самовбивчого курсу на гегемонізм певних держав та нестримне масове споживання без огляду на те, що ресурсний потенціал Землі вичерпується» [4, с. 16].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Загалом можна констатувати, що людство нині вступило у дуже складну епоху свого існування, коли світ одночасно організовується і хаотизується, глобалізується і локалізується, об'єднується і розділяється, співробітничає і воює.

Для Української держави створення системи національної безпеки, що адекватно реагує на масштаби і значення глобалізаційних загроз та викликів, є одним з найважливіших пріоритетів. Це не лише гарантує її виживання та розвиток у світі глобалізації, а й забезпечує її відповідальну участь у міжнародних процесах. Без такої системи Україна може опинитися на периферії світових подій, втративши можливість впливати на власний майбутній шлях розвитку. Національний рівень безпеки передбачає посилення внутрішніх спроможностей для протидії глобальним викликам та загрозам. Попри війну, у якій Україна відстоює саму можливість власного існування, держава має дбати про нарощування не лише військово-оборонного потенціалу, а й про гуманітарну сферу: збереження і покращення якості людського капіталу, соціальний захист, зміни системи управління тощо, що

у свою чергу створить умови для інноваційного економічного розвитку. Розробка і реалізація комплексної, послідовної безпекової політики дозволить Україні в майбутньому зайняти гідне місце у глобалізованому світі.

Питання національної безпеки, її чинників у сучасному динамічному світі потребують постійного наукового аналізу, який дозволяє не лише з'ясовувати причини проблем, а й прогнозувати можливі шляхи їх подолання, розробки тактики і стратегії розвитку держав / регіонів / світової спільноти.

Список використаної літератури

1. Бевз Т. А. Вплив глобалізації на утвердження національної ідентичності в умовах війни: виклики і загрози. Українознавство, 2022. № 3 (84). С. 8–26.
2. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя. Київ : Альтерпрес, 2004. 100 с.
3. Глобалізація і сучасний міжнародний процес / за заг. ред. Б. Гуменюка, С. Шергіна. Київ : Університет «Україна», 2009. 508 с.
4. Камінський Є. Світ переможців і переможених. Міжнародні відносини і українська перспектива на початку XXI століття. Київ: Центр вільної преси, 2008. 336 с.
5. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2006 році / Експертна доповідь. Київ: ПП «Інтертехнологія», 2006. 256 с.
6. Пролеєв С. Людство перед викликом глобалізації. Виклик глобалізації: зб. наук. праць. / відп. ред. О. Гомілко. Київ : Стилос, 2001. С. 9–16.
7. Чурікова Н. Як війна, яку розв'язала Росія, перекреслює глобалізацію – оглядачі. URL. https://www.holosameryky.com/a/rosijska-vijna-perekreslyla-globalizatsiju/6687985.html.
8. Friedmn L. T. Understnding Globliztion: The Lexus nd The Olive tree. N.Y.: Frrr, Strus & Giroux, 2000. 475 p.
9. Leonard M. The Age of Unpeace: How Connectivity Causes Conflict. Bantam Press, 240 p.
10. Szporluk R. Russia, Ukraine, and the Breakup of the Soviet Union. Stanford: Hoover Institution Press, 2000. 437 p.
11. Yamamoto Y. Globalization and Change in the International System. Japan Review of International Affairs. 2001. Vol. 15, № 2. P. 87–105.

NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF GLOBAL INSTABILITY

Alla Ruban, Vira Demianenko, Tetiana Priadko
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
Faculty of Humanitarian Education and Social Technologies, Department of Political Sciences
Sukhomlynskoho str., 30, 08401, Pereiaslav, Ukraine

This article considers the growing influence of globalization processes on national security in the era of informatization and technologization of all aspects of social life. Globalization encompasses not only economic, food, and ecological security, but also national security as the aggregate of all kinds of security including information and military security. The foundation of national security lies in the physical survival of the society, preservation of the country's sovereignty and territorial integrity, a high extent of the state's internal effectiveness and foreign-policy capability in countering various external (global and military) threats, as well as in providing conditions for qualitative development of its human capital.

It is noted that the main contradiction of globalization processes is the opposition between global needs of the world's economic and political development and aspirations of national states to preserve their

own identity and sovereignty. This opposition is revealed in the struggle between the need to be involved in global processes and the desire to preserve national uniqueness, which draws more attention to interaction and cooperation between countries and global actors for the sake of ensuring stability and security at the national, regional, and international levels.

Special attention is paid to the impact of global factors on Ukraine's national security in the conditions of the Russo-Ukrainian war. It is argued that in the era when the world is simultaneously becoming more chaotic and more organized, more globalized and more regionalized, more united and more separated, is cooperating and waging wars, it is among Ukraine's top priorities to create a system of national security capable of responding appropriately to the challenges and threats of globalization. Not only will it guarantee the country's survival and development in the globalized world, but it should also facilitate its responsible participation in global processes. It is important that the national level of security envisages improving the country's inner potential in various aspects (military and defensive, economic, technological and innovative, humanitarian etc.) to counter global and regional challenges and threats.

Key words: globalization, national security, national identity, international organizations, humanitarian policy, Ukraine.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 292–298
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 292–298

УДК 329.73(100)»1948»(063)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.35

ДРУГА НАДЗВИЧАЙНА КОНФЕРЕНЦІЯ 1948 Р. І ЗАВЕРШЕННЯ «ПЕРШОЇ ОПОЗИЦІЇ» В ЗАКОРДОННИХ ЧАСТИНАХ ОУН

Олександр Сич
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
факультет історії, політології і міжнародних відносин, кафедра політології
вул. Шевченка, 57, 76000, м. Івано-Франківськ, Україна

Еміграційні формації ОУН від початку відновлення Української держави намагалися здійснювати вплив на формування її партійно-політичної системи та світоглядних орієнтирів суспільства. Повноцінний аналіз такого впливу базується на розумінні первинних витоків та історії їх становлення. Завданням статті є дослідження розвитку внутрішнього конфлікту в Закордонних частинах ОУН на Другій надзвичайній конференції 1947 р., що стала важливим етапом на шляху до розколу цієї організації та створення ОУН-з.

Від часу створення в 1945 р. Закордонного центру ОУН, що згодом трансформувався в Закордонні частини ОУН, в них розпочалася затяжна внутрішня дискусія, що мала як характер персональних претензій на провідні посади в організації, так і значних ідеологічно-програмових розбіжностей. Опонентами в ній були, з одного боку, провідні члени ОУН довоєнного періоду на чолі зі С. Бандерою, які зуміли вижити і вийшли з німецьких тюрем і концтаборів, а з іншого – надіслані Проводом ОУН в Україні для організації діяльності і підтримки визвольної боротьби за кордоном його члени на чолі з Д. Ребет та члени Української Головної Визвольної Ради, що складали її Закордонне Представництво, на чолі з М. Лебедем.

Друга надзвичайна конференція ЗЧ ОУН завершила період т. зв. «першої опозиції» і стала важливим етапом кристалізації ідеологічно-програмових засад двох груп організаційного активу всередині еміграційної частини ОУН-б. Перша із них на чолі зі С. Бандерою зберегла провідні позиції, а з ними й такі ж традиційні, ще довоєнного ґатунку, організаційні та світоглядні принципи діяльності. Натомість опозиція, домагаючись демократизації внутрішньої організаційної структури та політичної програми і внесення елементів лівого світогляду до ідеологічних засад, зазнала поразки й підпорядкувалася рішенню більшості. Однак, невдовзі після конференції вона оголосила про свою незгоду з прийнятим рішенням і заявила про продовження діяльності. На підставі рішень конференції Провід Закордонних частин виключив її учасників з ОУН та заборонив їм виступати від її імені в ЗП УГВР. Це започаткувало новий етап внутрішнього конфлікту, що врешті приведе до чергового розколу в ОУН-б.

Ключові слова: Закордонний центр ОУН, Закордонні частини ОУН, Закордонне представництво УГВР, «перша опозиція», Друга надзвичайна конференція ЗЧ ОУН, ідеологія, політична програма.

Вступ. Вагомою складовою українського суспільно-політичного життя є партії і громадські організації націоналістичного спрямування. Одним із шляхів їхнього формування ще від перших років відновлення Української державності було перенесення діяльності з еміграції в Україну формацій колись єдиної Організації українських націоналістів (ОУН), пересічно відомих як ОУН-бандерівська (ОУН-б), ОУН-мельниківська (ОУН-м) та ОУН за кордоном (ОУН-з). Вони привнесли з собою відмінні, але традиційні для кожної з них і апробовані ними, принципи організаційного життя та ідеологічно-програмові засади й передали їх новоствореним з їхньої ініціативи структурам

© Сич О., 2024

громадянського суспільства. Повноцінний аналіз діяльності цих структур та впливу на суспільно-політичне життя неможливі без розуміння первинних витоків та історії їх становлення.

Мета. Метою цієї статті є проаналізувати перебіг внутрішнього конфлікту Закордонних частин (ЗЧ) ОУН на Другій надзвичайній конференції, що стала важливим етапом на шляху до остаточного розколу цієї організації та створення ОУН-з.

Методи. Методологія дослідження ґрунтувалася на застосуванні принципів історизму, об'єктивності та науковості із використанням методів історичної та політичної наук: конкретно-історичного, проблемно-хронологічного, інституціонального та структурно-системного.

Аналіз останніх досліджень. Діяльність Закордонних частин ОУН в різних аспектах фрагментарно відображена у підсумковій колективній праці робочої групи істориків, створеній при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА під загальною редакцією С. Кульчицького та в працях К. Акименко, Антонюка Я. і В. Трофимовича, Д. Вєдєнєєва і Г. Биструхіна, П. Гай-Нижника, А. Камінського, А. Кентія, Ю. Киричука, В. Кука, О. Панченка, І. Патриляка, Г. Рія, А. Русначенка. В. Трощинського. Ряд публікацій на цю тематику має і автор статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще від часу створення в 1946 р. Закордонного центру (ЗЦ) ОУН, а згодом і ЗЧ ОУН, в які він трансформувався, в цьому еміграційному націоналістичному середовищі розпочалася затяжна внутрішня дискусія, що мала як характер персональних претензій на провідні посади в організації, так і значних ідеологічно-програмових розбіжностей. Опонентами в ній були, з одного боку, провідні члени ОУН довоєнного періоду на чолі зі С. Бандерою, які зуміли вижити в німецьких тюрмах та концтаборах, а з іншого – надіслані Проводом ОУН в Україні для організації діяльності і підтримки визвольної боротьби за кордоном його члени на чолі з Д. Ребет та члени Української Головної Визвольної Ради, що складали її Закордонне Представництво, на чолі з М. Лебедем [1, с. 100–101].

Окреслюючи персональний склад опонентів учасник внутрішньої опозиції до очолюваного С. Бандерою Проводу ЗЧ ОУН А. Камінський писав: «Вирисовуються дві відмінні, ба навіть виразно протилежні тенденції: по одному боці – С. Бандера, Я. Стецько, С. Ленкавський і їхні прихильники, по другому – Д. Ребет, М. Лебедь, о. І. Гриньох, М. Прокоп, В. Охримович та інші «краєвики», до яких приєднуються деякі «кацетники», як наприклад Л. Ребет, В. Стахів й інші» [2, с. 41].

З новою силою дискусія розгорілася після Першої конференції ЗЧ ОУН, що відбувалася у вересні 1947 р. в Альпах неподалік м. Міттенвальд (Німеччина) і пізніше отримала назву «Альпійської». Сподівання, що вона зможе їх врегулювати, не виправдалися. Ще до завершення конференції представники опозиції її покинули, демонструючи своє невдоволення атмосферою, перебігом та ухваленими рішеннями [3, с. 302].

Про те, що невдовзі після Першої конференції ЗЧ ОУН відновилися внутрішні дискусії, які від 1946-го набрали вже перманентного характеру, згадував інший учасник опозиції Р. Ільницький-Кричевський. «Роки 1946–1948 можна назвати часом масової дискусії над ідейними і програмовими питаннями ОУН. В Мюнхені, де тоді скупчувалася переважна більшість провідного членства ОУН, в безконечній черзі обговорювалися такі питання, як от: чи добре зробила ОУН, що перейшла на світоглядові позиції демократизму, або чи доцільно в свобідних умовинах Заходу утримувати Організацію в стані конспірації, чи доцільно, щоб націоналісти-емігранти входили до Проводу всієї ОУН в Україні, чи членство ОУН має бути допущене до вирішування справ в Організації, а чи воно має бути

й далі монополем провідника і багато більше таких і подібних питань», – описував він пізніше їх зміст і атмосферу [4, с. 21].

Сучасний дослідник еміграційної формації ОУН-з О. Панченко відмічає, що в той момент «нову порцію у площині розгортання конфлікту дало протистояння за впливи над рейдуючими відділами УПА, які пробилися на Захід в американську зону окупації Німеччини». Перебуваючи в її світоглядному дискурсі, автор звинувачує Провід ЗЧ ОУН в намаганні «упартійщити» ці відділи. Натомість стверджує, що тодішні члени «опозиції» із середовища УГВР й майбутні члени ОУН-з ставили цьому спротив [5, с. 69].

Насправді, обидві конфліктні сторони посилалися на авторитет Краю й відповідно для кожної із них вплив на рейдуючі підрозділи УПА мав важливе значення. При цьому слід зауважити, що «опозиція» із ЗП УГВР мала кращі вихідні позиції для його здійснення, адже більшість із її учасників ще самі донедавна перебували в підпіллі ОУН в Україні. М. Лебедь, наприклад, там після арешту С. Бандери навіть очолював підпільну мережу Організації, а вже за кордоном керував Представництвом УГВР. В той же час належний до «опозиції» сотник УПА І. Бутковський-Гуцул очолив тут Місію УПА.

Водночас, як згадує С. Мудрик, у виданнях УГВР почали появлятися статті, що вказували на значний ідеологічний дрейф цього середовища до політично лівих позицій. Такою, наприклад, була стаття «Позиції українського визвольного руху», яка результати національно-визвольної боротьби по марксистському ставила в залежність від боротьби класової. Подібні тенденції проявлялися і в журналі «До зброї», який на еміграції видавала Місія УПА при Закордонному представництву Української головної визвольної ради (ЗП УГВР) [6, с. 28]. Об'ємну інформацію про формування таких промарксистських переконань у середовищі «опозиції» подає у своїх спогадах і В. Гришко [3, с. 225-447].

У протистоянні з Проводом ЗЧ ОУН і С. Бандерою опозиція знайшла собі зовнішніх союзників в особі лівої частини Української революційно-демократичної партії (УРДП). Як згадував В. Гришко, справжнім промотором лівої течії в УРДП був І. Майстренко. Це саме він в процесі формування цієї партії і в результаті такої ж, як і в ЗЧ ОУН, внутрішньої дискусії «сконструював […] чітко окреслену лівосоціалістичну концепцію на ідеологічній основі зревізованої і демократизованої версії доповненого троцькізмом марксизму в поєднанні з українським націоналізмом боротьбістсько-укапівського ґатунку» [3, с. 335].

Власне на основі лівої ідеології зійшлися представники опозиції в ЗЧ ОУН та в УГВР. З цього приводу П. Мірчук писав: «Ребет знайшов у своїй диверсії проти ЗЧ ОУН спільників у творців лівої УРДП, Івана Майстренка і Бориса Левицького, що присвятили свій журнал "Вперед" демагогічному роздмухуванню видуманих програмових розбіжностей між ЗЧ ОУН і ОУН в Україні, бо, мовляв, ОУН в краю перейшла після Третього Великого Збору на "позиції" демократизму й соціалізму, а ЗЧ ОУН, а особливо Степан Бандера, відстоюють "перестарілу" ідеологію ОУН й відкидають соціялізм» [7, с. 160].

В свою чергу такий зв'язок підтверджував і В. Гришко, який і сам перейшов із ЗЧ ОУН до «багрянівської», тобто правої частини, УРДП. Він, зокрема, писав: «[Василь] Охримович висловлювався похвально про "майстренківську ліву групу УРДП", яка, мовляв, має таке саме наставлення, бо ідейно-політичні позиції цієї групи сходяться з позиціями визвольно-революційного підпілля й УПА в Україні» [3, с. 440].

Врешті, «для розв'язання невідкладних справ ідейно-політичного й організаційного характеру, які виникли в діяльності Закордонних Частин Організації» [8, с. 219] 28–31 серпня 1948 р. у м. Міттенвальд (Німеччина), що знаходиться в Альпах на німецько-австрійському кордоні, було скликано Другу надзвичайну конференцію ЗЧ ОУН. Крім членів Проводу на неї запросили 80 провідних членів Організації [9, с. 17]. Серед учасників

конференції були і найчільніші представники опозиції: о. І. Гриньох, Д. і Л. Ребет, В. Охримович, М. Прокоп, М. Лебедь, В. Стахів, І. Бутковський, Р. Ільницький та ін. [4, с. 22–23].

На пропозицію С. Бандери головою конференції було обрано Б. Андрієвського – професора медицини, генерала Червоної Армії у відставці, вихідця з Дніпропетровська. Є. Стахів згадував, що він провадив конференцією «дуже нейтрально, чесно і совісно, тримаючи рівновагу між сторонами» [10, с. 249, 250].

Основні доповіді від Проводу ЗЧ ОУН виголосили С. Ленкавський та Я. Стецько. Особливо об'ємною, деталізованою й аналітичною була доповідь С. Ленкавського «Ґенеза і розвиток нездорових явищ в Організації за кордоном, що була» [11, с. 338–370]. В свою чергу Я. Стецько у виступі «вказав на відхід членів організації, що почали творити опозицію, від програми та ідеології ОУН» [9, с. 18].

Основну доповідь з боку опозиції виголосив В. Охримович. Як згадує А. Камінський, «у логічній формі він виклав становище висланих з України представників Організації і УГВР, вказав на суть ідейно-програмних питань, що їх прийняв ІІІ НВЗ ОУН, відхід від цих позицій "компетентного чинника" (*С. Бандери – О.С.*) і "кацетників", які стали на його боці» [2, с. 86]. В тому ж дусі виступили й інші доповідачі від «опозиції» – І. Гриньох, М. Лебедь, Д. і Л. Ребети [9, с. 18].

З особливо гострими випадами проти С. Бандери виступив Є. Стахів, який прибув на конференцію без запрошення, але таки добився права бути присутнім на ній. Він виголошував, що хоч ОУН свого часу під керівництвом С. Бандери і мала великі успіхи, але потім без нього спочатку під керівництвом М. Лебедя, а потім Р. Шухевича, отримала ще більші, поширивши свою діяльність аж на Донбас, Крим та Кубань. Тож, підсумовував він, «ОУН може існувати і без С. Бандери, і без М. Лебедя» [10, с. 249–250].

Однак Конференція не сприйняла аргументів представників опозиції. «Відгук залу на доповіді Охримовича й інших "опозиціонерів" був у загальному виразно негативний у противагу до того, як бурхливо-схвально учасники реагували на доповідь С. Бандери і його прихильників», – визнає А. Камінський [2, с. 86]. Причину цього Р. Ільницький вбачав у тому, що «опозиція прийшла на конференцію недостатньо підготовленою, виходячи з заложення, що вона і так не зможе змінити нічого, бо все вже заздалегідь вирішено» [4, с. 23].

Гостро критично оцінював перебіг конференції ще один учасник опозиції П. Балей. «Спроби надати нарадам глузду з боку таких промовців, як от о. д-р І. Гриньох, ред. Вол. Стахів, Мирослав Прокоп та інші, не доходили до свідомости зібраних партійних гайдуків», – згадував він пізніше, не надто добираючи слів [12, с. 227].

Дискусія на конференції набрала гострого характеру. За спогадами С. Мудрика в ній взяло участь більше двадцяти учасників і чи не кожен з них забирав слово, «а члени т. зв. опозиції аж по кілька разів». Окремо він згадує «знаменитий» виступ С. Бандери, як той пункт за пунктом розбив усі твердження В. Охримовича та І. Гриньоха. Й «по довгих дискусіях ставало всім ясно, що опозиціонери не мають рації, що тут є випуклені особисті причини». Хоча епіцентр опозиції формувався навколо ЗП УГВР, однак її не підтримали навіть ряд його членів: проф. П. Чуйко, ред. З. Пеленський, проф. І. Вовчук, проф. Л. Шанковський, В. Мудрий [9, с. 18; 8, с. 29].

В доповнення А. Камінський стверджував, що в особі проф. І. Вовчука та проф. К. Кононенка С. Бандера мав дві «східняцькі гармати», які й «поклали на лопатки опозицію». Адже вони, з одного боку, представляли «справжній Схід» й були втіленням українського соборництва, а з іншого – на противагу лівоорієнтованим поглядам опозиціонерів демонстрували праві політичні переконання. До того ж були прекрасними ораторами

й діалектиками, тож їхні виступи були аргументовано переконливими і мали сильний емоційно-психологічний вплив [2, с. 87]. Є. Стахів додавав, що з підтримкою позиції С. Бандери виступив також «східняк» А. Рябишенко, який щоправда заявив, що готовий покинути ОУН й перейти в УРДП [10, с. 249].

Згідно зі спогадами Є. Стахіва в перший день конференції сили сторін виглядали рівними, а вже наступного стався перелом. Щоправда, на відміну від вже наведених самокритичних висновків деяких учасників «опозиції», він вважає, що до цього спричинився головуючий Б. Андрієвський, який нібито злякався С. Бандери й повів конференцію по іншому [10, с. 250].

В підсумку, учасники конференції у більшості своїй засудили опозицію і поставили перед її представниками вимогу відмовитися від мандатів до ЗП УГВР, оскільки делегація ОУН в ньому має одностайно віддзеркалювати позицію Організації. Про реакцію учасників опозиції на таку вимогу свідчать витяги з публікацій обох таборів.

«Члени опозиції пішли назустріч цим вимогам, але з застереженням, що вони вийдуть з ЗП аж тоді, коли їх резиґнацію прийме до відома Провід всієї ОУН в Україні, поскільки вони репрезентують в ЗП не тільки Закордонні частини Організації, але цілу ОУН. Вслід за цим конференція вибрала нову делегацію до ЗП, зложену з людей, льояльних до Проводу ЗЧ», – писав Р. Ільницький-Кричевський [4, с. 23].

«Дійшло до того, що всі члени опозиції не могли відкинути аргументів, які виклав Степан Бандера – і тоді один за одним склали резиґнацію зі свого членства в УГВР, а конференція на їх місце до УГВР обрала інших», – згадував натомість С. Мудрик, соратник С. Бандери [9, с. 18].

Таким чином, в результаті гострих дискусій представники опозиції Д. Ребет, о. І. Гриньох, В. Охримович, М. Прокоп, З. Марцюк здали мандати членів УГВР та членів Проводу ЗЧ ОУН.

У своїх постановах Друга надзвичайна конференція ЗЧ ОУН засудила опозицію, закликала «всіх членів Організації протиставитися і рішуче поборювати всі прояви і спроби опортунізації ідеології, програми, в політиці, стратегії та організаційних засадах українського революційного націоналізму», запевнила, що ніхто не буде притягнутий до відповідальності за свої погляди і вчинки, які мали місце до конференції, але одночасно рекомендувала «Проводові ЗЧ ОУН застосувати проти членів ОУН, які стануть гальмувати, або не виконували б чи протиставилися б виконуванню Постанов Другої (Надзвичайної) Конференції ЗЧ ОУН гострі санкції, до усунення з Організації включно» [8, с. 222–223].

Невдовзі після конференції учасники опозиції несподівано заявили, що вони «відкликають свої резиґнації і будуть продовжувати самі свою діяльність». Хоча, за твердженням С. Мудрика, «ніхто з них не заявляв, що зриває з ЗЧ ОУН, а Володимир Стахів після конференції висловив думку, що сподівається, що С. Бандера їх скоро покличе до інших завдань». На його думку, причиною такої різкої зміни став налагоджений контакт та домовленість про співпрацю з американською розвідкою. Для ЗЧ ОУН стало відомо, що справою відставки членів «опозиції» зацікавився Є. Врецьона, який жив у Швейцарії, відійшов від ОУН і співпрацював з американцями. Саме він їх переконав, щоби вони відкликали свою відставку і як цілісна політична група пішли на співпрацю з американською розвідкою, котра буде фінансувати їхню діяльність [9, с. 18].

Тезу про співпрацю «опозиції» із американською розвідкою підтверджує Є. Стахів, близький співробітник М. Лебедя. «1951 року почалася співпраця між ЗП УГВР і американськими державними чинниками – вже була “холодна війна” й американці вважали, що треба допомагати діям УПА. Тоді Микола Лебедь, Іван Гриньох і Юрій Лопатинський

одержали від американської держави фінансову допомогу. В Нью-Йорку Лебедь організував видавництво "Пролог", а у Мюнхені почав виходити тижневик "Сучасна Україна", головним редактором якого був Володимир Стахів» [10, с. 260].

На підставі рішень Міттенвальдської конференції Провід ЗЧ ОУН осінню 1948 р. виключив всіх членів «опозиції» з ОУН і заборонив їм виступати в ЗП УГВР від її імені. Так в історії ЗЧ ОУН завершився, згідно періодизації Р. Ільницького-Кричевського [4, с. 24], етап т. зв. «першої опозиції» [4, с. 23].

Висновок. Отож, Друга надзвичайна конференція ЗЧ ОУН завершила період т. зв. «першої опозиції» і стала важливим етапом кристалізації ідеологічно-програмових засад двох груп організаційного активу всередині еміграційної частини ОУН-б. Перша із них на чолі зі С. Бандерою зберегла провідні позиції, а з ними й такі ж традиційні, ще довоєнного ґатунку, організаційні та світоглядні принципи діяльності. Натомість опозиція, домагаючись демократизації внутрішньої організаційної структури та політичної програми і внесення елементів лівого світогляду до ідеологічних засад, зазнала поразки й підпорядкувалася рішенню більшості. Однак, невдовзі після конференції вона оголосила про свою незгоду з прийнятим рішенням і заявила про продовження діяльності. На підставі рішень конференції Провід Закордонних частин виключив її учасників з ОУН та заборонив виступати від її імені в ЗП УГВР. Це започаткувало новий етап внутрішнього конфлікту, що врешті приведе до чергового розколу в ОУН-б.

Список використаної літератури

1. Сич О. М. Степан Ленкавський в історії Організації українських націоналістів (1929–1977 рр.): дис… канд. іст. наук: 07.00.01 спец. «Історія України». К., 2007. 179 с.
2. Камінський В. Василь Охримович. Біографічний нарис. З передмовою Мирослава Прокопа. Торонто-Нью-Йорк-Лондон: Видання Політичної Ради Організації Українських Націоналістів за кордоном (ПР ОУНз) і Середовища УГВР, 1999. 152 с.
3. Гришко В. Карби часу: історія, література, політика. Публіцистика. У двох томах. Том перший (1946–1952). Київ: Смолоскип, 1999. 868 с.
4. Кричевський-Ільницький Р. Організація Українських Націоналістів в Україні – Організація Українських Націоналістів закордоном і ЗЧ ОУН. Причинок до історії українського націоналістичного руху. Нью-Йорк-Торонто, 1962. 116 с.
5. Панченко О. Організація українських націоналістів за кордоном в контексті українського державотворення (науково-популярний нарис). Б.м.: Видавництво «Гадяч», 2003. 430 с.
6. Мудрик-Мечник С. З приводу книжки «Микола Лебедь». Львів – Новий Ульм, 2001. 65 с.
7. Мірчук Петро. Революційний змаг за УССД. Т. ІІ. Ню-Йорк-Торонто-Лондон: Союз українських політв'язнів, 1987. 280 с.
8. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. (збірка документів). Б. м.: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів. 1955. 370 с.
9. Мудрик-Мечник С. Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів (причинки до історії). Львів: «Галицька Видавнича Спілка», 1995. 150 с.
10. Стахів Є. Крізь тюрми, підпілля й кордони. Повість мого життя. Київ: «РАДА», 1995. 286 с.
11. Ленкавський С. Український націоналізм. Твори в 4-х т. Т. 1. Історія / упор. і ред. О. Сич. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2022. 560 с.
12. Балей П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 р. Причини і наслідки. LAS VEGAS, 1997. 373 с.

SECOND EXTRAORDINARY CONFERENCE OF 1948 AND CONCLUSION OF THE "FIRST OPPOSITION" IN FOREIGN PARTS OF THE OUN

Oleksandr Sych
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Faculty of History, Political Science and International Relations, Department of Political Science,
Shevchenko str., 57, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine

From the beginning of the restoration of the Ukrainian state, the emigration formations of the OUN sought to influence the formation of its party-political system and the ideological orientations of society. A comprehensive analysis of this influence is based on understanding the primary origins and history of their formation. The purpose of this article is to investigate the development of the internal conflict within the Foreign Units of the OUN at the Second Extraordinary Conference of 1947, which was a significant stage on the path to the split of this organization and the creation of the OUN-z.

Since its establishment in 1946, the Foreign Center of the OUN, which later evolved into the Foreign Parts of the OUN, initiated a prolonged internal debate characterized by both personal claims to leadership positions within the organization and significant ideological and programmatic differences. On one side were prominent pre-war members of the OUN led by S. Bandera, who survived and emerged from German prisons and concentration camps. On the other side were members sent by the OUN Leadership in Ukraine to organize activities and support liberation struggles abroad, led by D. Rebet and members of the Ukrainian Main Liberation Council, constituting its Foreign Mission, headed by M. Lebed.

The second extraordinary conference of the ZCH OUN concluded the period of the so-called «first opposition» and marked an important stage in crystallizing the ideological and programmatic foundations of two groups within the emigrant part of the OUN-b. The first group, led by S. Bandera, maintained leading positions, upholding traditional pre-war organizational and ideological principles. Conversely, the opposition, aiming to democratize the internal organizational structure and political program and introduce elements of leftist ideology, was defeated and subjected to the decision of the majority. However, shortly after the conference, it expressed disagreement with the decision and announced its intention to continue its activities. Based on the conference's decisions, the Leadership of Foreign Parts expelled its participants from the OUN and prohibited them from speaking on its behalf in the ZP UHVR. This initiated a new stage of internal conflict, eventually leading to another split in the OUN-b.

Key words: Foreign Center of OUN, Foreign Parts of OUN, Foreign Representation of UHVR, «first opposition», Second Extraordinary Conference of ZCH OUN, ideology, political program.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 299–309
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 299–309

УДК 341.24
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.36

ЕНЕРГЕТИЧНА ПЛОЩИНА: КОЛАБОРАЦІЙНІ ПЛАТФОРМИ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ СПІВПРАЦІ ЗА УЧАСТІ УКРАЇНИ

Анастасія Сичова
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
філософський факультет, кафедра політології,
Майдан Свободи, 4, 61000, м. Харків, Україна

У статті розглядається тенденція переходу до мінілатеральних транснаціональних партнерств у контексті зміцнення енергетичної безпеки Європи на тлі неспровокованої російської агресії проти України. Використовуючи синтезну методологію поєднання кейс-стаді підходу до партнерства в енергетичному секторі та методології профілювання країни, авторка наводить приклади енергетичного мінілатералізму за участю України як одного з бажаних стратегічних гравців у європейському енергетичному просторі. Оскільки мінілатералізм передбачає обмежену кількість зацікавлених сторін зі спільними інтересами та потужними спроможностями, у статті детально аналізуються національні ресурси України, які можуть сформувати її ціннісну пропозицію як надійного постачальника енергоносіїв, а саме: наявність спільних цілей в енергетичному векторі, потужності для виробництва енергії, запаси природних ресурсів, у тому числі відновлювальної енергетики, резервуари для енергозбереження, інтегрованість до європейської мережі ENTSO-E, ставлення до проблеми кліматичних змін, а також досвід у нівелюванні інформаційних і кіберзагроз. Авторка також розглядає можливість створення окремої енергетичної платформи співпраці між ЄС та Україною, конкретизуючи потенційні вектори реформ та напрями інвестиційної політики для зміцнення сталості спільної енергетичної безпеки у категоріях доступності, надійності та сталості енергопостачання. До пакету реформ належать: інтероперабельність українського енергетичного сектору зі стандартами ЄС; розробка механізмів стійкості для підтримки безпеки енергосистеми; розвиток нових технологій (смарт-мережі, зелені технології); посилення стратегічного партнерства державного та приватного секторів; партнерська співпраця з відновлення та модернізації енергетичної інфраструктури України, а також посилення спільних спроможностей цивільного захисту.

Ключові слова: платформа співпраці, Україна, ЄС, енергетика, співпраця.

Повномасштабна агресія росії проти України переформатувала питання досягнення енергетичної безпеки на національному, регіональному та глобальному рівнях з позиції не лише пошуку альтернативних джерел енергоресурсів, але й ланцюгів їх безперебійного постачання. Після анексії Криму та часткової окупації східних регіонів України у 2014 р. спостерігалось суттєве скорочення обсягів внутрішньої сировинної бази, зокрема відсутність доступу до окремих ділянок морського шельфу, фізична руйнація низки об'єктів енерго- та теплової генерації у Донецькій та Луганській областях і Криму, а також анонсування російської ініціативи «Північний потік-2» як інструменту посилення тиску на європейських партнерів.

Підписання Україною у 2011 р. Договору про входження до Енергетичного Співтовариства відкрило перспективи для розвитку відносин українських і європейських газових трейдерів, згідно з правилами Третього енергетичного пакету. Досягнення інтероперабельності з нормативно-правовою базою ЄС у питаннях функціонування паливно-енергетичного комплексу (ПЕК) через створення профільних колаборацій платформ сприятиме

© Сичова А., 2024

обопільному оновленню енергетичної інфраструктури, надійності ланцюгів постачання та стабілізації стану енергетичної безпеки.

Транс'європейські енергетичні мережі є одним із напрямів, спрямований на з'єднання енергетичних інфраструктур держав-партнерів шляхом визначення 11 пріоритетних коридорів, починаючи від електроенергії до водню та електролізерів, зокрема коридори «північ-південь» у Західній Європі (NSI West), Центрально-Східній та Південно-Східній Європі (NSI East), Балтійський енергетичний ринок (BEMIP), коридори у Північному морі (NSOG) та в Атлантиці. Україна вже має досвід участі в багатосторонніх форматах, зокрема:

І. Макрорегіональна стратегія ЄС для країн Дунайського регіону (ЄСДР).

На саміті Західних Балкан у листопаді 2022 р. енергетична безпека була визначена як пріоритет співпраці між ЄС і WB6 [2, с. 1] через залежність Балканських країн від російського газу. Частка Боснії та Герцеговини у російському експорті становить 90%, Сербії – 89%, що пояснює політичну заангажованість останніх і відмову ввести санкції у відповідь на російську агресію проти України [2, с. 2]. Запрошення WB6 до енергетичної платформи ЄС потенційно створює «механізм солідарності для спільних закупівель газу та водню» [2, с. 3]. Проте Косово наразі не має газу в своєму енергобалансі, а Сербія стримується трирічним контрактом на постачання газу з російським «Газпромом», що гальмує просування Дунайської стратегії. Деокупація східних регіонів України зі значними запасами вугілля могла б прискорити відмежованість низки Балканських країн від рф, враховуючи заяви Сербії, Косово та Північної Македонії щодо необхідності підтримки виробництва викопного палива як прагматичної альтернативи газу на період переходу до зеленої енергетики.

І. Ініціатива трьох морів (3SI) – Балтійського, Адріатичного та Чорного – у межах якої 12 країн Центральної та Східної Європи та Балтії надали Україні статус партнера групи.

Метою геополітичного проекту є зміцнення відносин між партнерами у сферах економічного розвитку, енергетики, безпеки, інфраструктури та цифрових комунікацій шляхом створення вісі Північ-Південь на противагу традиційній Схід-Захід. Україна могла б надати свою розгалужену мережу газопостачання та з'єднати її з інтерконекторами Польща-Словаччина та Польща-Україна і LNG-терміналами, щоб збільшити потужність газового коридору Північ-Південь і допомогти задовольнити енергетичні потреби членів 3SI. Потенційно даний коридор можна використовувати для постачання зброї і палива, а також диверсифікації поставок енергоресурсів через транзитну Польщу з України до країн ЄС.

Чорноморський регіон залишається стратегічним місцем для інвестицій ЄС та його партнерів, проте без України, Грузії та Молдови чимало політичних та економічних можливостей буде втрачено. З 48 пріоритетних проектів 3SI 13 країн, що не входять до ЄС, брали участь принаймні в одному з них [30]. Російська агресія відновила важливість мандату ініціативи та потребу в конкретній стратегії з'єднання з усіма чорноморськими державами щодо розвитку транспортних коридорів і диверсифікації енергетичних джерел, що може змінити динаміку влади в Європі та послабить геополітичну позицію рф.

ІІ. Baltic Pipe – один із елементів газопровідного коридору «Північ-Південь», що з'єднує Норвегію та Хорватію.

Ідея будівництва газопроводу вписується у польську концепцію газових «Північних воріт», згідно з якою Польща прагне стати автономною від постачання російського газу завдяки терміналу зрідженого природного газу (ЗПГ) у Свіноуйсці та Ґданській затоці. Коридор передбачає створення міжнародних з'єднань (трубопроводів), які дозволять вільний потік газу на територіях від Балтійського моря до узбережжя Хорватії. У довгостроковій

перспективі коридор також можна використовувати для експорту водню з Польщі, виробленого вітровими електростанціями в польській частині Балтійського моря. Проте безпека коридору безпосередньо залежить від ситуації в Україні та її спроможностей стримувати військову агресію рф.

Тож, Україна поступово займає нішу надійного гравця на енергетичному ринку ЄС через використання власних енергетичних потужностей та активізацію залученості до ініціатив європейських партнерів з посилення стійкості енергетичної безпеки на регіональному рівні. До спроможностей формування пропозиції цінності України як потенційної колаборaційної платформи енергетичної стійкості належать:

1. Наявність спільних цілей

Концепція кліматичної та енергетичної політики ЄС до 2030 р. передбачає скорочення споживання викопного палива на користь виробництва екологічно чистої енергії, що, на думку голови Глобальної комісії з трансформації енергетики, О. Грімсона, спричинить появу «нового типу геополітики» [12], і, відповідно, нових важелів утримання стратегічної переваги у глобальному безпековому середовищі. У 2019 р. Європейська Рада надала вуглецевому нейтралітету пріоритетності у межах п'ятирічного стратегічного порядку денного до 2050 р. Декларування Україною прагнення досягти вуглецевої нейтральності до 2060 р. у Національній економічній стратегії [31], а також запровадження національної системи торгівлі викидами парникових газів і податків на вуглець у 2025 р. засвідчує єдиний ціннісний підхід до енергетичних питань з європейськими партнерами.

2. Потужності для виробництва енергії

Україна має треті за величиною запаси природного газу в Європі [11] (до 719 млрд м^3) та оцінюються в 1,1 трлн м^3. Для порівняння, запаси Великої Британії з приблизно 187 млрд м^3 газу становлять приблизно 17% запасів України [20]. Основні родовища розташовані в Полтавській, Харківській, Львівській областях та на шельфі Чорного й Азовського морів. Після 24 лютого 2022 р. приблизно 15% запасів природного газу України перебувають під російською окупацією [26]. Статистика засвідчує спроможності українських резервів зміцнити енергетичну безпеку ЄС за умови їх належного використання і звільнення окупованих територій.

Україна також має потенціал для заміщення 1 млрд м3 споживання газу в Європі на рік за рахунок виробництва і логістичних переваг власної ГТС у транспортуванні біометану з нейтральним вуглецем. Українська газотранспортна система (ГТС) є однією з найрозвиненіших у Європі із загальною довжиною понад 38 000 км і з'єднаннями з Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією. Сумарна пропускна спроможність точок «входу» ГТС становить 281 млрд м^3/рік, а точок «виходу» – 146 млрд м^3/рік [26].

Потенційно нафтотранспортна система України спроможна забезпечити транзитні поставки до країн Східної та Центральної Європи. У 2021 р. нафтотранспортна система України складалася з 19 нафтопроводів загальною протяжністю 3506,6 км та 176 насосних станцій [26]. Пропускна спроможність в точках «входу» становила 114 млн т/рік, у точках «виходу» – 56,3 млн т/рік. Численні ракетні обстріли також знищили Кременчуцький і Шебелинський НПЗ, а також потужності Одеського та Лисичанського НПЗ, повністю зруйнувавши українську нафтопереробну промисловість.

3. Запаси природних ресурсів

Україна входить до десятки країн з кращими світовими запасами заліза, марганцю, титану, графіту та урану, значна частина яких зосереджена у східних регіонах. Станом на липень 2022 р. 63% українських вугільних шахт, 27% українських родовищ залізної руди, 50% родовищ марганцевої руди, 100% запасів стронцію, 11% покладів нафти, 20% покладів

природного газу і 33% покладів рідкоземельних елементів перебувають під контролем рф. Загальна вартість усіх окупованих українських мінеральних багатств становить близько 12,4 трлн. дол [9].

Бюджет рф на 2024 р. передбачає інвестування у гірничобудівну промисловість тимчасово окупованих територій України. Якщо раніше москва прагнула використати східні регіони у якості проксі об'єктів, то наразі керівництво рф розглядає сценарій експлуатації українських корисних копалин. Наприклад, у 2023 р. до Туреччини було експортовано окупованого українського вугілля на 14 млн дол [9], що посилило здатність москви фінансувати власні військові потреби.

Україна має родовища літію та рідкоземельних металів, дефіцит яких наразі гостро відчувається європейськими країнами і США. За попередніми оцінками, загальний ресурсний потенціал літію є відносно високим (приблизно 500 000 тон) [33] і може знайти широке застосування при виробництві акумуляторів для накопичувачів енергії та електромобілів. Наразі в тимчасово окупованих рф Запорізькій і Донецькій областях розташовано щонайменше два родовищі літію.

Позбавлення України доходів від видобутку корисних копалин є одним із ключових пріоритетів росії, яке погіршує військовий потенціал Києва. Навіть за відмови рф від активної розвідки українських родовищ, москва отримує дивіденди від контролю над постачанням критичних для країн ЄС матеріалів, зменшуючи спроможності України до посилення стратегічного партнерства.

4. Відновлювальна енергетика (ВДЕ)

Україна має найвищий технічний потенціал ВДЕ серед інших країн Південно-Східної Європи – 874 ГВт [19], у тому числі сонячної – 83 ГВт і вітрової – 438 ГВт. За оцінками Інституту відновлюваної енергетики НАНУ [19], Україна здатна виробляти понад 500 млрд. м^3 зеленого водню на рік. У 2021 р. Україна посіла 7 місце в Європі за розвитком сонячної генерації, близько 8% якої було знищено або пошкоджено внаслідок російських ракетних обстрілів. На початок 2022 р. загальна потужність вітрових електростанцій України становила 1,6 ГВт. Переважна більшість побудовані в південних регіонах на узбережжі Азовського та Чорного морів (Херсонська та Запорізька області), відповідно, близько 80% потужностей вітрової генерації знаходяться на окупованих територіях. За попередніми оцінками Міненерго та Української вітроенергетичної асоціації, фінансові збитки від знищення, пошкодження або викрадення збройними силами рф обладнання вітроелектростанцій оцінюють у понад 50 млн євро [26].

5. Резервуари для енергозбереження

Українські підземні сховища природного газу (ПСГ) є найбільшими в Європі та третіми у світі після США та рф [1]. 30,9 млрд м^3 газових сховищ України еквівалентні 27% від загальної потужності ЄС (113,7 млрд м^3) [7]. Переважна більшість ПСГ знаходиться в західних регіонах Україні (79%). Зберігання газу, включно з воднем, у великих кількостях для підвищення енергетичної безпеки ставатиме дедалі актуальнішим для країн ЄС, оскільки зростання геополітичної напруженості порушує питання стабільності ліній постачання, тоді які водень перетворюється га засіб зберігання енергії, накопиченої за допомогою вітрової та сонячної енергії. Після 24 лютого 2022 р. близько 8% потужностей ПСГ залишаються неробочими, у тому числі 5,7% на тимчасово окупованих територіях, 2,3% – у пошкодженому стані [26].

6. Інтегрованість з європейськими партнерами

До 2014 р. українська енергомережа була здебільшого пов'язана з контрольованою рф Об'єднаною енергетичною системою у складі національних мереж Азербайджану,

Білорусі, Грузії, Казахстану, Киргизстану, Монголії і Таджикистану. Проте анексія Криму підштовхнула Україну до переналаштування мереж шляхом синхронізації української енергосистеми з синхронною зоною континентальної Європи ENTSO-E до 2026 р. [16, с. 22], підключення до якої відбулося у березні 2022 р. Поки що Україна лише імпортує електроенергію через дефіцит статичних синхронних компенсаторів, які покращують стабільність електроенергії. За 10 місяців 2022 р. Україна експортувала електроенергії на $542,5 млн.

7. Ставлення до проблем зміни клімату

«Зелена» політика України узгоджується з порядком денним ЄС і закріплені Паризькою угодою, Цілями сталого розвитку ООН до 2030 р. та ст. 360–370 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Незважаючи на об'єктивну потребу модернізації промислового та с/г секторів через більшу енергоємність порівняно з аналогічними галузями ЄС, саме російські ракетні обстріли посилюють екологічну небезпеку як для України, так і для населення сусідніх країн. Згідно з останнім дослідженням, викиди парникових газів (ПГ), спричинені повномасштабним вторгненням росії в Україну, становили щонайменше 100 млн тон CO2 з 24 лютого по 24 вересня 2022 р. [10] З початку війни у 2022 р. зафіксовано близько 2300 злочинів проти довкілля, збитки від яких перевищили 46 млрд дол.

8. Інформаційна та кібербезпека

З 24 лютого 2022 р. на об'єкти енергетичної інфраструктури України було здійснено понад 1,2 млн кібератак для максимізації шкоди функціонуванню українських енергокомпаній, у тому числі роботі диспетчерських центрів та smart-мереж [17]. Також російські ЗМІ сфабрикували низку неправдивих наративів щодо українського енергосектору, спрямованих на ускладнення балансування енергосистеми, головним чином, після приєднання до ENTSO-E.

Суб'єкти системи національної безпеки України сформували дієвий інтегрований алгоритм дій з метою нівелювання впливів російської дезінформації та пропаганди, сфокусованих на посиленні рівня громадського невдоволення та підрив суспільної довіри до енергетичних компаній та української влади. Досвід України у боротьбі проти російських інформаційно-психологічних операцій, у тому числі в енергетичній інфраструктурі, може бути успішно використаний європейськими партнерами для створення мережі когнітивного спротиву проти російських фейків.

Для залучення України до транснаціональної енергетичної платформи у якості надійного та сильного партнера, також доцільно вжити заходів щодо коригування власної нормативно-правової та інфраструктурної бази. Вектори реформування варто сфокусувати на критеріях доступності, надійності постачання та сталості:

I. Доступ

Прискорення інтеграції українського енергетичного сектору

Українському уряду було б доцільно прискорити імплементацію acquis ЄС у сфері енергетики, не обмежуючись часовими рамками та масштабами, свого часу встановленими Енергетичним Співтовариством. До прикладу таким кроком могло б стати «впровадження низки керівних принципів ЄС і мережевих кодексів, зокрема Керівництва з розподілу потужностей та управління перевантаженнями (CACM GL)» [16, с. 28], яке передбачає об'єднання внутрішніх і зовнішніх мереж.

Запровадження пакету стимулів для видобутку нафти та газу

Для розблокування газовидобувного потенціалу України – з метою збільшення внутрішнього видобутку, а також набуття статусу чистого експортеру газу до ЄС – доцільно вдатися до широкого спектру заходів стимулювання та підтримки. Україні варто зосередитися на створенні стабільних фіскальних умов, спрямованих на збільшення виробництва

викопного палива – враховуючи запит багатьох європейських партнерів – захищених від змін політичної кон'юнктури. До нефіскальних інструментів належать:

- Посилення захисту інвестицій.
- Підвищення рівня прозорості судової системи.
- Розробка товарно-біржових інструментів для проведення торговельних операцій на газовому ринку.
- Створення нормативно-законодавчої бази щодо стимуляції видобутку газу в щільних пластах і на морському шельфі, із застосуванням методу глибокого буріння.

Імплементація європейських директив відносно декарбонізації в газовому секторі, за умови попередніх консультацій із зацікавленими сторонами ринку і достатнього перехідного періоду, дозволило б Україні зосередитися на розвитку чистої енергетики, синергізованої з природним газом (біометан, водень тощо). Зокрема, галузева ініціатива European Hydrogen Backbone (EHB) у складі європейських газових компаній має власну візію розвитку інфраструктури водневих трубопроводів протяжністю 39,7 тис. км у 21 країні [28]: 69% запропонованої водневої мережі складається з існуючих, але адаптованих до нових потреб, газотранспортних мереж, тоді як 31% – нова інфраструктура, необхідна для підключення виробників. За твердженням учасників EHB, до 2035 р. природний газ і водень зможуть конкурувати за одну трубопровідну інфраструктуру, хоча результат залежатиме від політичної волі щодо розширення масштабів використання зазначених енергоносіїв.

У 2020 р. в ЄС презентували водневу стратегію як альтернативу вуглецевим носіям енергії, в яку готові інвестувати 470 млдр. євро до 2050 р. [6]. У межах стратегії одну половину планували виробляти на території ЄС, тоді як другу – імпортувати з Північної Африки (30 ГВт) та України (10 ГВт). Оператор ГТС України спільно з європейськими компаніями – EUSTREAM (Словаччина), NET4GAS (Чехія) і OGE (Німеччина) – створили водневу магістраль «для транспортування водню з перспективних районів України» [27]. Меморандум про розвиток водневих проєктів також уклали український «Нафтогаз» і німецький газовий трейдер RWE щодо створення повного ланцюга виробництва водню, що закладає міцний фундамент для посилення подальшої енергетичної співпраці.

II. Надійність постачання

Запровадження механізмів потужності для підтримки безпеки постачання електроенергії в середньо- та довгостроковій перспективі

У 2019 р. Україна лібералізувала ринок електроенергії відповідно до європейських практик через встановлення системи винагород виробникам за кіловат-години, які вони виробляють і продають [22]. Проте ініціатива не передбачала винагороду за резервні потужності, які потребують постійного фінансування для їх технічного обслуговування, оскільки ринок електроенергії також включає паливо та поточні витрати на її виробництво. Резервні потужності дозволили країнам ЄС (Іспанія, Португалія, Франція, Німеччина, Швеція та Польща) убезпечити власну систему електропостачання та пом'якшити наслідки потенційних відключень електроенергії. Польща ініціювала так звану «послугу резервування потужностей» [14, с. 127], яку її оператор ГТС купував у виробників електроенергії.

Україна може екстраполювати польський підхід у довгостроковій перспективі (15–20 років), що дозволить не лише підтримувати існуючі резервні енергоблоки, але й створити умови для кредитного фінансування нових інфраструктурних проектів, наприклад, з модернізації теплового та атомного генеруючого «флоту» України, зношеність якого оцінюється у 70–90% [16, с. 41].

Ще одним вектором колаборційної співпраці між країнами ЄС та Україною є критичні мінеральні ресурси, зокрема літій. Хоча країни ЄС імпортують невеликі обсяги літію

для акумуляторів, підвищений попит може спричинити вразливість ланцюга постачання літій-іонних компонентів через концентрацію пропозиції. З метою підвищення рівня стійкості у постачанні літію ЄС вдався до інструментів ресурсної дипломатії, а саме: заснування стратегічних CRM-партнерств через підписання Меморандумів про взаєморозуміння (MOU) з багатими на літій країнами, такими як Канада (2021), Намібія (2022), Аргентина (2023), Чилі (2023) і ДРК (2023).

Партнерство з розвідки корисних копалин, у тому числі літію, можна було б використати щодо поствоєнного відновлення України, зокрема через залучення до Проекту спільного європейського інтересу (IPCEI) щодо літій-іонних батарей, з низкою європейських компаній на кшталт Northvolt (Швеція), Freyr (Норвегія), Verkor (Франція) та Automotive Cells Co (ACC) (Франція). Така співпраця передбачає розробку додаткових законодавчих актів за прикладом «Федеральної стратегії забезпечення надійних поставок найважливіших мінералів» США, яка містить алгоритми розширення співпраці з ЄС і Канадою щодо розвідки і переробки ключових корисних копалин.

Реформування вугільної галузі

Відсутність конкретних планів щодо алгоритму відмови від використання викопного палива може негативно позначитися на репутації України як стейкхолдера, що позиціонує себе у якості on-the-same-page партнера щодо країн ЄС. Відповідно, НПЗВ доцільно скоригувати зі збереженням поточних цілей скорочення обсягів викидів, але іншим підходом і графіком їх досягнення, наприклад, шляхом поступової заміни старих вугільних енергоблоків новими потужностями з низьким вмістом вуглецю. Такий підхід заощадить кошти і зміцнить енергетичну безпеку України за рахунок розвитку ринку резервних потужностей. «Національна програма справедливої трансформації вугільних регіонів» могла б прискорити цей перехід через тісну співпрацю з європейськими країнами на базі колабораційної платформи.

Впровадження смарт-мереж і покращення транскордонного зв'язку

Українська розподільна електромережа загалом характеризується високим рівнем втрат через регулярні атаки рф. Український регулятор електроенергетики запровадив систему тарифів на базі регулятивних активів (RAB) для операторів розподільчих систем (ОРС). RAB-тарифи регулюють тарифну систему операторів передачі електроенергії через інвестиційні стимули для модернізації та реконструкції своїх мереж. Тісна співпраця між державними установами і приватними компаніями ЄС та України у питаннях надання обладнання для ремонту електромереж та запасних частин для її операторів не лише забезпечить постійну доступність електроенергії в Україні, але й слугуватиме фундаментом для інтеграції мереж з європейськими партнерами.

Доступ до механізмів фінансування ЄС дозволить українському оператору передачі електроенергії досягнути інтероперабельності зі стандартами ЄС та підвищити стабільність енергопостачання через експортний потенціал України. Підвищення доступності геологічних даних через спільну автоматизацію процесів інформаційного обміну і створення стійкої до ризиків геоінформаційної системи європейського типу також сприятиме залученню світових інвесторів до українського енергетичного сектору.

III. Сталий розвиток

Збільшення політичної підтримки розвитку нових технологій

Зберігання енергії, виробленої за допомогою зелених технологій, а також синхронізація і стандартизація механізмів перевірки (сертифікація та гарантії походження) з процедурами ЄС, дозволили б Україні налагодити водневий експорт до європейських партнерів. Такий крок передбачає ухвалення технічних регламентів, які дозволять транспортувати

біометан за допомогою існуючої – та розгалуженої – газотранспортної інфраструктури України.

Україні також варто просувати свій «зелений» потенціал, узгодивши моніторингові механізми з ЄС (наприклад, правила щодо «відновлюваних видів палива небіологічного походження» та «гарантій походження для відновлюваних джерел» [16, с. 35]), через створення сприятливої нормативно-правової бази для відведення земельних ділянок під водневі проекти; інтеграцію України до цілей і завдань плану REPowerEU ЄС; підписання угоди про стратегічне партнерство щодо відновлюваного водню, з активним залученням приватного сектору.

Стійкість енергетичної інфраструктури на випадок надзвичайних подій

Згідно з даними RDNA на березень 2023 р., прямі збитки українського енергетичного сектору, включно з комунальними послугами та секторами централізованого теплопостачання, становлять 10,6 млрд дол. [36] Очікується, що реальні збитки можуть виявитися більшими через відсутність повної інформації про об'єкти енергетики, розташовані на тимчасово окупованих територіях, діючі обмеження на оприлюднення детальної інформації про збитки, завдані об'єктам енергетичної інфраструктури країни, а також регулярні російські обстріли об'єктів енергетичної інфраструктури в прифронтових областях України з артилерії та реактивних систем залпового вогню.

У цілому, за даними оператора системи передачі (TSO) НЕК «Укренерго», станом на травень 2023 р. українська енергосистема втратила понад 45% загальних потужностей. Потреби у відновленні та реконструкції енергетики наразі оцінюються в 47 млрд дол. Дані НЕК «Укренерго» засвідчують використання Україною вцілілих потужностей міжсистемного зв'язку для експорту електроенергії в Угорщину, Молдову, Румунію, Польщу та Словаччину, що демонструє стійкість і надійність країни як партнера, навіть в умовах воєнного стану.

Відновлення та модернізація енергетичної інфраструктури з метою інтероперабельності та досягнення синергетичного ефекту з партнерами

Для відновлення частини пошкодженої енергетичної інфраструктури Австрія, Німеччина, Швеція та Нідерланди запропонували Україні 157 електрогенераторів різних розмірів через Механізм цивільного захисту ЄС (EU Civil Protection Mechanism). Окрім країн ЄС, зазначена платформа об'єднала ще 10 країн (Албанія, Боснія і Герцеговина, Ісландія, Молдова, Чорногорія, Північна Македонія, Норвегія, Сербія, Туреччина та Україна), що потенційно може сприяти посиленню спільних спроможностей цивільного захисту та більш узгодженій колективній відповіді у разі руйнування об'єктів критичної інфраструктури.

Таким чином, стратегічна перевага в енергетичній безпеці вимагає комплексного підходу. Вимір внутрішньої політики зосереджується насамперед на таких питаннях, як (a) вибір енергетичних джерел з позиції диверсифікації та оптимізації національної енергетичної структури із врахуванням екологічних запитів; (b) безпека національної енергетичної інфраструктури (енергетичних мереж, нафтопереробних заводів, трубопроводів, електростанцій тощо); (c) управління попитом на енергію; (d) енергоефективність; (e) лібералізація та дерегуляція енергетичного сектору. Вимір зовнішньої політики більше стосується безпеки імпортних поставок, доступу до нафтових і газових родовищ, диверсифікації іноземних постачальників, різноманітності та безпеки транзитних шляхів.

З початку російської агресії проти України зміцнення енергетичного суверенітету стало однією з найбільш пріоритетних стратегічних цілей зовнішньої політики ЄС та його

партнерів, досягнення якого залежить від стабільного функціонування енергосистем партнерів східного флангу – України і Молдови.

Певні елементи майбутнього колаборaційного простору вже мають місце на порядку денному. ЄС та Україна апелюють до комплексного підходу у питанні досягнення енергетичного суверенітету, розглядаючи його не лише крізь призму безпеки ланцюгів постачання, а й цілей енергоефективності. Згідно із заявами українського уряду, Україна планує стати провідним центром зеленої енергетики в Європі, інтегруючи виробництво через синхронізацію енергосистем, а також розвиток власних стратегічних активів.

По-перше, Україна має одні з найбільших підтверджених запасів природного газу в Європі. По-друге, розгалужена газова мережа України могла б забезпечити транзит газу з Чорного моря чи Каспійського регіону через Трансбалканський трубопровід [13, с. 17], що набуває особливої ваги після будівництва терміналу зрідженого природного газу (СПГ) на українському узбережжі Чорного моря. Україна також спроможна вирішити питання зберігання газу, маючи в своєму розпорядженні найбільшу систему газосховищ (30 млрд м^3) у Європі, яка за потужністю поступається лише США та рф. Потенційно така система може бути використана не лише українськими, але й європейськими споживачами, що посилило б енергетичний суверенітет ЄС.

По-третє, ЄС розглядає Україну як один з трьох ключових альтернативних коридорів імпорту зеленого водню (нарівні з регіоном Північного моря та Середземним морем), що засвідчує підписання меморандумів про взаєморозуміння щодо стратегічного партнерства з біометану, водню та інших синтетичних газів у лютому 2023 р. [13, с. 18] ЄС також міг би отримати певні дивіденди від доступу до критичної сировини (CRM) України, вітальної для енергетичного переходу, згідно з останнім списком стратегічних сировинних матеріалів ЄС. Статус країни з найбільшою ядерною генеруючою потужністю в Європі відкриває для України можливість стати джерелом імпорту низьковуглецевої електроенергії для країн-членів ЄС, а досвід захисту критичної інфраструктури на тлі російських атак зміцнити енергетичний суверенітет європейських партнерів, особливо після пошкодження трубопроводів Nord Stream 1 і 2, Балтійського інтерконектору та кібератак на енергетичну систему Данії.

Розширення потужностей України у рамках Східноєвропейського партнерства з енергоефективності та довкілля, а також посилення співпраці з вибраними державами-членами ЄС сприятиме посиленню енергетичної безпеки на регіональному рівні. Налагодження двосторонньої реципрокності з енергетичних питань – наприклад, з Румунією щодо спільної розвідки газових ресурсів на шельфі Чорного моря; країнами з ядерною енергетикою (Болгарія, Франція, Румунія, Словаччина та Швеція) щодо надання матеріально-технічної підтримки для транспортування ядерного палива з альтернативних джерел, та ін. – може стати фундаментом для створення окремого безпекового енергетичного простору.

Список використаної літератури

1. Cornot-Gandolphe, S. Underground gas storage in the world – 2018 status, Cedigaz Insight ed. 31, November 2018. Retrieved from: http://surl.li/ucwbq
2. Cretti, G., Imeri, A. & Ristovski, S. A Berlin Process for the Energy Security of the Western Balkans, *Clingendael*. November, 2022, 24 p.
3. Dangerous Targets: Civilian Nuclear Infrastructure and the War in Ukraine. Preliminary Lessons for Safety and Security in War Zones, 2022. Retrieved from: https://static.rusi.org/398-SR-Dangerous-Targets-web-final.pdf

4. EU. EIB provides €133 million to strengthen resilience of Ukraine's hydropower plants, 2023. Retrieved from: http://surl.li/ucwbj
5. EU Strategy for the Dahube region, 2019. Retrieved from: https://danube-region.eu/
6. European Comission. A Hydrogen Strategy for a Climate-Neutral Europe, Brussels, 2020. Retrieved from: http://surl.li/ucwbm
7. European Parliament. EU gas storage and LNG capacity as responses to the war in Ukraine, 29/04/2022. Retrieved from: https://bit.ly/3x5U2Ep
8. EY Extractive Industries Transparency Initiative. National report of Ukraine 2020. Retrieved from: http://surl.li/ucwbf
9. Faiola, A. & Bennett, D. In the Ukraine War, A Battle for the Nation's Mineral and Energy Wealth, *Washington Post* August 10, 2022. Retrieved from: http://surl.li/ucwbd
10. Initiative on GHG accounting of war. Climate Damage Caused by Russia's War in Ukraine", 2022. Retrieved from: http://surl.li/ucwbb
11. International Energy Agency. Ukraine energy profile, 2020. Retrieved from: https://bit.ly/3MDXxHz
12. IRENA. A New World. The Geopolitics of the Energy Transformation, 2019. Retrieved from: http://surl.li/ucwaz
13. Kardas, S. Energising eastern Europe: How the EU can enhance energy sovereignty through cooperation with Ukraine and Moldova, ECFR, 2024, 21 p.
14. Komorowska, A., Benalcazar, P., Kaszyński, P. & Kamiński, J. Economic Consequences of a Capacity Market Implementation: The Case of Poland, *Energy Policy*, 2020, 144: 123–137.
15. Krechetova, D. How did the destruction of oil depots and Russian missile attacks affect air pollution? The Ministry of Environment is in charge, *Life Pravda*, 2022. Retrieved from: https://life.pravda.com.ua/society/2022/09/13/250436/
16. Lanoszka, A., Rogers, J. & Triglavcanin, P. A New Energy Policy for Europe: The Significance of Ukraine, *Council on Geostrategy*. Report, June 2022, 41 p.
17. Ministry of energy of Ukraine, 2023. Retrieved from: http://surl.li/ucwar
18. Ministry of Energy of Ukraine. Transparency, efficiency, coordination: Ministry of Energy introduces an effective platform for energy companies to receive assistance from partners, January 2024. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/en/news/
19. National Academy of Sciences of Ukraine. Renewable energy sources of Ukraine, 2022. Retrieved from: http://surl.li/ucwan
20. Natural Gas – Total proved reserves table from Statistical Review of World Energy. British Petroleum, 2021. Retrieved from: https://on.bp.com/3M903EB
21. Power Technology. Top ten nuclear power plants by capacity, 2019. Retrieved from: http://surl.li/ucwal
22. Prokip, A. Liberalising Ukraine's Electricity Market: Benefits and Risks, *Wilson Centre*, 06/05/2019. Retrieved from: https://bit.ly/3t827Gt
23. Rapid Damage and Needs Assessment (February 2022 – February 2023). Retrieved from: http://surl.li/ucwah
24. Saha, D., Mettenheim, M., Meissner, F., Stiewe, C. & Zachmann, G. Implementing the National Emissions Reduction Plan (NERP): How should Ukraine's power plant park look like in 2033? *Low Carbon Ukraine*, 22/09/2021. Retrieved from: https://bit.ly/3yTdwhc.
25. Starzynski, A. The Infrastructure Gap in the Three Seas Region: The IMF's Take", *3Seas Europe Report*. June 2022, 27 p.
26. Task Force. Cooperation for Restoring the Ukrainian Energy Infrastructure Project, 2023. Retrieved from: http://surl.li/ucwae
27. The Central European Hydrogen Corridor, https://www.cehc.eu/cehc-project/
28. The European Hydrogen Backbone Initiative. Retrieved from: https://ehb.eu/

29. The Global Economy. Coal reserves Europe – Country rankings, 2022. Retrieved from: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/coal_reserves/Europe/
30. Tsonev, B. The Three Seas Initiative aims to expand with Ukraine, 2023. Retrieved from: http://surl.li/ucvzq
31. Ukraine National Economic Strategy until 2030. Retrieved from: http://surl.li/ucvzx
32. UNECE. Renewables could power almost 80% of Ukraine's economy by 2050, June 2023. Retrieved from: https://unece.org/media/press/379979
33. Vasylenko, S. & Naumenko, U. Prospects of Development of Lithium Resource Base in Ukraine, *InterConf*. Retrieved from: 10.51582/interconf.19-20.02.2022.072
34. Video of the explosion, NJSC Naftogaz of Ukraine. Retrieved from: http://surl.li/ucvza
35. World Bank. CO2 emissions (Metric Tons Per Capita) – Ukraine, undated. Retrieved from: https://bit.ly/3GbxtRD
36. World Bank. Ukraine – Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3). February 2022-December 2023 (English). Washington, D.C. Retrieved from: http://surl.li/ucvzn

ENERGY SECTOR: COLLABORATIVE PLATFORMS FOR TRANSNATIONAL COOPERATION WITH THE UKRAINE'S ENGAGEMENT

Anastasiia Sychova
Kharkiv V.N. Karazin National University,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Maidan Svobody, 4, 61000, Kharkiv, Ukraine

The article considers the minilateral transnational partnerships trend in the context of strengthening Europe's energy security against the background of unprovoked Russian aggression against Ukraine. Using the synthetic methodology of combining the case-study approach to partnership in the energy sector and country profiling, the author provides examples of energy minilateralism with the participation of Ukraine as one of the desired strategic players in the European energy space. Since minilateralism involves a limited number of interested parties with shared interests and strong capabilities, the article analyzes in detail the national resources of Ukraine that can shape its value proposition as a reliable energy supplier, namely: the presence of common goals in the energy sector, energy production capacities, reserves of natural resources, including renewable energy, energy storage tanks, integration into the European ENTSO-E network, attitude to the climate change, as well as experience in leveling information and cyber threats. The author also considers the possibility of creating a separate energy platform for cooperation between the EU and Ukraine, specifying potential reform vectors and directions of investment policy to strengthen the sustainability of joint energy security in the categories of availability, reliability, and sustainability of energy supply. The package of reforms includes: interoperability of the Ukrainian energy sector with EU standards; development of stability mechanisms to support power system security; new technologies (smart networks, green technologies); strengthening the strategic partnership of the public and private sectors; partnership cooperation on the restoration and modernization of Ukraine's energy infrastructure, as well as strengthening joint civil defense capabilities.

Key words: collaborative platform, Ukraine, EU, energy, cooperation.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 310–316
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 310–316

УДК 328.132-043.2:328.34
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.37

ВПЛИВ БІКАМЕРАЛІЗМУ НА ПРИЙНЯТТЯ ЗАКОНІВ ТА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

Віталій Сливка
Ужгородський національний університет, факультет суспільних наук,
кафедра політології і державного управління
вул. Університетська, 14, 88000, м. Ужгород, Україна

В статті досліджується вплив бікамералізму на процес прийняття законів та формування політичних рішень. Розглядається бікамералізм, як система парламентської структури, яка передбачає існування двох палат у законодавчому органі та впливає на процес законотворчості і прийняття рішень у різних країнах. У статті висвітлено переваги та недоліки бікамеральної системи, а також порівнюються різні моделі цієї системи у світі. Досліджуються практичні аспекти роботи бікамеральних парламентів, включаючи розподіл повноважень між палатами, процедури прийняття законів, взаємодію з іншими гілками влади та вплив на політичну стабільність. Ключові фактори, що впливають на зміну структури парламенту, включають різні завдання та функції, які визначають його як політичний центр законотворчості та інституцію для формування програми державного розвитку країни. Впровадження бікамеральної системи дозволяє підтримувати баланс влади в парламенті, врівноважуючи представницькі функції кожної з палат, а також підвищувати рівень юридичної компетентності в процесі законотворчості. Бікамеральна структура парламенту є ефективним механізмом для встановлення та підтримання соціального балансу в суспільстві. У порівнянні з однопалатними парламентами, які здебільшого характерні для менших, більш однорідних і централізованих країн, бікамеральні структури демонструють свою ефективність у країнах з багатосистемним суспільством та складною федеральною структурою. Визначено, що бікамералізм має свої переваги та недоліки, а вплив на прийняття законів та формування політичних рішень залежить від конкретних умов і контексту кожної країни. Бікамеральний парламент, як модель, з одного боку, служить для децентралізації влади, що виявляється у різних типах його двопалатної структури. Висновки статті допомагають краще зрозуміти роль бікамералізму в законодавчому процесі та його вплив на формування політичних рішень у сучасному світі.

Ключові слова: бікамералізм, парламент, бікамеральна структура парламенту, бікамеральна система, парламентська структура.

Постановка проблематики. Вплив бікамералізму на прийняття законів та формування політичних рішень становить важливу тему в політичній науці. Системи з двома парламентськими палатами або камерами передбачають наявність двох законодавчих органів, які можуть впливати на процес законотворення та ухвалення рішень у різних країнах різними способами. Переваги бікамеральної системи включають більш докладний процес прийняття законів завдяки наявності додаткового етапу розгляду та обговорення законопроектів. Крім того, ця система може сприяти кращому врахуванню різних груп інтересів та запобігати концентрації влади в одній палаті. Однак можуть виникнути й недоліки, такі як затримки у процесі прийняття законів через необхідність узгодження позицій двох палат, а також можливість політичних блокувань. Вплив бікамеральності на політичні рішення може бути складним і змінюватися в залежності від конкретних умов і політичної культури країни. Аналіз впливу бікамералізму на прийняття законів та формування політичних рішень може допомогти в оцінці його впливу на стабільність і ефективність управління,

© Сливка В., 2024

а також на процеси прийняття та реалізації законів. Порівняльне дослідження структур верхньої палати в різних країнах регіону дозволяє виокремити загальні тенденції та відмінності у використанні бікамералізму в політичних системах. Аналіз ролі бікамералізму актуальний у контексті сучасних викликів, таких як демократичні процеси, рівень прозорості та відповідальності, а також адаптація до змін у геополітичних умовах. Проведення аналізу може надати рекомендації для можливих реформ в політичних системах, спрямованих на покращення ефективності та представництва. Актуальність цієї теми полягає в її спроможності внести значний внесок у розуміння політичних та інституційних аспектів, сприяючи таким чином розвитку більш стабільних та ефективних політичних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти впливу бікамералізму на прийняття законів та формування політичних рішень представлені у наукових працях Фісуна О. А., Павлишина О. В. Дурдинця М. Ю., Ірклієнко А. І. та ін.

Формулювання цілей. Мета даного дослідження полягає у тому, щоб на основі аналізу наукових доробок вітчизняних та зарубіжних вчених, визначити і проаналізувати вплив бікамералізму на прийняття законів та формування політичних рішень.

Виклад основного матеріалу. Бікамералізм, система, в якій законодавчий орган складається з двох палат або камер, може мати значний вплив на процес прийняття законів та формування політичних рішень [1, с. 35]. У загальному сенсі, бікамералізм представляє собою складну систему розподілу владних повноважень у державі, яка базується на принципах народного представництва. Ця система формується через виборчі процеси, структурні та функціональні зв'язки в парламенті, а також через взаємодію з главою держави та іншими гілками влади. Бікамеральний парламент слугує засобом децентралізації влади, що виявляється у різних формах його двопалатної структури. Крім того, така організація парламенту забезпечує подвійну легітимність як його рішень, так і самого парламенту як представницького органу. У цьому контексті, бікамералізм є важливим елементом конституційної демократії [2, с. 180].

Бікамералізм є наслідком еволюції правової свідомості у напрямку демократизації політико-правової системи. Ефективне функціонування двопалатного парламенту можливе в країнах з високим рівнем політичної культури та розвиненою правовою свідомістю. Основними факторами, що впливають на структуру парламенту, є різноманітні завдання та функції, які визначають його як політичний центр законотворчості та інститут, що формує державну програму розвитку країни. Впровадження бікамеральної системи допомагає зберегти баланс сил у парламенті, збалансувати представницькі функції кожної з палат та підвищити рівень юридичної компетентності в законотворчому процесі [3, с. 62].

Особливості впливу бікамералізму на прийняття законів та формування політичних рішень включають наступне:

Двопалатний процес законотворення. У бікамеральних системах законопроекти проходять через дві окремі палати або камери, де вони розглядаються та обговорюються. Це сприяє більш детальному аналізу та обґрунтованому ухваленню рішень.

Додатковий рівень розгляду. Наявність двох палат дозволяє провести більше обговорень та врахувати різні точки зору, що може призвести до збалансованих та розроблених законопроектів.

Запобігання концентрації влади. Бікамеральна система може зменшити ризик концентрації влади в одній палаті, оскільки обидві палати можуть мати різні політичні склади.

Більше представництво. Врахування інтересів різних регіонів або груп населення може бути забезпечено за умови, що кожна палата має свою унікальну систему представництва.

Можливість блокування. Бікамеральна система може призвести до затримок у прийнятті законів через різні підходи до них у двох палатах, а також до можливості політичних блокувань.

Вплив на політичну стабільність. Порівняно з однопалатними системами, бікамеральні системи можуть впливати на політичну стабільність країни через потенційні конфлікти між палатами та необхідність узгодження позицій.

У кожній конкретній ситуації вплив бікамералізму може виявлятися по-різному в залежності від політичної культури, історичних умов та правової системи країни.

Бікамеральна система надає можливість подвійного рівня перевірки для законопроектів, що забезпечує більш ретельний та всебічний розгляд кожної законодавчої ініціативи. Кожна палата має свою власну структуру і склад, що дозволяє представляти різні інтереси та підходи до законотворчого процесу. Верхня палата часто включає представників регіонів або соціальних груп, які можуть не бути повноцінно представлені в нижній палаті, що сприяє врахуванню більш широкого спектра думок та потреб. Це дає можливість виявити та усунути потенційні недоліки законопроекту ще до його прийняття, підвищуючи якість і ефективність законодавства. Проходження законопроектів через обидві палати вимагає досягнення компромісу та консенсусу між різними політичними силами, що є важливим аспектом бікамеральної системи. Такий підхід стимулює конструктивний діалог і співпрацю між партіями та окремими депутатами, що допомагає знаходити баланс між різними інтересами і поглядами. Компромісні рішення, досягнуті в процесі обговорення та перегляду законопроектів, зазвичай є більш зваженими і прийнятними для більшості учасників процесу, що сприяє їх подальшій реалізації. Це також знижує ймовірність виникнення політичних криз і конфліктів, пов'язаних з ухваленням законів. Бікамеральна система може сприяти стабільності та легітимності ухваленим рішенням, оскільки процес двоетапного розгляду законопроектів додає додатковий рівень перевірки і балансу. Законопроекти, які успішно проходять через обидві палати, зазвичай мають більш високу підтримку та визнання як серед політиків, так і серед громадськості. Це підвищує довіру до прийнятих законів і сприяє їх стабільному впровадженню та дотриманню. Крім того, такий підхід допомагає забезпечити більшу прозорість і підзвітність у законотворчому процесі, що є важливим для підтримки демократичних принципів і цінностей. У підсумку, бікамералізм не тільки покращує якість законодавства, але й зміцнює політичну систему в цілому, роблячи її більш стійкою і адаптивною до змін [4, с. 55].

Розподіл законодавчої влади між двома палатами сприяє більшій рівновазі у процесі законотворення. Кожна з палат має свої унікальні повноваження та обов'язки, що допомагає контролювати владу і запобігає її концентрації в одних руках. Однак, бікамералізм може також створювати затримки у прийнятті законів та блокувати реформи, особливо якщо між палатами існують значні політичні розбіжності. У двопалатних парламентах одна палата часто представляє регіональні інтереси, що дозволяє збалансувати вплив центральних та регіональних сил у процесі ухвалення рішень.

Різні моделі бікамералізму відрізняються методами вирішення конфліктів між двома палатами. Ці варіації включають інституційні особливості, які визначають, як саме взаємодіють парламентські палати і як вони узгоджують свої рішення. Однією з ключових інституційних особливостей є механізм врегулювання розбіжностей між палатами. Наприклад, у деяких системах передбачено створення погоджувальних комітетів, які включають представників обох палат і працюють над досягненням компромісу. В інших випадках одна з палат може мати перевагу в певних сферах, що дозволяє швидше вирішувати конфлікти. Такі механізми впливають на те, наскільки оперативно і ефективно можуть ухвалюватися

закони. Різні варіанти бікамералізму включають в себе інституційні особливості взаємодії парламентських палат, які визначають специфіку їхньої роботи. Важливо, хто має право ініціювати законопроекти: чи це повноваження розподілене рівномірно між палатами, чи одна з них має більше прав у цій сфері. Кількість разів, коли законопроекти розглядаються в кожній палаті, також може відрізнятися: в одних системах передбачено кілька читань і обговорень, в інших – процес може бути спрощеним. Остаточне слово під час прийняття рішення може належати одній з палат або вимагати обов'язкової згоди обох, що також впливає на швидкість і якість законодавчого процесу. Різні бікамеральні системи відрізняються за кількома критеріями, включаючи механізми формування та повноваження кожної з палат. Наприклад, у деяких країнах верхня палата формується шляхом прямих виборів, в інших – призначенням або непрямими виборами. Повноваження палат можуть бути асиметричними: одна з палат може мати більше впливу на бюджетні питання, тоді як інша – на конституційні зміни. Така розділеність повноважень і обов'язків дозволяє забезпечити баланс інтересів різних соціальних груп і регіонів, а також підвищити обґрунтованість та стабільність прийнятих рішень. Незважаючи на складність і можливі затримки у прийнятті законів, бікамералізм сприяє більш детальному і всебічному розгляду законодавчих ініціатив, що є важливим для демократичного розвитку.

Бікамеральна структура парламенту виступає ефективним інструментом для забезпечення та підтримання соціальної рівноваги в суспільстві. На відміну від однопалатних парламентів, які часто зустрічаються у менших, більш однорідних і централізованих державах, двопалатні системи показують свою ефективність у країнах з різноманітним суспільним устроєм і складною федеративною структурою. У таких країнах існує багато внутрішніх відмінностей, включаючи геополітичні, культурні, ментальні, економічні та виборчі розбіжності. Це створює ситуацію, де суспільство складається з різних соціально-політичних або етнічних сегментів, які не завжди об'єднані між собою [5].

Так, дискусії щодо того, яку структуру законодавчого органу обрати, завжди викликають активні обговорення серед політологів. Спірність між унікамералізмом і бікамералізмом полягає в тому, що обидва підходи мають свої переваги, але разом з тим вони мають і свої недоліки. Прихильники унікамералізму вважають, що однопалатний парламент є більш ефективним і економічно вигідним. Відсутність другої палати дозволяє прискорити законотворчий процес, зменшити бюрократію і скоротити витрати на утримання додаткових депутатів та адміністративного апарату. Унікамералізм також сприяє більш чіткій і узгодженій політиці, оскільки всі законодавчі рішення приймаються єдиним органом, що зменшує ризик внутрішніх конфліктів та затримок. З іншого боку, бікамералізм надає можливість для більш збалансованого та всебічного розгляду законопроектів, забезпечуючи представництво різних регіональних і соціальних груп. Верхня палата, як правило, виконує функцію стримування і противаг, переглядаючи і доповнюючи рішення нижньої палати. Це може запобігти поспішним або недостатньо обдуманим рішенням, які можуть бути прийняті під впливом короткострокових політичних інтересів. Крім того, бікамералізм може забезпечити глибший і більш експертний аналіз законодавчих ініціатив, що підвищує якість прийнятих законів. Залучення різних точок зору і досягнення компромісу між палатами сприяє більшій легітимності і прийнятності законів для всього суспільства. Наприклад, якщо одна система створює умови для більш широкого регіонального представництва або посилення рішень за рахунок експертних знань, інша може бути ефективнішою в адаптації законодавства до суспільних викликів та більш економічно вигідною для держави. Вибір між унікамералізмом і бікамералізмом часто залежить від конкретних політичних, історичних і соціокультурних умов кожної країни. Унікамеральна система

може бути більш доречною для невеликих, однорідних держав з усталеною демократичною традицією, тоді як бікамералізм може бути більш ефективним у великих, різнорідних країнах з сильною регіональною автономією. У кінцевому рахунку, обидві системи мають свої унікальні переваги і виклики, і вибір між ними повинен базуватися на ретельному аналізі потреб і пріоритетів конкретної держави [5].

Бікамеральні системи сприяють більш ретельному та стабільному законотворчому процесу, забезпечуючи ширше представництво різних груп. Проте, вони можуть створювати певні складнощі в ухваленні рішень через потребу в узгодженні різних точок зору та інтересів. Верхня палата часто виконує роль ревізійної інстанції, перевіряючи рішення нижньої палати на відповідність правовим нормам і загальнодержавним інтересам. Це допомагає уникнути поспішних або недостатньо обдуманих рішень, сприяючи прийняттю більш виважених і збалансованих законів. Крім того, бікамералізм забезпечує представництво різних соціальних, регіональних або національних груп, що робить законотворчий процес більш інклюзивним і демократичним. Однак бікамеральні системи також можуть викликати деякі труднощі у прийнятті рішень через необхідність досягнення консенсусу між різними інтересами та поглядами. Процес законодавчої роботи в умовах бікамералізму зазвичай є більш тривалим і складним, оскільки законопроекти повинні пройти через обидві палати і отримати їхню згоду. Це може призводити до затримок у прийнятті важливих рішень, особливо в ситуаціях, коли палати контролюються різними політичними силами або мають різні погляди на ключові питання. Конфлікти між палатами можуть стати причиною законодавчого глухого кута, коли важливі законопроекти залишаються неприйнятими через відсутність компромісу. Незважаючи на ці труднощі, бікамеральні системи все ж мають свої переваги, що робить їх популярними в багатьох країнах світу. Вони сприяють більш детальному розгляду законопроектів і врахуванню різних точок зору, що підвищує якість законодавства. Крім того, потреба в досягненні консенсусу сприяє політичному діалогу і компромісу, що є важливими складовими демократичного процесу. У підсумку, хоча бікамералізм може ускладнювати законотворчий процес, він також забезпечує його більшу обґрунтованість і стабільність, роблячи політичну систему більш стійкою і адаптивною до різних соціальних і політичних викликів.

На завершення можна підкреслити, що бікамералізм має важливе значення в процесі ухвалення законів і формування політичних рішень. Ця структура парламенту забезпечує дієвий механізм для розгляду законодавчих пропозицій, враховуючи різні думки та інтереси різних соціальних груп і регіонів. Бікамеральна система сприяє ретельному та збалансованому прийняттю рішень, допомагаючи уникнути поспішних і недостатньо обґрунтованих законопроектів, а також підвищує легітимність прийнятих нормативно-правових актів. Враховуючи всі ці аспекти, можна зробити висновок про важливість і раціональність використання бікамералізму в законодавчій і політичній діяльності.

Висновки. Таким чином, бікамералізм, як ключовий елемент парламентської системи, відіграє значну роль у процесі ухвалення законів і прийняття політичних рішень. Наявність двох палат у парламенті має важливе значення для політичного процесу і законотворчості. Бікамеральна система надає ефективну платформу для обговорення, аналізу та затвердження законодавчих пропозицій. Кожна палата, маючи власний склад і форму представництва, дозволяє висловлювати різні точки зору та обґрунтовувати рішення. Такий підхід забезпечує врахування інтересів різних соціальних груп, регіонів та політичних сил, що сприяє прийняттю більш зважених і обґрунтованих рішень. Крім того, двопалатна система парламенту сприяє запобіганню швидкому ухваленню необґрунтованих або поспішних законопроектів. Завдяки двом палатам, які перевіряють, обговорюють та аналізують

законодавчі пропозиції, збільшується ймовірність виявлення потенційних недоліків або протиріч, що дозволяє уникнути прийняття необґрунтованих рішень. У підсумку, бікамералізм сприяє підвищенню легітимності та демократичності прийнятих рішень. Оскільки законопроекти проходять через дві незалежні палати, враховується ширший спектр поглядів та інтересів, що робить процес ухвалення законів більш представницьким і легітимним. Таким чином, двопалатна система впливає на законотворення та формування політичних рішень, забезпечуючи більш збалансований і обґрунтований процес, який відображає різноманітність інтересів і зміцнює демократичні цінності в суспільстві. Отже, бікамералізм має свої переваги та недоліки, а його вплив на прийняття законів і формування політичних рішень залежить від конкретних умов та контексту кожної країни.

Список використаної літератури

1. Фісун О. А. Двопалатний парламент: світовий досвід та українські реалії: Монографія. Харків: Золоті сторінки. 2008. 200 с.
2. Ірклієнко А. І. Бікамералізм в умовах формування конституційної демократії. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ. 2021. 212 с.
3. Павлишин О. В., Дурдинець М. Ю. Двопалатний парламент як форма демократичної влади в Україні: історико-правовий аналіз і перспективи. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 60–66.
4. Llanos M., Nolte D. Bicameralism in the Americas: Around the Extremes of Symmetry and Incongruence. The Journal of Legislative Studies. 2003. Vol. 9. № 3. P. 54–86.
5. Довгострокові ефекти впровадження бікамералізму в Україні. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-11/bikameralizm-8b177.pdf (дата звернення: 21.02.2024)

THE INFLUENCE OF BICAMERALISM ON THE PASSING LAWS AND THE FORMATION OF POLITICAL DECISIONS

Vitalii Slyvka
Uzhhorod National University, Faculty of Social Sciences,
Department of political science and public administration
Universytetska str., 14, 88000, Uzhhorod, Ukraine

This article examines the influence of bicameralism on the process of adopting laws and forming political decisions. The object of analysis is bicameralism – a system of parliamentary structure that provides for the existence of two chambers or chambers in the legislative body. The author considers how this structure affects the process of law-making and decision-making in different countries. The article highlights the advantages and disadvantages of the bicameral system, as well as compares various models of this system in the world. Practical aspects of the work of bicameral parliaments are explored, including the distribution of power between the chambers, procedures for passing laws, interaction with other branches of government, and the impact on political stability. The key factors affecting the change in the structure of the parliament are various tasks and functions that define it as a political center of law-making and an institution for the formation of the state development program of the country. The implementation of the bicameral system allows maintaining the balance of power in the parliament, balancing the representative functions of each of the chambers, and also increasing the level of legal competence in the law-making process. The bicameral structure of the parliament is an effective mechanism for establishing and maintaining social balance in society. Compared to unicameral parliaments, which are mostly characteristic of smaller, more

homogeneous and centralized countries, bicameral structures demonstrate their effectiveness in countries with a multi-system society and a complex federal structure. It has been determined that bicameralism has its advantages and disadvantages, and the impact on the adoption of laws and the formation of political decisions depends on the specific conditions and context of each country. The conclusions of the article help to better understand the role of bicameralism in the legislative process and its influence on the formation of political decisions in the modern world.

Key words: bicameralism, parliament, bicameral parliament, bicameral system, parliamentary structure.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 317–327
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 317–327

УДК 327.8
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.38

ЕПІСТЕМОЛОГІЯ ДИПЛОМАТІЇ У СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Ростислав Тістик
Львівський національний університет імені Івана Франка,
Факультет міжнародних відносин, кафедра міжнародних відносин і дипломатичної служби
вул. Січових Стрільців, 19, 79000, м. Львів, Україна

У статті подано загальну характеристику явища дипломатії у сучасних міжнародних відносинах. Автор поділяє погляд низки вчених, що з розширенням чисельності сфер, охоплених дипломатичною діяльністю, та зі збільшенням кількості акторів, які можуть діяти у міжнародних відносинах, реалізуючи представницькі функції, дипломатія набула гетерогенного і, водночас, багатоукладного характеру. З огляду на це у науковій літературі спостерігається стрімке зростання інтересу до вивчення феномена дипломатії.

Автор розглядає процес зародження дипломатії та її концептуальну історію, відштовхуючись від уявлення про неминучість трансформації смислів окремих понять в контексті їхньої еволюції. Це дає змогу розкрити суперечливі аспекти становлення дипломатії й окреслити перспективи її сучасного розвитку.

З огляду на характер розгортання міжнародних процесів, наголошено на необхідності подальшої трансформації дипломатичної діяльності, що супроводжуватиметься посиленням професіоналізації дипломатів-практиків. Зроблено висновки, що політизація й віртуалізація багатьох сфер суспільних взаємодій, у поєднанні зі стрімким залученням у міжнародні відносини великої кількості акторів, неминуче ставитиме перед дипломатією та дипломатами нові виклики, які вестимуть до двояких наслідків. З одного боку, мислимою є поступова «ерозія» класичної дипломатії, з другого ж, може йтися про зворотній процес, – збільшення ролі та якості саме формалізованих та узгоджених способів представництва держав у міжнародних відносинах. На переконання автора, сучасний стан міжнародних відносин – відродження стратегій розрахунку на власні сили та прагнення до реструктуризації міжнародної системи з боку окремих акторів, свідчать про високу ймовірність зміцнення класичних форм дипломатії з огляду на важливість дотримання узгоджених у міжнародному співтоваристві правил та норм. Отож дипломатія залишатиметься актуальним способом репрезентації державних акторів, значення якого з погляду необхідності взаємного узгодження національних інтересів та забезпечення стабільності міжнародної системи важко переоцінити.

Ключові слова: дипломатія, міжнародні відносини, зовнішня політика, міжнародні актори, міжнародна система.

Постановка проблеми. Дипломатію розглядають назагал як особливу форму діяльності, спрямовану на забезпечення інтересів міжнародних акторів. Сьогодні, незважаючи на номінальну інституціоналізованість, формальну чіткість та фактичну відкритість, уявлення про дипломатію часто й досі супроводжують латентні й значною мірою міфологізовані конотації, запозичені з минулого, як (неодмінна) таємність, особлива раціональність чи фетишизована героїзація – «мистецтво можливого». Водночас, з огляду на тиражування проблемних сфер, у яких поширюється дипломатія у наш час, а також беручи до уваги збільшення чисельності акторів, які не лише здійснюють дипломатію де-факто, а й претендують на формальне визнання у міжнародному середовищі власних дипломатичних аспірацій, інтерес до вивчення сучасної дипломатії істотно зріс. При цьому слід констатувати

© Тістик Р., 2024

посилення саме академічного зацікавлення дипломатією, а не збільшення важливості дипломатії як такої, адже дипломатія завжди була і залишається невід'ємною частиною міжнародних відносин, яку складно переоцінити.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасному академічному дискурсі теоретизування сприймається зазвичай як систематизація мислення, розгорнута розробка ідей і принципів, спрямованих на розуміння та пояснення конкретного явища. У той час як теорія часто зосереджується на аналізі тенденцій або перегляді концепцій практичної діяльності, теоретикам іноді із певним запізненням все ж таки доводиться вивчати те, що регулярно використовується практиками протягом тривалого часу. Це повною мірою стосується явища дипломатії, адже сьогодні спостерігаємо відновлення інтересу до епістемології дипломатичної діяльності, каталізоване актуальними міжнародними трендами. Насамперед, поліморфність дипломатії у сучасному світі, виникнення та інструменталізація її новітніх форм, стали предметом досліджень низки відомих вчених, як К. Бйола [6], П. Керр [18, 19], К. Константіну [11, 12], М. Корнпробст [20] та ін.

Метою статті є розкрити особливості сучасних наукових підходів до вивчення дипломатії, які проблематизують етимологію цього поняття з одного боку й розширюють епістемологію дипломатичної діяльності з урахуванням актуальних способів репрезентації міжнародних акторів, – з другого. Досягнення мети реалізоване з використанням методології науки про міжнародні відносини, в контексті розгляду сучасних тенденцій динаміки міжнародного середовища та супутніх трансформацій явища дипломатії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження проблематизує традиційне уявлення про дипломатію як про практику репрезентації міжнародних акторів, що реалізується їхніми офіційними представниками, й пропонує актуалізований погляд на дипломатичну діяльність, як на спосіб здійснення міжнародних взаємодій, що поширюється у численних взаємозалежних сферах міжнародних відносин через залучення багатьох зацікавлених акторів.

Виклад основного матеріалу. Вивчення дипломатії є сьогодні невід'ємним елементом освітніх програм з підготовки фахівців-міжнародників усіх реномованих вишів, а реалізацію зовнішньої політики держави неможливо уявити без діяльності дипломатів. Дипломатію часто розуміють як соціальну практику, зосереджену на різних стосунках: відносинах дружби, ворожнечі й влади між акторами. Номінально цими акторами є держави, однак фактично йдеться про людей, які репрезентують та обговорюють інтереси й цінності своїх держав [13]. У більш поширених визначеннях дипломатія також передбачає відносини між групами осіб, часто в межах міжнародного співтовариства, залучених до артикуляції, спілкування та переговорів щодо державних інтересів і цінностей.

Французький політолог Т. Бальзак вказує на те, що термін «дипломатія» стосується міжнародних відносин у широкому розумінні [3, с. 1]. Він посилається на Encyclopédie Larousse, у якій термін «дипломатія» зводиться щонайменше до трьох основних значень. По-перше, дипломатія стосується дій і (способів) репрезентації власної держави перед іноземними державами чи у межах міжнародних переговорів. По-друге, дипломатія займається зовнішньою політикою держави. По-третє, дипломатія – це галузь політичної науки, яка зосереджується на міжнародних відносинах. Окрім цього, як наголошує Т. Бальзак, у випадку державної служби, термін «дипломатія» може використовуватися на позначення індивідуальної кар'єри, пов'язаної із представництвом держави на міжнародній арені або для окреслення групи посадових осіб, яка реалізує таку функцію [3, с. 12].

Дипломатія є феноменом міжнародних відносин і належить до особливих форм соціальних взаємодій. Британський науковець К. Бйола та австрійський дослідник

М. Корнпробст пов'язують, зокрема, дипломатичну діяльність із потребами мирного співіснування окремих соціальних груп (міжнародних акторів): «Не може бути дипломатії, коли люди (людські спільноти – *Р. Т.*) повністю розділені і, відтак, не знають одні про одних. (…) Саме тоді, коли вони прагнуть стосунків між собою, але водночас бажають триматися окремо, формуються умови для відособлення. (…) [Існує] дуже мало можливостей для мирних відносин відособлених [акторів] без дипломатії» [6, с. 6]. Подібної позиції дотримується й американський політолог П. Шарп: «Соціальний характер відносин між групами (міжнародними акторами – *Р. Т.*), окрім найжорстокіших і найпростіших, дуже швидко призводить до появи дипломатії, якщо не дипломатів» [30, с. 11].

Особи, які історично представляли лідерів релевантних з політичного погляду акторів (як, зокрема, племена, князівства, королівства), мали майстерно володіти тонкощами відносин між ними. Починаючи з Франції XVI ст. їхні знання та вміння стали визнавати як окрему професію, «з системою навчання, секретаріатом, архівами та посібниками» [2, с. 98] і, зрештою, з формальними та неформальними правилами поведінки. Особлива організаційна культура та професійна ідентичність наділили їх владою та впливом. Сьогодні дипломати представляють держави, очолювані керівниками, здебільшого прем'єр-міністрами, президентами або монархами. Вони належать до так званих державних закордонних служб. Це означає, що дипломати працюють як удома, – у міністерстві закордонних справ, так і за кордоном, – у посольствах та консульствах [32, с. 786].

Дипломатія є складовою державного управління. Вона полягає у спроможності адаптувати міжнародні політичні, економічні, культурні, військові та інші відносини до національних пріоритетів за мінімального використання примусу чи застосування сили. Отож, дипломатія намагається реінтерпретувати наявні інтереси та зв'язки між акторами міжнародних відносин на користь держави чи коаліції держав, чиї інтереси вона відстоює. Найпоширенішими інструментами дипломатії є переконливі аргументи, особиста репутація, харизма та емпатія офіційних осіб, які її здійснюють. Однак, за необхідності, дипломатія може вдаватися до латентних чи відкритих погроз або заходів з примусу. Вона спроможна формувати бажану поведінку шляхом створення таких обставин, які змушують інших міжнародних акторів розглядати пропоновані нею альтернативи як переваги або як стимули для забезпечення status quo. У таких випадках дипломатії необхідно опиратися на достатній ресурс власної держави чи групи зацікавлених міжнародних акторів.

Вказаний аспект дає змогу К. Бйолі та М. Корнпробсту звернути увагу на те, що дипломати, серед іншого, допомагають розробляти, легітимізувати та відтворювати організаційні принципи глобальної політики. Тобто вони формують і підтримують спільне розуміння того, хто й за допомогою яких засобів має право створювати світовий уклад, та як повинна бути розподілена відповідальність за підтримання глобального порядку між зацікавленими сторонами («порядок як цінність»). На рівні політики вони застосовують ці принципи для побудови стабільної й регулярної моделі глобальної діяльності та інституцій («порядок як факт») [6, с. 171].

Більш ніж півстоліття тому американський політолог Річард Н. Роузкранс розрізнив два визначення дипломатії – широке та вузьке [15]. У широкому сенсі він розумів дипломатію як «способи або методи зовнішньої політики, що впливають на міжнародну систему». З цього погляду концепт дипломатії полягав у перетворенні політичних інтересів на політичні результати й виходив за межі виключно дипломатичної діяльності. Відтак, дослідження дипломатії з таких перспектив мало би полягати у вивченні того, як дипломатія

впливає на зв'язки між націями й, відтак, як ці зв'язки позначаються на особливостях міжнародної системи [8, с. 158].

Вузький підхід акцентував на дипломатичних аспектах зовнішньої політики й розглядав дипломатію як процес, за допомогою якого уряди, діючи через офіційних агентів, спілкуються одні з одними. За допомогою такого розуміння дипломатію можна досліджувати крізь призму дипломатичних практик, каналів зв'язку, способів спілкування тощо. Він також дає змогу врахувати зростання чисельності міжнародних і транснаціональних акторів у світовій політиці.

Дослідники проблем міжнародних відносин та дипломатії беруть до уваги обидва з цих визначень. Однак для праць у сфері міжнародних відносин більш характерним є використання широкого розуміння дипломатії, тоді як для робіт з питань дипломатії – вузького. Ця відмінність впливає на перспективи побудови окремої теорії дипломатії. Якщо широке визначення підкреслює потребу в абстракції й містить певний оптимізм щодо розвитку загальних теоретизувань, то вузьке тлумачення надає ваги деталям і вказує на складність або навіть неможливість абстрагування від окремих аспектів [19].

Отож, як випливає з наведеного, багато з поширених визначень дипломатії стосуються конкретного аспекту або низки обставин, що ускладнює використання цього поняття у більш загальному сенсі. Відомий американський історик, політолог та фахівець з державного управління, професор Е. Плішке, з цього приводу зазначає, що термін дипломатія має багато значень і, як правило, зацікавлений користувач обирає його сутнісне наповнення відповідно до конкретних потреб. Е. Плішке вважає, що дослідники і практики перебувають у постійному пошуку «етимологічних, лексикографічних, теоретичних, функціональних та академічних тлумачень» дипломатії й пропонує власний метод уточнення цього поняття, який «може бути водночас як позитивним, допомагаючи окреслити, що таке дипломатія, так і негативним, – позначаючи те, чим вона не є» [26, с. 28]. Зокрема, на його переконання, дипломатію слід відрізняти від інших явищ, включно з зовнішньою політикою, зовнішніми зносинами, різноманітними специфічними аспектами дипломатичної практики й окремими дипломатичними функціями, такими, як переговори тощо.

Справді, «сто років тому, – зауважує П. Шарп, – можна було стверджувати, що дипломатія та міжнародні відносини є синонімами». Він припускає, що знання як формальних, так і неформальних правил дипломатії слугувало у той час ключем до розуміння міжнародних відносин загалом [29, с. 65]. З того часу дипломатія, як і міжнародні відносини, зазнали істотних змін. Сьогодні знання дипломатії не завжди забезпечує безпосереднє та якісне розуміння міжнародних справ. Це можна пояснити як істотним розширенням самого поняття дипломатії, так і з огляду на ускладнення міжнародних відносин упродовж останніх десятиліть. На цій тенденції вдало наголосив британський політик та дипломат Г. Ніколсон більше ніж вісімдесят років тому: «З усіх галузей людської діяльності, дипломатія є найрізноманітнішою» [25, с. 3].

З того часу світ став не лише більш взаємозалежним, а й набув істотної гетерогенності, насамперед через зростання чисельності акторів, здатних впливати на міжнародні процеси та явища, а також з огляду на збільшення кількості й доступності придатних для цього засобів. Тому вивчаючи історію дипломатії [7], розглядаючи дипломатію конкретної історичної епохи або держави [9], автори використовують окремі абстрактні чи ідеально-типові уявлення щодо дипломатичної практики та дипломатичних інституцій, а також досліджують їх у відповідних контекстах. При цьому вони послуговуються відносно чіткими та впізнаваними дефініціями дипломатії.

Однак, на переконання відомого представника німецької школи концептуальної (термінологічної) історії Р. Козеллека [21], поняття, якими ми оперуємо, ніколи не можна визначити остаточно. Адже зміст понять є не лише продуктом історичної еволюції, а й результатом трансформації через використання у різних, часто розбіжних теоретичних побудовах і диференційованих практиках. Справді, термін «дипломатія» у його сучасному застосуванні є дуже широким: це і міждержавні переговори, і вміння здійснювати міжнародні відносини. Його можна використати як синонім зовнішньополітичного процесу, а також на позначення особливої поведінки – такту та витонченості, або специфічного способу життя й кар'єри [5, с. 62–63]. Термін «дипломатія» часто використовується метафорично для окреслення будь-яких дій чи позицій, які сприймаються як особливість дипломатичних практик.

При цьому, наведений перелік можливостей «інструменталізувати» поняття «дипломатія» не буде вичерпним, адже воно, з перспектив концептуальної історії, не завершило власного формування й надалі перебуває у процесі становлення. Водночас, розгляд того, як саме використовуються цей термін, – буквально чи метафорично, – є істотним з погляду визначення концептуального багатства дипломатії, а також особливостей та меж її практичного застосування.

По-перше, поняття містять метафори – слова, що переносять значення з одного контексту в інший [14, с. 158–271]. По-друге, з погляду представників постпозитивізму в міжнародних відносинах, – лінгвістичні засоби є не лише основою спілкування, а й створюють світи, у яких ми живемо та діємо. Тому розширення змісту понять та використання їх у різних теоретичних контекстах і дивергентних практиках може приховувати ширші проблеми, зокрема містити вимоги визнання чи прагнення повноцінно представляти когось або щось, що є особливо помітним у межах дискурсу щодо «дипломатії»/ «дипломатів» [12, с. 4–6].

Зауважимо, що у сучасних міжнародних студіях зростає зацікавлення концептуальними проблемами, пов'язаними, зокрема, зі спробами дослідників розкрити багатоукладний зміст окремих термінів. Беручи до уваги цю тенденцію, важливий аспект нашого дослідження вбачаємо у тому, щоби з'ясувати концептуальне перетворення дипломатії, а саме, – коли і з якою метою з'явилося це поняття, як воно змінювалося, та, що окреслювало у різні історичні періоди?

Загальні, а також етимологічні словники подають, зокрема, що термін «дипломатія» виник в останній чверті XVIII ст. При цьому тогочасні конотації, пов'язані з «дипломатією», істотно відрізнялися від тих, які є характерними для нашої епохи. Відомий дослідник дипломатії, професор Університету Кіпру К. Константіну стверджує, що протягом середньовіччя не існувало єдиного поняття, яке позначало би аспекти дипломатії, пов'язані з питаннями державного управління, переговорів, зовнішньої політики, особливого такту тощо. Відтак не було також слова, яке можна було б використовувати як замінник для «дипломатії», без того, щоби не пов'язувати його з додатковим політичним змістом [11, с. 78]. Більше того, ніколи не було жодного поняття, яке передувало би терміну «дипломатія». Відтак поява «дипломатії» у політичному лексиконі надала нову назву й узагальнила відомі раніше терміни (як «переговори» чи «політика») та практики (пов'язані з діяльністю міністрів, послів, посланників).

Термін «дипломатія» походить із давньогрецької мови, у якій його використовували, по-перше, як дієслово (diploo) – на позначення подвійного складання (diploun) і, по-друге, як іменник (diploma) – у якості назви офіційних документів, що складалися (для зручності) та надавали пред'явнику певний набір прав [11, с. 78]. Протягом середньовіччя цей

термін поступово почали застосовувати щодо будь-яких документів про привілеї. В епоху Відродження «дипломом» називали папські листи про призначення, а пов'язаний термін diplomatarius означав клерка, який виписував такі дипломи. На зламі XVII та XVIII століть старі листи про привілеї (дипломи) ретельно перевіряли на автентичність, збирали та коментували. Відтак термін diplomatica почав використовуватися у розумінні науки про встановлення законності таких документів.

Зауважимо, що саме поняття «diploma» не вийшло з ужитку. Воно продовжило функціонувати як пов'язане із документами, що надають привілеї певним особам. Окрім того, ним стали позначати зібрання офіційних документів і договорів, укладених між різними суверенами. Відтак прикметник «дипломатичний» почав асоціюватися з діяльністю представників одного суверена при дворі іншого суверена [22, с. 29–30]. Як доводить у власному дослідженні етимології дипломатії К. Константіну, станом на кінець XVIII ст. термін «дипломатія» перебував у процесі послідовних змін, а його зміст був доволі поліморфним [11, с. 82–88]. Підтвердженням цієї тези слугують, наприклад, визначення «дипломатії», запропоновані реномованими довідковими виданнями того часу. Так, у 1798 р. Словник Французької Академії (Dictionnaire de l'Académie française) подавав «дипломатію» як «науку про взаємовідносини та інтереси між державами», а у 1828 р. Вебстерський словник (Webster's Dictionary) вказував, що «дипломатія» – це «звичаї та правила державних міністерств, форми переговорів, корпус послів або посланників» [16].

Попри часткову невизначеність змісту, упродовж XIX ст. відбулося стрімке поширення концепції «дипломатії» у межах «старої» Європи. Більше того, разом із сприйняттям самого поняття, почали з'являтися ідеї «нової дипломатії», яка зосереджувалася би на питаннях торгівлі й замінила «стару дипломатію», як практику інтриг й таємних політичних домовленостей. Саме такі уявлення стали основою інтелектуальних дебатів після завершення Першої світової війни, що супроводжувалися закликами до започаткування й розвитку нової дипломатії у 1918–1920 рр. На думку тогочасних політиків та інтелектуалів, «стара дипломатія», що характеризувалася численними недоліками та невдачами, насамперед секретністю та неспроможністю запобігти війні, мала поступитися «новій дипломатії», націленій на мир і співпрацю.

Таким чином, упродовж першої половини XX ст. оцінка та концептуальне розуміння дипломатії зазнали поступових змін. Якщо у попередні історичні періоди дипломатія сприймалася через взаємозв'язок із суперництвом та конфліктами, то після Другої світової війни її почали активніше розглядати як основний механізм співпраці. Трансформація полягала, серед іншого, у поступових змінах засобів, методів і змісту дипломатичної діяльності й означала визнання важливості експертних навичок з ведення переговорів та посередництва, спрямованих на подолання розбіжностей серед міжнародних акторів.

Безумовно те, що сьогодні розуміють під дипломатією, виходить за межі поширеного у минулому політико-стратегічного тлумачення цього поняття. Також недоцільно розглядати сучасну дипломатію у специфічному формалізованому сенсі як сферу виключної відповідальності міністерств закордонних справ і персоналу дипломатичної служби. Дипломатія у наш час здійснюється широким колом акторів, яке охоплює «політичних» дипломатів, радників, посланників і офіційних осіб зі значної кількості «внутрішніх» міністерств або відомств з їхніми іноземними колегами; між офіційними особами різних міжнародних організацій, таких як Міжнародний валютний фонд (МВФ) чи Секретаріат Організації Об'єднаних Націй (ООН); або шляхом

залучення іноземних корпорацій та уряду держави-господаря на транснаціональному рівні; а також за участі або через неурядові організації (НУО) та «приватних» осіб [4, с. 1]. Розширений зміст дипломатії відображають, зокрема, такі терміни як «нафтова дипломатія», «ресурсна дипломатія», «логістична дипломатія», «гуманітарна дипломатія» чи «глобальне управління». У цьому контексті американські дослідники П. Керр і Дж. Вайзмен наголошують, що «розгляд (…) наступництва та змін [дипломатичних] практик у часі та просторі, (…) дає підстави теоретизувати, що дипломатія стосується не лише суверенних держав» [19, с. 13].

Аналізуючи концепт «сучасної дипломатії», колишній британський дипломат, очільник кафедри дипломатії та кіберпростору Європейського інституту міжнародних досліджень Ш. Ріордан, вказує на її зв'язок із більш проактивною дипломатичною діяльністю, заснованою на просуванні ідей та цінностей. Станом на початок XXI ст. він відзначає потребу в радикальній реструктуризації дипломатичних служб, заміні ієрархічних структур на мережеві та створенні нових форм глобального управління, які залучали б у ширші дипломатичні практики не лише представників неурядових організацій та приватного сектора, а й урядовців [27]. Тому сучасні студії дипломатії мають бути не лише концептуальними чи історичними, а й глобальними, – з погляду проблем та масштабу [12, с. 2].

Справді, сучасна дипломатія все більше залучається до регулювання проблемних сфер, які донедавна розглядалися переважно крізь призму внутрішніх компетенцій держави (економіка, навколишнє середовище, охорона здоров'я, міграція). Багато з цих проблемних сфер впливають одна на одну, і, відтак, часто стають предметом обговорення на міжнародних форумах (наприклад, міграція та безпека, навколишнє середовище та торгівля, економіка та охорона здоров'я тощо). Це означає, що дипломатія не може бути зведена до вузької (секторальної) діяльності, а повинна слугувати інструментом, який бере до уваги додаткове значення інтегрованих проблемних сфер та прагне використовувати їхній спільний потенціал.

Професорка кафедри політичних наук Копенгагенського університету Р. Адлєр-Ніссен підкреслює, що сьогодні дипломатія перебуває на шляху переходу від виключної репрезентації національних інтересів до створення та підтримки системи глобального управління [1, с. 302–303]. Справді, у сучасну «дипломатичну» діяльність залучається щораз ширше коло акторів (субнаціональних, наднаціональних або тих, що діють паралельно державі: регіонів і міст, багатонаціональних корпорацій та повстанських груп тощо), а у фокус дипломатії потрапляють нові теми, царини та форми взаємодій (приватне життя, громадський сектор, бізнес та інше). Дипломатія поступово перетворюється у так звану «дипломатію дефіса», коли новоутворені понятійні пари слугують уточненням відповідної практики (наприклад, кібер-дипломатія). З одного боку це, частково перефразовуючи твердження Р. Адлєр-Ніссен, – перетворює дипломатію в «інфраструктуру світової (глобальної – *Р. Т.*) політики» [28, с. 7]. З іншого ж, – відбувається розмивання дипломатичних норм і з'являється потреба пошуку нової ідентичності сучасної дипломатії, адже (фахові) дипломати можуть поступово позбутися власного унікального статусу комунікаторів і переговорників. Технології примножують можливості інших акторів долучатися до дипломатичних практик [31, с. 7].

Сьогодні можна констатувати зростання кількості дипломатичних агентів у всьому світі. У сфері дипломатії діють не тільки представниками іноземних служб, а й працівники інших міністерств (поза МЗС), транснаціональних корпорацій, організацій громадянського суспільства і навіть впливові особи, які не представляють конкретну державу, організацію чи корпорацію. Як відзначили автори звіту Futures for Diplomacy [17], природа

національного дипломатичного середовища змінюється від такої, що надає перевагу Міністерству закордонних справ (МЗС) до такої, яка відводить йому обмеженішу роль у межах ширшої конструкції – національної дипломатичної системи (НДС). Остання охоплює складну мережу урядових і неурядових установ, які залучені у фактичне формування міжнародної політики держави. Зокрема, європейська криза біженців (2015–2016 рр.) продемонструвала, серед іншого, важливість співпраці МЗС з місцевими неурядовими організаціями (НУО), благодійними установами, міжнародними інституціями (такими як УВКБ ООН), агенціями з надання допомоги та галузевими групами, спрямованої на ефективне узгодження та реалізацію імміграційної політики держави та виконання її гуманітарних зобов'язань.

З погляду процедури дипломатія стала менш таємною та більш відкритою [24]. Наприклад, неурядові організації отримали більше можливостей брати участь або «бути почутими» у багатосторонніх переговорах. Цей процедурний аспект сприяє відчутному прогресу у сферах економіки, розвитку, навколишнього середовища чи охорони здоров'я. Однак, коли справа стосується проблематики війни та миру, залучення у дипломатичні практики НУО є менш поширеним та значно суперечливішим [20].

Беручи до уваги вказану тенденцію, наголосимо, що про «ерозію» класичної дипломатії стверджувати, щонайменше, передчасно. Як зазначає К. Бйола, актуальність дипломатії у наш час «не підлягає сумніву» [6, с. 5]. Його аргументація спирається на аналіз багатьох аспектів динаміки сучасного світу, пов'язаних, зокрема, з конфліктами та миром, економікою й розвитком, охороною здоров'я, міграцією, наданням допомоги у випадку стихійних лих тощо, які держави не здатні розв'язувати належним чином, без залучення власних дипломатичний представників [6, с. 4].

Можливо саме з огляду на це, професор Єврейського університету в Єрусалимі Р. Коен свого часу й окреслив дипломатію як «машинне відділення» міжнародних відносин [10, с. 1]. Однак було б неправильно стверджувати, що дипломатія безпосередньо стосується лише міжнародних справ. Вона також пов'язана, хоча й меншою мірою, з внутрішніми процесами. Для прикладу, зовнішнє втручання за певних обставин може призводити навіть до трансформації самої держави (перетворення авторитарного режиму на демократичний, припинення громадянської війни тощо). Інструменталізацію ж дипломатії та її різновидів («дипломатій-дефіса») з метою досягнення бажаних результатів у внутрішній сфері держав-адресатів слід розглядати не лише як широке поле для практичної діяльності, а й як предмет для потенційних академічних дискусій.

Утім, звернемо увагу ще й на інший аспект. Самоочевидність зв'язку дипломатії зі сферою міжнародних відносин часто не спонукає до розгляду проблематики, яка стосується внутрішньодержавних контекстів дипломатичної діяльності. Окрім нечисленних досліджень міністерств закордонних справ [23], вплив внутрішньої політики на дипломатів та vice versa досі залишається своєрідною terra incognita. Назагал переважає погляд, що дипломати у власній державі та за кордоном підпорядковуються тим самим законодавчим кодексам поведінки, що й решта їхніх колег, котрі перебувають на державній службі. Незважаючи на правдивість такого сприйняття, все ж складно заперечити той факт, що незалежно від місця праці дипломатів, внутрішній контекст пов'язує їх, як і всіх державних службовців, мережею особливих політичних відносин, у межах якої вимоги щодо (дипломатичної) неупередженості можуть зазнавати негативного впливу через політизацію [18]. Не підлягає сумніву, що сьогодні дипломати змушені постійно адаптуватися до тісного зв'язку між внутрішнім і міжнародним контекстами, що посилився з огляду на глобалізацією та прогрес у комунікаційних технологіях.

Висновок. Зростання чисельності акторів, які залучені у міжнародні відносини з одного боку, та тиражування проблемних сфер їхньої взаємодії, з другого, змінює способи здійснення дипломатії. Трансформації зазнають як щоденні практики, так і методи ведення міжнародних переговорів, шляхи врегулювання міжнародних криз тощо. Фахові аспекти сучасної дипломатії охоплюють різноманітні професійні ролі, які передбачають потребу володіти широкими компетенціями і кроспрофесійними навичками (сильні лідерські та відмінні переговорні якості, хороші аналітичні здібності, глибоке знання організаційного менеджменту тощо) [6, с. 5]. Тому оцінка дипломатичної діяльності у наш час повинна брати до уваги гібридність професійних компетенцій, необхідних для ефективного функціонування міжнародних акторів у XXI ст.

Список використаної літератури

1. Adler-Nissen R. Conclusion: Relationalism or Why Diplomats Find International Relations Theory Strange. *Diplomacy and the Making of World Politics.* / eds. O.J. Sending, V. Pouliot, and I.B. Neumann. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. P. 284–308.
2. Adler-Nissen R. Diplomatic Agency. *The SAGE Handbook of Diplomacy*. / eds. C. Constantinou, P. Kerr, P. Sharp. London : SAGE, 2016. 723 p. P. 92–103.
3. Balzacq T., Charillon F., Ramel F. (Eds.). Global Diplomacy. An Introduction to Theory and Practice. Palgrave Macmillan, 2019. 570 p.
4. Barston R. P. Modern diplomacy. Fifth edition. Abingdon, Oxon; New York, NY.: Routledge, 2019. 534 p.
5. Berridge G. R., James A. A Dictionary of Diplomacy. Houndmills : Palgrave, 2001, 270 p.
6. Bjola C., Kornprobst M. Understanding International Diplomacy. Theory, Practice and Ethics. Second Edition. Routledge : London and New York, 2018. 304 p.
7. Black, J. A History of Diplomacy. London : Reaktion, 2010. 321 p.
8. Burgess P. M. Commentary. *Instruction in Diplomacy: The Liberal Arts Approach. /* ed. S. Simpson. Philadelphia: American Academy of Political and Social Science, 1972.
9. Christer J. , Hall H. Essence of Diplomacy. London : Palgrave, 2005. 216 p.
10. Cohen R. Putting diplomatic studies on the map. Diplomatic studies program newsletter. Leicester : Centre for the Study of Diplomacy, 1998.
11. Constantinou C. On the Way to Diplomacy. Minneapolis, MN : University of Minnesota Press. 1996. 180 p.
12. Constantinou C., Kerr P., Sharp P. Introduction: Understanding Diplomatic Practice. *The SAGE Handbook of Diplomacy*. 1st Ed. / eds. C. Constantinou, P. Kerr, P. Sharp. London : SAGE, 2016. 722 p. P. 1–10.
13. Cooper A., Cornut J. The Changing Practices of Frontline Diplomacy: New Directions for Inquiry. *Review of International Studies.* 2019. 45 (2). P. 300–319.
14. Derrida J. *Margins of Philosophy*. Harvester Press, 1982. 330 p.
15. Diplomacy. *International Encyclopedia of the Social Sciences*. vol. 4. / ed. by David L. Sills. New York : Macmillan and Free Press, 1968. P. 187–191.
16. Diplomatic. Access mode: https://webstersdictionary1828.com/Dictionary/diplomatic (accessed 30.05.2024).
17. Hocking B., Melissen J., Riordan S., Sharp P. Futures for Diplomacy: Integrative Diplomacy in the 21st Century. The Hague : Netherlands Institute of International Relations Clingendael, 2012. P. 53–88.
18. Kerr P. Diplomats and Politicization. *The Palgrave Handbook of Diplomatic Reform and Innovation. Studies in Diplomacy and International Relations Series*. / Ed by Hare P. W., Manfredi-Sánchez J. L., Weisbrode K. 1st ed. Palgrave Macmillan, 2023. 752 p. P. 111–131.

19. Kerr P., Wiseman G. Introduction to essays in part 1. *Diplomacy in a Globalizing World: theories and practices.* / Ed by Kerr P., Wiseman G. New York : Oxford University Press, 2013.
20. Kornprobst M., Senn V. A Rhetorical Field Theory: Background, Communication, and Change. *British Journal of Politics and International Relations.* 2016. 18(2). P. 300–317.
21. Koselleck R. Critique and Crisis. Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society. Oxford, Berg : MIT Press, 1988. 329 p.
22. Leira H. A Conceptual History of Diplomacy. *The SAGE Handbook of Diplomacy*. / eds. C. Constantinou, P. Kerr, P. Sharp. London : SAGE, 2016. 723 p. P. 28–38.
23. Lequesne C. Why Studying State Foreign Services Remains a Research Priority. *Diplomacy & Statecraft.* 2019. 30 (4). P. 780–785.
24. Marshall P. Positive Diplomacy. Palgrave Macmillan, London. 1997. XVIII; 234 p.
25. Nicolson H. Peacemaking: 1919. New York : Grosset & Dunlap, 1965.
26. Plischke E. Diplomacy – search for its meaning. *Modern Diplomacy: The Art and the Artisans*. / ed. by E. Plischke. Washington, DC : American Enterprise Institute, 1979. 475 p.
27. Riordan S. The New Diplomacy. Cambridge : Polity, 2003. 160 p.
28. Sending O.J., Pouliot V., Neumann I.B. (eds). Diplomacy and the Making of World Politics. Cambridge : Cambridge University Press, 2015.
29. Sharp P. Diplomacy in International Relations Theory and Other Disciplinary Perspectives. *Diplomacy in a Globalizing World: theories and practices.* / Ed by Kerr P., Wiseman G. New York : Oxford University Press, 2013.
30. Sharp P. Diplomatic Theory of International Relations. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 352 p.
31. The Palgrave Handbook of Diplomatic Reform and Innovation. Studies in Diplomacy and International Relations Series. / Ed by P. W. Hare, J. L. Manfredi-Sánchez, K. Weisbrode. 1st ed. Palgrave Macmillan, 2023. 752 p.
32. Wiseman G. Contemporary Challenges for Foreign Ministries: At Home and Abroad. *Diplomacy & Statecraft*. 2019. 30(4). P. 786–798.

EPISTEMOLOGY OF DIPLOMACY IN MODERN INTERNATIONAL RELATIONS

Rostyslav Tistyk
Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of International Relations, Department of International Relations and Diplomatic Service
Sichovykh Striltsiv str., 19, 79000, Lviv, Ukraine

The article presents a study of the phenomenon of diplomacy in modern international relations. The author shares the view, that the expansion of the number of spheres, covered by diplomatic activity, and with the increase of the number of international actors, executing representative functions, has provided to heterogeneous and multi-system character of diplomacy. Therefor one can notice a rapid increase of the interest in the study of diplomacy.

The author considers the process of the emergence of diplomacy and its conceptual history, starting from the idea of the inevitability of the transformation of the meanings of concepts in the context of their evolution. This makes it possible to reveal controversial aspects of the diplomacy and to illustrate the prospects of its modern development.

The need for further transformation of diplomatic activity, which will be accompanied by the strengthening of the professionalization of diplomats, is indicated. It is concluded that the politicization

and virtualization of many spheres of social live, combined with the rapid involvement of a large number of actors in international relations, will inevitably pose new challenges to diplomacy and diplomats. On the one hand, a gradual "erosion" of classical diplomacy is conceivable, on the other hand, they can strengthen the role and quality of formalized and coordinated ways of representation of states in international relations. The current dynamics of international relations – the revival of self-reliance strategies and the desire of some international actors to change the international system – indicate a high probability of strengthening of classical forms of diplomacy, given the importance of observing the rules and norms of the international community. Therefore, diplomacy remains a relevant way to represent states in international relations, because of need for mutual coordination of national interests and ensuring the stability of the international system.

Key words: diplomacy, international relations, foreign policy, international actors, international system.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 328–336
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 328–336

УДК 324.329.327
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.39

СТІЙКІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ ВІКТОРА ОРБАНА В УГОРЩИНІ

Денис Фірсанов
Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
факультет соціальних наук і соціальних технологій, кафедра політології,
вул. Сковороди, 2, 04655, м. Київ, Україна
https://orcid.org/0009-0009-4711-587X

Олександр Дем'янчук
Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
факультет соціальних наук і соціальних технологій, кафедра міжнародних відносин,
вул. Сковороди, 2, 04655, м. Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0003-1389-1714

Ця стаття присвячена феномену незвично тривалого перебування Віктора Орбана на посаді прем'єр-міністра Угорщини попри невдоволення помітної частини виборців і критику з боку керівних органів Європейського Союзу. Починаючи з 2010-го року, партія Фідес перемогла на чотирьох виборах поспіль (у 2010-му, 2014-му, 2018-му, 2022-му роках), кожного разу здобуваючи переконливі перемоги. Політичний успіх Віктора Орбана прийнято пов'язувати з новою хвилею популізму. Чисельні наукові публікації визначають правління Фідес як хрестоматійне відображення того, шо відбувається, коли популісти приходять до влади. Однак на відміну від більшості популістів, які зазнають економічного або політичного краху протягом відносно короткого періоду, кабінет Віктора Орбана зберігає вплив і не допускає кризових явищ у суспільстві. Здобуваючи щоразу більшість голосів у парламенті, політична сила Віктора Орбана отримала можливість фактично самостійно визначати напрям політичних перетворень в Угорщині. Правління Фідес характеризується поширенням патрон-клієнтських мереж, ерозією системи стримувань та противаг, наступом на незалежність судів та обмеженням громадянських прав. Концентрація влади полегшувала конкуренцію за владу для Фідес, водночас електоральні перемоги уможливлювали продовження правління Віктора Орбана. Ця стаття спрямована, в першу чергу, на дослідження взаємопов'язаності цих феноменів. Із застосуванням теорії ретроспективного голосування запропоновано пояснення електоральних успіхів Фідес. У статті автори пропонують свій підхід по використанню цієї теорії, доповнюючи її базовими параметрами оцінки успішності правління, на основі яких виборці приймають своє електоральне рішення. Концентрацію влади навколо партії Фідес проаналізовано за допомогою теорії розподілу політичної влади. У висновках обґрунтовано вирішальне значення електоральної підтримки та встановлення монополізму як основних причин стійкості політичного режиму Віктора Орбана.

Ключові слова: ретроспективне голосування, електоральна підтримка, розподіл політичної влади, монополізм, правий популізм, гібридні політичні режими, Угорщина.

Вступ. Понад 13 років в Угорщині при владі перебуває партія Фідес, правління якої, здається, не можуть похитнути ані об'єднання опозиції, ані конфронтація з інституціями ЄС, ані корупційні скандали та наступ на права громадян. Тема політичних процесів у сучасній Угорщині викликає потужний інтерес дослідників, оскільки існування цього феномену може бути зумовлене цілим рядом процесів у сучасному політичному житті. Це і нова хвиля популізму у демократіях Заходу, і формування гібридних режимів, і кризові явища всередині Європейського Союзу.

© Фірсанов Д., Дем'янчук О., 2024

Об'єктом нашого дослідження є чинники електорального успіху політичних партій і окремих політиків в умовах жорсткої політичної конкуренції.

Предмет дослідження – конкретний випадок тривалого перебування при владі однієї політичної сили – партії Фідес в Угорщині.

Метою цього дослідження є пояснення причин надзвичайної тривкості правління Віктора Орбана. Автори висунули такі дві ***гіпотези***:

1. Однією з причин довготривалості правління Віктора Орбана є свідома електоральна підтримка виборців. Зручним інструментом для перевірки цієї гіпотези буде теорія ретроспективного голосування Джеймса Морроу.

2. Іншою важливою причиною стійкості правління Віктора Орбана є сукупність заходів правлячих органів Угорщини, спрямованих на концентрацію влади навколо партії Фідес. Цю гіпотезу доцільно перевірити з застосуванням теорії розподілу політичної влади в політичній системі.

Ретроспективне голосування та електоральна підтримка Фідес. Теорія ретроспективного голосування ставить собі за мету пояснити те, яким чином виборці приймають рішення про (не)підтримку правителів. Ця теорія розглядає як основний при прийнятті «електорального рішення» принцип вибору на основі оцінки ефективності правління конкретного політика, що перебував при владі перед виборами. Іншими словами, головним критерієм вибору громадян є ступінь успішності виконання правлячим політиком чи політичною партією своїх управлінських функцій [1, с. 293–295].

Звичайно, міжнародні політичні й економічні процеси справляють певний вплив на перебіг голосування в національних виборах [2], однак, скажімо, у випадку Європейського Союзу виборці країн-членів усе одно схильні робити відповідальними обраних політиків, навіть попри те, що частина суверенітету і в економічній, і в політичній сферах перебуває на наднаціональному рівні [3]. Тобто, у випадку Угорщини можна цілком припустити, що фактор членства в ЄС не обмежує значення ретроспективного голосування для перебігу політичних процесів у державі.

Можна скористатися запропонованою Джеймсом Морроу моделлю ретроспективного голосування як гри, базуючись на ідеях Джона Фереджона [4].

Ось умови гри:

1. Гравці: Політик I (або Правитель), Політик II (або Опозиційний політик) та Виборець.

2. Перебуваючи на посаді, Правитель здійснює розподіл того обсягу благ, який є похідним від зовнішніх умов. Правитель прагне максимізувати власну вигоду, докладаючи мінімум зусиль по забезпеченню благ для Виборця. Виборець же, навпаки, прагне отримати максимально можливий обсяг благ за каденцію Правителя.

3. Перебіг гри: на початку раунду Правитель отримує певну кількість благ і вирішує, яким чином відбудеться їх розподіл (Вп, Вв[1]); Виборець приймає цей розподіл і вирішує, чи переобирати Правителя на новий термін. Важливий момент – Вп залишається невідомою для Виборця, оскільки останній не має доступу до інформації про те, як саме Правитель здійснює розподіл. Якщо Правителя переобрано, то новий раунд починається з Правителем на посаді, якщо ні, то його місце займає Опозиційний політик.

4. Інструмент впливу Правителя на Виборця – розподіл благ, інструмент впливу Виборця – рішення про переобрання або відсторонення Правителя від посади [1, с. 293–295].

[1] Вп – Вигода Правителя, Вв – Вигода Виборця.

Для аналізу природи підтримки правління Фідес в Угорщині варто за цією методикою Морроу проаналізувати послідовну і довготривалу електоральну підтримку певного політика/політичної сили.

Гра стартує з моменту *зміни влади* – це умовна *Точка відліку*. Виборець, задоволений отриманою вигодою Ввт/в,[2] відкидає Політика II (він же Опозиційний політик), який обіймав посаду перед виборами, віддаючи перевагу Політику I (він же Правитель).

Раунд гри виглядає так:

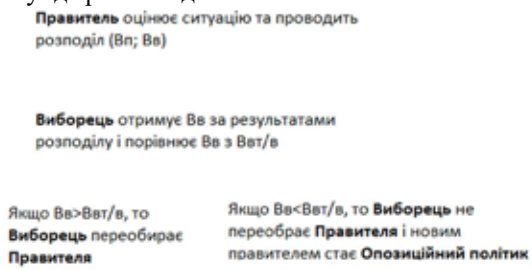

Таким чином, влада Правителя зберігатиметься до того моменту, допоки Ве не стане нижчою за Ввт/в. Виборець вважає за доцільне підтримувати Правителя, якщо отримані блага є хоча б трошки більшими за ті, якими вони були в момент рішення про відсторонення Політика II (Опозиційного).

Вигода Виборця складається з трьох компонент: 1) Економічний добробут; 2) Стабільність та безпека; 3) Демократичні норми та практики.

Вигода Правителя визначається такими трьома складовими: 1) переобрання; 2) отримання особистої вигоди (зокрема через корупцію); 3) збільшення обсягу власної влади (автократизація).

Вигода Опозиційного політика – прихід до влади.

***Точка відліку**:* Нову хвилю популізму, яка почала набирати свою силу у кінці 2000-х – на початку 2010-х, прийнято пов'язувати з глобальною фінансовою кризою 2008-го року, що стало причиною загальносвітового економічного спаду та, як наслідок, причиною ерозії довіри до правлячих еліт ліберального штибу [5]. Угорщина є яскравим прикладом на підтвердження цієї тези. У 2009-му р. падіння ВВП склало близько 6,60% [6], частка безробітних зросла з 7,41% у 2007 р. до 11,17% у 2010 р. [7] – це однозначно негативно позначилося на показниках *Економічного добробуту* (-1) та *Стабільності і безпеки* (-1). *Демократичні норми та практики* за цей період були на належному рівні, у 2004-му році країну було прийнято до ЄС як таку, яка в політичному плані відповідає критеріям ліберальної демократії (+1).

Таким чином, Ввт/в (на момент виборів 2010-го року) = -1 -1 +1 = - 1.

На виборах 2010-го року було змінено правлячу групу, владу отримала коаліція Фідес-ХДНП[3] (далі для спрощення Фідес).

***Раунд I (2010–2014)**:* Уряд Віктора Орбана провадив політику фінансової стабілізації, яка передбачала скорочення соціальних видатків та введення пропорційного податку на прибуток. Водночас, Фідес вдавалася і до «соціал-популярних» заходів, зокрема перед виборами 2014-го року політичним чином було знижено комунальні тарифи, що дозволило отримати додаткову електоральну підтримку [8, с. 391–392].

---

[2] Ввт/в – Вигода Виборця у точці відліку.

[3] *ХДНП – Християнсько-демократична народна партія, молодший партнер Фідес по коаліції.*

Темпи зростання ВВП Угорщини складали в середньому 1,8% на рік (з невеликим падінням в -1,25% у 2012-му році), у 2014-му 4,23% (2014 рік віднесено до Раунду І частково, оскільки парламентські вибори в Угорщині традиційно відбуваються у квітні) [6]. У порівнянні з періодом кризи ситуація стала кращою як в плані *Економічного добробуту* (+1), так і в плані *Стабільності та безпеки* (+1). Фідес починає проводити заходи з метою концентрації влади, зокрема через наступ на незалежність судової системи та збільшення контролю над ЗМІ у країні [9, с. 92–94], тобто для компоненти *Демократичні норми та практики* маємо поставити (-1).

Вибори 2014-го року – момент оцінки наявного розподілу Виборцем, коли він вирішує, чи варто переобрати Правителя та довірити йому розподіл на наступний термін.

Вв1 = 1+1-1 = 1. Вв1 (1) > Ввт/в (-1), тому Виборець залишає Правителя на посаді (Фідес перемагає на виборах та отримує більшість у парламенті).

Раунд ІІ (2014–2018)*:* Сукупність заходів політики Фідес та продовження відновлення світового ринку в цей період позитивно відображаються на економіці Угорщини – середні темпи зростання ВВП 3,6% [6]. Уряду Віктора Орбана вдається суттєво зменшити відсоток безробітних – з 10,18% у 2013 р. до 3,71% у 2018 р. [7]. Важливим елементом політики по подоланню безробіття було запровадження публічних/державних робочих програм, які, втім, суттєво узалежнювали таких робітників від органів влади та їх представників [8, с. 393]. *Економічний добробут* отримує показник (+1).

У 2015-му році ЄС сколихнула міграційна криза. Віктор Орбан зайняв радикально «оборонну» позицію, яка передбачала критику інституцій ЄС та максимальне обмеження перебування нелегальних мігрантів та біженців на території країни [9, с. 92]. З точки зору доволі консервативно налаштованого угорського суспільства ці заходи трактувалися як такі, що сприяють збереженню *Безпеки та стабільності* (+1).

З 2014 по 2018 р. Віктор Орбан продовжив курс на концентрацію влади, взятий ще в часи попереднього терміну. За цей час зміцніли патрон-клієнтські мережі, за рахунок яких Фідес гарантувала собі вплив на державний апарат та бізнес-структури [8, с. 395]. Таким чином, *Демократичні норми та практики* (-1).

Отже, на виборах 2018-го року Виборець приймав рішення, оперуючи таким розподілом:

Вв2 = 1+1-1= 1. Вв2 (1) > Ввт/в (-1), тому Виборець залишає Правителя на посаді (Фідес перемагає на виборах та отримує більшість у парламенті).

Раунд 3 (2018–2022)*:* COVID-19 негативно позначився на економічній активності в усіх країнах світу, кризові явища вплинули й на Угорщину. Падіння ВВП у 2020 р. склало – 4,54%, однак зростання доволі швидко відновилося у 2021 р. – 7,20% [6], що врівноважило ситуацію по показнику *Економічного добробуту* (+0).

Як стверджує угорський політолог Золтан Адам, за півроку до виборів 2022-го р. об'єднана опозиція мала серйозні шанси перемогти Фідес, втім повномасштабна війна в сусідній Україні серйозно змінила ситуацію. Віктор Орбан, відомий своїми «теплими» стосунками з кремлівським диктатором Володимиром Путіним, вдало використав поширення страху перед небезпекою та загрозою конфронтації з РФ, позиціонуючи себе як того, хто може вберегти «нейтралітет» Угорщини за таких складних умов [10, с. 174–176] тобто, показник *Безпека та стабільність* (+1).

У цей період можна говорити про подальше зміцнення владних позицій Фідес в Угорщині. З 2020-го року в країні діє особливий правовий режим, який передбачає надання уряду додаткових повноважень в умовах надзвичайних ситуацій: уряд має право видавати декрети, які мають силу законів, скасовувати рішення парламенту, частина економічних

повноважень місцевої влади передається на центральний рівень, держава має право обмежувати свободу зібрань та висловлювань. Приводом для введення особливого правового режиму стало поширення COVID-19, у 2022-му режим було продовжено через повномасштабну війну в Україні [10, с. 180–181], тож *Демократичні норми та практики* (-1).

На виборах 2022-го року Виборець приймав рішення, оперуючи таким розподілом:

Вв3 = 0+1-1= 0. Вв3 (0) > Ввт/в (-1), тому Виборець залишає Правителя на посаді (Фідес перемагає на четвертих виборах поспіль та отримує більшість у парламенті).

Отже, довготривалу електоральну підтримку Фідес можна пояснити, спираючись на теорію ретроспективного голосування. Порівнюючи своє поточне положення з ситуацією станом на 2010 р., Виборець кожного разу приходив до висновку, що правління Фідес дає йому більш вигідний розподіл, аніж це було у 2010 р. Попри сталий тренд на обмеження демократичних норм та практик, угорці отримували потужні «+» у вигляді кращої економічної ситуації та збереження стабільності на фоні серйозних криз глобального масштабу, які потребували змін та готовності йти на певні ризики (характер яких, цілком можливо, штучно гіперболізувався в очах народу з метою збільшення «електоральних прибутків» правлячої групи).

Монопольний розподіл влади та логіка функціонування режиму. Теорія розподілу політичної влади є узагальненням багатьох концепцій, які описували характер прийняття рішень в залежності від того, яким чином влада розподілена між ключовими акторами. Ця теорія спирається на наукову спадщину таких мислителів, як Карл Маркс, Антоніо Грамші, Роберт Міхельс, Ґаетано Моска, Вілфредо Парето, Роберт Даль, Чарльз Ліндблом, Філіп Шміттер та інших [11].

Ключовим поняттям для даної теорії є поняття влади, яка розуміється як здатність виробляти, ухвалювати і впроваджувати управлінські рішення відповідного масштабу. За столом ухвалення рішень можуть сидіти декілька політичних акторів, і залежно від того, яким чином влада розподілена між ключовими суб'єктами, можливі декілька різних варіантів політичного процесу. Статистична вага актора, тобто обсяг впливу, який потенційно може реалізувати певний суб'єкт, є визначальним для логіки його поведінки по відношенню до інших [12, с. 87–88].

Автори цієї теорії вирізняють чотири основні моделі розподілу політичної влади [12]:

1. *Монополізм* – уся влада зосереджена в руках одного суб'єкта (партії, військової верхівки, династії тощо). Для такого розподілу є характерними: домінування однієї групи, відсторонення опозиції від ухвалення рішень, злиття гілок влади у владну вертикаль, «відірваність» правлячого класу від реальних прагнень населення.

2. *Плюралізм* – модель, яка характеризується існуванням багатьох рівноцінних за вагою та впливом суб'єктів, які не можуть нав'язувати свою волю один одному через свою відносну слабкість та приблизно однакову статистичну вагу. В цьому випадку попри начебто демократичний режим підготовки і ухвалення управлінських рішень вирішальний вплив отримує адміністративно-бюрократична система [13].

3. *Елітизм* – влада є монолітною ззовні, по відношенню до публіки, однак всередині правлячого класу ведеться постійне протистояння елітних кланів, які узгоджують свої інтереси без огляду на прагнення широких соціальних верств.

4. *Корпоративізм* – влада розподілена між малою кількістю акторів, що представляють узагальнені прагнення різних соціальних груп. Рішення приймаються на основі перемовин та консенсусу, який, зазвичай, враховує інтереси усіх сторін, а відповідно, принаймні частково задовольняються інтереси виборців кожного суб'єкта влади.

Політичний режим, який утворився в результаті перебування Віктора Орбана при владі, визначають як нелібералне правління [9], гібридний режим, який існує в умовах зовнішніх обмежень [14], або як авторитарний популізм [10]. Додатковий вимір дослідження та розуміння природи політичного режиму в сучасній Угорщині можна розвинути на основі теорії розподілу політичної влади.

Політичні діячі, які стояли біля витоків демократичних перетворень у 1989–1990 роках, прагнули убезпечити Угорщину від ризику «веймаризації» – коли б в умовах високої фрагментації політичного поля було суттєво ускладнено процеси прийняття рішень [8, 390–391]. Якщо говорити в термінах теорії розподілу політичної влади – батьки-засновники зробили все можливе, щоб не допустити в країні плюралістичного розподілу влади (який паралізує ефективне управління державою). Тому в Угорщині була утворена така інституційна система, яка сприяла встановленню спроможного парламентського правління: 1) існує одна палата парламенту (без противаги у вигляді верхньої палати); 2) електоральні правила сприяють отриманню більшості в парламенті для партії-переможця; 3) унітаризм (органи місцевого самоврядування включені у центральну вертикаль влади); 4) виконавча влада зосереджена в руках прем'єр-міністра [8, с. 390–391].

Сукупність цих чинників уможливлювала відносно безболісне встановлення монополізму. Втім, до 2010-го року можна було говорити радше про корпоративний розподіл влади (характерний для усталених ліберальних демократій), який врівноважував монопольне становище партії-переможця за рахунок: 1) незалежної судової системи; 2) самостійних ЗМІ; 3) вільної ринкової економіки; 4) опозиції, яка з перервою в 1-2 каденції здобувала владу на виборах; 5) членства країни в ЄС.

На виборах 2010-го року Фідес здобула перемогу та отримала 2/3 місць у парламенті, що дозволило цій політичній сили фактично самостійно приймати будь-які політичні рішення. Яскравою демонстрацією монопольного становища правлячої групи було прийняття, без повноцінного обговорення та дискусії, нової Конституції у 2011-му році [9, с. 92]. Користуючись своєю політичною вагою, правляча партія вдається до заходів, які ще більшою мірою монополізували розподіл влади в Угорщині.

У 2010–2014 роках Фідес проводила послідовний курс на розмивання системи стримувань та противаг, зокрема через спробу встановлення контролю над Конституційним Судом: 1) було змінено процедуру призначення суддів (тепер їх номінувала не більшість партійних фракцій, а 2/3 депутатів парламенту); 2) було обмежено можливості судового нагляду над фіскальною політикою; 3) кількість суддів зросла з 11 до 15, що дозволило Фідес збільшити кількість своїх «лоялістів» [9, с. 94]. Вплив на судову систему загалом здійснюється через посаду голови Національного суддівського офісу, який призначається 2/3 голосів депутатів терміном на 9 років [15, с. 8].

Іншим важливим елементом монополізації політичного простору Угорщини було встановлення контролю над ЗМІ. У 2010-му влада ініціювала створення Медійної Ради, яка отримала повноваження контролювати «збалансованість» інформації та доброчесність медіа-ресурсів [9, с. 92]. Окрім того, домінування Фідес в інформаційному просторі забезпечується за рахунок мережі підконтрольних ЗМІ, які належать лояльним бізнес-структурам [8, с. 395].

Економічна політика Віктора Орбана передбачає розширення фактичного впливу уряду на бізнес. Основними інструментами встановлення контролю правлячої групи над економічною активністю в Угорщині виступають: 1) створення патрон-клієнтських мереж, які проникають у бізнес-структури; 2) корупційний перерозподіл державних ресурсів (та європейського фінансування), який забезпечує лояльність «бізнесової клієнтели» [8, с. 391].

Тема електоральних процесів в Угорщині після 2010-го року була детально розглянута у попередньому параграфі. На даний момент можна стверджувати, що вибори та перспектива приходу опозиції до влади не є суттєвою загрозою для режиму Віктора Орбана.

Єдиним фактором, який певною мірою обмежує правління Фідес, залишається членство Угорщини у ЄС. Національні держави передають Союзу частину свого суверенітету. Окрім того, ЄС має вагомий інструмент впливу на держави-члени у вигляді фінансування (яке у випадку Угорщини радше допомогло зміцнити правлячий режим). Потреба вибудовувати стосунки з інституціями ЄС та іншими європейськими державами стримує Віктора Орбана від переходу до відвертого авторитаризму [14].

Таким чином, політична система Угорщини з часів падіння комуністичного режиму була сконструйована з метою забезпечення спроможного урядування, що передбачало відносно слабкі обмеження правління партії-переможця, яка отримувала водночас контроль над парламентом та урядом в унітарній державі. Політичні перетворення після 2010-го року можна описати як перехід від корпоративізму (при якому все ж явно існував домінуючий актор у вигляді партії-переможця на виборах) до монополізму, за якого Фідес злила в єдиний інструмент всі три гілки влади і узалежнила їх від виконавчого інституту; держава взяла у свої руки достатньо жорсткий контроль над інформаційним простором та економічною діяльністю. При цьому єдиним стримуючим чинником і відносним обмеженням правлячої групи виступає членство у ЄС.

Висновки. Поєднання аналізу електоральної підтримки Фідес та монополізації влади в Угорщині після 2010-го року дозволяє краще зрозуміти природу політичного режиму Віктора Орбана та причини його стійкості. На фоні глобальної економічної кризи 2008-го року та невдач попередників Фідес вдалося запропонувати угорським виборцям економічне відновлення та стабільність. Навіть попри зловживання владою та гібридизацію політичної системи угорці кожного разу сприймали кінцевий результат правління як більш вигідний у порівнянні з 2010-м роком. Електоральна підтримка фактично стала тим ресурсом, який уможливив ерозію демократичних стримувань та монополізацію влади в країні. В той же час, становлення монополізму надало Фідес додаткові, «недемократичні» переваги у рамках електоральних змагань, зокрема у вигляді контролю над ЗМІ та розгалуженої системи лояльних патрон-клієнтських мереж, які водночас надавали підтримку та ресурси. Ця «петля» – електоральна підтримка – перемога на виборах – зміцнення влади – електоральна підтримка, якраз і є основою довготривалості правління Віктора Орбана в Угорщині.

Наостанок слід зазначити, що запропонований у статті підхід передбачав певну критичність та об'єктивність Виборця. Втім, подібна до угорської ситуація відкриває значний простір для ерозії цієї об'єктивності. Державна пропаганда та контроль над ЗМІ можуть створити враження, що ніяких втрат по показнику *Демократичні норми та практики* немає, а те, що відбувається, це встановлення більш справжньої «народної, нелібералної демократії». Така оцінка своїм трибом змінить і розрахунок вигоди, яку отримає Виборець, що знову ж таки може збільшити шанси Правителя знову залишитися при владі.

Список використаної літератури

1. Morrow J. D. Game Theory for Political Scientists. Princeton: Princeton University Press, 1994. 376 p.
2. Birch S. Globalization and the Quality of Elections. *Globalization and Domestic Politics: Parties, Elections, and Public opinion* / Eds. Jack Vowles and Georgios Xezonakis. Oxford: Oxford University Press, 2016. Pp. 176–189.

3. Jurado I. Retrospective voting under supranational constraints. *Electoral Studies*. 2022. № 80. Pp. 1–8. https://doi.org/10.1016/j.electstud.2022.102530.
4. Ferejohn J. Incumbent performance and electoral control. *Public Choice*. – 1986. № 50. Pp. 5–25.
5. Champion M. Trump, Bolsonaro, Meloni and the New Wave of Populism. URL: https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-11-26/trump-bolsonaro-meloni-and-the--new-wave-of-populism-quicktake. (дата звернення 20.12.2023)
6. Hungary GDP Growth Rate 1992–2023. URL: https://www.macrotrends.net/countries/HUN/hungary/gdp-growth-rate. (дата звернення 20.12.2023)
7. O'Neil A. Hungary: Unemployment rate from 2003 to 2022. URL: https://www.statista.com/statistics/339859/unemployment-rate-in-hungary/. (дата звернення 20.12.2023)
8. Ádám Z. Explaining Orbán: A Political Transaction Cost Theory of Authoritarian Populism. *Problems of Post-Communism.* 2019. № 66:6. Pp. 385–401. doi: 10.1080/10758216.2019.1643249
9. Pirro A. Forging, Bending, and Breaking: Enacting the "Illiberal Playbook" in Hungary and Poland. *Perspectives on Politics*. 2022. № 20(1). Pp. 86–101. doi: 10.1017/S1537592721001924
10. Ádám Z. Politicizing war: Viktor Orbán's right-wing authoritarian populist regime and the Russian invasion of Ukraine. *The Impacts of the Russian Invasion of Ukraine on Right-wing Populism in Europe.* / Eds. Gilles Ivaldi and Emilia Zankina. Brussels: European Center for Populism Studies (ECPS), 2023. Pp. 169–184.
11. Парсонс В. Публічна політика: вступ до аналізу. /Пер. з англ. О. Дем'янчука. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2005. – 520 с.
12. Дем'янчук О. Державна політика і державне управління: політологічні аспекти. Монографія. Київ: Факт, 2008. 272 с.
13. Demianchuk O. Political Power Distribution in Ukraine: Dynamics and Perspectives. *Магістеріум*. Вид-во НаУКМА. 2014. № 58. С. 61–66.
14. Bozóki A. An externally constrained hybrid regime: Hungary in the European Union. *Democratization.* 2018. №25:7. Pp. 1173–1189. doi: 10.1080/13510347.2018.1455664
15. Wrong Direction on Rights. Assessing the Impact of Hungary's New Constitution and Laws. URL: https://www.hrw.org/report/2013/05/16/wrong-direction-rights/assessing-impact-hungarys-new-constitution-and-laws. (дата звернення 20.12.2023)

DURABILITY OF THE VICTOR ORBÁN'S POLITICAL REGIME IN HUNGARY

Denys Firsanov
National University of Kyiv-Mohyla Academy,
Faculty of Social Sciences and Social Technologies, Department of Political Science,
Skovorody vul., 2, 04655, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0009-0009-4711-587X

Oleksandr Demianchuk
National University of Kyiv-Mohyla Academy, Faculty of Social Sciences and Social Technologies,
Department of International Relations
Skovorody vul., 2, 04655, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-1389-1714

This article is focused on the phenomenon of Viktor Orbán's durable reign as the Prime Minister of Hungary, despite the fact of dissatisfaction of some voters and criticism from European Union's

institutions and authorities. Fidesz party has won four elections in turn since 2010 (in 2010, 2014, 2018, 2022). Political success of Viktor Orban is usually explained by the fact of a new wave of populism. Great number of scientific publications regard the ruling Fidesz as a classic example of populist political force in office. But unlike many of the populist regimes which often fail to cope with the economic and social problems in their countries and hence loose credit of the voters the Orban's Cabinet keeps control over the country and avoid crises in he society. The political party of Viktor Orban became able to independently determine political course of Hungary using its majority in parliament and by controlling executive power vertical. Governance of Fidesz is characterized by expansion of patron-client networks, erosion of checks and balances system, limitation of courts' independence and deprivation of civil rights. Concentration of power eased the political competition for Fidesz, at the same time electoral victories favored continuation of Viktor Orban's rule. The main aim of this article is to investigate interconnectedness of these phenomena. Explanation of Fidesz's electoral successes is based on the theory of retrospective voting. In this article, authors demonstrate their own approach that is supplemented by defining basic parameters for evaluating government's success (based on which voters make their electoral decisions). Concentration of power in hands of the Fidesz party is analyzed proceeding from the theory of political power distribution. In the conclusion authors define electoral support and establishment of monopolism as main reasons of stability and durability of Viktor Orban's political regime.

Key words: retrospective voting, electoral support, distribution of political power, monopolism, right-wing populism, hybrid political regimes, Hungary.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 54, с. 337–349
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 54, p. 337–349

UDC 327.5: 355.4
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.40

CONCEPTUAL SHIFTS IN THE PARADIGM OF WAR AND PEACE AMID THE TRANSFORMATION OF CONTEMPORARY WORLD POLITICS

Anastasiia Chupis
Zaporizhzhia National University,
Department of Political Science
Zhukovsky Str., 66, 69002, Zaporizhzhia, Ukraine
School of Social Sciences Söderthorn University
Nobel Avenue, 7, Stockholm, Sweden
https://orcid.org/0000-0002-3091-3332

Nataliia Lepska
Zaporizhzhia National University,
Department of Political Science
Zhukovsky str., 66, 69002, Zaporizhzhia, Ukraine
https://orcid.org/-0001-6010-423X

The shifts in the global order that commenced in the late 20th century and continued into the 21st century have necessitated a reevaluation of our understanding and examination of the concepts of war and peace. These changes were brought about by processes of globalization, the transformation of the international security system from bipolar to multipolar, the proliferation of international terrorism, and advancements in technology in both civilian and military domains. However, the question remains: Have the approaches to studying these processes, as well as our fundamental understanding of these concepts, evolved? How have theorists and practitioners from various scientific disciplines worldwide approached the examination of these categories?

The article aims to investigate the transformation of the scientific discourse on the concepts of war and peace. It analyzes existing models and approaches to studying these phenomena, as well as the retrospective development of these areas within the social sciences. The research underscores the necessity of a cross-sectoral approach to studying these phenomena for a more profound understanding and analysis. It also seeks to identify the probable factors contributing to this transformation and the causal relationships between them.

The transition from national to private subjectivity in warfare complicates the implementation of established international law and underscores the crisis of the current international legal system. The authors of the article emphasize the need for a systematic rethinking of the phenomena of war and peace, comprehensively integrating technological, political, legal, and humanitarian perspectives to address contemporary conflicts and their global impact.

The article also substantiates the need to revise traditional methods of resolving armed conflicts, such as peacemaking and peacebuilding, as peace technologies and practices that worked in the past traditional war are now stalled. This is evidenced by Russia's war against Ukraine, which has been going on since 2014 and has been in its full-scale phase since February 2022. The study also emphasizes that it is necessary to introduce new technologies of peace engineering as a holistic, comprehensive, and multilevel policy in upholding peace as strength, resilience, and resilience of society, readiness for phase transitions from peace to war and from war to peace.

Key words: war studies, peace studies, conflict studies, polemology, irenology, peacemaking, peace engineering.

© Chupis A., Lepska N., 2024

Introduction. After the end of the Second World War, and subsequently the Cold War, humanity had a unique historical opportunity to live for more than 70 years without global military conflicts. However, can this period be called truly peaceful? After all, in the 1990s, the world faced a new face of war: its localization, hybridization, and the acquisition of new features that were previously characteristic of terrorism alone. The worst examples of global upheavals at that time were the genocide in Rwanda, the outbreak of border conflicts in the republics of the former Soviet Union, the wars in the former Yugoslavia, and the September 11, 2001, terrorist attacks. At the same time, the concept of «frozen conflicts» developed in the post-Soviet space, both theoretically and practically, posing a serious challenge to the global and regional dimensions of collective security and conceptually opposing the approaches to sustainable peace promoted by leading international organizations. The global wars of the 20th century and their hybrid continuation in local wars have created a need for a scientific understanding of the phenomenon of peace, as it is no less complex and controversial in nature than the phenomenon of war. Scientific interest in this process remains relevant in the 21st century and has a new round of development in light of the current military aggression of the Russian Federation on the territory of Ukraine and a new wave of armed clashes between Hamas and Israel in the Gaza Strip.

War and War Study. The current century is marked by a significant increase in the number of military conflicts in the world. According to statistics collected and analyzed by researchers Max Roser, Joe Hassell, Bastian Erre, and Bobby MacDonald as part of the Oxford University project Our World in Data, the number of military conflicts involving foreign intervention increased 12.5 times between 1946 and 2020 [21]. According to the University of Geneva, as of the beginning of 2023, there are 110 active military conflicts in the world [16]. According to the annual report of the London International Institute for Strategic Studies for June 2023, a record number of regional and local conflicts was recorded over the past 30 years – 183 [4]. But is the nature of war in the 21st century the same as the conflicts of past centuries, or is this term changing under the influence of technological progress in response to the challenges of the times?

It is no exaggeration to say that the phenomena of war and peace are complex objects of scientific knowledge. Therefore, it is not surprising that their research is multidisciplinary. Representatives of various scientific currents and paradigms have developed a wide range of theories and concepts of war and peace over many centuries. Among them are the classical works of Sun Tzu, Plato, Aristotle, A. Augustine, T. Aquinas, G. Hegel, I. Kant, K. F. Clausewitz, and others. The understanding of new types of wars has been advanced by such outstanding scientists as A. Toffler, M. van Creveld, E. Luttwak, F. Hoffman, M. Kaldor, S. McFate, and others.

Thus, relying on philosophical ideas and postulates, philosophers addressed the ethics of war, its nature, and whether it is part of human nature. Medieval philosophers saw the role of war in the struggle and defense of the Christian religion. That is why this period gave rise to phenomena such as the Crusades, which illustrate the idea of the Holy War very well. The «knightly war» was a direct successor to the Germanic concept of war as «God's judgment,» but it was humanized under the influence of the Christian Church and the general growth of civilization. Under the influence of the religious teachings of medieval scholasticism, the concept of just war was born. The wars of this period relied mostly on human resources.

Medieval approaches were replaced by the development of professional armies and the concept of total war, which relied on professional armies, the development of new types of transport communications (primarily railways), and the development of new and improved types of firearms and artillery (especially indirect artillery and machine guns). The main focus was on achieving technological superiority and superiority in the number of weapons and mobilized troops, which together resulted in increased firepower on the fronts to exhaust the enemy. The

concept of «total war» was introduced by General Erich Ludendorff, one of the most prominent commanders of the First World War. In contrast to earlier wars, which maintained a strict separation between the military and the civilian population, the concept of "total war" proposed the idea of general mobilization and massive involvement of the civilian population in the needs of war. Until the end of the First World War, the use of armed forces was not seen as a crime but as an acceptable way to resolve conflicts.

The 1919 Covenant of the League of Nations [19] and the 1928 General Treaty for the Renunciation of War (Kellogg-Briand Pact) [3] aimed to outlaw war. The adoption of the United Nations Charter in 1945 confirmed this trend: "All Members shall refrain in their international relations from the threat or use of force...". At the same time, the UN Charter [20] enshrines the right of states to individual or collective self-defense in response to aggression by another state (or group of states). Additionally, the UN Security Council, acting based on Chapter VII of the Charter, may decide on the joint use of armed forces in response to a threat to the peace, a breach of peaceful relations, or an act of aggression.

At the present stage, we can distinguish four main approaches to the study of war, namely: military science (practical knowledge used by the military in organizing military campaigns directly within the theater of operations); economic and political (justification of the resources of warfare, the purpose, needs, and capabilities of the parties, and the diplomatic and political resources involved by the parties during hostilities); international law (a body of international documents regulating the legal aspect of the rights, obligations, and capabilities of the subjects of hostilities, and the protection of civilians); and technological (innovative technologies used for warfare and the achievements of scientific and technological progress).

More modern studies of the theory and strategy of war can be found in the works of the American historian and military theorist Edward Luttwak, who, in his book "Strategy and Logic of War" [12], first published in the late 20th century, provided a comprehensive analysis of modern approaches to warfare. Luttwak took into account new technological approaches and capabilities used in the wars in the Balkans, where he was directly present and involved as a military analyst. All of these works are classics of military strategy and form the basis for the development of military science today.

The above-mentioned studies have become an important foundation for the development of scientific research in the field of conflict studies. However, viewing war through the prism of the military-technological approach does not provide a complete picture for analyzing conflicts, as it mostly overlooks the analysis of the causes and consequences of conflicts and focuses mainly on the process of warfare itself. This approach is therefore insufficient for political science, which in its research focuses on the study of the destructive power of military conflicts, the protection of civilian rights, conflict prevention, and overcoming their consequences. Political science research does not exclude the analysis of military-technical resources, technologies, and processes, which are naturally interconnected and necessary for forming a holistic picture of scientific inquiry. These questions lie at the intersection of several humanities: political science, international relations, international law, sociology, demography, cultural studies, and history, as well as several technical sciences. Wars and post-war processes have repeatedly become undeniable catalysts for the development of scientific and technological progress.

These questions, which are reasonable for post-conflict societies and the need for a more comprehensive understanding of them, have often led to the growing popularity of conflict studies in political science after the end of another interethnic or interregional conflict, especially those involving international institutions such as the League of Nations and its successor UN, later the OSCE, NATO, the EU, and others. In parallel, in response to the crises caused by global

wars, the body of international law on military conflicts was formed and developed. Based on the reflections of medieval philosophers on the nature and justice of war, the legal justification of the legitimacy of wars was developed and established. The result of this was the consolidation in international law of the rules governing the possibility of warfare (jus ad bellum) and the norms of permissible actions and rules of conduct of the belligerents (jus in bello) [22].

The Geneva Convention, which codifies the rules for the protection of civilians and victims of war and its additional protocols, in particular, regulating the rules of warfare and the weapons that are permissible for use, became a fundamental normative act in the field of international military law.

After the Second World War, there was an active development of research in the fields of conflict studies, political science, and sociology of war. Gaston Bouthoul, a French sociologist, proposed to distinguish a new interdisciplinary area of war research – polemology. The main goal and slogan of the study of war in the context of the new direction was to ensure peace through the study of war [6, p. 104]. In his article published in 1968, Bouthoul substantiates the need for a new pacifist-oriented discipline as a contrast to the existing areas of military science that deal directly with the methods and strategies of warfare. In his research, he relies on the central place of war in it, while peace is perceived by him as a derivative phenomenon – a state of absence of war. Subsequently, in contrast to polemology, a field of study focusing on peace and peace processes is distinguished – irenology. In the twentieth century, the first departments and research institutes for the study of war, military conflicts and peace, conflict mediation, and international peacekeeping processes appeared in universities in Europe and the USA.

In the 1989 article «The Changing Face of War: Into the Fourth Generation» [11, p. 22–24], US military analysts proposed a classification of wars into four generations. This classification is often used and reinterpreted in political science research, as it is convenient and helps to visualize the stages of development of military science and technology. Researchers have distinguished the first generation of wars, characterized by linear tactics and the use of cold steel and muskets. The second generation is characterized by the introduction of «fire and maneuver» tactics during the First World War and immediately before it. The third generation was characterized by the tactics of broad maneuvers, encircling the enemy, and breaking through its defense lines to great depths using large tank formations and aviation.

The most interesting part of the study was the forecast for the next, fourth generation, which, according to the researchers, should have the following characteristics: the use of terror and terrorist actions mostly directed not only against military but also civilian targets; subjugation of the population and suppression of any attempts at public resistance; targeted aggressive attacks on traditional cultural and historical values of the population; use of information technologies for psychological pressure and disorientation of the civilian population; and sponsoring extremist organizations, guerrilla movements, civil wars, and revolutions.

It is these characteristics that we can see in the wars of the late twentieth and early twenty-first centuries. Scholars have been challenged to study war and peace in the paradigm of preventing new global military conflicts and finding ways to respond proportionately to terrorist acts, which are not war by nature but are increasingly being used for military and political purposes. Analyzing all these factors, the American researcher Mary Kaldor proposed the concept of the «new war.» According to Kaldor, the «new war» is not only a military conflict but something in between a war (political violence) and a crime (violence for private interests), where battles are rare and violence is mostly directed against civilians.

The researcher also emphasizes that the methods of conducting «new wars» significantly violate international law, international humanitarian law, human rights laws, and the Genocide

Convention. «In essence, everything that used to be considered undesirable and illegal side effects of the old war has become central to the way of warfare that characterizes the new wars,» Kaldor says, adding that new wars are difficult to end and tend to spread uncontrollably [9, p. 2]. Certain aspects of the «new war» are also characteristic of the Russian aggression against Ukraine, which began in 2014 and continues to this day.

In the early 2000s, the concept of «hybrid warfare» was put forward by the American scholar and retired military officer Frank G. Hoffman. This concept quickly gained popularity and became the subject of numerous scientific studies. In his work «Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Warfare», published in 2007, Hoffman gave the following definition: «A blurring of the modes of warfare, a blurring of who is fighting and what technologies are being used, which in turn gives rise to a wide range of diversity and complexity that we call hybrid warfare. Hybrid warfare can be waged by both states and various non-state actors. They involve several different modes of warfare, including conventional means, irregular tactics and formations, terrorist acts, indiscriminate violence and coercion, and criminal unrest» [8].

In 2018, in response to Russia's aggression against Ukraine, a team of Ukrainian researchers edited by Volodymyr Horbulin published the study «World Hybrid War. The Ukrainian Front», in which scientists analyze the main features and differences of the war against Ukraine from the standard conventional interpretation of war. They distinguish hybrid methods of warfare against their country, based on the use of not only the purely military potential of the aggressor state but also a whole range of resources such as information: IPs spread through controlled media and social networks, terrorist acts to put pressure on the civilian population, actions aimed at weakening the economy and depleting the state's resources, and more. In other words, this is a war not only on the military front but also a diplomatic, political, economic, and information confrontation in which the resources of the state being attacked can become a weapon in the hands of the aggressor [2].

Remote warfare, the active use of UAVs and other unmanned aerial vehicles, leads to a certain gamification of warfare processes, which in turn challenges scholars in the field of military, political, and legal science to study the impact of these new technologies on the traditions of warfare and the possible revision of international law and the identification of new international norms of warfare and their codification.

Having traced historical and political trends and their implementation through military mechanisms, we can state that in the last few centuries, there has been a movement from private to national and back to private subjectivity of warfare. This change in agency complicates the implementation of established international law, where the state is the bearer of the right to aggression or violence, and it is also responsible for preventing the use of force without a valid reason. Thus, the responsibility for an act of aggression lies with the state and its establishment, whereas in wars of a new type, accountability is more difficult. These features have become a catalyst for the crisis of the international legal system that we can now observe. Norms and laws cease to operate in the real conditions of armed conflicts, so international «policemen» such as the UN de facto have their hands tied in responding to conflicts, and essentially only have the function of an observer, even in situations where the state is the bearer of aggression. The creation of several tribunals in the late 20th and 21st centuries can be seen as a striking example of this thesis.

Given the above material, we propose a conceptual framework for war studies through the prism of a cross-sectoral approach to the study of wars and their paradigm shift (Table 1).

Studying peace. Most scientific dictionaries, such as Merriam-Webster's [14], Oxford [15], and Cambridge [13], define the term peace in quite similar terms. Based on these sources,

Table 1

Historical period	Legal framework	Generation of war (by Lind)	Political Concept	Resource	The entity initiating the war	Consequences	Ending Wars and Establishing Peace (Outcome)
1	2	3	4	5	6	7	8
Middle Ages	Pre-convention period (before the signing of the Peace of Westphalia)	-	Just war	Irregular armies. Infantry and cavalry. Weapons: swords, spears, bows and arrows, and more.	Feudal Lords and the Church (private initiative on the use of violence)	The transition to the monopolization of power by force	Conquest of new territories, expansion of the influence of the Catholic Church
Revolutionary and anti-colonial wars (French Revolution, American Revolutionary War)	The formation of prerequisites for the development of international law is the proto-convention period. The number of casualties among the civilian population is decreasing	1	Total war	Regular army and rebel forces. The use of linear tactics, the use of muskets	National states (monopolization of power by the state)	Change of political regime	Declaration of Independence
World War I	Active development of IHL. Formation of Hague Law and Geneva Law	2		Regular army and universal mobilization. implementation of "fire and maneuver" tactics, and development of artillery.		The end of empires	The signing of peace treaties: Treaty of Versailles; Treaty of Saint-Germain; Treaty of Neuilly-sur-Seine; Treaty of Trianon; Treaty of Sevres; Treaty of Lausanne

1	2	3	4	5	6	7	8
Second World War		3		The regular army and general mobilization. Tactics of wide maneuvers, encirclement of the enemy, and breakthrough of his defense lines to a great depth with the use of large tank formations and aviation		The overthrow of the Nazi regime The strengthening of the civilization gap between the Western bloc of states and the socialist bloc is the foundation of the Cold War. Restrictions on the use of nuclear weapons.	Paris and San Francisco peace treaties
Cold War (1945-1991)	Deterrence by conventions and international law	-	Proxy war Perpetual war Limi-tro-p h i c conflicts	The creation of gray zones and the division of regions of influence, the conduct of military confrontation, and the redistribution of regions using waging wars on the territories of other states	Superpowers and blocks	The Caribbean crisis, the threat of a direct nuclear collision, the formation of a bipolar geopolitical system	The unification of Germany. The collapse of the USSR
Peaceful coexistence of the USSR and the USA							
The end of the 20th – beginning of the 21st century	Searching for ways to circumvent conventions, withdrawal from signed international treaties, or deliberate violation of their norms	4	Hybrid War (by Hoff-man) A new war (b y Kaldor)	The war is being waged both with the use of traditional weapons and with the use of diplomatic and economic resources. Terrorists act as methods of influencing the civilian population. Use of information and psychological resources to open new fronts of struggle: - Cognitive; - Conscientious; - Semantic - Discursive - Psychological - Mental - cyber war.	A return to the privatization of violence: states and quasi-state entities, terrorist organizations, the Communist Party of Ukraine, and TNCs.	Terror against the civilian population, large-scale displacement of the population, increased tension, and destruction of the architecture of collective security was laid after the end of World War II. Crisis in the work of organizations that were supposed to guarantee safety, de facto impossibility of their activities.	The difficulty in determining the end of wars of a new type is the blurring of conflict b o u n d a r i e s . Freezing conflicts.

we can define peace as: «a calm state/time, the absence of social conflicts, the period between wars.» However, these definitions suggest that peace is merely a derivative, antonymous category in contrast to «war.» But is it correct to assume that war as a state of society preceded peace? This is one of the first scientific contradictions and dilemmas in the approach to studying peace as a subject of social science research.

Additionally, the subjectivity, complexity, and multidimensionality of this phenomenon may pose certain difficulties for the study of peace. Subjectivity is manifested in the assessment of this state, with a lack of objective criteria and scales for assessing peace. Complexity can be seen in the difficulty of achieving the level of peace that existed in the pre-conflict phase, necessitating an interdisciplinary approach to solving problems caused by the conflict. The multidimensionality of the category of «peace» can be characterized through the prism of the approach proposed by the renowned Norwegian researcher Johan Galtung, one of the founders and popularizers of peace studies globally. Galtung developed a dual approach to the study of peace, proposing to consider this phenomenon in terms of «negative peace», characterized by the absence of war, and «positive peace», defined by the presence of social goods such as justice, equality, and welfare in society [7, p. 170].

In the context of globalization, the impact of military conflicts can have reverberations in geographically distant regions. The food crisis in the African region caused by Russia's full-scale invasion of Ukraine is a good example of the latter point. This process demonstrates another difficulty in studying the nature of peace, namely its interdependence with other socio-political and international processes.

The need to study peace as a separate scientific phenomenon emerged in the period between the two world wars and was developed after their end. Both in the academic aspect, which was also catalyzed by the process of rapid development of the sciences against the background of post-war recovery, and in the practical aspect, becoming one of the main areas of peacekeeping activities of such international organizations as the League of Nations (until 1946), the UN, the OSCE, and others. When referring to international organizations that promote peace in their activities, it can be noted that the approach to the definition in the system of international relations also defines the category of «peace» as the need to prevent international conflicts through the resolution of disputes through diplomacy and the development of institutions to strengthen democracy. This approach has somewhat developed the idea of Raymond Aron's vision of one of the concepts of peace, who saw the peaceful period through the prism of the absence of violent confrontation in the pursuit of political goals [5, p. 47].

In his 2021 research paper, Ukrainian historian Mykola Henyk made a comparative analysis of 3 different scientific approaches to periodizing the stages of peace research. He chose the models of J. Kondziel and K. Jazwinski, H. Kubiak, and L. Krisberg [1, p. 12–14]. For convenience, we present these approaches in the form of a comparative table (Table 2).

As we can see, these approaches use different scientific optics in the research process, so the number of proposed stages and their periodization differs, but they give us a cross-sectoral understanding of the importance of peace studies research.

In light of this, it is impossible not to mention attempts to separate peace studies into a separate scientific field. The first such attempt was made in the 1930s by Joseph Starke, a lawyer, and employee of the League of Nations. His ideas were published in 1968. Stark proposed to distinguish «Irenology is the science of peace». He said that: «it makes it possible to define sets of theories, concepts, hypotheses, principles, generalizations, general laws, conclusions and provisions that can be formulated on the subject of peace» [18, p. 15].

Table 2

Stages/ Approaches	J. Kondziel and K. Jazwinski	H. Kubiak	L. Krisberg
1 stage/ Phase	1945−1955 – analysis of ideologies: fascism, totalitarian socialism, nationalism, and chauvinism	before the First World War (until 1914) – the dominance of the concept of peace was the absence of war and the main attention was paid to the study of war	1914−1945 – emergence of academic interest in conflict resolution problems in the USA during the Great Depression
2 stage/ Phase	1955−1968 – the separation of peace research into a separate discipline, the study of the consequences of a possible nuclear conflict, the political phenomenon of the "Cold War"	the interwar period (1918-1939) – a period of attempts to guarantee peace with the help of a global international organization and the political idealism of V. Wilson	1946−1969 − founding of numerous peace research institutions;
3 stage/ Phase	1968−1980/1990 – study of development problems, socio-economic backwardness, and conflict of the North-South axis.	from the beginning of the Second World War (1939) – to the mid-1960s – the dominance of the school of political realism of H. J. Morgenthau and the search for the "balance of power"	1970−1985 – development of the concept of positive peace, entry into conflict research programs, mediation, and negotiation training;
4 stage/ Phase		from the mid-1960s to the Revolutions of 1989 – the evolution of the definition of peace, the emergence of the concept of positive peace	1986−2005 – conflict research through deepening knowledge about its causes, escalation, and negotiation process
5 stage/ Phase		1990s: reorientation of attention to research on psychological aspects of peace	

In general, by characterizing the approaches to the study of peace by social scientists, we can distinguish thorough research in the fields of sociological, political, legal, economic, and psychological sciences.

Here are some key aspects of sociology's contribution to the study of peace: analysis of the dynamics of conflict and peace in societies; research on social movements dedicated to peace; study of peacebuilding and reconciliation processes in post-conflict societies. They also study transitional states from war to peace and vice versa; they study the mechanisms of restoring public trust. Sociologists also investigate which international and state institutions can be drivers or spoilers of peace; they study the role and influence of culture, social identity, ethnicity, nationality, and religion on conflict and peace. It should be noted that these aspects and approaches are also studied by political scientists. However, speaking about the contribution of the political science community to the peace research process, it is necessary to note the following important aspects that are studied by these scholars. Political scientists study the political structures, processes, and dynamics that shape peace, security, and conflict resolution.

The most famous schools of peace studies in the field of sociology include two main ones: American and Scandinavian. However, it was the Scandinavian school, in particular, thanks to the works of the aforementioned Galtung, that managed to raise the issue of peace studies to the level of interdisciplinary research. The leading institutions in peace studies are still educational institutions and research centers: The Peace Research Institute of Oslo (PRIO) (Norway), research departments of the universities of Lund and Uppsala, the Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) (Sweden), as well as leading American universities and think tanks, such as the United States Institute of Peace (USIP) and others.

Currently, in the world research practice, there are separate scientific areas of peace studies, such as peace studies, conflict resolution studies, and conflict studies. Interest in studying and researching in these areas is quite high. We can also distinguish areas that focus on the study of peace operations and approaches to their implementation. For example, in the legal sciences, this will include research in the field of transitional and restorative justice and mediation. In sociological and political sciences, this will include the study of reconciliation mechanisms, and the study of the gender aspect of peacebuilding processes, for example, through the implementation of Resolution 1325 on Peace, Women, and Security (WPS agenda) [17].

The psychological sciences are developing a negotiation direction – facilitation and dialog for peace. It should be emphasized that as a subject of scientific research, the results of scientists' work are used in practice, and vice versa – practices developed by representatives of international, donor, and non-governmental organizations used during field missions may later become the subject of academic study. That is why an intersectoral approach to peace studies and the study of approaches offered by different scientific disciplines and communities is more relevant than ever.

Because of the acuteness and urgency of this problem, we believe it is necessary to emphasize that in the context of modern hybrid wars, past approaches to understanding the processes of ending wars and, as a result, concluding peace agreements between the parties that were subjects of war are no longer effective. The technologies and practices of peace that worked in the past traditional war are now stalled. This is evidenced by Russia's war against Ukraine, which has been going on since 2014 and has been in its active phase since February 2022. Therefore, we emphasize that it is necessary to introduce new technologies of peace engineering as a holistic, comprehensive, and multilevel policy in defending peace as a force, resilience, and resilience of society, readiness for phase transitions from peace to war and from war to peace [10]. The transition to new generation wars with multi-domain structures and hybrid nature determines the transition from separate areas of peacekeeping, peacemaking, peacebuilding, and preventive diplomacy to a holistic approach of peace engineering in the new peace agenda, not from weakness to aggression, but from the strength of democracy. This is exactly the need that is being demonstrated in the context of the ongoing Russian-Ukrainian war.

Conclusions. Understanding the paradigms of war and peace has been a complex and multi-stage process from the point of view of various scientific fields. However, the growing number of military conflicts, which are becoming close to the two world wars of the 20th century in terms of scale and intensity, suggests that the scientific community needs to continue studying these phenomena, taking into account new challenges from the technological process, economic, social and security changes that bring new types of conflicts. In this process, synergy is needed between the academic community and practitioners working with conflicts, peacekeeping operations, and implementing peaceful approaches on the ground. Without such cross-sectoral interaction, it is difficult to imagine the realization of the concept of sustainable peace, but in many regions, peace is not only a category studied through the prism of academics but also a guarantee of further democratic development. Unfortunately, Ukraine has been living in a state

of lack of peace and security since 2014. Therefore, for our academic community, the conceptual study of peace should become an urgent issue to formulate positions and strategic documents that will present a vision of peace formed in scientific approaches and based on the experience of practitioners. The introduction of innovative peace engineering practices should help ensure the organic solidarity of the democratic world and its resilience in the face of the current threat of aggression by authoritarian states, the protection of human rights and sustainable development of society, and compliance with international law.

References

1. Ґеник М. Методологічні проблеми міждисциплінарних досліджень миру / Політичні дослідження. – № 1 (2021). С. 8–21. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/genyk_metodologichni.pdf
2. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017. 496 с.
3. 1928 General Treaty for the Renunciation of War (Kellogg-Briand Pact) URL: https://iilj.org/wp-content/uploads/2016/08/General-Treaty-for-the-Renunciation-of-War-Kellogg-Briand-Pact.pdf
4. Armed Conflict Survey / IISS. URL: https://www.iiss.org/en/publications/armed-conflict-survey/2023/editors-introduction/
5. Aron R. Peace and War: A Theory of International Relations. Frederick A. Praeger, Publishers New York • Washington, 1967. 790 p.
6. Bouthoul G. Polemology and the solution of conflicts / Impact of science on society, XVIII, 2. P. 103–109. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark: /48223/pf0000012842
7. Galtung J. Violence, Peace, and Peace Research. Journal of Peace Research, 1969. No. 6. – P. 167–191. URL: https://www.jstor.org/stable/422690?seq=4
8. Hoffman, F. G. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies. 2007, 69 p. URL: https://www.potomacinstitute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf
9. Kaldor M. New and Old Wars / Polity Press, Cambrige, 2012, P. 268.
10. Lepskyi M., Lepska N., The War in Ukraine and its Challenge to NATO: Peacekeeping to Peace Engineering. American Behavioral Scientist (ABS) (SAGE Publications). 2023. T. Volume 67. Issue 3. P. 402–426. URL: https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/00027642221144833
11. Lind W. S., Schmitt J. F., Wilson G. I. The Changing Face of War: Into the Fourth Generation / Marine Corps Gazette October 1989, P. 22–26 URL: https://indianstrategicknowledgeonline.com/web/THE%20CHANGING%20FACE%20OF%20WAR%20INTO%20THE%204Th%20GENRATION.pdf
12. Luttwak E. N. Strategy: The Logic of War and Peace, Revised and Enlarged Edition. Harvard University Press, Belknap Press. 2001. 308 p. https://doi.org/10.2307/j.ctv1c7zfsc
13. Peace / Cambridge Dictionary URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/
14. Peace / Merriam-Webster dictionary URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/peace
15. Peace / Oxford English Dictionary URL: https://www.oed.com /search/dictionary/?scope=Entries&q=peace
16. RULAC: Rule of Law in Armed Conflicts. URL: https://www.rulac.org/
17. S/RES/1325. Security Council Resolution on women and peace and security URL: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/SC_Resolution WomenPeaceSecurity_SRES1325%282000%29%28english_0.pdf

18. Starke J. G., An Introduction to the Science of Peace (Irenology). Leyden: A. W. Sijthoff. 1968. 214 p.
19. The Covenant of the League of Nations URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/leag-cov.asp#art1
20. United Nations Charter URL: https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text
21. War and Peace / M. Roser, J. Hasell, B. Herre and B. Macdonald. URL: https://ourworldindata.org/war-and-peace
22. What are jus ad bellum and jus in bello? URL: https://www.icrc.org/en/document/what-are-jus-ad-bellum-and-jus-bello-0

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗМІНИ ПАРАДИГМИ ВІЙНИ ТА МИРУ В ПРОЦЕСІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОЇ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

Анастасія Чупіс
Запорізький національний університет,
кафедра політології
вул. Жуковського, 66, 69002, м. Запоріжжя, Україна
Школа соціальних наук Університету Сьодерторну,
Алея Нобеля, 7, м. Стокгольм, Швеція
https://orcid.org/0000-0002-3091-3332

Наталія Лепська
Запорізький національний університет,
кафедра політології
вул. Жуковського, 66, 69002, м. Запоріжжя, Україна
https://orcid.org/0000-0001-6010-423X

Зміни в глобальному порядку, які почалися наприкінці 20-го століття і тривали в 21-му столітті, викликали необхідність переоцінки нашого розуміння та вивчення понять війни та миру. Ці зміни були спричинені процесами глобалізації, перетворенням міжнародної системи безпеки з біполярної на багатополярну, розповсюдженням міжнародного тероризму та прогресом технологій як у цивільній, так і у військовій сферах. Проте залишається питання: чи еволюціонували підходи до вивчення цих процесів, а також наше фундаментальне розуміння цих понять? Як теоретики та практики з різних наукових дисциплін у всьому світі підійшли до вивчення цих категорій?

Стаття спрямована на дослідження трансформації наукового дискурсу щодо понять війни та миру. Вона аналізує існуючі моделі та підходи до вивчення цих феноменів, а також ретроспективу розвитку даних напрямків як частини соціальних наук. Дослідження підкреслює потребу крос-секторального вивчення цих феноменів задля більш ґрунтовного осмислення та аналізу. А також намагається визначити ймовірні фактори, що сприяють цій трансформації, і причинно-наслідкові зв'язки між ними.

Перехід від національної до приватної суб'єктності у війні ускладнює імплементацію встановленого міжнародного права та підкреслює кризу сучасної міжнародно-правової системи. Автори статті наголошують на необхідності системного переосмислення явищ війни та миру, всеохопно інтегруючи технологічні, політичні, правові та гуманітарні перспективи для вирішення сучасних конфліктів та їхнього глобального впливу.

У статті також обґрунтовується необхідність перегляду традиційних методів врегулювання збройних конфліктів, таких як миротворчість та миробудівництво, технології та практики миру, що працювали в умовах минулої традиційної війни, наразі пробуксовують. І це засвідчує війна РФ проти

України, що триває з 2014, а в повномасштабній фазі – з лютого 2022. Дослідженням також наголошується, що варто впроваджувати нові технології мироінженерії – цілісної, всеохопної та багаторівневої політики у відстоюванні миру як сили, стійкості та резильєнтності суспільства, готовності до фазових переходів від миру до війни та від війни до миру.

Ключові слова: війна, мир, вивчення війни, вивчення миру, конфліктологія, полемологія, іренологія, миротворчість, мироінженерія.

НОТАТКИ